

Мушьни Миқаиа

АШАЦӘА РТӘАРҴА

Ароман

Аҟәа
Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
2017

УДК 821.35
ББК 84 (5 Абх) 6-44
М 85

Миқаиа, М. И.
М 85 Ашацәа ртәарҭа : ароман / Мушьни Миқаиа. – Аҟәа: Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 2017 – 472 д.

Ароман «Ашацәа ртәарҭа» ихытҳәаам, автор дхәыҷы аахыс иибахьаз, иаҳахьаз, еиҳараҳакгьы иара ихаҭа дызлахәыз, апсҭазаара ицәырнагоз аҭагылазаашьақәа идырҷиоз ирымԥасшьаз еиҭазҳәоу ԥымҭоуп. Аԥажәатәи ашәышықәса ԥажәажәабатәи ашықәсқәа инадыркны иахьа уажәраанҳа абиԥарақәа ирҷыдараны иааргоз рыуаԥра, рыламыс, рҟазшьа, рхымԥаԥгашьа, рхәыцшьа уҳәа иаарԥшуа, автор иаҳирбоит, иара дызлацәажәо аамҭа иҭагҳаны, шаҟа аҿыпсахрақәа ҟалаз, изызҷелымҳатәыз, еиқәырхатәыз ақьабыз ссирқәа наунагҳа шаҟа иниаҳаа ицаз. Ароман злаԥу, даҿа ԥымҭак аҷы шамахамзар иуԥымло, иахьа ирхашҭхьоу, мамзаргьы имаҷҳаны ахархәара змоу ажәа лыԥшаахқәа, ииасхьоу, аха иаҳзааигәоу дунеик ахь уиаргоит.

Хҭыс рацәала еиларсу ароман «Ашацәа ртәарҭа» уагәылазхалоу, ухызхуа акы акәны иҟоуп автор ибызшәа абеиара, аҭауылара, апшҳара, ихыркны аҳәашьа.

УДК 821.35
ББК 84 (5 Абх) 6-44

© Миқаиа, М. И., 2017
© Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 2017

Автор иҟынтәи

Сышлара асышәыб аҽанаҳәо ианалага, сажәра еиқәышлаҳәа ашәахымс ианылагыла ауп сыгәхьаагарақәеи, сгәалашәарақәеи рыцәқәырҧақәа схырҧо саналага.

Аамҭа зырҩаш, аамҭа насыҧда, зны ушҧагәыргьаҽҳәашоу, зынгьы ушҧашәацьҳәаҩу! Схәычра иакәлоу сгәалашәарақәа, сҿа шьамхы сыҧпрааунаҧы, адунеи сакәлахоз цьысшьонаҧы зхьаҧшрак рзызуамызт, ишысҳәахьоу еиҧш, сныкәсуа саналага, сажәра хьшәашәа ашәгәашә санылагыла ауп, схәычра агәалашәарақәа рыгәхьаагара анхышхыҧәаз. Иазгәастар стахуп, автобиографиатә роман «Ахҟа» еиҧш, абри аабыкьаза зхы еиқәысҳәалаз «Ашацәа ртәарҭа» аромангьы автобиографиатәуп. Абарҭ савтобиографиатә жәабжьқәа рҿы, имашәырны акәзаргьы, мчыла ихәыцу, ихытҳәаау хҭыс уҧылазом. Аҩымтақәа злеибарку ахҭысқәа зегьы, искыз, исышьтыз, избахьаз, исаҳахьаз, издыруаз, архивқәа иргәылхым хҭысқәоуп. Убас ауп ишҩу ароман «Ашацәа ртәарҭагьы».

Ҳәарас иатахузеи, ароман еидызкыло, ҟазшьалеи, уааралеи, ламыслеи, ҭеиҭыҧшлеи еиуеиҧшым ахаҽсахьақәа, дара злаҟаҧәкьаз ала рааирҧшра сара сзыҳәан егьымариан, егьымариамызт. Аха убрагьы сынасыҧ сықәҽнатит! Ҿеила издыруан, избахьан сфырхацәа реиҳараҩык. Срыцтәахьан, срыцгылахьан...

Ароман ҧсаҟьам. Ахҭысқәа мҩаҧысуеит, иара «Ашацәа ртәарҭа» иқәынхо ауааҧсыра рыла. Шамахазак акәымзар, аҩымта атәым персонаж далагалазам. Убри иачыданы, иахьынзазалшоз, излауаз ала сфырхацәа рцәажәашьа еиқәсырхар стахын. Дара злацәажәоз аханатә аахыстәи рцәажәашьа, рбызшәа еицасымкит. Еитаҳәашьа змамыз рхацламҳәа аҧшзара аиқәырхара хыкәкыс исыман. Убри аганахьала, сгәахәтәы сахьзаз цьысшьоит. Аҧхьаҩ

игәеитҭап ҳәа сыҟоуп, «Ашацәа ртәарҭа» абызшәа даҽа бызшәак ишеиҧшым. Уи моу, дара «Ашацәа ртәарҭа» антыц инхо «Адаужрааи» дареи, кьатеик еиҩызцәаз шракәугьы, рцәажәашьҭыбжьқәа џьара-џьара иахьеиҧшқәам ыҟоуп.

Ароман иалагалоу афольклори аетнографиеи рҟәыцәақәеи жәлар рпоезиеи акыр шықәсқәа «Ашацәа ртәарҭа» аҧаембарцәа азын ӷхқәа иргәыларҳәоз ҳәаамтақәоуп. Ароман ахы инаркны аиқәҳәаларҭа аҟынӡа, жәлар рфольклори, риетнографиеи, ус уҳәар ауазар, аполитикатә хҭысқәеи ахаҳә-мҿыхә рыбжьажьуп. Аибышьа змам еиҿызбаауеит ҳәа, мчыла сымхьышьарххеит. Аиҳара зыбжьацәкьоу жәлантәык реинраалара аҿыцәкьагьы, аполитика бжьагалам ус ицқьашәқьаза, аҧсыуа ламысла, аҧсыуа қьабзла аус рзақәуп. Еитасҳәар стахуп, ароман злаҩу абызшәа «Ашацәа ртәарҭа» абызшәа мацара шакәу. Аҩымтаҿы ицәыргоуп зхацламҳәа ахаҳә еиқәацәа ашәҭ агәылызхуаз, аҳхьамҧш ахәараҳәа изыршуаз, ажәала аҩеи аҳеи еихазҳауаз, ауаҩы дыпцәазар деиҧызшьуаз, ала гәыбзыҕ зырцәуоз ззырҳәоз ацәажәацәа.

Ахыҧхьрак акәзаргьы иазгәастар стахуп, «Ашацәа ртәарҭа» рҟазшьеи рқьабзи, риетнографиа ацырҟьахақәеи иара «Ашацәа ртәарҭаҿы» ада реиуа-зеиуоу џьаргьы ишуҧымло. Ари убасцәкьа шакәу, ишбылгьыҩацоу гәынхәцыстала акәымкәа агәра гоуп игәҩарамкәа. Ахыҧхьарак акәзаргьы, иаагап жәлар рцәанырреи, рцәа-лашәареи зырцабыргуа, жәлар рҟәышра иатәу ҿырпштәқәак: «Аҩны ааигәа ала уыур, аҩнатаҿы алыпсаа дҟалоит», «Акәастхарамца аҽеҳәаҿ ахәарчыч ықәлар, ас ду иатәуп», «Акыраамта ашәыб ацла амахә икынхалар, ҩаҧхьа асы ауеит». Убас ирацәазоуп еиуеиҧшым ацасқәа аазырпшуа, жәлар рҟәышреи, рыхаранаҧшреи иртәу ажәаҳәахьақәа.

Тур ихәы иқәынхо хы-жәлантәык рцәажәашьа шьтыбжьи, рцәажәашьеи еиҧшӡам. Рҳәаамтақәагьы жәҩахырла, абиҧарала ауп ишааиуа. «Ашацәа ртәарҭа» иқәнакааз рҟынтәи жәлар рҿаҧыц ҳәаамтақәа зегьы, хыц-ҩыцқәак ракәымзар,

икыдхаланы иҟоуп жәлантәык аҽы. Убыртҵ еиуеиԥшым асиужетқәа ирылху аҳәамтақәа ҽион абиԥарала. Лакәума, жәабжьума, цуфароума, дара убыртҵ абиԥарақәа рҧакыреи дареи ракәын еимыздоз. Ишаҳҳәахьоу еиԥш, саншьцәа Касланзиаа ракәзан абартҵ аҳәамтақәа зырҽиоз.

Сабду, сан лаб Шьардын иҽы акәын есуаха, еиҳарак, алакәҳәара иазгаганы иахьыҟаз. Уртҵ аҙын ҧхқәа иргәыларҳәоз еиуеиԥшымыз ажәабжьқәа рашҭа интыҧны ԥьаргьы ицазомызт, даҽеаԥьарагьы иуԥыломызт. Избанзар, есуаха дара-дара ракәын ажәабжьқәеи алакәқәеи еибызҳәоз.

Аҽымтҭа сиужетдоуп. Ахҭысқәа еиԥызшьуа хьы шәахәацны иагәылсуа автор ихатҭа иоуп. Аҽымтҭа ахы инаркны аиқәҳәалартҭа аҟынза, ахҭысқәа зегьы зхьынҳалоу афырхаҧа хада автор иоуп. Уи аҽымтҭа ахы инаркны, ԥсҭазаарак шеибгоу инатҭаны, ихы дашьҭоуп, ихы иԥшаауеит. Ихы дшашьҭаз мацара, анхьаԥш-аахьаԥшха имазакәа, днеиқәышлаҳәеит. Игәыҕыртҙадоу, ихыда-гәыдоу ауаҽы машәыр иԥсҭазаара бжьыда-шьҭада дналазҽеит. Адунеи иақәлахоз ԥьызшьоз ауаҽытәыҽса, аҧыхәтәан шашәахәацкгьы неигәыҧамыччеит. Убысҟан игәҽарамкәа еиликааит, аԥсҭазаара шшәалҟьамраз, адунеи уаараҷы аԥсҭазаара шәымтақтәи шылеиҽеираз, ихәыцу адунеи аҷы дышмашәыру.

Сара «Ашацәа ртәартҭаҷтәи» Тур ихәаа рҷаԥыц ҳәамтақәа реиҷыхыртҭақәеи рфилософиеи салалом. Уртҵ ришьеи, рыҷиашьеи, ртоурыхи рзы ҷаҕәҕәа иуҳәар ҟалоит, иахьанзагьы кьыс рымазамкәа ианахеит ҳәа. Сара ихьаазгоит, игәнызгоит, иагьԥьасшьоит, иахьа уажәрааныза наукатә усуҽык абри ахәы, асаранԥь еиԥш шәышықәсала икақәханы иҟаз, абиԥарақәа рхацламҳәа иҧыргоз жәлар рҷаԥыц ҳәамтақәа иахьрызхьампшыз. Ихьаазгоит, избанзар, заҟа ыҟоузеи, уртҵ аамтҭа иқәнатәҳәаз, аамтҭа иазҽаз жәлар рхьырҧәаҧәа рхьыршәыгақәа, атыпантәи ажәабжьҳәацәа рҳәамтақәа ирцәыҙыз. Абри уажәы исымҽатәны зтоурых

сыртытыз аԥыхәала, Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба, абри аԥаембарцәа рхәы ԥшӡа аԥыхәала абас иҳәахьан: «Сара аспирантура саналга, бжьы-шықәса слабҷашь нкыдхны, жәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа реизгаразы ақыҭақәа срылан. Исгәалашәоит, мшы маншәалак аҿны, Кәтол ақыҭа ахыуаа снарылсын, Басариа Шьагә игәарабжьара сныбжыысын, Аҭара аԥсуаа рахь схаларц, Тур ихәы иаԥганы инагаз, Ҕәадеи, Џьгьардеи, Ҷлоуи, Аҭара аԥсуааи ирыбжьгаз абна мҩахәасҭа саныланы сышнеиуаз, Касланӡиаа ахьынхоз ахәы аԥаҟа саннеи, саатҭылан, хьаца ԥшӡак амԥа сыԥсы ааиҭаскит. Сахьынаԥшуаз избон, рацәак инахарамыз ахәы ԥшӡаҿы тыӡтыԥқәак шықәгылаз. Ԥшьбаҟа-хәбаҟа тҳы ракәхарын убри ахәаҿы инхоз. Арирахьтәи ахәаҿгьы ԥьараҿыԥьара лҩаԥәқәак аарышьҭуан. Уажәы убри ахәаҿы схалоит, аха баша сымҩа зынсырхарызеи, уеизгьы-уеизгьы изымбац, исмаҳац исаҳарызеи убраҟа. Ахалара иаԥсамзар ҟалап ҳәа аасхәыцын, уахь уаҳа ахалара сҿазымккәа, Қәтараа рыӡлагара снахчнысын, Ахьажә ахәы сынкыдлан, Аҭараҟа сцеит. Санаауазгьы абри амҩала акәын Ҷлоуҟа сышцоз. Иуан Кәаԥиа инхара санаавала, Тур ихәы уаҳа сазымхәыцкәа аиҩхаа сынҭысын, Ажьи Чмыт итыӡтыԥ аҿы сынхалеит. Убрантәи Амҷаа рхәы схыԥны, Багаԥшьаа рхәы снаԥысын, ԥаҟа амҩаду снангылеит. Уашьҭа сгәы каршәны, Ҷлоуҟа схы рханы сҿынасхеит. Зегьы зхысҳәааз Тур ихәоуп. Убри ахәы хәыҷыншьаланы, иҟәыншьаны сахьхамлаз ахәаҿы акәзаап, жәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа рыхаара-бзаара зегьы, асаранҵь еиԥш, кьыс рымамкәа икақәханы иахьыҟаз. Шәҟәыҩҩык, фольклористк, етнографк ишьапы нықәмыргылазакәа, убри амышхәбзазара, убыртҭ ԥыхәаԥԥәара змамыз жәлар ражәабжьқәеи, егьыртҭ еиуеиԥшмыз рҽапыц ҳәамҭақәеи рбеиара зегьы Мушьни Миқаиа изаанхеит. Уажәы убри ҭабара зқәым аӡыхь ауп иахьагьы ихито. Сар иахьагьы ихьаазгоит убри ахәы сынхаланы, ахьы зҿыԥшәшәоз ашлақәа сахьзырмацәажәаз! Ихьаазгоит «Ашацәа ртәартҭа» аԥаембар, Тур ихәаа рынцәахәы, ражәабжьҳәаҩ, зыда уаҳа дми-

уа Шьардын Касланҙиа даҽеазнык сылапҵш дахьсзыцымгаз, сахьзиҿымцаажәаз!»

Аамҭа, аамҭа гәаҵәажәпа, рҩашшәа ииасны ишпацо! Иҵзозеи сара Тур ихәаа ашлакәа ракадемиа салдыргеижьҭеи! Урҭ ргәалашәара заҵәык ауп уашьҭа исзынхаз. Уа уажәы аҙәгьы дыќазам. Есмра аҧсымҭазы ашәышә бжьы заҵәык ауп иқәыҩуа. Абжьарак, аамҭа зегь злазо, аамҭа гәаҵәажәпа иагәыххьеит. Илбаахьеит зегьы архаќа, «аҧстазара ҿыцахь». Акызаҵәык, «Ашацәа ртәарҭа» рхәаҿы иахьагьы абаҩпсы еиҧш иқәгылоуп, ашәышықәсақәа ргәырфеи ргәаќреи ршәаҵьхәаҩ, ауаҩытәыҩса итрагедиа, иуагеимышхара ашаҳаҭ ашәышықәсақәа «рыпсзы» икәашхахьоу ахьаҵла.

Иахьагьы схалалоит, аҧаембарцәа рыпсы ахьыќәу «Ашацәа ртәарҭа». Ашыцламшәи ажыци ирхәаҿхьоу аҳаҭгәынқәа рхаҳәқәа сырҵысуеит...

Сшьамхы иахысаанҙа ишәаҳауеит! Шәыпсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит! Шәара аҵаҳәарҭа шәыќоуп, сара амцҳәарҭа. Шәабиҧара рышьтамҭа Анцәа еицоумкын. Ҿеи псышьа зауз, ҿеи тәарҭагьы иоуеит! Џьанатә гылартас ишәоуааит! Сқьышәқәа неихыҧхьоит. Сылахьи-сыцьымшьи аазҙатәуеит. Ахаҳә иадҳаблоу ацәацәашь ацәаҙыз агәыцыршо амаша итаҧхоит. Иаасыкәыршан ҿымтроуп. Сныхахәқәа рыпсқәа шсыкәшаќьо, амра аҧсымҭаз ашьшьыҳәа сҿынасхоит.

Аамҭа, аамҭа гәаҵәажәпа! Хәышықәса лацәарҙасрак аиҳа ахымҵит. Ииасит мацәыс еимќьаран, сромани сареи зны ҳшеидгәыргьалоз, зны ҳшынеидашшылоз.

Аҧхьаҩ, ухаҵкы, исылшаз амаҷ уаҧхьа иқәуп. Издыруаз ахәыҷы уҵасымкит. Уашьҭа сҩымҭа алахьынҵа унапы иануп.

АШАЦӘА РТӘАРҬА

Хдырра ыҟазар, ҽеи ԥсрагьы ҟалон

– Уабаццакуеи, уара адунеи иаҟәлахо ԥьызшьо, акада акгьы ззымдыруа, ауаҩытәыҩса шарамша? Уабаццакуеи, абас, ҭамҷыҭ угыланы? Ианухуазеи, абнаршәыра ашәахсҭа анызҵахьоу амҩахәасҭа? Иуԥшаауазеи, узышьҭоузеи, иузымхозеи, макьана угараҟҟәаҟәа коумԥсаҙацеи! – ҿаанаҭит раԥхьатәи абжьы.

– Схы сашьҭоуп, злыԥхаҳаура! Схы сыԥшаарц сшацәа шәымҩа сыҟәлеит. Шәымҭак иҵакҙоу, ԥсҭазаарак исараҙоу иалыршаны сызусҭоу еилыскаарц, иахьа ашамҭазы, сабдуцәа ршацәа рашҭа сҭалеит. Исыҟәҿызҭыз сынасыԥи сҧеиԥши срышьҭоуп. Сызусҭоу здырыр сҭахуп! – сҳәеит.

– Уа, уара, сымаалыҟь, мцахә азҳа, уара газа ԥшза! Зхы ԥшааны, зыԥсҭазаара ажәразгахьоу ҳәа макьана Анцәа аҙәгьы димшаҙац. «Хдырра ыҟазар, ҽеи-ԥсрагьы ҟалон», сыҷкәын!

Абас, сдоуҳаи сареи ҳанеигәыҩ ашьҭахь, сгәыҩбаҿыҩбаха саатгылан, сзырҩит! Атцыр-цырҳәа жәҩангәы иныҵмацәысаан, Кәыдырҭаҟа инҭадыдит.

«Улахьынҵеи уҧеиԥши рҭаҙырҭа уара ухала иԥшаа!» – даҽеазныкгьы слымҳа иааҭасит, сара сааныжьны анаскьара иаҿыз сдоуҳа ашьҭыбжь…

– Анцәа сырманшәал! – сҳәан, сыхнацәкьыск неикәасыԥсан, сылахьи сыцьымшьи аасҙатәын, исаҳаз адоуҳа ауасиаҭ атцареи амцреи еилыскаарц слахьынҵа амҩа снанылеит…

– Уа шьыжьбзиа, раԥхьатәи сша-шәахәаҷ! Ҽаанбзиала, раԥхьатәи схәыҷра асы шкәакәа! Хәылԥы-лыԥха шәымаз, слахьынҵа сыҵазҳәо, уахәама ԥьарҵас жәѽангәы иҵаԥхо сиеҵәа ԥьарсахьа!

Сара абыржәоуп изжәша аӡыхь ахы аныҵнахыз. Абыржәоуп, абри адунеи уаара сшьапы анықәсыргылаз. Исыздырӡом макьана аԥсҭазаара иацу ахаареи ашареи. Самбылӡаҷ макьана ахаҵа игәырѽа-лаґырӡ. Сымбылӡаҷ схы-сыԥсы иахылҵыз ҕраҵшала. Адунеи ччаԥшьла мацара ихырку ԥьысшьоит. Ус анакәха, Анцәа ду иҳақи идоуҳаи рыла сеибыҵоуп. Сгәы-сыԥсы нкаршәны сҷынасхап, слахьынҵеи сԥеиԥши рымѽала…

1

«Ахәылԥыеҵәа амзаҷа иациуеит. Амзаҷа иациз асаби, амшрагьы ициуеит, аҵхрагьы ициуеит, дад!» – иҳәеит сабду, хәылԥы жәѽан иналыггаз амзаҷеи хәылԥыеҵәеи днарыҵаԥшын. «Жәлар ирзеиґьу Анцәа иҟаҵа, Анцәа шьарда зымчу! Иахьакәым ала Анцәа ҳаумырѽашьан. Жәлар ргалуан Анцәа еицоумкын!», – иҳәан, иаԥхьа снаиргылан, амзаҷеи ахәылԥыеҵәеи иблақәа аарҟәихын, хынтә амзаҷа снадибалан: «Мзаҷашәа ухы-угәы лашааит, мзаҷашәа иузҳааит!» – иҳәан, схы ааишьышьын, ҳматҵурҵахь симаны иҷынеихеит.

– Ус зуҳәеи, баба? – сҳәан, сизҵааит.

– Хынтә амзаҷа уадызбалеит, дад! Ушьҭа, абни, абыржәыҵәҟьа ицәырҵыз амзаҷа еиԥш иузҳауеит, амза еиԥш улашоит, ақәра уқәрахааит! Амреи амзеи рымшрарыҵхра уцзааит уахьыҟазаалак! – иҳәеит, сабду.

– Нас ушьҭа саргьы амзеиԥш слашома, баба? – сҳәеит.

– Аиеи, дад, ушьҭа уаргьы уԥсҭазаара амѽа, есымша мзашәахәа, мра-шәахәа ахьыршахоит. Уахынла амза уцгылоит, ҽынла амра уцҷыхоит. Амреи амзеи рылыԥха-гәыԥха Анцәа иуиҭааит! – иҳәан, сабду ажәѽан днаҵаԥшит. Уахада

исымбацыз хәылпы мзаҽеи, хәылпыеҵәеи еихык-еиҵыкны ажәѡан ʒымшын иалаҧсан.

...Акыр ҵуеит уи аахыс. Акыр мши-ҵхи еихала-еихыҵхьеит. Саргьы уашьҭа сыда дызмамыз дсыԛәгәыгыртә сҟалахьан. Аха ныpцә саншьцәа ахьынхоз ахәахьы зныкгьы схамлацызт. Снаҧшны рынхарҭа ахәы иԛәыскаауан аҟароуп. Егьаумҳәан, схала ѡ-кәарак срырсны ахәы ахалара сзыгәаҕьуамызт.

Саншьцәеи ҳара ҳахьынхози шьахәа-шьаҽа бжьамызт. Аха, аҧхьан исҳәан еиҧш, ѡ-кәарак срырыр акәын. Абна цәгьан. Зны-зынла, аҽенышьыбжьон, алашәага иананаихырҳәаалозгьы ыҟан. Абгыʒқәеи алашәагеи рыʒбахә есымша сабду исеиҳәалон. Уимоу, алашәага ауаѡы даарылашәар, уаҕеимшхаран... Убри аҟынтә ахәахьыҵәҟьа ахалара гәаҕьылацәан. Хәылбыҽхала, абгасса еибархьу-сууа рыбжьы анаагалак, сабду иныҵакны: «Ашьашә-абыжьныха уҭарблааит, уара абга рҽыѡ ҷкәын, аѡсҭаа хәымҵы-хәымз!» – иҳәон, ибжьы нышьҭакны. Ибжьы ныҵакны иҳәон, избанзар, изхиҳәаауаз здыруан, исеиҳәахьан.

Сан лаб Шьардынраа рхәы аҧынҵаҽы дынхон абга иаԛәтәоу, аѡсҭаацәа рышьҭахь ацәҟьа аҧыразҳауа ҳәа изышьҭаз Ҳәымпыл ҳәа аʒәы. Уи егьараан дубаргьы арыҕьалагьы, арымалагьы дхыҧшаало акәын дышныҟәоз. Амѡа дахьыԛәызгьы, есымша ихала дцәажәон. «Абан, абга рхәы иаҳәҭатата, Ҳәымпыл дахьаауа!» – рҳәон, инахараны рылаҧш дныҵаркыргьы. «Аѡсҭаацәа ртәарҭа ацәҟьа аҧыразҳауа, иԛәыцьма шьахәыш дақәтәаны, уахатәи атҳ аʒәы ижәгәара дҭалозар акәхап!» – рҳәон шьоукгьы.

Ҳәымпыл иԛәыцьмақәеи иареи ражәабжь акәʒан, ацубжьара иааиқәшәоз ҳәатәыс ирымаз...

Шьардын ашьхагәара имаз аҽеыуаѡ дзакәшомызт. Шьардын ишьхагәара анысҳәа, имҳәакәа сзавсуам, шыԛәсык, Ҳәымпыл ибга кәадыри Шьардын ишьхымзаҭреи ирыхьыз. Ҽнак, Шьардын ишьхаԛәа ҕаҷуа, алацәкәабқәа рыцкьо,

рцәеи рыцхеи еилырго дышнеиуаз, зегьы иреиҳаз ишьхымза днадгылеит. Ижәытә ҟама ԥынҵа хәахәа ала ишьхымза еиҳәа анааихирԥа, дныҵыкка дцеит! Ԥхыз ибар изхамҵоз, ассир-алалабатәыҵәҟьа ила иабеит. Зегьы иреиҳаз, дзықәгәыҕуаз ишьхымза еиҳәа иккаҙа иҵацәны иқәгылан. Аԥсразы ихәшәызар, саранԥь ԥраалк ҭаршәмызт. Шьардын имҵәышә ду иҵамҙоз ашьхыҵә, уажәы шьхыцкгьы ԥьара икыдтәаланы иубомызт. Аха уи уиаҟара иԥьеимшьаҙеит. Иԥьеишьаз-илакәишьаз, ашьхымзаҭра иҵаз Ҳәымпыл ибга кәадыр акәын.

«Абри ашьхымза ԥсны ишықәгылаз абеидыри, ани ашьашәы абыжьныха иҵарцаԥхаша!» – иҳәеит, иааигәа аҙәгьы дышгыламызгьы. Ажәакала, Ҳәымпыл ибга кәадыр, Шьардын ишьхымза ахьықәгылаз ҵәахырҵас иман. Саҭашәымҵан, Ҳәымпыл иҳа сшықәыз, иҵәа сыкәиҵеит, ибга кәадыр ҳԥырхагахеит.

…Аҽены егьа ҟаларгьы, адунеи азна абгақәа сышрыцәшәозгьы, схала саншьцәа рхәахьы схаларц иақәыскит. Убри Ҷаҷал ҳәа изышьҭаз абнаршәыра, алашәага илаз анаѡсгьы, хыҵҳәаазу аргаматцәҟьазу здыруадаз, аха ныркәи-аарцәи аиѡхаа Аҙызлан дамоуп рҳәон.

Саншьцәеи сареи ҳахьынхоз, наҟ-ааҟ аѡ-хәык рыбжьара, ѡ-кәарак ҭысны ицон. Ҳара ҳҟынтәи саншьцәа рахь ҳанцоз, ҳазҭысуаз раԥхьатәи акәара иноухыцәартә аҙыжь ду аман. Уи аҙыжь аханатә аахысгьы, «Абгахәыҷы зҭаԥсыз» ҳәа иашьҭан. Иахьагьы ҳара зегьы: «Абгахәыҷы зҭаԥсыз» ҳәа ҳашьҭоуп.

Ианакәху здырхуада, ԥхны мшы ссирк аҽены, Қамча ҳәа шәарыцаѡ баѡ еиламгылак, абри «Абгахәыҷы зҭаԥсыз» аҙыжь аҽы иҽеширыхьуаз, ашьыжьтәи алакә шәахәац еиԥш, аҙыжь дхыҙсааланы лҽаалхеит ԥҳәызбак. Ари гәазҭаз Қамча, иаразнак игәааигҙеит Зызлан-Заҳкәажә шлакәыз. Қамча ицәа-ижьы хтны дахьыҡаз аапхеишьан, ашырҳәа аҙыжь дналцәраан, лацәарҙасрак ахмырцкәа, иаразнак,

иҽааилаҳәаны, деиԝаҳаҳа аҟәарашра даақәгылт. Аӡыжь иатцәа ихыхәхәала, лакә-шәахәацшәа иааиуаз, Зызлан-Заҳкәажә лҽааиқәымкӡакәа аҟәарашра днықәыххын, – «Қамча иҟама ԝ-мацәк иҽҟьеит, Қамча иҟама ԝ-мацәк иҽҟьеит!» – ҳәа Зызлан-Заҳкәажә лыбжьы налхалцалеит. Зҟама ҭкәыцәаа игылаз Қамча иҟама ԝ-мацәк иҽҟьаҵәҟьеит. Зызлан-Заҳкәажә илҵахызгьы уи акәын, лдоуҳа ҟалеит. Ҳаиҳәа, абри алакә ԥҳәызба Қамча днаиҵагьыжьын, бҕарҵахьы иааибакит. Аҟәарашра рыцҟьеит. Еибаҟьеит, еибарххеит, аӡхыҷә зқәаршәшәон. Аха аҵыхәтәан, напхаԥса деибамыргакәа, Зызлан-Заҳкәажә лызқәа икыдыӡсалоз лыхцәы қамыз дламҵасын, Қамча иҟама ԥҵәаха наҽеикит.

– Аа, абаапс! Уашхәа мақьаԥсыс, Қамча, сшуԥырхагам! Уҟама кьыбжаам иаҽоумкын сыхцәы! Уашхәа мақьаԥсыс, унеихьшь-ааихьшь, ууара-уҭынхара, сҽаҳәатәы ахьынаӡоиахьааӡо, аӡәы сшиԥырхагам! – лҳәан, дынҵагыланы ҭоуба луит. Ирҳәоит, убри нахыс Қамча ибжьы ахьаагаз, Зызлан-Заҳкәажә аӡәгьы диԥырхагахомызт ҳәа.

Аа, абыржәы, абри, есышьыбжьон ҽыкәабара ҳәа ҳахьылбаало, «Абгахәыҷы зҵаԥсыз» аӡыжь санаахыҷәгыла ауп ианысгәалашәа, абри сабду иҳәамҭоу Зызлан-Заҳкәажәи Қамчеи ражәабжь.

Сгәалашәарақәа, аԥхыӡ ссир еиԥш, сԝышьны сышрылаз, санхалаз-санылбааз сызгәамҭаӡакәа, Хабжь ихы аԥҽра аҟара ахмырҵкәа, ахәы ԥшӡа иатцаршәыз, Касланӡиаа рӡыхь сынхыҷәгылеит. О, итҵозеи уи аахыс, аха Анцәа иан лыхьацамахәқәа зхашәыршәыруа, ашәышыҷәсақәа рцыха-зыхь иахьагьы икәеикәеиуа, алағырӡ еиԥш итҵхәрааӡеит!

Оупа хәылдаҵас, шыцламҭәла зыҽҭаҳәҳәаны игылаз ахьаца адац еилаԥахҟәа снарыҷәтәан, сыԥсы ааиҵаскит. Иаасыкәыршан, убысҟан, сгаразҵоз аԥшӡара, иахьагьы раԥхьатәи схәычра асеиԥш исгәалашәоит.

«Уа, Умар!» ҳәа абжьы слымҳа ианааҵагәыбзыҕ ауп аӡшәах еиԥш сгәалашәарақәа анааиԥхьба.

Ахьышәҭҳәа саахьаԥшын: «Умар соуп!» – сҳәарц сҏы неихысхит, аха: «Унасыԥ ауп уқәҏызҭыз, алаҏумҭын, иуршәоит, унасыԥ ацҳәа аҳәара ћалазом!» – инашьҭархххны, сгәатца иҭыѡыз сгәы абжьы, слымҳа нҭнашьааит.

Шьыбжьышьҭахьрахь амра нхьашхьан, саншьцәа рзыхь аҏы санхала. Ажәѡан етцәак нкыдԥааны, зарґьа цьыба иҭазыршәыз хьызрацаѡык иеиԥш сгәырґьара аатцѡадахеит. Схала алашәага сырцәымшәазакәа, саншьцәа рхәы ԥшза схалеит. Уажә ахатцара иќасцаз, Нурии Қарбеи ҳара ҳхәы ихалаанза,сара дара рхәы сышхалаз рбар,иага иатцашьыцып ҳәа анаасхәыц, еиҭаҳәашьа змамыз цәанырра ссирк соуразоуроу сааимнадеит. Абри сгәырґьара амцәыжәѡа сшыцакыз, сабду Шьардын имзырха ашҭа сынҭалеит.

Саншьцәа рашҭа, ҳара ҳашҭа атцкыс иԥшзан, иҭбаан. Иаакәыршаны ахьагәаԥшь масарла ихкаан. Атцәѡан ршьақәа рыфѡы лаҳа-лаҳауа, рыхгьы-ртцыхәагьы ҷќьан. Хәажә быцала шьамхышәаранза ишьҭашышын. Убригьы азмырхакәа, ашыш аќынтәи, заки-ԥсызаки инаҳаракны, амасарқәа хашшаан. Ршьиа цәыла, зхырҷарақәа қәыркааз ахҭырпаш еиԥш, аԥшзара икны иаго, хәажә быцала ихыркын.

Шьардын иашҭа, еихшәа-еизшәа, агәҭатцәќьа нылкааны, амжәарбаґь ықәгылан. Уи амжәатцла хьыдхәо, тлаз бґьы иатцәала иҭалаҳан. Амжәарбаґь абґьы ћаб-бґьык иаадѡыло, ииатцәќаќараза, ҽырѡымтак ашәшьыра кашьшьы иатцакны игылан.

Ашәшьыра иамцагылаз арымз агәҭатцәќьа дықәтәан сабду Шьардын. Уи убысҁан иныликаауаз исахьахәыра еиҭаҳәашьа-еиҭаԥсашьа амамызт. Ажәѡан иналпрааз аԥеимбар иеиԥш, аҽыхәа иҽабылгьазшәа, иԥатца шлақәа хыҽеаны игәы иқәтәон. Сабду Шьардын иаԥхьатцәќьа, аќәардә лаќә хәыҷқәа ирықәтәан, ашьҭахь излеилыскааз ала, Иуан Сиҵи, Ашәы Ҳабыцьи, Басариа Шьагәи, Цнариа Сеидыќи.

Шьардын аԥсра дақәгәыԓуан акәымзар, сара абыржәыцәҟьа ҩ-кәарак срырсны, абри ахәы схалап ҳәа дыҟамызт. Аха уи уиаҟара хырҩ азымукәа, ишԥьеишьазгьы, иԥшнымцакәа, исасцәа драцәажәон.

– Ҳаи, шьапы мышла есымшагьы шәымҩахыцлааит! Сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа аа-рагыдыки мацәхарҟәарки инаӡо абри сабду Уасманика ԥсаҭа бзиа, ирагәаԥшь рымӡ ду агәҭацәҟьа сықәтәаны, сшынкахәыцуаз ауп, шәаргьы мышьҭа бзиала сашҭа шәшааҭалаз. Амшра шәыцзааит, дад, аҧхра шәыцзааит! Шәымҩахызгаз шәшьапқәа срыкәыхшоуп! – иҳәеит еиҭа, Шьардын исасцәа рааира, даара игәы ишахәаз дырдыруа.

– Асас быжь-насыԥк ицуп! – рҳәоит, Шьардын, ухьь згеит! Ҳаргьы гәы-наҩагьарак ҳаҧамкәа, ашара насыԥ ҳаманы, уашҭа ԥшӡа хҭалеит! – иҳәеит, Ҳабыџь гәыкала, џьара, ҷырԥшӡагас, зхы змыхьуаз, згәы змыхьуаз ажәа ҧҩызаак наламкәа.

– Иҭабуп, дадраа, бзиара ҧыхәала, акыр шықәса, каҳада-ԥҷеыда, абри иахьа ҳазҧатәоу сымжәарбаҕь шәамҧызбаалааит! – иҳәеит, Шьардынгьы гәык-ԥсык ала.

– Шьардын, ҧаара ԥхашьарам, абри алакә-ҧла, атлаз бҕыхәа зҷашьшьы, умӡырха зырԥшӡо амжәаҧла, «Амжәарбаҕь» ҳәа узашьҭоузеи усҟангьы? – иҳәан, Шьагә ччаԥшь разык ици-ишәи инарықәиршеит.

– Аа, уи аума уззаааиуа? Аиеи, дад, Шьагә, «Амжәарбаҕь» ҳәа сашьҭоуп, избанзар, ари мцахә азҳа, иаагылазар, арбаҕь акәтаҕь аҧараҳа, иаргьы шеи-шықәсеи какал ҷалаӡом. Убри азыноуп, абри аҩыза ахьӡшьарагьы захьӡыстҵаз! – иҳәеит сабду Шьардын, иҷара аԥшӡара ашәахәац неиҷарлашан.

Аҿены, Нуригьы ианшьцәа дуқәа рахь дырган, дыҟамызт. Схала заҧәык, Нури «Азамбалдақьа» ҳәа дзышьҭаз, амҷы иансалаз ахыци-ахәымпали ҭырҟьо, сыхәмаруа, амӡырха сықәын. Абри аамҭазы, сгәы сҿанӡамкәа:

– Уааишь, дад, Умар, абранӡа! – иҳәан, Шьардын ибжьы насхьигӡеит. Уанбааи, дад, уаазгада, егьида ҳәа,

дҵаа-ԥшаауа акәымкәа, иахьадагьы абра сибахьазшәа, ҳаишьцылахьазшәа иҽаақаиҵан:

– Дад, абна амра ицәыршәлоу ашҧхарсала сзаугондаз! – иҳәеит, аҕәыцәмаҟьа иқәыршәыз, иара ашҧхарсала ҳәа дзышьҭаз. Сабду ашҧхарсала ҳәа дашьҭан акәты ашҧы. Уи ашҧхарсала, иҕьҕьа-изәзәа ирыцқьаны, амырхәага ицәҵаны, ирԥаны иман. Даара дызцәыҧхашьоз иқәлацәақәак дырзаԥшырц аныртаххалак, ишҧхарсала дырзаԥшуан. Аа, уажәы сабду исасцәа ишҧхарсала дырзаԥшырц шырҭахыз идыруан аҟынтә ауп, ишҧхарсала амырхәага ицәыхны из-аазгарц сзишьҭыз.

Агәышҵа хашәшәала, аҕәыцәмаҟьа иқәыршәыз ашҧхарсала аашьҭысхын, сабду инеиркны, ахәараҳәа снаиватәеит.

– Ҳаи, ҳаи, уара газа ԥшза! Уара мцахә азҳа! Арҭ саҧхьа итәақәоу аҧеимбарцәа сыватәашьа рзымдыруа ҷьушьома! Мамзаргьы, сабду Уасманика ҧсаҵа шкәакәа ирагәаҧшь рымз ду ҳазымкыр ҳәа ишәома! – иҳәан, иҟасҵаз шыҧшзамыз сыкәа-смаҕра инҭеиҳәеит.

Убри уажәы, иахьеиԥш ианысгәалашәо: «Уҧсаҵа ахьы ахьыршо инеиааит, аҧеимбарцәа рҧеимбар, Шьардын рыцҳа! – сгәы инҭысҳәаауеит. Убысҟан, иара ихаҵыҧ аҷы сара сыҟазар, абас сҳәозар акәхарын:

«Уаҳа убзамыҟәхар, уабацарыз! Аиҳабы дузымдыруа, аиҵбы дузымдыруа! Ухәыҷума уашьҭа, уара аблаԥа ду! Уааины, уҧхамшьазакәа, ушҧасыватәеи!» – егьи ҳәа, жәа бзамыҟә хаарадақәас иҟаз зегьы, неиҷасҳәацәозар акәхарын. Ааи, анаҷьалбеит, аҳәашьа, ацәажәашьа мыжда, зегьы шҧарҧшзо, зегь шҧаҵанарзуеи! Аха рыцҳарас иҟалаз уи аԥыза анасыҧ хацхәыс зегьы Анцәа иримҭеит. Убасҟан, Шьардын ԥшь-ажәак роуп иааиҳәазазгьы, аха иажәақәа рҵаки рҳәашьеи быжь-гәыжьк ирзышьҭыхуамызт.

Аҳа сшықәыз, аҵәа сеиҵақәлахит. Сабду Шьардын иҧшхарсала инацәхарҟәара нахьишьын, илахьи иҷьымшьи

ааиԥьарын, ани жәлар рлахьынҵа зникаауаз ишԥхарсала илаԥш инытҵаны, мацқьа-шьацқьа ахәаԥшра дналагеит.

Шьардын ииҳәарызеишь ҳәа рыԥсы ҙаны иҙырԝуан иаԥхьа итәаз исасцәа. Абыржә Шьардын иааиҳәо, хырпҳашьа амам ҳәа агәра гаҙаны, рхы-рыԥсы иҵаны изыԥшын. Дгьыли-жәԝани, уаҵәтәи рлахьынҵа зныз, изҳәоз, Шьардын ишԥхарсала акәын. Абыржәы адунеи зхьынҳалоу ахац нҷшәаны, адгьыл уадышххырахоит аҳәаргьы, акәҵәƙьоуп рҳәон Шьардын исасцәа.

Ашәымҵақәа наскьон ихаҳәараҳатәха. Шьардын илаԥш ишԥхарсала иааƙәихуамызт. Дшахәаԥшыц дахәаԥшуан, аха макьана ажәак иԥсы иахирзомызт. Сиҵ дахьтәаз дҳәыҵәыҳәыҵәуа алоура иуан. Аха уаҳа изымычҳазт, Шьардын диԥырхагахар ҳәа дшәаны, иҷеынкаршәҙаны, илымҳа аƙынҙа иҷеынеигҙан, ашьшьыҳәа: «Иаҳәозеи, Шьардын?» – иҳәан, иарҧьа лымҳа дынҵахәыҵхәыҵит. Аха Шьардын аҵак ƙамҵакәа, иԥсахара нақәганы, ишԥхарсала дшахәаԥшыц дахәаԥшуан. Иааҭынчраҙахеит. Насшәа, зныкыр, Шьардын ишԥхарсала иблақәа аарƙәихын:

– Аҷеи аҳәагәышьом, Сиҵ, Шьардын дукәыхшоуп! – иҳәан, аҵанҙа даақәыԥсычҳаит.

– Усƙангьы, Шьардын, усƙангьы? – инеицырҳәан, рҷеынаиддырхалеит итәаз.

– Хара имгакәа аибашьра ду ƙалоит ҳәа аҳәоит, дад! Ари жәбома, ажәлар ргалуан ахьынҙеицаку? – иҳәан, ашԥхарсала агәҵаҵәƙьа нылкааны, икылƙаԥшьаашәа иахьыƙаз, ихысга мацәа нақәикит. – Убри иаҷыданы, аԥшәма иаԥсуа шәақь акнаҳарҧагьы ҭацәуп! – иҳәан, ԝаԥхьа ихысга мацәа, ишԥхарсала, армарахьтәи аҷаƙәарсҵа инақәикит. Шьардын ԝаԥхьа деишәара-еиҵараха, ҷымҵзакәа даатәеит. Егьырҵгьы, иҙыхь-ԥсыхьха, еихаԥсы-еиҵаԥсы, урысыр шьакәарак рылымшәо иаашьхныԥсылеит.

Акыраамҵа, ԝаԥхьа, хаҳәҷымҵра иҷымҵрахеит. Аҵыхәтәаншәа, Шьардын иҷааизиган:

– Аҽҵыс ауаатәыѡса ршьа иарҙсартә ашьа каҭәоит, дад! Сынтәа аҽаѡра ду каҳауеит. Аарыхра напы иазҭамгало иҟалоит. Аха ажәлар афаха-агаха раҙом ҳәа аҳәоит абри Анцәа ишԥхарсала иану анашана! – иҳәан, деихаҙԥшшәалаха иҽааиқәикит Шьардын.

Убысҟан иаарҳәаз зегьы, иахьагьы мшаҽнеиԥш исгәалашәоит. Абыржәыцәкьа Шьардын иҽаҳәатәы ҟалазшәа, иаԥхьа итәаз зегьы, инеиҭаркуа ак рымамкәа, ашә-ҙанҙ нарыҽхысит.

– Иҟалаша ҟалаанҙа ахәац ала ҭыхтәым. Ахаангьы ишыдыдуа қәа амуҙац. Ихьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп, Анцәа ду ихәыцқәа рыцҳаишьап. Рчамѡахә аҟәараѡа илаиршәрым. Ҳазшаз инапы ҳануп. Ҳазшаз ида гәыҕырҭахлаҳәа ҳамаҙам. Зылԥха ҳаура иҟаиҵо, иихәо зегьы бзиоуп! – иҳәеит, Шьардын изыҙырѡуаз, зынҙа абза гәырѡа рхыҵәошәа аниба.

– Ааи, шьҭа! – иҳәан, лоунатә даақәыԥсычҳаит Шьагә…

– Акаамеҭцәкьа аныҟалаша, ашышкамсқәаҵәкьа ирдыруеит, рҳәон ҳабацәа. Уажә абри ажәаҵынха зхысҳәааз, иахьа амѡан сзыниаз ауп! – иҳәан, Шьагә иажәа инаиҵеит Сиҭ. – Иахьа, иххь згеит, Шьардын ишҟа сымѡахыҵырц амѡа сықәланы сшааиуаз, Ажьи Чмыт снаичхнысын, Амҷаа рхәы санааҵагыла, саарыдгылеит ҵѡа змамыз ашышкамссса еиқәаҵәа самсалха. Аиаша уасҳәап, иԥьасшьеитилакәысшьеит. Ашышкамсқәа, ԥсыҙак аҭбаара рыҵбаараны, еихьыс-еиԥыс, абрахь, ашьхарахь рхы рханы ицон. Ҳаи, абарҭ ахьцо, иахьынҙацо рхырхарҭа еилысымкаакәа Анцәа сумшьын сҳәан, акыр срыцныҟәеит, аха рхи-рҵыхәеи нымҵәошәа анызба, саарыцрыҵын, сынкахәыцуа, абас хәызқәала сҽаасхеит. Уара ҟәышк уоуп, Шьардын, измаанахарызеишь абри? – иҳәан, дҵааит Сиҭ.

– Ар, аԥсҭыр, дад! Анцәа иахьакәым ала ҳаумырѡашьан, ашышкамсқәаҵәкьа ирдыруеит уаҵә иҟалаша. Аибашьра ду ҟалоит, дад, аибашьра! Убри ауп ашышкамс-сса

еиқәатҵәақәагьы зырҵысыз! – иҳәеит Шьардынгьы, иҽәааиқәиҳәалан.

– Бга ахьҭоу ауп алагьы ахьҭашуа. Иахатәи атҳ ҽәааихак ҟамҵазакәа алақәа шууаз, ашарагьы адәы иаақәлеит. Алақәагьы акы рбозар акәхап. Арыцҳара аныҟалаша, адгьылҵәҟьагьы зқәаршәшәоит, рҳәоит. Ауаҩы игага дзахыпараҳа, изыхәшьаду илахьынҵагьы дзахыпом, – иҳәан, ицәа дынҭрыхьҭшьааит Ҳабыць, рыгәтахьшәа дахьтәаз.

Ҩаԥхьа акыраамҭа ҽымҭрахеит. Амш шьыбжьхыҵырҭа аҿынҙа инеихьан. Аҟәымг алыҳәҳәо амра хьашуан. Ажәҩан ԥҭа цахашк хыршәламызт. Абна агәы илыхәхәа иааҩуан, аапынра зырҿыхоз акәыкәу абжьы.

«Кьу, кьу, кьу!» ҳәа абжьы гон, жәҩангәы иатҵәара ихагьыжьылоз, ԥсыҙак ашәагаа зшәагааз, иҙышоз ашьха уарба. «Кьу, кьу, кьу!» – иҧызы-ҧызуа ҩаԥхьа ажәҩан агәы неиҩыхны, аҿаанахон уи ауарбажә абжьы.

– Уара анасыԥдагьы убз уақәҙит!» – иҳәеит сабду, ажәҩан зымшын иатцагьыжьуаз, иатцагәаҟуаз ауарбажә днатцаԥшын.

«Кьу, кьу, кьу!» – жәҩангәы иатҵәара итцагьыжьуан, итцахынхәуан ауарбажә.

– Изыргәаҟуазеи, Шьардын, ани зыбжьы зхацаланы икьууа ауарбажә? – иҳәан, Сеидыҟ иарҧьа маҿа иблақәа инарԥыракны ажәҩан днатцаԥшит.

– Аҙба иԥсуеит, иҙышоит, Сеидыҟ. Аҙиасҟәа абоит, арҩашқәа абоит. Аха аҙиасҟәагьы, арҩашқәагьы ауарбажә шьашәа иабоит. Ажәра иақәитҙам. Ишәиуп, дад, ишәиуп. Анцәа дақәшәихьеит, – иҳәеит Шьардын, итатыныжәга иеимаа апынтца инаниҟьан.

– Ишьахәуп, аха иахарахазеи, ахәашабга? Аҙиасқәатцәҟьа шьашәа иабартә жәлар ртцәыцәгьа Анцәа ишԥақәиршәеи, Шьардын? – иҳәан, Шьагә сабду днаидҳәатцалеит.

– Шьагә, дад, ашьышь анцәыцәы, алашәага ыкәсымхыр ҟалом ҳәа идәыкәаымлеи! Убриоуп абни ауарбажәгьы иахьыз. Адунеи иаақәыршаз зегьы, Анцәа иатәеишьан, иаман. Амшын иара иаман, ашьхақәа иара рхыбаамызт. Аҙиасҟәа, арҩашқәа, ашьха ҙыхьқәа, ажәакала, дгьыли-жәҩани рҿы аҿаҳәатәы ҟалон. Аха иазымдырит, ахы азымдырит, абзиара анымаалеит! – иҳәеит Шьардын.

– Усҟангьы, ауарбажә иахарахазеи? – дцо-дааua, Шьардын диҟәатҷуамызт Шьагә.

– Иахарахаз, изыхдырҟьаз уиоуп, мышкы зны, Анцәа ауаа ишаанҙа адгьыл ишеит. Аха макьана ауаатәыҩса адгьыл иқәитҷомызт, ҽеила иҭәҭәамхацызт, ауаатәыҩса ннамкылар ҳәа дшәон. Акыр ҷит. Адгьылгьы ҭәҭәахахьазаргьы, ушьҭа иҭәҭәахахьеит анигәахәуаз, иҟоу аиаша, адгьыл зеиԥшрахахьоу аилкааразы, Анцәа адгьыл ахь амаҭи ауарбажәи ааишьҭит. Амаҭи ауарбажәи лбааны адгьыл иахәаԥшит. Аха адгьыл ауаатәыҩса ықәлартә еиԥш иҭәҭәамхацызт. Амаҭи ауарбажәи акыраамҭа рыгәра еибамгеит, аха аҷыхәтәан, иааибагеит, еиқәышаҳаҭхеит. Адгьыл ауаатәыҩса ықәлартә, инхартә-инҷыртә аҟара иҭәҭәахахьеит ҳәа еицырҳәарц...

Амаҭи, ауарбажәи, ацҳаражәҳәацәа хынҳәны Анцәа иҟны иааит.

– Иҟоузеи, уара, ауаатәыҩса адгьыл иқәлартә еиԥш иҭәҭәахахьоума? – дразҵааит Анцәа.

– Анцәа, ухьышьаргәыҷа сакәыхшоуп! Адгьыл ауаатәыҩса ықәлартә уажәы аԥхьагьы иҟалахьан! – аҳәеит амаҭ ҩеихалакьын.

– Ҷабыргума, уара, ари иаҳәо, адгьыл ҭәҭәахаҷәкьахьома? – ауарбажә дазҵааит Анцәа.

– Ҷабыргыхаҭоуп, ухьышьаргәыҷа сакәыхшоуп! – аҳәеит ауарбажәгьы. Абри ашьҭахь, Анцәа днатәан дхәыцит. Аха зегь акоуп, амаҭи ауарбажәи рыгәра имгеит. Абарҭ ирҳәаз аҷареи амцреи ҽеишәа еиликаарц азы,

Анцәа абжи ажәҵыси адгьыл ахь идәықәиҵеит. Алмҩанык, ажәҵыси абжи меицәажәаҙакәа, ҵаԥа адгьыл аҿы илбааит. Инахәаԥш-ҩахәаԥшит егьит, аха амаҭи ауарбажәи Анцәа иарҳәаз мцын, Анцәа дыржьеит. Адгьыл ауаатәыҩса ықәлартә, инхартә-инҵыртә иҩҭәамхаҙацызт. Аха абжы аақәгылан: «Зегь акоуп, адгьыл ҭәҩәахахьеит, ауаатәыҩса ықәлартә, инхартә-инҵыртә иԥалахьеит ҳәа иаҳҳәароуп Анцәа, ҳҩызцәа ҳзыҵиуам!» – аҳәеит.

– Анцәа иитәым, Анцәа имаам, Анцәа иаҭәам, Ҳазшаз амц иаҳәаны, ауаатәыҩса рныртәара сара сақәшаҳаҭым. Анцәа дысзеилагом. Псынгьы-бзангьы исхымҙаауа агәнаҳа сзаҵалом. Адгьыл ауаатәыҩса ықәлартә, инхартә-инҵыртә макьана ишыҭәҩәамхац, Анцәа ду иҵамкыкәа иасҳәоит! – аҳәеит ажәҵыс.

– Сара сара стәы сҳәоит, абжьарак, Анцәа изиҭаху иҳәатәы хеиҵааит, – аҳәеит абжы.

Ажәҵыси абжи Анцәа итәарҭа ашҭа иааҭалеит.

– Зегьы акоуп, сара стәы сҳәоит! – аҳәан, абжы аҿы анааихнах:

– Унан, аҳкәажә, быбз ахыцәқәа хәыцк ықәыршәуп, бҿы неихыбхуандаз! – аҳәан, ажәҵыс аагәаҭеиит.

Абжы, акәҵәԥьоуп аҳәан, асаса анааихнарԥхьа, ахьышәҭҳәа ажәҵыс наҿаԥрын, аԥыԥҳәа аҿы инҭасын, абжы абыз аахнаҵәеит. Иԥалаз абаха амраҙакәа, Анцәа иҿы инеит.

– Иԥоузеи, уара, ҵаԥа, адгьыл зеиԥшроузеи? Ауаатәыҩса адгьыл иқәлартә, инхартә-инҵыртә иҩҭәахахьоума? – иҳәан, зылԥха ҳаура дҵааит.

Ааи, ааи, ауаатәыҩса адгьыл иқәлартә, инхартә-инҵыртә иҩҭәахахьеит ҳәа сҳәоит ҳәа аҿы ааихнахит, аха «быжжы, бы-бы… быжжы» ҳәа ада уаҳа егьазымҳәеит. Абжы аҿы еилымгеит.

Убри аамҭазы ажәҵыс нықәгылан, иԥалаз-шыԥалаз, ахы инаркны аҵыхәаԥынҙа, Анцәа ду ицәымҙакәа, зегьы

ишьамхы иныкәхәацәаны иаатәеит. Анцәа убысҟан, ихьымаҟа нкаршәны, з-хьамԥшла иҽы зәзәаны, шьыжь-шәаԥшь днатԥагылан, абас дыбгеит:

«Амаԥ, уара дгьыли-жәԥани рыбжьара хытԥәахырԥа умоуааит. Есышьыжь-шара ахыхь бааԥс уцгылааит. Ухыхь лымгазԥахааит. Ухыхь бааԥс ахәшә, уара иуҭиз ауаатәыԥса иурԥалааит! Ухыхь бааԥс анузцәырԥуа, ажәлар рымԥа уаниалааит. Убраҟа ауаԥытәыԥса ухы ирҷаҷалааит».

«Ауарбажә, уара кәыркәа ашоуразы, абжьымрак анкацеиуа, зегь реиҳа уанҽажәкуа, адгьыл иахшаз аҙиасҟәа зегьы шьашәа иубалааит!» – иҳәан, ахааназы амаԥгьы ауарбажәгьы хҽыхшьа рмоуа Анцәа дрыкәшәиит. Шьардын иажәабжьгьы ншьақәицалеит.

«Кьу, кьу, кьу!» – ала амгәа аԥа ҭшьааua, ажәԥан гәысакара ицагьыжьуан ауарбажә.

– Анҭ, Анцәа иишәиiз, амаҭи ауарбажәи рԥызцәа ауаатәыԥса иахьагьы адунеи иқәуп. Амаҭи ауарбажәи, злыԥхаҳаура, икниҵеит, ибгеит, ирыхәҭаз иакәиршәеит. Аха цәгьамзар бзиа ҟазымҵо, изымхәыцуа иахьа шьоукы, ала шыцыԥхьаҙа еиҳагьы зтәарҭа иацло ишԥарыԥсыхәоу? Анцәа аикәым сумырҳәан! – иҳәан, Сиҭ илахьи иԥьымшьи ааиҙатәит.

Ҳамҭак ԥаԥхьа аатынчрахеит. «Уара гаҙа-ԥшҙа, арҭ саԥхьа итәақәоу сыватәашьа рзымдыруа ԥьушьома! Мамзаргьы, сабду Уасманика ирагәаԥшь рымз ду ҳакрым угәохәуама?» – ҳәа, сабду иансеиҳәа, ашьҭахь, саргьы иаагәнызган, сыҳаиди ыҟаҙамкәа, рывараҽы ашьацра сылатәааны сырзыҙырԥуан. Аҵыхәтәан, Сеидыҟ ичамҳа лабашьа амҳасҭа инацәхарҟәара нықәырсны ииаиԥышьҵаиргәан, Шьардын ихы наиқәкны ҷааиҭит:

– Шьардын, аҟалаа ԥсыхәа-зыхәа анырзамҭалак, аус рзақәашьа, еилыргашьак анамоулак, ақыҭа аҟынтәи ауаа хатәрақәа ааины, ирзылымхыз ирзымԥшааз, ацәгьауцәа рылхразы, иуыҳәааны удыршәиуеит. Ушәи зықәку ихы

иҭамшәар, игәы иҭашәоит, игәы иҭамшәар, ихы иҭашәоит, рҳәоит. Абри аҵареи амцреи абанʒаҟоу, ҳлымҳала иҳаҳар ҳҭахуп, урацәамзар! – иҳәеит Ҳабыџь аԥеимбар исахьа нылкааны дахьтәаз. Аѡызцәа итәазгьы неиқәыʒырѡит.

– Уи иашоуп, ҵангьы-мцынгьы акәымкәа, аԥхьан, Ҳабыџь иуҳәан еиԥш, ԥшаашьа змам ацәгьара ду ҟазҵаз данырзылымхлак, ҳаҵыр зқәу аиҳабацәа ҟәышқәа аныстаалак, аҵәы еиқәаҵәа нҵаршәны, снықәгыланы сыбʒоит. Ацәгьара, ахәымгара ҟазҵаз ауаѡы, злыԥха ҳаура идоуҳаи иҳақи, жәлар зегьы ирбо, ираҳауа дылнахуеит. Ари, дад, аханатә аахысгьы ҳабдуцәа жәѡахырла иаарго, иԥышәоу доуҳауп. Ишәыҵаскыр, рыцҳараны, гәнаҳараны исыԥхьаʒоит. Зегьы рҿы ицәырсымго даҽа маʒак. Уи закәызеи ҳәа шәҵаауазар, сшәиуеит, иашоуп, сышәигьы ахҵа аҟынʒа инеиуеит. Амала, иҟоуп убас шәира баапсык, убриҵәҟьа сҿы иҭагʒаны аҳәара сцәугароуп, – иҳәан, иҽаашьақәикит Шьардын.

– Уи закә шәира баапсузеи, ауаѡ иҿы изҭамыгʒо, Шьардын, усҟангьы, зынʒа имаʒамзар иҳауҳәар ҳҭахын! – иҳәан, изҵаара абла дныхкыланы диазҵааит Сиҵ.

Шьардын иҽынеиҵихын:

– Ауаатәыѡса угәы рыхшәо, иубаны иузхымго аамҵа узыҟалааит ҳәаҵәҟьа аҳәара сара сзыхәан игәаҕьылацәоуп. Сара излаздыруа ала, уи аҵкыс еиҳау даҽа шәира баапсык ҟамлаʒац. Ҳаҕоугьы жәлар рҵәыцәгьа иқәшәааит! – иҳәан, Шьардын иҭыҵынжәга еиҵа инеиҵеиҵеит...

* * *

...Агәалашәара, агәалашәара, ʒра-ԥсра зқәым агәалашәара! Дшыԥсра дыԥсʒеит, шәышықәса здунеи, зыхҵырԥажә еиԥш иакәиҵны, амҳәыр аарханы зарҕьа ԓьыба иҵаз, аха ҿҳәара змам акгьы ыҟаʒам. Уи ауаѡ ахраҵ агәашә данаалагыла, ишьҭахьҟа даахьаԥшит. Данԥшылеит дызнысыз иԥсҭазаара амѡа. Аха ахы инаркны, анҵәамҵа аҟынʒа, иккаʒа иҵацәын уи амѡа. Шәышықәса адунеи

дыззықәыз закәыз изымдырҙакәа, наҙаҙа иаанижьуан. Убысҟан еиликааит ауаҩы насыԥда дшыԥсҙатцәҟьаз. Уажәоуп иҿыцхҳараҙа ианааигәалашәа усҟан хырҩ ззимуаз иабду иажәаҭынха: «Дад, ауаҩытәыҩса шәышықәса идунеи дыззықәу изымдырҙакәа, зынарцә-гәашә иҵалаз иоуп иԥсыцәҟьаз!» ҳәа. Уи уажәоуп ианигәалашәа, уажәоуп ианидыр, шәышықәса аккаҳәа иажәразгаз, иара иахьа ицԥсышаз, имаша ицҵаргалашаз гәалашәарак шизнымхаз.

Анцәа ду иуԥьшьоуп, сҩымҵа злахацсыркыз сабду Шьардын иажәабжь, мышьҭабзиала, сгәалашәарақәа рышә-гәашә ахьаасыртыз. Анцәа ду иуԥьшьоуп, раԥхьатәи схәычра ашаеҵәа, раԥхьатәи сиеҵәа ԥьарсахьа мшаҿнеиԥш иахьынеицралаз!

* * *

...Уи аҿнытәи амш, мшык иалаҩашьомызт. Ааԥынра иасакьаҳәымҵан. Саб иганахь ала, сабду Ҭемраз: «Абарҭ зегьы, Санҙаа Самсон иҵәа амахәқәа хҵәаны иааганы еихасҳақәаз роуп» ҳәа есымша дызхыҿхәоз ҳҵәа гәаҩақәа рышәыб рыбны, абыржәыцәҟьа асыҵәҳәа рыкәнаузшәа, иҟәашккараҙа ишәҭны игылан. Дара убырҭ аҵәа гәаҩақәа ҳәа сызҿу, ҩынҩажәижәаба шьаҵа ҳазгылан. Шьаҭак, ианеиҵаха, хәба-фба калаҭ аҿытуан.

Сынтәа зынҙа напы иазҵамгало ихьыдхәаны ирҿалеит. Сабду ҳҵәақәа тәым уаҩык дыкәланы иҵаар иҵахҙамызт. «Атәым напы, тәым напуп!» «Аҙәы ихьы-лаба аиҳа, уара ухьы-лаба еиҕьуп?» – дзашьҭоузеи, баба, иԥкааны, ибзакыбзашьҭны акәымкәа, инеилҿыхаа-ҩеилҿыхааны, амахәқәа неилаԥыцәҵәа-ҩеилаԥыцәҵәаны дналбаауеит. Убри азыҳәан ҩ-ԥуҵк зҵыҵуа акалаҭ азна аҵәа, иԥаҵа далаччо иманы дцоит. Уи аҵкыс, ҳҭәи-ҳнапи неихьыгҙаны, ҳара иҟаҳҵар, еиҳа исабаԥуп, – иҳәон.

Сабду, ишырҳәо еиԥш, анхаразы анышә ифон, аха дзаҵәгәышьан. Иара иҳәан еиԥш, аишьцәа ҳәа имазгьы,

иара иакәым, дара рхы изахәомызт. Дара рхы иахашәаланы, иара иахьихәоз егьыҟамызт.

Раԥхьаӡа абра Ҭемраз иҵәѡаншьап анаирсуаз, алеи-аҳәеи ирҳәозар уаѡ дзылаломызт. Хазыс-ԥсазыс ҳәа иашьцәа данырҷытҵуаз, ѡ-гәабанки, ѡ-хчыки, ԥьмахьа закьычки аѡндуаа ирҭеит. Убри аԥьма закьыч ахш ауп, саб иҟырҟы зладырхәыхәызгьы.

Нырцә-аарцә ѡ-хәык рыбжьара дыбжьанхон Ҭемраз. Раԥхьа, абна нкылырхааны, хьаца шьапыҵиаала ишышны, ԥацхак иргылеит. Адырѡашықәсан ауп, убри ахьаца быца-ԥацха аҭыԥаҷы, хәажә быцала ишышны, аԥацха ҷыц аниргылаз. Аха убри аҵыхәтәантәи ахәажә ԥацхагьы, алахьынҵа маншәаламхеит. Уи ахҵысгьы шыҟалаз абасоуп:

Ҭемраз иашьцәеи, иабацәеи, иабдуцәеи ахьықәынхоз ахәы, аханатә аахысгьы, Тур ихәы ҳәа иашьҭан, иахьагьы ус ауп ишашьҭоу. Аха иахьагьы-уаҵагьы аӡәгьы издырӡом, абри ахәы Тур ихәы ҳәа изашьҭоу.

Адгьыл аҭыӡшәа-агәарашәа есымшагьы иауацхымыз.

«...Амқанбақәа зқәынхоз адгьыл, аханатә аахысгьы Аинырбақәа иртәын. Урҭ адгьылқәа иахьагьы-уаҵагьы, уаҵәашьҭахьгьы Амқанбақәа рус алаӡам!» – ҳәа иаақәгылеит Аинырбақәа.

«Ус акәым, дад, ишыҟоу, ҳара ҳажәлантә ф-абиԥарак ара рымцахара еиҷаркхьеит. Ныхәаԥхьыӡымзар, Амқанбақәа шәиԥхьыӡ рыцӡам. Ари адгьыл, ҳабацәа, ҳабдуцәа, урҭ рабдуцәа цаны, хәыц еиқәаҵәа зламыз ауасахша намҵаргыланы Елыр ныхеи Қьач ныхеи ирымҵаныҳәахьеит. Урҭ Тур ихәы ртәы-рымаагьы алам, урҭ, ркартхәгьы алам. Баба, каҳада-ԥҷыда жәларык рыдгьылқәа аныӡба ашәымҭан!» ҳәа, хар змамыз, акры збахьаз, акры заҳахьаз, ари адгьыл аҭоурых ҷеишәа еилкааны измаз, издыруаз, Аинырбақәа ауаа рзырышьҭит, аха ахәгьы-аҷгьы иқәдмыргылеит.

Абарҭ нырцә-аарцәтәи реицәажәарақәа Аинырбақәа рхаҷы иаамгакәа, ҷенак, Амқанбақәа рхы иҵамкәа, ргәы

иҭамкәа, инкылсын, раԥхьа абри аҭыԥаҷы зымцахә еиҷазкыз Амҟанбаҟәа рхыбаѡ Ԥахәриа Мҟанба иԥацха ԥырҧеит. Убригьы азмырхакәа, аа, уажәы, убри раԥхьатәи Ԥахәриа иԥацха анԥырҧаз аахыс акыр шыҵхьазгьы, «Ашьажә баауам, иԥсуам!» – рҳәан, Ҭемраз иԥацхагьы ԥырҧеит.

«Арҭ ҳшырбаҙарыз ҳарбеит убама!» – рҳәан, Амҟанбаҟәа рыдгьыл рымазкыз ирыхьыз еицәа рзырурц рыҙбеит. Аха ари заҳаз, ауаѡы дыԥҵәазар деиԥызшьуз аѡ-жәлантәык иреиуаз ауаа ҟәышҟәа бжьанагалеит.

«Ижәуазеи, уара, ала иамфо, аҳәа иамфо, ашәышықәсақәа ргәы иқәыжәпахахьоу, зқьышықәсақәа заѡызххьоу адгьыл еимакны, аб-хәҭаак еицызфахьоу, зыцәгьеизыбзиеи еилоу, наҟ-ааҟ амцажәла еимыздо, аѡ-жәлантәык шәгәы шԥеихшәыршәо! Аҙәы ишәаҭәеимшьаша, шәыхгьы иаҭәашәымшьан!» – рҳәеит, аѡ-жәлантәык рхаҭарнакцәа. Аха, абри аус қәырх-қәыраҵо, абиԥарак раамҭа рыххатәыс ирыман. Нас, уи адагьы, аҙәы ихы ааихьыргьы, ари Аинырбаҟәа рныҙбеи, рышәии роуп изыхҟьаз рҳәо, игәыѡ-ҷыѡхо иалагеит. Ажәакала, ргәы рҭынчны, рыԥсы рҭынчны, рыдгьыл ршьапы амкит Амҟанбаҟәа.

Егьирахь, Аинырбаҟәа ракәзар, ирымпыҵҟьаз ацәгьара, акы еиԥшымкәа игәырѡаргеит... Ҳаҭоу раԥхьатәи иҭыҙтыԥ, раԥхьатәи иҵҙамц ԥырҧеит. Ари ауаѡшьра аҵкыс еицәаз ҟалаан. Егьирахь иҟалалакгьы, абри Амҟанбаҟәа ишырмычҳауаз рдыруан Аинырбаҟәа. Ус уҳәа, егьыс уҳәа, жәларык еиҭацәахеит.

«Баба, Анцәа ибоит, иаҳхарамкәа, иаҳбарамкәа, ҳхы ԥҿены иаҳдырбеит! Ҳамцахә дырцәарц иакәыркит. Абри гәнаҳа амазар рыхәда иахымҙааит!» – рҳәан, Амҟанбаҟәа нкылсын, Аинырбаҟәа рабду иѡны рблит.

Ари иҟалаз ауаҭеимшхара, зынҙа амца анацрала, инарҵбааны ақытақәа ирылаѡит. Ажәлар рԥеимбарцәа, акрыздыруаз, акыр заҳахьаз, рҿеиԥыршьит. Абри имжьыжь-

кыз аус иахамыʒгылар ԥсыхәа амоуит. Ууанʒа, дара-дара жәлантәыла реицәажәара, реилабжьара егьалымҭит.

Ақыҭақәа рҟынтәи аус арзақәацәа ҳәа изықәгәыгуаз, еицырдыруаз, уажәадагьы абри аѡыза арыцҳарақәа ирыднагалақәахьаз, изуаз-изҳәоз акы аԥхылнадоз, ус дук аҭыхәала имѡахыҭны, шьҭахьҟа имгьыжьыцыз жәлар рныхахәқәа еидибагалт. Аус алакҭа инҭеибамыргылааʒа, иззымѡахыҭуаз аҟалаа ҽеила иҭырҭааит. Хырԥашьа змамыз, ашлақәа иақәырҭоз, заа аҭыԥаҽы иԥҟа-ԥҭәаны ишьҭырхит. Ԥсуа қьабзла, ԥсыуа ламысла, ажәлар еицырдыруаз ауаа хатәрақәа ҽык инеицҭацәажәаны, аҟалаа иақәырҭаз, иазырыʒбаз аус хьарҳәшьа амамызт. Ажәлар иазырыʒбаз аус хы алҟьомызт.

Ацҳаражәҳәаѡцәа, дара убырҭгьы, инахәашьмыз-иаахәашьмыз,иззымѡахыҭцыз аус аҭыхәала,иныҟәақәахьаз, аԥышәа ду зоухьаз ауаа рзырышьтит Амҟанбақәагьы, Аинырбақәагьы. Абригь-абригь аамҭазы, изныкымкәа жәлар рус алахьынҵа аʒбаразы иахьеизақәахьаз, еицырдыруаз Ашацәа ртәарҭа ахәы ԥшʒаҽы еиқәшәарц.

Егьызеҕьымыз арԥарцәа нагақәа, наҟ-ааҟгьы абзиара дырганы ианырҭаа, рҽы рызԥымҽеит. Иақәашаҳаҭхеит, иалкааз амш аҽены Ашацәа ртәарҭа ахәы ԥшʒаҽы реиқәшәара.

Шьыбжьагәы анаахыҳәҳәоз, Ашацәа ртәарҭа ахәаҽы инеиит аѡ-жәлантәык рхаҭарнакцәа. Уаҟа иаднагалеит ахьʒи-ахьмыʒги, ауаѡреи аламыси реиҽыхырҭақәа ҽеишәа еилызкааузаз, аҳаҭыр ақәыҵоз, аѡ-жәлантәык ирыбжьалаз аиҕара зхыхьыз-изгәыхьыз ауаапсыра. Шәымҭақәак, аҭынчра аʒы алымкәо, ажәлар рҽааиқәыркит. Амҟанбақәеи Аинырбақәеи, наҟ-ааҟ рҽеиѡҽаны рҭыԥқәа ааныркылеит. Ацәажәара зыхәҭаз ашлақәа, рлабашьақәа рымҳасҭақәа рмацәхарҟәарақәа бжьарсны, инкахәыцуа, ганкахьы рҽаҭаны итәан.

Дасу иара итәала дхәыцуан. Иҟалаз дасу иара итәала дахәаԥшуан. Аха зегьы акакәын, шьоукы Амҟанбақәеи

Аинырбақәеи рыбжьара, аҵәгьы мбылҙакәа акәацгьы бжьырҙаар рҭахын. Ҵабыргуп, ари аус иадыргалаз аҟазацәа анеилацәажәоз, ирҳәаша-ирушазы, ҽык еицҭацәажәазаргьы, зегьы акоуп, дасу ргәаҵақәа рахь, џьара, иахьеиқәымшәақәоз ыҟан. Аха ус еиԥш иҟаз ахәыцрақәа, дасу рышә-кәалаԥк ирҭаҙын. Дыҟан аҙәы, Аинырбақәа ирыдызцәылоз, аха убригьы рыдцәылашьа азыԥшааны, ԥсыхәа ахьынҙамаз, хацламҳәала ихашшааны иҵәахын. Иҟахын, Амқанбақәа ирыдгылозгьы. Ашацәа ртәарҭа адгьыл жәытә-натә аахысгьы, ԥсаҵалагьы џьыкацлагьы, Амқанбақәа рабацәеи рабдуцәеи, урҭ рабдуцәеи иртәуп ҳәа агәра ганы иҟазгьы...

Ҭынчран. Убриаҟара ҭынчран, итәаз ажәлар ргәеисыбжь уаҳауан. Аҵыхәтәан, зқьышықәсала еилаҭәахыз ахра ҵәацашқәа уадышххырахазшәа, аҭынчра аҙыхкыра цыцхашәеитәит, аус арзақәацәа еизаз реиҳабы Сиҭ. Ихажәԥабжь хыҙак ҭашәо, аихы лабеиԥш деиԥаҳаҳа, ихәда ҵәыца рак иҵыхны, иџыр ԥаҵа еиқәышлаҳәа иҽацәқәырԥо, иҙара ҙыршәра амацәаз ахы икылуршәо, аамсҭа исахьагьы иманы, аамсҭа игәрагьы ицны, икәымжә ҙырҙ аҳазыртрақәа баԥышԥсараха иҵацәқәырԥо, хьача сырмала иқәкааз ихҵырԥа шәшәа-шәшәо, ишыц гәаԥшь лабашьа амҳасҭа аанкыланы, аԥеимбар исахьа нылкааны даақәгылеит:

– Аԥсра ахәшә аатҵра иҵызго, ахымԥас ҟьала зыхҭацалагоу, абжь-шьхаки абжь-мшынки зҽаҳәатәы хызыҵәҳәало, быжь-гәыжьк риа зыламыси зуаԥреи акапан ҵԥадоу, дгьыли-жәԥани рыбжьара ахьтәы цҳа бжьызгаз, ажәлар сшәыкәыхшеит! Дгьыли-жәԥани рыцҳаражәҳәаԥ Анцәа ду, ацқьареи ауаԥреи, аҳаҵыри, ақьабзи, ачеиџьыкеи анҳацишоз, аламысгьы ҳацишеит. Аԥсуа иламыс аханатә аахысгьы, аԥсуа жәлар ирныхахәын. Аԥсуа иламыс аԥсра хьшәашәа иахәшәын. Аԥсуа иламыс, ҳабдуцәа ишырҳәоз еиԥш, ахымԥас ааннакылон. Амаҵаԥшь абз аҽнахуан. Аԥсуа ламыс иахьчон, дад, аԥсуа жәлар рлахьынҵа. Аԥсуа ила-

мыс ашьапса ахәпҳа дылнахуан. Анышәынҭра иасасуан. Машәырла икаҭәаз ашьа еихсуамызт. Аҧсуареи аҧсуа ламыси риеҵәажьышә иалҵыз шәоуп иахьа, абри зхы ыҵызхыз арыцҳара аҵыхәала имѡахыҵыз.

Амҟанбақәеи Аинырбақәеи аханатә аахысгьы еиашьара дибаргон. Рыцәгьеи-рыбзиеи рзеизызаган. Рымаӡа рыҵеибакуамызт. Наҟ-ааҟ еибахәшьадуамызт, еибаҭиуамызт, еибаахәомызт. Анцәа ираҭәеишьаз адугьы ахәыҷгьы рхы аларыгӡон. Рыламыс еицамкырц, уаха, Ҳазшаз иашьапкуан. Ашара иаҵагыланы риеҵәахә рыҧшаауан, ргәы каршәын, рыҧсы каршәын. Анцәа ицәымгыз ҟарҵомызт. Амаҷазы, ирхымӡаауаз ахьмыӡгι агәнаҳаи ирыҵаломызт. Рхәы иаҭәҳәаны рхы ахырҧхьалон.

Иахьа, зегьы ирбо-ираҳауа аѡ-жәлантәык егьызлаӡам ус наѡагьак аҵыхәала, агәеихшәара аҟынӡа шәхыҟәеибаргылеит. Шәара шәеиҧш, абжь-шьхак рыбахәаҧшь ауапа хәылда икнаҳау агәыр-ӡа иалоу, ага аҧшаҳәа иангыланы, агәыр-ӡа аҵа ахышәара-ҵышәара шьауардын лаҧшыла еилызкааyа аҟәышқәа, абри ишәыбжьалаз, Амҟанбақәагьы Аинырбақәагьы, шәабацәеи шәабдуцәеи ираҭәамыз, шәаргьы ишәаҭәарымшьеит. Ашацәа ртәарҵа, дад, адгьыл аҧсуа жәлар лымкаала Анцәа ду иҳаҭәеишьаз дгьылуп. Убри аҟнытә, иахьа ажәытәӡатәи Ашацәа ртәарҵа иқәынхо Амҟанбақәа, изҧырхагада, иқәгьацааит!

Аинырбақәа шәхаҵкы сцеит! Абри шәыкәа-шәмаҕра инҭасҳәацәаз ҽеишәа шәара ишшәыкәнаго, ҳабдуцәа ишыртәышьҭраз, сыци-сышәи исызрыҵымгазаргьы, ари аѡжәлантәык рхаҭарнакцәа ҽык инеицҵацәажәаны иалырхыз гәаанагароуп. Ажәлар неиқәыҕызны изқәышаҳаҭхаз аус, ахәда ԥҟоуп, дад! Ажәлар рылыҧха Анцәа ишәиҭааит, жәлар рҵәыцәгьа Анцәа ишәыкәимыршәааит! Дад, ажәлар рҿы ԥышәымҽуазар, шәабацәа рԥьабз мычра амазар, еиҳабраеиҵыбра шәахчнымсуазар, аа, дад, дукәыхшоуп Салбеи, уара уеиҳабуп, Аинырбақәа урхыбаѡуп, урныхақәыроуп.

Уаргьы, Ҟача, Амҟанбақәа рапҳьагылагьы, абыржәы, шәуаажәлар ишырбо, ишраҳауа шәнапҟәа неикәыршаны шәгәыдеибакыл. Шәыламыс Анцәа еицоумкын! – иҳәан, иажәа ҭынха ахи-аҵыхәеи неиҟәиҳәалан, хынтә илабашьа наирсит Сиҭ.

Ԥаҵхьа ҽаҳаҽымҭрахеит! Шәымҭак аʒәгьы дахьтәаз дҵысуамызт. Ажәла нҵәеит, апеимбар ахәараҳәа аʒ-хьампҵш зыршыз, иажәа ԥбартәрыма ҳәа, ажәлар гәаныла ргәы ианыҥҭаҵызуаз аамҭазы, Салбеи дԥагылан, иҽанынеиха, Ҟачагьы деиламхакәа, днеиԥылан, иааигәыдеибакылеит.

«Анарха, дад, анарха Анцәа еиҭааит шәеиԥызара, шәиашьара, шәеиҭынхара!» – инеиларыԥсеит, уажәраанʒа еиқәба-еиқәхаԥс итәаз ажәлар.

...Ари ахҭыс сара сыла иамбеит, сахааным. Убри аахыс акыр мшқәа акыр шықәсқәа хышхыҵәахьеит. Убри иҟалаз ахҭыс, сабдугьы, сабду иашьцәагьы, ҵангьы-мцынгьы иргәаладыршәомызт, идырзомызт. «Иабаҳҭаху, амалагьы лахә-лахәы ҳаицклаԥшуеит. Абна алымҳа амоуп!» – рҳәоит. Ицаз цеит. Хнырҳәышьа змам ауп. Ишабалак, аҿеԥыхәшә зқәыԥсоу аԥсуа шәақь арҟыҵы-мыҵра, аҵыхәтәан, аҿеи аҟны икылнамгар ҟалоит!» – иҳәон, зны-зынла, убырҭ зегьы ирхааныз сабду, Ҭемраз.

3

...Сабду мызкахьы знык Анцәа ихьʒала ацәашьы ибылуан. Ихәыҷы-иду, ԥшь-шьапык зҵаз ашьа каиҭәон. Агәи агәаҵәеи Ҳазшаз иирбон. Анцәа ихьʒ ала акәыхшатәқәа иқәиҵон. Убригьы, изыхҟьа-изыԥҟьалакгьы, ашықәсахь знык-ԥынтә иқәиҵаз аныхәагатәқәа ҟаиҵон.

Уажә ԥажәак еихысҳәаалоит. Сара саныхәыҷыз есымша сцәеицәыԥсуан. Ашәшьыра ҳаскьын еиԥш, есымша сынкашәа-аакашәо, ес-ааԥынра схаршны сыҟан. Абри, сандугьы сабдугьы иагьакуамызт-иагьашьҭуамызт.

– Уара, абри ахәыҷы иҟазшьақәа сгәаԥхом. Даазқәылаз, ишырҳәо еиԥш, ала шыцыԥхьаҙа игхо далагеит. Акы ахьырҳәо – акыҟоуп, ԥьара ҭааѡы-ԥшааѡык наишьҭаҭаазаргьы цәгьамызт! – лҳәеит ҽенак санду.

– Урҭ аԥшцәеи аҟәыдырԥацәеи ибзырдыруа ҟәыдуп. Зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу, жәлар рлахьынҭа знапы иану, зегь зылшо Ҳазшаз иоуп. Ҳмаҭа хәыҷы ихьӡала аҽаҭахьа ҳақәаҳҭап. Хара имгакәа, иаарласны, ауасахша кәыхшатәыс изыхынҳарҳәит. Уи зегьы Анцәа ду ибоит. Ҳара ҳаразреи ҳқьиареи гәеиҭап. Амаалықь зыбзада зыхәлам, макьана гәнаҳак зыхәда иқәымлац, асабигьы дрыцҳаишьап, – иҳәеит сабду Ҭемраз.

– Аиеи, нас, Ҟазырхан лҟәыдқәа нықәлыԥсаргьы, убри акәхап илҳәо! – лҳәеит сандугьы рацәак даҭамбзаҳәацәакәа.

Убри аахыс, мызкы нҭакәкәа иахьа иаанҭәеит. Ашьыбжьышьтахьк, хәыц еиқәаҭәа зларшәмыз ауасахша иҽеыхәда иқәкны, ашҭа дааҭалеит сабду.

– Зымаа укыз алԥха-агәыԥха Анцәа умаҭа ииҭааит! – лҳәан, абарҭ ажәақәа, макьана сабду дышҽеыжәыз инеигәыдылҳәалеит санду. Санду агәра ганы дыҟан, абыржәы гәыла-ԥсыла илҳәаз ажәақәа, Ҳазшаз аминк иақәиршәоит ҳәа. Саргьы, аӡарҭрашә еиԥш, схахаҙа ашә сылагыланы срыхәаԥшуан.

Сабду дзықәтәаз аҽеы, Нхыҵ сашьцәа рҟынтәи иаазгеит ҳәа, есымша дахыҽехәон. «Абри, Ашәтәыла инхо, Едрыс Бзаркалов, ажәлар сыдгыланы, ешьас сҟаҵаны, напы мыӡәӡәа иимкуаз, фыӡак ирыԥсаз аҽеыкәаша ҳамҭас иситеит. Абасгьы нацитеит:

«Сара абри «срашь» шынкашәаз «Бзоу» ахьӡыстеит. Сасрыҟәа и-Бзоу ашәа агәашьамх арҵысааит. Сасрыҟәа и-Бзоу ашәа, дгьыли-жәѡани азышьаҟьасҭахааит», – иҳәан, инықәыргыланы иныхәеит. – Сныҳәаԥхьыз мра-шәахәацны умѡа арлашааит, сашьа ду! Иахьа абри «срашь» зыхьз

асырҳәаз Ҭемраз Мқанба, уаргьы-саргьы ҳешьара нагҙара Анцәа еиҭааит! Пшҙала иԥсоуртәааит! Хьҙы алоугааит!» ҳәа диқәныҳәаны, езгьегь кәадыр ћәынашәк анпыћћала, иаҕәра-чапа наганы, Ҭемраз иарґьа напы инахишьит.

«Уара унапала акәадыр ақәуҵар сҭахуп, Ҭемраз!» – иҳәан, сааигәыдиҳәҳәалеит Едрыс. Абри зегьы ажәабжьы иҳәон Ҭемраз.

...Сабду ашҭа дшаатәалаз еиԥшҵәћьа, ҳаешьара аҧкәынцәа неиԥылан, иуаса шкәакәа ааимырхит. Иаргьы иҷеышькыли иаҕәреи инарыҵаххын, дааҷыжәырхит. Ҭемраз дахьыћаз-дахьаныз, зыԥшаара уадаѡыз, хәыц еиқәаҵәа зламыз ауаса, Чагьам Ажьи Самԥал ишимихәҳааз егьиз, зегь реиҳәеит.

Сабду ихҭыгәлаз агәылацәа, ешьара ззибаргоз ракәын, аматцурҭахь инеибагеит. Ауаса шкәакәа кәыхшатәыс ҳәа иааигазгьы, аҷеыхәчара инҭадырԥалан, ҷапырхәала инкыдҷарҳәалеит. Нас, заа Ҭемраз ирхианы имаз ашә-бгьы намҵадыршәшәит...

...Ҭемраз иара ихаҭа изгәамҭаҙакәа, гәалашәара рѡышьыгак амҵәыжәѡа дныҵанакын, ашҭа ԥшҙа агәҭаҵәћьа нылкааны иқәгылаз Ашацәа ртәарҭа рныҳәарҭа, аамҭа рацәа ирхааныз ахьаца иҷеаатцеикит.

* * *

...Абри ахьаца ахьгылоу аҭыԥ аҷыҵәћьа акәын. Иҭыҙҭыԥ раԥхьаҙа ихитырц иеигәышә аԥынҵа анаиркуаз аахыс игылоуп абри ахьаца. Убри ахьаца убысћан убриаћара иԥшҙан, ирыцхашьаны иеихаԥсыхә изамыркҙеит. Егьирахь, иаакәыршаны игылаз аѡызцәа зегьы ԥићеит. Ажәакала, абри алакә хьаца, аԥшҙара икны иаго, иара атәала, имахәажәшьахәажәха, амахә-сса агәыҵаҳәҳәа иазҳауан.

Сабду иҭыҙҭыԥ ихитыз, ашҭа абра акәхозаргьы, абра акәхоит ҳәа игәы иахьаанагозҵәћьа, амҙырха агәҭа, еихшәаеиҙшәа инылкааны, ахьаца аҭыԥ ақәшәеит. «Ари Ҳазшаз

игәаԥхарала иҟалаз акоуп. Игылазааит. Ахьаца амышьҭа бзиоуп. Адоуҳаи аҳақи ирныхахәуп. Ахаангьы ф-цырҟьахак асуам. Ирҳәоит, Анцәа ҳазшаз иангьы Дхьацԥҳауп ҳәа!» – абри игәы инҭиҳәааит сабду. Уи аахыс итҷозеи... Ахьаца арык ытҷаҙо иазҳаит. Кәыркәа шоуразы, абжь-мрак анкацеиуа, иахьагьы иԥсҭатцагаха, ахәхәаҳәа аԥшалас ытцасуеит.

Шәымҭақәак ирылагҙаны, абарҧ, иҷара амшқәа шаҳаҵс измоу игәалашәарақәа иблақәа иаарыхиргылеит. Даахьаԥшит. Ҷыц иргылаз ихьатә ган ѡни икәасқьеи еихахаа, ахьа агәаԥшь иалхыз, ҵәыла еихасаз аҕәы афѡы лаҳалаҳауа, акәтаҕь агәеиԥш иѡеижькакараҙа иуҷаԥхо, илакәқаруасаха ашацәа рхәы иқәгылан. Ҭемраз иааизцәырҧцыз, еиҵаҳәашьа змамыз цәаныррак нхышхыҵәеит:

Аиеи, убри ахьаца, иахьа ҳахьатә кәасқьа ахьгылоу аԥхьаҵәҟьа игылоуп. Убри ахьаца амҵаҷы ауп иахьагьы Амқанбақәа рныҳәарҭа. Абраҟоуп Анцәа ихьҙала раԥхьаҙа ацәашьы ԥшҙа ахьырблыз. Иахьагьы абраҟоуп, Ҳазшаз иахьиашьапкуа.

Ҭемраз иҷи-инапи ҙхьампшла иҙәҙәеит. Нас, ажәѡан иналпрааз аҧеимбар иеиԥш, шьыжь шәаԥшь днаҵагылан, илахьи иԥьымшьи ааиҙатәит. Аҵыхәтәан иара аҧеимбар исахьа нылкааны, дкахәхәа, ахьаца амҵа даагылеит. Убри аамҭазы, ацәашьы ԥшҙеи, ауасахша кәыхшатәи аагаҩы иаԥхьа иаадыргылеит. Егьырҧ, аныҳәара аҵагылара зыхәҵаз, сара срыманы, ҷымҭ-ԥсымшьа, Ҭемраз иаԥхьа иааикәагылеит. Ауаса шкәакәа Ҭемраз иаԥхьа ииаргылан, ицәацәашь ххаҙа инаркны, абасгьы ҷааиҵит:

«Анцәа ду, ауаѡытәыѡса дызшаз, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп! Абыржәыҵәҟьа мрашәахәашәа иныҵхахаз умаалыкь, есшара ша-шәахәац иацгылоз, иацгәырҕьоз, уажәраанҙа удоуҳаи уҳақи згәыҕырҧаз, иахьа хәыҷык дхьасаҟәеит. Иаҳаиди ҭышәынтәалам. Ичча-ихәмар ҭынчцәахеит. Ҳазшаз, суҳәоит шьыжь шәаԥшь снаҵагыланы. Суҳәоит, сымаалыкь ухьы-шәахәа ихьуршарц. Лаԥшыцәгьа-

ҽаԥшыцәгьа абжьы-мшынк ирхыҭәҳәал, абжьы-шьхак ирыхца. Умар умаалыкь ихьӡала, уара, жәлар рҳақ ухьӡала, ихынсырҳәит, хәыц еиқәаҵәа злам ауасахша шкәакәа. Аамҭацкәак рышьҭахь, агәи агәаҵәеи усырбоит. Ацәашьы ԥшӡа збылуеит. Анцәа сахьумырхәын. Сҽаҳәатәы Анцәа иҟаҵа!» – иҳәан, ҳара зегьы арыгьала ҳааиргьыжьын, Анцәа ҳиеихырхәеит. Убри ашьҭахь, ацәаӡыӡ зыхьшы ибылуаз ацәацәашь схы инакәыхшаны, инаганы ахьаца инкыдирҷаблеит. Ауаса шкәакәагьы хынтә арыгьала иааиргьыжьын, иманы иҽынеихеит.

Аныҳәагатә иакәнагаз амарҭхә, ацәашьы ԥшӡакәа, ачашә, цхала иҟаҵаз аԥлакь мгьал, ачахәажәа, ачаҵкәа, ҷыкибзыки иаанагоз зегьы ааганы, аишәахьча иаакәдыргылеит. Зегьы рхианы, ауасажьы ԥхеи-ԥхеиуа, агәи агәаҵәеи арасаҵәы иахаҵаны, инаварҵеит. Убарҭ зегьы рышьҭахь, сабду Ҭемраз ицәашьы наиркын, инаганы ҳмаҵурҭа ашә абаҟә инкыдирҷаблеит.

Ацәацәашь аххаҳәа ибылуан. Ҭемраз, агәи агәаҵәеи зхаҵаны, аишәахьча иқәыз арасаҵәы аакәихын, мрагылараҳь иҽы рханы, ашәхымс днылагылеит.

«Дгьыли-жәԝани ауаатәыԝса ахьы цҳа рыбжьыздаз, Анцәа ду ухьы жәԝаш сыҷенытцакны, сныҳәаԥхьыӡ укәаумаґра еиҭанҭасҳәаҵәоит. Уажәрааҥза, ужәԝан иаҵәа сыҷенытцакны суашьапкит! Уаԥхьа исыргылеит хәыц еиқәаҵәа злам умаалыкь икәыхшатәы, ауаса шкәакәа. Абзара усырбеит. Уажәы, агәи агәаҵәеи усырбоит. Алԥхаагәыԥха смаҭа дахумбаарц суҳәоит. Суҳәоит, Анцәа ҳазшаз, Умар Мқанба мшаҷенеиԥш ихы-игәы дақәгәырґьо арыгьарахь дургьыжьырц, хыхьи-гәыхьи ицәыхароутәырц! – иҳәан, илахьи иԥьымшьи еиҭа ааиӡатәит.

Убырҭқәа зегь рышьҭахь, «Абаа-иԥа Ҷаԥала иҟаҵамҭоуп» ҳәа, амҵ зхимырпраауаз, иаҳәызба хәыш ґраҷкәын аатиган, агәаҵәа аҵәы иаахыхны, зегь раԥхьа, сак аамыхны иаасиркит. «Алыԥха-агәыԥха Анцәа ҳазшаз иуатәеишьааит!» –

иҳәан, сыхгьы днагәʒын, игәатɕәа рссаны, зегьы сак–сак надиркит. Иаргьы сак аамихын, их–нацәакьыск неиларшәны, агәатɕәа иамихыз сак, ааиԥьарын, днацҳаит.

Сара иахьагьы исыздырам Ҭемраз ус зыƙаитɕаз. Аныҳәара ианаалагоз, аамҭаз, даҿа цәашьы ԥшʒак аадирƙатɕан, инаганы, раԥхьа ацәашьы зкыдитɕаз ҳматɕурҭа ашналарҭа ашә абаƙә даҿа цәашьыкгьы аркны инкыдитɕеит. Ҳамҭак дгыланы, ашә абаƙә дахәаԥшуан. Нас, – «Ҳаи, уара, харада-барада, шеи-шықәсеи иунымʒааух ахтɕара унызтɕаз, ԥсра ҿынʒа ирхымʒааух, ужәлантә адамыҕ рнылааит!» – иҳәан, абаƙә агәҭа ахьазеиƙараз, иҿаҿаʒа хыԥьара аиха аҭып ахьаныз, ажәытәʒатәи ашәахсҭа инацәкьарақәа нархьишьит. Нас даагьыжьын, ԥшьшьала днеин, ашымҳа амҭа днатәеит. Иʒхьаз-иԥсхьаз, аха имгьаʒоз ахәра гәалашәарак ацәқәырпақәа даамҭадырсит!..

... Убри зегьы, иахьагьы аԥхыʒ цәгьеиԥш игәалашәоит.

«Уара, шәанаԥьалбеит, иаха Ԥахәриа иԥацха ԥырƙеит. Анҭ аԥарч ҳәынаԥқәа, анҭ Ачарагьыƙәақәа, ани дырзыгәыҕуа иƙазма. Аха убри ауыха, Ԥахәриа Ҭаҳәнык ашьха, «Амѡакыра» дыƙан. Иƙамзаара рхы иархәаны, абас аԥсхаԥсжьы рфеит Аинырбақәа!» – ҳәа игәы инамырҳәо, аҳәҳәаѡ ашамҭаз ашә даалагылеит...

Иахьа иара изгылоу аган ѡны иабду Иуана иѡны акәгәышьан. Иара хазы данцоз, еиҭаганы иргылеит. Убысƙан Аинырбақәа раԥхьаʒа иԥырƙаз Ԥахәриа иѡны ашә абаƙә камыжькәа, абыржәраанʒагьы имоуп. Ԥсра ҿынʒагьы иƙазаауеит. Абиԥарақәа жәѡахырла еимырдалап, Амқанбақәа рабду иԥацха ахҭыԥқәа реиԥш, иҿаҿаʒа иану Аинырбақәа рыхтɕара. Ашьажә бааум-иԥсуам! – даацәеицәыԥсын, ицәа-ижьы неихыбзааит.

* * *

Сабдуи сандуи санырныҳәа ашьҭахь, еиҳа сшьара сықәло салагеит. Саргьы сгәалаƙарақәа ҿеихеит. «Акы ахьыр-

ҳәо – акыҟоуп». Сикәырбануп. Иудыруазеи, злыԥхаҳаура ҳрыцҳаишьазар? Уажәраанӡа дынкашәа-аакашәо акәын, аӡын шәахәа еиԥш дкаиы дшыҟаз. Анцәа ду иҳәозар, ушьҭа арыгьарахь дгьыжьит!» – ҳәа санду дгәыргьаҵәа, ѡаԥхьа лыӡгабра хьаҳәызшәа, зегьы дрыхьӡон. Аха уара иуҳәо Анцәа иуциҳәароуп. «Иҳагхаз акрыҟазар, ҳаҵоумҵан, сузӡатәуп!» – лҳәалон санду есуаха, есшацкыра, лылахьи лыԥьымшьи ӡатәуа. Сабду Ҭемразгьы ҷымҵӡакәа, гәаныла Анцәа диашьапкуан, иныҳәаԥхьыӡ еицеимкырц…

Иаалырҟьаны ахыхь ҵызгеит. Есшара схыхь сыцгылон. Сандуи сабдуи алаура руан. Аха схьаа аҟынӡа рнапы наӡомызт, ршьапы наӡомызт. Ѡаԥхьа абри схьаа хәарҭа-хәаԥшь амазар ҳәа, акыр иҵаа-ԥшаақәеит, аха зегьы гәыгырҭадахеит. Ашьҭахь, шьыбжьышьҭахьк, «Аԥьма имҧсыша амаҵә азылаҟәуеит» ҳәа сабду иаҳәшьа лыԥҳа Расац ҷыла ҳашҭа дааҵалеит.

– Унан, бара баазгаз бшьапқәа срыкәыхшоуп! – лҳәан, санду лнапы ыргьыжьны даагәыдылкылеит. Сабдугьы адунеи азна деигәыргьеит Расац лымѡахыҵра. Зегь раԥхьа сара сгәыдылкылт-схыдылкылт.

– Ашацәа рылԥха Анцәа иуиҵааит! Уанду дукәхшоуп! – лҳәан, ѡаԥхьа лнапы ыргьыжьны, схы днагәӡит. Расац илыкәшо, илыӡзатәуа дрыманы, аѡн ду ахь инхалеит. Сара ҷымҵӡакәа ҳашҭа агәҭаҵәҟьа сыкәгыланы, нанду Расац лҷы иаҟәыз «акәадыр» сахәаԥшуан. Уи аѡыза акәадыр ахаангьы исымбацызт. Уи сара сзыҳәан илакә кәадырхаз, избацисаҳац, сабду дзыкәтәалоз акәадыр еиԥшӡамызт. Ахчеиԥш аҳамѡақәа ҭырчаа, ашьҭахьгьы, аԥхьагьы акәадыр махақәа аман. Наҟ-ааҟ ѡ-шькылк ахьынҳалан. Нанду Расац лкәадыр, аԥхьаҵәҟьа, амахәар хҵәа еиԥш иԥагәаҳа, маха заҵәык ахагылан. Сара стәала, иԥьасшьеит-илакәысшьеит. Ашьҭахь ауп ианыздырыз Расац лкәадыр аседла ҳәа ишашьҭаз. Ҳамҭак ашьҭахь еилыскааит, аседла кәадырҵас, ахацәа реиԥш, аҳәса шақәтәоз.

– Аҙымшын ҳабжьоушәа, абра нырцәи-аарцәи шьахәа-шьаҿа ҳабжьам, аха ҳзеибабом. Шәышпаҟаҟәоу, Мыҷыҷ, ишәылоузеи цәгьара-бзиара? – лҳәан, Ҭемразгьы Мыҷыҷгьы лхы нарыкәкны дҵааит Расац.

– Иҳабаргәузеи, Расац, фатәы-жәтәы ҳахыбаам. Анцәа ду имчала, иҳаҭәеишьаз маҷаҳшьом. Афаха-агаха Анцәа ҳазшаз иҳаираҙозар! – лҳәеит, Мыҷыҷ.

– Анцәа агәабзиара-ахабзиара шәазрыцҳаимтәааит, абжьарак, злыпхаҳура ишиҭаху шәыҟоуп, ишәхароузеи! Абри нахысгьы, шәгәыхәтәы шәахьҙалааит! – лҳәеит Расац, дгәыцхә-гәышьуа.

– Аиеи, гәышьа, Анцәа ҳаумыршаҟь-шаҟьан. Иахьа уажәраанҙагьы, Анцәа имчала ҳхы ҳаныҙбо ҳаҟамызт. Аха ҵыпхижьҭеи, абри смаҭа хәыҷы, хәыҷык игәы хырлымкәа дҟалеит. Уажәраанҙагьы, ичымазараҟәа егьи даахшәахын, аха аҵыхәтәан, Анцәа имчала хар имамкәа дшыҟаз, срыцҳара азымгартә, хыхьк ааизцәыртцын, цәгьа дар-гәамҵуеит. Ахәыҷы ихыхь зыхҟьо шьакьтахьоуп рҳәан, абна ҙахәаш, аб-тәыѳа инаркны, ашьхардац аҟынҙа иадҳамгалаз, иакәҳамҵаз, иаҳмыржәыз ҳәа егьыҟам. Ҵаа-ԥшааѳык иааиҳәаз зегьы ҟаҳҵеит, аха макьана ихәарҭа-хәаԥшьхаз ҳәа егьызбом, – даагәырҟәкәеит Мыҷыҷ.

– Унан, бан рыцҳа! «Аԥсра ахәшә аатцраҿ иҟоуп» ҳәа егьызҭахҙам аказыҳәан шәхы шԥашәыргәаҟуеи. Ахәыҷы уеизгьы-уеизгьы, аҭәҳәагьы нацҵаны, хынтә арада даҵгатәуп. Убри, ада зҳәа зҵам акоуп. Анцәа имчала, ара еихиаа дуқәа шәызгылоуп. Абыржәыҵәкьа, ашьыбжьышьҭахь, ара ада даҵгатәуп ахәыҷы! – лҳәеит Расац.

– Ҳаи, иахьа абрахь бымѳахызгаз бшьапы сакәыхшоуп! – иҳәан, ашырҳәа дѳагылеит, згәыргьара зхыҵәаз, уажәраанҙа ҿымҭ-ԥсымшьа итәаз Ҭемраз.

– Бара акыр быхьшазар, сара схы-сыпсы акәхааит! – лҳәан, лнапы ыргьыжьны лхы инадылкылеит Мыҷыҷгьы.

...Ашьыбжьышьҭахь, зықәрахь инеихьаз, асаби ара ада иаҵгара ақьабз амѳаԥгашьа здыруаз, ахәыҷқәа арадац

иатцызгахьаз ԝыцьа рнапала, уатәа шәпара иҟаз арадац ҭыржааит. Убри иаҷнатцы, убра игылаз, дара ԝыцьа абыргцәа налатцаны, аҳәгьы ацәажәара азин имамызт. Арыҕьарахьгьы, арымарахьгьы ижны ианаалга: «Амаалыкь рымышьҭеи рдоуҳаи уцзааит, дад, ари зызку. Хәарҭахәапшьыс Анцәа иуиҭааит, Умар Мҟанба!» – иҳәан, илахьи иџьымшьи ааиҳатәит, Абыџь захьҳыз агәыла. Сара сҟәашккараҳа, маҭәа шкәакәала сеилаҳәааны, санду лаԥхьа сгылан. Зыга касышла схы аатцаркит. Сылахьи сыџьымшьи сдырҳатәын, сышәара арадац ҭжааны иахьыҟаз сынхыҟәдыргылеит.

Расац лытцкы ахәда ҭрыԥхааны иааибалыркын, хәылԥ шәаԥшь дналаԥшны, абас Ҳазшаз днаиашьапкит:

– Адгьыл зшаз, ажәԝан зшаз,
Зи-мцеи еиҟәзырхаҷеаз,
Ара-кәада махә аԥсы ҭазцаз,
Иаҳхылаԥшхәу суҳәоит.
Хыхьи-гәыхьи сапын шәахшәа
Ирхәаҭа. Ашьыжь иациз ахыхь,

Хәылпы-галуан иаларҳ! – лҳәан, Расац смахәар ааныл-кылан, хынтә ара-кәада адац снатцылгеит. Сан дахьгылаз дгәырҕьацәан, лылабжышқәа аахыҳәхәылеит. Санду Мыцыц лқьышәқәа ҭысцысуа, уажәы-уажәы ажәԝан датцаԥшуан. Нас днеикәҟьашан, Расац лхы даамырхәаҳакәа, хынтә длыкәшеит.

– Мыцыц бара дбызҳатәааит! Иахьа шьыбжь шәаԥшь иналабҳәаз бҷаҳәатәы Анцәа иҟаитцааит, Анцәа ауаԝытәыԝса дызшаз! – лҳәан, санду лнапқәа аасыкәыршаны саалгәыдлыхәҳәалеит. Амши атцхи, Анцәа ҳазшази рылԥхаргәыԥха угәыҕырҭахлаҳәеитәааит сара сшамкәа сызшаз! – лҳәан, ԝаԥхьа ажәԝан лгәыҕрақәа натцалкын, лылахьи лыџьымшьи еиҭаалҳатәит!.. ...Убри аҷеынтәи амш, аҭҳамц икыдхәмарлоз схәычра ашәахәа еиԥш, иахьагьы сыбла ихгылоуп. Абыржә ҭынч снатәааны, сышлара снаԥшны,

убри арадац санытцыргозтәи амш сыблақәа ианаарыхсыргылалак, сцәа-сжьы насхибаҳәоит! Ах, анаџьалбеит, заћагьы ихароузеи, заћагьы иааигәоузеи, ауаҩытәыҩса рыцҳа иԥсҭазаара агәыҕра ашәымҭақәа! Заћагьы адунеи дақәланатәуазеи агәыҕра еижьага. Убысћан, убри арадац снатцыргар, ҩынҩықәра нысҭрашәа, ахаангьы хыхьигәыхьи сқам-зқаму иқәымларашәа, агәра ганы ишԥаћаз сабду Ҷемразгьы, санду Мыҷыҷгьы, Расацгьы. Урҭ моу, аҽны, убри ара ада санатцыргоз иааилагылаз ҳгәылацәа зегьы, слахьынтца абни ара ада иадырҳәалон. Ара ада акәын дара ртәала, џьалхәыс, насыԥхәырас исымаз.

Ааи, анаџьалбеит, ашьха ҙыхь еиԥш, ажәҩан саркьеиԥш, ишԥацкьаз ажәлар ргәыҕра. Агәра шԥаргоз, ишԥахарцоз, дгьыли-жәҩани рыбжьара бла иамбоз, ҽы иамҳәоз, лымҳа иамаҳауаз, аха зегь зылшоз, зегь зымчыз доуҳак шыћаз!

* * *

Исгәалашәоит, хәылбыҽхак, сабду Шьардын иашҭаҿ игылаз ирагәаԥшь рымҙ еихых-еитцых иқәтәаны Шьардыни Ҳабыџьи реицәажәара:

«Аиеи, дад, дукәыхшоуп, Ҳабыџь! Анкьақәа, ауаа аныршоз иршаз Анцәа ихшара адунеи иқәгәышьан. Урҭ Анцәагьы дхарцон, Аԥеимбаргьы дхарцон, амаалыкьгьы дхарцон. Абри адунеи шхарцоз еиԥш, џьанаҭгьы, џьаҳанымгьы харцон, ахраҭгьы харцон, анарцәгьы-аарцәгьы рзыҳәан ацәашьы рбылуан. Избанзар, ишԥсышаз рдыруан, агәнаҳа иатцаломызт, рхәы иаҭәҳәаны ирфон. Анцәа ду дазыразны ираҭәеишьаз, ргәы каршәны, рхы ахырԥхьалон. Анарцә, аҽеитәарҭа ртәарҭахарц азы, Анцәа идунеи иқәнатцы, ҽеи ԥсышьа рҽазыћарцон. Ирдыруан, агәра гангьы иҟан: ҽеи ԥсышьа зауз, ҽеи тәарҭагьы шиоуаз. Анцәа дызмам шьоукы, Анцәа иадгьыл ахааназы, рыхҭырпҳажә еиԥш иақәиҭны, амҳәыр аарханы рарґьа џьыба иҭаз џьыршьон…

Зегь акоуп, Ҳабыць, ухатцкысцеит, ауаатәыɯса ихартцон аԥсра ахәшә аатцраҷы ишыҟаз. Аха, уи аԥсра иахәшәыз аҳаскьын зҭацаԥхаз Анцәа ихьтәы чыԥьмаԥьа ахьтәы цаԥха Ҳазшаз иҳазыртра ишҭаз, ишҭоу иахьагьы. Аха ауаɯытәыɯса дақәиҭӡам, иɯны аатцраҷы иаԥхьа игылоу, аԥсра иахәшәу аҳаскьын агәаҭара. Уи, ԥсраҷенынӡа имаӡоуп. Уи, раԥхьаӡа Анцәа ауаатәыɯса адунеи ианыԥәиҭцоз иҭоуба иалеиҭцаз доуҳауп! – иажәа ахи аҭыхәеи неиԥишьит Шьардын.

* * *

«Ааи, ааи, аԥсра ахәшә ауаɯытәыɯса имбонаҭоуп, ауатәыɯса адунеи ақәлара ианахыбаамхо, сыҷкәын!» – абас сгәысҷеанӡамкәа, сԥенԥьыр ахышә инхшәеит абжьы. Сцәа-сжьы ɯасхибаҳәан:

«Избан, злыԥхаҳаура, аԥсра ахәшә ауаɯытәыɯса иаҭәашьахар, иԥсуаҭлахар замуазеи?» – сыбжьы насымпытцҟьеит.

«Уара ууазыр аҭак аҟаҭараз, Анцәа ҳазшаз имеида симҭеит, сыҷкәын! Аԥсра ахәшә ауаɯытәыɯса ианибо аҷены, аҕ леиуеит, акааметгьы ҟалоит! Аԥсроуп ауаɯытәыɯса иԥсҭазаара ханс иамоу, сымаалыԛь!» – сгәаҭа иҭыɯуаз абжьы ӡшәахшәа инкабеит.

Абарҭ схәыцраԛәа ирхылтцуаз сгәы ашьҭыбжь сеиҭаназыӡырɯит. «Аԥсреи агәыгреи ракәцәҟьазар ҟалап, адунеи еибаркны изку. Аԥсреи, абзареи, агәыгреи рыбжьарагьы иҟазар акәхап, убри аԥсрахәшә, ԥшаашьа змам иамоу амаӡа аɯыза адоуҳа. Иамоузеи нас, қәнагала аԥсра ыҟазар? Аха уи быжьрабыжьцәа иҵәаху амаӡа аҭак уазҳәода! Аԥсра ахәшә еиԥшцәҟьа имаӡазар акәхап, иара аԥсра ахаҭатцәҟьагьы!» – абас сара стәала, схәыҷра адунеи сыԛәыԥшуа ауахәа сыԛәтәаны сышхәыцуаз ауп, хҟауарршьаɯ Езаҭ шсызҷиҭыз.

* * *

– Уабаҟоу, уара, Сасруко, секҭир башь, иахьатәи амышь! – иҳәан днасыԛәыгәгәа-насыхәаччашәа ҷәааиҭит.

Аҵыхәтәан, сгәы иалсыр ҳәа дшәазар акәхап: – Хәмар-хәмар, џьаным! – иҳәан, схы ааишьышьит. Ҳамҵак иаргьы егьиҳәомызт, саргьы егьысҳәомызт, ус ҷымҵзакәа сгыланы сихәаԥшуан...

Езеҵ даҵырқәан, ҟауар ршьаҧыс дҳаман. Уи дахьынхози, ҳара ҳахьынхози ҧ-хәык ракәын иҳабжьаз. Ашьжьымҵан дауан. Амра аʒы инʒаалаанʒа, аҟауар иршьон. Ахәылбыҷеха, ҳкәара шьамхахьы дынʒаагыланы, имахәар хәы-шлақәа инадыркны, иҷи инапи зәʒәаны, ахәылпаз ашәшь ҟәандара иҷалакны, ашьшьыҳәа, аҵырқәцәа рхәы шыҟаз, иҧныҟа иҷынеихон.

Езеҵ сара акырынтә ҟауар ршьара сигақәахьан. Аҟауар ахьиршьозгьы, ныркә, ҳанхыҵ, ахәы аԥынҵа аҷыҵәҟьа акәын. Езеҵ ҳара ҳаиԥшҵәҟьа аԥсшәа изҳәомызт, аха ани, ԥыхьа иҳамаз ҳажьҭаа ҧы Ермине, агыруа уаҵанʒара, аԥсшәа сҳәоит ҳәа, иажәақәа хыжәжәа-ҷыжәжәа еилажьны ицәажәоз иаасҵа, аԥсышәала Езеҵ аʒ-хьамԥш иршуан.

– Усыццозар, ԥшьʒала, уаала! Амала, башьа аҟыгәразы акәымкәа, сара усыцнаҵы, сара иааҟасҵо зегь уахәаԥшьны, уара ухазы иҵала, сара сзы иҟаҵала. Абас ҳаицәажәап, баба! – иҳәон Езеҵ.

Ҩаԥхьа ҧажәак еихысҳәаалоит. Езеҵраа – аҵырқәцәа уи ахәаҷы инхозижьҭеи сабду Ҭемраз излеиҳәоз ала, ушьҭа шәышықәса инарықәгәыҕуан. Убри азы акәхарын, Езеҵ аԥсшәагьы хар имаʒамкәа изиҳәоз. Оумашәа иуба-ша, аԥсшәа аҳәара адагьы, аԥсуа ламыси аԥсуа қьабзқәеи реиҷыхыртақәа ҷеила идыруан. Убри аҟынтә, иареи сареи ҳааиламхаʒакәа аԥсышәала акәын ҳшеицәажәоз, ҷеилагьы ҳаилибакааун.

Абри аҵырқәа, сара ибзианы исгәалашәоит, ҳқыҵаҷы акы еиԥшымкәа пату иқәырҵон. Езеҵ идагьы, егьырҵ аҵырқәцәагьы, аԥсуааи дареи рыцәгьеи рыбзиеи еилахәын. Иара Езеҵ ихаҵа, узымҭиуаз, уаазымхәоз, ауаҧы мҳәыр, ауаҧы цқьа, ауаҧы кашыр ззырҳәоз иакәын.

Езеҭ аҟауар ршьара адагьы, дуасҭа дуӡӡан. Инапы ахьы аԥссон. Иикуаз, иишьҭуаз зегьы хирын.Изларҳәо ала, имышьҭагьы бзиан. Быжьԝык ашьапызатцәқәа дрыцны, Езеҭ дуԥыларгьы, аҿынтәи амш узыхашон, уманшәалахон. Убри аҟынтә, Езеҭ бзиа дзымбозгьы, ԝыцьагьы ыҟамызт. «Езеҭ абжь-лашәагак дрылоуҵаргьы ихарахаӡом, илакьысӡом. Убриаҟара иразра ихыҵәоит!» рҳәон инаԥшуаз. Еиҭасҳәар сҭахуп, уи иикуаз-иишьҭуаз зегьы бзакы-бзашьҭны, гәыкала акәын ишыҟаиҵоз. Изакәу сыздырам, сара цәгьала пату сықәиҵон, бзиагьы сибон. Сасрыҟәа ихьӡ ахьиаҳахыз уара идыр, сааибацԥхьаца: О, Сасруко дааит, Сасруко ҳәа, иҟауар ршьага исаҭыр, ихҵәаны игылаз, аҟауар злихуаз ахьаца хсаха инықәҵаны дгәыргьаҵәа даасҵылон.

Шьыбжьышьҭахьк, Езеҭ еиҳа игәы аналаҟаз, иԥсы ааиҭакымҭазы, адунеи азна ахаара ихьыкәкәо, даасы-хәаԥшын: «Сасруко, абри ахьаца заҟа «ҷы» ҭытцрызеи?» – иҳәеит, акәтаҕь агәеиԥш, икәымпылӡа ахьаца шкәакәа игылаз, инапсыргәыҵа нахьишьын. Езеҭ анбан «ҽ» ацымхәрас «ҷ» ҳәа акәын ишиҳәоз, аҟынтә цқьа изырманшәаломызт.

Абри аԝыза азҵаара Езеҭ иситеижьҭеи, шәымҭақәакгьы цазар ҟалап. Аҭак мҳәакәа, ҷымҭӡакәа сихәаԥшуан. Ажәакала, Езеҭ изҵаара сзеилымкааӡеит.

– Сара узлазбо ала, исҳәааз узеилымкааӡеит ҳәа сыҟоуп, Сасруко? – иҳәан, Езеҭ ччаԥшь хаарак насхьиршеит.

– Исзеилымкааӡатцәкьеит, бабаду! – сҳәан, сыԥхашьан, сцәа сынҭаӡыҵит.

– Азеилымкаара ԥхашьараӡам, баба, амала, егьу-зеилымкаакәагьы, уагьамызҵаар, убри ауп арыцҳара акәымзар. Ус анакәха, Сасруко, ушьҭа усзыӡырԝла, Езеҭ дукәыхшоуп. Усзыӡырԝла, аха даараӡа улымҳа сыҵаны, иуасҳәо чеила игәнукылартә! – иҳәан, сгәы аасҿанитцеит.

Сара сыԥсы ҙаны, ҷымҭӡакәа сӡырԝуа сгылан.

Езеҭ иҟауар ршьага исаҭыри, исаҭыр дызласуаз иҵамскәыгәи аашьҭихын аршьарада ус амамкәа, метрак

ашьхынгылара змаз ахьаца хсаха днадгылеит. Нас, ахьаца хсаха, маҧаки мацәхарҟәараки, маҧаки мацәхарҟәараки рыхҵарақәа анҵо, ахьаца хсаха дакәшеит. Аҳа, ушьҭа аршьарада ус амамкәа ианааирхиа, мацқьа-шьацқьа, ахьаца хсаха агәы иаархаз ацәаҳәақәа, Езеҭ исаҭыр нарықәыргыланы ҭамскәагәла дрысуа иҧааихеит. Аҳа, ушьҭа, аҟауар злыҵуаз акалқәа кыдрышәшәаны акаҵсара дналагеит Езеҭ.

Сара сахьгылаз сааиҭамҵзакәа, Езеҭ иҟаиҵоз зегьы срыхәаҵшуан.

– Иубама, Сасруко, ани ақыдхсаха, маҷаки бжьаки иҟоу акалқәа кыдыршәшәаны ишькасыҵсаз. Ушьҭа убри ақыдхсаха икыдсыршәшәаз акалқәа рыцқьаны, саҭырла иршьаны, аҟауарқәа рылхны еиқәысҵоит. Аха убри азыҳәан иаҭаху удыруама, Сасруко? – иҳәан, иблақәа аразра зхыҳәҳәылоз насықәикит Езеҭ.

– Мап, исыздырзом, бабаду! – сҳәеит.

– Издыруеит ишузымдыруа, аха усыхәаҵшла, иаарласны иудырраны уҟоуп! – иҳәан, агәгәаҳәа ар рымца еиқәиҵеит. Амцабз инаганы иналаиргылт, уажәраанҙа, ахьаца қдыхсаха икыдиршәшәахьаз акалқәа. Имарианы аҟауарқәа еихыҵырц азы, акалқәа иҟәиеит.

– Иубома, Сасруко аусҟәа шьцо? – иаалырҟьаны ҷааиҭит Езеҭ.

– Избоит, бабаду, зегьы збоит! – сҳәеит.

– Умыццакын, макьана уабаҟоу! – иҳәан, икала ахьацақдыхсаха, ахьаца ада шәпа иныбжьаргыланы, исаҭыр нарықәыргыло, иҭамскәагә ала, асаҭыр аҟәуа днасуа, акалқәа ршьаны, аҟауарқәа реихыршәшәара дналагеит.

Сыла иабоз зегьы ҷьашьо-илакәшьо, Езеҭ иҟауар ршьашьа сахәаҵшуан.

– Сасруко, иахьа абна ҳанаалалаҵәкьа: «Абри ахьаца шкәакәа заҟа «Ҷы» ҭыҵрызеи ҳәа суазҵааит, аха уара аҭак сумҭеит. Ушьҭа узырԥла, «аҷы» захьзу уасҳәап, – иҳәеит Езеҭ.

Сара ахәажәақәа снарылс-аарылсуа, зынӡа Езеҭ сизааигәаӡаны, иаҧхьаҵәҟьа саагылт.

Езеҭ ахьаца хсаха калны иахьышьҭаз, днарылаҧшын, иреиґьыз калк аарылихит. Иҟәашккраӡа, ахи аҵыхәеи наирҳәы-ааирҳәын: – Ари убома, Сасруко! – иҳәан, иаасымҵеикит. – Абри иахьӡуп «Акал». Ушьҭа уахәаҧшьла, ари ахьаца иамҳаршәааз акал иҟанаҵо убап, – иҳәан, ԝаҧхьа акал аашьҭихит. – Абри иску ахьаца хсаха иамҳаршәааз калк, иалҵуеит ԥшь-калк. Ахьаца хсаха пазар, калк еиҳаны изалҵӡом, избанзар, аҟауар злырхуа ахьаца, аҭахызаргьы ԥьызаайт, убригьы калк ауп иалҵуа. Ус акәымкәа, ахьацаҵла, мамзаргьы аԥь-ҵла, ԝыԥьа-хԝы иргәыдымӡало ишәпазар, уи уеизгьы-уеизгьы ԥшьба-ԥшьба кал рҵытҵуеит. Ажәакала, аҵла ашәпара ауп аус злоу.

Абри ҳаҧхьа ихсаны ишьҭоу ахьаца хсаха, калк иалҵит ԥшь-калк, избанзар, ахьаца шәпоуп. Убри ахьаца-хсаха иамҳаршәааз агәаҧшь-кал ҟьаҟьа, ҟауарк аҭбаара аҭаны, ԥшьынтә ианеиԝҳаршәа, ԥшь-калк алҵит. Ажәакала, ишысҳәахьоу еиҧш, калк иалҵит ԥшь-калк. Абри иуасҳәаз узеилкаама Сасруко? – иҳәан, Езеҭ дгәыԝ-ҷыԝха даасҷаҧшит.

Уаҳа жәак мҳәаӡакәа, Езеҭ ԥшьынтә еиԝихыз акал ӡыбґьқәа аашьҭысхын, аҧшьбагьы, анкьа ишыҟаз еиҧш, ахәажәараҷы инеивасыҧсеит. Нас снацәаҟәа нхарҟәало, ҷеила агәра згарц исыҧхьаӡеит. Сгәы нҭгәырґьааит. Езеҭ гәыраз, гәы-ҳалал иаасеиҳәаз зегьы еилыскааит. Игәԝарамкәа издырит, ҷык, ԝ-ҷык, х-ҷык, ԥшь-ҷык зҵытҵуаз аҵла захьӡыз, изаҟараз.

– Еилыскааит, еилыскааит, бабаду, Езеҭ! – сҳәеит, абыржәада исымҳәацыз ихьӡгьы насҷытҵшәан. Убриаҟара сгәырґьеит, абна Раҳ ирашь дақәтәаны, аҷенышьыбжьон еҵәак кыдхны сыкәа инҭаиршәызшәа.

– Макьана иҵегь аускәа ҳамоуп, Сасруко, уареи сареи!

– Уаҳа иҳамои, бабаду? – сҳәан, Езеҭ снеиҷаҧшит.

– Иубома, аҩадахьы игылоу ахьаца ду. Убри ахьаца аҟауар алҵуоу иалымҵуоу гәаҳҭароуп. Иашоуп, ахьаца шәпоуп, хҩык иргәыдҙалом, хпа-ԥшьба «ҽы» ҭытҵыргьы ҟалоит, аха аҟауар алымҵуазар, аҵла мшьозар? – Езеҭ даасҿаԥшит.

Ҭабыргны, уи ахьаца-ҵла ҟьантазҙа, ахыцәқәа махәҭа хәычқәак ахагылан. Аамҷыдахаз, акәтаҕь агәеиԥш, ажәҩан хыла иҵыԥссо, икалахәҵәаҙа игылан.

«Бабаду Езеҭ абни ахьаца доумбеи-ҵла иазиурц ииҭахузеи?» – анаасгәохәуаз, иеикәаҕа аашьҭихын, ахьаца днадгылан, аҭаԥҟара дналагеит. Шәымҭақәак рыла ҙакы аура змаз аҵәаҟьа жәпа мҳаҳарак, аҵла иаамирԥан днахәаԥшит. Нас, убри аҵәаҟьа жәпа ҳәа сызҽу, акды-хсаха иныцәыргыланы, еикәаҕала днасын, иааиҩиршәеит. Ишызбоз Езеҭ ихы-иҽы неихалашан, иқьышә ччаԥшь лашак ныцәыххит.

Ҳара ҳтәы иакит, Сасруко! – иҳәан, схагәҭа днагәҙит. – Иубома, Сасруко, ари ахьаца ҵәаҟьа жәпа, агәҭа ицырцыруа ишыҟоу. Абри, «аҵла-саркьа» ҳәа иашьҭоуп. Асаркьа амоуп абри ахьацагьы. Ус анакәха, ари ахьаца, хымԥада, аԥса ҟауар еиԥшҵәҟьа ишьоит. Умышьҭа бзиазаап, умышьҭа ухы-уԥсы азыҳәан ибзиахааит! – иҳәан, дгәырҕьаҵәа, схы деиҭанагәҙит! – Абар, асаркьа ҳәа сызҽу! – иҳәан, еиҩихыз аҵәаҟьа жәпа снахәаирԥшит. Ахьаца асаркьа шьана цырцыруа иаасҿаԥхеит.

Абри аҵла ианеиҵаха, зқьы бҕьыц аҟауар алҵуеит, уеизгьы-уеизгьы. Ушьҭа иудыруама, Сасруко, ахьаца аҟауар злыҵуеи излымҵуеи дыршьас ирымо? Абни аҵәаҟьа аҵла иансырԥаз иамаз ашьана, «акьаламырза» ҳәа иашьҭоуп. Убри «акьаламырза» – асаркьа змоу аҵла, аԥса ҟауар еицәамкәа, аҟауар хазына алҵуеит. Иудыруазааит, Сасруко, «акьаламырза» шьана змам ахьаца, аҭахызаргьы иҧьыз, аҟауар алҵҙом. Цқьа иузеилкаама, Сасруко иуасҳәаз?

– Ааи, ааи,еилыскааит, бабаду! – сҳәеит. – Асаркьа шьана зныԥхалоз бабаду Езеҭ ихьаца ианирԥаз аҭәаҟьа рыҕәҕәаны искын.

Амра нҭагьалахьан. Езеҭи сареи абна ааныжьны, ҳҷынаҳхеит. Уаҵәы азыҳәан ҳахҵара зынҵаны, иҳархиаз ахьаца-ҵла, алакә хьаца ҵла еиԥш, икахәхәа абнара агәҭа илагылан!

5

Иааилахәлан лакәҳәарак ҳналагандаз ҳәа сыԥшын. Иара амра, Анцәа иныҳәашагьы, иахьынкыдлаз инкынхалазшәа, зынʒа ашьанʒаакәа неидыкшало, имыццакʒошәа збон. Амра аԥсы шҭоу: «Баба, алакә ҳзуҳәаруеи» ҳәа иоуҳәагьы, ажәа бзамыҟәк иоуҳәагьы еиԥшны иԥхьаʒон.

«Ҽынла алакә зҳәо агаʒацәа рханы идыртәо иоуп! Ижәуазеи, уара, убриаҟара шәгаʒа ԥшʒакәоуп, акәымзар, аҽенышьыбжьон аʒәы амш лаша даҵазза, алакәҳәара далагома? Иахьышәҳәазгьы Анцәа шәаҭеимҵааит. Ҽынла алакә зҳәаз, алакә ииҳәаз ахааназы инеихашҭыкәкәа ицоит. Даҽазныкгьы, иажәоуп ҳәа, иҩашьан акәзаргьы, егьышәымҳәан ҽынла алакә аʒбахә.

Алакә, амра анҭашәалак, уаххьа анырфалак ашьҭахь ауп, агәылацәа-азлацәа иааилатәаны ианырҳәо. Насгьы, алакә зҳәалакгьы, ишиҳәалакгьы азин имаʒам. Алакәқәеи ацуфарақәеи ирымоуп рхатәы еиҷыхырҵақәа, рхатәы ҳәашьақәа. Абарҵ амаҕеиқәа зегьы, алакәқәеи ацуфарақәеи ианрыдумгала, улакәқәагьы гьама роуам, уарҵ уцуфарақәагьы! – иҳәеит сабду.

Хәылбыҽехак, игәыԥны: – Амра ҭашәааныʒа алакә уҳәар зыҟамлои? – иҳәан, сабду диазҵааит, Нури.

– Аҳа, ушьҭа уцо-уааух, алакышьышь еиԥш, уаҟәымҵын! Ҽынла алакә уҳәар зыҟамлозеи умбои, ҽынла амцҳәацәа рацәаҩуп. Алакәҳәаҩ, длакәҳәаҩыҵәҟьазар, агәнаҳа даҵамлароуп. Амц лакә афара, хыхшьа змам гәнаҳауп, – иҳәеит, сабду зынʒагьы игәамырԥхаʒакәа.

...Ахәылбыҽеха ҳгәылацәа зегьы еизеит лакәҳәара. Алакәҳәара ҳара ҳҿы аханатә аахысгьы ƀазшьахәырас ирыман. Уахатәи атɕх ииаиуа, ари ацуҭеи ықәибагозаргьы, ҳаешьара зегьы ҳара ҳҿы еизон. Имшаʒоз аʒын ҭхы иқәҳа ацара иаҿын. Амаҭурҭа агәҭа ахчныза иқәхәмаруаз амцабз, уажәымзар-уажәы ахәышҭаара иныҽҳәыпраап уҳәарын. Акәастхара амца иахылҭуаз ацыԥхьқәа, ахәыблы иатɕакнаҳаз аѡ-рхнышьнак ақәаршѡы еиԥш ирхьыʒсон. Аҽҳәа ахахьы ҭамҳатɕас, ахацқәа ирхаз ажьҭаа, еицырҭәаны аҽҳәа иҽҳәаҭәон. Акәастхара атɕыхәаҿ, агаз ҭаргыларҭа иҭагылаз ацәашьы, аƀкыз абз еиԥш, ахәда ныхшәа-аахшәо, аҳалал-цәа ахьыкәкәа, ҳахьатә кәасқьа ду иаҿачаԥаз ҳган ѡны, уахынлатәи алакә шәахәац еиԥш иарлашон. Алѡа афѡи, ушьҭа ишѡара иѡахьаз ҳажьҭаа афѡи лаҳа-лаҳауан. Макьанагьы, рагәаԥшь пƀәылымзар, даҽеакы итырымхыцыз, изсакьаҳәымҭаз амза ҭәымҭеиԥш ашәхаѡақәа рыла, ахәыблы иатɕакнаҳаз ачалтқәа хҽуан. Ҳаѡны атʒыараҿы икнаҳан, ҵангьы-мцынгьы иимкуаз, ахра акьышә-кьышәраҿ ақәасабқәа шәақьԥынҵала излаҿихуаз сабду иаԥсуа шәақь.

Итʒозеи убри аахыс, аха убысƀантәи схәыҷра аԥшалас иааицамкʒакәа иахьагьы ишасыц иасуеит. Ахаан имажәʒо, ахаан ихымкәаʒо схәыҷра аччабжь иахьагьы ишгац игоит. Сара ҽеила исгәалашәоит раԥхьатәи схәыҷра алакә ԥхыʒ ссир. Исгәалашәоит раԥхьатәи асы сцәыланы исҳәоз абгахәыҷқәа рашәа:

Ақәа ауеит, асы ауеит,
Абгахәыҷы ԥҳәыс даанагоит,
Абгаду кылԥшуеит!

Исгәалашәоит, хашҭра зқәым раԥхьатәи ԥхыʒла сыԥырра. Абыржә избо ҷьысшьоит, хәы ԥшʒак сықәгылахуп. Абар-абар, ахәы сналшәаны, сымҵәыжәѡақәа еитɕыхны, сыхиаало, атɕла хауара дуқәа сырхыԥраахуеит. Аԥшалас

исҽасуа схы-сгәы хышхыҵәахуеит. Сгәырҕьара ҵԥадоуп. Аха игәԥарамкәа издыруеит, ари шызбо ԥхыʒла шакәху. Аха убриаҟара ихааны, убриаҟара иԥшʒаны аҳауа салахуп, ишыԥхыʒыз агәра згарцгьы ҫтахʒам. Аʒиасҟәа адгьыл иқәыхәхәа илеиуан. Арԥашқәа, ашьхақәа ирҽашәҭызшәа, бырлаш шәахшәа, сыҵаҟа, аʒыршы еиԥш, ахаҳә шкәакәа дуʒʒақәа инархыхәаша ицон.

– Дад, ԥхыʒла аԥырра агәеизҳара иатәуп. Угәы еизҳарада, гәаҟра Анцәа иулахьынҵеимтәааит! – иҳәеит уи избаз алакә ԥхыʒ аʒбахә сгәырҕаҵәа сабду иаиасҳәа.

– Иахьа агәра згоит сшыԥыруаз. Аргама сҧыруазшәа акәын, амаалықь иеиԥш ашьхақәа сшырхаз! – сҳәеит, избазисаҳаз зегьы ҷьашьо-илакәшьо!

– Уара ԥхыʒла акәыз ҷьушьеит ушыԥыруаз. Уара узырԥыруаз, Анцәа злыԥха ҳаура иакәын. Уара иубарҭамызт, акәымзар, амаалықьцәа ухылаԥшуан, дад, машәырк ухьыр ҳәа ишәаны. Уара улакә ԥхыʒ ҵабыргыԥацоуп. Акымзарак ԥхыʒʒам. Уара аԥшалас иунарҳауамызт акәымзар, унасыԥ уқәҷнаҭуан. Аҷены аԥеимбарцәа уанырҵеит раԥхьатәи улахьынҵа амԥа.

Анцәахшара, ушыԥыруаз ԥхыʒла иудырбаз, уи гәырҕьароуп. Ушыцәаз, унасыԥ каххаа иуирбеит ҳазшаз. Аринахысгьы улахьынҵа Анцәа еицеимкааит. Адунеи аҷы, баша акгьы ҟалаʒом! – иҳәан, иажәа уа иаашьақәикит сабду.

* * *

...Амрагьы шҭашәара иҭашәеит. Ҳгәылацәагьы ихьышәшәа-иԥышәшәа ааира иалагеит. Ишаҳҳәахьоу еиԥш, уи ҳхәы ԥшʒа хәычы Тур ихәы иаақәнакааз, ес-абыржәааны, ахҭа иҭаршәны, аʒә даагымхаʒакәа, зегьы ҳашҭа иааҭалон. Уахагьы убас ҷык инеицҭацәажәеит.

Сара раԥхьа сыргыланы, алакәҳәацәа сырзыԥшызиижьҭеи ианбыкәыз. Уажәы-уажәы амра аҷеанбаҵәах-

уеишь анаԥьалбеит ҳәа, сдәылтцуан, сыѡналон, алоура зуан. Ус сшыԥшуаз акәымкәа, Иаса иакәын усгьы алакәқәа ргәырґьаҽҳәаша, сгәысҽанʒамкәа ҳашә даалагылеит.

– Уаха алакәҳәара насыԥс изоурыдашь, анаԥьалбеит! Иудыруеи, сшахыччо акәымкәа, уаха алакәҳәара сара насыԥхәырас алакәқәа рабду исаҭәеишьаргьы!

– Лакә-лакә, лакә иҵаца,

Скамарҵа жәаѡа рзаа.

Ҽык сақәтәан,

Ҽык сывакны,

Жьак алымҳа сынкылкәрит! – иҳәан, атрым-трымҳәа днышьҭыԥа-нышьҭыԥеит Иаса.

«Иасеи Қәасеи аԥсы дыкҽазар ддырҽыхоит. Урҭ ахьыќоу, аԥсы ддырчыхә-чыхәыргьы, дамхаччоит!» – рҳәон, рќазшьеи рхылпахасшьеи цқьа издыруаз. Аа, уажәы арҭ аѡыԥьагьы ара ианеиқәшәа, аиашьарагьы рхы-ргәы азҭалеит.

Иззыԥшыз ҳаиашьара реиҳабы, ҳлакәҳәаѡ хада сабду Ҭемраз иакәын. Аиаша уасҳәап, убри аахысгьы алакә зҳәо дсымбацкәа абри сақарахама, аха сабду иеиԥш алакә аԥсы ахаҵаны, ирԥшʒаны, ици-ишәи ирытцраʒааны изҳәоз сиқәымшәацызт. Ҭемраз алакә аниҳәоз, ииҳәоз зынʒагьы уазымʒырѡыкәа, ибжьы ахаара мацареи, ажәацыԥхьаʒа иликаауаз ихи-иҽы артәашьеи, ихы-иҽы асахьеи уахәаԥшуазар, аргама ирцәажәон. Ҭемраз ихы-иҽы иаҳәоз зегьы лакәын. Иара алакә ахаҵа ииҳәоз аасҵа, хара ԥьара ицәажәашьа ухнахуан, аʒырѡѡы игәы ааникылон. Цқьа аҳәашьа сзаҵоу сыздырам, акәымзар, сабду убри аганахь ала еиҵаҳәашьа-еиҵаԥсашьа змамыз асахьа ыликаауан. Ииҳәоз алакә аԥхьагьы ихы-иҽы ирцәажәон. Убри ақынтә, уахагьы раԥхьа алакәҳәара иқәшәар рҵахын. Изыԥшны итәан, ртәашьа-рыԥсышьаны.

Алакәҳәара ќазшьа формас иамаз, аиҵбы еилеигаргьы ќаломызт, аиҳабы еилеигаргьы ќаломызт. Алакәҳәара зарԥыс цәыцәымҵа иҵагылоу аҳәара иқәшәар ќалон. Зыш-

леи зеиқәеи инеилаѡѡхьоу аҳәара иқәшәар ҟалон. Аха, ирымҳәои: «Аԥҳал ҟаҵаѡы иара иахьиҵаху амаа аиҵоит!» ҳәа.

Абриаҟара ажәа мыцхә шәзасыршьуазеи, иаҳҳәаргьы-иааҙаргьы, уахагьы алакәҳәара сабду иқәшәар рҵахын. Убри аҟынтә, зегьы ргәы хыҵхыҵуа, ныркә-аарцә акәастҳара амца иҿехәатәан. Сабду дыҟаҙамкәа «илахьынҵа» шырыҙбоз, данаалнала, зегьы адунеи азна иааира еигәырҷьан, адруҳәа иѡеибаргылеит.

– Аҵх иалҵыз, аҵх иааҙаз, ашә-насыԥк зцу, Ҳазшаз ихьы-цәашьы иаҵәақәа рылыԥхеи рынасыԥи Анцәа ишәаҭәеишьааит! Иагхан ииаз асас быжь-насыԥк ицуп. Быжь-ҵхы шәахәацк, уахатәи аеҵәа ԥьарсахьа рылԥха шәымаз! – иҳәан, сабду бзиарас иҟаз зегьы иашьцәа рыкәа-рмаҷра инҵаҳәаны, аханатә аахыс иалкааны имаз итәарҵаҷы днатәеит.

Акәастҳара мца еиҷашуан. Ахчныза ахахьы «арашәыга» еихырҳәаалон. Аамҵацк ианаатынчрахоз аамҵазы, акәастҳара амца иақәыз амҷаҙа аҵыхәа: «Ҟәии» арган, аҙы ѡалыжжит. Қәаса дахьтәаз, ашырҳәа дѡагылан: «Ҵәымш, ҵәымш!» – иҳәан, акәастҳа маҵәык намихын, амца инақәиршәит.

– Иаанагозеи, Қәаса, «Ҵәымш!» ҳәа узеигәырҷьаз? – иҳәеит Иасагьы, абгархәы ишьҭатата дахьтәаз, ицәа дынҵасаатасын.

– Абар, абар, абыржәыҵәҟьа, иаарласны, арасаҵәы ажьҵаа ахалараны иҟоуп. Убриоуп иаанаго! – иҳәеит Қәасагьы, иԥаҵа кәыжьқәа ааиргызмалын.

– Баша ахәа шеиҷашәыԥсоз, уахатәи ҳлакә-ҵхы зегьы ҳцәыжәгеит. Шәҿеиқәышәк уашьҭа, шәҟәышхар ҳәа шәымшәозар! – иҳәан, иҿырҟәыш-ҿыргызмалшәа даархысамырҟәылит Иасагьы.

– «Алашә иитаху ѡ-блакы!» Алакәқәа рлакә аҙәыр уцибзи иузрыҵыхуазар, ара уҟоуп, уи ами ахазына! – рҳәан, инеицырҳәеит Қәасагьы, Иасагьы ааибарлацәҟәысын!

Рҽеиҩҿаны нырцә-аарцә итәаз алакә азыҙырҩцәа ааиқәыҙырҩит.

Анаара аҳәыҳә ҭоуп,
Анаара атцыс ҭоуп,
Цәымза лакьы, лакьыта,
Сгәыгәым кәац афеит,
Сы-Маршьан дааԥсеит,
Гамла иԥацәа бгак ылдырҟьеит,
Алакә шла неиқәышлаҳәеит,
Кын-кын, беи-беи,
Шәачаа Шәарыҟәаа,
Ашәы Кәамкәам!

Уԥшишь, уара, «изуҭац иҵ» ҳәа, акы ахьырҳәо акыҟоуп. «Абга ахьҭоу ауп ала ахьҭашуа!» злыԥха ҳаура! Ҩаԥхьа аҙы ахьышьҭрахь еиҭахынҳәит. Зымаа укыз алыԥха уоуааит, Ҭемраз. Алакәҳәашьа здыруа, алакәгьы иадыруеит. Умбои, Ашәы Кәамкәам днеин, Ҭемраз днаидҷаблеит.

Ҭемраз аханатә аахыс ишыҟаитцалацыз еиԥш, ииҳәарц игәы иҵаз далагаанҙа, акыр иҽиршәшәеит-иҽеирқацеит, ишьамхы еиқәиршәит, еиқәихит. Ичамҳа лабашьа акәасҭхара амца ахәарчыч аԥынҵа налишьит. «Ҳаи, аикәым ҟасҵеит, ҙаарахки ҕьычрахки шсымам Анцәа иԥьшьоуп акәымзар, слабашьа аԥынҵала сышьҭа сырхон. Аха Анцәа иԥьшьоуп сыҵҩа ахьыцқьаз!» – иҳәеит Ҭемраз, аҽеҳәа ахәарчыч илабашьа аԥынҵа ахьналишьыз.

– Ибзиоуп нас, арҭ зегьы шәнеиқәыҕызны, уаха сара раԥхьа алакәҳәара сатәашәшьозар, ажәҩан ҙымшын сналасны, шаеҵәак ацԥхь ацрыдды, иҿыхны шәыкәа иҭасыршәааанҙа, аеҵәа шәыцыԥхааит, шәацлашааит! Салагап ушьҭа слакәҳәара:

– Абри алакә, Ҭлабҕан рыцҳа ианиҳәоз, нырцәи-аарцәи жәа-нымҩак аԥҳә бжьызгартә сыҟан. Убри ауха Ҭлабҕан

ииҳәаз алакә, ахаангьы исхашҭраны сыԥаҙам. Абри алакә ҳҳәеит, аха илакәымзаргьы ԥалоит, лакәзаргьы ԥалоит.

– Зыбз хны изҽаз, анкьа, анкьаԛәа, аҳәсеи ахацәеи ыԥахымкәа, аха ари ҳара ҳабжьуаа рганахь ала, Шәынаԥшьԥҳацәа реиԥшҭәԥьа зхацламҳәа ара-кәада ԥнаҽуаз, зыбз ахаҳә шьанҵа ашәҭ еиԛәаҵәа агәылызхуаз рыԥшаара уадаѡын! – иҳәан, абри ажәабжь ахы ирхәыхәит Ҷемраз. – Абарҭ, уажәы абра зыҙбахә цәырызго аҳәсахәыҷқәа Алҙыхь ақыҵаҽы инхозаарын. Ԥшралагьы, сахьалагьы, тәашьагылашьалагьы, бызшәалагьы егьызеԍьымыз, чаԥашьалагьы ихәыдамыз ҭыԥҳацәа ҙҙарақәак ракәзаарын. Абарҭ рыҙбахә назаҳаз арԥарцәа, рҽазҵәылхны ицақәахьазаарын, абарҭ аҭыԥҳацәа ҳзылхуазар, бызла иаҳзыԥҽуазар ҳәа, аха уаѡ дырмыхәозаарын. Ҽнак, еизара дук аҽены, Ҳазараҭ иѡызцәа дреисеит, убырҭ Ашәынаԥшь-ԥҳацәа сара иԥысҽуеит ҳәа. Баша амала ухы умырԥхашьан, урҭ уара иузыԥҽуам рҳәеит иѡызцәа. Аха Ҳазараҭ, уеизгьы-уеизгьы иԥысҽуеит ҳәа аԥсра иҽеиҵеит.

– Иԥуҽуазар, аа, баба, абар, зегьы ирбо, зегьы ираҳауа, ахы иузаҽамкуа, уҭәк ацәаԍәацәқәа, уаҽа ианаҳҵоит, ига, ԥшҙала иԥсоуртәааит! – рҳәеит.

– Сара санаҵаха аамҭазы, абар, сҽыхәа иаҵәа акәадыр шақәу шәаҽа ианыз, хырҳагас ишәоуааит! – иҳәеит, Ҳазараҭгьы. Ажәакала, еисеит аҵәы нҵаршәны. Ҳазараҭ дынҵагыланы ҭоуба иуит, дахьымѡахыҵуа, иааԥалоз зегьы, мцрак аламҵакәа, аҵабырг иаша шиҳәо ала.

Ишеицәажәахьаз еиԥш, Ҳазараҭ адырѡаҽены ашьыжь дыѡҽыжәлан, Алҙыхь дынкылсит. Дааиԥхьхәыцаан, раԥхьа Какашьа лыѡны дымѡахыҵырц иҙбан, апԥаѡҳәа, иҽы ишьхәа нарбаны, Какашьа лашҭа дынҵаххит. Какашьа лашҭа иҵалаз дангәалҭа, уи иѡызцәа егьаѡ лбахьан, егьаѡгьы рыбз рыхәлалыршәхьан. Днеиԥылан, даалыбз-ѡыбзын, аԥсшәа нкарҵәаҙаны, дааиҵагьагьан, дынҽыжәхны, аѡныԥа длыманы днеит.

Алеи-аԥси рыбжьара, лхьыруачуан ныкнырсланы ахьуарҙы ныкналҳаит егьит, иалоухузеи, дшаҵәы-шаҵәуа асас ихәы архиара далагеит. Ҳазараҭ урҭ зегьы ибон-егьиуан, аха иажәа лыламҵакәа, акәасҵхара амца игәышԥы аҭаны дтәан. Какашьа цқьагьы лбысҵа амца амбацкәа, мариамырса мырхәаԥхәаԥ ҳәа, бысҵа хьасак ааилалыгҙан, иаакныхны, х-шьапык зҵаз аишәахьча иныкәылҵеит, хԥаны еихагылаз бысҵа еихиаа еиқәҵа дук. Ҳазараҭ ҷымҵҙакәа дтәан. Ус, Какашьа акҷыѽра дынкҷалан, калам ԥьам мгәылыҷ дук аалԥшаан, ишибоз абжа ахш нанылҵәалеит. Нас, даахьаҳәын, аҳамамҵра дынҵаххын, абѽа гәыгәым ала аҙы ахьгылаз иаашьҭылхын, абни ахш зынҵәалаз аԥьам хәапера аҙыхь нахаҭәаны, ахши аҙи неилалҵәан, иҩарыҩаҵәаҙа Ҳазараҭ иаԥхьа иныкәлыргылеит.

Ҳазараҭ абарҭ зегьы ибоит уажәы, аха алаҷиҵуам. Какашьа деиҵанеикәкьашан, ѽ-рагыдык рышәара зышәараз, мсатә мҳаҵә ҷыѽлакь дук аацәырылган, имҵалыргылаз ахш инхҵаны, иҟаиҵо збоит ҳәа, хәыҷык даанаскьан, лҷееиқәырԥсаса дааҭгылеит. Ҳазараҭ аѽсҭаацәа иқәыртәаны, акыраамҵа ус даҙаны дтәан. Нас, Анцәа улыԥха ҳаҭ иҳәан, имҳаҵә ахш ҕәарҕәалеи инаҵакны, дѽахан ҷамѽак днахәеит.

– Ҳаи, ҳаи! – иҳәан, имҳаҵә аҟьаԥҳәа ахш инхиршәлеит.

– Иухьзеи, ԥьым, ԥьым, сысас сызкәыхшоу!– лҳәан, Какашьа даашаҵәы-шаҵәит, лысас иҟазшьа оумашәа илбазшәа.

– Бара беиԥш аҵыс ашьапы ахьыпҵәо здыруа аԥҳәызба бзиа, абри аѽыза лаҭәасымшьеит, быххьзгеит! – иҳәеит Ҳазараҭ иҷеааиԥшынҵаҙаны.

– Иҟалазеи, исыхьзеи, ухаҵкы сцеит!? – ҷамыршьагала дҵааит Какашьа.

– Бара беиԥш акреилызцо аԥҳәызба еиқәтәа-еиқәгыла, абыржәраанҙа ишԥабызгәамҭеи, быжә аҟәаҟәа ақәа шкылсуаз?! – иҳәан, игәы иалырсҙаны даацәажәеит Ҳазараҭ.

– Шәара шәахь ус, шәыжәқәа рҟәаҟәа ақәа кылслома, сааукәхшеит? – лҽеаҵамырхакәа ҿаалҭит Какашьа.

– Быжә аҟәаҟәа ақәа кылымсуазар, быххь згеит, ари быхш абас изырҕәарҕәалеизеи? – ҿааиҭит Ҳазарат.

Какашьа дамкит-дамышьҭит, аха аҭак анылзыҟамҵа, бымш аабзиахааит, иҳәан, уаҳагьы ихәы инапы амыркҙакәа дынҽеыжәпҟалан, Ҳазарат ашҭа дынҭыҵны дцеит.

…Ҳазарат уаҳа иҽеы ахы даамыхаҙакәа, дышиашаз Кьаса лашҭа дааҭалеит.

– Уа бзиала уаабеит! – лҳәан, адгьыл дааҵыҵызшәа, Кьаса Ҳазарат иҽеыхәда дааҵагылт.

– Цәгьа сыбба, бзиа сыбба сааины сыҟоуп, быххь згеит! – иҳәеит Ҳазарат.

– Ҳаи, иауазеи, цәгьа узбартә! Умѡахыҵзар умѡахыҵит, ууаи арахь, ҳаҧшәымаз! – аҭак ныҟалҵеит Кьаса дзыхьҧсыхьха. Нас лхы-лҧы абжа аалырччан, иҽеыхәда дныҵагылан, дааҽыжәхны, аѡн ду ашҟа дналгеит. Аҽены аѡны лара лыда аҙәгьы дыҟамызт. Кьаса даақәгьежьаан, аамҵацк иналагҙаны, мпыр бысҵак ааихьылшьын, аҽееилагҙаха амраҙакәа, иаакнылхын, дара аҭаацәа зегьы акрызқәырфоз, ашәтә еишәа еиҵыхәхәа ду агәҭаҵәҟьа, уҧар узахымпо, бысҵа еиқәҵа еихиаа дук ныкәылҵан, иапхьа иналыргылеит. Унапы зык нахьырша егьи ҳәа акгьы анылымҳәа, Ҳазарат иҽеаамарѡызны, амшын иаларшәу аҳаҷҷа еиҧш аишәа ҵәыз ду агәҭаҵәҟьа днахатәеит.

Кьаса лкалам ҧьам цәхаҧшь ду лдулаҧ иааҭылган, ипашәҙа акамбашь харҵәы нанҭәаланы, иапхьа иныкәлыргылеит. Ҳазарат днахәаҧш-ѡахәаҧшит, аха амҳаҵә ыҟамызт. Иахиҳәаара изымдыруа дыштәаз, амаҵурҭаҿы алѡакҳ иашәны икҿаз ацәарҭаҕәы аҵа, акәакь аҿы, абызкаҭаҳа иҭарлаҳахьаз шыц мҳаҵә ҿаҟәарак аатцылган, лҧыраҳәа инахьылхәа-ѡахьылхәан, инаганы ихарҵәы инхылҵеит.

Ҳазарат Кьаса иҟалҵаз ибеит, аха иаргьы даамҳәалахаҙакәа, ихәымгамшьакәа, зхәы зҵынханы акалам

цьам ианыз амҳатцә ааних ын, дмыццакʒакәа, кәыгәласак аанмыжькәа зегь ныкәхаха ихартцәы инацифеит. Нас игәыбжьымацәакәа ипатца хахакәа инарытцишьаарытцишьын, имҳатцә еимсы инахьхәа-ԝахьхәаны, иршәны ацәарҭаҧәы атца иныцаиршәит.

– Унан, сысас, сааукәхшеит! Шәарҭ дулапс ишәымоу ацәарҭаҧәы атца аума? – дцааит Кьасалʻеырҟәымшәышәʒаны.

– Мамоу, быххьзгеит, ҳара ҳахь ацәарҭаҧә атца дулапс ирымаʒам. Ацәарҭаҧәы атца дулапс измоу шәара шәхатакәа шәоуп. Баргьы уахьынтәи ауп бымҳатцә ахьаабгаз. Аԥьабаа мыцхә бзаластцарызеи сгәахәын, саргьы бара иахьаабгаз аҭыпахь исышьҭит! – иҳәеит Ҳазарат, ччапшьк ааиҧыкәымцаʒакәа. Нас дԝагылан, абзиала егьи ҳәа ажәак мҳәаʒакәа дындәылцын, иʻеы днакәтәан, дышцара дцеит. Кьасагьы ахаҳә налыхәлашәеит, – иҳәан, илакә атцыхәтәы неилаиршәит Ҷемраз.

– Лакәзаргьы, иʻалахьоу акакәзаргьы, ажәабжь бзиа ҳауҳәеит Ҷемраз. Абас шәышыкәса алакә ссирқәеи ажәабжь баԝ еиламгылакәеи рҳәаха Анцәа иуеираʒааит. Ага сцаны, лыхәтак азна аʒ-хьампш аазгаанʒа адунеи уацәтәыԝахаааит! – рҳәан, зегь неицʻакны, Ҷемраз иажәымта аарныҳәан, ахьтәы чыкьмаԥьа инҭадырпалан, ахьтәы цапха аҷараҳәа инадыркит.

Аринахыс, алакәҳәара жәԝахырла иҳашьтру, аханатә аахыс ишаабац жәа еиқәыпхьаʒарала ишаааиц-иааиуоу, цәтапсарала иҳашьтру? – рҳәан, нырцә-аарцә ирысакьаҳәымтаны иʻеҳәатәаз инеиларыпсеит.

– Ишаабац, ишаабац, дад! Ҳабдуцәа ишаҳдыртцахьоу, ҳлакәкәа рԥьабз ҳәашьа еиґьу ҟалашьа амаʒам! – иҳәеит, Алмасхан, аʻеҳәа ахахьы дахьтәаз.

Ус анакәха, ҳаизыʒырԝқәап. Иаабап, аԝбатәи алакәҳәара насыпс Анцәа изатәеишьо. Зыпсы кнаҳаз, ипсы наишьтʒом. Зыпсы лазышьтыз, ипсы ԝаишьтʒом. Ауразоуроу ʻҽаҳаҷымтразар, ʻҽаҳаҷымтразароуп! – зегьы неиқәышаҳатханы, инеицырҳәеит.

Лакә, лакә, лакә иҭаца,
Аҳәагыла аԥсгәы иҭызцаз,
– Уа, уара, уа инеиуа, уабацо?
– Ҟамчхәԥҟара.
Уара узынгьы ак аага,
Сара сзынгьы ак аага,
Ҩыхьча изынгьы ак аага,
Мыцхәыкгьы нацҵа!

– Есымша иукуа-иушьҭуа умпыҵаманшәалахааит, Кәыкәын. Алакәқәа рҵәыжәла ухы иҭашәааит. Ухы иҭамшәар, угәы иҭашәааит. Лакә-бла аҵыхәа, амшьҭа ухысааит! Укәтыц кьарахә аҳадақь иаԥхылнадааит. Аԥхьа алакәҳәаразы ажәлар рымеиада урҵеит. Алакә уақәлахааит! – рҳәеит зегь неицҿакны.

– Абригьы ҳәарас иаҭахузеи, алакәра аасҵа иҟалахьоу жәабжьзар ҟалап. Уажә ишәасҳәараны иҟоу ажәабжь анырхәоз, абасҵәҟьа еиқәыʒырѡуа итәан. Амҵ ԥыруазар, амҵәыжәѡа шьҭыбжь уаҳауан! – абас дналагеит Кәыкәын иажәабжь. – Дыҟазаарын шәарыцаѡ бзиак. Абри ашәарыцаѡ дахьныҵыҵлак, иаага-ииаца азҳауазаарын. Есымша Анана Гәында длырхион. Ҩнак, абри ашәарыцаѡ Анцәа диҳәо далагеит, зегь зымчу Анцәа ду, сҿаҳәатәы ҟало сҟаҵа ҳәа. Ари иахьа акәымхеит, ари уаҵәы акәымхеит. Есышьыжь ашара даҵагыланы, ʒ-хьамԥшла иҿи инапи зәʒәаны, мрагыларахь ихы рханы, Анцәа дышиашьапкуаз мацара акраамҭа ҵит. Шьжьымҭанк, ишыҟаиҵалацыз еиԥш, ʒ-хьамԥшла иҿы зәʒәаны, мрагыларахь ихы рханы, сҿаҳәатәы ҟало сҟаҵа ҳәа Анцәа дышиашьапкуаз:

– Арахь уаасзыʒырѡ, уара, ауаѡытәыѡса! Уара уҿаҳәатәы ҟало уҟаҵара, уи баѡ алаʒам, аха иаҭахым, иузаԥсам, уаҟәыҵ, Анцәа ду злыԥха ҳаура иашьапкра! – ҳәа бжьык аагеит.

– Аа, абааԥс, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, мацәыс еимҟьарак иадамзаргьы, сҿы ԥумҿын, сҿаҳәатәы ҟало

сҟатҵа! – иҳәан, инапқәа рхаханы, дматанеиуа ажәѡан днатҵаԥшын, иѡшьамхык наирсит. Аха ашәарыцаѡ атҵыхәтәантәи иажәа аҭак имаҳазеит. Уаҳагьы азәгьы ибжьы анимаҳа, иҟаитҵахуааз, ашәарыцаѡ ихы имагәыхьха, ашьха цәҳәыра дықәланы дышнеиуаз, ѡын дук атҙывара иаҟараз ватҵыс дуззак шкажьыз днахагылеит. Ашәарыцаѡ игәы аатрысит. Аха ихы инапаҟны иааганы, ибла иабаз ассир ԥьашьо-илакәшьо дышгылаз: «Да, усгьы сҽаҳәатәы ҟалазом, иҟало збап, иабасԥырхагоу!» – иҳәан, днақәгәыгны абас ҿааиҭит:

«Иа Анцәа, шьарда зымчу, суҳәоит, абри зватҵысу изакәызаалакгьы, аԥсы ҭазаргьы, иҭамзаргьы, мышкызны ишыҟаз еиԥш, аԥсы ахатҵаны иаақәургыларц, аблақәа ахамҵакәа! – иҳәан, ишилшоз, аԥшырҭа иқәтәаз диҳәеит. Абри ааимҳәацкәа, атәыла бгеит. Дгьыли-жәѡани неиматҵәеит уҳәаратәы, абжьы цәгьақәа аагеит. Ари иҟалаз асаашьа, ашәарыцаѡ ииуа-ииҳәо дақәымшәо, дшәаны, аҟәараҳәа атҵысра далагеит. Деихазԥшшәалаха, дадырсызшәа дахьгылаз дшанханы дыԥшуан.

Ҟәар-ҟәар, гәыр-чыр, ҟәаѡ-саѡ-ҿаѡ ҳәа ахрақәа ирҿыѡрны иаакылсит ԥшьба-хәба ҿы зҭытҵуаз аԥса ҟьантаз иаҟараз ашьахәарқәа. Асыԥсақәа тҟәацызшәа, абҕацамкыра аҿыбҕатҵаны, адунеи зегьы арбгарашәа аҿаанахеит, ахы иаaиуа иаҿоумкуа, цәык шеибгаз изҭоужәышаз, қәабк иаҟараз аблақәа зхаз ахы. Акы, ашьхақәа ирҿыѡруа, акы атышақәа ирҭабылгьо, анахьынтә ак аауа, арахьынтә ак аауа, дасу рҭыԥқәа рҿы еиҿатәуа,еиҿатәуа, ашәарыцаѡ иблақәа неиҵыхны дызиҵамԥшуа, ажәѡан хыла иҵыԥссо, Доу цәыггара дуззахәарак, аѡ-храк иҵарзны, ашьха даақәгылеит! Ашәарыцаѡ дшәаҟьаны ѡ-цаҟьак рыбжьара иԥсы бжьазаны даатәеит. Ус ишыҟаз, рацәак мырҵыкәа, адауы абас ҿааиҭит:

– Абааԥс, сара дунеи ахаан аахыс зыԥсҭазаара иалҵхьаз, иҵытҩахахьаз сыбаѡқәа еизганы, сцәа-сжьы сыкәҵаны,

сеиҽартәны, сыԥсы схаҭәхәааны, абри адунеи ҩаԥхьа сықәызҵаз, зегь зымчу даахәааны суҳәоит, сыблақәа схаҵа. Адунеи сықәнаҵы уара узыҳәан сыҟоуп! – иҳәеит, адауы ихаԥыц ҳаҟьа дуқәа неихырԥхьаны.

– Мамоу, ҷьым, уи сылшом! Угәра сызгом. Сушьыр ҳәа сшәоит! – иҳәеит ашәарыцаҩ.

– Анцәа, ауаа, исҵоубоуп, исныхоуп, изаҟаразаалак акы сшухыхьымхо. Уԥсы ҭанаҵы ахьи аразни хәдацәахьы уаласыртәоит. Дгьыли-жәҩани рыбжьара ахьтәы ҽыуардын уақәыртәааны, уныбжьыс-аабжьысуа уҟасҵоит. Срыцҳауп абааԥс, схамбаха адунеи сықәумырхан, – иҳәан , адауы ҩаԥхьа ашәарыцаҩ диашьапкит.

– Мамоу, ҷьым, уи сылшом! Угәра сызгом. Ублақәа ухасҵар, сушьыр ҳәа сшәоит, – иҳәеит ашәарыцаҩ, ииҳәац неиҭаҳәо.

– Уашхәа мақьаԥсыс, акы сшуԥырхагамхо. Сдунеи сықәнаҵ уара узыҳәан сыҟоуп. Уԥсы ҭанаҵы ҵысхшла усырчалап. Уҭаршәны ҵысхшла ускәабалап. Иара сара схаҭагьы маҵуҩыс сузыҟалоит. Суҳәоит аблақәа схаҵа, абааԥс! – адауы ашәарыцаҩ деиҭаиашьапкит.

– Мамоу ҳәа уасҳәеит! – иҳәан, ашәарыцаҩ иааҽахиҵәеит. Ҳамҭак адауы ҽымҭҙакәа дгьыли-жәҩани дрыбжьагылан. Ашьҭахь, ашьшьыҳәа иарґьа напы нцәыҵырҳәҳәааны, хәба-фба ҽы зҭыҵуаз аԥса ахаҩаҙара ахыцәқәа ааилаирҟәыҽын, аԥыжәҳәа иаатиԥаан, ҭәыцшәа имԥхьаҙаҙакәа, инацәкьарақәа инарыбжьыршәтрааны, абри ашәарыцаҩ ибжьы ахьгоз, дыҟазаргьы дыҟоуп ахьигәахәуаз шыҟаз имҩанитҵеит. Атәыла еиқәыцәеит. Ацаҟьа ԥыххааны, аарла акьатрацәқәа аатцыхәхәо, ахра цаҟьашра неиҩҟьаны илыҵабга ицеит. Зыԥсы ацара цәгьаханы, аҩхрак рыцаҟьашра ибжьашәаҟьаны ибжьатәаз ашәарыцаҩ, аарла иҽааизиган:

– Оо, баба, ублақәа усҵазҭгьы, абас акәымзи ишысзууаз! Иа, Анцәа суҳәоит, анкьа дшыҟаз еиԥш дҟоуҵарц! – иҳәан, ҽеиҭеит ашәарыцаҩ.

Абри имҳәацкәа, абҕа ҭысит. Ашьха жәԝан дыдит, имацәысит. Хыхь иҟаз ҭаҟа ицеит.

Ҟәар-ҟәар, ҽеԝ-сеԝ-ҟәаԝ дырган, ашьахәарқәеи аваҭарақәеи, амахәарқәеи, ахи уҳәа, зегьы леиҿыԝрын, аԥсҭа ҭырцәажәааua, шьоук ахрақәа иркыдлеит, шьоукы атышақәа ирҭалеит. Анацәкьарақәа инадыркны, ишьацәкьарақәа рҟынӡа, зегьы леин, дасу рҭыԥқәа рҿы инкаҳаит.

Ашәарыцаԝ дызлаԥшыз асаашьа, акыраамҭа иҿы изеихымхуа джәагәаны даман. Ашьҭахь, инапқәа ԝышьҭыхны ажәԝан днаҭаԥшын:

– Иа, Анцәа, уара ҳазшаз, сгаӡара исыхьӡаз саҭоумҭан! Аринахыс сҿаҳәатәы Анцәа иҟоумҭан, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп! – иҳәан, ихы имагәыхьха, илабашьа иҿанҵаны, ацаҟьашра иԥсы наҿеикын, ашьшьыхәа иҿынеихеит ашәарыцаԝ. Абас еиқәиҳәалеит Кәыкәын иажәабжь ахи аҵыхәеи.

Ԝ-ӡиаск ҭахаа ишыцәоу убаанӡа, Анцәа духымыццакааит! Ахьы масар нарсны, хьы-шәахәацла ихоушшаанӡа Анцәа уимшьааит. Даара ажәабжь ҟәыш ҳауҳәеит, Кәыкәын, ухххьзгеит! – иҳәеит Уарҭан, акәастхара алԝа иҿацәыхьчо ныpцә дахьтәаз.

* * *

Иахьеиԥш исгәалашәоит, убри аухатәи аӡын ҵхы. Итҵозеи убри аахыс, аха зегьы-зегьы мшаҿнеиԥшҵәҟьа сыбла ихгылоуп. Убри ауха алакәқәа ирзыӡырԝуаз ҳаешьара, дасу иахьтәаз, иахьгылаз, ирыӡырԝышьаз, зегьы-зегьы, иахьеиԥш иааицамкӡакәа сыбла ихгылоуп. Уи аухатәи аҵх асахьа сажәра ашҭа иҭазгалеит.

Сыбла ихгылоуп, ажәԝан зрыԥхуаз еҵәа ссеи еҵәа шәпеи рԝыԥса. Агеи ашьхеи рхы еиқәызҳәалоз, жәԝангәы иҵаҿеоз асар рымԝа. Ауаатәыԝса рлахьынҵа рыҵазҳәоз, есуажәааны мрагылара ахахьы икыдлоз аеҵәа ҷьарсахьа. Иаахымкәаӡакәа, «ҳар-ҳар-ҳар» ҳәа, ахәылԥ ҵаазырҟәрылоз

ахәылпҵы даҕьқәа рыбжьы. Иааҧымҵәаҙакәа, адырдхеиҧш, ҳган ѡны дуи, ҳахьатә кәасқьеи ирыкәшоз ахәылҧҵарақәа. Ацәгьеи абзиеи ргәырҕьаҽҳәаша аазыцҳауаз, уахатәи ашара, еибархьусуа, ахәажәра илыѡны иааѡуаз абгахәыҷқәа рыбжьы. Раҧхьатәи аҵх акараҳәа агәы еиѡзыршәоз, ҳшымҳа иқәтәаз ҳарбаҕь хәамзам абжьы. Аҧхыҙ еиҧш аҵхыбжьон зхала адәы ҧшҙа иакәшоз ҳҽеыхәа. Уахатәы аҵх, ашәахәеиҧш, ицәырҟьа-цәырасуаз ашара еимҟьара. Аҵх иалыхәхәа, ҳамѡаду ианыҧрааны иааѡуаз ѡыцьа зынасыҧ еилазҵаз рҵацаагарашәа. Бжьыда-шьҭада, ашьшьыҳәа икаҳәуаз ашара-ҙаҙа. Аҧхыҙ цәгьеиҧш аҵх иалыѡуаз атыѡарѡари абгыҙи рыбжьы. Аҵх зырҵысуаз арѡашқәа ргара. Агеи ашьхеи рхы еиқәызҳәалоз ахәылпҵы-цәаҟәа. Аныхахә еиҧш, аҽыкәаҳа зкәыршаз ҵхыбжьонтәи амза аҭәымҭа. Аихымца ацыҧхьқәа реиҧш, аҵх иалашәҭуаз аҙыркәиқәа. Иҧсҭаҵагаха инхышхыҵәоз аҵарақәа ршарашәа!..

* * *

Ауаѡытәыѡса иҧсҭазаареи илахьынҵеи иаагылазаргьы ашәеиқәа иалоуп. Зны ишкәакәоуп, зны еиқәаҵәоуп, иахьа игәырҕьаҽҳәашоуп, уаҵәы илаҕырҙуп. «Дад, иахьа бзиа сыҟоуп ҳәа аҧьмацәа магә умҙахын, иахьа иҟоу, уаҵәы иҙшәахуп!» – рҳәон ҳабацәа. Сара схәыҷра алаҧықәшәа есшара, ашара иацгылон, ес-мраҭашәара, мраҭашәара иацҭашәон. Схәыҷра агәашә инасыцҭыҵуз уи слакә лаҧықәшәа, аасыцрымҵҙакәа, саакамыршәҙакәа, сажәра ашҭа исыцҭалеит. Иахьагьы, сынасыҧ сыҵазҳәо цәашьы иаҵәаны, аҵыхәтәантәи сразҟы-мѡа ианыҧхалоит.

Ааи, агәра згеит, ауаѡы еиҳа бзиа данықоу, дышшәарҭоу. Сара схәыҷра алаҧықәшәа исыҵанаҳәеит, сыпсҭазаараҽ смыццакырц. Анцәа ду исаҭәеишьаз схы аласыгҙарц. Иахьагьы слаҧықәшәа исыҵанаҳәоит, гәырҕьаҽҳәашеи уази сыпсҭазаараҽ испылоз зегьы, Анцәа иуџьшьоуп сҳәаларц. Сара агәра згеит џьалда аҧсра шыҟамло. Агәра згеит,

Анцәа игага хыԥашьа шамам. Абри зхысҳәаауа, раԥхьатәи слахьынҵоуп. Убысԟан ауп исыциҿиз, исыцыԥсуа слакә лаԥыԛәшәагьы ансыԛәҿнаҭыз. Аха уи раԥхьатәи слахьынҵа, «сиреи сыԥсреи» рыхҵыс атәы амѳабжара аамҵала иаансыжьуеит...

...Уажәы абарҵ гәырѳеи-гәаԟреи зегьы злахьынҵахәыраз сабду иԥсҭазаара амѳа хҵәрыра, ирԟыра мѳа саныԥшылт.

Ишысҳәахьоу еиԥш, аҙәы илахьынҵа изыхашоит, даҽеаҙәы изыҕьашкуеит. Ажәла нҵәеит, ҳалалреи, қьиареи, ацқьареи доуҳа рымаҙами? Абзиаразы абзиара ыԟаҙами, уҳәартә аԥсҭазаара алакҵа лашьца уаланаргылоит. Аха: «Бзиа нагҙа шыԟам еиԥш, цәгьа нагҙагьы ԟалаҙом!» «Акыр зычҳаз, ашәбьҕы тлазны ибеит!», «Уара иушьуа Анцәа дишьуам!» – угәыҕра уцәымҙын ҳәа, бжьык амаалықь иашҵа инҵыԥрааны аҽеааугәыҵанаршәуеит. Агәыҕра еижьага, зегьы ириааиуа, амҵәыжәѳақәа науҭаны, угәы зыцәкаҳаз адунеиажә, ѳаԥхьа уҿыцҳҳараҙа уаақәнарԥрааует. Абри зегьы зхысҳәаауа, цәгьеи-бзиеи, гәаԟреи-ҵәаԟреи рҙыхшьах згәыҵыхны, зыԥсҭазаара амѳа ианылаз сабду Ҭемраз иоуп.

«Аҙәк дышәѳыкызтәыз» ҳәагьы рҳәоит. «Ишыдыдуа қәа ауам!» – иудыруазеи, аиба икәакәар мблыргьы!» – абас, гәыҕра хәҵыш шәымҵақәак ршәахәацқәа игәы нҵыршьшьаауан Ҭемраз, зынҙа царҵа имамкәа агәырѳеи агәаԟреи данаахҵаркҙалак.

Аҙәы убыс Анцәа дишеит: Игәы иҵоу – игәы иҵеишьуеит, ишьамхы иалоу – ишьамхы иалеишьуеит. Ахьҙи ахьымҙҕи аԥхашьареи егьи ҳәа акәымкәа, ихы азеиҕьшақә, ахьажь ахы ҵааны аҭамҳа еиҿаижьуеит. Амҵ кнаҳаны ацәа ахыхны ачабыр еимаа узалихуеит. Еиҵасҳәахуеит, ихазеиҕьшақә, ҙ-хьамԥшла ухы иҿышуеит. Ухы ахәыҵласа каиршәуам. Аха ианаҭахха, ухи-уҵыхәеи неиларсны, уоупыжә ухьымҙо, ҿааҳәыра умоуа уиҵиуеит, хәыда-ԥсада ууаихәоит. Ус иԟоу рыԥшаара уадаѳҙам. Алтар реиԥш, иааҳакәыршаны, дара ракәзоуп иԟоу. Урҵ, ҳара

шьоукы, ламыс змам анасыԥдақәа, ԥьаҳаным мышкызны изҭыԥхәырахо ҳәа ҳрыхәаԥшуеит. Раиагәа агыларагьы аԥсра ацәа ахаҳкаауеит. Аха дара рхаҭақәа, насыԥ змоу иреиӷьу ҳара ҳауп ҳәа рхы рыԥхьаʒоит. Урҭ рыхьʒ апап иҳәааит, рцәа-рцәоуп, ржьы-ржьуп, излоу ирылоуп!..

Сабду Ҭемраз дызлаќам, дызлабзаʒам аҳәара акәым, дызлашаз, иќазшьахәыраз, схәыцы аахыс икәа ст̣аршәны сшиааʒахьазгьы, еиҭаҳәашьа-еиҭаԥсашьа амамызт. Ҭемраз акада даҽеакы ыќоуп ҳәа дыќамызт. Бзиарамзар, цәгьарак, ихахьы-игәахьы изаагомызт. Ачеиԥш, даамкәараҵаʒакәа, дышиашаз дԥыруан. Убри аќынтә, лассы-лассы ахымҩасгьы даҽаркуан. Зегьы иара ихаҵкы ҵаќа икадмыршәуаз ԥьишьон. Абас ќазшьахәырас иман абри ауаҩы кашыр.

Сабду ешьарала даахшәахмызт. Хәҩы-еишьцәа еидгылан, аха иара Ҭемраз ихаҵа иҳәалон еиԥш: «зегьы зхәы иаҵәҳәаны изфо, аарла заарыхра ажәи-аҽеи еихьызыгʒо роуп. Сара сыхәара-сыԥшьра егьаурымызт, дара рхәыԥха изамыҵәҳәо ибамландаз!» – иҳәон, иашьцәа рыʒбахә анаацәырыргалак. Абас сабду имш бааԥсҟәа акыраамҵа еихала-еихыҵуан. Аха аҵыхәтәан, ишыдыдуаз қәа амуит. Сабду дҭаацәарахеит. Ҷкәынаки зҭабки Анцәа илахь ианиҵеит. Абриаќара ԥьамыҭаацәгьа зхызгахьаз ауаҩы, Анцәа ианиҵахха, игәырҩақәа зегьы ʒшәахшәа инеихаʒыҵны ицеит. Адунеи аҽы насыԥ ссир зоухьоу иреиӷьыз иара иакәны ихы иԥхьаʒо далагеит. Аҽыцәаара иаҽыз игәыҭрагьы, ҩаԥхьа ахьышьҭрахь аҽаанахеит.

«Ацқьареи аразреи рдоуҳа шә-лакә кәалаԥк ирҵоукыргьы, зра-ԥсра рыцәымлозаап. Ҭемраз егьа ааʒаб ибахьазаргьы, аҵыхәтәан еиҵеиҳәеит. Иқьиара ихьʒеит, Анцәа иԥьшьоуп!» – рҳәон, инеигымкәа, сабду дызҭахыз. Хәыцык иаатырќьа мчызаргьы дызҭахымыз реиҳа дызҭахыз еиҳан.

...– Афы исааит, Ҭемраз, аҭәарԥьа иафахьоу аиаша дшашьҭаз, ауаа цәымҭыс ихы риҵеит! – иҳәан, аизараҽ, ҽенак инцәыҵеиҳәеит Баԥьга ҳәа зхада хы зҭахымыз, даагәыцхәгәышьын.

– Агәырԥа уҽоумырган, Баԥьга! Ҭемраз ихы идыруеит. Дзаԥсуогьы идыруеит, дзаԥсамгьы идыруеит. Ҳаҕоу, жәлары зегьы аҳәы бзиа деицырбааит. «Шәԥык ирцәымҕу, шәԥык драԥсоуп!» – рҳәоит ажәлар. Ажәлар зыбзарҳы рҳәаз ауаԥы, Анцәа илыԥха имоуп, Анцәа дицуп. Ԥхыҳгьы лабҽабагьы игәы ҭынчуп. Аҭыхәтәан, абзиара аҭыхәагьы ыҵҵом. Иумбо, Анцәа иԥьшьаны Ҭемраз иразра ихьҳеит, ииашарагьы ицныҟәеит. Ишәԥыкханы Анцәа иеираҳааит иҷкәынзаҭәгьы, изҳгабзаҭәгьы! – иҳәеит, Миха дымлацәҟәыс-шьацәҟәыскәа, гәаартыла, ԥсаҭа-ҷьыкацла…

…Ирод иашьа гәакьа димаҳамызт. Ахәшәыц еиԥш, иаҳәшьазаҭәы Хьмур лакәын бзабаԥысгьы ԥстәуаԥысгьы имаз. Ҭемраз аныҳәаԥ ихы идиныҳәалартә дыҟан. «Егьарааны исҳәахьазаргьы сажәымҭа ҽеихеит. Сабацәа рдоуҳаи рҳаԥи сыхьҳеит!» ҳәа, иԥсы иахмырзаҳакәа игәы инҭиҳәаауан. Игәы каршә, иԥсы каршә, ҭынч ихала дызныс-сыз амԥа даныԥшыло данаатәоз.

Ауаԥытәыԥса Анцәа дирманшәаларц даналага, жәԥангәашәԥхьара изааиртуеит. Иага ашәгәы-аԥсгьы дҭагылазаргьы, ҟазшьеи ҟаҵашьеи змам акакәзаргьы, ауаԥы дманшәалахарц ианаҟәик, еиҭасҳәахуеит, Анцәа ду бахәаԥшь даҽигоит. Абри зегьы зхысҳәааз аҳалалреи, араз-реи, ацкьареи, рдоуҳаи рҳаԥи иахьа иухьымҳаргьы, уаҵәы ужәԥахыр иаатҵагылоит. Иахьа агәаҟра сыхҭанакит ҳәа угәы коумыжьроуп. Бзиа сыҟоуп, ушьҭа адунеи сара истәуп ҳәагьы ухы умыргәыҕроуп. Унасыԥи уҳаԥи ануҟәҽырҵ, уиашареи уцкьареи Анцәа агәра анига, узну умԥа маншәалахоит, уахибаауам.

Аха, ишырҳәо еиԥш, цәгьа нагҳа ҟамлаҳац. Ауаԥы игәараҭаҽы амыткәма бжьы ҭыԥзар, хымпада, уаҵәы агәырґьа бжьы ҭыԥуеит. Сара сани: «Анцәа ҳазшаз сымцахаара мыцәарц, лахьынҵас исаҭәеишьеит», – иҳәан, сабду есышықәса хәыц еиқәаҵәа зламыз ауасахша кәыхшатәыс ҽаҭахьаны иқәиҵеит. Сабду Ҭемраз мҵәыжәԥада ажәԥан ахь

дзыԥыруамызт акәымзар, дгьыли-жәԝани рыбжьара зегь иоуит. Ашьыжь шара иара изымшрахеит, ахәылԥы-шәахәа иара изыҳәан бырфын хацхеит. Аишәахьча дныкәсыр, ҷыки-бзыки ирзеиҭамҳәоз амеилага ааины иқәло иалагеит. Дахьныҵыҵ-аатыҵлак иԥыхьашәа маншәалахон. Уажәраанӡа иура-иҳәара «Џаџа мацәкьыс» ҳәа, аԥшлапҟьа ацымхәрас ачабаа аҷалозҭгьы, иахьа, ԥшӡала, алаҭаҷаҷеи алгажәи иура-иҳәара аихылабақәа реиԥш, чара чысны инеиқәиԥсон. Иаргьы Анцәа иаҭәеишьаз азыҳәан, аԥьшьара ду наиҭаны, игәы каршәны ихы налаигӡон.

«Латцан илуомҵаз, бҵан иузыбҵом!» – рҳәоит. Хәыҷык ихьшәахазаргьы, нахьхьи, инҳажьыз, ҳаԥхьаҟа аԥхьаԝ дзықәҳаргәыгыз, дмыргәыԝ-ҷыԝкәа, иҟалаз ахҵыс ашҟа схынхәырц сҭахуп.

Сабдугьы, сабгьы, абас маӡа-аргама ргәырґьара шхышхыҵәоз, ргәы иҭамкәа, рхы иҭамкәа, рыԥхыӡ иалашәар ихарымҵоз, иаалырҟьан, ргәыґракәа зегь гәыґырҭадахеит. Мыш ԝажәа аарла изхыҵуаз аӡҟы, иаасыкәшәан аҧсра салагеит. Сыркит-срышьҭит, анс рҳәеит, арс рҳәеит, аха урҵ зегьы егьсмыхәеит. Ҳхәаҷы ахәычқәа рчымазараз, аԥышәа змаз аҟазацәа сыдыргалеит, аха хәшәгьы-бґьышәгьы смыхәо зынӡа аԥсхыхра иақәскит.

– Ҳаи, абааԥс, иудыруазеи, «Ауаԝ ихәшә иаатраҷы иҟоуп», –рҳәоит. Асаби алаԥш икызар ҟалоит. Ныркәынӡа шьахәа-шьаҷа бжьам, Ҟазырхан лҟынӡа ауаԝы дшәышьҭы. Уи лыҭәҳәақәа еицырдыруеит, ада зҳәа-зҵам роуп! – рҳәан, зегьы неицҷакны ианеицырҳәа, Ҟазырхан лаагара баԝ алазма, иаразнак ауаԝы дрышьҭын, дрыманы иааит. Сан излалҳәо ала, Ҟазырхан ҷымҭ-ԥсымшьа даасхагылан, ҳамҭак дсыхәаԥшуан, нас, лыци-лышәи неихлырԥхьан, лыбжьы ныҵакны:

– Чфу, чфу, алаԥшыцәгьа-аҷаԥшыцәгьа,

Лаґра-ҵәыґра ҭасит,

Лахәа-ҵәыхәа ҭасит,

Леиқәа ҭәеиқәа ҭасит.

Бжьы-шьхак дырхысцеит,

Бжьы-мшынк дырхыстәхәалт,

Чфу, чфу, чфу! – лҳәан, аҭыхәтәан зынӡа лыбжьы рмаҷӡаны, лара Ҟазырхан лыда аӡәы имаҳауа маӡала акы лыбз иныкәылхәацәеит.

– Ила аҭәыршьы ҭасааит, ашьашәы абыжьныха дҭарцаҧхааит ари злаҧш-ҷаҧшу. Асаби алаҧш икит, илаҿӡангьы дыҟоуп. Сара излаздыруа ала, алаҧш ҭәҳәа ахәыҷы ихьаа хыданатәуеит, иарсындоит. Шәымшәан абаа! – лҳәан, Ҟазырхан гәшәа-гәыӡбак сани, сандуи инараҳәаны, ганкахьы дниасын, дынкахәыцуа днатәеит...

Сан иахьанӡагьы: – Нан, уара иҧсны ибзахаз уоуп. Уцхәа аҳәара аӡәгьы азин имаӡам! – лҳәон, днахыхәмаршәа. – Ашьаршьаф уқәдыршәхьан, аха ҳаҭоу дгәаҟуандаз, сгәыҧхәқәа сгәыҭамӡо, рхала аҧшьара ианалага, схы агарҭа смоуа, иансызхымгаӡа, ашьшьыхәа снаудтәалан, аиҳабацәа сшырцәыҧхашьозгьы, ашьаршьаф саахан, сахьгәаҟуаз, сгәыҧхәыхш уқьышә хәычқәа инарыкәсырхәхәеит. Шәымҭак мырҭыкәа, ишызбоз уқьышә хәычқәа аақәацқәацеит.

Изура-исҳәара сақәымшәо, сыблақәа акакаҷ нарыҭашәан, санхәа деишәара-еиҭараха дахьтәааз сналыхәаҧшит. Сыҧштәы ламхацәгьахазар акәхап, дҟәышымзи, аӡәгьы гәѡарак имҭакәа, ашьшьыхәа дѡагылан, сышьхныҧсыланы сахьтәаз данаасхагыла:

«Ахәыҷы иқьышәқәа ҭысуеит!» – сҳәеит, сҷы акуаиашьҭуа. Уаҳагьы мҳәакәа, сгәыҧхәыхш еиҭанауҷасырхәхәеит. Ушьҭа игәѡарамкәа, аарла агәыҧхәыхш аблакьара ушалагаз гәаалыгӡеит санхәагьы.

«Аа, Анцәа, Анцәа, Анцәа иулымшо егьыҟам. Ҳазшаз ҳрыцхашьа! Икьаҭахьаз аҵкы иҧсы ихауҭәхәеит, аринахысгьы ухьышәахәа ихьырша! Зхьышьаргәыҭа сакәыхшоу, уара Анцәа ду, ауаѡытәыѡса дызшаз!» – санхәа илызгәамҭаӡакәа, лыѡшьамхыкгьы нарсны, лылахьи лыцьымшьи ҷьаруа,

Анцәа ҳшаны адунеи ҳақәызҭаз иаматанеира далагеит. Иҟалаз гәазҭаз, еилаҕәаа итәааз, ҳауа-ҳҭынха ҳәсеи-хацәеи зегьы Анцәа иахь ҿарҵеит!

Сан саныѽеидас изласалҳәаз ала, Ҟазырхан лыҭәҳәақәагьы, лара лыҭәҳәақәа ракәын. Аха иахьа сышлара салпҧшны, сан исалҳәаз ахҭыс саназхәыцлак, аргама, сыпсны сыбзазтәыз, иахьа уажәраанӡагьы, слапҧықәшәа слахьынҵа иаацрымшәаӡакәа исыцызҭаз Анцәа ҳазшаз иоуп, Анцәа ҳазшаз иоуп, саԥьали слахьынҵеи ирхылапҧшыз, иахьа уажәраанӡагьы ирхылапҧшуа, срыцҳазшьо.

Лассы-лассы сыбла даахгылоит, лассы-лассы слымҳа ҭнашьаауеит уахык зны ҳахьатә кәасқьа абарҵаҿы сыртәаны сан исалҳәаз, абри сара сзы ӡра-ҧсра зқәым ахҭыс. «Ԥьанаҭ гыларҵас, тәарҵас ибоуааит сан! Згәыбылреи зыбзиабареи, зыгәхьаагареи ахраҭ исыцҭало!» – абас сгәаҵа сынҭаҕызит.

7

Аԥьынԥьтәылатә еибашьра ду ианасакьаҳәымҭаз аамҭазыҵәҟьа акәын. Саб дшабиҧазаҵәызгьы афронт ахь дыргахьан. Саб афронт ахь ицашьа шыҟалаз снаҧыѽланы исҳәар ҁтахуп.

Хәылбыҷехак, абжьааҧны еиҧш, саб аусҳәарҵа аҟынтәи дааит. Аха избахьаз иакәӡамкәа, имыччакәа имцәажәоз ауаѽы, деиқәыхьшәашәа, деихаӡԥшшәалаха, иҷеы аҷехырԥарҵаҿы иҿаҳәаны, аҷеы амгәырхақәа ааиркәадан, абарҵа дааҵалеит. Сара есымша еиҧш, ԥьара хаа-мыхаақәак сзаигазар ҟалап сҳәан, сгәыргьаҵәа сиҧылеит. Аха саб иҳаидеик ыҟаӡамкәа, абжьааҧны еиҧш акәымкәа, деиқәбеиқәпс, ихаамкәа-ишшамкәа, схы ааишьшьын, ҳмаҵурҵахь иҿынеихеит. Сабдугьы, аныга азна ахш хьаны абарҵа дааҵалеит.

Саб аусура аҟынтәи данаауаз аламҭалаз, сабду есымша амца бзианы еиқәиҵон. Саб данааѽналалак, акәасҁхарамца шеиҿашуаз анибалак, – «Ааи, саб, абри амцабз ашәа

уҵакырагьы-уаргьы шәхы-шәгәы лашааит!» – игәаҵа ишҭиҳәаауаз, аха уаха, абжьааԥны еиԥш амца ишеибакуазгьы, сабдугьы ҳхәышҭаарагьы ныҳәаԥхьыʒда иаанхеит.

Сабду иҷкәын ихцәхәыц кашәар игәазҭоз, саб иҳаидеи зеиԥшраз, игәалаƙара шицәыхараз изгәамҭо дыƙазма, аха иҿаԥшынҵаны, инмырԥшʒакәа, амца днаҵха-ааҵхан, ныркә игылаз арымʒ днықәтәеит.

Саб ҿеила идыруан сабду иƙазшьақәа, инамцхәны иҷкәын дшихʒыʒаауаз. Убриаƙнытә, сабгьы игәала инирԥшыр иҭахʒамызт. Ҳамҭак ҷымҭран. Нас, зныкыршәа:

– Иƙоузеи, дад, цәгьара-бзиара? Аԥсуа жәлар рдоуҳа дууп. Аԥсынтәыла иаакәыршаны, ан лгәыԥҳәыхш кахьоуп, дад! Ус иаармарианы, аԥсуа жәлар рлахьынҵа аицакра Анцәа ду иреиражом, жәлар рыгәнаҳа иаҵалаз, – иҳәеит сабду аҵанʒа даақәыпсычҳан.

– Ажәлар зыхурƙьо, ираноумыжьша, ԥьара акы ыƙазар, гәнаҳа дук иаҵалазар; чҳашьа змам ƙаалак рымпытҷƙьазар, акы иамусуп. Ус акәымкәа, зхәы иаҭәҳәаны изфо, гәырԝадагәырчыда анхара-анҵыра зҭаху ауаа, ргәы иҭамкәа, рхы иҭамкәа, ишыцәоу рхы ԥҿены идурбоит, аха уи узыргьома? Уи аԝаза агәнаҳа, арҳара ҳаҕацәа иранарыжьуам. Ажәлар гылеит!..

– Ақәнамга ƙазҵаз, ихәҭоу дақәшәап. Уи азыҳәан Анцәагьы дыƙоуп шьауԝыс, ажәларгьы иаҭаххозар рыхгьы ақәырҵоит, уи еилкаау, ибылгьу усуп. Саб сара уажәы лымкаала сыззааиуа, схала зҭак аƙаҵара сылымшаз зҵаарак аҵыхәала ухшыԝ сылоуҵарц сҭахуп, – саб Ҷемраз ихы наиқәикит.

– Уара зҭак аƙаҵра улымшаз, изакә ус хьанҭахарызеи, дад, – сабду иҿааизганы саб Ирод днаизҷылымҳахеит.

– Сеиҳабыреи сареи аимак ҳауит. Аибашьра жәлары зегьы рзы иƙалаз, сара сзыҳәангьы иƙалеит, сҳәеит. Абри ахаз аамҭазы аҳәса реиԥка сзышәҵом, сҳәеит. Иԝбахаз, сашьҷәа ахәыҷы инаиркны зықәра инахахьаз рƙынʒа, лак иасра уаԝ дыƙамкәа, зегьы аибашьра ицахьеит, сҳәеит. Абри

еиԥш аамҭа хьанҭазы, иԥсыда-инхада анырҳәо, Аԥсадгьыл алахьынҵа анырӡбо, сара аацра сзыҵатәом, сҳәеит.

Акыраамҭа ҽымҭӡакәа итәан. Аҵыхәтәан, ирасҳәаз аҭакс абас сарҳәеит:

– Ирод, ухҳь згеит, уара ужәынҭыҕлоуп, зегьы уреиҳауп, зегьы уреиҕьуп, аӡәгьы насыԥс Анцәа иримҭац ахшыѡ ылукаауеит, уҽаҳәатәы ҟалоит ҳәа акәӡам уара афронт ахь уцара ҳзакәшаҳаҭым. Ари ҳара иаҳҭахханы, ҳхала иаҳаӡбыз усым. Хыхьынтәи иаауа, иԥҟапҵәоу закәануп. Аҭыпантәи ақыҵа абаталион еиҽкаау напхгаѡыс ухьӡ рҳәеит. Арагьы иаанхо ҳауаажәлар роуп. Арагьы еибашьроуп. Иаанхаз еиқәырхатәуп, ирыцхраатәуп. Ҳаҕацәа рыбзарбзан бжьқәа ҳашьхақәа рҟынтәи иааѡуеит. Ара уара уаҵахуп, иамоумкын, рҳәеит, иҳәан, саб еидарак днаҵыҵызшәа, иҽаарҭынчит.

Ҭемраз акыраамҭа жәа мҳәаӡакәа, аԥырҕы-мца ахьеиҽашуаз, иблақәа ааҽеҳәымхӡакәа, аҽеҳәа дыҽеҳәаԥшуан. Нас, зныкыр, иҽааизиган:

— Ирод, баба! Уара угәы иҵуҳәааз ууаз саҳаит. Ари аханатә аахысгьы уабацәа рабацәеи жәѡахырла иаарго ҟазшьахәыроуп. Уара, ма иахьа, ма уаҵәы абас шуҳәоз здыруан. Издыруан ауаажәлар ауаҕеимшхара ирзыҟалаз аҽы, ргәырѡеи ргәаҟреи хара ушацәымгылоз. Дад, ууаажәлар рыцәгьеи-рыбзиеи Анцәа уалыхәдеимтәааит. Ахьӡиахьымӡги рзоуп аҵеи дзиуа. Сара алаҕырӡ иабылхьоу, аамҭа иаӡрыжәхьоу ауаѡытәыѡса игага, ушьҭа сцәа иҵасмыгӡо ҳәа егьыҟам. Уани сареи уаҳәшьа заҵәы Хьмур ҳлылаӡеит. Ма ушьҭа уаҳәшьа лылԥха ԥьарны Анцәа ухәда иахеиҵааит. Уахьыҟазаалак, уаҳәшьа лыԥсы уахьчалааит! Цәашьы иаҵәаны есымша уаԥхьа игылазааит уабацәеи уабдуцәеи рдоуҳаи рҳақи! Уԥсадгьыли ужәлари урҵахуп рҳәазар, убригьы Анцәа иԥьшьоуп, убригьы насыԥуп, убригьы хьӡырҳәагоуп. Ужәлантә иаагылазар, ахаҵареи ацқьареи иашьҭан. Хьымӡг Анцәа иуқәимҵааит! Уца, дад, уѡызцәа зегьы ахьцо, ашәақь алпха уоуааит! Зыԥсадгьыли знышәнапи ирцәыбнало аҵеи Анцәа дсумҭан, иахьагьы дыԥсааит. Аб-

жьарак, уеиҳабацәа иуарҳәазгьы хьымʒԍумшьан. Урԏгьы ирдыруаз рҳәеит. Аха зегьы ириаааиуа уабиԥара рыламыс абжьы уазыʒырѡит. Уабиԥара рыразреи, руаѡреи Анцәа ду иуқәимырʒааит. Уца, дад! Учамѡахә ыҟазар, уаб иашҭахь, ҳазшаз уеиҭаирхынҳәуеит! – иҳәан, сабду илабжышқәа иблақәа ишаарыхшәаз ангәеиҭа, ашьшьыҳәа дѡагылан, амца данѡаԏха, акәасҭхақәа ирхибаҳәоз ацыԥхьқәа архнышьна инахьыʒсеит. Ҳшымҳа иқәтәаз ҳарбаԍь хәамзам акиҳәа аԏх агәы ааиѡнахит!..

…Ѡаха-ѡымш рыла саб афронт ахь амѡа дықәлон…

* * *

Сара ашкол сҭалареи саб аибашьрахь ицареи рацәак еиѡырымгеит.

— Ԥшʒала, каҳада-ԥҿыда, уаԏәы иаашар, Анцәа илԥхаигәыԥха ҳаманы амѡа ҳақәлоит. Дад, Хәыхәа, ушьҭа амрагьы шьыбжь агәаԏаԍара иааԏагылахьеит. Сабдуцәа изларҳәо ала, абыржәааны акәын амаалықьцәагы анцәырԏуаз. Амшразы аԏхразы смаҭа Умар шьапымшла умѡахыԏлааит. Сара излаздыруа ала, уаԏәы, аԏарахьы раԥхьатәи ушьаҷа еихугоит! Хәыхәа, дад, иацаахыс игәылхны ибымоу, бцәашьы ԥшʒа сзырхиа, дад дбыкәыхшоуп. Лассы, Умар имѡа зныҳәарц зҭаху ҳашьцәагьы ааиуеит! – иҳәан, ҳкәасқьа амардуан днаҷалеит сабду.

Сан иацаахыс сыматәа-сѡыҭәа, ашуқьаҭ цәхаԥшь иалхны, абыржәыԏәҟьа аʒахыга машьына иаҷылхыз сышәҟәыҭра, сыблуз ҟаԥшь, абыржә ааигәа сабду Очамчырантәи, ерманык имысхәҳааит ҳәа деигәырԍьаԏәа исзааигаз «Сухум – Сочақәа» инадыркны, сеиқәыршәара дшаҷыз, сабду иоупцәа хылпа гьежь шкәакәа, хьача сырмала иқәкааны, икны даасыдгылан:

— Ари хәыц еиқәаԏәа зламыз, хан-хьаа иҟаз, асар рԥыза, абҭәа анканаҟьа ашьҭахь, иақәлаз абза аласа ԥсардла иақәырхыз рапаны, бжьы-рѡаш цәқәырԥак аԏыхны,

быжь-хаҳә шьанҵак ирыхганы, ирышҳаны иҟаҵоу, амшра зцу аҵхра зцу, ахьҭеи ашоуреи ирцәымшәо, ажәытәʒатәи уабдуцәа иныҟәыргоз, «Ахылпа рагәа» ҳәа изышьҭаз, напы мыʒәʒәа ирхарымҵоз, иахьа мѡамш уанықәло аамҭазы, абри уабдуцәа рдоуҳа зцу аҳамҭа уаҽа ианысҵоит! — иҳәан, ашьшьыхәа, сабду инапы разқәа рыла инасхеиҵеит. Сара сгәырғьара ҵѡадан.

Ҳгәылацәа, ҳашьцәа иааиша анааи, макьана ацәаʒыʒ зхьымсыцыз сан лцәацәашь пшʒа, сабду инеилыркит. Сан, Хәыхәа, сабду иҟны дцәажәаʒомызт аҟынтә, лҽеиқәырпсаса, аганахьшәа даагылеит. Сабду, ҳашҭа ырҽеырбо, агәҭатцәҟьа иқәгылаз ҳныҳәарҭа ахьаца днамҵагылан, ицәацәашь хха-ххо иаиркит. Убысҟан, сан смахәар аанылкылан, сабду Ҭемраз иапхьа сналыргылеит.

— Ибзиоуп, дад, ибзиоуп! Шәысабигьы шәаргьы аибааʒаха, аибахьчаха Анцәа ду ишәеираʒааит, сара абас схәымкәа-сшьымкәа сызшаз. Убри анаѡс, Умар уабду дукәыхшоуп! Иахьа улахьынҵа амѡа уанылоит. Амѡа пшʒа, амѡа хир алпха Анцәа иуиҭааит. Амѡа агәра угәрахааит. Аныха чапа еипш, ашәышықәсақәа ирылганы, иахьа уажәраанʒа уабипарақәа иааргаз аламыси, апшʒареи, аразреи, уара узыхәан, абри ахьаца зырлашо ацәашьы иатцәа иаѡызахааит. Иахьа узҵагылоу шьыжь шәапшь анарха унархахааит. Уаб аҵарахьы уцамҭазы, ижәлар рыхьʒала, уара ухьʒала дымѡахытцит. Хара имгакәа уаби уареи шәеипылара Анцәа ҳазшаз дақәныҳәааит. Уаб даʒәыкызтәыз, уара Анцәа ушәѡыкитәааит! – иҳәан, ацәацәашь схы инакәыхшаны ахьаца инкыдирҷаблеит.

* * *

Ҳара ҳахьынхо Ашацәа ртәарҭеи ашколи рыбжьара хә-километрк бжьоуп. Убри аҟынтә ҳагымхарц азы сабдугьы, сандугьы, ацәылашара акыр шагыз ҳгылеит. Сабду зегь рапхьа дгыланы амца еиқәиҵахьан. Уеизгьы-уеизгьы

амца еиқәуҵартә еиԥш ихьҭамызт, аха егьаумҳәан, абна еихиаа иларшәыз ҳхәы ԥшʒаҽы, заа адгьыл шьацахон. Убри иаҷыданы, аѽны акәаҭхара амца аамырлашакәаҵәкьа сабду сдәылҵыр иҵахымызт.

«Иахьоуп ԥшʒала, Умар иԥсҭазаара амѽахәаҭа дананыла. Уажә иабдуцәа рхәышҭаара аԥхарра неигәыдмырԥхалакәа ддәылҵыр ҵасым. Шәышықәсала жәабиԥарак рымцахә ахьеибакуаз ахәышҭаааpа амшра ацуп. Уаѽ иимбо, зҽаҳәатәы ћало аҳақ ихылаԥшуеит, абри аѽны идәылҵны зҽыназхаз. Уажә ундәылҵымҭазы иныҵхахаз амцабз ашәа, угәамчи угәалаћареи еихаҳа-еиҵаҳахааит, Умар!» – иҳәан, ѽаԥхьа иныҳәаԥхьыʒқәа насышьҭеиҳәеит.

Ушьҭа ашарагьы дук агмызт. Сабду иҽы имцәажәоз сан алоура луан. Ажәахаа гәыбзыԍқәак сындәылҵымҭазыҳәан исалҳәар лҭахызаргьы, илзеиԥштәуамызт. Сабду илакә хәыҷы иеиԥш, амҵәыжәѽаҵәћьа сымамызт, акәымзар, ҷыц сан лыʒахыга «Азингьер» машьына ҳәа дара зышьҭаз иаҽылхыз, наћ-ааћ еихышьны ахәдахшьқәа змаз, ааигәа асырҵы иаҽылсааз, ашуқьаҭ рышҳа иалхыз сеиқәа кьаҽи, смаԍрақәеи, хьача сырмала иқәҵаз сыблуз ахәдеи, зныкгьы инасышьхасымкыцыз сқалԥад шкәакәақәа аҵаҵаны «Ссохум-Сочақәа», соупцәа хылпа гьежь шкәакәа, сышәћәқәеи, «Зошит» ҳәа изныз стетрадқәеи, сѽыга калами, счернилеи зҭаз сарҵмаћ, иахьада сыхәда иахысымшьыцыз, ауанҭа аҽы иарганы ићаз, саб исзааихәаз сгалстук ћаԥшь уҳәа, аншьҭыԥраара ада мыгәа сымамкәа, сеибыҭаны саақәлыргылеит сан.

Иҽыцххараʒа, иахьеиԥш исгәалашәоит, уи аҿены сгәалаћара зеиԥшраз. Сызгәык гәырґьон, сызгәык ҵәыуон. Еиҭахәашьа змамыз цәаныррак аћармеиԥш исыкәшон. Абыржәы, абри сылацәа анаахтыз инаркны избахьаз зегьы ааныжьны, ахааназы даҿа тәым жәѽанк, тәым дунеик ашћа сыргозшәа, ахааназы слакә ахәыԥшʒа аансыжьуашәа збон. Ацәгьагьы сҳәомызт, абзиагьы сҳәомызт, аха

адәықәаратцәҟьахь рхы андырха, сқьышәқәа неимахәыҷын, атцәыуафԥы насхышәшәеит. Сара, сара сакәын, аха сангьы лылабжышқәа инхыҳәҳәылаз, лҙыга касы шкәакәа атцыхәала иаалрыцқьеит.

– Аҳа, баба, Хәыхәа, ушьҭа ашарагьы шьахәа-шьаҷа бжьам, ҳдәықәышәтца. Умар шьапы мышла ашҭа уҭигааит, сара гәнаҳа сыхәда иқәзымтцаз! – иҳәан, ашәхымс дныкәгылан, аҭуан илаԥш натцакны, илахьи- иԥьымшьи ааиҙатәит сабду.

Ашҭа ҳанаақәгыла ауп, ҳшымҳа иқәтәаз ҳарбаґь хәамзамгьы ахәда хәыш нҭырҳәҳәаны, акиҳәа атцыхәтәантәи ашара-ҷыҵбжьы ангаз. Иззакәу сыздырам, сан аҙхытцра ихыз ацҳатцәры сыкәылгозшәа, снапы рыґәґәаны иаалкын, сабду днаишьҭалеит.

Ермана иқьаԥҭа ҳныкәсны, Қача итцаҟа ииасны ицоз Лаґәашь аҙиас ҳанаахыкәгыла, сылаԥш накәшәеит, иапыжәац, Нури сареи алаԥан ҭаҟәаҟәаны апсыҙ ахьаҳкуаз аҙыжь. Уажәыгьы шәиаҟ ԥсыҙ хәыҷык агәышҧы ҵкәашааҙа аҙыжь ихыршәлан. Лаґәашь аҙиас ахьышьҭра иааҭпааны, аҙәы исцәымтцаирсрашәа сааҟалеит. Уаҳа иахьысымбара ҭыпхәырак ахь сыргозшәа, шәарак аҟәымґ насхибаҳәеит.

Шьагә игәарабжьара ҳныбжьысын, Ҵырҟьантоуи, Кәыкәыр иҳәысҵеи ҳнарҭысын, Гәаԥьуа Разан инхара ҳнавсны, амԥаду ҳанаангыла, амра абзгьы ԥытцнагеит.

Сара ари ахаҳә шкәакәа анԥсаланы ииасуаз амԥа иахьадагьы исымбацыз, иԥьасшьеит-илакәсшьеит. Абна атоура илгаз, еихала-еихытцуаз амԥахәасҵақәеи, Аҭара апсуааи Ґәадеи ирыбжьгаз амԥадуи, ахәра еиԥш ахәқәа ирҷысуаз амԥақәеи, атцәраса реиԥш, икахәхәа-кахәхәа, ажәԥан ҵзыԥссоз, ԥба-хпа ҷы зҭытцуаз ашә ҟьантазқәеи ракәын, схәычра инаркны сзышьцылахьаз. Уажәы икахәхәа, аулица ҳәа изышьҭаз санынаныԥшыла, иаразнак, сахьиз, сахьааҙаз абна дунеии, абна тәылеи, иҷыцхҳараҙа гәхьаагарак сгәатцахь, ԥьара, иаатцары-ҵарит. Ари амԥаду хәыжә-

хәытцәа, ажәлар ршьапқәа ирытцырғәыхаахьаз, ихаарадаз тәым цәак, тәым гьамак нахыскааит. Абарт иаасҧылаз асахьа цәѡабжьақәа сышрызхәыцуаз, иубаз еицәа убеит ҳәа, амѡан иаазбахьаз, иаасаҳахьаз зегьы сханаршҭит, иаҳҧылаз аидара шьҭыхга амашьына. Изакәу сыздырам, уи амашьына еицрыжәжәа, аҳәгьы дақәтәаҳамызт. Ихы аѡ ирфазшәа, ицәаҳаҳа, ахәылырҭә еиҧш, ихы пашҳа, дҭаашәшәалаҳа, абрахь, ҳахьыҟаҳамыз, ԥьара Накакачоуҟа дыҧшуа, дҳахәампҧшҳакәа, аҳыѡры шцара, днаҳавыѡрны, дылтышахәаша дцеит.

Амашьына егьи ҳәа ирҳәо саҳахьан ауп, акәымзар зныкыр избахьазма! Уигьы ааԥьасшьеит. Уажәы-уажәы схәыцрақәа рҿырыҧсахуан... «Иахьа ҳахьцо акласс егьа идууп! Сабду илакә аҿы, адоуцәа рқаруаса ҳәа дызлацәажәоз ахан хьытцәцара еиҧшзар ҟалап! Уи акласс ҧыхьаҳа зны Адоуцәа идыргылазар ҟалап. Уажә иабаҟоушь урҭ адоуцәа?!

– Умар, ушьҭа укласс аҟынҳа, ҳаки ҧшь-мацәи, мацәхарҟәараки роуп ибжьоу! Мышьҭа бзиала ашҭа ушьапы ҭоургылааит! Убри укласс аҟны атцара итцон, дад, ани Иуа Кәаҕәаниа ҳәа ашәҟыѡѡ ду иҟаз. Иудыруазааит, Умар, Иуа Кәаҕәаниеи, уаб Ироди еихырааҳалахьан. Абас Кәаҕәаниеи ҳареи аиуара ду ҳабжьоуп, дад! Дшаетцәаны дымѡатцхахагәышьази, аѡсҭаа ихы-иҧсы ифеит акәымзар. Сабду иажәа далымгацкәа, акласс ҳәа изышьҭаз ашҭа ҳанҭагылеит. Акара-акараҳәа асаркьал абжьы аагеит...

Сара акласс абартцаҿы сааныжьны, сабду артцаѡцәа зыѡназ ауада дныѡналеит. Арымҳаа ахәыҷқәа рыбжьы хышхытцәо, зегьы еибарыѡны, акласс аѡналара иалагеит... Схала санаанха, сгәы аахьухьуун, сан даасгәалашәеит. Сышьҭахьҟа саахьаҧшит. Аха сан дабаҟахыз, сабдуи сареи аулица аҟынҳа ҳааскьаганы, аѡныҟа дхынҳәхьан.

Аамҭацқәак рышьҭахь, сабдуи ашкол адиректор Фамили артцаѡцәа руада иаадәылтцит. Ҳамҭак иааҭгылан, иаацәажәеит. Нас Фамил жәа мҳәаҳакәа даасыдгылан, схы

аишьшьит: «Иаарласны уаб Ироди уареи аибабаха Анцәа иуеираҙааит!» – иҳәан, ижурнал неиԝытԥракны аҵаԝцәа рахь дныԝналеит...

...Ҳарҵаԝы макьана дмааицызт. Акласс кәапеишәа иҭәын, итәаз ахәыҷқәа рышьҭыбжь уаҳаҙомызт. Амҵ ԥыруазар абжьы уаҳауан. Ус, ажурнал иԝыҵыршьны дааԝналеит актәи акласса ҳарҵаԝы. Иахьеиԥш дысгәалашәоит, наҙа-ааҙак, ихахәы аԝада иқәҳәаны, аԥьыбарчқәа зҿаз иблуз хәаԥштәала, иҟәбас маҟа ақәҵаны, иҙара амацәаз ахы икылуршәон. Уажәы исаҳауашәа сыҟоуп агәыр-гәырҳәа ибжьы неихеицалан:

– Мшыбзиақәа! – иҳәан, ижурнал астол инықәҵаны, иҿыриашаны дааҳалаԥшит.

– Бзиа жәбааит! – ҲҲәан, ҳпартақәа ҳаархагылеит.

Абас ҳаибадырит Шьоҧа Андреи-иԥеи ҳареи. Сара уажәы исгәалашәом акласс аҿы заҟаԝ ахәыҷқәа ҳтәаз. Амала, хашҭра ақәымкәа исгәалашәоит, мшаҿнеиԥш иахьагьы сыбла дыхгылоуп, аҵыхәтәантәи апартаҿы зхала итәаз аҷкәын. Избан сыздырам, убысҟанҵәҟьа, аҵаԝцәа зегьы дрылскааит уи ахәыҷы. Дтәан уи ҿымҭ-ԥсымшьа. Иҿы неихыхны аҙәгьы диацәажәаҙомызт. Аҵәҵәа аныҟала, ахәыҷқәа зегьы ндәылбԍьыжәаан, адәахьы ицеит. Абни аҵыхәтәантәи апартаҿы зхала заҵәык итәаз аҳәыҷы, аҵәҵәа аныҟалагьы, адәахьы дымцаҙеит. Сара зны-зынла сылаԥш ныҵыркәырны снеизыԥшлон. Аҵыхәтәан, аурок ахь аҵәҵәа асра хәыҷык шыбжьаз, абри ацә кшеиԥш, илақәа ҵырхәны апарта иахатәаз ахәыҷы дԝагылан, дышиашаз ихы сықәкны иҿааихеит. Аха адәахьы дцозаап ҟасҵеит. Егьасҳәаргьы ихы сылеигалоит ҳәа сыҟамызт. Аха сахьтәаз ҙынҙа даасхагылан:

– Уара уабатәиу? – иҳәеит, анахь иҟамкәа, арахь иҟамкәа арԥыс наҙа еиԥш, иажәақәа аархатәраны.

Снаихәаԥшит. «Изакәызеи ари дҵаа-ԥшаауа! Сара сахьатәиу егьиу, иара иусс иалоузеи?» – аасгәахәит. Аха сҿеиламырхакәа сахьтәаз сԝагылан:

– Тур ихәытәуп! – сҳәеит сҿаламгалацәакәа.

– Саргьы, нахьхьи, ауахәама ахьгылоу ашьҭахь сынхоит. Уброуп ҳаҩны ахьгылоу! – иҳәан, инапы наирххеит.

– Иухьʒузеи? – сҳәеит, сҿеырхықәымҵашәа.

– Анатоли сыхьʒуп! – иҳәеит, ихьʒ днаҵаҿырбашәа.

Уаргьы уара уоуп, аха саргьы-сара соуп сҳәарашәа:

– Сара Умар сыхьʒуп! – сҳәеит, иухьʒузеи ҳәа дшысмазҵаазгьы.

Ишызбоз ихы-иҿы неихаччеит. Аурокахь аҵәҵәа асра егьагмызт, аха ҳара уи ҳхахьы иаамгакәа, ҳаагәаԥхеибашьан, ҳаибаргәытәны адәахьы ҳандәылҵит.

Снаԥыҩлашәа исҳәар сҭахуп Анатоли сареи ҳаиҩызареи ҳаешьареи ҳашлара агәашә ишыҥҭаагалаз...

Шьоҭа Андреи-иԥа, аҩбатәи аурок зегьы, абри ашкол аҭоурых далацәажәон. Абри ашкол иалгаз аҷкәынцәа, иахьа афронт ишаҿагылоу. Аӄыҵа зҵагылоу агәаҟра. Ахәыҷы инаиркны, зыӄәра инахахьоу аҳәсеи ахацәеи рҟынʒа аколнхараҿы аҭаҭыни, ачаии, агьерани, раарыхра уахгьы-ҿынгьы ишаҿу. Анацәеи, андуцәеи, аибашьра иаҿу рыҷкәынцәеи рматацәеи рзы, аʒынразы ақалԥад ԥхаӄәеи, анапҵарԥаӄәеи шырзырԥо. Ақыҵауаа ахаз аамҵа ззырҳәо ишҵагылоугьы, ргәы камыжькәа, аԥьабаа цәгьа ишаҵагылоу. Шьоҭа Андреи-иԥа убриаҟара гәаҵаҵа, хаҵаҵа дцәажәон, ахәыҷӄәа зегьы шәаҟьаны, рыԥсыԥ ашьҭыбжь раҳартә, рлымҳаӄәа кыдҵаны иʒырҩуан. Аҵәҵәа аныӄала:

– Умар, иахьазы уара ухы уаӄәиҵуп! – иҳәан ҳарҵаҩы, аҵыхәтәантәи аурок соуишьҭит. – Қьарақьанҟа ицо аҳәыҷӄәеи, Тур ихәыӄа ацара зуалуи, ҳҵара асаатӄәа, аҵыхәтәантәи аурок ааныжьны, заа иоуҳашҵуеит! – иҳәеит, Шьоҭа Андреи-иԥа. Абас ҳәаны, иажәа данаалгоз аҵәҵәа абжьы аатҵарыҵарит. Ҳарҵаҩы абзиала ҳәа ҳаҳәаны дандәылҵ, Анатоли иахь анхьаԥшха сымҭакәа, даасыдгылахьан.

– Иабыхәа, сара сеиԥш, уаргьы ууаигәаны унхозар, заҟа ибзиааз! – иҳәеит, заа сахьцоз игәы иалырсны.

Сара егьсымҳәаҙеит, иара Анатоли еиԥш, саргьы ҳарҵаԝы ииҳәаз шысгәамԥхазгьы. Анатоли инапы сыхәда ианықәиҵа, саргьы снапы ижәԝахыр инахысшьын, ҳандәылҵит. Ашкол ашҵа иҵагылаз аҵәа амҵаҷы Қәаса дысзыԥшны дгылан. Қәаса данааи, сабду аԝныҟа дцеит сҳәан, сгәы аасырҵынчит.

* * *

Ианааилашәшәауаз, Қәасагьы саргьы Ермана иқьаԥҵаҷы ҳаакылшәеит. Ихаакәакәараҙа, саагылазар сзышьцылахьаз, ҳхәышҵаара алԝа афԝы сԥынҵа аатҵнашьааит. Абри ахәылԥгьы, амшгьы, иҳәаадоу, иҵԝадоу адунеигьы сара истәызшәа, сан лгәы саашьҵнарԥрааит!..

Қьасагьы саргьы, сабду ҷыц иаҷеиҵаз ҳахьатә гәашә алықә нылыршәаны, ҳашҵа ҳанааҵала, ҳлақәа, Лаҕрагьы Лаԥшьгьы, гәыкыҵәыкуа ҳшьапқәа инарыҵаҳәит. Саргьы сеихадақәа сҷаарнырсланы сҷаааласырҟәын, сгәыцхәгәышьуа, Лаҕрагьы Лаԥшьгьы рыхқәа аасшьшьит. Убысҟан аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, Лаҕреи Лаԥшьи рыхьҙ шрыхьҙысҵаз. Уи шыҟалаз абасоуп:

Хәылбыҷехак сабду ԓьарантәи ҷыла ашҵа дааҵалеит. Ԛымш ҵуан уи ҳауацәа рахь дыҟазиишьҭеи. «Гәбылрас иҟоу еибабароуп!»-иҳәон. Асабшаҷены, ахәылбыҷеха аусура аҟынтәи данааиуа азыҳәан ҳәа, сан ҳабԝа қәаб ду азна иҷеыкәабага аҙы ршны, аҷаԥараҷы илыргылон. Иҵаҟатәи маҵәакәа инадыркны, иҷеыԥсахга рхианы, иара сабду «Абодле» сапын ҳәа ҳаҵыр зқәиҵоз инаркны, инаганы ԝ-ҷык зҵыҵуаз, ахьа агәаԥшь иалхыз аеҳәа ду авараҷы, адесҟәардә инықәылҵон. Сабду данааилак, аҵаара-ԥшаара иҵахымызт, сан зегьы аҷалап еиԥш еиқәыршәаны ишиԥылгалоз идыруан. Ихәгабз азыҳәан мацара, аҵҙамц аҷы икнаҳаз иҟәабс маҟа, ладагьы-ԝадагьы, инарҳәаарҳәуа, ахәыц еиԝнаршәо иҟалаанҙа, ихәгабз ирбызтәуан. Иԥаҵа карфаҷа исон. Ажәакала, иҷеазыҟаиҵон. Уаҵәы иаашар, иҷеыхәа иҳәҳәаирыцқьа, напымыҙәҙәа иимкуаз, ҟәынашәк зынпыҟҟалаз

езгьегь кәадыр нақәитцон. Аҽеԥырха нагәыҵҳәаны, аб-цәа иалхыз иаҕәра чаԥа нахаҵаны, иҽегәара ҟамчы икәадыр амаха инахаршәны, иԥрышашәа иақәиргылон. Изхара изымбоз иҽеыхәа, даахьаԥшны аамҭацк илаԥш иаацигон. «Аҽеы ҽеԥырхада, абҕаб тәыѡада иаѡызоуп!»-иныҵакны игәаҵа инҭиҳәаауан, иҽеыхәа дназгәдуны.

Икәымжәы, икаба, иххьа хҭырпа, имсаҟеи ҟама, ико-укоу оупа, иҽегәара ҟамч еиѡырҽаны, дышәшәа-шәшәо данаақәгылалак, сан алеи-аԥси рыбжьара, сабду ихәда дныҵагыланы, ашьауардын амҵәыжәѡа хырҟа ахы инҭаргьежьны, икаба ирыԥхны иаҽаԥсаз аҳәынҵәра еилацақәа рхаԥақәа атта-ттаҳәа инеиҽаԥса-неиҽаԥсаны еибалыркуан. Нас дынҽыжәланы уа бараҳәа дцон, мчыб-жьы наҟьак данхнымҳәуазгьы ыҟан. Амҽыша усгьы, иԥаҵа ихәгабз аиркʒомызт, аҳәызбаҵәҟьа ихʒомызт. Анцәа ду имш акәын.

Аа, уажәы сабду амҽыша ашьыжь уа бараҳәа индәылҵыз, иҵынхацәа баны-иаҳаны дшаауаз ауп, абарҵ ҳлақәа ласбақәааны амѡа ахықәаҽы икаԥсаны ишибаз. Иара сабду излеиҳәо ала, аласбақәа аԥшʒара икны иаго, ишлажәла бзиаз ѡашьомызт. Абыржәыҵәҟьа шәарахк аԥба ркызшәа акәын, рлымҳақәа кьацә-кьацәʒа ишырхагылаз. Сабду аласбақәа реилаҳара аҵкыс иамхарыцҳаишьеит. Ҷымҭʒакәа, рылақәа ҭраа, дҳацхраарымашь, анаԥьалбеит рҳәарашәа ихәаԥшуан.

Сабду иласбақәа ихҭырпа еиқәаҵәа иҵаԥсаны иааигеит. Иахьеиԥш исгәалашәоит, аласбақәа анызба сгәыргьеит. Зегьы иреиґьыз, зегь реиҳа илашоз ѡ-шаеҵәак ааҽыхны сыкәа инҭаԥсазшәа, мҵәыжәѡада ажәѡан ахь сзыԥыруамызт, уаҳа егьсыгмызт.

– Иабаҟоу, Умар, ихьʒыда-жәладоу уласбақәа? – ҳәа, сабду дахыхәмаршәа дансазҵаалак, ҷыстʒомызт, аха цәгьала сгәы иалан, ҳласбақәа ахьʒ ахьрымамыз. Хьыʒ рымаʒамкәа ирызҳауан.

...Уажәы абжьааԥны еиԥш, алакәҳәаразы еидибагалт ҳаешьара. Амрагьы ҭашәахьан, уаххьагьы ԓеахырԥхьалахьан. Сабду: «Макьана мра хьашымҭоуп. Ҩынла алакә уҳәар иухашҭуеит, шәара, газа-ԥзараа!» – ҳәа изҳәомызт аҟынтә, сабду аҽеыҵга ахьимамыз, алакә ҳәара ԥырхага шамамыз агәра анызга, агәырґьара сыкны сагон.

Нырцә-аарцә рыҽееиѡҿаны ианаатәаҟәа, алакәҳәара аҵәы зыҟәшәаз Урлам илакә «Ххәыци Гьандагәи» ахьӡын. Уи алакә ахи инаркны аҵыхәанӡа аҳәара салагом. Исҳәарц исҭаху, алакә афырхаҵа хадаҟәаны иалоуп: Гьандагә захьӡу Арашь, аԥшхыц, Лаґра, Лаԥшь! Убри ауыха ѡ-гәырґьарак рыбжьара сыбжьагьежьуан. Акы –ахаан исмаҳацыз «Ххәыци Гьандагәи» рлакә ссир ахьсаҳаз. Иѡбахаз-алакә аҿы, ишысҳәахьоу еиԥш, фырхаҵа хадаҟәаны иахьалаз Лаґреи Лаԥшьи. Убысҟан, алакә ԥхыӡ иналԥрааз алабҿабеиԥш, исыӡбеит сласбаҟәа, акы – Лаґра ахьӡысҵарц, егьи-Лаԥшь ахьӡысҵарц. Лаґра захьӡысҵарц исҭахыз аласба, уик зынӡа аԥшӡара иакны иагон. Еилышкәакәаа-еилиқәаҵәааӡа, алахь инаркны агәчама ахаҟынӡа, маҿа-маҿа еилан. Убас иҟазар акәхарын Уарлам илакә маҵуар лагьы. Убри азын акәхап, раԥхьаӡа уи алакә зыӡбаз, илакә маҵуар Лаґра захьӡитҵазгьы. Убри сла ґра убриаҟара ла-намысын, ахацәа ҳашҟа имѡахытҵуаз, аҵла иқәланы акәын ишҿырҵуаз. Амала, аԥҳәыс илеишӡомызт, аҵыхәа рышәшәо акәын ишылпылоз. Егьи Уарлам илакә Лаԥшь ааимысхын, макьана хьӡы змамыз сласба иахьӡысҵеит. Аха Лаԥшь захьӡысҵаз сла убриаҟара алеишәа бааԥсхеит, ҳара усгьы Ҷаҷал, Тур ихәы абналашә, абнатоура ҳаулатәахмыз, қәыцьма зхылаҳәоу, ҳҟам-зқамыз иқәнажьломызт. Тур ихәаа алашәага рԥырхагамхарц азыҳәан, есымза абга рхәы абнахь ишыргоз игәашахахьан. Ҳара абга рхәгьы абнаҿы аҵла хсаха иқәҳаргыломызт, урҵ агылѡа амахәгьы иқәаҳҵомызт. «Иааиааит, ихаҵазар, алашәага ракәым, иара ақәыцьмақәа раҳгьы. Лаԥшь ахәыжә ԥыххаа иузышьҭанаҵап!» – иҳәон сабдугьы.

– Хәыцҙак, сабду иласбақәа илакә ласбатәқәазар ҟалап, аха иҟамыз ианымыз акымзарак сымҳәаҙеит, Анцәа иубома!

...Ишеилашәшәра еилашәшәхьан, Қәасеи сареи ҳашҭа ҳанааҭала. Шьыжьаахыс алоура зуаз сабду сани гәырґьацәан, ишызбоз рылабжышқәа ѡхаддылеит. Сан дсыкәшар лҭахын, дсыҙатәыр лҭахын, аха сабду иҟны, илурц-илхәарц илҭахыз зегьы лызцәыргомызт.

– Умар, баба дукәыхшоуп! Агәырґьаҷҳәаша иаҳзааугаз азыҳәан уаха алакәқәа зегьы ирлакәу, аҵх ҭынч иузаласҳәоит! Алакә ашәа анарха, алакә шаны адунеи иқәызҵаз иуаҭәеишьааит! – иҳәеит Ҭемраз.

Сара сины санынкашәа инаркны, лакә ҙышхәоуп сҟырҟы зырхәыхәыз. Аа, уажәы, ҵангьы-мцынгьы сабду зыҙбахә аҳәара азин ҳаимҭоз, алакә аҙбахә ихала ианцәырига, ишызбоз, адоуцәа рдунеи снықәыпшит. Аѡсҵаацәеи, ақаҷаацәеи, аԥынышқәеи снарылагылеит. Сыбла иаахгылеит иаԥыжәацуха аԥхын ҵхы иагәыларҳәоз «Ахәԥҳаи абзыцәашьеи» рлакә. Аԥхыҙ цәгьа еиԥш даасҷагылеит, зыбзыцәашьа изыҳәан зыхша заҵәы аҙыршы дҭазыршәыз, ахәԥҳа хәашабга...

Ара зыҙбахә цәырызгаз алакә амаха-шьаха еихыкеиҵыхуп аҟынтә, аиҭаҳәара, ара исзаарбрым, ҳазыԥшып ҳаԥхьаҟа алакәҳәара аҵх иааиуа.

Аҭаацәа анааилатәоз, абжьааԥны еиԥш, ҳаиеишьара ҭыпҳа-лпа дагымкәа зегьы еизеит. Зегьы ирдыруан уаха ацуфара ишаҵхыз. Уаха алакә рҳәозар уаҵәха ацу рфон. Уаҵәыуха ацуфара иаҵхзар, уаҵәашьҭахь ауха ажәабжьқәа иртәын. Абас еиѡыргон, нҵәара зықәҙамыз ажәлар рҷаԥыц хәамҭақәа реиҭаҳәара.

Еизаз ҳаешьара, хаҵагьы-ԥҳәысгьы инеигымкәа исыдырныҳәалеит, раԥхьаҙатәи сыпсҭазаара амѡахь сымѡахыҵра. Ныҳәаԥхьыҙс Анцәа иааишаз зегьы, ргәы-рыпсы надкыланы, сыкәа-смаҭра инҭарҳәеит, сгәыдыркылт, схы-

дыркылт. Аха урҭ ируаз-ирҳәоз акы сарҭынчуамызт. Ҳаешьара алакәқәеи ацуфарақәеи рҳәара ианбалагаришь ҳәа акәын гәаҟрас исымаз.

Нырцәгьы-аарцәгьы зегьы ҳкәасҭхара амца иаакәшаны иаатәеит:

– Ҳажәла Анцәа иазирҳааит! Уахеиԥшҭәҟьа зегь ҳнеибаиоуны, ааигәа ҳнеидымтәалацызт. Аринахысгьы, мцаҳәарҭеи ҭаҳәарҭеи иҟоу, рылԥха-ргәаԥха хацҳә насыԥны Анцәа иҳатәеишьааит, ҳажәлантә аханатә аахысгьы, гәнаҳак иаҵамлакәа, мышьҭа бзиала, иахьа уажәраанӡа иааиуа абиԥарақәоуп. Аринахысгьы ҳашьҭамҭа Анцәа еицоумкын! – иҳәеит, ажәлантә реиҳабы, сабду Ҭемраз еиҭаҳәашьа змамыз, ҭангьы-мцынгьы идымхалоз игәалаҟара аҿынеиҵнахын.

– Амин! – рҳәеит итәаз зегьы неиқәыҷызны.

– Аҳа, уашьҭа ҳаззымѡахыҵыз ҳацуфарақәа ртәыѡа аанаҳкылар ҟалоит! – иҳәеит Қәаса, деихала-еихыҵуа аҿеҳәа ахаҿы дахьтәаз.

Ацугьы ус унадыххыланы иузыфомызт. Алакә еиԥш, ацуфарагьы иаман, иара ахатә ҟазшьа аҷыдарақәа. Ацуфара аан, хѡы-хѡыла рҿеиѡҿаны хыԥьара нырцәиаарцәи иаатәон. Изҭахыз ишиҭахыз, иаништахыз ацу ифар ҟалаӡомызт. Зҿызшаз ах-ҟәырак рахьтә, аӡәы ацуфара иқәшәар акәын. Убри азыхәан «Аҵәы!» ҭарԥсон. Ишаҳҳәахьоу еиԥш, аҵәхәы зықәшәаз аҟәыра, азин рыман раԥхьа ацуфара.

Аҵәы шҭарыԥсозгьы абас акәын: х-ԥсыӡаки, ѡ-мацәки аура змаз арасатәы лаба аӡәы иааникылон. Ацуфара итәаз ах-ҟәырак рҟынтәи аӡә дѡагыланы, ани арасатәы лаба шкәакәа, аѡыԥьагьы рымаҿақәа нахаԥсо, абасгьы ҿаарҭуан:

– Уа, уара, уа инеиуа, уабацои?

– Ҟамчхәпҟара!

– Уара узыхәангьы ак аага.

– Сара сзыҳәангьы ак аага.

– Ҽыхьча изыҳәангьы ак аага.

– Мыцхәыкгьы нацҭа!

Арасатәы лаба шкәакәа зымпыҵанҵәаз амаҷа, раԥхьатәи ацуфара ацәыргара азин иман. Хә-маҷак аура зауз алаба, аҿегәара ҟамч ахәы иашәароуп ҳәа ирыԥхьаҙон. Ажәакала, Расҭа дызлаз аҟәыра аԥхьа ацуфара ацәыргара азин роуит.

Хыцьара хѡы-хѡыла зҿеиѡҷан итәаз ацуфацәа рыбжьара ҷымҭрахеит. Шәмҭакәак аҙәгьы ҷиҭуамызт. Досу иара итәала иҿазыҟаиҵон.

– Лашьҭы-ѡышьҭы

Қьалҭыр қамса! – иҳәеит Расҭа иаалырҟьаны. Зегьы неиҷаԥшы-ааиҷаԥшит. Аҭак аҟаҵара зыхәҭаз, егьырҭ аѡ-ҟәырак, иқәырҵеит-иқәырхит, ихәыцит-ибгьыцит. Аха аҭак рзыҟамҵеит. Ирзымдырит, «лашьҭы-ѡашьҭы қьалҭыр-қамса» захьҙыз. Ахәыцразы аамҭа ирымазгьы нҵәеит. Аҵыхәтәан, ишырзымдырҵәҟьоз рҷы рыкәшаҳаҭхеит, аҭак аҟаҵара зуалыз.

– Ацу исфаз шышәзымдырыз шәҷы шәыкәшаҳаҭума? – дҵааит Расҭа.

– Ааи, ҳҷы ҳакәшаҳаҭуп, ацу ҳзымфеит. Иҳаздырам изахьҙу! – рҳәеит аҭакҟаҵара зуалыз аѡ-ҟәырак.

– Ус акәзар, ушьҭа шәҙырѡла! – иҳәан, Расҭа абас ҷааиҭит:

Уа, ацу ҳфеит, ацу ҳфеит,
Ацу иреғьу ҳара иаҳфеит,
Ахьҭра ахьеѡ ааҭҳаргеит,
Аҿыхәа иаҵәа ҳакәтәеит,
Езгьегь кәадыр ҳакәтәеит,
Мсаҟеи ҟама ҳаҟәнаҳҵеит,
Аҿегәара ҟамчы еиѡҳарҷеит,
Ала маҵуар ҳаишит,
Ацгәы хәҵыш ҳаикьуит,

Иатҵахаз рзыҳәан:
Уа, шәара ацу шәзымфеит,
Ацу иреиґьу шәзымфеит.
Ала млага шәеишит,
Ацгәы ԥыхҭ шәеикьуит,
Аҿеы нади шәаԛәтәеит,
Аԥьма закьыч шәԛәашьхеит,
Шәгылеит, шәкаҳаит,
Аʒы мытӄыр шәҭаҳаит!

– Лашьҭы-ѡашьҭы, қьалҭыр қамса» захьʒу адырды ауп! — иҳәеит Расҭа дгәырґьатҵәа.

Ацуфара аан, иатҵахаз рзын: «Иагеит!» — рҳәон. Иатҵахеит зҳәаԛәозгьы ыӄан, аха аиҳараѡык: «Шәара шәагеит» ҳәа акәын ишырҳәоз. Ажәакала, Расҭа иифаз ацу, аҭак ззыӄамҵаз аѡ-ӄәырак агеит. Иатҵахеит. Раԥхьа ацу зфаз, иааиз, иатҵахаанʒа ацуфара азин рымоуп. Убри аӄынтә Расҭа дызлаз агәыԥ, даҿеазныкгьы ацуфара азин роуит.

Ԛ-гәыԥк, ѡ-ӄәырак ныркә итәаз ацуфацәа, Расҭа иҵак ахьырзыӄамҵаз, иагьакуамызт-иагьашьҭуамызт. Ус, ирындмырԥшуашәа ӄарҵон, аха ргәынамʒара рхы-рҿы ианыԥшуан. Аʒәы ажәак ааихәлимыршәеит. Расҭа аѡбатәи ацуфара зҿааирхоз иазыԥшын.

Расҭа иѡызцәагьы иаргьы раԥхьатәи аиааира Анцәа ираҭәеишьаз, ҿырҭуамызт, аха рхылпа аҵыс ҭанархҳәуан. Шәымҭақәак анаабжьыс ашьҭахь, Расҭа аѡбатәи ицуфара иҿеыназыӄаиҵеит:

– Еиҿарԥа-еиҿарԥа, жәаѡа еиҿарԥа,

Аахәымбылы жәаѡа шьаӄа! – иҳәан, ныркәаа ихы нарықәикит. Ацу аҭакӄаҵацәа итәаз, ҳамҭак ргәы иҵанархәыцит. Ацуфара ҿҳәарас аамҭа иамазгьы, абар-абар ааигәахара иаҿын. «Даҿеазныкгьы иагома, ажәла нҵәеит!» — ҳәа аʒырѡцәа ргәы ианааҭырҳәаауаз аамҭазы, ныркә итәаз аʒәы, инаԥшуаз ргәырҿеанʒамкәа, даалӄьан:

– «Еиҽарԥа-еиҽарԥа, жәаҩа еиҽарԥа,

Аахәымбылы жәаҩа шьаҟа!» архышьна ауп изахьӡу! – иҳәан, иара ихаҵа изгәамҭаӡакәа, игәыргьара наиҵасын, ашырҳәа дҩагылеит.

Абыржәгьы аиааира иазыԥшыз агәыԥ иаразнак рҟар хҿеит. Аҵакҟаҵаҩ, иашаны аҵак ҟаиҵеит. Иаҵахеит, иагеит, раԥхьа акәыкәу ҿызҭыз, Расҭа игәыԥ.

«...Кыкы кыкы, Санҭахь-аа!» – аҳәан, ҳшымҳа ду иқәтәаз ҳарбаҷь аҵх агәы анааиҩнах:

– Аҳы, дад, абринахыс, уахала, алакәқәа рԥеимбар азин ҳаиҵом ацуфарақәа рацҵара. Ԥшӡала, гәырҩадагәырчыда Анцәа шәаԥижьлааит уашьҭантәи ацуфара. Уахала, ацуфарақәа Раҳ, ихьтәы чыԥьмаԥьа ихьтәы цаԥха аиркит. Шәыҵх аабзиахааит, ушьҭантәи аҵәҵаԥсара аҟынӡа! – иҳәан, сабду Ҷемраз, ишыц лаба аԥынҵала акәастхара амца данахыкәлас, абжьааԥны еиԥш, акәастхақәа инархибаҳәаз ацыԥхьқәа ҩ-архышьнак инархьыӡсеит.

8

Иахьа ашкол аҿы избази исаҳази, Анатоли сареи ҳаибадыршьа шыҟалази, уахатәи аҵх ацу зфоз рыцуфашьақәеи, рыӡырҩышьеи, ртәашьеи, ргылашьеи зегьы сыбла ишыхгылаз, исызгәамҭаӡакәа, Адауы дызҳәынҷаз ацәа сынҭаҳәахаа сагеит.

Ашара макьана адәы иаақәымлацкәа, сабду еихашьҭыбжь сарҿыхеит. Иаразнак издырит сабду ашкол ахь ацара сшазыҟаиҵоз. Уи ес-уажәааны, асаат ихаҿы иқәгылазшәа, аамҭак иақәыршәаны дгылон. Аҳаҳ, уашьҭа имҿи-имцеи еиқәыршәаны, агәгәаҳәа амца анааиқәиҵалак акәын сан санлырҿыхоз.

– Нан, Умар, укласс ахь ацара аамҭа ааин, иузыԥшны ашәхымс илагылоуп! – лҳәеит, сан даахасамырҟәылын. Аха усҟан саргьы сшааԥшра-сааԥшхьан. Абжьааԥны еиԥш, сымхәи-ҵәикәан, ашырҳәа сҩагылеит. Ҳгаз лампа ххаа-

ххо иаркны астол иқәгылан. Ахәдахшьқәа змаз сеиқәа кьаҿ инадкыланы, сыматәақәа аасшәыстцан, ҳкәасҟьа абарҵа саақәгылеит. Макьана илашьцан. Мрагыларахь, ажәҩан агәышҭаҿ икыдыз амзаҿа аԥштәы нахымыггацызт. Убри амзаҿа инахыкны икыдын, унасыԥ уҵазҳәоз аеҵәа ԥьарсахьа.

«Нан, уеҵәа ԥьарсахьа убонаҵы, уаԥьал хароуп!» Есуаха уиеҵәа ԥьарсахьа убаанӡа умышьҭалан. Урҭ ес-уажәааны, абыржәы иахькыду икыдуп!» — лҳәан, сан аеҵәа ԥьарсахьа лнацәа нақәылкит. Икыдын ԥшь-еҵәак еихышь-еиҵышь. Еиҭаҳәашьак змамыз цәаныррак сааимнадеит. Убри ауыха инаркны, аеҵәа ԥьарсахьа збаанӡа сышьҭалаӡом. Мрагыларахь ишкыдлашо анызбалак, иахьагьы, адунеи снақәлахазшәа, сгәы рҭынчны, сшьашьаӡа сшьалҵа гәабан снылаиоит.

Аа, абыржәыгьы, абарҵа санаақәгыла, иаразнак сыблақәа иаархыԥхалеит, макьана ажәҩан зы-мшын иалам-бацыз сиеҵәа ԥьарсахьа. Убри инақәырццакны, ажәҩан шьыбжьхыҵырҵа иныҵшәан, ажәҩан аххьа цәаҳәа анҵаны, ижжаӡа хланҵы инҵалеит, зегь реиҳа илашоз еҵәак. Сахьгылаз сгәы аатрысын, сҵа насыҵыԥсааит. Нас, уаҳа сааиламхаӡакәа: «Сиеҵәахә кыдуп, исҭаху, сызҵаху риеҵәахә кыдуп!» — сҳәеит, сылаԥш жәҩангьы инаҵымхӡакәа.

Убысҟан исгәалашәоит, уахык сани сареи ҳкәасҟьа абарҵаҿы хҭәаны, сан алакә шысзеиҵалҳәоз, еҵәак нкыдшәан, уахеиԥш икакәкәа ианыҥтала:

– Быԥши, быԥши, сан, аеҵәа кыдшәаны иахьнеиуа ббома! — сҳәан, сааҕьаҵәыҕьаҵәит.

– Избоит, нан, избоит! Даҿазнык абас аеҵәа кыдшәаны, ажәҩан ахьышәахәа ныҵганы, ишлеиуа убар: «Сеиҵәахә кыдуп, исҭаху, сызҵаху риеҵәахә кыдуп!» ҳәа уҳәар, унасыԥ уқәҿнаҭуеит, — лҳәеит сан. Уажәы ани аеҵәа кыдшәаны, ажәҩан шаҩуаз анызба, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, сан уи аҵх ссир иагәылалҳәаз абарҵ ажәакәа!

— Ууаи, дад, арахь, амцахь ууаи! — аклассахь ацара макьана заацәоуп! — иҳәеит сабду ҳган ѡны абарҵа даатцагылан.

* * *

Ах, анаџьалбеит, итҷзозеи убри аахыс, аха убысҟантәи ашьыжьи, сабду еиқәитҵоз амцеи, сани ргәы аҧхара иахьагьы иснируеит, сынарцә гәашәгьы итазгалоит. Абыржәы ахәылпҧаз, сгәы нкыдыпшаало сахьтәоу, схәычра ахәы пшҙа аҟынтәи, сыбла иаахгылоит убысҟантәи схәычра асахьа. Хәылп шәаҧшь зхьыршоу, ҙра-ҧсра зқәым, сыҟанатцы исыцу, санҧсуа исыцҧсуа схәычра ашьыжь!

Ах, анаџьалбеит, усҟан заҟа слакә гәыгракәа харарз, заҟагьы иааигәахазеи сажәра агәҷыгьра. Анцәа иџьшьоуп, ауаѡытәыѡса данѡытҵхахо инаркны, зегьы идыруа, зегьы еиликаауа лахьынҵас Анцәа иахьиимҧаз... Ухәычра амшқәа рзы хырѡ ззууаз, иузгәамҧоз, хара иуцәгылаз, усҟан амҵәыжәѡа узҧоз, ажәѡан ахь узырпҧыруаз: раҧхьатәи асы, раҧхьатәи адыд, раҧхьатәи амацәыс, иџьоушьоз, илакәушьоз, агеи-ашьхеи рхы еиқәызҳәалоз, абжьас еипш еилыграаз раҧхьатәи ацәаҟәа, ашара аҙаҙа, атцх гаразҵоз арѡашқәа рыбжьы... Абарҵ алакә сахьақәа рыда гәыргьа-ччарада даҽа хьаак, даҽа гәырѡак адунеи аҷы иҟоуп ҳәа уҟаҙамызт. Усҟан ахәхәаҳәа иасуаз, укәа-умаґра инҭаҳәауаз ашьха пшалас, шьац аагаган, хәычра мҵәыжәѡан ишыҟаз иаанхаҙоз џьушьон. Уара иабоудыруаз, ухәычра агәашә унҵытцыр, ушықәсқәа рзыхшьах ацәқәырпақәа ушхырҵоз. Уара иабоудыруаз, ухәычра алакә ссир уажәымҧаз, угәалашәараҷ, аҧхыз цәгьа еипш игәырмаҷгаха, игәырпшаагаха, игәырҷыгьгаха хәылп шәаҧшь аҽалакны, ублақәа ишаарыхгылоз...

Саланагалацәеит. Сҭалап ушьҭа, зда уаҳа исҧымло схәычра ашҵа!

* * *

– Қәаса, Темраз дукәыхшоуп! Абыржә сқьышә уанаақәыххуаз, ҳашә уаалагылеит. Умышьҭа бзиоуп,

умышьҭа ухазы-уҏсазы ибзиахааит. Ианаамҭазҭәҟьа уаҳзааит. Ҳарбаҕь – саат хәымзамгьы, абыржәыҭәҟьа ауп, акласс ахь ацара аамҭа шааз адырра анҳанаҭаз! – иҳәан, сабду асабицәа реиҧш, игәырҕьара неихыҭәан, дааҳасамырҟәылит!

Қәаса даанҙа, сан акәасҭхара амцаҷы, еиҳа ижжаҙа еицраланы илашоз иқәицқәа хәыҵышьшьааны, иахатәи абысҵа ҭаҳәҳәаны илымаз, еихыршьшьаны, акәицқәа ирықәылтцеит. Ахәша алҳәхәо ашәхаѡагьы, абыржәы избо ҷьысшьоит, ашәсақәа арасаҭцәы иахаҭцаны, иҟаҧшьҙа илҙит. Ашыц хмаҷыр иҭатәаны, адулаҧ иҭалыргылаз ахш, хҷаҭ мацараха иаасымҵалыргылеит. Акрысфаанҙа сан дысхагьежьуан. Ушьҭақәа роуп, ахшара игәыбылра доуҳа мчыс иамоу здыруа саналага. Усҟан, адунеи зегьы амҳәыр аарханы, сеиқәа кьаҷ хәыҷы аҷыба иҵан. Адунеи зегьы снапсыргәыҵа иқәкәашон. Исҭаххаргьы сҷаҳәатәы ҟалон. Зегьы сара истәын, зегьы сылшон. Избанзар, сабдуи сани ргәадура сыман. Саб усгьы дыҟамызт, афронт ахь дцахьан.

Раҧхьашәа, саб зыҿены ашҭа данҵыҵыз инаркны, ҳамҭак дыгәхьаазгон. Данысгәалашәалак, сыҳаидеи аҿеаарҵынчуан. Сыччеи- сыхәмари рҿааиқәыркуан. Аха нас-насҟәа саб игәалашәарагьы еиҳа исындахо иалагеит. Амала, Урыстәыла агәы иалыхәхәа, саб ишәҟәы еицарса анҳаулак, ҳгәыла ҷкәын аҧхьара даналагалак, сылабжышқәа нхаддылон.

«Умар, уара ушьҭа удууп. Уда дызмам, дуқәгәыгыртә уҟоуп. Уабдуи уани урыцхраала!» – абас ҳгәыла ҷкәын даҧхьон саб исалам шәҟәы еицарса. Абарҭ зегьы, иара абыржәыгьы, мшаҿнеиҧш исгәалашәоит.

Уажә ѡажәак еихысҳәаалоит. Саб ишәҟәы аацыҧхьаҙа, еиҵаҳәашьа змамыз гәхьаагарак ҷыцххараҙа, зыҿены ашҭа данҵыҵыз еиҧшҵәҟьа, имцаха инасыцралон. Аха рацәак нарха ауамызт, хәыҷы-хәыҷла инасхыжьжьон.

Аҳа сшықәыз ѡаҧхьа аҵәа самхақәлазар ҟалап, аха сҳәатәы рацәахеит, аҧхьаѡ сатоуҵарым.

…Есышьыжь сан Қача итцаҟанҙа снаскьалгон. Уинахыс ашкол аҟынҙа Қәаса сигон. Иахьагьы, макьана ашара ашамҭанҙа ԝрапа шыбжьаз, сангьы, саргьы, Қәасагьы, аамԝа ҳақәлеит. Агәашә ҳанҭытцын, ԝапхьа Ермана иқьапҭа ҳанааԛәгыла, сиетцәа цьарсахьа аасгәалашәан, мрагыларахь ажәԝан снатцаҧшит. Мрагыларахь, есуажәааны иахькыдлац, еихык-еитцык, еилаарцыруа, сыҧшь-етцәак ажәԝан хымааҷ икыдлашон.

«Макьана саҧьал хароуп!» – сҳәеит гәаныла, сан лажәаԛәа сгәатца инҭысҳәаан.

– Даҷеа мчыбжьы наҟьак акласс ахь узгалоит. Убринахыс уара ухала ацара уқәшәоит. Убри аҟынтә, ҳанцоҳанаауа зегьы урыхәапшла. Амԝа уахымҟьарц азыҳәан, ашә-цла дуқәа игылоу умырԝашьан. Қача итцаҟа, Лаҕәашь ацҳатцәры иху ухоумыршцын. Расҭел ихәы атцаҟа, аҳаац зқәу аҳаҷҷа ду, убригьы умырԝашьан, нас иааигәоуп Кәыкәыр иҳәысҭеи Ҭырҟьантоуи, Аҷехи аҳәысҭақәа. Убырҭ уанаарҭыслак, иаразнак, Разан иапҳьа ииасны, ашкол ахь ицо амԝаду унангылоит. Нас ҟьалашьа амаҙам. Убри аулица ушану мацара ахуҳәа ашкол ашҭа унҭалоит. Аха уи сҳәеит ҳәа, излархәо ала, Қача-иҧха Ашьнагьы сынтәа ашкол дҭарҵеит. Иахьа хәыҷык лгәы рахәым рҳәоит. Мчыбжьык ахи-атцыхәеи рыла, Ашьнагьы уаргьы ашкол ахь шәеиццалап-шәеицаалап, – иҳәан, Қәаса снапы кны, аҙыҷҷа ихыз ацҳатцәры снықәигеит. Қәаса сшизыҙырԝуаз, исызгәамҭаҙакәа, аулица ҳнангылеит.

… Абжьаапны еиҧш, амардуангьы ҳнаҷагылеит, «агәыргәыр» ԝахгеит, аҧь ду амахә иахьынҳалаз ауахәама асаркьал ду. Ауахәама асаркьал анысҳәа, ԝажәак еихысҳәаалар сҭахуп. Абри ауахәама асаркьал ду ҳәа сызҷу, ашьыжь ашкол аҭалара саатк инеиҕьны ишыбжьаз, атцаԝцәеи аҭаацәеи ргәы рҷеанырҵарц, акыраамҭа иааихмырсыҕьҙакәа, абни аҧь еихажәаа ду аҷы икнаҳаз ауахәама асаркьал хлаҕан ду аҷы иасуан. Асаркьал, убас бжьык ҳәа ахылыԝруан, ашко-

ли ҳара ҳахьынхаз Тур ихәи рыбжьара, ишысҳәахьоу еиԥш, хә-километрак бжьан. Аха зегьы акоуп, абни ауахәама саркьал хлаҕан абжьы «хәаа-зааua»:

«Ашкол ахь, ашкол ахь, ашкол ахь!» – аҳәозшәа, икарауараха, аԥси-аԥси еихьымзо, ҭамҷыҭ ҳашҭа инҭагәыргәыруан.

«Аа, ахәыҷқәа реизгага, «Асабаркьалгьы» иасит! Ушьҭа иаашәырлас баба!» — иҳәон, сабдугьы. Иззакәу сыздырам, раԥхьатәи асаркьал абжьы: «Ахәыҷқәа реизгага!» ҳәа акәын ишашьҭаз. Сабдугьы, асаркьал ацымхәрас, «Асабаркьал» ҳәа акәын дшашьҭаз. «Ҳара ҳҟынзa уи «Асабаркьал» абжьы заҟа ицқьаны иааѽуаз ала, Ерцахәҵәҟьа акьышәкьышәра аҟынзагьы ихалар ҟалап!»— иҳәон, сабду дахыхәмаршәа.

Раԥхьа акласс ауада санынылнала, иаасҧыххылаз Анатоли иоуп. Сызлаигәаԥхаз сыздырам, аха сара сыда аҙәгьы дидҳәылазомызт.

– Уара уахьынтәааua хароума, Умар? – иҳәеит, шьыжьбзиа, хәылбзиа ҳәа акәымкәа.

– Ихароуп. Тур ихәынтәи саауеит. Тур ихәынтәи саауеит азоуп, Шьоҭа Андреи-иԥа заа сзоуишьҭуа. Аѽны снеиаанзa, ишыхәлара ихәлоит! – сҳәеит, саарцыҳаишьап ҟасҵан. Анатоли гәыкала дышсацәажәоз збон азыҳәан ауп, саргьы сгәы иҵоу иҵамкыкәа сыҷезаасыртыз.

– Умар, ари Ҷаҷал ҳәа изышьҭоу абна дузҙа уара иуцәыхароума? – деиҭатҵааит Анатоли.

– Ҷаҷал ҳәа изышьҭоу абнатоураҷ ауп ҳара ҳахьынхо! — сҳәеит, Ҷаҷал аҙбахә Анатоли иахьидыруаз, иахьиаҳахьаз џьашьо!

– Абгахәыҷқәа ыҟоу шәара шәҷы? – деиҭатҵааит Анатоли.

– Абгахәыҷқәа уаха шаанзa, ишыҳәхәо, ишыҟаауа мацара, иҟьаҟьаҙа иаашоит. Абгахәыҷқәа ракәында, уаха аҵх агәы анааѽнашалак, алашәага «ауура» иалагоит. Убысҟан, алашәага иаарылашәаз, дуаѽызааит, рахәы-

зааит, уаҕеимшхара, иԥыххаа иқәырҵоит! – сҳәеит, срышьцылаҙахьазшәа, сҽаархатәраны.

– Уара, Умар, алашәага захьҙузеи? Урҵгьы бгақәома? – иҳәеит Анатоли иаасҳәоз зегьы ԥьашьо-илакәшьо.

Сара оумашәа избеит Анатоли алашәага захьҙыз ахьизымдыруаз. Сқьышә аччагьы ныкәыххит, аха исыԥшнысымҵеит. Иудыруазеи, иара ҟазшьак имоуп, ихьмыҙгишьар ҟалоит, аасгәахәын, сҽааиқәкны:

– Акәыцьмақәа рацәаны ианеицу, ианеишьҭоу алашәага ҳәа ирышьҭоуп. Урҵ даҽа гыгшәыгк еиԥшҙам, ибааԥсҟәоуп! – сҳәеит.

Анатоли иҵегь азҵаарақәа иҽешырзыҟаиҵоз збон. Аха ҳгәы иҭамкәа-ҳхы иҭамкәа, ҳара Шьоҭа Андреи-иԥа ҳшизыԥшыз, ашә иаахыҵит, Шьоҭа Андреи-иԥа даҽаҙәгьы дицны. Мшыбзиа, хәылбзиа ҳәа ԥсышәак мҳәаҙакәа, аѽыцьагьы астол иаахагылеит.

– Иахьа сабшоуп, аурокқәа иҳамоугьы маҷуп. Убри аҟынтә, аԥсуа бызшәагьы налаҵаны, раԥхьатәи аурокқәа ирылагҙаны, иаҳҵахуп алитературатә хеидкыла мѽаԥгахарц. Исҵахуп шәеибадыруазарц, Аԥьынцьтәылатәи еибашьра иалахәыз Ҷьота Константин-иԥеи шәареи. Раԥхьаҙа акәны, аԥсуа литература ахеидкыла еиҽикааит, ахәыцқәа рзы ажәеинраалақәа зыѽуа, абаѽхатәра ҟаиматҭ злоу Ҷьота Константин-иԥа. Абар, иаргьы дахьгылоу!- иҳәан, дхьаԥшны днаихәаԥшит.

Ахәыцқәа зегьы алитературатә хеидкыла захьҙыз шаҳзымдыруазгьы, ҳагәқәа хыҵхыҵуа иааиз апоет, арҵаѽы нцәахәык еиԥш, иҳаиҳәарызеишь ҳәа ҳнеизҿлымҳахеит.

– Уаҵәтәи ҳабиԥара қәыԥш гәыгырҵас, насыԥс, лахьынҵас иамоу, шәара, ҳхәыцқәа шәоуп! – иҳәеит Ҷьота Константин-иԥа. – Ҳара ҳқьыҵаҿы иит, ирызҳаит, аҟыбаѽ лыԥшаах злоу ашәҟәыѽѽцәа, апоетцәа, артистцәа дуқәа. Иара убас, ахацламҳәа еибага зырҵысуа, ажәабжьҳәацәа, уҳәа аԥсуа жәлар, аханатә аахыстәи рҿаԥыц ҳәамҵақәа,

еихаҳа-еиҵаҳаны еиҵазҳәо аԥеимбарцәа. Иахьа сара исҵахуп ҳашкол аҽы раԥхьаӡа акәны, мышьҭа бзиала алитературатә хеидкыла аиҽкаара. Шәыѡныҵҟа иҟазар алшоит, ажәеинраалакәеи, ажәабжь хәыҷқәеи, алакәқәеи ѡны измоу, мамзаргьы ҽырҳәала издыруа ахәыҷқәа. Ус акыр шәымазар шәыԥхамшьакәа исзаажәга. Урҵ зегьы иахьа еиҽаҳкаауа алитературатә хеидкылаҽы, хымԥада, еилҳаргоит, – иҳәан, иажәа ааркьаҽны ихиркәшеит Ԥьота Константин-иԥа.

– Сара исымоуп ажәеинраала, самыԥхьаӡакәа исҳәаргьы сылшоит! – иҳәеит Анатоли ашырҳәа дѡагылан.

– Иужәлоузеи арԥыс уара? – иҳәан, раԥхьа акәыкәу ҽызҵыз диазҵааит Ԥьота Константин- иԥа.

– С-Ԥьыԥьалуп! – иҳәеит, Анатоли дааиламхаӡакәа.

– Ҳаузыӡырѡуеит. Уажәеинраала уаҳзаԥхьа! – ихәеит Ԥьота.

– Ан лԥазаҵә арра дыҟоуп,

Имшәо гәыла деибашьуа.

Иаргьы дыҟоуп зегьы ахьыҟоу,

Сажәа изыскит сизгәыкуа! – иҳәан, шаеҵәак нкыдиԥаазшәа, Анатоли игәырҕьара шынеихыҵәаз, ихы-иҽала игәасҵеит.

– Уаҵәы уанааруа, ажәеинраалакәа уаҳа умазар, иахьа абри ажәеинраала узыԥхьазгьы нарыцҵаны исзаага. Сгәы иаанагомызт, абри аѡыза ажәеинраала ѡны иумоуп ҳәа, иудысныҳәалоит раԥхьатәи уцәаҳәакәа! – иҳәеит, дышзахәоз инаимаҽхәааны. – Егьырҵ, иахьа ажәеинраалакәа зманы ицәырзымгаз, ушьҭантәи ҳлитературатә хеидкылаҽы иаажәга! – алитературатә хеидкылаҽы еилҳаргоит, – иҳәеит Ԥьота Константин-иԥа.

Абас раԥхьатәи ҳаиԥыараҽы, рацәак ҳаидымхалакәа ҳаиԥыртцит. Аҵәҵәа анықала, аҵыхәтәантәи аурок ҳаналга, зегьы адәахьы ҳандәылҵит. Қәасагьы дааины аԥь ду амҵаҽы дысзыԥшны дгылан...

9

Аҽны сабшан. Ҳкәасқьа абарҵа санаақәгыла, адәахьы ишшара-ишахьан. Сабду ҳашҵа аҵыхәаҿы игылаз ал ду аҵаҟа ақыдхсаха иансалаз амақьа дадтәаланы, дмыццакҙакәа иеиха ахра даҿын. «Бабагьы дгылахьазаап!» – саагәырҧеит.

Сабду мҿыԥҟара дышцоз здыруан. Уиоуп саргьы сиарҵа сзыламгылакәа, ашара саҵагыланы сызгылаз. Саргьы сабду мҿыԥҟара дахьцоз сиццар сҵахын, аха иаҳәара сзыгәаҧьуамызт. Ашьыбжьышьҭахь, аҵәа амҵаҿы аткьац ахьиршьоз снаидгылеит. Акраамҵа ҿымҭ-ԥсымшьа сихәаԥшуан.

– Иҟоузеи, Доумыжьха? – иҳәан, ихы даақахан, даасыхәаԥшит.

Сара саакәанызанит, сцәа сҵаҵәиит-сҵахынҳәит, аха исҳәарц исҵахыз усҟан игәаҧьны исызиамҳәаҵәҟьеит. Адунеи аҿы зегьы иреиҧьасшьоз, ахьаца, ма ашәҵла дуқәа ршьапы итҟаану, аҧьҧа-агәгәаҳәа ианкаҳауаз акәын. Сабду сигаҵәҟьахьан абнахь мҿыԥҟара, аха усҟан схәыҷын. Еиҵасҳәахуеит, уажә алоура зуан, исҳәар мап сцәикыр ҳәа сшәон. Зны-зынла сабду сызиҳәоз азы, мап анысцәиклозгьы ыҟан. Усҟан цәгьала исцәымыҧхон, ихьаазгон, аха иагьа слаҟ-лаԥьазаргьы:

– Баба, саргьы мҿыԥҟара сугаруеи? – сҳәан, снеизааигәахеит.

– Уи аума, иахьак, тамҷыҵ угыланы узсыдҽырбало? – иҳәеит, сабду иаархааҙаны. Сабду игәалаҟара ахьыбзиаз, акы еиԥшымкәа сеигәырҧеит! Сеигәырҧеит избанзар, зны-зынла мап анысцәиклоз: «Усҵыҳәшь, уара, ианакәымҵаҷкәым» ҳәа. «Амҿыԥҟара улшозаргьы укәаҷалакрын!» – иҳәон, аҟәымыҧ илыҳәҳәо. Аха, уажәы сабду дысзыхашаҙаны ауп дышсацәажәаз.

– Уаала уҵахызар! – аниҳәа, мҵәыжәԛада ажәԛан ахь сзымԥрит, уаҳа егьсыгымхеит. Анҵ уажә ааигәа

исзаархәаз «Сухум-Сочақәа» анаасгәалашәа, зынʒа сгәыргьара нацлан, схылпа аҵыс ҭаҳәуа, сыѡны ҳматҵурҭа аган ѡны дуахь сҷынасхеит. Аха аматҵурҭаҷы снеиаанʒа, сеиҭанеиԥхьхәыцааит. «Сухум-Соча» ҳәа сызҷыз срезина еимаақәа уажә ааигәа акәын ианысзааргаз, убри аҟынтә амҵ рыхсырԥрааруамызт. Схы аҟара пату рыкәҵаны, иҭаршәны иҵәахны исыман. Сара исыздырам сызреигʒоз, аха среигʒон. Закәыхи, хәышықәса иааушьымхʒакәа иушьазаргьы, ихар ҳәа ушәозу! Убырҭ «Сухум-Сочақәа» ҵаршьқәак ҳәа рытҵан ѡ-мацәак ижәпан. Абни «Астудобекер» ҳәа изышьҭаз, аибашьра аан америкаа иаҳзаарҭиз амашьына еиɣрыкка дуʒʒақәа зланыҟәоз, арезинатә барбал жәпақәа ԥҟаны, убри акәын «Сухум-Сочақәа» ирыҵаз ҵаршьыс. Аха зегьы акакәын, среигʒон.

Убырҭ сеимаа ҷыцқәа среигʒаны, исышьамҵакәа, аҳамамҭраҷы имѡарц азыҳәан, ацәаакыраҷы исзышьҭаз, сыжәцәеимаа аарҳәқәа сышьасҵарц сыʒбеит. Убыс ахьысхәыцыз, убригьы сгәы аатҟанаҵахт. Ахәыҷра уҳәеит ҳәа, сеимаа «ҷыцқәа» среигʒаны, абнахь исышьасымҵарц иақәыскит. Аҳамамҭраҷы снеизар, сыжәцәеимаақәа уаҵәы иубар иаахә. Иаарҳәны иахьыҟаз акәын иԥхасшьоз, уажәы излыху узымдыруа, ашьацхәақәа хыҟатҟааны аҳамамҭра иҭаԥсан.

«Ахаҳә иаҵаҵа, уажәцәеимаақәа мамзар, Лаɣреи Лаԥшьи иуцәырфоит!» – лҳәагәышьеит сан, аха ишакәхалакгьы, иҟалаша хырԥашьа амоуит.

«Ааи, Алышькьынтыр уагааит, уара, ала бзамыҟәшәа иҟоу!» – сҳәан, сыҷ иаанагоз, шәиԥхьыʒс иааздыруаз зегьы нашьҭасхәеит. Аха сара баша аʒыѡры сҭахысит. Лаԥшь цәгьарак, рыцхарак ҟазымҵаз акеиԥш, агәы рҭынч, аԥсы рҭынч, ахи ашьапқәеи еилаԥсаны, ҳкәасҟьа аҵаҟа иҵаианы ицәан. Иҟасҵахуааз, напымыʒәʒәа исымкуаз «Ссухум-Сочақәа» аасышьасҵан, ѡаԥхьа сабду иеиха ахьихуаз сааин, наҟтәирахьшәа ишьҭаз акды хсаха снықәтәеит. Сабду иеиха

неиҭныԥсахло, арбызтәра даҽын. Ианаасгәалашәалак, иахьагьы иԥьасшьоит, сабду дмыццакҙакәа, еиха нарҳә-аарҳәуа амақьа иахьықәишьуаз. Зныкыршәа дааҭгылан, еиха абз имацәа ду наҽеик-ԝаҽикуан. Аха иаразнак илахь нҵеикуан. Уи иаанагоз, макьана иахьынҙахәҭоу ицҳауам ҳәа акәын. Нас дҽыцхҳараҙа, ԝаԥхьа, еиха амақьа ақәшьра далагон.

Сара аҵәы сахатәазшәа сҳәыцәы-ҳәыцәуан. «Уалга, баба, уалга, уашьҭа иазхоит!» – гәаныла, сыҷкаршәны сабду сиҳәан, аха уаҳа умԥсит. Еиха наирҳәуан-иааирҳәуан, игәы ақәԥымцәаҙакәа. Сара абыржәымзар-абыржәы даҟәыцып ҳәа сыԥшын. Аха еиха амақьа ишықәишьыц иқәишьуан. Аҵыхәтәан, егьа ичҳаны стәазаргьы, иара сара схаҵагьы сышгылаз сызгәамҭаҙакәа, снытхахан:

– Баба, уалга-уалга! – сҳәеит снацралашәа.

– Уҽааанкыл, дад, аиха арахәыц аҽыхтәуп. Аиха ҟагәа абнахь иугаргьы, зынҙа еихаԥсыҳәда, унапы ыркало уцаргьы, зегь акоуп, уара гаҙа-ԥшҙа! – иҳәеит, дааԥышәарччашәа ҟаиҵан. Сара насшәоуп ианеилыскааз, «Аиха арахәыц аҽыхтәуп!» – ҳәа сабду иихәааз змааназ. Уи аахыс ианбыкәу, аха иахьагьы аиха анысхуа, иаҽышәшәаны икаԥсо аиха ацәыцәқәа анызбалак, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәоит, сабду еиха иаҽихуаз арахәыцқәа. «Аиха арахәыц аҽыхтәуп, мамзар, ацҳара иаҟәыҵуеит, амҽы акҙом, абри удыруазааит, дад!» – иҳәон сабду.

Аҵыхәтәан, былды сирҳәазаргьы, сабду еиха арахәыц аҽихит.

– Ушьҭа ԥшҙала ҳдәықәҵа, Умар! – иҳәан, баба илахьи иԥьымшьи ааиҙатәит. Нас, иаха сан иаҳзылҙыз ацха мгьал, иԥаны иҟаҵаз аԥырча арҵмаҟ иҵаҵаны ақдыхсаха иахьықәыз иаақәихит.

Ишшара ишахьан. Аҵәараса реиԥш, икала-калаҙа еилагылаз ашә-ҵла хаурақәеи, ахьаца-ҵлақәеи, ашьыжьтәи аԥшалас ирыласуаз, амшын еиԥш, «ашшыҳәа» рыбжьы днаргон. Убри акзаҵәык акәын ашьыжьтәи аҭынчра, ҽаҳаҽымҭра еилазгозгьы. Сабдуи сареи ҳнеиуан, ашәахсҭа

еиԥш ишкәакәаҙа, ахьыбгьыш зныԥсалаз, абна илганы инагаз амҩахәасҭа ҳаныланы. Уажә аҙәгьы ҷаҳҭҙомызт. Сара сабду ишьҭахь сгыланы снеиуан. Абри аамҭазы:

– Уаагылшь, дад, уаагылшь!-иҳәан, сабду ишьҭахьҟа инапы ааирххеит. – «Ашамҭаз уаазгазеи, узыргәаҟзеи, уара мцахә азҳа?» – ҭаҟа дышьҭаԥшуа ацәажәара даҷын сабду. Сара иҟалаз сзымдырит. Сгылан ус, сабду иихәоз зызкыз сзеилымкааua.

– Ари умбои, Умар! Аригьы гәаҟрак амагәышьоуп. Уи ауп ҭамҷыҵ ицәырҵны ажәлар рымҩа изантәалаз! – иҳәеит сабду. Убысҟан ауп сара сылаԥш анакәшәаз, аҷыз пиԥьҳа ҭырҳауа, ҳаԥхьаҵәҟьа амҩахәасҭа ианиалаз аҙырлашә. Иаразнак схәы-сжьы ҩеибаргылеит.

– Уацәымшәан, дад дукәыхшоуп, ари ҙырлашәуп, абз шҳамҙам. Ауаатәыҩса роуп гәыҒырҵас иамоу. Аҳы, Умар, уахьынаҵыслак, иахьатәи ашьыжь шареиԥш, узеигәырҒашә абзиарақәа есымшагьы Анцәа ду иуԥигалалааит. Абри аҙырлашә аҵыхәа хҵәазар аҭахуп. Убри азын ауп, абас шаанҙа умҩахәасҭа иааины изанылаз. Ухаҵами, умшәакәа, ухә-мацәак неидкыланы, уеихада уҷынанырсланы, аҙырлашә аҵыхәа анаҙара инаркны, мацәхарҟәарак инацәхыкны, уарма маҷала уас! – иҳәеит сабду, сгәы аазырхаҵаҙаны.

Аиаша уасҳәап, раԥхьаҵәҟьа, схәы-сжьы еиҭаҩеибаргылеит. Аха «Ҳаи, абааԥс, сабду сшәеит ҳәа сзиҳәоит, сышԥашәоит!» – сҳәан, схала сҷеаасҟажан, сҷеаасырхаҵеит. Нас, сабду иажәа ҩбамтәкәа, ишсеиҳәаз еиԥш, сыхә-мацәак неидырҒәгәаланы, сехада сҷынанырсланы, аҙырлашә аҵыхәа анаҙара инаркны абранҙа акәзаргьы, абра акәхап ҳәа гәынхәыҵыстала иаасшәан, ишсымчыз сасит. Аҙырлашә аҵыхәа мацәхарҟәарак, еихшәа-еиҙшәа инахшәан, илакьы-лакьуа ганха инкашәеит. Аҙырлашәгьы гәырҒьаҵәа, ашыршырҳәа ахәачара иныла шәкәа ицеит.

– Умар, ԥсынҵыр ду! Абри нахысгьы Анцәа уирманшәалааит! Абри нахысгьы угәы иааҭоукуа зегьы, уара

узыҳәан имшхааит, итцххааит. Иукуа-иушьҭуа зегьы чара чысны ихоугалааит!-иҳәан сабду, иԥнапыкгьы ашара жәԥан инатцеикын, дышзахәоз синыҳәеит! – Иҟоуҵаз закәу удыруама, Умар? – иҳәан, днасылатцәан, сыжәԥахыр ааныкыланы дсазцааит.

Сара сабду иихәо, ахы ахьцоз, атцыхәа ахьцоз ҳәа, акыуак сзеилымкааура, сгыланы сихәаԥшуан. Аха нас сеааизызган:

– Иҟасцазеи, баба? – сҳәеит иааџьшьаны.

– Иҟоуҵазеи, умбои, уарма напсыргәыҵа мақьаԥсысутәит, дад! Ушьҭа цқьа усзыҙырԥола, иҟоуҵаз зегьы аартны иуасҳәап. Абри иахьа ҳамԥа иаиаланы иаҳзыԥшыз аҙырлашә, уатцәы амаҭаԥшьи иареи еиԥылараны иҟоуп. Иԥсыда- инхада рҳәо, аиҧаҭәҳәара иалагоит. Аҙырлашә атцыхәа хцәамзар, амаҭ ашҳам аҙырлашә ашьуеит. Амала, аҙырлашә атцыхәа хцәазар, амаҭ ашҳам аҙырлашә атцыхәа ахьыхцәоу ала иҵысны ицоит, иаԥырхагахаҙом. Амаҭ ашҳам иара амаҭ ахаҭа ҭанархоит. Абри абас доуҳаны Анцәа ду иакәитцеит.

Уара абри аԥыза абзиара дуззаа, агәнаҳа аҧаԥхьа иҟазцаз, аҙырлашә аԥсы ахьеиқәурхаз азыҳәан, аҙырлашә уарма напсыргәыҵа мақьаԥсыснатәит. Абри, аҙырлашә иазууз абзиара ацымхәрас ҳамҭас иуаҭәанашьеит. Иахьарнахыс, уара иануҵаху ухәгабз аацәырганы, уарма напсыргәыҵа инанушьылар, мақьаԥсысцас ухәгабз арбызтәуеит. Уарма напсыргәыҵа абас мақьаԥсысра шауа мацара, уажәра инҵоугалоит, дад дукәыхшоуп! – иҳәан, иажәа неиқәиҳәалеит.

Иуҭахызаргьы агәрага, иуҭахызаргьы агәра умган. Убри аахыс сарма напсыргәыҵа мақьаԥсысхеит. Схәы амысхырц аныстаху, сыхәгабз аацәырганы сарма напсыргәыҵа инаныссьылоит, ахәыц еиԥнатцәо иарбызтәуеит. Ари лакәым, ари аԥсабареи адоуҳаи иҟарцаз сабаԥуп.

Абри сажәабжь салгамҭаз, сыҵрысны саалцит схәыҷра аԥхыз хаа сызлаз. Аҕьҕьа-агәгәаҳәа слымҳа инҭаԥит,

убысҟан сабду ихирԥаз, х-ҽык зҭыҵуаз ашә еиѡаҳаҳа ду ашьҭыбжь!

10

Ашкол ахь ацара салагеижьҭеи, актәи амш инаркны, иахьа уажәраанӡа, хышықәса наҟьак нҭыкәкәа иаанҵәеит. Арҭ аѡымш ашкол ахь сцаӡомызт. Асабшеи амҽышеи ҳхы ҳақәиҭын. Аха ушьҭахь амҵ анақәдмыртәоз аамҭа хҭагылан. Аибашьра ду иасакьаҳәымҭаны ианыҟаз акәын. Аха, насыԥшәа, ҳабригадир Кәыта иҽыҭра аамҭа иахыԥахьан. Абжьарак уи ес-сабша, ес-мҽыша, лымкаала ашара адәы иқәлаанӡа, ахәы дықәгыланы, азаақь ихырга аҽыҭра далагон. Аха иҽыҭрала игәы изырҭынчуамызт. Ахәызқәа аҵыхәаҽы, алархәаса хыжәжәарах игылаз амахә аҽы икнаҳаз, атрактор акәаҭан ацламхәа асра далагон. Иара ашьашәы абжьныха иԥыржәашагьы, аҳәҳәабжь еиԥш, иҵарыҵаруа, Тур ихәы ахи-аҵыхәеи неқәҳәало, аҵаа-ԥша ҵәыҵәы нықәнарсуан. Зегь акоуп, ҳабригадир, аӡәы ибжьы ахәы инықәѡаанӡа, асаркьал дадгьазкыланы дадгылан итәашьа-иԥсышьаха. Аӡәы имашәырынгьы иҩаиҵи бжьы анимаҳалак, иҟаԥшьра-аҟаԥшьра нацҵаны, иԥсы дацҳауа, агәамҵра далагон.

«Ажәлар жәларуп, абни араԥцәа рқардуаг ӡмах дҭыршьызшәа, шҽимҭуа убома!»-ихала дыгәрым-шәрымуа ахәы дықәланы иҽынеихон. Зынӡа, алаба заҵәы еиԥш ихала ахәы данаақәхалак, ихы аҭалоу ҭалазшәа, аилагацәа реиԥш, ибҕаӡарақәа аакны:

«Уаа, Кәаԥьаман, уаа Ҭамагә, уаа Илариан!» – ҳәа, гәаҕшақә, иҙхьаз, иԥсхьаз, зыбаѡ-зышаѡ ҵыҵәахахьааз апсцәа рызҽыҭра далагон.

Нырцәи-аарцәи ахәы иқәынхоз, Кәыта ибжьи асракьал абжьи рмаҳауаз ԥьушьома, аха убриаҟара аԥсра ацәа ахыркаауан, рлымҳақәа ацәа ҭарҭәаны итәан. Ҽырымҭит ҳәа иабарыхәагәышьоз, атҳ ишалаз рымѡа-

ныфа ахьмыхьк мгьал харҙаак, харҭәык зҳәазеиԥш, дасу Анцәа ирԥыхьаиршәоз аашьҭыхны, ахацәа нырцәҟа амандаринаҭрахь ихалон. Ахәыҷқәеи аҳәсеи, рчаиҷыхга калаҷкәырқәа рхы иаанҟьо Ҭоумышьҟа, мамзаргьы Қьарақьанҟа амҩа иқәлагәышьон.

...Абар, уажәы саргьы ачаи хыхра Ҭоумышьҟа ацара сықәшәеит.. Нурии, Қарбеии, сареи аҽны лаԥан ҭаҭәара Лаҕәашьҟа ҳалбаарц ҳгәы иҭан. Реиҳа аԥсыз ахьҭаз аҙыжьгьы аҙыршьҭра авганы иҳаман. Ҩажәа ведра зкуа ҳабҩатә қәаб дугьы, лаԥан ршыгас сабду сиҳәан, имысхьан. Х-сакьк алаԥан бгьы ҳаҵаҟа иҷыхны, уаҵәы азыҳәан ҳәа рыхқәа ҵәыркны, аҙыршьҭра зваагаз аҙыжь ахықә аҷы ахьаца амҵа ишьҭаҵаны иҳаман. Аха ҳгәы иҭаз зегьы хирбгалеит ҳабригадир.

«Бара бычмазаҩызар, бшьапы базеиҭамгозар, бхаҭып аҷы Шьыкәа дышьҭы. Кәыта Шьыкәа ҳәа сеиҳәон. Изакә аамҵа бааԥсу ҳазҭагылоу бымбаҙои? Банбанҙа хаҳаршшаари? Бара бҩызцәа рмацәакәа кылырҳәҳәаны, бҳаҿԥныркыло иалагеит!-Хәыхәа лхаҵа арра дыргазар, ҳаргьы ҳхацәа ргеит. Уаҳәшьа лоуп, аха жәымҭыгьлас даанумыжьзар, дцааит, баба ларгьы чаиҷыхра! – рҳәеит. Иродгьы пату иқәысҵоит, аха арҭ рыҷқәа анбанҙасыркри!» – иҳәеит, абригадир хәылбыҿхак аҩны даакылсын.

Уи хәшәыс имаз, чаи ҵәыцак азна ауатка ҩынтәыршыра акәын, аха сан аҽны, изакәу сыздырам зынҙа дизыҕьашкҙаны дыҟазар акәхарын, абжьааԥны еиԥш, ауаткагьы изцәырлымгаҙеит, дара еишьарала ишеизааигәазгьы.

«Уара уаҳәшьа аҩны дыртәаны думоуп. Ҳара ҳауп уахгьы-ҿынгьы аԥскы иукыз рҳәо иалагеит бҩызцәа!» – иҳәеит ицамҭазы.

«Егьа уҳәаргьы, егьа уургьы, слаԥс узҷаҳәоуп. Аринахысгьы, уц еихсыжьып, саб сиԥҳазар!» – сан лыбжьы ныҵакҙаны, инаишьҭалҳәеит ашҭа данҵыҵуаз.

«Сыԥсы уԥсхааит, уара ҳабригадир хәышлаԥсшәа иҟоу, уаҵәтәи ҳаԥсыҙкра ԥхасҭазтәыз. Сара уаҵәы, убра,

Ҭоумышь ахаҩаҙараҷы снаганы, Касланҙиаа рчаиртра сынхҵаны, ҩ-кьылак ачаи иҷысхуа убри уеинасума, уеинасхатцәкьааитеи!»-сағьит, сыцәҳаит, сшәиит, сыпшьиит, аха зегь сара исзынхеит.

«Уатцәы чаиҷыхра сымцар, аколнхара хыбгалоит рҳәеит. Ихыбгалатцәкьааит ес-иныкалалакгьы!» – атцәы еиқәатцәа пытцәтцәаны, ҳколнхареи ҳабригадири инарышьтапсо саахынҳәит.

...Ишшара ианаашоз, аҙәы агәашә ахь ҷитит. Саадәылтцзар, абар, Нури иҧынҵа аҧхҙы ыкәыжж ашҵа дааҭалахьан.

– Уара иахьа чаиҷыхра Ҭоумышьҟа умцаҙои?-иҳәеит, алҩақ иашәхьаз икалаҷкәыр имахәар иахаршәны.

– Сымцо, сымцо! Имнеиааиааит сара убрахь сдәықәызгалаз! – сҳәан, еиҳабгьы-еитцыбгьы, колхозгьы-колнхарагьы зегьы, аҧсцәа ирымго икынҵаны снышналан, сан илырхиахьаз шьыбжьонтәи схәы аашьҭысхын, сҷынасхеит.

– Нан, уарма иауркыр, уарґьа иузамыркуа, акалаҷкәыр ҷыц, уара иахьа уахьнеиз аҳаҭыр азыҳәан, Ҭоумышьаа рчеикапанырҵа аказарма иаатцганы ҳамҭас иурҭо ԥьушьома! Акалаҷкәырқәа ҟазцоз, Кьаброу Пахәала иааиқәшәан идунеи иҧсахижьҭеи, акалаҷкәыр млара ыҟоуп.

«Иууазеи, аҷкәын, унапқәа ыркало ушҧааи, ара акалаҷкәыр ҟатцарҵа азауад дыргылеит ҳәа уаҳама!» – абас газак аҙәы аґырҧ ааухиргар аиҳа, абни ахәыблы иатцакнаҳау, атцәаҳә иахшьу ахәарҵа аакныхны игагәышьа, зеиҧш ҟамло егьыҟам, усгьы узықәшәаз ауп!» – лҳәан, сан ахәарҵа аакныхны иааслыркит.

Нури аҩныҟа дмааиҙакәа, атцәамҵа дгыланы дысзыҧшын.

– Ҷашәагәыҙа Анцәа иумҭан, уи аҟаҧшь хәырцызшәа иҟоу. Иабыхәа аҙыршьҭра зваагаз аҙыжьгьы, ҳлаҧан асакьқәа ирҭатцаны, ахьаца амҵа ишьҭоугьы, зегьы афурт еиҧш аҙы димыржәи, уара! Анцәа иумҳәан, уаха қәак нкыдхаҽар, ҳԥьабаа зегьы ҙшәахымхеи! Ани акьу мышьҭацәгьа, ашьапызатцә инапы зхьысыз маншәалахома!

– Нури иԥсахы ԥыжәжәо, уаҵәтәи ҳаԥсыʒкра акәырхқәараҵара даҽын.

Сара ҽысҵʒомызт. Убас мацара, ажәак неибымҳәаʒакәа, Қәҵараа рыʒлагара ҳнахчнысын, Ахьажә ахәы ҳанхалеит.

– Шьыбжьон ма дымнеиуандаз ани акьу. Абригадир, Анцәа иумҳәан, Шьашькәа дицны днеир, иубаз еицәа убеит ҳәа, шьыбжьон ʒҵалара Ҭоумышьҭа ҳаарышьҭʒом! – иҳәеит Нури аҵынчра хыла-гәыла инеилеиҵан.

– Иаҳзиуз еицәоу иаҳзиурызеи. Ҽыкәабара ҳаармышьҭкәан, ҳара ҳбаандцәома, сеидру! Шьыбжьон зышьыбжьону, ҳаԥсы ҳшьарц азоуп. Аԥсшьара аамҵазы, ҳҽеаҳкәабап, ҳҽеаҳшьышьып, уи дара русс алам, дасу ииҵаху ҟаиҵоит. Абас абригадир ҳзыкәиршәаз арыцҳара атәы ҳшалацәажәоз, Касланʒиаа рчаиҵраҽы ҳаҩхашәалеит. Сара арҵ ачаиҵрақәа рҽы аҽены адагьы смааицызт. Ачаиҵра ахи-аҵыхәеи улаԥш ахьымʒо, амшын еиԥш иҵагылан. Актәи асорт ҳәа изышьҭаз аҽыхра иасакьаҳәымҵан. Аҽыхра иалагеижьҭегьы акрааҵуан, аха ачаи ҽызхуаз ауааԥсыра маҷын. Ачаи аҽыхра анаҵахыҵәкьоу иҽыумхыр, нас аԥхьа аҽыхра аҟатара цәылажәуеит. Аибашьра иалагааʒа, ахацәагьы аҳәса реиԥш ачаи ҽырхуан. Усҟан ачаи ҽыхра иахдырԥаʒомызт, иҽызхуаз ыҟан азыҳәан. Уажәы, «Егьызмамыз иарбаҕ цәаҕәара игон» ҳәа, «Аума ианақәшәа, аума рыʒбар акәхеит!» Зыбзада зыхәламыз асабицәагьы, ачаиҽыхра идәықәрымҵар амуит. Ганкахьала уазхәыцыргьы, ҳара баша ҳабригадир ҳизгәаауан. Ҵабыргуп, ауаа ргәы ԥиҵәахьан, рацәажәашьа дақәшәомызт, дгьатамахжәан. Убри азыҳәан акәын ауаагьы дзырцәымҕыз.

Иҟан еиҳабацәақәак, аҵәгьы мбылʒакәа, акәацгьы бжьыʒзаауаз. Урҵ убриаҟара, гәаҵамзаргьы, ҽырԥшʒагазаргьы, ирхаан ацәажәашьа рдыруан, иулымшашагьы улуршон.

Шьыбжьагәы инхықәыххылеит. Аха Анцәа иԥьшьаны, макьана ҳабригадир ихабар ыҟамызт. Аха иалухи, абригадир духалыршҭуан Шьашькәа. Угага шшапаʒа уаԥхьа

иаагылаанҙа, шьыбжьон ҳәа ԥсшьара уҭытцыр луамызт, лҽаԥсралҭон. Аха лара Шьашькәа, ари-ацуҭеи ыкәибагозаргьы, ашара даҭагыланы, зегь раԥхьа ачаитра дҭалар акәын. Аха, Анцәа иԥьшьаны, иахьа лхабар ыҟамызт, инаԥшуазгьы оумашәа ирбон.

«Абри аԥҳәыс ԥьара ҟаалак дақәшәазар ҟалап акәымзар, акгьы иалаҳәаҙамкәа, ачаиҿыхра дмаар, аԥсра аиҩынҭәаразгьы илуамызт. Лара деибга-дызҩыда,иахьакәым уаҭәгьы Анцәа дааумышьҭын!»-рҳәон, шьоукгьы рцәажәабжь ныҭакны.

Сҩызцәагьы саргьы ҳхылԥа аҭыс ҭаҳәуа, шьыбжьаара ҳазыԥшын. Ушьҭа иахьала иаҳԥырхагахоз ҳәа аҙәгьы дыҟамызт. Ҭоумышьҟа зҭалара ҳҽазыҟаҳҭон…

…Ҳагага ҳаԥхьа ианаагылаҭәкьа, мшаԥшарак еиԥш ҳаигәыргьеит. Крыфара-крыжәра егьи ҳәа акәымкәа, ҳахәқәа зҭаз, ԥырчала иԥаны иҟаз ҳахәтрақәа, инаҳаракны аҳәаса амахә инахьнырҳаланы, ҳкалаҷкәырқәагьы ачаитра инхыргыланы, ҳашиашаз Ҭоумышь аҙиас ашҟа ҳалбааит. Ҳара ҳазҭалоз аҙыжь, аҙыжьқәа зегьы иреиҳан. Амҩа ҳшыкәыз ҳҽеилаҳххьан. Ҳаматәақәа ҳҩыцракны аҙыжь ҳанхыҷагылеит. Аԥсыҙқәа анҭоԥуа еиԥш, Џьгьардантәи Аҭарантәи илбааз аҷкәынцәа ԥытҩык аҙыжь ихыԥсалан. Даҽеа ԥытҩык аԥслымҙра илаԥсан. Ҳаргьы ҳнихыкеитцыкны аҙы ҳаҽетаҳаԥсеит. Лаҕәашь «Абгахәыҷы зҭаԥсаз» ҳәа ҳзышьҭаз ҳзыжь ду аҿы ҳәмарра хадас иҳамаз, аҙаҿы ахаҳәҭәахра акәын. Абрагьы ҳшынҭалаз еиԥштҷәкьа Қарбеи аҟәара илихыз шьанҵа хаҳә еилыҕраак хҙаарҟәрыла ҟаиҵан, абри ахаҳә аҙы аҵаҟа иҵәахны дыҩхаҵәрылеит.

Ахаҳәҭәахра уажә избазма, хҙаарҟәрыла ныҟасҵан, Қарбеи дызлацаз аҙымҩа гәынхәцыстала игәынкыланы сышнеиуаз, аҙы аҵаҿы Қарбеи ихаҳә ацаҟьа ишаваз гәасҭеит. Сыԥсыԥ ааивымгаҙакәа, ахаҳә аашьҭԥааны, аҙыжь сналҵәрааит. Акраамҭа аҙы ҳҭан. Аҵыхәтәан, ҳанҵытцын, аԥслымҙра ҳнылаиеит. Амырхәага хааҙа иԥхон!

Аҙы иҵаз, зарԥысра ашәхымс инылагылахьаз аҷкәынцәагьы аԥслымҙра илаиан. Ус, иаалырԥьаны аҙәы ибжьы аагеит.

– Баагыл бара мыжда, хәыҷык ҳаицәажәап. Уаҳа ҳаибабап ҳәа быԥоума! Уаҵәы афронт ахь амѡа ҳаԥәлоит. Еибашьра ҳцоит!-иҳәеит арԥыс наҙа-ааҙак, ашырҳәа дѡагылан.

Ѡыцьа аҙҕабцәа Аҵараԥа рхы рханы инеиуан. Азныказы, аҙҕабцәа ааҵгылан, ирышьҭаҷызҭыз инарзыԥшит. Нас: «Пшҙала аиааира шәыманы, шәеибга-шәеизѡыда, ѡаԥхьа шәыѡныԥакәа рахь шәхынҳәааит!» – рҳәан, амѡа иԥәгылаз аҷкәынцәа, ишыԥхашьоз инарыԥәныҳәан, рҷынархеит.

Урҭ ахѡык аҷкәынцәа Ԓьгьардатәԥәан. Ашьҭахь, адырѡаҷены излеилыскааз ала, аҙҕабцәа хьазырԥшыз аҷкәын Чкәатуан, Давид ихьҙын. Егьи Даҙынбан, Мышьа ихьҙын. Ахԥатәи – Ԓәыҙбан, Маи ихьҙын. Убри аахыс, ауаѡы дины иԥәраҷы днеихьеит, аха убырҭ ахѡык арԥарцәа рыԥшреи рсахьеи, рыччаԥшьи иахьагьы аныхачаԥа еиԥш сыбла ихгылоуп. Убри аҷени, адырѡаҷени рыла урҭи сареи уаҳа ҳаибамбеит. Изларҳәо ала, Маи Ԓәыҙба, ҳамҭак аԥшыхәраҵара дҭан. Знык шәԥәеицарса заҵәык иҵаацәа рахь иааишьҭит, уаҳа ихабар ҳәа ԥамлаҙеит. Давид Чкәатуа убригьы Будапешт ахаԥәиҵтәразы хаҵала аҕа ихымҭа даԥыхьашәеит ҳәа ашәԥәы-блы ааит. Ахԥатәи, Мышьа Аҙынба иҙырҭа-иԥсырҭа, иҵахашьа атәы ҳәа, иԥсҙы зымааѡзакәа дыбжьаҙит.

Иахьа ушьҭа сышлеи-сеиԥәеи анеилаѡѡы, хыхь ишысҳәаз еиԥш, схәыҷра амшԥәа шаҳаҵс ирымоу, абарҭ аҷкәынцәа сыбла ихгылоуп.

«Баагыл, барамыжда! Хәыҷык ҳаицәажәап! Уаҳа ҳаибабап ҳәа быԥоума. Уаҵәы афронт ахь амѡа ҳаԥәлоит!»-иахьагьы игәыкы-ҵәыкуа слымҳа иҵаѡуеит аҙҕабцәа ирызҷызҭыз арԥыс ибжьы.

Еҳ, аамҭа аамҭа! Ҵәгьагьы-бзиагьы шԥеихьугҙо. Сызлацәажәоз схәыҷра амшԥәа ҳамҭак срыцәхьаҵуеит.

Убырҭ зыʒбахə сҳəақəаз арԥарцəа рыхьʒала ҩаԥхьа сышьҭрақəлахуеит. Анцəа имаалықьцəа рсахьахəырақəа ылызкаауаз ачкəынцəа, абыржəыгьы, уашьҭангьы, ҽаангьы, цахəгьы, цабжьгьы, кьаҭара зқəым, схəычреи сажəреи иражəракьхо рсахьахəырақəа, ацəашьы иатцəақəа реиԥш сыблақəа ирыхгылоуп. Аа, уажəы сыгəҷыгьреи, сышлареи схыцəо сахьтəоу, хнырхəышьа змам, риашашьа змам хəыцра еиқəарақəак аасызцəырҭуеит.

… Сахьынаԥшааԥшуа дасу дара ртəала, насыԥ ссир змоу ԥьызшьо аҷар, зарԥысра иҭагылоу арԥарцəа уҳəа аԥсҭазаара еижьага иалганы инагоу амҩақəа ирнуп. Ԥшʒала адунеи ахыфааха Анцəа иреираʒаait!..

Абыржəыцəҟьа ҩаԥхьа, игəырԥшаага-гəырҷыгьгаха иаасҧыххылаз Ԥьгьардаа рыцкəынцəеи, абарҭ иахьатəи ҳаамҭа алахьынҵа зыʒбо абиԥарақəа рыцкəынцəеи, неидыскылеит. Са исыздырам, аамҭа иахароу, адгьыл иахароу, алахьынҵа иахароу, аха зыʒбахə сҳəаз ачкəынцəеи иахьа агəҷыгь иаго амҩақəа ирну арԥарцəеи, ԥшралагьы ҭеиҭыԥшлагьы, цəажəашьалагьы, уаҩралагьы, ламыслагьы, тəашьа-гылашьалагьы, ҩ-хра ҿҟьарак рыбҕацамкыра рыбжьоуп. Сҳəашьа рацəак иманшəаламхозаргьы, Адауи аччиеи еидукыларахҳа арҭ аҩ-абиԥарак рҵеицəа еидкылашьа рымамызт. Аҵанʒа лоунатə саақəыԥсычҳауеит. Анаԥьалбеит, аргама сыла ишабо, ишԥассахо ауаатəыҩса насыԥдақəа… убриаҟаруп, абжьарак, уаҳа исурҳəозеи, егьсылуршозеи сара адунеи агəырԥынҵа!

…Ҳагага ҳазқəа инкыдгыларц маҷак ауп иагыз. Анҭ ҳаиҳабацəа, «Ала анынҵəа, абга шəарыцара изгаз», Анцəа иумҳəан ачаитраҷы инеихьазар, ҳашлахə ԥыххаа икарыԥсоит! – ҳəа Қарбеи ибжьы анаага, аҭҳацəаҳəа саалҵит «аԥхыʒ цəгьа» сызлаз.

Аамҭақəак рышьҭахь, Ахьажə ҳаҵаланы ҳнеиуан. Ачаитрахь ҳцон!..

11

Ашацәа ртәарҭа адәы хәхәаҽы, аимҵакьача иасуан макьана аррахь ргара иатҵанамкуаз, ѡ-қыҭак ирылтцыз аҧкәынцәа. Ашацәа ртәарҭа адәы хәхәаҽы акәын аханатә аахысгьы, абиԥара аиҳабацәа аимҵакьача асырҭас иахьрымаз. Аҽены мҽышан аҟынтә, аҧкәынцәа ҳааибаргәытәын, аимҵакәача иахьасуаз Ашацәа ртәарҭахь ҳцеит. Уи адәы хәхәа ԥшʒа ҳара иаҳцәыхарамызт. Изларҳәаз ала, аимҵакьача асра иалагон ашьыбжьышьҭахь, амра ажәѡан хымаа агәаҵаҕара ианааҵагылоз. Даҽеакала иуҳәозар, амра ахьашымҭазыҵәҟьа акәымкәа, ахьшәашәара аԥсы-ԥха адәы хәхәа ианаакәнаршәшәоз аамҭазы.

Ҳара Ашацәа ртәарҭаҽы ҳаннеи, ажәлар шеизара еизахьан. Аха сара ҽеила издыруаз ҳәа, Қәасеи Қамсеи раамҷыдахаз аʒәгьы дсымбаʒеит. Ҳара еицыз ҳаасҵа уа еизаз аҧкәынцәа еиҳа идуқәан. Зегьы ҭаҳаҭыҕьа-ҭаҳаҭыҕьаʒа, рхы қьан акәҵо, рʒарақәа ҭырфаҷа, ишылеиѡеиуаз. Аиаша уасҳәап, саарыҵашьыцит. «Саргьы абанҭ сраҟаразар, аимҵакьача самысуази!» – абри сгәаҵа инҭысҳәааит. Аха уи сзымхакәа, – «Сара саҟарагьы иѡуада, сара саҟарагьы иҕәҕәада!» – сҳәан, схала схы аасымасырҽехәеит. Абри аамҭазы:

«Аимҵакьача иалахәу аҧкәынцәа зегьы, ашҭа агәҭахьы шәҽааидышәкыл!» – иҳәеит, зкәымжә кьаҽ дамбар иԥсуаз, абас ѡынѡажәижәаба шықәса рышәхымс инылагылахьаз, акыр иныкәсхьаз, аха зыԥшʒара макьана иҽымцәаацыз хаҵа наʒааʒак. Раԥсуа еиқәақәа ршьаргәацәқәа рҭарҟаца, рʒара ʒыршәарақәа амацәаз ахы икылуршәо, рыхәда ҵәыцақәа рак иҭыхны, рхажәѡабжь хыʒак ҭашәо, риаҵәа жьышәкәеи, ркәаҭакәеи рцәа иҭарҵәиуа, иаакәгылт аԥелуанкәа.

Жәаѡа-жәаѡаѡык, аимҵакьача асцәа, ладеи-ѡадеи рҽеѡҽаны иаагылт. Убри аҽены адагьы исымбацыз, рацәак зыкәра инамхацыз ѡыцьа ахацәа ааидгылт. Урҭ иркын ам-

пыл ҭкәага аркьылқәа. Акака арасатәы лабҵашьқәа. Рыгәҭа ибжьаршәын, ауапцәарҳәы иалхыз ҩ-мпылк. Урҭ ажә ахәы ақәхны, ижәны, икәаҳаны иҟаҵаз мпылқәан. Ажәакала, заа ладеи-ҩадеи амбақәа ылхны ирыман. Амбақәа ргон ҵәҭаԥсарала. Аҳы, уашьҭа жәаҩа-жәаҩаҩыла рыҽшаны, дасу рымбақәа еилкааны, ианаагылалак, алабақәа зкыз рыбжьара руаҙәк ауапцәарҳәы мпыл рыбжьаиршәуан. Ампыл аҙәгьы илаба ақәымшәакәа, ҵаҟа икашәар, ампыл ҭкәаҙам ҳәа ирыԥхьаҙон. Ампыл асцәа рыбжьара ампыл ҭкәамзар, имҵарсны амбахь аҩра аҙәгьы азин имаҙамызт. Уи ус шакәыз зегьы ирбахьан, зегьы ирдыруан.

Аҩ-ркьылк зкыз ахацәа рыбжьара ауапцәарҳәы мпыл рыбжьадыршәын, наҟ-ааҟ рлабақәа неиҽарыкшеит. Аҙәы илаба ақәшәеит ауапцәарҳәы мпыл. Ампыл цеит икаууа, злаба аахаз ахаҵа имба аганахь. Уи акәхеит. Зҽеиҩҽаны игылаз ампыл асцәа адгьыл дырҵысит. Зегьы ԥхеибаҵа ампыл иашьҭалеит. Еиҳа зшьамхы ԥьбараз арԥыск днышьҭасын, ампыл аашьҭԥааны, амба аганахь, иҽа-шьамхы ирҵысит. Дыԥрит, дԥырʒеит мҵәыжәҩада! Аха зынʒа адгьыл зырҵысуазгьы ыҟамзи, еибарҵысны ишьҭалеит, абри ампыл шьҭыхны дыԥрышашәа зҽаазхаз арԥыс.

Саргьы смаҷʒамызт усҟан. Ари аимҵакьача асшьа аиҽыхырҵақәа зегьы сара иабаздыруаз, аха нас-нас, хәычы-хәычла, аимҵакьача иара сара схаҵагьы асра салагеит. Уиоуп уажәы саҵакьыркьырʒаны, ари ампыл асшьа атәы зеиҭасҳәо. Снықәло саналага ауп ианеилыскаа, аркьыл зкыз аҩ-хацәак зустқәаз, ирыхʒыз ирыжәлаз. Урҭ аҙәы Бабахь Агырба иакәын. Аҩбатәи аркьыл зкыз Уанчка Ҵнариа иакәын.

Ҳара, сҩызцәеи сареи, абри Ашацәа рдәыхәхәа аҵыхәаҽы, аҵәҩанқәа кны ашыш ааида ҳахатәаны ҳрыхәаԥшуан. Ахыуааи, Агәуааи еидшылаҙаны аимҵакьача иасуан. Ишысҳәоз саҟәыҵит. Абни раԥхьа аупцәарҳәы мпыл шьҭԥааны, зыбʒа еиҵыхны, акаршәра агәы аахәаны

зҽыназхаз арԥыс, аҳәгьы дааизыбзиамхаҳакәа, ахыкәалаа еиԥш, ишьҭазгьы иаргьы аддыҳәа ианааҳавала, аргамаду ишызбоз адгьыл аазқәаршәшәеит. Сара сызшәа саргьы исыздырам, аха сзыбжьатәаз аѡ-масарк насымпыҵасырҕәҕәеит.

Амбаҟынҳа ушьҭа егьыбжьамызт. Ишьҭаз адауаԥшьқәагьы иҵыхәа иалагыланы инеиуан. Абар-абар, уажәымзар-уажәы инеицрасны ижәѡахыр ааныркылоит ҳәа ажәлар рҽеызшьақәымкуа, рылаԥш шрыкәшаҟьоз, ампыл мҵарсны инеиуаз, арҟәара ааида днадыххылеит. Аха ишьҭагыланы инеиуаз днеицрасырц егьигымкәа, ампыл змаиы инеиуаз, алакә еиԥш дкаууа дыԥан, арҟәара днахыкәалаан, ахьуҳәа аҟәара днылаԥалеит.

– Удырѡатәгьы, удырхатәгьы еиҕьхааит, Ушьангь!-рҳәан, ажәлар игылаз рнапы еинырҟьеит. Ампыл игеит Ахыуаа рхаҭранак Ушьангь Басариа. Аҽенытәи аиааирагьы Ахуаа раҽа ианырҵеит.

Убри аахыс, бжьы-рѡашк, бжьы-храк ирҽаҙсахьеит. Убри аҽены, Ашацәа ртәарҭа адәыхәхәаҽы еизаз хәычи-дуи, зыкәра зфахьаз ашлақәеи, иахьеи-уаҵәи афронт ахь ацаразы ашәҟәы зоухьаз арԥарцәеи, шара-еимҟьарак еиԥш сыбла ихгылоуп иахьагьы.

Ажәлар аибашьра ахаз аамҭа ишҭагылазгьы, уаҵәи уаҵәашьҭахьи ирԥеиԥшхоз шырзымдыруазгьы, ацәгьеи абзиеи рыҽерыҵамырхаҳакәа, ргәыҕра ааицамкҳакәа, ашара иаԥылон, ахәлара иаԥылон.

Акаамеҭ анырҳәа, сара скааметуп ҳәа, атәыѡақәа ахаргыланы, ажәѡан иалыѡрны икаҳауа ԥьушьома? Абри зхысҳәааз, иахьатәи ҳаҷкәынцәа, аимҵакьача захьҳу, аркьыл захьҳу, амба захьҳу, аупцәарҳәы мпыл захьҳу рдыруама, ирбахьоума?

Абыржәы аҽеҳәа гәхьааго сахьтәоу, схы сазҵаауеит, аҭакгьы схала иҟасҵоит. Сҽара амшқәа рыхҭыси, сажәра шкәакәеи,ѡ-зыбларак срыбжьахеит уажәы. Схәыҷра аим-

ҭакьача шысҳәоз, сышлара ашҭа сҭанагалеит. Аха убригьы сазраӡаз, Анцәа ду иԥьшьоуп.

…Аимҭакьачара асра ианалга, уатҵәашьҭахь афронт ахь амҩа иқәлараны иҟаз Ахыуааи Агәыуааи рыҷкәынцәа рҿааидыркылеит. Рҿааидыркылеит лахьынҭала еиԥшымыз, аха дунеик еицыҟәыз, еицхәыцуаз, еиқәлацәаз, гәык-ԥсык ала еизыҟаз, зхьааи згәырҩеи, згәыргьареи ззеиԥшыз Анцәа имаалықьцәа: Иуака Бжаниа, Шьоҭа Касланӡиа, Дур Кәаҕәаниа, Алиошьа Мқаиия, Ушьангь Басариа, Чуҷул Гармалиа, Володиа Лагәлаа, Миро Злаиа, Володиа Қәҭаландиа…

О, Анцәа ду! Усҟан саргьы иабаздыруаз, уара ауаатәыҩса ирхылаԥшхәу, аԥшырҭа иқәтәоу! Арҭ зыӡбахә сҳәаз, Ашацәа ртәарҭа ацәашьы иатҵәақәа, дара рзыҳәан, аимҭакьача асра ишатцыхәтәхоз. Иабардыруаз, уатҵәашьҭахь нахыс рани раби рыҩны рчамҩахә шыҟамлоз!..

О, аамҭа, аамҭа, агәыргьаҿҳәашагьы алабжышгьы ззеиԥшу. Гәырҩала-гәырчыла сықәыԥшуеит сажәымҭаз, ладеиҩадеи аӡы ахьықәыршоу, ашәышәабжьы ахьықәыҩуа Ашацәа ртәарҭа!

Сишь! Ԥшьынҩажәа ӡынра, ԥшьынҩажәа ааԥынра ргәы кылблаауа, ҳаҷкәынцәа рыдлаԥса, хәылԥ шәаԥшь зҿалашо Ашацәа ртәарҭа адәы ԥшӡа, мшаҿенеиԥш иқәыҩны иааиҩуеит, иахьа атәым жәҩан, атәым дгьыл аҿы зыбаҩзышаҩ ҵытәахаз, зыҩны зчамҩахә ҟамлаз Кәтолаа рыҷкәынцәа.

… Ахәычра агәалашәара уи адәы ԥшӡа иазныжьны, сеиҭахынҳәып, мышкызны ауаа аныршоз иршаз ауаатәыҩса рдунеи ашҟа.

…Ашацәа ртәарҭа аҟынтәи схынҳәны аҩны санааи, сабду дыҟамызт. Сан, цәыкьа игәарлаз ҳажәқәа хьаны, лныга лыманы даасԥылеит. Аха абжьааԥны еиԥш акәымкәа, лаҳаидеи ҿеимызт. Снытцыкка сцеит. Раԥхьа исгәалашәаз саб иоуп. Анаҧьалбеит, саб иҟынтәи ихәарҭамыз акыр лаҳама, ишәҟәы маажьҭеи акыр ҵуан. Сгәы нҵыхьшәашәааит. Абарҭ раидхәыцлаха самраӡакәа, сан лхы насықәылкын:

– Нан, Умар, ани шәуачытла бзиа дшыршьыз уаҳама?- лҳәан даасҷапҵшит, лхы лымагәыхьха.

– Дарбан, сан, ҳуачытла бзиа? – сҳәан, сцәа-сжьы ԝасхибаҳәеит.

– Ани ауачытла ҷыц, аурыс ҷкәын, ар рҟынтәм ихәны ииаз! – лҳәеит, лгәы илнамырҳәо. – Павел Иакәа-иԥоу? Уи иоуп ар рҟынтәи ихәны уажә ааигәа иаҳзааз! – сҳәеит.

– Сыздырам ихьʒыз, знык акәын данызбахьаз, ахәашабга! Дзыхдырҟьазеи асыс мҟаа иаԝызаз, Анцәа имаалыҟь, бзиа зымбаша? – шәиԥхьыʒҟәак нарышьҭалҵеит ҳарҵаԝы дызгәыгьыз.

...Уаҳа ажәакгьы мҳәаʒакәа, аҵәамҵа игылаз арымʒ снықәтәеит сгәыԥшаа-хыԥшаауа. Амра аҭашәара еихаҕәышәарак акәын иагыз. Исгәалашәеит Павел Иакәа-иԥа данызбазтәи раԥхьатәи амш.

Шьыбжьышьҭахь аурокқәа ҳрылымгацызт. Шьоҧа Андреи-иԥа дааԝналан:

– Аҵәҵәа ишаслак, зегьы ашкол азал ду аҷы шәнеиуеит, аʒә шәагымхакәа! – иҳәан, уаҳа ажәакгьы нацымҵаʒакәа, дындәылҵит.

– Шьоҧа Андреи-иԥа ҳаизигозар, алитературатә хеидкыла еизозар акәхап! – иҳәеит Анатоли.

Аҵәҵәа ианас, зегьы ашә ҳкылеибархо, ҳашкол аԥхьатәи азал аҷы ҳныԝналан, хԝы-хԝыла апартақәа ҳнархатәеит. Абас хәбаҟа шәымҵа миасыцкәа, иааԝналеит Фамил Ҳазараҭ-иԥеи, Шьоҧа Андреи иԥеи, ахаан исымбацыз, зарԥыс цәыцәымҵа иҵагылаз ҷкәына ԥшʒаʒак дрыцны. Дкахәхәа, еиламгылоз, ихьыԥштәылаз ихахәы уажәы-уажәы инацәкьарақәа алишьуан. Икаҳуа ԥштәылаз игалифеи еиқәа, икьаҷ ақәҵаны, макьана ишәимхыцыз ар рыматәа ишәын. Икьаҷ армарахьтәи игәышԥы зегьы орденла иԝычан. Макьана ишьимхыцыз изиацккәа сыԝ-сыԝуа, еиқәаҵәа самсалха, ишьхыччәауа ишьан. Ишәимхыцыз иблуз, абԝатәы ҳәынҵәарақәа ҷрыԥхаа еилаарцыруан. Ишырҳәо еиԥш, иʒара амацәаз икылуршәон. Ԥагьарак,

ҽырхықәымҭарак зхумбаалоз ибла ҕраҟәа, аччаԥш рхыҳәҳәыла акәын ишыҟаз. Иарҕарахьтәи ижәѡахыр аҭаҟаҭәҟьа, игәы икыдын ԥшьынтә дшырхәхьаз узырдыруаз ацаха ҟаԥшьқәа ѡбеи ацаха ѡежьқәа ѡбеи. Ацаха ѡежь иҳанаҳәон, аибашьараҿ ѡынтә ҕаҕәала дшырхәхьаз. Ацаха ҟаԥшьқәа ѡынтә иуадаѡмыз ахәрақәа шиоухьаз.

Фамили Шьоҭеи рыбжьара днадыртәеит, згәалаҟазаара ссирыз, Аԥсны, аԥсуара иааҙаз аҙә иеиԥш, дыԥхашьаԥхаҵо.

Азал кәапеишәа иҭәын. Аҵаѡцәа рыбжьара амҵ ԥыруазар, амҵәыжәѡа шьҭыбжь уаҳауан, убас ҿаҳа-ҿымҭран. Абри амаалықь исахьа ылызкаауаз аруаѡы уажәымзар-уажәы гәыразыла илаԥш ҳаатӡигон. Аҵыхәтәан, ианаатынчраха, ашкол адиректор Фамил дѡагылан, итәаз аҵаѡцәа зегьы илаԥш наҳҳиган, ацәажәара дналагеит:

– Ҳара ҳашкол аханатә аахысгьы амшрагьы ацын, аҵхрагьы ацын, анасыԥгьы аман. Даҳзааит ауаѡы, зыԥсҭазаараҿы зынасыԥи злахьынҵеи зыцкәашаз! Аҧьынҧьтәылатә еибашьра ду аҿы ашьа казҭәаз, аурыс жәлар ду рҵеи Павел Иакәа-иԥа Новиков. Дааит шәара шәахь, аҵара шәирҵарц. Аразреи, ацқьареи, ауаѡреи, аламыси, афырхаҵареи, абзиабареи шәылаиааҙарц. Дааит ауаѡы, шәара шәабацәеи шәашьцәеи реиԥш, иаҵахны иҟалозар, шәыԥсадгьыл ахьчара шәазыҟаитӡарц. Дааит ауаѡы дшәыдтәаларц, дшәыдгыларц, шәгәырѡеи шәгәыргьеи шәыцеиѡишарц, еишьара шәзиурц.

Аԥсуа жәлар гәыкала ирҵааз ауаѡы, гәыкала иԥылон аханатә аахысгьы. Игәыргьара-ргәыргьаран, игәыхьргәыхьын. Наѡагьарала имѡахыҵуазгьы, иԥылашьа, имѡаԥгашьа иақәшәон. Ирашьаз-драшьан, ираҕаз-драҕан. Абар, дахьтәоу Павел Иакәа-иԥа Новиков ихаҵагьы! Бзиала уаабеит! – иҳәан, инапы анааирхха, ахьшәҭҳәа дѡагылеит, ԥсыуа хәышҵаарак иааҙаз арԥыск иҟазшьа нылкааны.

Азал аҿы итәаз аҵаѡцәа инадыркны, арҵаѡцәа рҟынҙа, зегьы адруҳәа иѡеибаргылан, рнапқәа еинырҟьеит. Хди-

ректор, ҳарҵаԝ ҽыц ажәа аниитә, Павел Иакәа-иҧа астол даахагылт:

– Макьана аҧсышәала сцәажәартә сеиқәшәам, аха агәра ганы сыҟоуп, аҧсышәалагьы, ианаамҭоу ацәажәара сшалаго! – иҳәан, ихы-иҽы неихаччеит. Абра, ҳаҭыр зқәу, адиректор Фамил Ҳазараҭ-иҧа данцәажәоз ииҳәоз зегьы саҳауазшәа акәын сгәы ишаднакылоз. Сара схатәы бызшәа еиҧшҭәҟьа исзааигәахеит аҧсуа бызшәагьы, аҧсуа ҟазшьагьы. Сара арахь, иахьеи уаҵәи аамҭала ҳәа сымԝахымҵит. Исҵахуп абри адгьыл разы, абри ақыҭа уаа ҳалалқәа рыԝныҵҟа сыҵәԝан шьапы асырсырц. Сааит сара, аҵаԝцәа, шәареи сареи аҵара еицаҳҵарц, сшәыдгыларц, сшәыдтәаларц. Аибашьрагьы ушьҭа дук нарха ауам. Гитлер ир ҳар-ҟаҧшь ишзахәо, изҭытҵыз ауара рҭаҟәаҟәара иаҽуп! — иҳәан, ишиҟазшьаз еиҧш, ихцәы инацәкьарақәа налишьын, итәаз зегьы днареихырхәан, иҵып аҽы днатәеит.

Уаҳа аʒәгьы дымцәажәаʒеит Павел Иакәа-иҧа ишьҭахь. Зегьы Анцәа дызҭааз реиҧш, рхы-ргәы иақәгәырҕьо индәылҵит.

«Анаџьалбеит, Анцәа абзиара злеиҵо, даурысуп, даҧсуоуп ҳәа ыҟоума. Анцәа игәаҧханы иишаз, есымша ахаарагьы иҵоуп, аҧшʒарагьы ицуп. Анцәа уирманшәалааит, ҳара гәык-ҧсыкала ҳазҭахны ҳашҟа имԝахытҵыз!»— иҳәеит, аҧсабараҵара амаҭәар зҭиуаз арҵаԝы, Заʒ Санʒаа индәылҵымҭазы. Абри насыҧла иҳаланагалаз аурыс ҷкәын, зегьы дырзааигәахеит, зегьы гәыкала ихцәажәеит.

Сара издыруан Павел Иакәа-иҧа иани иаби аибашьраҽы ишыршьхьаз. Убри азыҳәан, дахьеибахаз азы, еиҳагьы сгәыбылра ицын. Ҳара ҳҽы дааижьҭеи ԝбаҟа шықәса ҵуазаргьы уаҳа ҵуамызт. Аха аҵаԝцәагьы, арҵаԝцәагьы, қыҭа уаагьы бзиа деицырбон...

«Как дела, Черномазы?» – дсазҵаауан, даасҧылацҧхьаʒа, ахшцәа ихьыкәкәа. Саргьы сыҧхашьаны схы ласырҟәуан. Схы ласырҟәы сыздырам, зхәы укыр, зҽы узымкуаз аʒә

сакәын. Аха «Ауыра шахарбаала иркуеит!»-ҳәа, абас, Павел Иакәа-иԥа еиԥш, дхааҙа, хәыҷы бызшәала дансацәажәалак, иаразнак сгәы хашон. Аиаша уасҳәап, шьоукы-шьоукы, зылахь еиқәырпата алархәаса кәаха рҽарҟьазшәа, еиқәыхьшәашәа, исывсҟәоз аҙәгьы диласҵомызт. Уи, шьоукы-шьоукы реиԥш, «Ала еилыхны атәан риҵаҙомызт!» Аҙәгьы деилихуамызт, аҙәгьы деилеиҵомызт. Иара изыҳәан, аҙәгьы дԥаԥсаҙамызт, аҙәгьы дыԥҳаԥсаҙамызт, зегьы еиԥшны ибон…

… Ахәылԥаз икыдышьшь илеиуаз акәаԥсата, цәыкәбарк сылахь иныкәкәраан, сҟьышә ианаакәыхәхәа ауп, сызлаз аԥхыҙ ссир, заҙашшәа иныҵаба ианцаз. Сааԥшит. Сыблакәа дрыхгылан Павел Иакәа-иԥа! – «Как дела, Черномазы!» – иҳәозшәа саҳауан. Сгәи-сылаҕырҙи неилаҵәеит…

* * *

Уи ауха сара зынҙаск смыцәаҙеит. Сыгәҙасуа сиарҧа сшылаз, ашьхарахь ианааимыгга, Анцәа иџьшьаны, ашареи сгәырҽеи анеихьысыгҙа, иаразнак сгылеит. Сабдугьы сангьы усгьы ирдыруан зегьы. Ирдыруан, иҟалаз арыцҳарахь амҽа сшыкәлоз. Сабду амцагьы еиқәиҵахьан. Ишшара ианааша, крыфара-крыжәра ҳәа акәымкәа, сылаҕырҙ хаҟәҟәала ҳашҧа сынҧытцит.

Ашколахь схала ацара салагахьан. Аҿены мҿышан. Амра анҽытцхахоз, Кәаҕәаниаа рнышәынҧрақәа рҟынҙа снеихьан. Ушьҧа ҽрапаҕьы бжьамызт ҳашкол аҟынҙа. Сцон сара аҳәа ахы зыкәшәаз еиԥш, схәыцрақәеи сылаҕырҙи сыргәылаханы. Ушьҧа уаҳа: «Как дела, Черномазы?» – ҳәа сеимҳәаҙои нас, Павел Иакәа-иԥа? – сгәы сынҧаҕызуан. Ҷыц ақыҧа уаа изыҟарҵаз, иара урыс бызшәала: «Спацха кәасҟьа!» ҳәа дзышьҭаз, раԥхьа имцахә ахьеиҿеикыз аҟынҙа снаҙарц егьсыгымкәа, сеиҵасны аҵысра салагеит…

«Ҳаи, анаџьалбеит. «Амадатәы ақәыџьма иафом!» Жәларык иаҳхымҙаауаз ахьымҙг шԥаҳдыргеи! Бзиа ҳба-

ны, ҳагәра ганы, зхы-зыԥсы ҳамаздаз Анцәа имаалыкь, амаҳагьакәа игәыхәтәы дышԥахьырмыгʒеи, уара!» – ҳәа ибжьы неитцыхны аԥьар ирылыѡуан хатцак игәырѡа. Абри аамʔазы, ахаҳә шьанʔа ашәʔ еикәатцәа агәылызхуаз, зыԥкәын ишәʔкәы блы зоухьаз, шә-ʒанʒла иʔалаҳаз аԥҳәыс еиԥәышлаҳәа, абас ауазаԥшь лҳәон:

Уан, сыԥкәын хәашабга, уан,
Зи-мцеи ахьеиԥәʔәоз уаламʒит, уан,
Уан сҳәомызт уаныдамзар, уан,
Атәым жәѡан зыбаѡ цыʔәахаз, уан,
Сыԥкәын ицәа ухыскаауан, уан,
Уԥсынʔры кьаҷымхар замузеи, уан,
Ле-бгеи ирфаз, уан рыцҳа, уан,
Сашьцәа рҷы сааит умҳәази, уан,
Унасып иузыԥшу дабацари, уан,
Зышьʔахь-заԥхьа аʒы ыкәыршоу.уан,
Уан, Павлик хәашабга, уан.

Павел Иакәа-иԥа Новиков деихаʒԥштәалаха, деитцыхны дахьыкәыз снеихагылеит. Изуаз-исҳәоз акгьы сакәшәомызт. Сылаʒырʒ сыкәааша, сшьамхнышланы иаԥхьа сгылан. Убысҟан, ԥҳәыск смахәар ааныл кылан, сѡалыргылеит.

«Унапы игәы иԥәшь, нан, акы ахьырҳәо акы ыҟоуп!» – Ахраʔахь шәеицәымʒааит. Шәара зегьы иашьцәа хәыԥкәа реиԥш бзиа шәибон, ахәашабга!» – лҳәеит игәыла ԥҳәыс лмыткәма иалатцаны.

Дыԥкәын Павел Иакәа-иԥа, абыржәымзар-абыржәы, дѡагыланы, иччаԥшь иҷыкәыхх, иара ишиҟазшьаз еиԥш, инацәкьара кахәхәакәа ибырфын хахәы иналишьып угәахәрын.

Сѡызцәа атцаѡцәа зегьы ашәы еикәатцәа рышәцаны игылан. Аʒәгьы ажәак иҳәаʒомызт. Дасу ргәырѡакәеи ргәалашәарақәеи ргәы иʔашьын. Изгәамхәуаз зцалаз,

ишыцәаз зхы пҽены издырбаз, ажәлар еиқәаба-еиқәапс, рхы иакәҭаҙаны игылан. Аха рнапы наҙомызт, ршьапы наҙомызт. Хырпашьа змамыз акәын, иҟалаша ҟалахьан.

– Ишьахәуп, аха дзыхдырҟьазеи, уара, ашышкамс иаҕрамгылоз, ари аҧсҭри рҙыблара иалҭыз иалҭны ииаз Анцәа исас? – иҳәеит, аҭыхәтәан зынҙа зычҳара иалҭыз хаҭак.

– Иҟалаз-ианылаз атәы ашә-кәалапк ирҭацаҧхоуп, иуазҳәода сашьа. Аха ари иҩыза ауаҩы абас изызуз, дахьырхәымзар ҟамлозар акәхап, – иҳәеит, ихы налыршәшәаны, аҙәы, ацагьы дамбылуа, ахьшәашәагьы дамбылуа...

...Ашьыбжьышьтахь амра анынхықәгыла, аҧсы днышьтырхын, ҽыц ихикааз иашҭа ҳәыҷы днықәдыргылеит. Ажәлар еикәшаны ианааилагыла, ашкол адиректор даарылҭын, агәлымҭәах днеихагылеит.

«Ажәлар, шәхаҭкы сцеит! Иахьа еиҭаҳәашьа змам, чҳашьагьы змам ауҕеимшхара ду аҭыхәала, зымцахә еиқәҭаха задымраҙаз, Павел Иакәа- иҧа Новиков ицәгьаразы ҳамҩахытцит. Кәтол ақыҭа аханатә аахыс-гьы, ахьҙи-ахьымҙґи, аҧсуара иарагәҧшь шьаҟан. Зыламыси зуаҩреи зыпсҭазааараз, Анцәа иранеимыжьрыз рыцҳарак иаҭамлацыз, забацәеи забдуцәеи, ауаҩытәыҩса дзымҭицыз, ауаҩытәыҩса даазымхәацыз, дзымхәшьадцыз, наҩагьара зламыз, маҳагьара зҟәыблааз ҳауаажәлар, иахьа, шеишыкәсеи иаҳхымҙаауа ахьымҙґ иажәракьханы иҳаххалеит. Аҽа ахаан инеиҭарҳәо ахьымҙґ еиқәаҭәа ҳдыргеит. Зхи-зыпси, зыпсҭазааареи, зиашареи, зуаҩреи ҳамаздаз, ҳагәра згаз ауаҩы цқьа, ауаҩы разы, ҩнытцҟалагьы дәныҟалагьы иҧшҙаз ауаҩы иахьа дҳахәшьадит.

Павел Иакәа-иҧа, Аџьынџьтәылатәи еибашьраҽы ашьа каиҭәеит. Абри ауаҩы легенда, ҧшьынтә аҕа ихымҩас даҽеикит. Ҧшьынтә дыпсхьан, ҧшьынтә дыбзахахьан. Аха иабацәа рдоуҳаи рҳақи даҭанакын, иаџьал аҟәарашра

иламшәеит. Иахьа иҟалаз ижәбо ауп. Ауаҩытәыҩса, атҵ-ыхәтәан игага дзахымԥеит.

Ицалааит ашықәсҟәа, еитҵытҵлааит абиԥарақәа рыжә-ҩахыр.

Ҳқытҵеи ҳауааҩәлари ыҟанатҵ, ҙра-ԥсра ақәлаҙом Павел Иакәа-иԥа Новиков, ҳҵеицәа рҵеиреи раа҂ареи рҿы иибаз аԥьабаа. Ахаан хьшәашәара ақәлаҙом ҳауааҩәлар ирзынижьыз игәыбылра ду.

Павел Иакәа-иԥа, иузышьалҵахааит, дад, аҩбатәи уԥсадгьыл аҿы илухыз узкәаҵып. Уԥсаҵа ахьы ахьыршо инеиааит! – иҳәан, игәы инапы ныкәишьын, даахынҳәит.

Ажәлар, рхы-ргәы далхны, анышә дамардеит, Кәтол, ара дуқәа рымҵа.

* * *

Хынҩажәа ааԥынра шәҵны икаԥсахьеит уи аахыс. Хынҩажәа ҙынра қәасхьеит, иҙысхьеит. Стәоуп, зышлара зхытҵаахьоу абырг, раԥхьатәи сылабжыш ахькаҵәаз ҳашкол ашҵаҿ. Анаԥьалбеит, шлацк шԥаларшәым сгәалашәара уҳәеит ҳәа! Иахьеиԥш сгәахы шԥакылнатҵәо, аԥхыҙ цәгьеиԥш, ииасхьоу убри ахҵыс уаҩеимшхара. Сгәы шԥабылуеи хьшәашәара зқәым, раԥхьатәи алаҩырҙ. Мшаҽнеиԥш ахаара ахьыхәхәа, абыржәыгь иҿыцххараҙа слымҳа иҵыҩуеит: «Как дела, Черномазы?» Убас уи ибжьы шсаҳауа мацара, иааицамкҙакәа сынарцә гәашә иҵазгалоит.

Аразра зцу, аԥшҙара зхьыршоу, угәы иалху, уԥсы иалху ажәа хаа, ҙра-ԥсра ақәлаҙом. Абиԥарақәа ирықәлахоит. Абас, мраҵашәамҵаз схәыҷра амш хьанҵақәа гәараҵан сышрылагәҙасуаз:

«Абзиараз, абзиара ыҟоума, ауаҩытәыҩса?» – ҳәа бжьык аҽаасықәнаршеит.

– Абзиаразын, абзиара шԥаҟам, иҟоуп. Абзиараз абзиара ыҟамзар, аԥсҭазааргь зыҟаломызт, сҳәеит, сҽырҟәышҽырҳалалшәа.

– Ус акәу џьушьозар, ушысабиҙаз, раԥхьатәи улаҕырҙ зызкоуҭәаз инышәынҭра аҟынҙа унеи. Хынҳажәа шықәса рышьҭахь анышә иамоудаз имаша иуанаҳәоит сызҵаара аҭак! – аҳәан, абжьы хәылԥ шәаԥшь иналаҙит.

Дгьыли-жәҳани адырдхеиԥш инасхагьежьит... Иабаҟоу сахьнеиуа, сахьаааиуа ҳәа акрыҟоума. Иабаҟоу анышәынҭра? Иабаҟоу, мышкызны лаҕырҙышала зызқәаҭыԥ ылырхыз ауаҳытәыса имаша?

Иҟаҙам. Ауаҳытәыҳса, ауаҳытәыса анышә дамеидеит быжьра-быжьҵәа. Ауаҳытәыса ауаҳытәыҳса дахибааит ашьыжьтәи ашәахәа. Дахибааит мрагыламҭаз игәы инықәҳәуаз аԥынтәи аҙаҙа. Ауаҳытәыҳса, ауаҳытәыҳса дахибааит џьанаҭ ицҭаԥхоз, иара дала-шьала изааигәаз, бзиа иибоз ашьыжьтәи амырхәага. Дахибааит, есышьыжь, есыхәылбыҷеха, ԥсылҳатҵас игәы инықәхәмаруаз атҵар рашәабжь.

Иҟаҙам Павел Иакәа-иԥа инышәынҭра. Иҟаҙам, ашәышықәсақәа ршәаԥьҳәаҳ ихагылаз арагәаԥшь дугьы. Уаҳа иаҳаҙом, иара ԥсуҭлас имаз ес-уажәааны инхышхыҵәоз иҵаҳцәа рыбжьы. Акызаҵәык, иахьагьы есыхәылбыҷеха анышәынҭра аԥшаауеит, зынасыԥ аилаҵаха змаҙаз аӷгаб лыԥсыгага. Абжьарак, ауаҳытәыҳса игәы иқәгылоуп зегьы зҵазырҙуа аамҭа «ақаруаса»!

Еҳ, ауаҳытәыҳса, ауаҳытәыҳса!..

* * *

Иахьеиԥш амш каххаа акәын уи аҷеынгьы ишыҟаз. Пҵацахашк жәҳангәы иҵаршәымызт. Жәхьан инхыҳәҳәааны ихалахьаз амра амырхәага аҷеыртланы адгьыл ихәыҵаҵәон. Ес-уажәааны аҵар рашәаҳәабжь хышхыҵәон. Аха иззакәу сыздырам, тлаз бґьы иаҵәала ихьыхәо, аҵәараса реиԥш игылаз ашә-ҵла ҟьантазқәа, имашәырынгьы ҵыск абжьы рылҳуамызт. Иҟалап, убри ашәымҭазы, ҳашьхақәеи ҳарҳашқәеи, налаҵаны, адунеи зегьы ашара еимҟьара

иазыԥшызаргьы. Сабду излеиҳәоз ала, иҟалоит убас ҭынчрак ашьац ахыцәқәа анымҵысуа. Иара, уажәааныла аԥшалас ашәаԥыԥаԥ рыбгьыхәа иагәылашьшьы, иԥсҭаҵагаха иасугьы, аҳарҵасырҵа узгәамҭо аԥсы анаʒо. Арҩашқәа ахрақәа ианарҷахаҳәхо. Ажәҩан агәы иаҵәара еилшәаа-еилшәаа, ицәеицәыԥсуа, ԥштәы рацәала аҽанеиланаҵо. Ирҳәоит убысҟан, убри еиԥш, Анцәа идоуҳала аҭынчра анықало, ауаҩытәыҩса илахьынҵа ианаҳәоит ҳәа. Убри аҩыза аамҵа еиласра иақәшәаз, иҷаҳәатәы ҟалоит ҳәа. Аԥсабара рыцҳарак ианазыԥшу.

Абас иҟан, убри сызлацәажәарц исҭаху арыцҳара ду аныҟалашаз, шьыбжьы агәы анхыҷәыххылоз аамҵазы. Аҽынтәи амш, ԥьара гәаҟрак ыҟоуп, ԥьара мыткәма бжьык еицралоит, лаґырʒык каҭәоит ҳәа уаҩы игәы иаанагомызт. Убас ҭынчран, ахаҳә ахала ихәтәуан.

...Аԥьынԥьтәылатә еибашьра ашыкьымҵазҵәҟьа акәын. Саб усгьы аибашьра дцахьан. Аҽены, сабду исзыҟаиҵаз амҵәышә, уарґьа напы иауркыр, уарма напы иузаркумызт, убас аԥшʒара иакны иагон. Арасатә быца ткьацла ишышын. Амжәа агәаԥшь иалхыз акәырсыб, ашыц ґәарґәал уҳәару, сгәырґьаҵәа сымҵәышә сыманы, ҳҵәа гәаҩа сыҷәын аҵәа сҭаауан. Амрагьы шьыбжьаара агәы иныҵаҷәґәахьан. Абри аамҵазы мрагылара инавҟьеит х-истребительк. Ажәҩан ҵырлагаан, х-хымҩаск реиԥш рҷаархеит. Ахҵыс иҟалаз атәы сҳәоит ҳәа салагаʒомызт, убри ашьҭахь аԥырра аҵара салымгацызҵгьы.

Аҳаирплан ласҷәа акы аԥхьа инеиуан. Егьырҵ аҩба, аԥхьа инеиуаз аҳаирплан-лас иаваԥыруан, хәба-хәба метра аиҳа рыбжьамкәа. Ах-истребителькгьы аасхаларц рацәак рыгымкәа, аԥхьа инеиуаз, арґьарахь ала иаваԥыруаз аҳаирплан-лас ишызбоз аԥырҩы аццакра аагирхан, иаразнак арыґьарахь дхыԥшаалеит. Амҵәыжәҩақәа зны арґьарахь ихыхәеит, зны армарахь. Сгәы атра иҵамгыло сшыԥшуаз, аҳаирплан лас алҩа ҩахыббит. Убри

инақәырццакны, аԥырҩы деиламхакәа, армарахьтәи аганахь ала, иҳаирплан «ирчаразит». Уи «скольжение» ҳәа иашьҭоуп. Абас аҳаирплан аҿы, алҩа анцәырҧлак, инақәырццакны амца ацралар ҟалоит. Аҳаирплан, еиҳарак аистребител, зынӡа амцабз ахымҧәарц, абни «скольжение» ҳәа изышьҭоу, аҳаирплан варала ирчаразит. Амцабз ҩаҧҟьаргьы, абензин амца акаанӡа, аԥша иарцәарц азыҳәан. Усҟан уиаҟарақәа сзеилкаауамызт, аха уажәы ахҧыс иҟалаз, шыҟалаз зегьы сыблақәа ианаарыхсыргылалак, аԥырҩы иҟаиҧараны ихәҧаз зегьы здыруеит, аха иааг... Схәыцуеит иахьагьы: «Избан аԥырҩы аҳаирплан ааныжьны парашиутла дызмыԥаз». Аха уи сызҧаара аҧак иахьагьы ишцәалоу сара исзынхоит.

Аҳаирплан улацәа аныхтыз иубаз, зны узыршәаз, зны узыргәырҕьаз, аха аҧыхәтәан, узышьцылаз, бзиа иубо, аԥшқа иеиԥш згәыбылра укыз, даара гәаҧәажәпак иакәымзар, аҳаирплан аҳауаҿы иааныжьны, иԥсы аиқәырхаразы аԥара аԥырҩцәа зегьы рхы иаҧәаршьом. Еиҳарак, жәҩангәыла аибашьра амца анакуаз аамҧазы.

Ауаатәыҩса рхы-рҿқәа шеиԥшым еиԥш, рыхьыӡгьырыхьымӡгьы еиҟараҳам. Дыҟоуп ахьымӡг «ҧагәаны» изфо, ишеибго зцәа иҧазыгҭо. Дыҟоуп ахьымӡг азыҳәан ашаха зырҟәараҟәантәуа. Ахьымӡг азы, Аԥсадгьыл азы зҽызбылуа. Абас иааҳаз, абас зыхьымӡг зламысыз, зхатә дунеи цқьа иқәыз аҳә иакәхарын, иахьагьы мшаҽнеиԥш, ажәлар ргәаҧаҿы иаанхаз, зыӡбахә ҳамоу аурыс ҷкәын легенда, аԥырҩы Гаида Николаи Григори-иԥа.

Хәыцык агәҧахәыцрахь сианагеит, аха егьаурым. Саниашьа схаҧашьахеит. Ари зегьы Ашацәа ртәарҧа ахәы ԥшӡа сықәгыланы ауп ишызбо, ишысҳәо. Схәыҷразы избаз, сгәалашәареи сажәреи рашҧа иҧасҳәоит.

...Гаида Николаи иштурвали, ипедали ихы иархәаны, аҳаирплан «ирчаразит» амцабз гылар ҳәа дшәаны. Сара иахьа урҧ зегьы ҽеила излеилыскааула, аҳаирплан ажәҩан

аҟны, акәты аҭәы иахоу еиԥш, дызлагьыжьы-хынҳәуаз ала, амцабз мгылаҙеит, Аҳаирплан амца амкҙеит. Уажә сара аԥырҩы иҭагылазаашьа злагәныскыло ала, аҳаирплан аматор аангылеит. Аццакра ҽыцәаауа иалагеит. Аҳаирплан аццакра зынҙа ианагха, «аштопор» ҳәа изышьҭоу иалахеит. Аҳаирплан ԥхьалагьы, шьҭахьлагьы, варалагьы иааҳәитинаҳәит. Аԥырҩы ҟаҵашьа змаз зегьы ҟаиҵеит. Аха «аштопор» аҳаирплан изалымгеит. Иманшәаланы артәарҭагьы изалымхит. Аҳаракырагьы изымхеит. Уажә сара арантәи излеилыскааua ала, аԥырҩы иаҟәикит, хымԥада, аҵлакәа рыжәпара ихы иархәаны, аҳаирплан артәара, аха уигьы изеиԥшымтәит, артәарҭа аҭыԥ зеиԥшраз ахьизымдыруаз иахҟьаны. Акыраамҭа ажәҩан далагәаҟуан аԥырҩы, аха инасыԥ ицымныҟәакәа адгьыл дазцеит...

Ицԥыруаз иҩызцәа акыраамҭа иахагьежьуан рҩыза дахькаҳаз аҭыԥ. Убриала иҩызцәа рхы ргәы далхны, ажәҩан аанрыжьит.

Ари ҟалеит, сымҩашьозар, 1943 шықәса август мза 17 рзыҳәан. Заҟа ҙымшын хышхыҵәахьоузеи уи аахыс. Заҟа хреибаркыра архәашахьоузеи, зегьы ззеиԥшу аамҭа. Заҟантә дгьыли-жәҩани еицакхьоузеи уи аахыс, заҟаҩ рыбаҩ ҵыҵәанатәхьоузеи аамҭа. Заҟаҩгьы рыбаҩ- рышаҩ анышә иаҵҩахахьоузеи, иахьагьы аԥшазаҵә ада шаҳаҭ дызмам.

«Дад, изыхәҭоу изын, аԥсра хануп! Изыхәҭам изы ахраҭ ҙтәароуп» – рҳәоит. Аԥсра ханхеит 22 шықәса ирҭагылаз, макьана зхәы зыхәгабз азмыркыцыз, изыжәша аҙыхь ахы ыҵнамхыцыз Николаи Гаида. Иахьагьы Чаарқыҵ жәлар рымҩа ахықәаҷ игылоуп, аамҭа иазеицамкыз аԥырҩы хаҵа ибаҟа.

«Уԥсаҭа бзиахааит Николаи! Узқәаҭыԥ ҭынчхааит, ақәрахьымҙа узмадоу адгьылаҷ!» – рҳәоит иниасуа ааҵгыланы. Аԥшалас изышәаԥьҳәоит ес-ԥсымра аҭашәамҭаз!..

13

Кәыкәын сабду иашьа иакәын. Ҭабыргуп, анхша-абыхшала кьатеик еиҩырымҭәеит, ҕрак еицҭымшеит, аха ҳара Амҟанбақәа ҳазлажәла заҭәқәаз ала, ҕрак еицҭшаз реиҧш акәын ишеизыҟаз. Абарҭ ҧшрала ишеиҧшымыз еиҧш, акәын ҟазшьалагьы, уаҩышьалагьы ишеиҧшымыз.

Сабду ихацламҳәа ҕәҕәан, ацәгьеи-абзиеи дадыргалон. Дыззымҩахыҵуаз аус егьшалымҵуа идыруазар, қыҵак рхаҭарнакцәа иҵааргьы,дахаҵгыломызт. Баша аҳы дҵахысыр иҵахҳамызт. Амала, ицәгьоума, ибзиоума, акы злыҵуа, еилыргашьак змоу акакәзар, дахаҵгылон. Дыззымҩахыҵыз аусгьы, ахҵа аҟынҳа инамыгҳакәа дхынҳәуамызт. Ус, баша, «Ала аҳәа зымкуа» еиҧш, иаур бзиоуп, иамургьы бзиоуп ҳәа, аус иазнеиуаз дреиуамызт. Узизҵааua аҭак ҟаиҵарц азы, иқәиҵар акәын, иқәихыр акәын, ишәар акәын, изар акәын. Нас зныкыр, дмыццакҳакәа, иажәақәа ааиламырцхаҳакәа аҭак ҟаиҵон. Уи изҵаара, иара иаҵкыс еиҕьны даҽеаҳәы изхәомызт. Уи ус шакәыз рдыруан, уск аилыргаразы Ҭемраз ишҟа имҩахыҵуаз ауаа хатәрақәагьы.Ажәакала,«дхьанҭан», ииҳәоз, ҳәан, ииуаз ун. «Ҭемраз иҳәазар, уиқәгәыҕ, уи иажәа мҳәыруп», – рҳәон, иара ҽеишәа дыздыруаз зегьы. Иара ицәажәашьагьы, итәашьеи, игылашьеи иреиҧшын. Шьоукы-шьоукы реиҧш, днеилаҳа-ҩеилаҳауа акәымкәа, агәыр аҵа иҽкылыршәаны, ашьац ахы ҽыр ҳәа дшәоушәа акәын, ахәымпал еиҧш дышшәырҳа, дныхгыла-аахгыло, сса-сса ишьаҷақәа шеихигоз. Лассы-лассгьы, акгьы иалаҳәаҳамкәа аччарагьы иҟазшьахәырамызт, шьоукы-шьоукы реиҧш, аха даныччозгьы, иччаҧшьи иразреи ихыҵәон.

«Ауаҩы игәы иҵам, ихы иҵам аниҳәо, егьа дықәпақәсыргьы, егьа дхылпахасзаргьы, егьа сҽыстцәахуеит, сыҽсырпшҳоит ҳәа далагаргьы, зегь акоуп, убырҭ гәы-зҵам, хы-зҵам иааиҳәаз зегьы ихи-иҷы ианылоит. Иара изгәамҭаҳакәа, имцмцурашақәа зегьы ма иҧынҵа даҭиуеит, ма ицламҳәа аҧара иалагоит, изамҩа аҵәаҵәарақәа аҵысра

иалагоит, мамзаргьы иԥынҵа ахыцәқәа хыҟаԥшьаахоит. Ажәакала иааиҳәоз имц еиқәырҽаҽеақәа зегьы ихы-иҽы ианылоит. Мцы-мцурала, дад, аҳәгьы ихы изҽыхҳом, ихы изҳыргаҳом. Ус иҟоу ауаҩы Анцәагьы иатәеишьом, ауаагьы дахьдырхәуеит. Уи атцкыс еиҕьуп уара иутәым-иумаам, сыласцоит ҳәа уаламгар. Уалагаҳаргьы ахьмыҳҕ унаргоит.»-иҳәон, Ҭемраз.

Абри зегьы зхысҳәааз, Ҭемрази Кәыкәыни аишьцәа ирыхшеит уҳәартә излеиԥшқәамыз рацәан.

«Уара, Кәыкәын, абри Ҭемраз данысабиҳаз дызларкәабаз арҩаш ахьыршаҳ уаргьы хәыҷык иухьдыршарауааз, ҳагәнаҳа зыкәшәаша!» – рҳәон, ихәаршәа.

Кәыкәын, ҵабыргыҵәҟьаны, зынҳа даҽеа уаҩын. Кәыкәынгьы Ҭемраз иеиԥш, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз аҳәы иакәын. Иара дыҟамкәа аизара ахьымҩаԥырымгозгьы ыҟан. Аха иҟалон убас жәлар реизарақәак, Кәыкәын днеир зҵахқәамызгьы ыҟан. Ԥыҵҩык ишәаны, иԥхашьаны ҷыртуамызт акәымзар.

«Ибз хәтәааит, уи ибз хны иҷоуп. Даалҟьаны, угәуҽеанҳамкәа, убас акааиҳәоит, узеиуоу, узлыху узымдыруа уаақәхоит. Кьатеи ԥцәагак аниҳәалак, ажәлар шыччо, рҕәаҕә ҷаларгьы, иара дыцәгьаны дызшаз ччаԥшьк ацәаара иқьышә иныкәыххуам!»-рҳәон, уи дыздыруаз.

Ажәлар ирҳәогьы бзиоуп, аха сара Кәыкәын ҽеила сихаануп, дызлашаз, дызлабзаз зегьы здыруеит. Амала, сара ахаангьы схы ианасыжьуам, Кәыкәын Мқанба иҷаԥыц ҳәамҵақәа ианаамҵаз ақьаад иахьанысымҵаз.

Амыждара-ҟыждаразын, аколнхарақәа анеиҷыркаауаз, аашьацәеи, агәыҳәцәеи раамҵа анааизҵәҟьа акәзаарын. «Аԥҳәыс аашьа лԥа тәа-нап-роураа», амшаԥшара рзыҟалан, абла-ԥала аҳәыркьира иашьцылахьаз, аҽеага акразы зыбҕа ԥцәаз, аҕар цәыҳә-цәыҵәақәа, «Анҵ ҳаҕоу ица иҵаԥшааит» ҳәа ззырҳәоз ауаа аамҵа ҷыц рыдгылан, зыԥсы злаз зызхара зфахьаз иԥацәа аламыси, ауаҩреи, аԥшҙареи, апатуи,

аҳаҭыри еиқәырханы иаазгоз ауааԥсыра, рытәҭәы рхыршьит. Зехьыныҵьара аизарақәа ҟарҵо иалагеит. Ажәлар еичдырчеит, еиҷадыргылеит. Иԥсыр еибамҵәуо аҟынӡа ианнеибагоз аамҭа азыҵәҟьа акәын.

Ақыҭаҷы аҳәҳәацәа рылаҵаны ауаа еизыргеит, ҭыԥхалԥа дагымкәа. Зегь шеизара-ианеиза, «наҟынтәи» иаашьҭыз, аҳәынҭқарра ҷыц ахаҭарнак, ара ду амҵа астол игылаз днахагылан, ахәагьы-аҷашагьы зегьы истол инықәиҳәацәеит. Ахәылбыҷеха: «Аизара ашә аркуп» ҳәа нарылеиҳәеит амѡаԥгаѡ. Амра анынҭагьалоз аизара иалгеит.

– Дад, дукәыхшоуп, ҳасас, аҳәынҭқарра ҷыц ахаҭарнак. Иҟалозар, ажәак сҳәар сҭахуп!-иҳәан, дѡагылеит Кәыкәын.

– Иҟалаӡом, Кәыкәын. Аизара ашә аҳаркхьеит!- иҳәан, ашырҳәа дѡагылеит ацәажәаѡ иватәаз иҷеышькылкѡы.

– Ԥьоуҳар бзиа! Егьаурым дад, иашәыркхьазаргьы, ашә хәыҷык инцәыҵраашәа иҟашәҵар, сара исызхоит! – иҳәеит Кәыкәын.

Аӡәгьы иажәа рызԥымҟеит. Абас абри аизараҷы, аҵәгьы мбылӡакәа, акәацгьы бжьиӡааит Кәыкәын.

Абри аныҟала амчыбжь ахи-аҵыхәеи рыла, аусҳәарҭа аҟынтәи, ақыҭа милициа Кәыкәын иҷы дхалеит. Ари анкыдыгәгәала Кәыкәын уажә дибазма. Саԥанажә-иԥа. «Даазгазеи, аилымгашәа иҟоу!»- иҳәеит гәаныла. Иҷеы нади хәышлаԥса еишькласуа, ашҭа данаатала, цәымг-цәыбза днеиԥылан, аҕьара иаѡызаз ԥсышәа ҵәѡызаак наиеиҳәеит.

– Кәыкәын, сара сыцхаражәҳәаѡуп. Аусҳәарҭаҷ иахьа шьыбжьышьҭахь аизара ыҟоуп ҳәа Ҟазахә сузааишьҭит! – иҳәеит, иҷы акуа-иашьҭуа.

– Ишьахәуп, дад, Ҟазахә сыдлаԥса аизара изымѡаԥымгозар, схы шԥаихызбаауеи! – иҳәеит, Кәыкәынгьы, ҷеик азыҳәа дшиҭахымыз шидыруазгьы. Уаҳа ажәак иԥсы иахмырӡаазакәа, амилициа ашҭа дынҭыҵны дцеит.

…Кәыкәын аусҳәарҭаҷы даннеи, ауаа шеизара-еизахьан. Иаргьы, егьҟамлаӡазшәа, абжьааԥны еиԥш, исамар-

ҟәыл «аҕәра» нақәыршәны даарылагылеит. Шәымҭақәак рышьҭахь, ԥьаргәал клубшәа игылаз кәапеишәа идырҭәит.

Очамчыратәи ахылаԥшɷы Ҟазахә иаԥхьа дыргыланы, ииаин, инахарамкәа астол игылаз, аиҳабы дикәыхшо, дизҙатәуа даахаиртәеит. Иара иҟәбас маҟа имацәа ду навҵаҵаны астол даахагылеит.

– Ажәлар шәыххь згеит! Ишыжәбо еиԥш, апартиеи ажәлари рымчала, аамҭа ҷыц ҳзыҟалеит. Ажәлар рурарҳәара дара ақәиҭны, еилых-еилаҵада, иаадрыхуа афахаагаха иақәиҭны иҟалеит. Ари аɷыза аҕар дазыԥшымиижьҭеи акырҙа ҵуан. Аха иаартны иҳәатәуп, иахьагьы ҳаамҭа ҷыц иаԥырхагоу, маҙа-аргама иҵызжаауа аҙәык-ɷыԥьак нханы ишыҟоу. «Азɷа зҙаз, иан дагеит!» – рҳәоит. Ҳауаажәлар, рыцә-рыжә, ркәаҭан, руардын, акгьы иамеигҙакәа, аҳәынҭқар ицәымҵәахыкәа, аколнхарақәа ианрыларҵо аамҭазы, акулак Кәыкәын, ɷ-уҕәк ацәқәа, ɷ-уардынк, ɷ-ҙлагарак, ɷ-ҙылаҳәарк инаҳәы-ааҳәуа акәаҭанқәа хԥа имоуп. Ажәлар аҙлагарахь аԥш зларго аҿадақәаҵәҟьа анрымам аамҭазы, Кәыкәын х-ҿыкәашак шкьа-шкьо ихкаара иҵабылгьоит. Иахьатәи ҳаизараҿы зегьы ирбо- ираҳауа, «Кәыкәын Мқанба ибжьы имхуп!» – иҳәеит Ҟазахә ибжьы днаҵакьыркьырын.

Кәыкәын дахьтәаз дɷагылан, – «Ибзиоуп, дад, са сыбжьы сымышәхит, аха ари сҿадагьы абжьы амышәхыма?» – Ҟазахә ихы наиқәикит Кәыкәын.

Уеизарагьы збада, уколнхарагьы збада, иара аиҳабы ҳәа итәазгьы игәхьаа зкыда, ажәлар ркьатеих ҧҵәеит. Кәыкәын «ицкәашақәозгьы» ыҟамзи. Урҭ ҙынҙа анапы еинҟьараҳәа, рԥьаргәал клуб ҵырхит. Кәыкәынгьы ԥшьба-хәба ажәа рыла, ихы-иԥсы рыцкьаны, Ҟазахә иажәақәа рыхәда аапҟаны, дындәылҵны дцеит.

Убри ашьҭахь, дук мырҵыкәа, Кәыкәын аферма дреиҳабшәа дыҟан. Ҽнак, «Аҵла иалыɷрыз амаҭ ицҳаит» ҳәа, ани амилициа, иҿы ахи-аҵыхәеи неидыкшало, Кәыкәын иашҭа деиҭаатәалеит.

«Ҳаи, дысҟәамҭзои, уара абри! Иҟәамҭааитеи ашыз-баа!» – иҳәан, даагәырҟәҟәеит Кәыкәын. Мшыбзиа, хәлыбзиа егьи ҳәа акәымкәа.

– Ҟазахә аизарахь дуҧхьоит, Кәыкәын! – иҳәеит, ани егьзымфаз ала захаҷы шьала иҭәыз. Кәыкәын ацәгьагьы-абзиагьы анахимҳәаа, амилициа иамхацәгьахан, уаҳа ажәак мҳәаҙакәа, ашҭа дынҭытҵны дцеит.

– Иуаиҳәазеи, уара уахьнеиз? – иҳәан, Ҟазахә амилициа диазҭааит.

– Ацәгьагьы-абзиагьы акгьы имҳәаҙеит! – иҳәеит, уигьы дҭаашәшәалаҙа

– Анцәа цәгьара иқәиҵааит! Егьимҳәазар, ҩаҧхьа ҷьара уамак ихәыцуеит. Ани аҩсҭаацәа ртәарҭа ацәҟьа аҧыразҳауа! – иҳәан, днагьежьны дцеит Ҟазахә.

Абри-абри рыбжьара, Кәыкәынгьы аусҳәарҭа ашҭа дааҭалеит.

«Ааи, уқәақәра аагааит, Кәыкәын, арҭ ртәы здыруа, уара аҙәзаҵәык уоуп!» – рҳәеит еилагылаз.

Дук мырҵыкәа, аизаразы еизаз, рклуб хыҧшаала аҷы еиҭаилатәеит. Уи аҿены, наҟынтәи еиҳабыраҳәа аҙә-гьы дыҟаҙамызт. Ҟазахәи иара ихаҭыҧуаҩ Кынҩала ҳәа изышьҭази ракәын, ани есымша изхатәалоз астол кьыбжьаам иахатәаз. Ҟазахә ишыҟаиҵалацыз еиҧш, аҩ ицәырҳаҳаахьаз иҟәбас маҟа цәыҧҵы, иҧшьнацәкьарак навҵеиҵан, астол днахагылт.

«Ари ауаҩ итәык иамуҙеит ишыжәбо. Ишыжәдыруа еиҧш, уажә ааигәоуп «данеинаххыз», аа, уажәы шәыла абзиахә абааит, иахьагьы қәырых-қәыраҵатәыс дҳауит, иара ида уаҳа ус ҳамамшәа. Уаҳа салалом, зҵаарак ауп иахьатәи ҳаизараҷы иқәгылоу, ҧсыхәа-зыхәа змауз Кәыкәын Мҟанба изҵаара»

«Ҳаи, сашәа ҧшь-шьапык шәыҵалааит, исыдыжәбала-зеи, уара шәыблақәа шәхыҵны, шәахьцо-шәахьааua шәзымдыруа, шәхамбаха адунеи шәықәхааитеи!» – иҳәеит Кәыкәын ибжьы ныҵакны.

Ажәлар ааилаҩуит

– Иаԥыжәацуха, Кәыкәын иферма лашәагома, қәыцьмоума. бгалаԥума акы нарылалан, ханхьаа иҟаз х-цьмашьтәак рыхәдақәа ԥыжәжәаны, рԥатԥа иалаччо, илтышахәаша ицеит. Убасоуп, баба, ишыҟало ламырбеиа узхылаԥшуа зегьы. Кәыкәынгьы адунеи азна пату иқәаҳцоит. Ҳалалреи ҟәышреи игʒам. Кәыкәын иҩызцәа рацәаҩны иҳамаʒам. Аха иҟалаз ахҵыс былгьы ҩацоуп. Ҭәахышьа амаʒам, жәлар еицырбаз, еицырдыруа ҟалаа еиқәатәоуп. Абри арыцҳара ду иҟалаз, мырҳауҳаукәа, ҳара ҳабжьара аус ʒбазар сҭахуп. Иҟалаз аԥыхәала, раԥхьа иара Кәыкәын ииҳәо саҳар сҭахуп! – иҳәан днатәеит Ҟазахә.

– Ажәа мыцхә шәасыршьʒом, дад, Ҟазахә ухҳьзгеит, иуҳәаз зегьы ԥсаҭа цьыкацуп. Жәларык рырахә аԥхасҭа ду роуит. Ари уара ухаҭа иуҳәан еиԥш, чҳашьагьы, ҭәахышьагьы амаʒам. Ҟазахә ухатцкы сцеит, инамыцхәны пату сықәҵаны усыхцәажәеит. Анцәа духылаԥшааит. Аха иааҟалаз арыцҳара зегьы сара исхароуп иҳәеит Кәыкәын.

– Лымкаала, хьыʒҳәала, ухы иавубо аадырыр ҳҭахуп, Кәыкәын! – иҳәан, ихы қьан ақәҵаʒаны ҿааиҵит Ҟазахә. Ажәларгьы неиқәыʒырҩит.

Ҳамҭак ҿымҭʒакәа дгылан Кәыкәын. Нас ихы дааҩахан:

– Ақәыцьмақәа аҟәҟәа рхаҵатәуп. Сара ақәыцьмақәа аҟәҟәа сзырхамҵеит, Ҟазахә Кәыкәын дукәыхшоуп!- иҳәеит, Кәыкәын, лыԥсаак дзауыз исахьа нылкааны.

Ажәлар ччар изымыччо, ак рҳәарц рҭахызаргьы, аҳәашьа иақәымшәо, иааиларханы, ажәақәак рыла, аизара ашә аиркит Кәыкәын. Ҟазахәгьы идәныцара имҩаныфаха, иҵыхәа иаҳәҭарҿыла, дзыԥсыз рахь днықәҵны дцеит.

... Абри ҟалеи-уажәы рыбжьара акыргьы аатцит. Анцәа иџьшьоуп схи-стәи сеиқәиҵхан, ҭыʒшәада, гәарашәада, сыҩны сдәылҵуа, сгәарло сҟалеит ҳәа хәылбыҿехак, Кәыкәын дгәырғьаҵәа, итҟо иҭагылаз иура-иҳәара далсны дшааиуаз, аҳәақәа ицәырҳаҳан, ихыжәжәа-ҿыжәжәа еилажьыз

иаԥшлапҟьақәа днархагылеит. Шеишықәсеи, ицәеи ибаԥи зҭаҳхьаз имхырҭа абас иахьибаз, дагьамкит, дагьамышьҭит... Аԥны данааи, дышзахәоз ахәы дныкәгылан:

– У-а-а, Ездара! – иҳәан, ибжьы агәаҕ фԥы алышәшәо, Ездара изҷиҵит.

– Ҳаи! – ҳәа Ездара ибжьгьы хьыр-вырҳа ахәы иныкәԥит.

– Уара, Ездара, Кәыкәын соуп изҳәо, Кәыкәын. Уара абааԥс, уҳәақәа сымхы ҭырхит, уҳәақәа! Уаҳа иааумышьҭын, ацәгьара угәы иҭамзар!- иааирԥьаԥьеит, Кәыкәын.

– Ирзызурызеи, Кәыкәын! Изҭамҳаара аҟәҟәақәа рхоуп, иабазгари исымшьуазар!- иҳәан, ҷааиҵит Ездарагьы.

– Уа, Ездара! – иҳәан, ибжьы деиҭанаҵаҟьеит Кәыкәын.

– Ҳаи! – иҳәеит, Ездарагьы.

– Уара, аҟәҟәа схаҵаны уан слызнеир ҟалома? Уцәажәашьоузеи, Ездара! – ҷааиҵит Кәыкәынгьы, иҷеынхиршәаан.

Абарҭ Кәыкәын иҳәамҵақәа абра ианыстҵаз акык-ԥбак ажәабжь кьаҷқәа рахыԥхьрак, мшаҷенеиԥш, иҷыцхҳараҳа слымҳа инҭаԥуан, Ԥатраз анышәаԥшьра ахәы сықәланы сахьнеиуаз.

«Ыыит, шьихьцәгьа уқәшәааит, уара абзамыҟәқәа рханы идыртәо! Уара Анцәа ҳазшаз ихьтәы уардын, ихьтәы саԥыџь иақәҵаны иуиҭаргьы, Саԥанажә ушиԥоу уаанхоит!» – иҳәозшәа саҳауан, уи имаша иахагылаз абааш ҳашҳатәра иаласаз Кәыкәын исахьахәыра сахьахәаԥшуаз.

* * *

Хнырҳәышьа змам, ииасны ицахьоу схәыҷра амшқәеи, зышә снылагылаз игәырҷыгьгоу, игәырмаҷгоу сышлара ахәылбыҷехеи неидкыланы санаарызхәыцлак, сышлахә ԥыххаа сцәа инҭаԥсоит. Сышьҭахьҟа саахьаԥшуеит. Сныкәыԥшуеит, сылацәа анаахтыз избаз сахькаҳаз, сахьгылаз, сахьҵәыуаз, сахьыччаз. Сыбла иаахгылоит раԥхьатәи сгәыргьаҷҳәаша. Слымҳа инҭаԥуеит, раԥхьаҳа исыкәҷызҵыз сынасыԥ абжьы. Исыкәшоит, исызҳатәуеит, сыԥстазаара

хаарас иатцоу сан лыбжьы хаа. Лапшцашәаран амра инаныʒытылоит, лацәарʒасрак аиҳа зхымцыз схәыҷра алакә пхыʒ.

Хәылбыҽехоуп. Санып шылоит, сҽареи сажәреи еипызшьыз сцыхәтәы мҩа хьшәашәа. Ҽырҳасымтак ауп схәыҷреи сажәреи ирыбжьыс ыз. Анхьапш-аахьапшха смаʒаʒеит. Адунеи сыззыкәыз аилкааха самраʒакәа, ахрат ашә – гәашә снылагылеит.

Сгылоуп сҽареи сышлареи рыцҳаражәҳәаҩ ҩ-мҩак рыбжьара. Еиҳа-еиҳа ишпеицакуеи зылпха ҳаура, ауаагьы, адунеигьы. Игәырмаҷгаха сыкәыпшуеит ацыхәтәантәи сажәра адунеи хыфа-ҽыфа. Ах, анаԓьалбеит, сылацәа анаахыст схәыҷра адунеи аҽы сызлаз алакә пхыʒ аиуа-зеиуоу, имашәырынгьы иқәызбаауам ари ацыхәтәантәи адунеи жәижәых аҽы…

«Уа, уара, ауаҩы машәыр, адунеи агәырпынца, насыпда! Умаха ахәы шлаанʒа изузгәамтазеи, ари адунеи шәипхьыʒ шылаша-ҩашо? Адунеи уакәлахоз ԓьушьон, акәымзар, иахьанʒа изузгәамтазеи, ари адунеи ћыба-зыбала ишеибарку. Ићалаша аныћалалак, ачаала зку ушәхымс данаалагылалак ауп, ауаҩытәыҩса, уанћәышхо. Ҩ-дунеик ушрықәгылоу анеилукаауа. Избан?» - абас сгәысҽеанʒамкәа, зычҳара иалцыз абжьы слымҳа аатнашьааит.

«Хаи, ҳаи, иахьакәым ала Анцәа сумырҩашьан!» - сҳәан, сылахьи сыԓьымшьи аасʒатәит.

«Сымаха ахәы шлаанʒа исзеилымкаазаргьы, ма иахьа сцыхәтәы мшы анцәамтазы иахьеилыскааз, убригьы Анцәа ду иуԓьшьоуп. Згәацәа ааилымсʒакәа, зыпсцазаара ажәараганы, зынарцәы мҩа иқәлазгьы ыћами!» – абри сгәацәа инцысҳәааит.

«Згәацәа ааилымсʒакәа зыпсцазаара ажәразгаз шпаћам, иҟоуп. Убарц роуп адунеигьы шарамшан, ихаарадан иҟазцаз. Аха урц ахрат адунеи аҽы амћәыл рзыпшуп, сыҷкәын!» - ҩапхьа ани абжьы аацәеицәыпсит.

Еиҭаҳәашьа амам акәымзар, иахьоуп исҳәаша зегьы анцәырҵыз. Дгьыли-жәԥани рыбжьара хәылԥ шәаԥшь сҽалакны стәоуп уаха, адгьыл аҵысха, схи-сыԥси сырзаҭны. Абрантәи сҭаԥшуеит, аарла, акыр-кырҳәа зыччабжь зҭаԥуа схәыҷра ашҭа. Нахьхьи, нахьхьиҙа, ишҙаалара иҙаалеит, маҙа-зқь зҵаҵәаху Аԥсымра!

14

– Ауаа аныршоз иршаз ауаатәыԥса адунеи ианықәыз, аихаҵгылареи, агәыбылреи, абзиабареи, аҳаҭыри, аламыси ауаатәыԥса ирныхақәырагәышьан. Еиуара ҷыда рымамзаргьы, аҙәы ишьапы нкыдҟьаргьы, агәыла-азла, ақәла, ауа-аҭынха, згәы рахәымхаз, арыцҳара иақәшәаз ауаԥы дзаҵәыртәуамызт. Дырбон, драҳауан, ицхраауан. Рнапи ражәеи ахьынаҙоз дахырбаауамызт. Ауаԥы хәшәысгьы, быҷьшәысгьы, ҭынхасгьы-ҭынҵысгьы имаз ауаԥ иакәын. Ауаԥ иаша, ауаԥ иажәа, ашла иԥхьарца, ичамгәыр, икәашара, ишәаҳәара, ичча-ихәмар, абарҵ зыԥсы ықәхаз аԥсхыхгьы иԥсы ҷырхуан.

– Иҙхьеит, иԥсхьеит, абра инеиқәысыԥхьаҙаз, аханатә аахыс жәԥахырла иааргоз ҳабдуцәа рқьабзхәырақәа. Урҵ иахьатәи амш азы иаанханы иҟоуп ҳәанҳәахла. Дара урҵгьы цыҟәшәарахқәахахьеит. Абарҵ зегьы сгәаланаршәоит Тур ихәытәи Ашацәа ртәарҵа. Нырцәи – аарцәи абри ахәы иқәнакаауаз ауааԥсыра аиҵаниааира бзиа аханатә аахысгьы ирыбжьан. Рыцәгьеи-рыбзиеи еилахәын. Ргәырԥеи ргәыргьареи еицырзеиԥшын. Жәлар рҷаԥыц ҳәамҵақәа ирҷыданы, абри ахәаҷы иҟан, даҷеа қытак, даҷеа ҳаблак аҷы иуԥымлоз, еиуеиԥшымыз, ажәала алеибахра, хәмаррала аҵәылеибахра. Жәлар рпоезиа ала аисара, асамырҟәылҳәара. Абарҵ реиԥш иҟаз ақьабзтә хәмаррақәа еиҳарак аҭып рыман, ицәырыргон ачымазаԥ дахьышьҭаз аҷаԥшьарақәа рҷы. Исгәаласыршәар сҭахуп сара сыла иабаз, слымҳа иаҳаз сызхаану хҭысҟәак.

Саргьы усҟан сарԥысра ашәхымс снылагыларц егьсыгмызт. Сыда дызмамыз, ааигәа-сигәа цҳаражәҳәара сдәықәитцартә сыҟан.

Ҭоумышьи Ашацәа ртәарҭеи рҳәаа ақәкаарҭа аҿытцәҟьа дынхон Базала ҳәа Мыҟәбак. Дыжәла затцәын, аха уаҩы разык иакәын. Абри аʒын азы мҿык сраап ҳәа дахьылалаз, атцла шкеиҿоз, машәырла ишакәымыз дкаҳан, илтәжәҩа пцәеит. Асоуп иҟалаз анырҳәа, иааигәаз, инахараз игәылацәа ибараҳәа ицеит, иааит.

Акы еиԥшымкәагьы ргәы далсит. Иара Базала ихаҵа, игәылараҿы ихарҭа рацәаны ирыдын. Ихара-иааигәа, аʒәы ишьапы ишакәымыз икыдҟьеит ҳәа иаҳаргьы, есыҷены илаба кыдхны амҩа дықәын. Ачымазаҩ ҷаруал ззырҳәоз аиарҭа дамазар дичаԥшьон. Иҟьаҟьаʒа ианиршозгьы ыҟан. Убри рдыруан игәылацәагьы. Убри аҟынтә, есыуаха, ʒгаби ҷкәыни, зықәрахь инхықәгылахьаз абыргцәа инадыркны, ҷаԥшьараҳәа ицон. Саргьы сҟәыԥшын сҳәеит, аха сықәлацәа сара сатцкыс хәыҷык инасаԥынҵазаргьы, уеизгьы-уеизгьы «напхаԥса» ҳаибаргомызт аҟынтә, уахык иахьцоз, сани сабдуи рымеида сыманы, ҳгәыла ҷкәынцәа срыццеит. Дареи ҳареи шьахәа-шьаҿа ҳабжьамызт. Ҭоумышь аʒиас аарцәҵәҟьа инхон.

«Аиаша уҳәар аԥсы дгылоит» – рҳәоит. Иашаҵәҟьаны, Базала даара чмазаҩы ҕәгәан. Абас анихьҵәҟьа, абаҩԥҵәақәа ртәы здыруаз, уа инахарамкәа, Ахьажә уахьыҩхашәалоз дынхон Емсых Ҭарас. Иаразнак, «Ҽада рхәара, ԥынҵа рҟьара» ҳәа алеи-аԥси рыбжьара Ҭарасгьы дихьырыгʒеит. Иара Ҭарас Анцәа иниыҳәазгьы, урҵқәа-урҵқәа рзын, «ала ажьы зфахьаз иакәын». Хабжь ихы аҧера аҟара адагьы ахмырҵкәа, жәытәнатә аахыс иԥышәаз, еиуеиԥшымыз аҵиаақәа рдацқәа ыцхны иааигеит. Урҵ зегьы ижәит-иʒит зҳәазеиԥш, ахәра аҟәаҟәара «ишыҵхаз» инаганы иақәитцеит. Аиаша уасҳәап, Базала ибара азыҳәан имҩахытцыз ауаа акы еиԥшымкәан идгәаҡлеит...

«Иабадихәа, ҳалалреи цқьареи мчра амазар, Анцәа сукәыхшоуп, абри аҩыза Базала лахьынҵахәырас изиаҭәахарыз, аха умбои, уигьы игага дзахымԥеит. Ус илахь ианызар акәхарын!» – иҳәан, илахь неиқәиҵеит ҭаҳмадак, илабашьа амҳасҵа инацәхарҟәара бжьарҕәҕәаны дахьтәаз.

Зықәра инахахьаз абыргцәеи, иржәша аҙыхь ахы ыҵнамхыцыз аҳәса хәыҷқәеи, зхәы ахәгабз азмыркыцыз аҷкәынцәеи рҽеҩҽаны итәан.

Базала ихьаа ихи-иԥси еиқәнаҳәалон, иԥсы данарцҳауан, аха иаалырҟьаны, еиқәышьшьы итәаз рырлахҽыхразы, иналаршә-ҩаларшәны, мчыла ици-ишәи ччаԥшь хьшәашәак ныкәиршон. Базала дқьыр, дгызыр, ихьаа арҭынчрашәа ибон, аха зегь ириааиуаз аԥсуара, аԥсуа иҟазшьеи, ичҳареи рцәашьы иаҵәа дҽанаҳәон. Амч ҷыда иланаҵон, зегьы аҳәынҷон, иабдуцәа урҭ рабдуцәа, ашәышыкәсақәа ирылганы ииаргоз ажәа «Пхашьароуп!».

– Ахәрашәа, дад, ахәрашәа! Зегь рыԥсы рхазыҭҳәо ахәрашәа еицрашәҵа!- иҳәеит, аҕацәа рхымҭа иарҕгахьаз, гәырҩеи-гәаҟреи рышаҳаҭ, Лакәар-иԥа Жәыжә дахьтәаз. Убри акәхеит:

«Ахәра ҕәҕәа ахаҵа иԥышәагоуп!» – Кьынтышә иԥхьарца аккаҳәа аҵәыуара иалагеит. Сара, ҩынҩықәра нысҵыргьы, ахаан сыблақәа ирхыҵуам, убысҟан аҳәҳәыхәа аԥхьарца зырҵәуоз Кьынтышә изгәамҭазакәа иблақәа инархышәшәаз илабжышқәа. Издырхуадаз илабжышқәа хызхыз игәалашәарақәа ахьынтәаауаз. Уи иара аҙәзаҵәык иакәын издыруаз, иара аҙәзаҵәык иакәын шаҳаҵс ирымаз. Уи имаҙа наҙаҙа иара ицԥсуазар акәхарын. Иҟалап Базалеи иареи реиқәлара, реицтәара, реицгылара, реицныҟәара, рҽара амшқәа зегьы, убасҟан, мшаҿнеиԥш инхышхыҵәазар. Иҟалап, нарха змоуз раԥхьатәи абзиабара агәхьаагара ицралазар. Аԥхьарца аккаҳәа ала гәыбзыҕ арҵәуон. Иара игәы иҵеишьхьаз ибзиабара амаҙа, ашәчыкьмаԥьак ирҭацаԥхан. Кьынтышә иԥхьарца заҵәыки иа-

реи ракәын избарҭаз, изаҳарҭаз, игәыҕырҭадахаз игәыҕра ацәашьы аҭәылашьца ишалакьаҭахьаз.

Базала дырԥышьны дызмаз аԥхьарца ҭәуон, аԥхьарца абжьы заҭәык акәын, ахьаа цәгьа иаргәаҟуаз ачымазаԥгьы мылҳамс имаз, иԥсацара еиқәызкуаз...

Амцабз еиԥш иԥыҵхахаз аԥхьарца абжьы хәыҷы-хәыҷла инҭаакәкәало, аҳарҭа-сырҭа умбо, ашьшьыхәа аҭынчра аҿанакәанаршәит. Ҳамҭак аҭынчра аҙыхшьах алкәомызт. Алакә ссир иарҭыслымыз амаалықьцәа реиԥш, еихшьыхлаа итәан хәыҷи – дуи...

– Кьынтышә уажәымҭа шкәакәахааит! Ухылҵ-ԥылҵ рынасыԥ Анцәа аҟәараԥа илоумыршәын, Анцәа ауаԥытәыԥса дшаны адунеи дықәызҵаз! – иҳәан, иԥнапыкгьы аҭуан инатҷеикит, аԥхьарца зыҷкәынра хьанарҳәыз, аҿыхәа иҿабалгьызшәа, деиқәышлаҳәа ачымазаԥ ихаҿы итәаз ҭаҳмадак.

«Аҵх агәра шәыгәрахааит, бабараа! Ушьҭатәи аҵх анахара аҿар шәаҿа иануп!» – иҳәеит, уажәы-уажәы ччаԥшь хаарак зыҿзыршоз, алабаса – зысагасаз уаԥасак.

Абас аҷаԥшьарақәа раан ҵых ԥҿыгас ирымаз ақьабзтә хәмаррақәа иреиуан «Ақьынсҭа ҵәахра!» ҳәа изышьҭаз, чамгәыр бжьыла ақьынсҭа аԥшаара. Уи шымԥаԥыргозгьы абас акәын: Ԥыцьа аҷкәынцәеи ҙгабки алахәуп уи ахәмарра. Аҙгаб ачамгәыр лкуп. Аҷкәынцәа руаҙәк илақәа ҿалҳәоит егьрымбо. Ачамгәыр зкыу аҙгаб днеины, егьи аҷкәын итәаз имаҕраҿы, ма еиқәа ахаԥсаҿы, мамзаргьы иблуз ахәдаҿы, ажәакала, лара иахьылҭахыз, иахьлыманшәалаз лқьынсҭа алаҵаны илҵәахит. Аҷкәын зылақәа ҿаҳәаз, усгьы ибарҭамызт аҙгаб ақьынсҭа ахьылҵәахыз. Убри зыла ҿаҳәаз аҷкәын иаамҷыдахаз, зегьы ирбон, зегьы ирдыруан ақьынсҭа ахьыҵәахыз. Аҙгаб, аҷкәын имаҭәақәа рҿы ақьынсҭа шылҵәахра иҵәахны даналга, зыла ҿалҳәаз ибла аҿаҳәага амылхуеит.

Зыла ҿаҳәоу аҷкәын идыруеит, иԥыза ҷкәын имаҭәақәа рҿы ачамгәыр азырҳәо аԥҳәызба ақьынсҭа шылҵәахыз,

аха иахьыҵәаху издыруам. Зыла ҽаҳәаз ақьынсҭа здырҵәахылаз аҧкәын днаидгылан, днапыршьышьуа ақьынсҭа аԥшаара далагоит.

Зыла ҽаҳәаз аҧкәын, ақьынсҭа ахьыҵәаху даназааигәахалак, ачамгәыр амца аркӡаны «аҳәацәара» иалагоит. Аха днапыршьышьуа дышнеиуа, ақьынсҭа ахьыҵәаху даанымгылакәа, данаѡслак, ачамгәыр абжьы неихсыҕьуеит. Ԥаҧхьа аԥшааѡ инацәкьарақәа ақьынсҭа ахьалоу ианазааигәахалак, аҧҳәызба лчамгәыр зынӡа абжьы ахацаланы «аҵәыуара иалагоит». Абас мацара аҧҳәызба лчамгәыр абжьы шыҳаранакуа, абжьы шыланарҟәуа, аԥшааѡ, ақьынсҭа ахьыҵәахыҵәҟьоу инацәкьарақәа анаархьыслак, аҧҳәызба лчамгәыр лымпыҵԥрааны ицарашәа, зынӡа арахәыцқәа ашәаҳәара иалагоит. Убысҟан, ақьынсҭа иашьҭоу арԥыс агәра игоит, ақьынсҭа ахьыҵәаху инацәкьарақәа шрықәку. Даанапыршьышьуеит, дҽаԥха-ҽаччо, ақьынсҭа ахьыҵәаху иаалихуеит. Абри ахәмарраҽы, аҧҳәызба лчамгәыр абжьала иԥшаахоит ақьынсҭа ахьыҵәаху. Сара иахьынӡаздыруа, абри аѡыза ахәмаршьа, аҷаԥшьарақәа рҽы аҵх ԥҽышьа, Ашацәа ртәарҭа аҽада ҷьаргьы исԥымлац, ҳәанҳәахлагьы исмаҳац. Иҟалалон, абас еиԥш иҟаз аҷаԥшьарақәа рҽы еизоз аҽар рҟынтәи аӡгаби аҧкәыни ангәаԥхеибашьозгьы. Гәаԥхеибашьара мацара акәым, рынасыԥқәа анеиларҵозгьы.

...Аҵх такәы ишынаскьахьазгьы, аҷаԥшьаѡцәа ачымазаѡ ихьаа дырсындон, ихи-игәи ихадыршҭуан. Базала ашәымҭак ихьаа анааихыжьжьа, аӡәгьы игәиҽанӡамкәа:

– Ҭарсхан, Базала дукәыхшоуп, ани уабду Уасминака ииҳәақәоз арччагақәа рҽааурхар сҭахуп! – иҳәеит, егьызмыхьӡоз аӡә иеиԥш даалшәан.

Ҭарсхан, акы анбасҳәари ҳәа, гәаныла иҵҳашуа итәаз, ари аѡыза Базала иԥсы иахырӡааны ианиаҳа, дузынкыло дыҟазма, иаразнак «илымҳақәа кьацәхеит». Ари аѡыза сзырҳаз иҳәарашәа, ихы қьан нақәымҵаӡакәа:

– Салагап нас, усҟангьы, Базала ус иаништахха схы шԥаихызбаауеи! – Салагоит нас. Усоума? – иҳәеит, ѡаԥхьа ихы абзиара нарганы.

– Ааи, ааи, уалага Ҭарсхан, уалага! – рҳәан, итәаз зегьы инеиларыԥсеит.

– Аа-маа анҵысыз,
Аҟә-маҟә анҷеыжәлаз,
Кәыркә ԥшӡа ӡагә-ӡагә
Ԥҳәыс данааигоз,
Кыка заҵәык змаз
Аԥьма аныршьыз,
Акаамеҭ аҷены иҵарҵәаз
Аѡы анхыртыз,
Ажьи Мажьыгә иаҕәра
Ақьаԥҵа аӡқәа ианырфаз

Здыруа аӡәыр шәыҟоума, уара? – иҳәан, иарҕьарахьгьы-иармарахьгьы итәаз, исҳәаз шԥажәбо иҳәарашәа, илаԥш иаацигеит. Изыӡырѡуазгьы, Ҭарсхан анеиԥхьхәыцха иамраӡакәа, зегьы ркьатеиах ԥҵәо, еиҵаԥҵәо аччара иалагеит. Иара Базала ихаҵагьы дамхаччар, ихәра ԥытлар ҳәа дшәаны, иахьҷаҳәаз инацәкьарақәа нақәырҕәҕәаны, ибжьы ҭымгацәакәа, изхараҵәҟьа дынцәыҵаччеит.

– Адунеи уақәлахааит, иаамырхьааӡакәа, схьаақәа схаршҵны, даҷеа дунеик сышԥақәурԥши! – иҳәеит Базала, бжьы ҭаала, иԥси-иԥси неихьыгӡаны.

– Базала иҷаҳәатәы Анцәа иҟаиҵааит. Ҭарсхан уеизгьы-уеизгьы дымԥсуа-дмажәуа, гәнаҳа зқьы зыхәда иқәу иеиԥш, анышә дамфо, аӡы дамго дшьаҳиҵхароуп! – иҳәеит, ихы-иҷы абжа ччо хаҵак дахьтәаз.

– Аиеи, изуҵахымхарыыз, Ҭарсхан дшьаҳиҵханы, игага гиуа адунеи иқәлар, даауԥыларгьы, агәнаҳа иаҵоу ашьаҳиҵцәа рбызшәа здыруа, уара уда усгьы аӡәгьы дыҟаӡам. Узхара Уасманика иажәабжьқәагьы уеиҳәап. Нарцә инармышьҭыз, гәнаҳала иҵәу Ҭарсхангьы, ихраҵахь

ишиԥылазгьы уеиҳәап! – иҳәан, иватәаз ихы наивакны дынцәыҵаччеит. «Аҩсҭаацәа ртәарҭа ацәкьа аԥыразҳауа» ҳәа изышьҭаз Хазгьери.

– Уара, иќоу шәасҳәап, дадраа! «Лассы иҳаршоит ҳәа ҭәырґәыла ахәа еиҷазыԥсоз реиԥш» шәаргьы, хы-зҵам, гәы-зҵам, баша цәажәарала ахәа еиҷаԥсра шәааќәыҵны, Ҭарсхан ажәа ишәҭазар, иажәа дақәиҵышәтә! Хазгьери ухҳьзгеит! Ҭарсхан иажәабжьқәа реиуа, аҳәара акәым, уԥхыʒгьы иахьаламшәо, уаҵашьыцны ауп, уажәы «аќит» ухьызшәа, уеихала-уеихыҵуа, Ҭарсхан аҵәы зилукшо! – иҳәеит Ҭарас иҷыргәааны.

– Сара ҷагажә ҳаԥшьа хтыгаʒам, бабараа! Уара абри Хазгьериҵәќьа, Уасманикеи сареи ҳтәы иҳәарц даҷуп, убоу! Шәанаԥьалбеит, аргама, абзацәа ԥсын, аԥсцәа шԥабзахеи, уара! – иҳәан, иҵагь, Ҳазгьери ажәа ԥхақәак наихьигʒарц иҷы анааихыԥхьоз аамҭазы:

– Мамоу, дад, Ҭарсхан, Ҳазарат дукәыхшоуп! Уасманикагьы иԥсаҭа бзиахааит, ҷеила дырдыруан, уаргьы ҷеила урдыруеит. Хазгьери дааузгәдушәа, дааухыхәмарзаргьы, уи рацәак ибыргәым. Ара ихьымʒгьшьатәу ҳәа егьызбом. «Шәаны ицаз, дызцаз ихашҭны дааит» ҳәа, уаха мшьҭа бзиақәас иќоу зегьы ҳаазгаз гәаќра ҵыхәоуп. Ҳалагашьа ҷееиуп, Ҭарсхан сааукәыхшеит. Абра итәоу зегьы Базала дсыманы суҳәоит, ҳҷы ԥымҷекәа, уажәабжьқәа ирыцуҵарц! – иҳәан Ҳазарат, аҩ-хацәак рыбжьара, аҵәгьы мбылʒакәа, акәацгьы ашша алхәаҭо ибжьиʒааит.

Ҭарсхан уасҟа амҵ иазыҵќьоз, Ҳазарат аҳәашьа аҵаны, ажәа ԥшʒала данхиркы, иаразнак даахашеит. Уаҳа Хазгьери иҵыхәала, иҩашьангьы ажәак иҷеимыршәит.

– Аиеи, Ҭарсхан, аԥьабаа исыдубалаз, ибзабааханы иуԥылааит. Ҳара жәытәнатә аахысгьа еибааʒахьоу, еибахьчахьоу ҳакәгәышьоуп. Уи аҳаҭыр ԥызҷеуа уреиуаʒам. Сыхьʒала иԥуртлаз уабдуцәа ражәабжьқәа ирыцҵа, сукәыхшоуп! – иҳәеит Базала дынхыԛәтәалан.

Убри ауыха избаз-исаҳаз, уашьҭақәа роуп, еиҳарак еиҳагьы ишьҭыскааyа саналага. Абрантәи ауп, ибжамҽамзаргьы, иацу, иагу маҷымзаргьы, сгәалашәарақәа ишрылзбааyа.

Ҭарсхан аԥхьан ишысҳәаз еиԥш, абриаҟара амцабз иацтҟьоз ауаѽы, егьа ицәа дҭатцәизаргьы, дҭахынҳәызаргьы, Ҳазарат иажәа лыԥшаахқәа деиқәыркит. Ҳамҭак з-ҭынчра иҭынчран.

– Хәыҷык ҳаццакреи ҳамдырреи ҳаласызаргьы, ҳараҳара ҳауп. «Ажә ашьапы аҳәыс ашьуам». Зегьы шәыпату схы иқәуп! – иҳәан, иара Ҭарсхан ишиҟазшьаз еиԥш, исҳәаз заҟа иҟәыш ажәоу жәбома иҳәарашәа, итәаз зегьы илаԥш нархигеит. Нас, ахьз мҳәакәа, ажәла мҳәакәа, цыфак-цыжәк нацымҵакәа дналагеит абас:

– Уа, бара, уа инеиуа,

Бызԥҳәыс еиқәа ԥынҵа еиқәа ԥынҵаҙыҙыда?

– Уа, ӌьым,уара суԥҳәыс еиқәа,

Ԥынҵа еиқәа, ԥынҵа еиқәа, ԥынҵаҙыҙума,

Сара сзыԥҳәыс еиқәа, ԥынҵа еиқәа

Ԥынҵа еиқәа, ԥынҵаҙыҙу,

Сиԥҳәыс еиқәа, ԥынҵа еиқәа,

Ԥынҵа еиқәа, ԥынҵаҙыҙупеи! – иҳәан, аарла, иԥси-иԥси неихьигҙеит Ҭарсхан.

– Оо, бабараа, уаха иаашәҳәахьоу зегьы-зегьы, баша ҙтахысроуп. Аԥша иаанаган, аԥша иагеит. Абарҭ роуп, сашьцәа, ҙра-ԥсра зқәым ажәлар рхьыршәыгәқәа. Абри ауп ажәлар рҭоурых. Абри ауп амилаҭ рышьаҭа мырҙга. Абарҭ еиуеиԥшым, ажәлар рхацламҳәа иҵыргаз ажәлар рҳәамҭақәа, шьоукы, хәмарга гәмырҷыҕьгакәоуп ҳәа иахәаԥшуеит. Ус ихәыцуа дыбжоуп. Избжак ауп , аԥсуа дгьыл иқәлахьоу, избжак макьанагьы ацәа иалоуп. Аԥхыз цәгьақәа дышреиԥхыҙуа, мацара дымѽасуеит.

– Ҭарсхан ухаҵкы, уеилызкааyа изы, уара уқьачақьҙам. Уара, абаѽхатәра ду ԥсабарала Анцәа изаҭәеишьаз маалыкь

цырҟьахоуп. Уеиԥш-зеиԥшу, уара узыԥсахуа, уара адамра хыла уазмырсуа уҵагыло Анцәа иҟаиҵааит. Уара ухала убаҟа ургылахьеит. Ашацәа ртәарҭа ахәы ԥшӡаҷы! – иҳәеит гәык-ԥсык алаҵәҟьа, аабыкьа афилологиатә наукаҟәа ркандидат ҳәа адессертациа зыхьчаз Денуар Аиуанба.

– Сара аӡын ҵхы имшаӡо, х-ҵхык еихала-еихыҵыргьы, мфара-мжәра уара еиҭоуҳәо уабдуцәа рлакәқәеи, рыцуфараҟәеи, уара дала-шьала иузааигәоу, уҵыс бызшәеи уажәарццакҟәеи сырзыӡырԥлар сҭахуп. Ирдыруазар сҭахуп аҷар, убырҭ ажәлар рҟәышреи, ргәырҷьеи, ргәаҟреи иалҵыз аҳәамҭақәа рыбжьы гонаҵы, аԥсуа жәлар рыцирышәи ирыҵыргонаҵы, ҳаргьы ҳаҟоуп, ҳқьабзгьы ыҟоуп, аԥсуарагьы ыҟоуп!- иҳәеит Денуар гәыла -ԥсылагьы деицралан.

– Уара, абри Ҭарсхан ида, егьырҭ ажәлар ҳрылымҵӡеи? Атҵла гәаԥа хҵыҵма сеидроу? Абра итәоу шәымеида сышәҭозар, «агаӡа иажәа ҟәышуп» – рҳәоит, иудыруазеи саргьы, ԥьара, ак самхаҳәаргьы ҟалоит! – иҳәан, абыржәраанӡа ажәак ахы змырсалацыз Зыкәыр ихы аакылирҳәҳәеит.

– Иубома! «Ашьыцра бзиа, ашьыцра шкәакәа хәамаӡам!»- рхәон, ҳабацәа. Ауаԥытәыԥса илоу илызхуа, игәы иҭоу игәы иҭазымшьуа ауаԥы иоуп, Базала ухьзгеит! Уахатәи атҵх ацәажәара бзиа, ацәажәара ҟәыш иҟалаз, раԥхьа иргыланы уара иубзоуроуп, учымазара узызԥыдахааит. Убри ашьҭахь, Ҭарсхани, Ашацәа ртәарҭа иааӡаз атҵарауаԥ Денуари есымша-шара абзиа шәҷашәалааит. Бзаркал Зыкәыр, жәабжьк, мамзаргьы, лакәк, жәаԥҟак зымҳәацыз ауаԥы, уаха дҷыцххараӡа дылышәхит, деицрашәҵеит.

– Ус анакәха, ажәарҟазара салагом. Санықәыҷыз зны, сабду Маҳаид ԥсаҭа шкәакәа иҳәамҭаны исаҳаит. Уажә уи шәлымҳа аҟынӡа иназгар сҭахуп. Иихәаз, шиҳәазгьы абас ауп! – иҳәан. Зыкәыр дналагеит:

– Кыкы-кыкыы,
Сыкәты еиқәаҵәа уахь инеима?

– Аеи!
– Заҟа кәтаҕь аҵазеи?
– Хҧа!
– Изҽоуҵада?
– Хѡык арҧарцәа!
– Иузааргазеи?
– Х-уасцәак!
– Схәы умҵәахʒеи?
– Исҵәахит, аха ҵис иафеит.
– Ҵис абаҟоу?
– Кәыкәы иҵоуп!
– Кәыкә абаҟоу?
– Аʒыхь иахоуп?
– Аʒыхь абаҟоу?
– Аҵәѡан иахоуп!
– Аҵәѡан абаҟоу?
– Адгьыл иҵоуп!

– Ҳаи, Шәачааи Шәарыҟәааи рлахьынҵа Анцәа иулахьынҵеимтәааит. Амала, убырҭ ажәытәʒатәи аҧсуаа рыхьʒирыҧшеи рынархеи иунархахааит. Укәты еиқәаҵәагьы, иахьа хы-кәтаҕьк аҵеит, аха уаҵәы жәа-лакә кәтаҕьк аҵааит. Иара уара ухаҭагьы, напы злоукыз ажәлар рҿаҧыц уҿаҧыцхааит. Иахьа зымаа укыз жәлар рҳәамҭақәа, рылҧха-ргәыҧха Анцәа иуаҭәеишьааит! – иҳәеит аҵарауаѡ, игәырҕьара неихыҵәан.

– Дад, Зыкәыр, исмырдырʒакәа схьаа зырсындаз, хьаабаа Аҧеимбар иудимгалааит, сара ҳалалра сыгымкәа, абас сшара-мшан сызшаз! – иҳәан, илахьи-иҧьымшьи хынтә иҧьарит Базала.

Аʒҕабцәеи аҷкәынцәеи, ари аѡыза ацәажәара змаҳацыз, ирбаз-ираҳаз иаʒан, рҳарҭа-сырҭа узгәамҭо, рҭынчра рхыкьасо итәан.

Инеихых-еиҵык аҵх еиѡызхыз арбаҕьқәа аккаҳәа инеиларыҧсеит. Базала агәабзиара-ахабзиара икәа-имаҕра

инҭаҳәаны, уаҵәуханҳа ҳәа хәыҷи-дуи неибарԥшны, амардуан иналбааит. Агеи-ашьхеи рхы неиқәызҳәалоз асар рымԥа, жәԥангәы иҵыршан. Зашәақәлацәа ирыхьшәаз еҵәак налшәан, ажәԥан ҵырлашаан, нахьхьи, сыԥсала иҭаҳәҳәаз аԥхра ҵәцашк инарыбжьаҳит.

– Зегь рҭыԥқәа рыԥсахит аеҵәа ԥьарсахьа ада! – иҳәан, мраҭашәара аганахь ажәԥан хымаа днаҵаԥшит Асҵана. Сгәы нҭгәыргьааит, есуаха ажәԥан иадызбалоз, слахьынҵеи сынасыԥи сыҵазҳәоз сиеҵәа ԥьарсахьа, уаха жәԥангәы анадбалара Асҵана иахьсхеимыршҭыз. Мшаҷены, уахык сан ишыслырбаз еиԥшҭәкьа ахьтәы ԥьар еиԥш, ажәԥан икыдлашалон.

15

«Аԥызадараз амба шьаӷа гәыдызкылаз!» ҳәа, абжьаапны еиԥш акәымкәа, иахьа зынҳа схәыцрақәеи, сыгәҷыгьреи ,сыгәхьаагареи, сгәалашәарақәеи рҳыхшьах салахеит. Стәоуп схала заҵәык ҳныҳәарҭа ахьаца амҵа. Слымҳақәа рыҳәҳәабжь сыблахаҵ ҵырхуеит. Сышлара асышәыб сналԥшны сыԥшуеит, нахьхьи, нахьхьиҳа, ҳынгьы-ԥхынгьы асыршәы зхажьу, схәычра иақәлоу сышьхақәа реибаркырахь. Дгьыли-жәԥани ззышьаӷьасҵаз сҷа-шьамхқәа сыҵԥсаауеит. Саргәаҵеиуеит цәалашәарак. Сцәеицәыԥсуеит. «Аԥызадараз амба шьаӷа гәыдызкылаз!». Сабдуцәа ражәапӷа цоит, иаауеит, исыцрыҵуам. Абар, ушьҭа акыр мши-ҵхи сыргәылахеит, схьаа хыдахом, еиҳа-еиҳа аҷаркшоит. Акызаҵәык, сгәыҕра еижьага адунеи уаара сақәланатәуеит. Аха уигьы аамҭацк ауп. Нас, аххаҳәа амца аацралан абылра иалагоит. Ушьҭа ахәыцрагьы сылшом амхәыцрагьы. Стәоуп схала заҵәык.

Ахраҭ амаша иҵыԥны исаҳауеит, мышкызны сгәаӷразгәаӷраз, схьаазхьааз, иахьагьы исыцу, уаҵәгьы исыцԥсуа сԥыза гәакьа иуаз:

– Аҩызагьы дыҟоуп,
Ақәлагьы дыҟоуп,
Иҟоуп зегьы.
Аха уара уаныҟам-
Дыҟаҳам аҳәагьы!

Уԥсы сакәыхшоуп. Узқәаҭыԥ маалықь тәарҭахааит! Удунеи уанықәыз угәаҟуан. Анцәа ҳазшаз уԥишәон. Ахраҭ уԥсаҭа ахьы ахьыршо инеирц азы. Ҳазшаз удунеи уанықәыз иумихыз ухраҭи уҧьанаҭи ирыцитцеит!..

Стәоуп, аҩызадараз амба шьаҟа гәыдызкыло, адгьыламашәыр. Избоит сгәалашәарақәа қьалықьашо, схәычреи сарԥысреи рашҭа иахьҭагьыжьуа. Ицоит-иаауеит, апоет ицәаҳәақәа рышьҭыбжь:

«Акырԥ-акырԥ, аҿышьҭыбжь геит ашамҭаз!»

Схәы-сжьы қақаҳа еилагылоит. Аа, абыржәыцәҟьа акәушәа, уахатәи аҵх аҵәцәа иасуа ахьхьа-хьхьаҳәа, Аҟәа иалсны ицоит афаетон. Уи абжьы рҩышьыгаха алакә ԥхыҳ еиԥш, сханҧаны салаԥсоуп...

* * *

Сгәалашәарақәа ԥытлоит ашашәеиԥш. схәыцрақәа, зынҳа, атлареиԥш иамацеит. Ҩаԥхьа схәычра ашкол ашҭа сҭалеит уажәы. Ашкол ашьҭахь хә-ҧык зҵыцуа, ашәышықәсақәа шаҳаҵс ирымоу, гәырҩеи-гәыргьеи рышаҳаҭ аԥь ду гылоуп. Убри ауахәама «Асабаркьал» ду зыкнаҳау аԥь ду ауп, аихаҵ икылсыз сара схәыҷра амшқәа зегьы зыдҳәалоу...

Абар Анатолигьы Шьоҭагьы уи аԥь амҵаҧы иахьтәоу! Урҭ саԥхьа иаахьеит. Шьоҭа Дгамшь ныркә дынхоит, ашкол рацәак дацәыхараҳам. Анатоли, хыхь ԥьара, ишысҳәахьоу еиԥш, ашҭа аҵыхәаҧы игылоу ажәытә уахәама анаҩсҵәҟьа дынхоит. Урҭ сара исзыԥшуп. Сара Тур ихәы, Ашацәа ртәарҭа сынхоит. Ихароуп. Убрантәи есыҷены саауеит, сашьцылахьеит.

Санырба, исеигәырҕьеит. Сахьынтәаауаз рдыруан аҟынтә, аҽеԥныхәа сырымҭеит.

Аҽены мҽышан, аха Џьота Константин-иԥагьы данакәшаҳаҭха, иахьа абри аԥь ду амҭаҽы ҳаиԥыларц иакәаҳкит. Уажәы-уашьҭан Џьотагьы дааираны дыҟоуп. Ҳара уи нцәахәык иеиԥш ҳихәаԥшуеит. Иахьа Анатоли ипоема «Аҟама» еилҳаргараны ҳаҟоуп. Уи апоема аҳәаҳәала зегьы ҳаԥхьахьеит.

Уимоу, иара Џьота ихаҭагьы даԥхьахьеит. Дасу ҳгәааанагарақәа ѡны иҳамоуп.

«Абзиаразы абзиара ыҟандаз, цәеиқәаҭәа ахәда аҳәызба аҭаркуазма!» – рҳәон. Иашоуп. Абзиаразын абзиара ыҟоу иҟаму, итҵозеи ауаѡы адунеи дықәнагалеижьҭеи, аха макьанагьы еилкааҳам. Аха дасу иара итәала дхәыцуеит. Сара усызҭаауазар, абзиара ацымхәра абзиара ыҟаҳам. Ажәытәҳатәи аԥсуаа ражәаԥҟа иаҳәогьы убриоуп. Абри зегьы зхысҳәааua, раԥхьаҳа Кәтол ашкол аҿы алитературатә хеидкыла еиҿызкааз Џьота Константиниԥа иоуп. Еиҿикааит уи, алақәа реиԥш ақырҭқәа шицрашуаз. Раԥхьаҳа раԥхьатәи алитературатә хеидкыла иалалеит Анатоли Аԥьынԥьали, Шьоҭа Ҷкадуеи, сареи. Насоуп, мышьҭа бзиала, абга ҟырҟы иҭыхны, ҳарҭаѡы Џьота Константин-иԥа ианалеиҭаз егьырҭ еиҭагылаз аҿаргьы. Сара абри ахҭыс гәалашәара иналыскааua, игәѡарамкәа гәадурала исҳәарц сылшоит даҽеакгьы: Иуа Кәаҕәаниеи, Иван Папасҟьыри, Алықьса Лашәриеи, Кәымф Ламиеи рнаѡс, Кәтол ақыҵа иалҵны еиҭагылаз ашәҟәыѡѡцәа, иахьа аԥсуа сахьаркыратә литература иалагылоу рхыԥхьаҳара рацәаѡуп. Убырҭ зегьы, апоезиеи, апрозеи, адраматургиеи рдунеи иқәзырԥшыз, алитература агәыбылра дзыркыз, еиҭазааҳаз, Џьота Константиниԥа Тапаҕәуа иоуп. Ҳәарас иаҭахузеи, еицҽыжәлаз, амба аҟынтәи еицытҟьаз зегьы ахҵа аҟынҳа изеицымнеит. Аха уи баѡхатәроуп, лахьынҵоуп. Анцәа иҳамҭоу, Анцәа

имусхәу ԥсабаратә ҳамҭоуп. Ушьҭа нас, абзиаразы абзиа ыҟазар, цәеиқәаҵәа ахәда аҳәызба аҵаҳамкыроуп…

Џьота дҳахьʒааиʒа, инабжьырҟьаны, сызмырҭынчуаз хҭысԥәак ргәалашәара иааркьаҷны акәзаргьы, исымҳәар гәнаҳараны исыԥхьаʒеит.

… Абри сымҳәацкәа, ахҵысҵа даахыҵит Џьота. Ишысҳәахьоу еиԥш, уи ҳара ныхақәырак даҳзиѡызан. Убысҟан еиԥшҵәҟьа, сыблақәа дрыхгылоуп, абыржәы сгәыѡ-ҷыѡха сахьтәоу. Аибашьра аҟынтәи дхынҳәиижьҭеи рацәак ҵуамызт. Илаба иҵишьуан. Ихәрақәа шҕьара имҕьацызт. Иафицар блуз ахәда ҵрыԥхааны, бѡа ҳәынҵәра цырцырла еибаркын. Иʒара ҭырҳәыцаа, иблуз иҟәбас маҟа ҟьаҟьа амҕан.

– Уа, рахә шәзыԥшуп!- иҳәеит, данааҳадгыла.

– Еицаҳзыԥшуп!-ҳҳәеит, ҳахѡыкгьы, ҳнеицҷакны.

– Ҳаҳ, сара аԥсшәа ишәасҳәаз аҭак шәзыҟаҵоит ҳәа сыҟамызт. Ҳабацәа ржәытә аԥсшәа ҳәашьа ахьыжәдырыз, акы еиԥшымкәа ишәиьысшьеит! – иҳәеит ици-ишәи ирыҵихыз ажәақәа ҭыҷҷа-ҭыҷҷа. Нас илаба наицырхырааны, заа изҳаргылахьаз адесҟәардә днықәтәеит. Ҳаргьы, аҕәы жәпа зқәычаԥаны аџь иадҟаҵалаз атәарҭа, ҳахѡыкгьы ҳаҷенықәҳагʒеит.

Џьота шәымҭақәак ҵаҟа дыԥшуа дынкахәыцуа дтәан. Нас ихы дааѡахан:

– Аҵла рымҵа аҷеыҵахала,
Улаԥш иҵашәон ахала,
Аҟәарча ѡны акыр иажәхьаз…

Абри зѡымҭоу здыруа аʒәыр шәыҟоума? – ихы наҳақәикит ҳарҵаѡы.

– Ари Баграт Шьынқәба ипоема «Аҳәачаԥа» зыхьʒу ауп! – иҳәеит Анатоли, Џьота Константин-иԥа цқьа аҵааха иамраʒакәа. – Иацугьы здыруеит! – иҳәеит, ѡаԥхьа, амцабз наиҷықәирҳәҳәын.

Аʒәы ицәгьа иʒап, сара уи аѡымҭа сыздырʒомызт. Убри аҷены адагьы аʒбахәгьы смаҳацызт аҟынтә, ҷымҭза-

кәа стәан. Шьоҭагьы аҳ иаршьын еиԥш деиҩаҳаҳа ҽымҭ дырзыӡырҩуан. Уигьы уи аҩымҭа аӡбахәгьы имаҳацзар акәхарын.

– Уеизгьы-уеизгьы шәаԥхьа! Макьана уи аҩымҭа шәцәыхьанҭазаргьы, убас ирласны, убас иԥшӡаны, ирхааны иҩуп, знык аԥхьара уалагар узаҟәыцӡом! – иҳәан, дышзахәоз апоема ирԥрит, иркәашеит.

– Уашьҭа, раԥхьатәи Анатоли иқәасаб атәыҩа ҳкып, илнагахьазар! – иҳәан, Анатоли ипоема «Аҟама» аҵыхәала агәааанагара имаз зныз тетрад иаҵәак ипапка иаагәылихит. – Ахы инаркны, смыццакӡакәа, маҽа-маҽа саԥхьеит. Ҳәарас иаҭахәузеи, иагугьы ыҟоуп, аха иабзоу еиҳа еиҳауп. Раԥхьа иргыланы, Анцәа иԥьшьаны, излеиҩыз ибызшәа цқьоуп, иласуп. Абызшәоуп, аҩымҭа гәысгьы – шьамхысгьы иаҵоу. Уи зегьы еицыжәдыруазароуп. Убри анаҩс, хадара злоу акоуп ҳәа исыԥхьаӡоит, апоет қәыԥш, аԥша иҽанагалаз акәымкәа, иифырц ииҭахыз цқьа иахьидыруа. Ҳәарада, убри аҩымҭа ҭнагеит, иҳаранакит. Ицәаҳәақәа зҭеигӡаз ашәага-зага ласуп, иигаз атема иақәнагоит. Аԥсабара асахьа лымкаала иҵихуеит. Аԥсабара аԥшӡара абашьа дақәшәоит, егьгәникылоит. Хәыцык ииҳәо еиҵеиҳәацәозаргьы, аҩымҭа алагашьеи, аиқәҳәалашьеи, иахмырҟьацәакәа, анырҵәашьа дақәшәоит.

Апоет дазхәыцлар сҭахуп, ицәаҳәақәа хҭак реицҭаԥсашьа, иажәақәа рҭыԥқәа рҽы рыргылашьа, рыртәашьа. Ажәакала, ажәеинраала ажәеинраалахаӡом, поезиа быззшәала иҩымзар, аԥшӡара ацымзар, ацәаҳәақәа гәылыршәамзар. Абыржәы сара исҳәо, Анатоли имацара изыҳәан акәӡам изысҳәо, зегь шәзыҳәан исҳәоит. Ҽеила шәазхәыцырц, игәнышәкыларц сҭахуп. Ахьтәы қаруаса мышкала иузыргылом, иаҭахуп аамҭа, аҵара, адырра, аԥхьара!

Анатоли поемала далагеит апоетра! – Умар ажәеинраалала! – иҳәан, дагьааԥышәарччеит. Сара исымоуп, «Ашьыжь» захьӡу Умар иажәеинраала хәыцы. Сагьаԥхьахьеит. Аха иара ихала даҳзаԥхьар сҭахуп!- иҳәеит Ԥьота ихы насыҟәикын.

Еҵәак кыдыршәаны сыкәа инҭаиршәызшәа сгәырҧеит, сгәысҽеанӡамкәа Џьота сыхьӡ аниҳәа. «Ашьыжь» захьӡыз сажәеинраала хәыҷ аацәырзган, сара стәала сыҽҭыхӡаны аԥхьара салагеит:

– Илаша-лашо ицырцыруа,
Ашьха иавҵны амра гылт.
Аԥсаатә ҿыхан иҷыр-ҷыруа,
Аԥсабара ишаз иаԥылт!
Схәы ԥшӡа ҿыхеит иԥшӡаӡа,
Аӡаӡа шәахҵас ишьҭабоит.
Амра иацгылаз шьыжьӡа,
Аколхозаа рус иазцоит...
Рмахәҿа еилых, аԥхӡы каҭәа,
Иаҿуп еицлабны акрура.
Заа зус иазнеиз сынтәа,
Ироуп амал ду – аҽаѡра! – сҳәан, сгәы аҳҳара ҳәа еисуа, сажәеинраала саԥхьан салгеит. Аҽааизгаха сымҭакәа:

– Абри ажәеинраала акьыԥхьахь иноугартә иҟоуп. Ажәеинраала гәылыршәоуп! – иҳәан, сааирҽхәеит. Ажәеинраалаҿы зегьы рҭыԥқәа рҿы игылоуп. Иманшәалангьы иныртҵәоуп. Анхацәа русуреи, ргәалаҡареи, ргәамчи еицнаргоит. Абызшәа ҡаиматуп. Ажәеинраала Тур ихәы ишыҟәҵыз ѡашьом. Удырѡатә еиҕьхааит! – иҳәеит гәыкала.

– Шьоҭа уара уроман «Ашьоура» азыҳәан, амш ҿыц ҳҭахуп. Иаԥхьатәуп иацәымаашьакәа. Уи ҳәарас иаҭахузеи, романтикоуп. Дгьыли-жәѡани аныргәыдрыгӡало аамҭазтәи рхәыҷратә цәаныррроуп. Аха апоет, мамзаргьы ашәҡәыѡѡы наҡ-наҡ дныкәало даналагалак, илаԥшҳәаа ирҭбааua, аҽарҿыцуа ианалагалак, идунеихәаԥшрагьы игьамагьы рҽырпсахуеит, еиҳа-еиҳа «дхьанҭахо» далагоит. Ажәа мыцхәы салалом. Ушьҭантәи ҳаиԥылара азаҳкуеит Шьоҭа уроман «Ашьоура» аилыргара. Уаргьы уи амш уҽазыҡаҵа.

– Ушьҭа шьыбжь нхыҳәҳәоит, иахьа мҽышоуп, шәурок-қәагьы шәҵароуп. Шьоҭа, Анатоли уареи шьахәа-шьҵа шәыбжьам шәахьынхо, аха Умар Тур ихәы дцароуп. Уи амҩа хара имоуп, доуҳашьҭроуп!- иҳәан, ипапкагьы неиқәеиԥсан, дҩагылеит…

* * *

Ашьыбжьышьҭахь, амра ахьашымҭазыҵәҟьа, Қача иҵаҟа сааихьан. Уаантәи ҳара ҳҟынӡа, ҽырҩымҭак акәын ибжьаз. Ацәашьеиԥш еилагылан хԥа-ԥшьба ҽы зҭыҵуаз, ҩыцьа-хҩы иргәыдымӡалоз ашә ҟьантаз еихиаақәа. Аԥхыӡ ссир иарҭаслымыз аӡә иеиԥш, абнара сыҵахәхәа, абыржәымзар-абыржәы снытԥраарашәа, схы-сгәы алаҟаны, ахәреиԥш, абнара илганы инагаз амҩахәасҵа саныланы сышнеиуаз:

– Ааи, уц еихысааит, уара, аӡлагара кьыбжьаамшәа иҟоу – ҳәа дгәамҵ-хамҵуа, еигәышә иҩыҵрышьны, хәдаҟала исыхчнысуаз амҩапа, даныланы дааиуан Қача.

– Мшыбзиа, Қача! – сыбжьы неихьысыгӡеит.

– Алу ахаԥыххааит ҳәа уаҳааит! Илагаӡом, дад, илагаӡом! – иҳәеит, хәыцык дааҭгылашәа иун. – Ари қәаԥсатак ауцԥхьаӡа, аҳхыҵра аӡыхкыра ԥнажәозар, ҳац еихысит уҳәар смаҳаи! – дыгәрыҟәҟәо амарда дынкыдлеит.

«Ауаҩы насыԥда, илымҳақәа ианрыгхалак, иагьа дҟәышзаргьы, дарбзамыҟәуеит!» – ҳәа сабду ииҳәоз иажәаԥҟа аасгәалашәеит. Сара Қача мшыбзиа ҳәа иасҳәеит, иара илагаӡом ҳәа дааиуеит… Уигьы насыԥдарагәышьоуп

«Уаԥхьа икаҳаз уихымыччан, аҷкәын. Уаргьы уашьҭа лассы уажәра ашәхымс илагылоит. Иудыруазеи улымҳақәа ргәы иҵоу!» – сгәы абжьы насықәҟьашеит. Иаасцәымыгхеит. Қача иаҿԥнысҳәаз, иаҿԥнысымҳәандаз аасгәахәит, аха ажәаҭҟьара хыҵҟьарахахьан.

Ермана иқьаԥҭаҷы санаакылшәа, абарҭ схәыцрақәа рҷыҷмаса гәырӡшашәаӡхеит. Ихаакәакәараӡа аӡра иаҷыз ажьҵаа афҩы, сгәы-схы ааҭнашьшьааит. Абри сҳәонаҵы, Лаҕрагьы Лаԥшьгьы гәыкы-ҵәыкуа, сшьапқәа

инарытцаҳәит. Сеааласырԥәын, аҩбагьы рыхқәа аасшьышьит. Ажәа гәыбзыԥқәакгьы наргәыкәысшьит, ирзеилкаазар. Уи сҳәеит ҳәа, ауаа раасҭа, алақәа еиҳа ианеилыркааугьы ыԥоуп. Алақәа уатцәашьтахь иԥалаша иахьа ирбоит, ирныруеит. Ауура иалагоит. Иааигәахо арыцҳаразы, ауаатәыҩса ирзышәаԥьҳәоит. Ауаҩы усҟан игәы каршәны дыцәоуп. Алақәа раԥара ауаатәыҩса ргәы разызар, еибашьрагьы ҟаломызт, еиԥарагьы ҟаломызт, ачуан иҭоу, аҳхьампҵш, ахала ахәараҳәа ишшуа убара уҟан, аха иааг. Уи акәтаҧ ԥымҿзакәа, ауаатәыҩса ирыбжьабылгьо иԥаларц азы, гәнаҳа зыхәда иқәым, ауаҩы раз, ауаҩы цқьа, Анцәа аҳы шыцәоу иирбароуп. Ауаҩы хажәак дызқәиҭу Анцәа аҳәаха иеираҳароуп. Убысҟан ауп, ауаатәыҩса рыбжьара зқьышықәсала Анцәа ду изиҳәоз рҿаҳәатәы аныԥало. Убысҟан ауп ауаатәыҩса аҩбатәи рыԥсымра ангыло! Аха аԥсра ахәшә аатцраҿы иубараҳа, ауаҩытәыса идунеи дықәнатц, аҩ-храк рыбжьара ибыжьԥьо арҩаш шыцәоу ибараны дыԥаҳам. Избанзар, ауаҩытәыҩса ишьапхыц инаркны, аҵыхәтәантәи ихы ахәыҵласа аԥынҳа, хыхшьа змам, ахаан ихымҳарауа агәнаҳа даҵоуп.

Абыржәы абри инеидысхәыцло зегьы, ииасны ԥшаласшәа ицахьоу иаԥыжәацтәи схәыҷра агәалашәарақәа рцырԥьахақәа роуп. Сышлара ашҭа сҭагыланы ауп, хнырҳәышьа змам схәыҷра сшахьцәуо. Иахьатәи сыгәтахәыцрақәа, усҟан абжьышьхак рыцаԥьаш ауапа хәылда икнаҳаз, агәырҳа иалаз алырхуан. Уажә иахьа сажәра ашҭа иҭасыҧсо ажәақәа, усҟан зынҳа рызхәыцха сымаҳамызт. Аԥшалас аҕәра аҿаҵаны сақәтәан, дгьыли – жәҩани срыбжьан. Иахьатәи сажәа ҭынхақәа, схәыҷреи сажәреи еиԥызшьуа, Ашацәа ртәарҭа амҩахәасҭа сангыланы ауп ишысҳәо...

...Ҳахьатә гәашә алыкә анаасгәалашәа ауп, ҳашҭа сыштҵалахьаз ангәасҭаз. Амра ҭашәара еихаҕәышәарак акәын иагыз. Са санихьҳаз аахыс, сабду иаԥсуа шәақь аҭыҳәҭа иҭаҵаны, есымша ихаҿы икнаҳан.

– Ари, Ажәеиԥшь ԥыхьашәа маншәала зылҭаша, «Схәаазаагьы» аҽы зцәажәом акәымзар, сара сеиԥш, иаргьы ашьха гәхьаанагагәышьоит! – иҳәеит, ҽенак шьыбжьышьҭахьк, сабду иаԥсуа шәакь шьахәала арыцкьара дахьаҽыз. Сара оумашәа исымбаӡеит, сабду «хәаа-заа» ахьиҳәаз. Ибзианы издыруан, иара бназара ҳәа данықыҵуаз, ашәарыцара аӡбахә ала данцәажәоз, иабԥьар ахьӡи, ашәарах рыхьӡи иҳәаӡомызт. «хәаа-заа» ҳәа акәын иабԥьар дшашьҭаз.

– Мшы ссирк аҽены, ахра агәы аахәаны сышнеиуаз, снахьыԥшит, ашьыжьтәи ашәахәақәа згәыҵыршо, ахра ҵәцашра иқәгылаз, ашьхақәа рынасыԥ «тәыѽа хахак». Еихаххаа искыз «Схәаа-заагьы» иаԥхылнадартә иҟан. Аха снақәацар, сыԥба кны ацәа инҭаӡыӡымкны, ахра аҽаԥара инаҽкьаны, анаѽстәи ацаҟьа аҽаԥара, атәыѽа аҽанаршәыр ҳәа сшәан, ахаҳә сахьаватәаз сыԥсы ӡаны сахәаԥшуан. Сахәаԥшуан абыржәада ашәарах ахра иаҽысымбаацызшәа, ҽыцбарах ибаны! – абри ажәабжь иҳәон сабду шьыбжьышьҭахьк, амш мшык ианеиԥшымыз, шьыбжьон шьыбжьонк ианеиԥшымыз. Сара абжьааԥны еиԥш, схы-сыԥсы зегьы сабду иҵаны сизыӡырѽуан. Ахаан идсымбалацыз, уажәы-уажә дцәеицәыԥсуан. Уаҳа илахь неиҵымхӡакәа, иажәабжь инациҵеит: – Уиаахыс бжьрѽашк, бжь-хаҳәк архәтәхьеит. Сара усҟан суаѽыбжара снаԥынҵахахьан. Сахәаԥшуан абри ашьха аԥсабара иагәарԥханы иашаз ажәеиԥшь ирахә. Атәыѽа, избахьазисаҳахьаз шәарах тәыѽак еиԥшмызт. Разны шәахәацшәа иахаԥхон. Абза ласа еилаарцыруан. Иқәгылан ақәасаб аҳацаҟьа. Иԥшуан уи ашьха жәѽан акалҭахь, ԥьара. Аԥшышьагьы, шәарахк аԥшышьа аԥшышьамызт. Имшәаимырҳа, агәы каршә, аԥсы каршә, ауразоуроу иханҷаны ашьха мырхәага иалаԥсан.

Ушьҭоуп, сара уи ақәасаб илнакаауаз алакә сахьа, еиҳагьы сыблақәа хыркуа саналага. Ушьҭоуп сара уи аԥшӡареи аҭынчреи рдоуҳа, еиҳагьы срыцәшәо санала-

га. Ашьха рашь еиԥш иқәгылан ақәасаб ацаҟьа шәыгәраҷ, ԝызада-ԥызада, ахала. Ажәада, бжьыда-шьҭада зегь аҳәон ақәасаб, аха сара усҟан схы иҵаз, сгәы иҵаз, ажәеиԥшь сызрыҳәоз, «сԥыхьашәа» ахы исзаҷашәк ҳәа акәын.

Сабԥьар аԝ-цаҟьашк рыбжьара ибжьакны, ажәԝашәаҟьеи ахажәԝабжьи реиласарҭа сшәақь аԥынҵа надызбалеит. Аха ақәасаб ацаҟьа иқәхаҳәхазшәа ашьха ашана еиԥш иқәгылан, иқәацәомызт. Нас, уаҳа саамҳәалахәҵакәа, ақәасаб ажәԝашәаҟьеи, сшәақь аԥынҵеи еиҵанеидбаланы, схысга мацәа сырҵысит. Схысбжьы ашьхақәа реибаркыра неимырҟьаны, ахрақәа инарҷаԝит. Алԝа анхчылаха амраҵакәа, снаԥшит ақәасаб ахьықәгылаз ахаҳә ҳаҟьахь. Схәы-сжьы қақаҵа иԝеибаргылт. Аҭыԥ иаахымҵысҵакәа, ацаҟьа ашәыгәра ишықәгылац иқәгылан ақәасаб. Алеиаԥси рыбжьара, иааԥсахны сшәақь еиҵанеиҵасҵан, инкылкааны сеиҵахысит. Ақәасаб мҵысҵакәа, иахьыԥшыц – иԥшуа, ахаҳә цаҟьаш ишықәгылац иқәгылан. Ашәақь лԝагьы шеимыггара еимыггеит. Ашьха жәԝан ҙ-ҭынчра иааҭынчрахеит. Сара сзықәшәаз, сзыниаз сзымдыруа, адгьылгьы саҵахымкәа, ажәԝангьы саҵахымкәа, аԝ-храк рыбжьара срыбжьагылазшәа збеит.

Ԝаԥхьа ҳамҵак ацаҟьа иқәгыланы иԥшуан ақәасаб. Нас, иааҙыҙымкын, абҵәа нкаҟьаны ашьшьыҳәа имыццакҵакәа, ашьха шәарах раҳ аҭеиҭыԥш нылкааны, иҙса-ҙсо шьаҷақәак неихнахын, еиҳа иҳаракыз даҷа цаҟьашь шьанҵак ахыцәқәаҵәкьа инықәгылеит. Убри ашьҭахь аамҵацкгьы мҵыкәа, шьха-ԥшак, неилагьежь-неилахынҳәын, ақәасаб анаашьҭнаԥаауаз аамҵазы, акыр -кырҳәа ахьтәы ҵәҵәеиԥш ԥҳәызбак дшыччоз, алакә ԥшалас дналызбааит. Сыҵрысны саахьаԥшит. Ақәасаб ацаҟьаш иқәгылаҵамызт. Сзеихсыз ажәеиԥшьаа рҭыԥҳа лакәын.

«Анцәа иахьакәым ала сумырԝашьан!» – сҳәан, хынтә сылахьи-сыцьымшьи аазҙатәит. Убри инаркны, сынҵагыланы ҭоуба зуит, сабԥьар аакныхны иахьарнахыс ажәеиԥшь

рырахә сышрыламкьысуа ҳәа. Убри аахыс абри аԥсуа шәаҟь иубо, зны-зынла шьахәала иаасрыцкьоит, абжьарак, аҭыхәҭа иҭаҵаны есымша, схаҽы икнаҳауп. – Аҵанӡа даакәыпсычҳаит Ҷемраз.

– Уаҳа шәарыцара ашьха сшаҽамло ҳәа ҭоуба уузар, ари ушәаҟь асҟак уацклаԥшны изурыцкьои, баба? – сҳәан, сҽаарзажәшәа сизҵааит, сабду Ҷемраз.

– Ари саԥсуа шәаҟь уажәы даҽеаԥьароуп ахы ахьхоу, убри азоуп изысрыцкьогьы! – иҳәеит, ишәаҟь илаԥш нахмыршәаӡакәа.

– Баба, шәарыцара умцозар, уаҳа иабыкәу уахьцо?- сҳәан, еиҵа шьаҽак сизааигәаны саангылеит.

– Аҳы, ушьҭа аӡымлага еиԥш, уцо-уаауа, уаҟәыҵӡом былды сурҳәаанӡа! Сабацо умбои, қардуаг аагара ҳцоит ашьхаҟа. Уара иудыруама ақардуаг захьӡу?- дсызҵааит аҵыхәтәан.

– Мап, исыздырӡом! – сҳәеит.

– Ақардуаг захьӡу, хаҳәжәлоуп. Аха уи аԥшаара уадаѡуп. Ашьха ҵәҵашқәа рыкьышәкьышәраҽы иамиаауеит. Иара аԥь рацәа аҟара еиқәаҵәоуп, аха уи ацаҟьа иагәылоу, ақардуаг ҳәа изышьҭоу ахаҳә еиқәаҵәа ахьыкнаҳау, ауаѡ иакәым, аҵысгьы знеиуам! – иҳәеит сабду.

– Нас, уи ахьыҟоу шәара шәызланеиуеи? Аҵыстҽаҟьа зымнеиуазар?- сызҵаарақәа атлареиԥш иамацон.

– Иа шәиу, шәиу, Шәанӡаа рашәа, Аун-иԥа Уаҷ Кадыр! Ари избо иахьа схы ахәа алаԥсаны, еихаҕәыла имсар иуам! – иҳәан, игәарԥхангьы дааччеит сабду. –Ажәакала, усгьы-усгьы, уаҵәы ҳахьцо иахыу-иаҵыхәоу, зегьы-зегьы укәа-умаҕра инҵасымҳәацәар ууам. – Ишысҳәахьоу еиԥш, ақардуаг ашьха ҵәцашқәа рыкьышәкьышәрақәа рҽы иамиаауеит. Убри ацаҟьа иамиааua ахаҳә еиқәаҵәа, ахьыкнаҳау, егьа дшәарыцаѡ еибагазаргьы, ҽышьаԥхыц ахьакуа, ахалара илшозаргьы, ақардуаг ахьыкнаҳау ацаҟьа аԥынҵаҽы дызнеиӡом. Убри аҟынтә, аԥышәа ду

змоу ашәарыцацәа цаны, ахра ахыцәқәа иамыҳәҳәо ахаҳә еиқәатцәа, ахызатцә зтоу, апсыуа шәақьла еихсны, иҽырҷҷаны иларышьтуеит! – иҳәеит, Ҭемраз рацәак ихыигәы алаҟамкәа.

– Изышәтахузеи, баба, уи ахаҳә еиқәатцәа? – Сабду атцаа- ԥшаара бзиа ишимбоз шыздыруазгьы, игәыгьны, сгәы неиқәҳәаланы сеиҭаиазтцааит.

– Ақардуаг ырзытны ауапақәа аларшәуеит. Ақардуаг хьыршазла иршәуа ауапа, ахаангьы апштәы цазом. Ишырҳәо еиԥш, аб-иаб ихаангьы, мшаҽны ақардуаг ахьыршаз ишнатцырхыз иҟоуп, еицакзом!- иҳәеит.

– Ауапа зыршәуеи, усгьы еиқәатцәоупеи?- сеиҭанеиазтцааит снеиԥыɷлан.

– Ауапа шкәакәа ыҟоуп, ауапа еиқәатцәа ыҟоуп, ауапа хәылда ыҟоуп, акоукоу уапа ҳәа зышьтоу ыҟоуп. Имаҷзаргьы иҟоуп ауапа цәышгьы. Еиуеиԥшым аласақәа: аласа шкәакәа, аласа еиқәатцәа, аласа хәышлапса. Абарт ԥсардла ибзакы-бзашьтны ирықәырҳуеит. Убри ашьтахь, аласа драпоит, ауапа рапареи аҙахреи ирызҟазоу аҳәсеи ахацәеи. Аха ауапа драпоит еиҳарак ахацәа. Иҟоуп ауапа арапара иацырҳәо ашәагьы. Ауапа рапаны «ахыртәага» итыргоит. Убри ашьтахь, аласа шкәакәа иалхны, ауапа хәылда еиқәатцәа зҙахырц зтаху ауапа шыдрапара-ианыдрапалак, ақардуаг хьыршаз атцырхуеит. Убри ашьтахь асы аҟара ишкәакәоу аласалых уапа, аԥь ацәа самсал аҟара еиқәатцәахоит. Раԥхьа илнакааз аиқәатцәарагьы, абиаб иԥара иақәлахоит, апштәы еицакзом! – иҳәеит сабду, ишәақь ақәыԥшыга дкылԥшуа...

Сабду ауапеи аласеи шыдрапо атәы дахьалацәажәоз, исгәалазыршәаз сыздырам, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, уажәы ааигәа, даара сеилаҳаны сзыԥхьаз, Баграт Шьынқәба иɷымта «Иаирума». Ацәаҳәақәа слымҳа инҭаɷит:

Каҳа-бҕала ҟәар-ҽар,
Рапа – рапа ҟатцала!

Даҽеа ԥыҭрак ҳаакәашар,
Нас узцозаргьы уцала!

Сабду ажәа «арапара» иҿыҵеимыршәазҭгьы, ауапа шыдрапо атәы даламцәажәазҭгьы, «Иаирума» сгәаламшәаргьы ҟаларын. Нас уаҳа сабду сызҵаарақәа дырҭамккәа, аҳәарагьы шысцәуадаѡзгьы, иаазгәаҕын:

– Баба, уаҵәы уахьцо саргьы сугарауеи, иахәа? – сҳәан, сҽынкаршәҙаны абѡатә даҷ еиԥш сҽынеихасырҳәит. Исҳәаз аҵак ҟамҵаҙакәа, зынҙа имаҳаҙазшәа,ишәақь арыцқьара дшаҽыц даҽын. Илымҳақәагьы хәыҷык ирыгын. Оп! Ари исҳәаз имаҳазар ҟалап! – сҳәан, даҽеазныкгьы сеиҭаиашьапкып ҳәа сыҽшазыҟасҵоз, зныкыр, сабду днеимәа-ѡеимҳәан, ишьахәа аԥҽыхагьы наиваиҵан:

– Узгап, узгап! «Бла иабо, ахы иапсоуп!» Укласс усгьы мзы наҟьак уоушьҭуп! – иҳәеит, уаҳа сҭиҵааua, егьиуа акәымкәа.

Сара оумашәа избеит сабду, Ҭемраз, ҽԥныҳәада, абас иаармарианы, сҽы ԥымҽкәа дахьсзыхашаз!

* * *

Адырѡаҽены Ҭемраз иаԥхьагьы сааԥшит. Уи ҭамҷыҭ дгыланы амца шеиқәиҵоз здыруан. Уажәы – уашьҭан, иеиха ашьҭыбжь анбасаҳаришь ҳәа, алашьцара салаҙырѡуа сышьҭан. Ажәѡан иналпыҟҟаз аеҵәақәа зқьыбла-хьыбла еибарлацәкәуа сҧенԥьыр ахышә рыҽенылрпсеит. Убырҭ аеҵәақәа рышьхыҵә ирылыскааит, зегь реиҳа ишәпаз, зегь реиҳа илашоз, ашаеҵәа иаадѡылоз еҵәак. Убри аеҵәа азыҳәан сгәы инҭысхәыцыз, абыржәыцәкьа иаҳазшәа, сахьышьҭаз суада сҧенԥьыр ахышә инкылшәан ижжаҙа схаҽы аҭуан иаатҵатәеит. Аха уи лацәарҙасрак акәхеит. Сылацәа неихьысшьаанҙа, ацәыкәбар еиԥш, аҭуан инаҵабеит. Иԥьасшьеит – илакәсшьеит. Лабҿабазу, лаԥшҵашәаразу сцәеилаѡашьо, ѡаԥхьа, нахьхьи, ажәѡан агәаҵаҕара инкыдызбаалеит.

Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит Сасрыҟәа аеҵәа ажәѡан «ишҽихыз» захьӡыз, уахык зны аӡын ҵхы иагәылеиҳәоз сабду илакә.

«Абзиаразы, абзиара аишьцәа рыбжьарагьы иҟазар ауп!» – иҳәеит, сабду илакә ахи-аҵыхәеи анеиқәиҳәала, илахь неиқәиҵан. «Сасрыҟәа иашьцәа ԥшьынѡажәи зежәѡык рыԥсы еиқәирхеит!» – схәыцуан сара. Ахра агәаҽы аҵаа иҵаарыччоз еицәа иҵаарыччеит. Хьӡыда-цәада ашьха гәысакараҽ аҵаа ицәынҵәалон, рашьеиҵыб Сасрыҟәа иакәымзар. Рыԥсы дахьӡеит Сасрыҟәа. Ихҽала ажәѡан аеҵәа рызкыдихит. Убри ала ахьҭа рыԥсы алаҳәамхеит, еиқәирхеит иашьцәа.

Сасрыҟәа Нарҭаа аишьцәа иреиҕьыз, Нарҭаа реиҵбы, шьак еицалҵыз иашьцәа рнапала ԥсышьа цәгьа ирҭеит. Избан? Иара, Сасрыҟәа ихаҭа еиԥшҵәҟьа ирыцҳасшьоит, алаҕырӡ акәааша, Сасрыҟәа ихьаа зызхымгаз аҟәараса. Сыбла иаахгылоит аԥхыӡ цәгьеиԥш, Сасрыҟәа ишьа иашәыз аҟәарса ашьапқәа, Сасрыҟәа иуаз.

Нарҭаа раҟара иҟәышдаз, Нарҭаа раҟара иразыдаз, иԥшӡадаз, Нарҭаа раҟара фырхаҵарала, хьыӡрацарала иӡрыжәдаз, аха..

«Ишәин, сыҷкәын, урҭгьы. Урҭгьы рлахьынҵа шәышәын!» – алашьцара иалѡны, абас бжьык аасыдышылеит. Уаҳагьы анеиԥхьхәыцааха самраӡакәа, сабду иеиха ашьҭыбжьгьы ашьыжь шара арҿыхеит. Схәыцрақәа ӡшәахҵас иныҵабеит. Макьанагьы ацәылашара адәы иқәымлацызт. Алеи-аԥси рыбжьара сҿеилаҳәааны, аматҵурҭахь албаара сгәы ишҭаз, сангьы дааѡналеит. Сан илҭахӡамызт сахьцоз, аха сабду иҿы лызԥымҿеит.

– Мѡамыш шәықәлааит! Алаԥшыцәгьа-аҿаԥшыцәгьа дышәхарамхааит, срыцҳауп! – лҳәан, уаҳа мҳәаӡакәа ҳган ѡын ду ахь дылбааит. Рацәак мырҵыкәа, саргьы сҿеибыҭаны ҳматҵурҭаҿы санааи, сабду, абжьаапҵы еиԥш, акәастхара амца еиҿашуа, «абарбанҵьиа» еиқәиҵахьан. Сабду Хьы-

шьаш ҳәа дзышьҭаз иҽеихәа кәадырны иҽехырпҳарҭаҷы иҷаҳәан.

– Раԥхьаӡа ақардуаг ашьха иаҷухырц, ашьыжь шара уаҵагыланы, амш уаԥылеит. Амшразы, мышьҭабзиала, ушьхацамѡа ушьҭа ануҵалааит! Уқардуаг иашәуа, уқардуаг ахьыршаӡ зҵухуа укоукоу оупа ҭацаагагахааит, маҳәрацагахааит! Ашьха ауеи бааԥс уҟәнакааит! – иҳәан, иац ахәылбыҽеха, сан иҟалҵаз ацәацәашь хха-ххо иаркны, ашәхымс сныларгыланы, хынтә схы инакәихшан, ашьыжь шара сналеиныҳәеит сабду.

Макьана зшәаԥшь ывҵнамгацыз мрагылара днаҵагылан, ибжьы ныҵагӡаны ици-ишәи днарықәцәажәан, инеихышьеиҵышьны, илахьи – иԥьымшьи ааиӡатәит, хынтә иԥьарит. Нас, сан лахь даахьаԥшит... Сан сабду иҽеы усгьы дцәажәаӡомызт. Деикәаҳәа – еикәаԥса, деиқәыԥсаса дгылан. Аҽеҷышькыл сшьапы нанырсланы, ахьшәҭҳәа сабду снеиҽехьнылеит. Агәашә ҳанҭыҵит. Макьана зыԥштәы зхымыггацыз ашаеҵәа, лаша-лашо, мрагыларахь, ажәѡан акалҭ икыдшанхалон!

* * *

Амѡан иаҳзыԥшыз Енызба Шәарахгьы, сабдугьы, саргьы Ашәбаарха ахаԥаларҭаҷы, Анышәцҳахә ҳәа иахьашьҭоу ҳанааи, ҳааҽыжәҵит. Ашьха ицоз – иаауаз рыԥсы ахьынеиҭаркуаз, ѡба – хԥа ҷы зҵыҵуаз аԥса ахаѡаӡара амҵа сабдуи Шәарахи рабԥьарқәа нкыдыргыланы, рхьатрақәа аԥса амҵа адарыԥараҷы инышьҭарҵеит. Аѡада ахы рханы ачхьыньԥ гылан. Уи ачхьыньԥ, ҷыц аихаԥсыхә иҵырхыз акакәын.

– Абыржәы ааигәа хьшьцәақәак ашьха ишьхнылеит. Иумбои ачхьыньԥ ашьхаҡа аҷы нархоуп! – иҳәеит, Шәарах, иҵытынжәга инацәхыԥ ду ала инеиҵеиҵан.

– Даара зхы иақәгәыгуа бҷараҳк иакәымкәа дыҡам. Ушьҭа ашьха жәѡан асфѡы алышәшәо иалагахьеит. Ашьха ду аӡын аҕыжәара зегьы насыԥс Анцәа ириҵом. Ԥшӡала

дшышьхнылаз еиԥш, дыбзаҳәны дышьхыҵааит! – иҳәеит сабду.

– Ҷемраз, ихәыҷы – иду иҳацыртҵаз, Анцәа ҳазхимбааз ачеиԥьыка ҳ‹еынахаҳаԥхьалар шԥоубари? «Ашьха ицаны,амла иакны ихынҳәыз, иԥсаҵа цәгьахеит!» «Азѡеи ачыси еисуеит!» – ҳәагьы рҳәоит. Акы ахьырҳәо, акыƙоуп. «Абга ахьҵоу ауп ала ахьҵашуа!» – иҳәан, адарыԥараҷы ишьҵаз ахьаҵра даахеит Шәарах. – Ихьшәаны дгәасҵазаргьы, асасгьы дҳамѡанызазаап! Уԥсынҵры Анцәа иумырƙашƙьашан, дад! Ари умаҵа иакәхап, Ҷемраз? – иҳәан, Шәарах илаԥш хаа саатҵигеит.

– Аиеи, Шәарах, ари Анцәа ду исаҵәеишьаз смаҵа аиҳаб иоуп. Анцәа рааʒаха сеираʒозар, еихымƙьа-еиԥымƙьо, да‹еа ѡыԥьагьы ыƙоуп. Раб дабиԥазаҵәгәышьоуп, аха, асоуп, аибашьра ду ƙалеит анырҳәа, ҳаҕоу ахьмыʒг даҵалааит иҳәан, иѡызцәа ахьцоз иаргьы дцеит. Акыргьы аатҵуеит ихабаргьы ҳмаҳаижьҵеи... – иҳәан, сабду иныҵакны даақәыԥсычҳаит.

– Иаарласны иѡны ичамѡахә Анцәа иƙаиҵааит. Ҳәарас иаҵахузеи, иѡызцәа ахьцоз дцеит. Иаб диԥами, рыцҳа, ус акәымкәа, да‹еакала, ƙалашьас иамази! «Амжәа агәаԥшь, амжәа агәаԥшь авҵиаауеит!» – рымҳәои! Баба, уҵеи даныхьʒырҳәагаха, ани аби рзы еиҳау насыԥ ƙалашьа амаʒам. Анцәа иԥьшьоуп, Ҷемраз, уҷкәын заҵәы Ирод, жәлары зегьы ибзарʒы ахьырҳәо. Ари нахысгьы уажәымҵа Анцәа аʒахәаш ахоумырҳәын! – Иухьʒузеи, дад, уара? – Шәарах ихы насықәикит.

– Умар сыхьʒуп! – сҳәеит, сцәа сынҵаʒыҵуа.

– Уабду иҳақи, идоуҳаи, имшреи Анцәа иуциҵааит. Арахь ууаскьа, дад. Есымша ухәы афаха Анцәа иуеираʒалааит. Унапы аркы ҳчеиԥьыка хәыҷы! – иҳәан, афатә, ацәарҵәа еиԥш ихьыбгьышха, ахьа бгьы хырѡаԥшааны икаԥсаз илаз ацха мгьали, ашә еилатҵеи, снархиԥхьалеит.

Чан шьҵахь инхаз ахәыцхақәа аашьҭихын, цахашк инагәылеиԥсан, инаҳаракны ашыцламҵә зқәышьшьы иƙаз

ахьа – махә инаганы инықәиҵеит. – Аҵыс ыҟоуп, аҳәыҳә ыҟоуп, изҽаҵахәу иамазааит! «Ахәаша кауршәыр, адгьыл абылуеит!» – рҳәоит. Аҳы, дад, иаанхаз ушьҭа уара рҭыԥ иқәҵа. Имашәырынгьы ахәаша уаҕрамгылан. Ахәаша иаҕрагылаз иажәабжь уаҳахьоума, дад, Умар? – иҳәан, днасызҵааит Шәарах.

– Мамоу, исмаҳаҙацт! – сҳәеит, сааигәырҕьан.

– Удинаныс, Шәарах, ҳаԥсааиҵакра иналагҙаны ишҳауҳәара уи ажәабжь. Ачкәынгьы ажәабжьқәеи алакәқәеи рзы ахра даҽалоит! – иҳәан, сабдугьы саргьы Шәарах ҳааизҽлымҳахеит.

– Уи ажәабжь шыҟалаз абас ауп! – иҳәан, Шәарах жәлар рҽаԥыц ҳәамҭа ахы ааирсалеит.

– Ҽыуаѡ хаҵа еибагак, иҽеиқәа сыѡсыѡ, акәтаҕь агәы ақәҵәрарауа, иезгьагь кәадыр ҟәынашәк анпыҟҟала, иҽыкәаша иҽԥырха агәыҵҳәаны, иҽегәара ҟамчы еиѡырҽаны, абри иныс узымҳәо, амѡаду агәы аахәаны дышнеиуаз, ала амгәа аԥа ҭызшьаауаз ҳәҳәабжьык иаҳаит, «Ԥсҙхарымашь, анаҧьалбеит!» – иҳәан, иҽеы аҕәра наҽакны даатгылан, дҙырѡит. Аха еиҳа-еиҳа аҳәҳәабжь еицралон. Изкәиҵара изымдыруа, дынкахәыцуа аҽеыуаѡ дышгылаз, арԥыск икәымжә кьаҽ иҵаҽырбо, апхаҳә зыхьшьыз еигәышә иѡыҵыршьны, архәара даавҵын, амѡахәасҵа даныланы иҽааихеит.

– Дад, абзиараз уаѡ дузҵаалааит! Абри аҳәҳәабжь ахьго абыкәушь? Иҟалаз арыцҳара закәу ҳәа, хәылҟьаҽылҟьамкәа, аилкаа умазар исаѡумгар сҵахын! – иҳәан, аҽеыуаѡ иԥылаз арԥыс дизҵааит.

– Мадина, разҟы цәгьа, лмаҭа заҵәы, иааиқәшәан, дкьаҭагәышьеит! – иҳәеит, арԥыс иеигәышә ааиѡыҵрыхны.

– Ишԥа, дад, хатә бзазала диасу, машәырла дымѡасу? – деиҵаҵааит аҽуаѡ.

– Иааиқәшәан, дықәрахьымҙахагәышьеит! – иҳәеит, арԥыс даламлацәакәа.

– Анцәа ду иԥьшьоуп! Сара абасҟак аламгәа аԥа ҭызшьаауаз аҳәҳәабжь ансаҳа, ахәаша даҕрагылаз ԥьысшьан, сшәаны сыҟан. Ес-иҟалазаалакгьы, ахәаша даҕрамгылазааит, ԥьушьҭ! – иҳәан, аҿуаѡ иҿынеихеит.

Ачеиԥьыка адоуҳа-доуҳак еиԥшым.Аҳақгьы,ҳаққ еиԥшым! Итҵозеи уи аахыс, усҟан жәохә шықәса ракәын исхыҵуаз. Аа, уажәы итҵааршәха сышлара ҟәашккараҵа, ашә-гәашә сылаԥшуеит. Абри ажәабжь, сабду Самԥал ԥьанаҭ ҭыԥхәырас изауша иҳәамҭаны, Бидаҿ ишьҭикааит. Бидаҿ иҟынтәи, саб Аԥыр иҟынҵа иааҵеит. Саб иҟынтәи, ажәабжь иацәыҵқәаз акы ыҟазаргьы, ишеибгаз, Умар укәа-умаҕра итҳасҳәеит. Уаргьы ари ажәабжь хәыҷы умаҭацәа ирызныжь, дад! Абри зегьы зхысҳәааз, аԥсуа жәлар рҟәышреи, рхацламҳәеи, аамҭагьы иазыҵѡом, анышәгьы иазыфом. Иҟоуп, аб-иаб ихаангьы, ҕраԥсрагьы ақәлаҵом. Абиԥарақәа, абас, жәѡахырла еимырдалоит! – Шәарах иажәабжь неиқәиҳәалеит.

Иара Шәарах ихаҭа иҳәан еиԥш, итҵозеи уи аахыс, аха уи ажәабжь ашәышықәсақәа агәыҵакны, иахьагьы, мшаҿны еиԥш, ахаҷа-хаҷа ҳәа рыдш еимхәыцшәа еихышәшәоит. Иахьагьы уи ажәабжь хьыршәагә сыцуп, Шәарахгьы мшаҿны еиԥш сыблақәа дышрыхгылац, дрыхгылоуп!

...Адырѡаҿны, Анцәа имчала, каҳада-ԥҿыда, ашьха аҕныжәѡангьы ҳзыхашан, ҳаибга-ҳаизѡыда, «Нои иҕба аԥҿыха ахьыкәу» ҳәа изышьҭоу, Ламкыц ахра ҵәцашра ҳнаҵагылеит.

Аҵыгәҭа ҳахьҭагылазынтәи, Анцәа амц сумырҳәан, ахра акьатрацәра аҟынҵа, ибжьазар ҟаларын, сабду излеиҳәаз ала, ѡажәаҟа, ѡажәеихәбаҟа ҿышьахәар. Ахра ѡашра ҭакнаҳа акьышә-кьышәраҵәҟьа иаҿархәаны, иамиааны икнаҳан, ҳаҟьак ашәагаа зшәагааз, ариабжьарак ақардуаг ҳәа ҳабз зҿахьаз ахаҳә еиқәаҵәа.

– Хынтәуп абрахь уареи сареи ҳаицаауеижьҭеи, Шәарах! Ахынтәгьы Анцәа дҳацныҟәеит, Анцәа даҳҳылаԥшит! – иҳәеит, Ҭемраз иаԥсуа шәақь аҵхаара зҭыршаз аҭыхәҭа иҵыхуа.

– Иахьагьы баша ҳхызаҵә Анцәа икаумыршәын! – иҳәан, ихәда иахшьыз ишәаҟь ааиҟәнихит Шәарахгьы.

– Ашьханылацәагьы аԥхьагыла дрымоуп. Аԥхьагылара Анцәа уахимбааит. Есымша-шара уабду иаԥсуа шәаҟь аҳәдаҟь иаԥхылнадалааит! Аԥхьа ахысра уара иутәуп, Ҭемраз! – иҳәеит Шәарах, арагәаԥшь иансалаз иабџьар агәыҵәы ижәѡахыр иныҵарҷәҷәаны.

Аѡ-хра ҷҟьарак ирбжьҟьаны иааиуаз арѡаш ахыҟәаҷ, наҟ-ааҟ ишьҭаз ѡ-хаҳә шкәакәак рыҽенықәыркит Ҭемразгьы Шәарахгьы.

Ахраҟәа ирҷыхәашаны илеиуаз арѡашқәа рыбжьы заҵәык акәын, ашьха жәѡан аҭынчра еилазгоз. Нырцәиаарцәи ҳаԥи-ҳаѡеи ҙырѡуан. Нахьхьитәи ашьха жәѡан агәаҵаҷара иҵагылаз абахәқәа реибаркыраҷы шьыжьык, ма шьыбжьонк, мамзаргьы шьыбжьымра ахьашымҭазы, ѡ-бҷабк ацаҟьа иаҷаҙсо, ртәыѡақәа хыршаны, аҷах-сахҳәа, инеиҷагыланы инеиҷасхьеит ҳәа угәы иаанагарымызт. Икаххаа иҵацәыз ахраҟәа рыжәѡахырқәа ирықәыхәмаруан ашьха мырхәага. Ҭынчран, убысҟак иҭынчран, улымҳақәа рыҳәҳәабыжь ухлахаҵ аргьежьуан.

– Аҳы, Ҭемраз, ҳтәашьа-ҳаԥсышьоуп. Уаԥсуа шәаҟь унапы инықәырс, ахысра иаци-иахьеи иумбеит. Ухымҭа маншәалхааит! – иҳәан, ишәаҟь ацламҳәа аанкыланы дѡагылеит Шәарах.

– Ари ҳазлысны ҳаауаз абҷьы-шәыб зҷачыз абна еилачыра, аҙаҙаш ирыхьшыз, сшәаҟь алацәа, аҙы ацәыкәбар сцәаҷаҵәаргьы ҟалон! – иҳәан, иаԥсуа шәаҟь алацәа днаҷаԥшит. Аха ари ашәаҟь ахаҵагьы, иаҷаз ашьанҵагьы, иахагылаз акәтыц сампалгьы, амҳасҵагьы, аҿԥыхәшә зҵыҵуаз амимагьы ибахҵәаҙа иҟан. Уи акыр игәы ааҟанаҵеит Ҭемраз. Уи иаанагоз, ашәарыцацәа рқьабз ала, иахьатәи амш ухиоит ҳәа акәын. Гәаныла илахьи-иџьамшьи ааиҙатәын, ахаҳә шьанҵа ишьапы нықәыргыланы, ԥшь-бѡа уадыхәк цырцыруа изхаԥсаз иаԥсуа шәаҟь инапы иныкәырсны, аҵыкьҳәа

дхысит. Алеи-аԥси рыбжьара ашәакь ҭҟьабжьы, ашьха рыԥхрақәа иаамҵадырсын, ҳаԥи-ҳаѡеи неигәныѡит.

– Ааит, сжәытә абҵарах удырѡатәгьы-удырхатәгьы еиҧхааит! – Ҽаангьы цохгьы, цабжьгьы, иукуа-иушьҭуа умпыҵаманшәалахо, уаага-уааца Анцәа иазирхалааит! Ахы иҵамшәаз, агәы иҵашәааит! Уқәақәра згааит, Ҭемраз Мқанба! – игәырҧара аатѡадахеит Шәарах, Ҭемраз «Тәыѡа хахак» гарӡган рцәыла иԥахны, ахи ашьапи еилаԥсаны, иазқәанҵа акаѡха аергьашәа ҳәо диԥылазшәа.

Ԥхныгак, ԥхныгак иаҟараз, ақардуаг самсалха, еилаарцыруа, раԥхьаҵәҟьа аҟәарашра инылаԥсеит

– Аѡбатәи ахысра, бзиа аҵыхәала, мшьҭа цқьа хиала уаҽа иануп, Шәарах! – иҳәеит Ҭемраз, иҷкәынра хьаҳәызшәа игәы иҵԥрааруа.

Сара ҿымҭӡакәа ахаҳә ҳаҟьа сықәтәан, сыла иабоз, слымҳа иаҳауаз зегьы ԥьашьо- илакәшьо. Наҟ ашьхақәа рхахьы: «Гәшәиу, гәшәиу, гәшәиу» ҳәа акаԥкаԥқәа рыбжьы ааѡуан.

– Акаԥкаԥқәа анеиқәҽырҵуа ашәарах ирхыбаауеит, ашәарҵара раагәа ишыҟоу адырра рырҵоит! – иҳәеит сабду, акаԥкаԥқәа рыбжьы гәхьааганы дырзыӡырѡуа.

Сабду исиркыз ақардуаг цырцыруа искын. «Иԥьоушьоиақәԥьоушьо», – ҳәа, ари сабду ахра ацаҟьа иамирҷаз ахаҳә еиқәаҵәа, егьырҵ ара ашьха тәылаҽ иаазбахьаз акы исзеиԥшымхеит. Абыржәада снапаҽы исымкыцызт. Шаеҵәак жәѡангәы икыдхны сабду исыркызшәа, сгәырҧара нхышхыҵәеит. Абри аамҵазы, аҵыкьхәа Шәарах дхысит. Алѡаҵәгьы аҿааизганы, аҽеикәарҳәуа аҽынанахеит. Кәтаҕьк-кәтаҕьк иаҟараз ақардуаг ҟырҷахақәа, ацаҟьа аԥынҵа иаҽышәшәаны аҟәара инылаԥсеит.

– Баба, арҵ ақардуагқәа ушьҭа ишәызхома? – сҳәеит, иҵегь ихысыр шыстахыз дырдыруа.

– Ԥшӡала, арҵ заҟа уҭаху ахьыӡрацацәа руапақәа алоушәуеит. Уимоу, уара ухаҵагьы, ԥшӡала, уапа хәылдак узашәуеит! – иҳәеит Шәарах, даасхыхәмаршәа.

– Мҩа мшыла, ҳашьхнылеит, уашьҭа мҩа мшыла ҳашьхыҵааит. Ҳԥыхьашәагьы маншәалахеит. Ҳашьха ҕныжәҩангьы ҳацныкәеит. Избоит, Ҭемраз ухәыҷра иаҟәлоу ушьхақәа угәы шыузырҟәымго, аха ҳамҩагьы ааигәа-сигәам, Анцәа дышҳацу ҳдәықәлар еиҕәуп! – иҳәеит Шәарах.

– Нахьхьи аҩ-храк инарывшәан, пҭа ҷыртлахакгьы аҷаанахеит. Ашьха жәҩан каххаа ишыҟоу, пҭа хаҷерак анаацәыртҵ, аҕныжәҩан еиласуеит ауп иаанаго. Ус, аханатә аахысгьы ашьха ҟазшьас иамоуп. Абни иаацәыртҵыз апҭа црыш, иузгәамҭаҙакәа, ашәымҭак аҷеаартланы ажәҩан ҭанасуеит! – иҳәеит, сабду иабҧьар иҟәаҟәа инкыдиҵан.

– Уҷеибыҵ, Умар! «Бла иабаз, хы иапсахеит!» – усыҷехьнылеит! – иҳәан, ишькыл ишьапы нанихит. Саргьы иҵаирцәыз ишькыл сарма шьапы нансырслан, ахьышәҳәа снеиҷехьнылеит. Хашдәықәлара ҳдәықәлеит, иахьатәи амш избаз-исаҳаә зегьы ахааназы сгәалашәараҷеы иаанхеит!

* * *

Иахьадагьы исмаҳацыз «Абҕаб аҵахарҵа» ҳәа иахьашьҭаз ҳанааи, ҳапсгьы ааиҵаҳкып, Анцәа иаҳԥыхьаиршәазгьы акы ҳнацҳап рҳәан, Ҭемрази Шәарахи аҙыхьқәа ыҵхәрааны иахьааиуаз, храк ашьапаҷеы иҷеыжәҵит. Убри аҵып ахаангьы исхашҭраны сыҟаҙам. Ашьац кашьшьы, еихык- еиҵыкны ашьхакәа ирҷапсаз адәхәыԥшқәа, уара уҷеы иамбаз, ула иамбаз, аха хәыцра цәаҵарҙыҙагақәак узцәырыргон. Аргама иубартә-иуаҳартә иҟан, абра мышкызны, абарҵ ашьха еибаркырақәа згәакьаз, иззааигәаз ауаапсыра, адәхәыԥшқәа ргәы неиѡыхны, рызқәаҵып шылырххьаз. Мышкызны зҷа шьамхқәа ахрақәа ирҷызгоз аҧсуа хаҵа инасыԥ, абарҵ ахра еиѡыцәрақәа ирҷахәашо арҩашқәа реԥш, ихышхыҵәон. Усҟан сызхьымҙаз, усҟан исызгәамҭаз уажәы сгәалашәарақәа рашҭа аҟынтәи зегьы збарҵоуп, исаҳарҵоуп.

– Анаҧьалбеит, аразра аҵыхәа ҙра-ԥсра ақәҙамзаап! Жәлар рлахьынҵа иахылаԥшхәу Анцәа ду, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп! – иҳәеит сабду.

– Изхуҳәааи, Ҭемраз? – дҭааит Шәарах.

– Ани умбои, Шәарах, адгьыл аҳақ зи-мцеи ирылсны, иахьа уажәрааиҙагьы ахы шеиқәнархаз! – иҳәан, хәбаҟафбаҟа ҽышьахәар набжьамкәа Ҭемраз ивараҷыҵәҟьа игылаз акама еихажәаа инацәа нақәикит! – Ахәашабга, хымпада, абраҵәҟьа акәзар ҟаларын, акыр шықәсақәа рышьҭахь, амҳаԥьыр ԥҳәыс лутра ахьлымаз. Заҟа гәыргьа лабжыш ҭалыпсахьааз, заҟантә ауаз еиқәаҵәа ҭалҳәахьааз, иахьа абри акама заҵәы ада шаҳаҭи цҳаражәҳәаѡи дызмам аԥсуа ԥҳәыс лутра ашьана! – иҳәан, лоунатә даақәыпсычҳаит сабду.

– Иуҳәаз ԥсаҭа ҷыкацуп, Ҭемраз! Урҭ амҳаԥьыркәа рҟьапҵақәа, еихала-еихыҵуа, нахьхьи, нахьхьиҙа ашьхақәа иргәыҵаргәгәа ишьҭоу адгьылқәа ирхылаԥшуа дуоҳакгьы ыҟамкәан иҟаҙам. «Зегь акоуп, иахьа ихҵәа -хыпсаау ари ашьха дгьыл аԥшәма данықәҵуаз, иишьаркыцыз, аԥсра иахәшәу аҙыхь азыркыз ихаҭа дахьымҙаргьы, иԥа дахьҙоит, иԥа иааиртуеит. Ипа дахьымҙар, имаҭа иааиртуеит. Убри ауп, зҽы мцәажәо, амҳаԥьырцәа ршәаԥьҳәаѡ акама иаҳәогьы. Убри азоуп, ашәышықәсақәа агәыҵыхны, аҙын ахы нықәҵаны, ес- аапынра, иҽыцххараҙа изгыло акама, амҳаԥьырцәа рдоуҳа! – игәамҭаҙакәа Шәарах иблақәа инархышәшәаз, игәырѡеи-игәыргьеи рылабжыш иԥаҵашла иналаҳәҳәаит.

– Шәарах, уабдуцәа ргәаҟашәеи, уабдуцәа рыхәрашәеи, реиргьашәеи шеишықәса иахьеицралоз, уабиԥарақәа рыжәѡахыр анаҵагылаха уазраҙаз, аԥсуа жәлар рдоуҳаи рҳақи еиҭаҷыхарц иҟоуп. Уареи сареи ҳахьымҙаргьы, агәра ганы уҟаз Шәарах, иахьа иқьапҵажә-цуҭажәха, ашәышә бжьы ахьықәѡуа уашьцәа рқьапҵажәқәа, ажәытәҙа еиԥш, абарҭ ашьха аҳаѡақәа зегьы ҭырлашаауа, ѡаԥхьа иаарласны рымцахара шеибакуа. Ѡаԥхьа еихаххаа ашәарах рҭамҳа еиҷыххаа ишыкнарҳауа. Ѡаԥхьа абқәа рԥыза ахра цәҵашқәа рыжәѡахыр ишыкәырхуа. Аԥхьан уара иуҳәан

еиԥш, убысҟан ихыртлахоит, амҳаԥьыр данцоз иаиркыз, аԥсра иахәшәу ашәышықәсақәа рымаʒа ашьха ʒыхьгьы! – иҳәеит Ҭемраз.

– Ҳалалреи қьиареи ыҟазар, аԥшырҭа иқәтәоу Анцәа ду уҽаҳәатәы ҟаиҵааит иаҳхылаԥшхәу, ауаѽытәыѽса дызшаз! – инапқәа ѽышьҭихын, ажәѽан саркьа днаматанеиит Шәарах.

Сара сыԥхыʒ макьана иаламшәац лакә дунеик сықәнагалазшәа, акәын сҭасламханы сабдуи Шәарахи ражәабжьқәа аԥхыʒ ссир еиԥш сырѽышьны сышрылаз.

«Гәшәиу, гәшәиу, гәшәиу!» ҳәа, сгәысҽеанʒамкәа, ѽаԥҳьа ахрашқәа ааимдырҟьеит акаԥкаԥқәа рыбжьы. Инақәырццакны аҵыр-ҵырҳәа иаамацәысын, еихышь-еиҵышь жәѽангьы иныҵалакьит амацәыс ашәахәақәа.

– Ашьха Раҳ ҳгәаҳҽаниҵоит, аҕныжәѽан еиласыр ҟалоит, Ҭемраз! Мѽа маншәала Анцәа ҳақәҵа! Ҳаԥхьа уажәаангьы, аʒы ахьышьҭрахь Анцәа ду иргьыжь! – ҳәа Шәарах дааныҳәа-ныԥхьаны амѽа ҳныкәлеит.

17

Ашьхантәи ҳалбааижьҭеи мчыбжьык инеиҕьны иҵуан. Уи ауыха сара заа сышьҭалеит. Ҳкәасқьа азал аҽы акәын есымша сахьышьҭалоз. Уи ауыха алакәҳәацәагьы маазеит. Бида ичарахь цхыраара ицеит рҳәеит. Сгәалаҟарагьы рацәак иҽеимызт. Сахьышьҭалоз сан заа иалыркхьаз ҳлампа хәыҷы ауаԥьаҟ ахы иқәгылан. Уи ҳлампа хәыҷы ҳәа сашьҭан, избанзар,есымша иаҳаркуан. Ҳлампа ду ҵангьы-мцынгьы иаҳмыркуаз, ҳзала агәҭа иахьеизеиҟараз аҵуан иаҵакнаҳан. Уи ҳлампа ду ҳәа иашьҭан. Даара изцәыԥхашьоз сас дахьк данааиуаз акәымзар иадыркʒомызт.

«Абри ҳлампеи ҳкәасқьеи еиқәлацәоуп. Зыҽены ҳкәасқьа еихаххаа иансыргылаз адырѽаҽены, абри алампагьы,

Аԥьам Иаҳиа ҳәа Ҭырқәтәылатәи туԥьарк имысхәааит хәмаатқ аԥара-ѡа ҳәа. Усҟан аԥара –ѡа ҳәа иашьҭан, хә-маатк ицоз ахьпара. Убри аахыс мышьҭа бзиала, иахьагьы ҳаҭуан иатцакнаҳауп!» – иҳәон сабду. Иара алампагьы ссиршәа иҟаҵан. Литрак агаз зкуаз аҭырқә лампа, акнаҳагақәагьы налаҵаны, ԥыр-ԥьоуҳар даҷ еихарҳәыла иҟаҵан. Ижжаҙа иаркны азал ианааѡнаԥхалак, зегьы иԥьаршьон! Уи аѡыза алампа ҳацубжьара ҳара ҳада аҙәгьы имаҙамызт.

Уаха, аԥхьан исҳәан еиԥш, ҳлампа хәыҷы акәын иаркны ауаԥьаҟ ахы иқәгылаз. Сара уаха мацара акәым, санышьҭалалак, сабду илакәқәа сышрызхәыцуаз, акраамҭа ацәа сааигәа иаасышьҭҙомызт. Алакәқәеи сареи ҳанеибаркаралак, нас акәын, зныкыр исмырдырҙакәа, цәамҭа хаа ашҭа санҵалоз. Аха уахатәи атцх, слакәқәа рышьҭахьгьы ацәа сагомызт. Алампа ҳәыҷы шаркыц иаркын. Алакә рҳәозаргьы – ирымҳәозаргьы, сабду дышьҭаларгьы сан акыраамҭа дышьҭалаҙомызт.

Атцх уашьҭа агәы ааиѡнахырц егьагмызт. Уи ус шакәыз злаздыруаз, ҳарбаҕь хәамзам ҳшымҳа иқәтәаз ала акәын. Иара асаат иаѡызан. Атцх агәы анааѡнашоз, аҳәда нҵырхәхәаны: «Кыкы-кык-ы-ы, Санҵ-ахь-а-а» ҳәа иаапымцәаҙакәа аҭуан иатцыѡны исаҳауан. Схала санықази, ҙынҙа иантынчрази акәын, «цииы» ҳәа иааихмырсыҕьзо, аҭуан иатцѡны абжьы ангоз. «Аҭынчрагьы ҳара ҳаиԥш аԥсы ҭазар ҟалап. Ҳара ҳаиԥш, иаргьы ахатә бжьы ахазар ҟалап. Ҳара ҳаиԥш, иара атәала ицәажәозар ҟалап!», – сҳәеит гәаныла, уаҳа изқәысцара анысзымдыр.

Аҭуан сатцаԥшуан. Уаха зынҙа ҷыцбарах избон, ҳаҭуан златцкьаз ахьатә лампақәа. Азала ахы инаркны атцыхәа ақынҙа, цьара иааиԥымшьҙакәа итцкьан. Ра-гыдык рагыдык итбаан алампақәа зегьы. Алампақәа рыгәтатцәкьа аршьиақәа раархан. Абас мацара ҳаҭуан златцкьаз ахьатә лампақәа зегьы неибанеиԥшны «хырҵәагак» итыхын. Иԥьасшьеит, еитаԥьасшьеит уахада исымбацызшәа! «Изакә

хьатԥла ааʒакәааз анаԥьалбеит, абна еихиаа, ажәԥан хыла иԥзыпҧсоз!» – сгәы сынҭахәыцит...

Иззакәу сыздырам, уажә абни сабду Аԥьам Иаҳиа имихәааз ҳлампа ду аркызар сҭаххеит. «Амзаша еиԥш, егьа икаххаа илашарын!» – аасгәахәит.

Иқәыстԥаргьы-иқәысхыргьы, схәыцрақәа шаҟьо атԥх иалан. Егьа сҳәаргьы, уаха алакәҳәара Бида ичара иахьеиԥнаҟьаз, сагьакуамызт, сагьашьҭуамызт. Есыуаха сзышьцылаз алакәқәа, уахагьы исызхомызт уимоу, зегьы ириаааиуа ацәа хаатԥәҟьагьы амч амырхеит. Атԥх наскьацыԥхьаʒа еиҳагьы скаххаа ацәа салҭуан.

«Аҟәԥьал шбылгьоз, ахԥа ахашәеит» хәа, атԥхи сареи ҳшекәшоз, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, итԥегь санеиԥаз зны, сан исалҳәааз лакә ҳәыҷык. «Аԥсыршьага иан дикәыхшоуп!» – ҳәа, уи акы еиԥшымкәа сааигәыргьеит. Алакә «Атԥыси аԥсыʒи» ахьʒын. «Хәыхәа данцәажәо, аԥсы длырҷыхоит!» рҳәон сан илзыʒырԥуаз. Уи илҳәоз ажәабжь ахаҭа атԥысгьы, излалҳәоз лбызшәа еиҳа ухнахуан. Убриаҟара лажәақәа рыԥсы рхалтԥон. Сабду инеиркны, алакәҳәаразы атԥәаʒа ԥызҭәоз алакәҳәацәа алакә анырҳәоз аасҭа сан ианылҳәоз еиҳа еиґьысшьон, убас лажәақәа рыԥсы рхалтәҳәон.

Убри ауыхагьы атԥх наскьахьан. Убри ауыхагьы, абжьааԥны еиԥш, акәаҵхара амца еиҷашуан. Аʒын ҭхы шьшьылаҳауа, ацгәы шьаҷа еихнахуан. Сан ллакә дналагеит абас:

– Лакә-лакә, сшынеиуаз, иҟазаарын атԥарақәа ирыламԥашьоз Ҭыс ҕрак! Абри Атԥыс ҕра убриаҟара иԥшʒан, адунеи иаақәыршаз, иара иацназгоз ҭыск узыԥшаауамызт. Атԥыс ҕра ажәԥан иалан, аҳауа иалан, иԥшаауан, иаҭахын иацынхашаз, иацынҭышаз, иара иагәаԥхоз ҭыс ԥшʒак, ҭыс еиҭаҳәатәык. Амшқәа цон, аʒынра қәасуан-иʒысуан, аапынра гәылтԥуан, ашәҭқәа каԥсон. Атԥыс ҕра гьежьуан, ихынҳәуан, дгьыли-жәԥани ирыбжьан, иԥшаауан. Аха иара иаҭәаз, иара иашьашәалаз, иагәаԥхоз, хатә ԥҳәысыс ишьҭнахшаз аʒәгьы дазыԥшаауамыт. Иааҟәымҭʒакәа атԥ-

ыс ашәа аҳәон, иҷырҷыруан, иҷырҷыруан, убри алагьы агәырԥа ахнагон.

Аҵыс ишыҟанаҵалацыз еиԥш, мшы ссирк аҿены, шәаҳәарала амш ҿыц иаԥылеит! Агәалаҟара, гәалаҟарак еиԥшымызт! Аԥада ашьха ԥшзаҟәеи, ахәы ԥшзаҟәеи, абарҭ рныс узҳәомызт, зехьынҷьара лакә сахьан илыркаауаз. Алада, ихьы разнышха амшын ацәқәырпақәа агаҿа иаҿаԥсон. Аԥшалас кашьшьы, ашәаԥыҷьаԥ рыкәармаҭра иҵахәмаруан. Ашьыжьтәи амра ашәахәа ашьацра илаҳәҳәуан. Зехьынҷьара хаҳә-ҭынчра иҵынчран. Аҵыс-ҭра заҵәык иаакәымҵзакәа ишышәаҳәоз мацара, амшын агаҿа иахагьыжьуан. Аҵыс ҭра гьыжьуан-ихынҳәуан, аха иара насыԥс иазшаз, ҵыск аԥыломызт. Ицон ажәԥан ахь, илбаауан адгьыл ахь. Абас мацара Аҵыс ҭра шышаҟьоз, ҿенак, ианынаԥш, ҵаҟа амшын аҿы шәиаҟ ԥсыҙк агәышҵа харшәшәало, еикәаҵәи – еикәахынҳәуа, амшын иалҵәраан, ԥаԥхьа амшын иналашәкәо ишыхәмаруаз абеит. Адунеи акы згәамԥхоз Аҵыс ҭра ахы ахашҭит! Аҵыс ҭра бзиа иабеит, амшын иаларшәыз Ашәиаҟ ԥсыҙ хәыҷ. Аҵыс ҭра зынҙа аҿыларҟәҙаны, Ашәиаҟ ԥсыҙ еикәаҵәиуа амшын иахьхыз аҿазааигәанатәеит. Ашәа аҳәон Аҵыс ҭра иаакәымҵзакәа…

Амшын аҟынтәи, Ашәиаҟ ԥсыҙгьы иабеит, амшын иаҿаԥыруа ашәа зҳәоз алакә Ҵыс ҭра! Ашәиаҟ ԥсыҙ аԥсы налашәкәеит, ахаан иамаҳацыз ашәа зҳәоз Аҵыс-ҭра. Ашәиаҟ ԥсыҙ ахы иҵамкәа, агәы иҵамкәа, хгашьа амамкәа, Аҵыс ҭра бзиа иабеит.

Амшын изаламгылаз Ашәиаҟ ԥсыҙ, иааскьаҙаны, ацәқәырпақәа аҿерылакны зынҙа амшын аҿықә аҟынҙа иааҙеит. Аҵыс-ҭрагьы ашәа шаҳәоз мацара, аԥсыҙ иазааигәаҙаны, ашьапқәа амшын аққара, шьамхышәаранҙа инҙаагылеит. Аха Аҵыс-ҭра аҙы иҵалар, аҙы иашьуан. Ашәиаҟ ԥсыҙ аҙы иҵыҵыр ихәаҿуан. Ԥсыҙак ауп аҵыси аԥсыҙи ирыбжьахаз. Ԥсыҙак ауп ԥ-бзиабарак рынасыԥ аҟәара-ԥа илазыршәыз. Аҵыс ҭра аҙы изҵамлеит. Ашәиаҟ

ԥсыʒ аʒы изҭымҵит. Ус еидтәалан ныршә-аарцә. Амшқәа еихала-еихыҵуан, аҵхқәа еихала-еихыҵуан. Ныршә-аарцә илағырʒырқәақәо еидтәалан Ашәиаҟ ԥсыʒи Аҵыс ҕреи. Урҭ рыбзиабара иеԥызшьышаз аʒәгьы дырмоуит. Аҵыс-ҕра аʒы изҭамлеит, Ашәиаҟ ԥсыʒ аʒы изҭымҵит. Аҵыс-ҕрагьы агәаҟашәа шаҳәоз, Ашәиаҟ ԥсыʒ ауазашәа шаҳәоз, а҆енышьыбжьон инеидыԥсылеит! – лҳәан, сан ари ажәабжь хәыҷы аахлыркәшеит.

18

– Дад, ауаҩытәыҩса, ҳазшаз х-насыԥк лахьынҵас иаҭәеишьеит. Даниуа, аҭаацәа даналанагало, идунеи аниԥсахуа. Ацәгьеи абзиеи аханатә аахысгьы рышьхәа еивҵоуп. Аха сабду ԥсаҭа бзиа иҳәалон еиԥш, «Џьабара қамса ҟамлаʒац!» са саашәыкәыхшоуп, уаха абра бзиара аҵыхәала еиднагалаз ауацәа, аҭынхацәа! – иҳәан, Ҟача аханатә аахыс ишиҟазшьаз еиԥш иажәа хыркқәа инарыциҵеит. – Уаҵәуха ачара змоу Ҭамшьыгә Џьакьба, ҳалалреи қьиареи игымкәа, иԥсҭазааразҷы акыр дшьацәхныслақәахьеит. Аха Анцәа иузишаз алахьынҵа лахьынҵоуп, угага узахыԥаʒом. «Бзиа нагʒа шыҟам еиԥш, цәгьа нагʒагь ҟалаʒом!» «Аҵәуабжь ахьгаз, аччабжьгьы гароуп!» – ус ҳазшаз лахьынҵас ауаатәыҩса ириҵеит. Иахьа, Ҭамшьыгә Анцәа ҳазшаз дизыхашеит! Иҷкәын заҵәы Едыгьа аҭаацәа ҷыц даланагалеит. Ихәҩы-ԥацәа ҟалааит, ихәҩы-ԥҳацәа ҟалааит!

Ҭамшьыгә, абри итәоу зегьы абзиаразгьы ацәгьаразгьы, иҩҕәаны ихарҵақәа ҳадуп. Аԥхьан исҳәан еиԥш, амыткәма абжьы ахьгахьоу Ҭамшьыгә иашҭаҷы, аччабжьгьы геит. Иразреи, иуаҩреи, ицқьареи, аҵыхәтәан Анцәа ихьиʒеит. Ацәгьара аҵыхәа шмыʒуа еиԥш, абзиара аҵыхәагьы ыʒʒом, шәхаҵкы сцеит! Сара рацәак ажәарҟазара салагом. Ҭамшьыгә Џьакьба дызлашәзымдыруа, иҷыцу егьшәасҳәаʒом.

Ари абжьарак, абзиаразы шәхы аџьыка ықәышәххьеит. Ари нахысгьы, ачара ахьыʒгьы ахьымʒгьы шәара ишәыдуп. Дасу ҳзыдгылоу аус аҽы, аԥшәма ҳхы еиґьаҳшьарым! – иҳәан, днатәеит Ҟача.

– Ацҳаражәҳәаѡ дхәым-дшьым, рҳәоит. Саргьы абри аѡнаҵа дала-шьала иалахәу, иазааигәоу среиуоуп, шәыххь згеит. Ҟача ииҳәаз ижәбаз ауп, ишәаҳаз ауп. Сара сышьҭрақәлом, иахьа уажәраанʒа ҳацәгьараҟәа рҽы аџьабаа жәбон, ҳгәаҟра шәалатәан-шәалагылан. Абра уаха Ҟача ишиҳәаз еиԥш, абри ҳчара хәыцы ахьыʒгьы ахьымʒґгьы, аѡгьы-акәаргьы иадгылоу шәара шәоуп, шәхаҵкы сцеит! Ҳаргьы макьана ҳажәла заҵәызаргьы, ҳажәла еицакым. Шәчараҟәа рҽы ацкы амаҵ ауыха Анцәа иҳаираʒааит! – иҳәан, иваракы игылаз аҟәардә иԥеныкәикит Дыдын.

Аамҭацқәак иааҭынчрахеит. Аҵыхәтәан, Ҭамшьыгә дѡагылан илабашьа неиԥышьҭаргәаны абас ҿааиҭит:

– Бзабаѡысгьы ԥсҭәыуаѡысгьы ҳәа сзыкәгәыґуа, сыцәгьеи, сыбзиеи, сымаʒеи зҵасымкуа, сашьцәа саашәыкәыхшеит! Сара аханатә аахысгьы аҧсра насыԥда скәашьгәышьоуп. Заҟа сыччахьоу аҟара сҵәыуахьеит. Ибжьыдоу-ишьҭадоу ахаҵа игәырѡа сымшқәа ирыцуп, сыҵхқәа ирыцуп. Аха «ауаѡыдараз амба шьаҟа гәыдызкылаз!» ҳәа смацараха, сгәырѡеи, схәыцра еиқәараҟәеи сырзыншәмыжьит, дад, сыуаажәлар. Шәсыцгәырѡеит, шәсыццьабеит. Еиҳа амахә-ѡа санықәгылаз: «Ааит, абааԥс, аґа игәырпҫа ҳәагьы акы ыҟоуп!» – шәхәан, шәыжәѡахыр сыҵшәымхит. Ауаѡы дыԥҵәазар деиԥызшьуаз ҳабдуцәа рхацламҳәа, ражәа ҟәышқәа сара сзыҳәан имылҳамхеит, иԥсуаҵлахеит, ԥсеиқәырхагахеит. Убырҭ зегьы сара сынарцә гәашә иҵазгалоит. Убри жәдыруазар сҵахуп, сашьцәа! Суазыри суасиаҵи шәхьымыгʒакәа сиасыр ҳәа сшәон. Аха иахьа агәра згеит, ауаѡытәыѡса ихамҭазы, ауаѡ ида хәарҵа-хәаԥшь шимам. Ауаѡ иоуп, дадраа, ауаѡы дыз-

шьуа, дагьаазрыхуа. Иахьа уажәраанӡа, ацәгьараз агәырҩа шәасыргон. Иахьа дырҩагь, шәынасыԥи, шәҳақи, шәдоуҳаи срыҵаркын, Анцәа ду дысзыхашеит. Лахьы цәгьала смиасырц ҳазшаз исзиҳәахьазаарын.

Иахьа сара шәара сшәықәгәыҕуеит. Абри Анцәа исеираӡаз счара хәыҷы, «ихагамкәа иԥагьамкәа!» изымҩаԥысыр, шәара шәоуп изыбзоуроу. Еиҵасҳәахуеит, иудыруазеи шәынасыԥ саҵанакны «Сыҟәԥьал шбылгьо ахҩа ахашәаргьы!». Сгәыҕуеит абарҵ зегьы шәымчала, знык сыԥсҭазаараҷ жәҩангәашә сзаатып ҳәа. Ажәа мыцхәы шасыршьуам, сара сышәхьымӡаргьы, аԥьабаа здыжәбало сҵеи заҵә ашәаха иаӡааит, абзиараз дшәыхьӡааит! – иажәа ааркьаҷӡаны иаахиркәшеит Ҭамшьыгә.

Арбаҕь аҵх агәы еиҩнаххьан. Жәҩангәы иҵаҷҷеоз асар рымҩа агеи-ашьхеи рхы еиқәнаҳәалон!..

* * *

– Ҳжәытә қьабзи, ҳжәытә ҟазшьеи, ҳжәытә ламыси, ҳҵаси ашәышықәсҟәа иахьанӡа еихаҳа-еиҵаҳаны абиԥарақәа иаарго, аринахысгьы Анцәа еицоумкын. Аамҭақәак игәыгәҭажьыз ҳжәытә қьабзқәа еиҵахындырҳәит, инахараны ҳҭоурыхи ҳаԥсуареи иазхәыцуаз ҳаҷкәынцәа, анагӡара Анцәа ишәаҭәеишьааит, баба! – иҳәан, дааныҳәа-ныԥхьеит, злабашьа кны ажәытә еиҳәа иахагылаз, акыр зықәра инахахьаз Басиаҭ.

– Сара аханатә аахысгьы зқьы ааӡаны, шәкы абна илазҵоз рыхшыҩ аҟынӡа сзынаӡомызт, аха ашьха сганы, аӡыхь смыржәӡакәагьы саарымгацызт. Изхысҳәааз, ажәа хатәра, ажәа ҟәыш уҳәеит, аха иуҳәаз зхыуҳәаауаз сзеилымкааит. Басиаҭ, ухха згеит! – иҳәеит Уарҭан гәыкала.

– Аа, абар, изхысҳәааз сахьахагылоу, Уарҭан, дад! – иҳәан, Басиаҭ илабашьа аԥынҵа, ажәытә иаҳәа жәижәых ахьгылаз инақәикит.

Изакәхарызеишь, уеизгьы-уеизгьы, абриаҟара зхырҳәаауа аиаҳәа иҭоу рҳәан, иара Уарҭан раԥхьа днагылан, ѡыԥьаҟа, Басиаҭ дызхагылаз аиаҳәа инадгылеит. Инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит. Аиаҳәа азна ԥшхәынҵә лыԥшаахла ирҭәны игылан. Аҳәы акы аҳәаха иамраҳакәа:

– Абри ижәбо ажәытәҳа аахыс, аԥсуа чара аҭацаагара иацу қьабзуп, бабараа! – иҳәеит Басиаҭ. – Абарҭ аԥшхәынҵәқәа, аиаҳәаҿ агаз иҳаауижьҭеи мчыбжьы наҟьак ҵуеит. Абри уажәы сара сызлацәажәо ақьабз ара еилагылоу зегьы рзы иҿыцҳам. Иахаану, избахьоу, изаҳахьоугьы ыҟоуп. Аха изымбацгьы иахаанымгьы еиҳагьы еиҳауп. Иахьа ҳчараҿы абри ҳжәытә қьабз ԥшҳа хынзырҳәыз, шәаҳәареи, кәашареи, чарауреи шәырхыбаамзааит, дад! – иҳәан, Басиаҭ уаҳа ацымҵакәа, аҭацаагара зҽазыҟазҵоз аҭацаагацәа рышҟа иҿынеихеит.

Аҭацаагацәа агәгәаҳәа агәашә ианҭыҵуаз, амра нхықәгылахьан. Макьана шцәыкьоу узырдыруаз, абна илыхәхәа иааѡуан Амышзырҳага абжьы!..

* * *

Аҭацаагацәа аҭаца дрыманы ихынҳәаанҳа, аҭацаагацәа злацази, излааузи, наҟ-ааҟ амѡа ахықәкәа рҿы аҵәкәа рарсразы зҽазыҟаҵаны игылаз аҷкәынцәа нападыркит.

Ашҭа агәашә аҭаларҭа инаркны, шә-ҽышьахәарк инархараны, наҟ-ааҟ амѡа ахықәаҿ аҵәкәа адырсит. Иадырсыз арасатә ҷынқәа аки-аки рыбжьара, жәаба-жәаба ҽышьахәар рыбжьарҵеит. Аҵәкәа арсны ианалга, мчыбжьы-наҟьак иҳлачны агаз иҳааз аԥшхәынҵәқәа аиаҳәа иааҭырхын, аҵәкәа инахарҵо, заа иадырсхьаз арасатә ҷынқәа зегьы акака ԥшхәынҵә рхарҵеит. Ушьҭа амца нарыцрарсрада ус амамкәа идырхиеит..

Уажәы-уашьҭан иазыԥшын аҭацаагацәа рашәабжь. Аарла мраҭашәара агалуан иалубаауан, макьана мраҭашәара иаламбацыз ахәылпазтәи ашәаԥшь. Абар, абар, алашьцара адунеи амҽханакырц шәымҵақәак ракәын иагыз.

Ушьҭақәа реиԥш, усҟан ҽынла ачара руҙомызт. «Аҵхи ачареи Анцәа еизишеит! Ачара аҵх иарԥшҙоит! Убри азоуп Анцәа аҵхи ачареи зеизишаз!» – рҳәон ҳабдуцәа.

«Уахынлатәи ачара амышьҭа бзиоуп! Уахынлоуп ашла иҽаҳәатәи, иныҳәаԥхьыҙи аныҟало. Алаԥш цәгьеи, аҽаԥшы цәгьеи, адгьыл ршеижьҭеигьы алашьцара ҭарҭахәыс ирыман. Алашьцараҽы амышьҭеи алаԥши есымша имчыдоуп!» – иҳәеит Леиуа, аҭаҳмадцәа итәаны иахьцәажәоз.

Абри аамҭазы, аҙхыҵреиԥш инхышхыҵәаз алашьцара агәы акараҳәа иааиԝнаршәеит аҭацаагара ашәа. Иааԝуан уи аухатәи аҵх аԥсы ахазҵоз, анасыԥи алахьынҵеи, раԥхьатәи абзиабареи ргәыргьаҽҳәаша аазыцҳауаз уахынлатәи аԥсуа ҭацаагара ашәа.

Уи акәхеит! Иазыҟаҵаны иҟаз арԥарцәа, ахьышәҭсышәҭҳәа иԝаҵибарҟьан, арасатә ҷынқәа ирхарсыз аԥшхәынҵәқәа, амца нарыцрарсуа, рҽаархеит. Алеи-ԥси рыбжьара аҵх лашьца иалашәҭит алакә лашарақәа ррыԥхра.

Аҭацаагара ашәа еиҳа-еиҳа еицралон. Илаша-лашон насыԥла злахьынҵа хыхәхәоз ахьатә кәасқьа. Аԥсҭазаара ҽыц ииуан уаха Ҭамшьыгә иашҭаҽы. Аразреи ацқьареи рцәашьы иаҵәақәа хха-ххон...

Абри сымҳәацкәа, аҵх лашә иналԥрааз алакә рашь еиԥш, акиҳәа иҷеыхәа иаҵәа днаҵаҟьан, дыҙса-ҙсо етҵәыш шәахәацшәа ашҭа дааҭаххит, мышьҭа бзиала агәараҭа иҭазгалаз раԥхьатәи агәыргьаҽҳәаша!

«Раԥхьатәи агәыргьаҽҳәаша, раԥхьатәи анасыԥ!» – ҳәа ибжьы ааҭицан, зҷеыбга зҷеаласаны иааиуаз арԥыс, дышиашаз амардуан днаҽаххит. Уи акәхеит. Аҷеыхәа иаҵәа қәарқәашьеиуа акәасқьа абарҵа иаакәыххит. Амшраз, аҵыхраз раԥхьатәи анасыԥ хазгалаз арԥыс, алеи-ԥси рыбжьара, иҷеыхәда днытаххит алакә ҭыԥҳа лсахьа ылызкаауаз ԥҳәызба ҙҙарак. Аҟада сыга иаҽагылаз абарфын маҟаҽаҳәеи, ашыц сырҭы иаҽылсааз ашьамхы мпахьшьи, наганы иҷеы ахәда инахалҵеит!

– ...Иахьа зҵыхәала ҳамԝахыҵыз, Едыгьа ихәԝы-ҧацәеи ихәԝы-ҧҳацәеи Анцәа лахьынҵас иаҭәеишьааит. Ихшазаҵә ила иажәымҭа шкәакәахааит Алҭар Ҭамшьыгә! – иҳәан, аб тәыԝа аатыркәкәааны, уаҳагьы ихнымырҳәзакәа, иҷеыхәда иныкәкны, аҷеы ишьхәа анаирба, еиҵас иҧан, ахьуҳәа ҵаҟа инкаҧеит. Аҭацаагацәагьы, иҧсҭаҵагаха аҭацаагарашәа ҳәо иаабжьалеит, шә-ҷышьахәарк инеиҵыхыз, наҟ-ааҟ аҵх рыҧхуа изырлашоз алакә цәашьы иаҵәақәа ргәарабжьара. Ԛыцьа арҧарцәа ркәымжә зырзқәа рыҵаҷеырбо, ԝ-ҟама хәышк дрыҵыргеит аҭаца. Ԛ-ҟама хәышк дрыҵыргеит, уаха зынасыҧ еилазҵаз, рышлара ашәхымс аҟынза Анцәа машәыр рыкәаимҵарц. Ирыхшаз рҵеира хьмызҕ рыкәаымзарц. Рабацәа урҭ рабацәа, аханатә аахыс жәԝахырла иаарго рхьызрацареи, рфырхаҵареи еицарымкырц.

– Ацәылашьцаҷы уаха еицрашәҵаз алашарақәа, аҵх шдырлашаз, ишдыршәҭыз, ишдырҧшзаз ашәа, шәыҧсынҵры ахҭа аҟынза шәхы-шәгәы лашалааит, ишкәакәахааит шәажәымҭа. Ҭамшьыгә ихигахьаз агәаҟрақәа зегьы, аринахыс игәырҕьарахааит. Аринахыс Анцәа ҳазшаз шәимырҟьаш-ҟьашааит, дад! Амшразы аҵыхразы ашацәа рхәы шәыкәнагалааит, баба. Уаха иҳаланагалаз аҭаца, Алҭараа рҳақи, рдоуҳаи, рыразреи быцзааит, брыхьчалааит бахьыҟазаалак. Абри быхьзала идырлашаз аҵх агәра быгәрахааит, абри аҵх анарха бынархахааит, Анцәа сиҳәоит, Анцәа ду ауаԝытәыԝса дызшаз! – иҳәан Ҟараман, Ҳазшаз днаиҵаҧшны, диаматанеиит.

Ҭамшьыгә иашҭаҷы наҟ-ааҟ рныҳәаҧхьызқәа рымпыҵашәҭуанаҵы, амаҟара еиҳабы раҧхьа днаргыланы, аҭаца ԝыза аҧҳәызба иналыркны, аҧшәмацәа назлаз, еикәшаны аҵх иалпҳоз ашҭа ҧшза иаакәгылт. Агәыр каршәзар убла хнакуа, еихык-еиҵык иаарыкәыршаны ацәашьқәа лашон. Ашәымҭак аҵх ҵаазырҟәрылоз агәырҕьа бжьқәа рҷееиқәыркит. Ашҭа агәҭа иқәгылаз ажәытәзатәи ашыц агәаҧшь иалхыз астол иакәшаны иаагылт. Амҵ амҵәыжәԝа шьҭыбжь уаҳауан.

– Иахьа агәырҕьара аҵыхәала иаҳҭааз ҳасасцәа дахьқәа, бзиала шәаабеит! Ушьҭантәи шәымѡахыҵрагьы аҽеии абзиеи иртәхааит. Иахьа агәырҕьаразы зашҭа шәҭалази шәареи, есымша, наѣ-ааѣгьы ачарақәа реиҵхаразы аиҿцааха Анцәа ишәеираʒааит. Дад, аира ҿыц, апсҭазаара ҿыц иацныѣәаз, уахьынаҵыс-аатҵыслак ачарақәа рҿы арахәҭиаақәа реимдаразы ацәажәара Анцәа иуаҭәеишьааит. Ажәа умоуп, уажәахә Анцәа еицоумкын, ухьʒ есымшагьы адуразы ирҳәалааит, иахьа иаҳҭааз ҳасасцәа дуқәа рапхьагыла Шаҭ-иԥа Шьаруан! – иҳәан, илабашьа ааиҵихын, даагылеит аҳаблаҿы ҳаҭыр ду зқәыз Иуан Маԥьга.

– Аизҳареи анасыԥи рымѡала еидибагалаз ажәлар саашәыкәыхшеит! Ҳазшаз иҿаҳәатәала, иахьа ѡыцьа Анцәа имаалыкьцәа рынасыԥқәеи рыпсҭазаареи еиларҵеит. Анарха Анцәа еиҭааит! Рыхәѡы-ԥацәа ѣалааит, рыхәѡыԥҳацәа ѣалааит. Дала-шьала еизааигәахаз аѡ-жәлантәык Алҭарбақәеи Ашәарыѣәақәеи, нырцәи-аарцәи зыхьʒизыпшеи нагоу, аѡы-жәлантәык, аѡ-жәларык зыбзарʒы уеи-уеихахьоу, ацәгьеи-абзиеи рҿы зымаʒа зҵарымкуа, иԥышәоу, игәаҭоу ууапсыроуп, шәыххь згеит!

Уахатәи аҵх лашарала ирыԥханы шәаҳԥылеит, шәхышәгәы лашааит. Рынасыԥ цыгә ҵыхәамхааит уаха еиднагалаз. Шәабдуцәа рдоуҳаи рҳақи Анцәа ишәықәимырʒааит, уахатәи агәырҕьара еиднакылаз, абри аѡнаҭа ҭбаа иалахәу ауацәа аҭынхацәа, шәыжьра-цәара шәықәымʒааит.

Иахьа аʒҕаб лҭынхацәа даара зеиҿыхырҵақәа ҕәҕәаз, ус дук, ус хьанҭак снапы ианырҵеит. Еицырдыруа аѡжәлантәык, наѣ-ааѣгьы ишәықәнагоу ажәа аҳәара сара сзы игәыгьылацәоуп. Аха амѡан снышьацәхысларгьы шәѣәышреи шәдырреи, шәԥышәеи сдырҽеип, сдырԥшʒап ҳәа сгәы иаанагоит, шәыххь згеит!

Ари нахысгьы аизҳаразы, анасыԥ шкәакәазы наѣ-ааѣ арахәҭиаақәеи аҳамҭақәеи еимыжәдарада хьаа-баа Анцәа ишәлахьынҵахәыреимтәааит.

Уаха х-ҵхык еихала-еихыҵыргьы Ашәарыҟәаҟәа рҟынтәи иаашьҭу аҭынхацәа, шәыхьӡ здырҳәаз рҵыхәала уцәажәозар, уаха ашара иаманакаанӡагьы аҳәатәы ыҟоуп. Убри аҟынтә рацәак ажәа шәамыршьыкәа, хьыӡҳәала инеиқәысыԥхьаӡар ҫтахуп, аҭаца лышьҭра аҟынтәи иаашьҭу аҳамҭақәа рахыԥхьарак рыӡбахә. Абарҭ уажәы еиқәысыԥхьаӡо аҳамҭақәа зегьы, хаз-хазы зыхьӡ арҳәоу, ԥшӡала ашәҵаха, ашәыхха, архаха ҳазшаз ишәеираӡааит. Ашла дыҟазаргьы иажәымҭа хҭырԥа шкәакәала имҩасааит. Аԥҳәыс быргдыҟазаргьы, чамгәыр бжьыла лыԥсҭазаара ажәралгааит, ҕра ҭшала Анцәа димблааит. Макьана зынасыԥ ззылымԥхац аҽарацәа ишәаҭәашьоу аҳамҭақәа рымышьҭа, шәлахьынҵа ԥшӡақәа дырласааит.

Ажәлантә реиҳабы, Аду сааукәыхшоуп, ухьӡ арҳәоуп, уара ҳәа ахьуасҳәо саҵоумҵан, упату схы иқәуп, ара-гәаԥшь сырҵы иаҽырсааз, бжьы-рҩаш хаҳәк ирыхгоу, ашуқьаҭ рышҳа иалху, хьача сырмала иқәкаау аххьа хҭырԥаш! Уажәымҭа шкәакәахааит!

Анду, бхаҵкы сцеит, макьана бышлац камшәац. Бзиа ҵыхәала, акыршықәса бҿыжәлааит, бҿыжәҵлааит. Макьана зҿышькыл шьапы анымгылац алакыруан седла баҭәашьоуп. Ажәытә қьабз анарха бынархахааит! Бмаҭацәа рыбзиара ахҭа аҟынӡа Анцәа бахьигӡааит.

«Аншьа данаaиуа, аирак рыхьатә кәасқьа аԥшь-ҭзамцк ҵысуеит!» – рҳәоит, шәыххь згеит! Аԥсуа жәлар рқьабзқәа рхыҵхырҵақәа иршаеҵәоу, жәытә-натә аахыс аҳаҭыр ду зцу, Аҳ иаҭәоу, илаа ираҭәоу, аԥсуа ҧхәызба лшыц сырҵы иаҽылсааз, ашьха зы-еиқәа-зышхәала ирышҳау, жәаҩа хы-еилаҵа зхаԥсоу ашьамхы мпахьшьы уаҭәашьоуп Бақьлар, ухаҵкы! Убри ажәытәзатәи аԥсуа мпахьшьы заҭәоу, иуҭааua асасцәа дахьқәа рыла, ухҭасцәеи, унеи-ааии шәҩыкхааит!

Егьырахь, сажәа сагәыламхацәазар, хыхь ишысҳәаз еиԥш, еиқәысыԥхьаӡар ҫтахуп егьырҵ аҳамҭақәа рахыԥхьрак. Убырҵ иреиуоуп: аҿгәара ћамч, «Азингер» ҳәа

изышьҭоу, аҳәааанырцәтәи аʒахыга машьына. Убри аҳамҭа заҿа ианырҵаз аԥхәызба, акәымжә ʒырʒ алабʒахаааит, акәымжәы еиқәаҵәа алабʒахаааит. Бынасыԥ амаалыкь дахылаԥшааит!

Дад, аҽегәара ћамчы заҭәаршьаз арԥыс, хьʒы алоугааит! Аҽегәара ћамчы иацназго аҽыкәаша хацхә насыԥны Анцәа иуаҭәеишьааит. Аимҭахарақәа рҿы аҭарчеи рылуԥааит. Аѡ-хәык рыбжьара акьиан ҷуршәааит. Аҽегәара ћамчы ахьʒ-ашәа, ухьʒ-уԥша мра шәахәахааит. Уҿара иҵугаз угәашьамх, уажәра иҵоугалааит! Уаха абри агәырҕьараҿы исзыʒырѡыз, аԥеимбар дышәзыʒырѡааит! – иҳәан, Шьаруан иаҭәаз ахацламҳәа рҧысны, ицымѡахытҧыз иѡызцәа даарылагылеит.

Аԥшәмацәа рганахь ацәажәаѡ иҵак ажәа анырҳәа ашьҭахь, еизаны астол еихых-еиҧых иадгылаз асасцәагьы, аԥшәмацәагьы неилыҧ-ѡеилыҧқәеит. Ачара еилыргацәа ркәымжәаԥшьқәа ԥхьашьшьаа иаарылагылан, сасгьы ԥшәымагьы атәарахьы иаарԥхьеит...

Ҽырѡымҭак ићаз ашьаԥа шәымҭақәак ирылагʒаны кәапеишәа идырҭәит. Аҧх аҧәылашьца ишылашьцазгьы, аҧх агәы шеиѡнашахьазгьы, ашьаԥа аѡнытҧкагьы, амʒырхагьы, агәыр каршәзар иубартә илашон. Ҳамҭак ашьҭахь, амца зыцрадырсыз, аҧх зрыԥхуаз аԥшхәынҧәқәа, наћ-ааћ амѡа ахықә зегьы дырлашон. Урҭ алашарақәа, ԥшхәынҧәк имашәырны акәзаргьы ак ҷымцәаацызт. Ашҭа уахьынҭытҧуа инаркны, шә-ҽышьахәарк инахараны, амза ашәахәақәа канарҳәҳәызшәа, аҧх иагәылган аԥшхәынҧәқәа рылашара агәарабжьара Алакә ҧхы иалашәҭыз алакә қаруаса еиԥш илаша-лашон ахьатә кәасҟьа!

Ашьаԥа ахи-аҧыхәеи улаԥш ахьʒомызт. Аҭаца илыцыз амаћарацәа рԥыза Шьаруан раԥхьа днаргыланы, аҭаца ѡызцәа аʒҕабцәа ѡыцьа назлаз, жәаѡык ашьаԥаҿы дара рзыҳәан иалкааз аҭыԥ аҿыҧәћьа идыртәеит. Дара урҭгьы еиҳабы-еиҧбыла, дасу иахьрықәнагоз рҧыԥқәа ааныркылахьан.

Асасцәа пату рыԛәырҵап ҳәа изыԛәгәыҕуаз ахацәа нагаԛәа, асасцәа ирыддыртәалеит. Ҽаанбзиала ҳәа сасгьыԥшәымагьы ҵәыцаԛәак ааныркылеит. Убри ашьҭахь Ҭамшьыгә иашьцәеи иабхәындцәеи наиваргыланы, аҭамада далырхырц, ашьаԥа агәҭа иаагылеит. Амҵ ԥыруазар амҵәыжәѡа шьҭыбжь уаҳауан. Уахатәи згәырҕьара зыԛкәынра хьанарҳәыз Ҭамшьыгә иажәа ааԥиртлеит:

– Сыбзиара аҵыхәала исҵааз сыуацәа, сҵынхацәа, амшреи аҵхреи сашҭа иҭазгалаз сысасцәа дахьԛәа, саашәыкәыхшеит! «Анцәа ѡба умихыр ак уиҭоит» – рҳәоит ҳабацәа. Дад, саргьы ацәгьара слаԥшыԛәҵаны самагәышьан. Агәырҕьара аиҳа, са сзы ахаҵа игәырѡа еиҳан. Аха хыхь исҳәан еиԥш, ауаѡы Анцәа зегьы имихʒом. Аҵәуабжь ахьгаз, мышкызны аччабжьгьы гароуп. Анцәа зылԥха ҳаура, ауаѡытәыѡса иԥсҭазаараҷы хәҵыш аамҭак ииҭеит. Аҵыхәтәан, саргьы исхимбааит аԥшырҭа иԛәтәоу, зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу, Анцәа ду ишәахәац, ихьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп. Иахьа саʒәк иҵыхәала, саргьы сашҭа ашәаҳәабжь ҭыѡит. Иахьа абри Анцәа исатәеишьаз счара хәыҷы еиҷызкааз, изырԥшʒаз, изырхааз шәышьҭамҭа хаара-бзаара Анцәа иагимырхааит. Иҕәгәаны шәхарҭа сыдышәҵеит. Ацкы аматҵ ауыха сыжәлантәгьы саргьы Ҳазшаз иҳаираʒаait! Уаха сысасцәа дуԛәа ишахәҭоу ҳаҭыри патуи рыԛәуҵап ҳәа зыхьʒ сҳәарц сҵаху ахаҵа Анцәа уиныҳәааит! Уара ас еиԥш иҟоу ачара кьаҷ акәым, аҵаул чараԛәа рҷгьы аҭамадара ныҟәугахьеит. Ацәтәыѡа еиԥш, ҳқыҵа ахиаҵыхәеи уалыҳәҳәоит, ухххьызгеит. Ажәлар ргәы умоуп, ажәлар рдоуҳаи рҳаԛи уцзааит уахьыҟазаалак. Жәлар рҵәыцәгьа Анцәа иуԛәимыршәааит. Ажьи Чмыт! – иҳәан Ҭамшьыгә иныҳәаԥхьыʒ неиԛәиҳәалеит.

Чмыт ашырҳәа дѡагылеит! Иҟаларын уи уаха Ҭамшьыгә ичараҷы аҭамадара иԛәшәаҵәҟьоит ҳәа дыҟамзаргьы. Аха ихьʒи-ижәлеи неидкыланы, аԥшәма ибзарʒы аниҳәа, иаргьы уаѡ ныркак иакәын, аха зынʒа ихы ажәѡан инаҵанакшеит!..

Уи акәхеит. «Чмыт Ажьиба, зымаа укыз алыԥха уоуааит! Хьмызҕ уқәымзааит!» – рҳәан, рныҳәаԥхьызқәа жәԥахырла рҿаадырхеит...

Аҭамада даалаган, раԥхьатәи аныҳәаҿала зегь зымчу Анцәа ду диашьапкит, анаԥс, уахатәи аишәа-чара зҵыхәала еиҵхахаз аҳҕаби аҷкәыни рныҳәаҿа ааникылеит. Убри ашьҭахь, аԥшәмеи, амаƛарацәа раԥхьагылеи рныҳәаҿа ааникылеит. Убри алагьы раԥхьатәи аныҳәаҿақәа аашьақәикит.

Жәԥахырла аныҳәаҿақәа аанкыло аҿынаирхеит аҭамада. Аха, уашьҭа Шаҭ-иԥа Шьаруан иныҳәаҿа ааныркылахьан еиԥш, аамҭазы, аҭынхацәа гәакьацәа рганахь ала, асасцәа рҿаԥхьа итәаз, зықәра инаԥысхьаз Ҭарсхан иаҵәца аашьҭихын, дԥагылеит. Ашла игылара гәазҭаз, ачара иахатәаз зегьы, рҳарҭа-сырҭа узгәамҭо, рҿааиқәырҳәалан, Ҭарсхан инаизҿлымҳахеит.

– Дад, абра уажәы иаалырƀьаны шәахьысзыҳырԥуа, агәырԥа шәахьасырго, шәаҳаҭыр схы иқәысҵоит. Ухаҵкы сцеит уаха зегь ҳзыдтәалоу, ҳаҭыр ду зқәу ҳасас Шаҭ-иԥа Шьаруан! Ҭангьы-мцынгьы зегьы ирзысымкуа, зегьы ирнымаало, ухьҳала ныҳәаҿак ныскылар сҭахуп, аҭамада снеиԥыԥланы, сааукәыхшеит! Ари аныҳәаҿа дад, ашәышықәсақәа рҳыблара иагәылсхьеит. Ари аныҳәаҿа, ҳабдуцәа урҭ рабдуцәа рхацламҳәа иҵыргахьеит. Зықьԥыла ари аныҳәаҿа рыкәа-рмаҕра иҭарҳәахьеит. Иахьа уажәраанҳа имырҳкәа, абиԥарақәа еимданы иаргоит. Зегьы ираҭәарымшьоз, зегьы ирзыбзиамхоз, жәларык рқьабзи рҿахәи зҳәоз аныҳәаҿа, уаха абра измаҳацгьы идырҳаны, ухьҳ асырҳәар сҭахуп, ухаҵкы сцеит! – иҳәан, иныҳәаҿа аҿааирхеит:

– Дад, уара уҽеыуаԥ хаҵа бзианы,
Уабԥьари уареи шәеихаххаа,
Уҽеырпа-ҽеырпо ушнеиуаз,
Ажәхьча унаивалеит.

Ала аҽапҵа-аҽапҵа ишшуаз абжьы уаҳаит.
Ушәақь агәҭа быжьҵәаа,
Унеит алашбжьы ахьгоз.
Аҳәажә шцәыҵагылаз убеит.
Ашәақь агәыдуҵан, уа иаанхеит.
Егьирахь уахьыԥаԥшыз,
Ацыҕ кәыркәыруа икыдланы ишнеиуаз убеит.
Ушәақь агәыдуҵан, иалшәан икашәеит.
Уарҕьарахь уахьаақәгьыжьааз,
Хә-ҽык зҭыҵуаз аԥь ахаԥаҙараҽы,
Хԥьараны ашьха шҭыҵуаз убеит!
Уан улыхша аахыс ухы аԥынҵа камшәацызт,
Ажәахьча убжьы наиқәургеит:
– Уара, абри аҳәагьы ачысхә иҵ,
Ацыҕгьы ацәа ҽырпхьа,
Ашьхагьы ацәеи ацхеи еилых, ухы иархә! –
Уҳәан, ажәахьча инаиуҭеит.
Уан улыхша аахыс, укәадыр маха аанкыланы уҽыбҕаҽ
Умнеицызт,
Уԥапан укәадыр маха унахаххын, удәықәлеит.
Уԥеимбару ууаԥытәыԥсоу? – иҳәан,
Иажәа ноухьиҕеит ажәахьча.
Аха аҭак имҭакәа, уахьцоз уцеит уара.
Угәы иҵоукыз уусқәа ноугҙарц.
Уусқәа лыпхала инагҙаны уаныхынҳәуаз,
Ажәахьча сивсны сцар,
Пагьарашәа иҟалоит уҳәан,
Уныдгылеит ажәахьча иҵып аҽы.
Уара ула исхаҳаз иаҭнысхыз абри ауп! – иҳәан,
Абжа уара иуиҭеит,
Абжа иара идикылт.
Иуиҭаз иаҭнухит жәаԥа ҵопк аба.
Жәаԥа ҵопк аба,
Жәаԥа шәындыҟәрак ирҵоуҭеит,

Жәаҩа цаԥхак рҿоуҵеит,
Жәаҩа ҳҭыҳәсак идуркит,
Жәаҩа хьырԥарк рыдургылт,
Жәаҩа еигәышәк дуркит,
Жәа мхык ылырхит,
Жәаҩа цак аадрыхит.
Абарҭ рыла нга-нча бзиа уоут,
Иухаҳаит, иуԥымхеит.
Уара узцәымҷу:
Инасыԥах цыгәҵыхәахо,
Иаҷа игәашә ҭбаахо,
Иара ила хаԥсыра ибо,
Имх дуқәа, аҳәа дуқәа ирфо,
Имх хәыцқәа, аҳәа хәыцқәа ирфо,
Ижә мхьо, иныга ҧҿуа,
Иҩн агәҵа фасацәгьахо,
Алашәага иршьагәырҭахо
Ишьҭамҵа чоуҟь тәарҭахо
Иан ларбаҷь акькьа ишәо,
Агәыла ҳәсақәа иацдырҷызуа,
Сатҳанеи Гәашьа лыкәты еиқәаҵәа
Шьахәыш лҩыҵракны,
Лкаркаламышә лҿыҵакны,
Ларҷьа напала ихы иакәлыхшаанӡа,
Кәыхшатәы имыхәааит, уара узцәымҷу.

Уара Анцәа уиныҳәааит! – иҳәан, Ҭарсхан иажәақәа, ахьыршәыгәқәа реиԥш, ахьхьа-хьхьаҳәа, абҩатә дач еиԥш еихаԥсоз, макьана даақәымҵындаз шырҳәоз, иныҳәаҿа ахи-аҵыхәеи неиқәиҳәалеит. Сара абри аныҳәаҿа, Ҭарсхан даҽеаџьарагьы, имҳәар ахьамуаз иҳәо саҳахьан. Аха уахак зынӡа даҽеакала, даҽеа еиҵаҳәашьа змамыз бжьышьтыбжь цәаныррала акәын, ибжьы неихацаланы, иажәақәа шы-неишьҭеиԥсоз.

Ашьапа ахи-атыхәеи кәапеишәа итәыз саси-пшәымеи, уаҩы иимбо, имаҳауа лакә доуҳак иартаслымызшәа, бжьыда-шьтада, уахатәи ашацәа рытх иалазҩан.

Тарсхан иныхәаҷакәеи иажәабжьқәеи рнаҩысгьы, уаҩ дызлаҡамыз далаҡан. Рапхьа Тарсхан дзымбацкәа инеигәыдыпшылаз, игәы аамтрысыр ҡаломызт. Абыржәытцәҡьа ажәҩан днапраан, Ашацәа ртәарта ахәы пшза даақәтәазшәа акәын, апеимбар исахьахәыра шыликаауаз. Иара ихата-псатагьы Ашацәа ртәартаҷы дышиз, ишизҳаз ҩашьомызт. Еитасҳәахуеит, Ашацәа рсахьа акәын имазгьы. Иара уаҩ ныркә, хатца цәыркапа кылҳәак иакәын. Егьарааны дубаргьы аҷыхәа иҷабылгьазшәа, ижакьа азшәах еипш ихыҷҷаны игәы атаҳара иқәтәон. Абри ауаҩы, абас уаҩ дызлаҡамыз далаҡазтәыз, иага рччага иҳәаргьы, егьа ажәлар ркьатеиах пцәаргьы, иара дыцәгьаны дызшаз, дшарамшан ажәҩан далзырпрааз, ччапшьк ацәаара иқьышәқәа инарыкәирххуамызт. Аа, уажәы сасгьы-пшәымагьы иныҳәаҷа ҷьаршьеит, илакәыршьеит. Иара аныҳәаҷа зыскыз Шьаруангьы, абриаҡара дырреи ҡәышреи шигмызгьы, иахиҳәаара изымдыруа дааҳәаланархеит. Амала, Тарсхан иныҳәаҷа атакс абас ҷааиҭит Шьаруан:

«Тарсхан, ухххьызгеит! Мышкызны арҩаш шыцәоу избартахозар, хажәак рзыҳәан Ҳазшаз сиҳәоит. Хажәак злыпха ҳаура исатәеишьар, уара ҩынҩыкәра нутцырц сиашьапкуеит! – абри ауп иахысҳәааua, сыхьзала иаанукылаз аныҳәаҷа. Анцәа уеицеимкааит!» – иҳәан, аишәа днахыпан, хынтә Тарсхан игәы днагәзит Шьаруан.

– Тарсхангьы Тарсхан иакәын, аха уаргьы узлытцыз ртәы-рымаа еихоуҳаит. Нас ишпа! Арагәапшь, рагәапшьуп иавтциааua, дад. Уабду Хаҷьаҷьа пса шкәакәа икәал утагыланы уааиуеит! Хаҷьаҷьа ихьзи-ипшеи аихаҳаха, аитцаҳаха Анцәа ду иуеираззаит, дад, Шатиипа Шьаруан! – иҳәеит, зыкәра инахазахьаз ашла Кәыҷ Мырзакан, илабашьа амҳаста имацәхарҡәара ныбжьарсны, ацәашь еипш дҩагылан.

Абри аамҭазы, ачара ашыкьымҭа агәы неиҩыхны, арԥыск акиҳәа ачарашәа аатирҟьеит. Чарашәа бжьыла, напеинҟьарала, атҵх нхышхытҵәеит. Алеи-аԥси рыбжьара, арԥыс баҩ еиламгылак, дакҳамшәа, аишәа днахыуаан, ԥшаласшәа дынкаԥрын, адырдха еиԥш, дгьыжьыхынҳәуа даакәлеит! Абри ашәымҭазы, лыхцәы хьыԥштәыла кьларқәа, лҳара еихытыр иахакәашо, лытцкы цәқәырпҭа лытцаҿырбо, ахьшьыцба еиԥш днаитцаԥрит ԥҳәызба зҳара хымкых. Атцықь, атцықь, атцықь ҳәа хынтә инеиқәырццакны ахысыбжь нытцҩит ашьаԥа. Ушьҭа ашьхарахь иаацәылашон. Ашҭа нҭытҵ атҵх зрыԥхуаз алашарақәа макьанагьы икаххаа илашон!

12

Убри аахыс, бжьы-рҩашк, бжьы-храшк ирҿаҳытхьеит. Аха уажә сызлацәажәо ахҭыс, мшаҿны еиԥш иахьагьы сгәы ишалац иалоуп. Убри аҿынтәи амш, иахьа иҿыцххараҳа иаасгәалазыршәаз иара Сԥирдон ихаҭа иоуп. «Ашьа ицаша ада иалагылом!» – акәымзар, иаргьы иабаацәыригеи, аха умбои, иҟалаша хырԥашьа амамзар акәхап.

Сԥирдонрааи ҳареи Ҷрыхә аҳиас заҵәык ҳабжьысуан. Нырцә дара нхон, аарцә, Ашацәа ртәарҭа аҳәааҿы ҳара ҳанхон. Сԥирдон сара саҵкыс акыр деиҳабын. Еиуара ҷыда ҳамаҳамызт, аха ҳацәгьеи-ҳабзиеи еилан, ҳабацәа пату рықәеибаҵон. Жәаха Сԥирдони сареи ҳаибабеит. Ҳаибамбациижьҭеигьы акрааҵуан. Дсеигәырҕеит адунеи азна!

– Умар, усымбеижьҭеи ухахәгьы шлацла иааилашыҩкит! Аамҭа уҳәеит ҳәа, аҳеиԥш ишԥацо, зылԥха ҳаура! – иҳәан, инеихышь-еитцышь илаԥш аасхигеит Сԥирдон.

– Есшара сиасны саԥылома, смажәи, Сԥирдон! – сҳәеит, рацәак сгәахьы иаамгакәа.

– Уажәы егьи ҳәа, уара макьана ажәрахь уабаҟоу, Анцәа иины ҳәаша. Умар, уара уира иахьеиԥш исгәалашәоит. Уара ус уҳәозар, сара ишԥасҳәари! Уаб Ирод иан данааигоз, сара

ачараҽы сыҟан. Схәыҷын, аха ʒиаск ҳаиҟәнашон ауп, абжьарак, ԝраԥагьы ҳабжьамызт. Ачараҟны сыҟан анысҳәа, исгәалашәеит... Ахәыҷы игәы иалсуеи, игәы иахәоит ахаангьы ихашҭʒом. Изхысҳәааua, аҽены уабду Ҭемраз исеиҳәаз ауп. Абар ушьҭа уи аахыс уаԝыԛәрак ҵхьеит, аха иахьагьы мшаҽнеиԥш, ихьшәашәаʒа сгәы иҵоуп, – иҳәан, Сԥирдон ииҳәарц ииҵахыз мԝабжара иаанижьырц данааикәанарԥхоз:

– Иуеиҳәазеи сабду жәаҵынхас, абас, иахьа уажәраанʒа ихамышҭыхәха угәы иҵахартә еиԥш? – сҳәан, сабду изыҳәан ииҳәаз сгәы сыҽешаннаҵаз идырыртә снаиазҵааит.

– Ачара анҳарҳәа, ҳаигәылацәамзи, ачараура амш ԝымшҟа шыбжьаз сгәы сааргәытәын, снықәланы сцеит. Уажә ԝынтәын ачара ҏеахьазыҟарҵоз снеиуеижьҭеи. Инеиҵыхʒаны ашьапа аргылара иаҽын. Убарҵ иааҟарҵоз зегьы уажәада иабазбахьаз, оумашәа ибаны срыхәаԥшуан, ашьапа зыргылоз ауаа. Сара исаҟараԛәаз хәыҷԛәакгьы, дареи-сареи ҳаибадырын, ушьҭа ҳаицыхәмарыргьы цәгьа изымбо сышрылагылаз, Ҭемраз дааҳавалеит. Саниба даасыхәаԥшын:

– Уеиҵаахма, уара? – иҳәан, алаҵырҟәыҽы сааҵигеит.

Цәгьала исцәымыʃхеит, аха ажәак мҳәаʒакәа, схы ҵаарҟәрыланы саагылеит. Убри аамҵазы, Ҭемраз исеиҳәаз заҳаз Лад дааҳадгылан:

– Даазааит, ԥшʒала, дтәым уаԝума, иԝны ами! – иҳәан, Естат исеиҳәаз Ладгьы иааигәамԥхаʒеит. Саргьы уи аҽены уаҳа сгәалаҟара аазҽеимхаʒакәа, ахәылбыҽеха аԝныҟа снықәланы сцеит! – иҳәеит Сԥирдон.

– Сԥирдон, нас ачарахь уаҳа умцаʒеи? – сҳәан, сгәы иныҵаххын, саакылԥш-кылʒырԝын сиазҵааит.

– Сышԥамцеи, адырԝаҽены, амра жәхьан еиԥш ианԝеиуаз, ачараҽы инеиз, крыфа-крыжә, ахәылбыҽеха сашьеиҳаб аԝныҟа сааигеит! – иҳәеит Сԥирдон. Аха убри зегьы иахьаҵәҟьа сабду еиҳәаазшәа акәын, усҟантәи агәалсра

ихы-иҽы ишанызбаалоз. Убри ашьҭахь шәымҭакәак иаргьы ҽиҭуамызт, саргьы ҽыстуамызт. Иҙхьаз-иԥсхьаз схәыцра абзиабара, алакә ԥхыҙ, алакә цәашьы иатцәа еиԥш сгәатца инҭаԥхаз нхышхыҵәеит:

Усҟан, Анцәа амц сумырҳәан, исхыҵуазар ҟаларын жәохәҟа шықәса. Раԥхьаҙа акәны, ҳгәылара ҷаԥшьарак аҽы ҳаибабеит Ашьнагьы саргьы. Убри аҷаԥшьараҽы ачамгәыргьы ҳацдыркәашеит ларгьы-саргьы. Ларгьы-саргьы абра ҳгәаԥхеибашьеит. Ашьна Сԥирдон иаҳәшьа еиҵбы лакәын. Ҳабзиабара лареи сареи ҳада шаҳаҭ дамаҙамызт. Аҵысгьы иамҳәацызт, аҳәыҳәгьы иамҳәацызт, ус амышәкәан ишнылшәаз иҟан.

Амшқәа цон, аҵхқәа цон. Ашьнеи сареи ҳабзиабара иаҳа-иаҳа еицралон. Ус ҳшыҟаз, ҽенак, Сԥирдон ԥҳәыс дааигоит, асабша ауыха ачара иуеит ҳәа ҳаҳаит. Асабшагьы хәымш ракәын ибжьаз. Иаразнак схылпа аҵыс нҭаҳәит. Хәымш сара сзыҳәан хәышықәса ишаҟаразгьы. Ушьҭа акызаҵәык хәыцырҵас исымаз, ачара анбаҳарҳәаришь, анаҧьалбеит ҳәа акәын. Сара уи амш сшазыԥшыз ҽыкибзыки еиҭаҳәашьа, еиҭаԥсашьа рымамызт. Уахатәи аҵх сшыгәзасуаз, лацәааихьшь ҟамҵаҙакәа иҟьаҟьаҙа иаашаркон. Иахьа иҳарҳәап, иахьатәи амш гәыгырҵадахазаргьы, уеизгьы-уеизгьы, уатцәы ачараҳәаѡ дауеит ҳәа сыԥшын, аха баша амшқәа хаҳәараҳатәха иниакәкәа имѡасуан.

Иааит ачароура амшгьы. Аҽены сабшан. Нас иҟалаз, Сԥирдон схы наиқәсыкын, иаацәырызгеит:

– Сԥирдон, иуҳәаз ԥсаҭа-ҧыкацуп. Ажәабжь бзиа соуҳәеит. Ахәыҷы абзиагьы ихашҭҙом, ацәгьагьы ихашҭҙом. Умбои, уи аахыс иҵҙозеи, аха сабду ичараҽы, даахәмаршәа, дааузгәдушәа иуеиҳәаз, жәа-ҭынхак еиԥш иуԥхьаҙан, иахьагьы иухашҭҙом, аҵаапс еиԥш угәы иҵоуп.

– «Иԥьоушьо-иақәԥьоушьо» ҳәа, саргьы саныхәыҷыз, абри уара уеиԥш «Рыцҳарак» сақәшәеит, аха сыпсы иахырзааны, иахьа уажәраанҙагьы аҙәгьы иасымҳәаҙацызт.

Уара сабду итәы цәырумгазҭгьы, абыржәгьы мшаҽны еиԥш, икаххаа ишысгәалашәозгьы, ицәырызгарц сгәы иҭазамызт.

Иҟалаз уиоуп, ҽнак, ҳгәы иҭамкәа ҳхы иҭамкәа, Сԥирдон ԥҳәыс дааигоит, ачарагьы асабша ауха ауп ҳәа ҳаҳаит. Сара уара учара зегь реиҳагьы сеигәырҧьеит! Сабгьы: «Ҳгәылара ачарахь заа цатәуп, ҳхарҭақәа еидуп, ԥхашьароуп!» – иҳәан, аҽазыҟаҵара даҿын. Аха ашәахьагьы цеит, аѡашагьы цеит, уажәымзар-уажәы ачара ҳарҳәоит ҳәа ҳаԥшны ҳаштәаз. Аха учара ахабар ҳәа уаҳа егьаҳмаҳаит.

«Ачара рымҳәазар, ирымҳәеит. Рыҟәҵатәы баны ршьапы еиҵырхзар акәхап!» – иҳәан, сабгьы оумашәа ибазаргьы, инмырԥшкәа иҽааирҭынчит.

Ачара аҽны, асабша ашьжьымҭан, аҙәы ашара даҵагыланы ашҭа дааҭалеит. Сара уи ахаангьы абыржәада дсымбацызт!..

– Нас, нас? Зегь акоуп, ихьшәаны днеизаргьы, ачара шәеимҳәеи? – иҳәан, сажәа анагҙаха сымҭакәа даасҧыѡлеит Сԥирдон.

– Умыццакын, уҙырѡла! Ашҭа иааҭалаз арԥыс, саб аѡныҟа дааиԥхьеит, уимоу, иагьидицалеит, аха имукәа, иԥьыба дынҭалан, қьаад бгьыцк аатиган:

– Сара Сԥирдон ичара аҟынтәи, абри ақьаад бгьыц Ирод Мқанба иҟынҙа иганы иҳазиҵ ҳәа саарышьҭит! – иҳәан, ақьаад бгьыц саб инаииркит.

– Ҳаи, Анцәа илыԥха роуааит! Арҭ ачараҳәара иагхазаргьы, иҳарҳәарц ауаѡы даарышьҭзаап! – сҳәан, адунеи азна сеигәырҧьеит.

Саб изаарышьҭыз ашәҟәы бгьыц абас аҳәон: «Ирод, ухххьзгеит! Суҳәоит акы еиԥшымкәа, ѡажәа ԥхал зкуа убѡатә қәаб ду, кәац жәыгас иахҵахуп, абри ачкәын иҳазиуҭарц!» Ҳатыр уқәызҵо ақыҭа асҭаршын Ездара Мыкәба.

Иззыҟаиҵаз сыздырам, аха сабгьы ицәыҵамҳәакәа, ақьаад бгьыц ианыз даԥхьеит.

– Иҭабуп, дад, ууазышьҭызгьы уаргьы, сыбԥатә қәаб ду ачарахь иахьнашәыԥхьаз! – иҳәеит, саб. Уажә избо џьысшьоит, уи зыхьӡи-зыжәлеи иахьагьы исзымдыруа арԥыс, ҳқәаб ду ихарззала иманы дахьнеиуаз.

Сԥирдон, саргьы абри ахҭыс, иахьагьы ууазбацыԥхьаҵа, аҵәымг жьакца еиԥш сгәы иналакьакьоит. Иԥбахаз, ачара ахьҳашәымҳәаз, ҳара ҳхаҭыԥ аҿы ҳабԥатә қәаб ачарахь иахьнашәыԥхьаз акәзам. Еиҳагьы сгәы иалоуп, ҽы-ууарала ҳқәаб шәахьаҳәаз. Абри еиҭасҳәахуеит, ицәырызгарц сҭахымызт, Сԥирдон, аха сара сиаанӡа иҟалаз ахҭыс иахьа, иҿыцҳҳараҵа аҵәы ианахоуҵа, уаргьы хышла-гәышла ушыкәабамыз уҵасымкит. «Зхы ззымдыруа, ихы иурдырроуп!» – рҳәоит, сҳәан, сааԥышәарччеит.

Сԥирдонгьы даахәи-ҵәиин, дааччашәа иуит, аха иччаԥшь еиқәаҵәан!..

13

Мҽышак аҽены, амра аныԥхашылоз: «Пссыкьа ахьырҳәо, Гыд хыс-хыс!» ҳәа, аӡәгьы ҳхы иҭамкәа, ҳгәы иҭамкәа, ани зехьынџьара, ҵангьы-мцынгьы аусҳәарҭаа идырқамсоз, ақыҵа милициа Кәыжьи, ҳабригадири, ԥҽабаақәа еишьклассуа, ҳашҭа иааҭалеит.

Оумашәа ибеит сабдугьы! «Анцәа имш азгьы, аԥсы ааиҭакха ҳарымҭо иалагама арҭ амышьҭацәгьақәа, Ҷап лԥацәа!» – игәаҵа инҭиҳәаан, сабдугьы цәымг-цәыбза днарԥылеит. Арҭ уажәы ибазма, ибз зҷахьаз ракәын. Инықәҳәа-ԥықәҳәашәа, аҕьара иаԥызаз аԥсышәак нареиҳәеит. Сабду Ҷемраз аԥсра дақәгәыҕуан акәымзар, иҽеыжәҵуеит ҳәа дыҟазма! Ак сымҳәаӡар зынӡа иламысдарахоит иҳәан:

– Шәҽеыжәҵ, дад, иҟалозар ҳаԥшәымаз! – иҳәеит, ихаамкәа-ишшамкәа.

«Ааит, ари аԥыза агәырҕьаҷҳәаша аԥшәма иаҳԥигалазар, «алашә ииҭаху ԥ-блакы рами» рҳәан, игәырҕьаҵәа

иааҽыжәҵит. Ҷемразгьы иҟаиҵагәышьооз, иажәа ҭҟьара хыҭҟьарахан, раԥхьа днагылан, аѡн ду ахь инхеигалт...

– Ҷемраз уххьзгеит, ауадаѡ шәалаҳҵом. Агәырҩа шәамыргакәа, ҳзымѡахымҵыз ҳалацәажәар сҭахуп! – иҳәеит Кәыжьы деихала-еихыҵуа.

«Агәырҩа сауырга-егьиҳәа, авара ахышра алѡаҵә ахылззуа иумҵасыргылоит. Уаб Шьамҭлаҳә ԥсцәеирымгагьы уаҳа иузомызт!» – абри сабду ихы-иҽы инанызбаалеит, саргьы скылԥш-кылзырҩуа асоф ацәардаҕәы сахьыԛәтәаз.

– Ҳара ақыҭа асҭаршын Ҟазахә ҳааишьҭит. Иахьа ашьыбжьышьҭахь, Ашацәа ртәарҭаа рхәаҽы инхо зегьы, ҭыԥха-лԥа дагымкәа, иахьышәзеиԥшу, Адаужра ахәааҽы игылоу аҭәаҵла амҵаҽы шәеизарц. Очамчырантәи уаѡ дук даараны дыҟоуп, ус дук аҵыхәала дшәацәажәарц иҭахуп, – иҳәеит ҳасҭаршын. Абригь ааиҳәеит, днеихашәы-еиҵашәын, уаҳа ажәакгьы наихәылмыршәакәа, деихаԥсыеиҵаԥсы иҽааиԛәикит Кәыжьы.

– Изакәхарызеи, дад, цәгьароума-бзиароума, изызкузеи зырҳәа абас, «ҽада рхәара, ԥынҵа рҟьара!» ҳәа, Ашацәа ртәарҭаҽы, иаалырҟьаны аизара аакарымҵар ада ԥсыхәа-зәыхәа зыҟамлаз? – иҳәан, сабду ацҳаражәҳәацәа днарызҵааит.

– Абри абриоуп ҳәа, аизара зызкыҵәҟьоу иуаҳҳәаша егьҳаздырам, Ҷемраз. Амала, даараҙа акыр зҵазкуа ус дук иалацәажәараны иҟоуп, – рҳәеит. Абри аизара аҵыхәала, ақыҭа зегьы ирылсны ирарҳәахьеит. Ашацәа ртәарҭаа шәзын ауп спициально ҳаргьы ҳазхалаз! – иҳәеит махәшәыгала иршәызшәа, амшаԥы кәтаҕь еиԥш, ихахәы ҟаԥшьҙа абригадир дахьтәаз.

Абри аамҭазы, – «Уааишь, нан, Умар, аранҙа! – амаҵурҭа аҟынтәи сан лыбжьы ныҵакны иаалыргеит... – Арҭ, аҳәа акакан амҵаршәны иамухраҳа, ҷьара мҵҟрышьзаргьы акы рыхәлоуҭәаанҙа, иахьа ицараны иҟазам. Ани «Ҟаԥшьыц» мыжда, акәыбры еиԥш, ауатка дынхыԥсылаанҙа дуԥырҵ-

ʒом усгьы. Аума иаҟәшәаз, аума иʒбыроуп! Ҳзыҟәшәаз ауп. Абни ҳарбаҕь ҟараах рыԥсы иаҳҵап. Искын, абна акалаҵ итцакуп, ахәда сзыхҵәа, нан!» – лҳәеит сан.

Сара, абри аҟыҵа милициагьы, ҳабригадиргьы ҽеила издыруан. Аиаша уасҳәап, хәычҕьы-дугьы зегьы ҳгәы ԥырҵәахьан. Убри аҟынтә, иаазбанык исзычҳауамызт, цәгьала исцәымҕын. Аа, уажәы, сангьы, убригьы азмырхакәа, ҳарбаҕь цәылажә ду ахәда сзыхҵәа лҳәеит.

Дара ирыԥсхакызаалак, акы анбаҳҷадырхәхәаришь, ԥьара быстахьызаргьы ҳанбахырԥхьаларишь ҳәа иҟыԥсҙа итәаны ишухәаԥшуа, рҷы мырҵысҙакәаҵәҟьа индәылҵны ицар, ҵасым мцахәыцәа! – инцәыҵалҳәеит сан.

Сара ажәакгьы мҳәаʒакәа сылзыʒырѡуа стәан. Сан ибзианы илдыруан, саагылазаргьы акәты ашьра шысцәымҕыз. Акәытқәа рышьразы, сан изныкымкәа мап лцәыскхьан. Аа, уажәы сангьы дҷыцххараʒа арбаҕь ахәда сызхуҵәароуп ҳәа даасыдгылт. Аха сара ес-инҟастцалакгьы, ҳарбаҕь ҟарах ду сымшьырц сыʒбеит. Сабду иаҳәызба хәыш акыҕәра иахьықәыз иаақәысхит. Ҳарбаҕь ҟараах ду «аҟәыр-ҟәыр» ахга, акалаҵ иахьыҵакыз иаатцысхын, имҟыжырц ахәдацәа аатцыскаан, ҳшымҳа амҵахь исыманы сцеит. Иҟастцара сзымдыруа ҳамҵак сгыланы ҳарбаҕь ҟаараах сахәаԥшуан. Нас, абри арбаҕь сымшьыҵәҟьарц сыʒбеит.

Иҟалалакгьы ҟалааит сҳәан, арбаҕь ашьапхыцқәа инарыцәхыкны, саҳәызба ала акәты ашьапы хәычʒак аасырсалеит. «Ҟыж»! – аҳәан, егьаапаҵ-ԥаҵит, аха ашьапы ашьа иалҵыз, схысга мацәа инахьысшьын, наҟ иноусышҵит.

«Ахьшь уцламҳәа ԥнаҵәо, акәты ԥсра ухәдацәа ҵнакаауа!» ҳәа сшәи-ԥшьиуа, ала кыдҟьо, аҳәа кыдҟьо сшаҕьуаз:

– Иҟалазеи, иухьзеи, Умар? – лҳәан, сан дгәыҵҟьаԥсыҵҟьаха даасыдгылт.

– Амҟалатә рзыҟалааит абарҵ шәысасцәа! – сҳәан, сыѡнацәакгьы ашьа рыхьшы, ирыҕәҕәаны ииаскит. –

Иҟалазеи бымбо, ари Кәрыжәаа ирыцәлоу барбаҕь шсырххоз снапы иацҳаит! – сҳәеит.

– Унан, ашьашәы рҳампал рҿаҳааит урҭгьы, амышьҭацәгьа цәыҳә-цәыҭәаҟәа! Иагьаншамыз, егьаныхәламыз иабаҳаднагалеи, сукәхшоуп. Наҟ уаҟәыҵ уи арбаҕь цәылажәшәа иҟоугьы. Слаҧс рызҿаҳәоуп! Ҿашәагәыʒа Анцәа ирумҭан. Ишааз еиҧш ицап илтышахәаша, ҿааҳәыра Анцәа ирумҭан! – лҳәеит сангьы, лыҧсахы еибакны.

Саргьы исҭахыз уи акәын. «Сыуа даан саҕа дигеит!». Сыхәрагьы цаха шкәакәак накәыршашәа ааҟасҵеит. Сарбаҕь: «Анцәа уиныҳәааит, Умар, сыпсы еиҵәурхеит!» аҳәозшәа, игәырҕьатцәа аҳаскьынқәа инархас-аархасуа амʒырха иныцәлеит.

Ҳасасцәагьы фырԥьанқәак аашьҭырхын, инахныҳәаѽахныҳәашәа рун, ахь-мыхьк рхы нахыҧхьаланы, аʒы шцара ицеит!

* * *

Шьыбжьышьҭахь аҧсымра ашәахәақәа, ацә ҵыхәақәа реиҧш, апҵақәа ианааргәылыччоз, Адоужра ахәы аҵыхәаҿы, аҭәаҵла амҵа, Ашацәа ртәарҭаа рхәы иԥәынхоз хәыҷгьыдугьы еизахьан.

–Ишьахәуп, аха абри ҳаизара изху-изҵыхәоу уаѽытәыѽса изымдыруа, абыжькәалаԥк ирҭаʒны, рыпсы иаҵаҵаны ишҧарымоу! Ааигәа акы ҳалармыжьцызт, аҧсцәеирымгақәа! Закәыхи, гәырҕьаҿҳәашак Ашацәа рхәы ихаргалап ҳәа уҟоу. Арҭ, ала млага уаҟәгәыҷгьы, аҵыхәа кны аʒхыҵра узҭаларахҳа, уаѽ дрыԥәгәыҷгьыртә иҟоума! Уаҳа ҿашәагәыʒа Анцәа ирумҭан, сара сыхҭырпа нкаршәны исныхәааныʒа! – иҳәеит, иахьа зымѽа иапырҟьаз Махаз.

– Анцәа ду иԥьшьоуп, абарҭ ҳарцәыхараны, ҵангьымцынгьы иаҳҿырхасҭамкәа, ҳарпырганы, Ҳазшаз, Ашацәа ртәарҭахь ҳахьхеигалаз. Урҭ рысаʒ ҳаҕоу далоуп! – иҳәеит Арсанагьы, аԥь хсаха икажьыз дахьыԥәтәаз.

– Шәаангыл, уара! Иҟалаша ҟалаанҳа, амҩыш ԥытҵәҵәаны икашәымԥсани, аҿагьымҭан, шәшьапы иалалар ихҭәасаар ҟалоит! Иудыруазеи, шықәсык ахь знык ашәақьгьы ахала итҟьахьеит! Џьара ҳзеигәыргьаша акы ҳазхаргаларгьы шәыздыруамеи?– иҳәеит Саид, даалацәҟәыс-шьацәҟәысын.

– Урҭ ихаргалаша агәыргьаҿҳәаша, ѡышықәса рышьҭахь иҳазхаргалеит. Унеины Ашацәа ртәарҭа Тур ихәы цқьа унықәыԥш-аақәыԥшыр, иаразнак амҩш еиԥш ублақәа инарыхкьакьалоит «акәамхәаз» иханагалаз «Агәыргьаҿҳәаша!» – иҳәеит Асҭамыр деиқәба-еиқәыԥс дахьтәаз.

– Уара ҿамыршьагала узцәажәо, иаартны иуҳәар, ухасбжьы уархамбар ҳәа ушәома? – иҳәеит, Сабыда иҿеырҟәышҿеырраз-ҿеыргызмалшәа, аҩьара ихыԥсылаз, акәаҵан жьакца дахьықәтәаз.

– Исҳәаз ҿеырмаҳа, ҿеырдагәа ҟауҵазар, уҳәа-убыз арахь икал-кало икылсааит Мақ-Сабыда. Уара, ѡышықәса рышьҭахь аума ари ахәы уаныҟәнагалаз? Иухашҭма, уара, ѡышықәса рышьҭахь Тур ихәы атракторқәа реибашьра аныҟаз? Уабдуцәа рыдгьылқәа атракторқәа рыцламҳәа цәеихақәа иԥыххаа-жьыххаа ианыҟәырҵоз? Иухашҭма егьа азаарцазаргьы ирзымшьыз, ирзытцымхыз, уаа гәарҭак здынҵәалаз, адгьыл иашәахсҭаны, иахьагьы икәашханы, нахьхьи анаара иаҿагылоу Амҟанбақәа рдоуҳа аԥьҭла! Иухашҭма Мақ-Сабыда? – Дшеицрашәара деицрашәеит Асҭамыр.

– Абан зегь ҳаилзыргоз ацҳаражәҳәацәагьы ахьааua! – иҳәеит Кәаҵиа ашырҳәа дѡагылан.

Ҿыла ахәы иқәланы иааиуан ақыҵа асҭаршын Ҟазахә даҿеаҳәгьы дицны.

– Сыԥсымзар, Ҟазахә ицу иакәхап иахьа Уачамчырантәи ажәабжь ҿыц аазго ҳәа, ақыҵа милициа Кәыжьы дызҿыз аиҳабы! – иҳәеит, Ҭемраз,ҿымҭҳакәа дынкахәыцуа дахьтәаз.

– Очамчырантәи иааз ауаҩы Ашацәа ртәарҭа дхалазар, ҽеиқ ҳзааигазаргьы иудыруазеи! – иҳәеит Махаз.

– Уара абзиара ззыӄалаша, Махаз! Уи аҽеи азы дхалазар, цәгьара аҵыхәала дхалар амуа ԥьушьома! Ҳара ацәгьарақәа усгьы хрышьцылахьеит, – иҳәеит даҽаҙәгьы дахьтәаз.

– Уа, рахә шәзыԥшуп! Есымша абзиа еибышәҳәалааит! – рҳәан, рҽышькыл акыха рымҭакәа, Ҟазахә иҩызагьы иаргьы ааҽыжәҵит. Заа асасцәа рзы идырхиахьаз аҟәардәқәа рҿы инеибартәақәеит.

– Уажәшьҭа, ҳтәашьа ҳаԥсышьоуп! – иҳәан, дҩагылеит Ҟазахә. – Иххь згеит, араион аҟынтәи иаашьҭу, аиҳабыра рхаҭарнак Гыԥь Шьаҵәбагьы Тур ихәы дызхалаз, абыржә ҳазлацәажәараны иҟоу азҵаара аҵыхәала ауп. Ажәа имоуп Гыԥь Шьаҵәба! – иҳәеит Ҟазахә. – Ажәакала, Ашацәа ртәарҭа агәырҕьаҿҳәаша шәызхаагалеит! – иҳәан, Гыԥь иҽшазыҟаиҵара, иҽазыҟаиҵеит. – Аԥсны ақыҵақәа зегьы рҟны еиԥш, аамҭа ҿыц ицәырнагаз, Асовет жәлар алашьцара иныҵганы, алашарахь икылызго, ада зҳәазҵам аус бзиаҙа шәышҟагьы ихалеит. Абри амчыбжь ахи-аҵыхәеи рыла, шәара шәхәаҿы иаартхоит аликбез. Иахьа ишыжәдыруа еиԥш, зехьыӈьара «аҷышәра» здыруа ауааԥсыра маҷуп, еиҳарак зыӄәра инаҵагылахьоу. Зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу ҳкоммунист партиа амчала, Аԥсны ақыҵақәа зегьы рҿы, иаарласны аҵарадара аҵыхәа ԥҵәахарц, зегьы аԥхьареи аҩреи рдыруа иҟаларц азакәан ҿыц аԥырҵеит. Ашколқәа ирҭоу ахәыҷқәа инадыркны, аиҳабыра классқәа рҟынҙа итәоу рыда, аԥхьан исҳәан еиԥш, зыӄәра инаҵагылахьоу, аҩреи аԥхьареи ззымдыруа зегьы аликбез иҵаларуп. Ари хьаҳәа-ԥаҳәа змам, хыхьыӈтәи иааua ус ԥҟоуп. «Аликбез» мҩаԥгахоит мчыбжьык ахь хынтә: ашәахьеи, ахашеи, ахәашеи. Убригьы аколнхара, анхара-анҵыра иаԥырхагамхо, есыхәылбыҷеха. Имҩаԥысуа аурокқәагьы саатк еиҳамкәа, еиҵамкәа.

Ҟазахә излаҳабжьигаз ала, аликбез аҽы рцаԥыс дҟалоит, шәара зегьы еицыжәдыруа, ҳаҭыр зқәышәцо, аҵарагьы змоу, ауаԥрагьы злоу Платон Кьаласаниа. Ажәлар абзиара шәзыҟалааит. Иааркьаҽны шәлымҳа аҟынӡа иназгаз аҵыхәала аӡәыр азҵаара умоума? – иҳәан, иҟәбас маҟа ҟьаҟьа иԥшь-мацәак навҵеиҵеит Гыԥь.

– Иахьа, абра ҳхәаҽы, шәыхәҟьа-ԥсҟьаха шәахьҳазхалаз, абра итәоу зегьы рыхьӡала иҵабуп ҳәа шәасҳәоит. Аус бзиа, аус лаша иаҳзеиҵышәхаз, Тур ихәаа зегьы ҳнеигымкәа ҳаҭыр ду ақәаҳҵеит. Шанагӡара Анцәа иуеираӡааит, дад, иахьа ҳхы иҵамкәа, ҳгәы иҵамкәа абри аԥыза агәыргьаҽҳәаша жәларык иаҳазхазгалаз! – иҳәан, днатәеит Ҟача!

– Зҵаарак сымоуп, ахылаԥшԥы, уххь згеит! Иуҳәаз зегьы еилаҳкааит. Есымша абзиарақәа рзы умԥахыҵлааит. Иахьеиԥш, есымшагьы ажәлар аҽеи рызноугалаайт. Иукуаиушьҭуа умпыҵаманшәалахааит. Ишысҳәаз еиԥш, иаауҳәаз зегьы еилыскааит, акызаҵәык ада, – иҳәеит, ак зымҳәаӡо иҵынчӡа итәаз Ездара.

– Изакәызеи, Ездара, иузеилымкааз усҟангьы? – иҳәеит Ҟазахә иааигәамԥхаӡакәа.

– Уара ҳәа ахьуасҳәо, аԥсышәаҳәароуп, саҭоумҵан, Ҟазахә уххь згеит. Ҵаара ԥхашьарам рҳәоит. Абри сыҵаара бзамыҟә ала агәырԥа шәасыргаанӡа, акыр иқәыстеит, иқәысхит, аха алыкьбас захьӡыз сзеилымкааит. Абри аԥсышәаны, сара исзеилымкаауоу, мамзаргьы иара ажәа, аԥсышәа хәраба-жьрабоушәа иҟоу? Иалысҳәаара сзымдырит! – иҳәеит, Ездара иҽеыргаӡа-ҽеырԥыстааны.

– Уара, Анцәа иныҳәаша, Ездара, уцо-уааua, уҟазеиуа, аӡымлага еиԥш, иахьантәарак утәарҵа узакәшоз, абри «Аликбез» азы акәызма? Аликбез захьӡу ами иахьак ҳабз зҽахьоу, убри ами аҵарадара арӡра ҳәа изышьҭоугьы. Еиҵасҳәахуеит, Ездара, «Аликбез» захьӡу, аҵарадара ауп. Иааркьаҽны ҳашьцәа рбызшәала иҳәоуп, акәымзар, – иҳәеит, Ҟазахә игага дацәшәо дахьтәаз.

– Уаргьы ҳазлам уалоуп, Ездара! Уара, аҭахызар «Калҭиԥьаҟәгьы» ахьӡырҭааит, уара иабауԥырхагоу. Иаҳәоз, иаанагоз закәыз уарымҳәеи, убри уцәа инҭагӡаны, ашьшьыҳәа умтәо, ашьа ицаша ада иалаургылом акәымзар! – иҳәеит, Лагәыстан, зегьы ззеиԥшны, зхырҭәыжә ԥаҵа шлакәа кыдышьшь аганахьшәа итәаз.

– Сара, ариаҟара уҽырҟәышны ацәажәара уаналага, ухы уахашшаауаз ԥьысшьан!.. – ииҳәарц ииҭахыҭәҟьаз мырзакәа, амҩабжара иааниҳьит Хыгә.

– Уара избо, аҽагажә ҳаԥшьа хтыгоутәырц уҭахуп ҳәа сыҟоуп, угәыбжьажьа-хыбжьажьо уцәажәашьа злаҟоу ала. Аха, Хыгә, уара ахшыҩ ануҵоз, саргьы аҟәыдкалиа сыпҟомызт! – иҳәеит Ездарагьы, игәы иҭаҵәҟьаз игәаҵа инҭашьны.

– Шәаҟәыҵ, баба, ахәа еиҷаԥсара! Ҳара уажәы шәара гәнхәҵыстала алдым еимыжәдо аилыргаха ҳамаӡам! Азҵаара змоу уаҳа аӡәыр шәыҟазар, ҳашәзыӡырҩуеит! – иҳәан, Ҟазахә ашырҳәа дҩагылеит.

Ҟазахә ибзианы идыруан Ашацәа ртәара иаақәнакааз зегьы рҟазшьақәеи рҷаԥыци зеиԥшраз. «Ҭангьы-мцынгьы Тур ихәаа рыц ҳаҭоу дыҵашәааит!» – иҳәон иара Ҟазахә ихаҭа. Убри азыҳәан, аханатә аахысгьы рмаршәа кны дааиуан. Амаҷ-саҷ азы ихы рылеигаломызт. Ус бааԥсык аҵыхәалагьы дырҷанагалар иҭахымызт. Ишырҳәо еиԥш, ихы хәымкәа ахәырбгьыц ақәиҵомызт. Рыбжьара аҵәгьы мбылӡакәа, акәацгьы бжьыӡааua дааиуан. Абыржәыгьы, рацәак ибыргәымыз аиҷыхара хәыҷқәа ирымжьыжькыр иҭахымызт. Асасгьы иахьынӡалшоз пату иқәырҵар иҭахын. «Аҳы, уашьҭа, Анцәа иԥьшьаны, аизара ахи-аҵыхәеи еиқәысҳәалеит!» анааигәахәуаз аамҭазы:

– Дад, Ҟазахә, ухxь згеит, зынӡа шәеиласмырхаӡозар, ахылаԥшҩы ихаҵкы сцеит ишиаҳауа, сымч зкәымхаз акаазы сузҵаарц стахын исоураӡозар? – иҳәан, даара зыкәрахь инеихьаз Ҭандел дҩагылеит.

– Ажәа умоуп, Ҭандел! – иҳәеит Ҟазахәгьы имырцьаԥьакәа, цәымҭ-цәыбза.

– Абри аҳәынҵқар иҵижьыз аус ҽыц, алықьбас, ҵара змамкәа зышлара инҵагылаз абыргцәагьы, абжьара уаагьы, зегьы алықьбас иҵаларуп шәҳәеит. Дад, сара зызшьапык адамра иҵагылахьоу, сара сԥызцәа зыҽҳәара анарцә гәашә илагылахьоу ашлақәеи, «Аҽы анажә қьышьме адырҵон!» ҳәа, уи алықьбас ҳәа шәызҽу ҳара иабаҳҭәу иабаҳамаҭәагәышьоу! Ҳара ушьҭа ҳашәахә ҳәаны ҳалгахьеит. Ушьҭа аҽар шәыцәгьа мбакәа ҳзиасыр, убри насыԥуп. Абжьарак, макьана зыуаԥыбжара агәашә иҵамлац, аҵара змам ахацәеи аҳәсеи рзы, ԥшӡала, ари ус дуӡӡоуп, ҳәарас иаҭахузеи! Абри сымч зқәымхаз азҵаара, уара ҟәышк уоуп, ацаԥха сзазыԥшаа, дад дукәыхшоуп! – иҳәеит Ҭандел.

«Ҳаи, иажәымҵа аӡахәаш ахадырҳәааит! Аҭаҳмада хыжә-ҽыжәшәа иҟоу, изакәызеи, уара, анахь иҟамкәа, арахь иҟамкәа, кырҵа-ҳәарҵа узамҵо иааҳалаижьыз!» – абри игәаҵа инҭеиҳәацәеит, иихәо иҽамшәо Ҟазахә дахьгылаз.

Ажәлар аӡы рылымкәо иахьтәаз инеиқәыӡырԥит. Иашаҵәҟьаны, Ҭандел ииҳәаз гәаныла иацзырҕызуаз, аха иакәҽызымҵуаз рацәаԥын. «Аус нырхага иан дикәыхшоуп!» ҳәа ҳара ххаи-ххцышьи аарла инеиԥшьуа адунеи ҳақәуп, дара ҳара цәгьала адгьыл иалҳаҕьгьааз ҳаура-ххәара афаха-агаха ҳадраӡом. Амш рзымхакәа, рыцәмаҭәақәа нцәыҵакшо, уаха мзала ицәаҕәо, илаҵо ауааԥсыра, уажә рус-рҳәыс ааныжьны, акәарақәа инарҭаҳауа, есышьыбжьышьҭахь Шьардын иԥны ихалалар акәхеит. Уажәы, Ҭандели, Мажьыгәи, Кәаԥьамани аԥхьареи аԥреи ддырҵахуеит!.. Уаҳа ҽашәагәыӡа Анцәа ирумҵан, ари Анцәа дызмам, аԥсҭаа иаамҵа ҳзаазгаз агәыҳәы-цәыҵәақәа. Уажә иаалаган, шеи-шықәсеи ҳцәеи ҳабаԥи здыӡлахьаз ықәхны, аԥеи-аӡеи еихаҳаны аамҵа ҽыц, абаҳча «ҽыцқәа» еиҵарҵоит! Ус, абарҭ иахьа иаҳзаазгьы, иаазышьҭызгьы ажьҕырла рбааит.

Абри «Алықьбас» ҳәа иабжьыргазгьы, Тур ихәы зегьы трактор цәеихала адгьыл агәы рыҕганы, амандарина еиҭарҳаз акры алҵзар, иахьа иҳазхаргалаз «Алықьбасгьы» иалҵуеит. Ах, анаԥьалбеит, ухәыцыр, ганкахьы, иубо-иуаҳауа узеилымкааua, ус, ушиашоу, сызго-сга ҳәа, амзажә еиԥш, абарҭқәа зегьы уцәа иҭагзо адунеиажә уқәзар, хыхьгьы ухьуам, гәыхьгьы ухьуам, Кәрыжәаа урықәлахоит. Аха усгьы, арахә реиԥш ҳаҕоу адәы дықәуп. «Ас ƙоуҵар, уан дысшьуеит! Анс ƙоуҵар, уаб дысшьуеит!» – ҳәа ажәлар ирҳәаз, баша ирҳәама! Урҭгьы гәаƙрак иақәшәагәышьазар акәхап. Еиҳау ауаҕеимышхара, анасыԥдара абаƙоу, иубо-иуаҳауа еилукааua, иуҳәашагьы-иуушагьы удыруа, аха унапы намзо, ушьапы намзо, уƙоушәа-уƙамшәа, ѡ-мцхәарҭак рыбжьара уанбжьахалак!» – абас ихәыцуан, абас иршәиуан, абас икнырҵон ажәлар рлахьынҵа, рира мшы.

– Ҭандел ухҳьызгеит! Уара уеиԥш акрыздыруа, акры еилызцо абырг бзиа иуҳәази, ухәыцшьеи уатәасымшьеит. Сара излеилыскааз ала, апартиа иазбыз, апартиа ишьақәнарҕәҕәаз, ажәлар неицҿакны зыбжьы зырҭаз аус ԥшьа уара уаҿагылошәа иƙалеит. Аамҭа ҿыци, апсҭазаара ҿыци иреигәырҕьо ауааԥсыра урылагыланы, ас еиԥш аҳәара, хәыҷык иманшәаламшәа збоит! – иҳәеит, Ƙазахә, «Ала егьзымфаз, ахаҿы шьала ирҭәуа!» – Ҭандел, уара иуиҭаз азҵаареи, узхашшаази, цаԥха рзыбзиахазом. Жәлары зегьы неиқәгәыҕны, ахаангьы ҿык изеицҵацәажәазом. Жәлары зегьы рхахә ылысхуеит ҳәа уаламган, ажәа ҭƙьара, хыҭƙьарахар ƙалоит! – иҳәеит Ƙазахә, аҵыхәтәан иҿааирԥьаԥьан.

Ажәлар итәаз, Ҭандел игәааанагара, ргәааанагарагәышьан, аха азәгьы алаҿимҭзеит. Ирҭахы-ирҭахым Ашацәа ртәарҭа аликбез иҭалар акәхеит. Ажәлар рыԥсы инахырзааны, иахьатәи аиԥылара аҵыхәала, уаҳа азәгьы акгьы анимҳәа, Ƙазахә иитахызгьы уи акәын, каҳада-ҧҿыда аизара ашә ныҵашьых иаркны, иныкәҵны ицеит.

* * *

Зыҽены аизара ҟарҵаз аҽены инаркны, мчыбжьык ԥшаласшәа ибжьыситᲂ Аха макьаназы аликбез аҵыхәала, аҳәгьы акгьы иҳәомызт. Убас ишыҟаз иаалырҟьаны, нырцәаарцә аҳәҳәабжь еиԥш, абригадир ибжьы ныԛәѡит, уаха ахәылбыҽеха «аликбез» ҟалоит ҳәа. Убысҟан заҵәык ауп абригадир анҽиҵызгьы. Убри нахыс, мчыбжьык ахь хынтә асаркьал дасуан. Ауаа русураԛәа рҟынтәи икараԥсараха аѡны ианааилак, рыԥсы ааиҵакха рымҵакәа, аликбез ахь ицон. Иахьеиԥш исгәалашәоит ианцоз, амра аԥсы шҵаз, алаԥш-ҽаԥшы шрымаз, ѡ-кәарак ирҵысны, нырцәтәи ахәахьы ихалар акәын. Аха ауроккәа ирылганы, рыѡныҟаԛәа рахь ианыгьыжьуаз, азыҳәан ргаз цәашьԛәа рхианы ирыман. Агаз цәашьԛәа змаз дубап, еиѡырҽаеихырҽаны ацәацәашьԛәа зҧьыбаԛәа ирҵаз дубап. Абарҵ ацәашьԛәа зегьы аркны акәын иҙәашҳәаха, аԥскәара иҵысны, аарцә ахәахьы рыѡныҟаԛәа рахь ишхалоз.

Саншьцәа рхәаҽы, сан лаб Шьардын иѡны аҟны акәын зегьы ахьеизоз. Уаха раԥхьаҙа акәны, аҵаҳмадцәа аххы инцәыҵакьакьо, ашҵа инҵалеит. Амрагьы еихаҕәышәарак ианаахыԛәгылоз, иааишаз зегьы ааины, аԥацха маҵурҵаҽы иѡнагылаз, заа идырхиахьаз аҧьтә столԛәа ѡба ирхатәахьан. Ушьҵа аликбез «адиректор» Платон Кьаласаниа иааира иазыԥшын. Иара Платон ихаҵагьы архантәи дхалар акәын. Тур ихәаа ртәы шсызхымгоз, Платон зынҙа Накакачоунтәи, Ҷаҷал атибнара дылсны, мчыбжьык ахь хынтә Тур ихәы дхалар акәын.

Платон сара ҽеила сихаанын. Иара ҵаҟа Ахыуаа рҽы дынхон. Ихәыҷы дыҟамызт, иду дыҟамызт, зыуаѡыбжарахь инеихьаз, ахаҵа тәахьа ззырҳәоз иакәын. Аха аҵаацәара даланамгалацызт. Иаргьы дыжәлазаҵәшәа дыҟан. «Анцәа акы змихыз, ак иитоит!» – шырҳәо еиԥш, абри ауаѡ ҭаацәарала днасыԥданы дҟазҵаз, Анцәа ԥсабарала абаѡхатәра ду иаҭәеишьан дыҟан. Платон илахь неиԛәцаны, дынкахәыцуа

уаҩы димбацызт. Егьарааны дубаргьы, иччеи, ихәмари, исамарҟәыли еихсыҕьуамызт. Уи иааиатәоумшьартә ҭара хәыҷыкгьы иман. Ажәлар рҽаҧыц ҳәамҭақәа дырзааигәан, аиумори асатиреи злыжжуаз ажәеинраала кьаҿқәа иҩуан. Убри, насыҧс Анцәа зегьы иримҭаз иҧсабаратә баҩхатәрала, ҟазшьак иаламҩашьоз иҟазшьеи иуаҩышьеи рыла зегьы деицырдыруан, ҳаҭыргьы иқәырҵон.

Ҩажәак еихысҳәаалоит, ҽенак, аколнхацәа шьыбжьонҳәа аҧсшьаразы, ахьаца ашәшьыраҿы рҽеахьаатҵаркыз, ианынаҧш, нада-аада дхыҧшаало, Ҷиҷу захьӡыз колнхаҩы ҭаҟьа-ҭаск дшааиуаз рбеит.

– Платон, ҳуҳәоит, абни иааиуа, Хҭырпажә-иҧа Ҷиҷу акы ҳзихуҳәаарц! – Платон инаилаҳәаҵеит. Платонгьы ахахә ылхра иҭахӡамызт. Аӡәы акы абаихысҳәаари ҳәа дыҧшын. Уажәы, абас ҩыцьа-хҩы неиқәгыланы ианиҳәа, иаргьы ииҭахыз уи акәын, иааиуаз Ҷиҷу дкылкааны днаихәаҧшын, иарҕьа напы ҩышьҭихын, –

«О, Ҷиҷу слашарбага,

Тәарҭак имоуп иҽырбага!» – иҳәеит имырхьааӡакәа, ибжьы неиҵых-ныҵакшәа. Итәаз ҳәсеи-хацәеи рҕәаҕә ҷалеит ишыччоз. Аха иара имашәырнгьы ччаҧшьк ацәаарагьы неиҿамшәеит. Абри аамҭазы, ашҭа аҵыхәахь агәашә абжьы геит, инақәырццакны,

«О, баланда, Мықә баланда,

Иумфаӡозаргьы ма иубаланда!» ҳәа Платон ибжьы ашҭа инықәҩит: «Аа, Платон дауеит, Платон дауеит!» – рҳәеит ибжьы заҳаз зегьы неицҿакны.

– Уа мшыбзиақәа, рахә шәзыҧшуп! Зымаа шәкыз алҧхаагәыҧха Анцәа ишәиҭааит, Ашацәа ртәарҭаа, – днарылагылеит Платон.

Платон иахьеи-иаци дырбазма! Ирбац-ираҳац иакәын. Аҧсшәа карҵәаны инаиарҳәан, дасу ртәарҭақәа рҿы инатәеит. «Зошит» ҳәа изныз ртетрадкәеи, дара рҳәашьа, ркаландашьқәеи нарымҵарҵеит. Платон данаауаз иҩыҵ-

ракны иааигаз, аҭуан ҵқьага афанера хҵәаха наганы, аҭзамц инадиргылеит. Аԥшхәынҵә асахьа змаз, маҷәкьыск иаҡараз мел хҵәахак наганы, убри афанера инавеиҵеит…

Абас аликбез иҭалеит Тур ихәаа. Шықәсы наҡьак ажәлар гәаҡуан. Платон ииҳәоз заҳауаз ыҡан, аха адагәагьы дыҡан, ахамбагьы дыҡан. Арҵаѡы ииҳәоз ззеилымкааузс рацәаѡхеит. Ацәмаа акрада ҷышә ззымдыруаз ауаа, аҵара дҳарҵоит ҳәа иалагеит. Платон дызҿыз ишхәыҷы хәмаргаз ибон. Аха «акы уҳәар, уан дысшьуеит, иумҳәар, уаб дысшьуеит!» – ҳәа идгылан, аҡынтә, аҵәгьы мбылҙакәа, акәацгьы ҡаԥшьҙа иҙыр иҭахын. Дызҿыз иус ирымжьыжькырц дашьҭан. Ахәылбыҷеха ифанера нкыдҵаны, ѡ-нбанк наганы афанера инаниҵеит.

– Абри «А» ахьҙуп, абри «Л» ахьҙуп! Ишырыѡуагьы абас ауп! – иҳәеит Платон, еихҳәа-еиҵҳәа афанера ианиҵаз анбан дуқәа инацәа нарықәикын.

– Ирыхьҙузеи зуҳәа? – иҳәан, илымҳа инапы надикылеит, аҵыхәтәаншәа итәаз, зуаѡыбжара агәашә инҵысхьаз, Гьадлач захьҙыз ҭаҳмадак.

– Абри «А» ахьҙуп, абри «Л» ахьҙуп! – иҳәан, аѡ-нбанкгьы инацәа еиҭанарықәикит Платон.

– Сыла насыԥдагьы иабо ԥьушьоума! – иҳәан, изблак имаҷа наԥыреикын, егьи иблала афанерахь аԥшра далагеит. Платон анбанқәа зныз афанера аакыдихын, иааганы Гьадлач иаԥхьа инаиргылеит.

– Ушьҭа иубома анбанқәа, Гьадлач? – иҳәеит Платон, афанера Гьадлач иблақәа инархикылан.

– Ишԥоуҳәеи? – дҵааит Гьадлач.

– Абра ианыстаз анбанқәа ушьҭа иубома? – ибжьы неиҵыхны Гьадлач илымҳа дынҵаҡааит, Платон.

– Аа, ушьҭа избоит, дад, дукәыхшоуп, аха ари уҩыцәмаҡьа аҭзы икыдыхны, Кәыч илаԥса еиԥш, есымша иуманы амѡа уқәума? Ара сара сыдагьы ауаа тәоуп, – Ҳаи, ҳламбаҷамбаха, иаҳтәым-иҳамаам аус азы абас ҳзыргәаҡуа,

гәаҟра-ҭәаҟра Анцәа ду ишәыгимырхааит!– иҳәан, аҭуан днаҵаԥшит Гьадлач.

– Уаргьы лбԍьыла уҵәуеит, Гьадлач аԥьоубеит. Уара, ма иааигәаны анбанқәа убла ихикылар, акы умбои! Арҵәааҳәа улымҳа дҭаҟаар, ԍәи-ҭи быжьқәак умаҳауеи! Сара соуп, зыблагьы иамбо, злымҳагьы иамаҳауа, амзажә еиԥш инхаз акәымзар. Ҳаи, уажәымҭа бзиахааит, Кәарсантел! Снапы кны ари аԥскәара сҭугеит. Уахагьы, аѡныҟа, сзыԥсу рахь сугап. Аха есыуаха сара сқәырх-қәыраҵо, снапы санкны аԥскәара уҵоума! Сашәа аԥсымѡа ылыркааит, урҭ азхарамфа иԥацәа!– иҳәан, даагәырҟәҟәеит Хәыча.

– Шәаагыл, уара, иҟалаша ҟалаанҙа аҳәҳәабжь шәмырган. Ари иаахәыцҟьаз амцабз иаѡызоуп! Иаразнак инеиқәычхьыпуеит. Мчыбжьык-ѡымчыбжьа роуп, нас Платон ианбанқәа ҭаны ҳаналгалак, уаҳа ҭатәгьы ҳауам, ԥхьатәгьы ҳауам ҳнапқәа еинҟьаны,

«Таш-хош, таш-хош,

Иди ко мне, если хош!» ҳәа, Платон иркәашага ашәа ҳацкәашалап! – иҳәеит, аказы зылахь еиқәызымҭацыз Мырза.

– Мырза, уара насыԥ змоу уреиԍуп! – иҳәеит, Лашә дыцәгьахәыцуа дахьтәаз.

– Изхуҳәааи, Лашә! – дҭааит Мырза иҽаргәыѡ-ҿыѡшәа.

– Абри уара уеиԥш сымхәыцҙакәа акрысфозар, мызкы ахи-аҭыхәеи ала сышьҭахь анаара узавымсуа сыԥсылахон! – иҳәеит, Лашә.

– Ишԥа, уара, акры ануфогьы ухәыцуама? – иҳәан, зегьы изеиԥшны аҟыр-ҟырҳәа, игәарԥхаҙаҵәҟьаны дааччеит Мырза.

– Шәеизыгәдуны шәеицәажәоит, шәгәалаҟара Анцәа ари нахысгьы ибзиаитәааит! Ушьҭа ҳаиасып аҳәынҵқар иҳадиҵаз аус ахь. Иааигәаны ихәыцуа шьоукы, абри напы злаҳқыз аус ду ҙҭахысроуп ҳәа ирыԥхьаҙоит. Ус еиԥш азхәыцра иашаҙам. Ҳаԍоу иԥсҭазааратҿы дҿаҳахааит.

Уцәгьа зҳәо ииҳәо узеилымкааyа, унапыҵәҟьа узанымҵо инхаз ауаѡы, дуаѡыбжоуп ҳәа исыԥхьаʒоит. Уи аҵкыс, алдым нимымдакәа, ҳаазышьҭызгьы пату рыԛәаҳҵап, ҳахгьы пату ақәаҳҵап. Иахьа дҵас иҳамоуп ѡ-нбанк рҵара. Ушьҭантәи ҳаиԥылараҷы, дасу иитҵаз шиҵаз, абри ажурнал аҷы ахәшьарақәа ыԛәсыргылоит…

Платон иажәа анагʒаха имҭакәа:

– Саргьы хәылҟьа-ҷылҟьақәак саҳаит, аха аҵареи амцреи ахьынʒаҟоу сыздырам умҳәозар! – иҳәеит Мырза.

–Изакәхарызеишь, анаԥьалбеит, аʒәгьы саҟалажәак имаҳаʒакәа, абри уара лымкаала, хәыҵ-хәыҵла улымҳа иҵарҳәацәаз! – иҳәеит Лашә.

– Иара ҳарҵаѡгьы иаартыҵәҟьаны аҳәара изымгәагьуазаргьы, лымҳаҭасқәак имоукәа ҟаларым! – Мырза дынцәыҵыԥшны Платон иблақәа днархикылеит.

– Изакәызеи сара зҳәара сзымгәыгьыртә еиԥш, издыруа амаʒа, Мырза? Егьзымфаз ала ахаҷы шьала изурҵәуазеи, ухәыҷымкәа-уҳасымкәа? – агәаара ззымдырʒоз Платон ихы игәѡароума уҳәартә днеицрашәеит.

–Сеидроу, Платон илақьбас изалымгаз, аԥхьареи аѡреи ззымҵаз зегьы рыдгьылқәа рҵыхәақәа ҷахыҵҵәҵәоит! – рҳәоит. Уаргьы абри аҵыхәала лымҳаҭаск умоуцкәа ҟаларым сгәахәит ауп, акәымзар, уеизгьы-уеизгьы уаргьы иуаҳаит ҳәа саауҷагылахуа! – иҳәеит Мырза, иҵыхәа наишьҭарҷыланы.

– Аʒәыр иадгьыл хырҵәозар, уара утәы хырҵәоит, Мырза! – иҳәеит, Лашә дахьтәаз даалҟьан.

–Избан, уара, сара иаҳа стәымааʒароума, мамзаргьы сара сыхҵыста еиҳа илаҟәуп, зегьы арыгьалагьы, арымалагьы ахыҵра рылшоит, ҳәа угәы иаанагоу? – иҳәеит Мырза дгәаатәҟьаны.

– Ухҵыста ԥшʒала ухҭасцәа хыҵлааит, ахыҵра мариоуп, илаҟәуп ҳәа аʒәгьы иуеимҳәеит. Амала, иахьа абра уааины астол уахатәеижьҭеи, Кәаԥьаман «А»-гьы иҵахьеит,

«Л»-гьы иҵахьеит, итетрадгьы ианиҵахьеит. Уара макьана атетрад анҵара акәым, зынʒагьы иааумыртʒац. Анбанқәа аашьаҽ дырбар, аҵыгьра иалагоит, Мырза! – иҳәеит Лашә дахыхәмаршәа, зынʒа иҿырҵынч-ҿырхықәымҵа.

Платон арҭ реимак зынʒа атлара еиԥш иамацоушәа аниба, иаууеи, ауаа ага-магақәа иахьакәʒам ахь ҳкылыргоит убооу! – иҳәан:

– Иҟоу жәдыруама, аҷкәынцәа! – ибжьы ачча фҽы налиршәшәеит. – Абра ҳаатәеижьҭеи саатҭ наҟьак инхықәыххыларц егьагʒам. Ушьҭа, ҳамҭак ҳаԥсы неиҵакны, рччагақәак неимаадаргьы цәгьамызт! – иҳәеит, Платон.

– Ааи, уқәақәра згааит, Платон. Хуҳәоит, иҟалозар, абри Гьытла изыҳәан иуҳәақәоз, еиҵа ҳзеиҵоуҳәарц! – иҳәеит, астол аҵыхәахь итәаз Кәышә.

– Уҽы есымша хаара-бзаара агымхааит, абзиа аҳәалааит, Кәышә! Зегь ҳақәшаҳаҭуп! – инеицырҳәеит итәаз.

– Ус акәзар, ажәлар абжьы сырҭазар, саргьы сыбжьы сеигʒом. Цқьа шәʒырҽола, Таш-хошраа! – иҳәан, дналагеит, Платон:

– Гитлер, Гебельс, Риббеинтроп,

Ассир иақәшәаз абарҭ роуп.

Гитлер гәымха, ахы мҟәыба,

Изырчаԥеит алтә кәыба! – иҳәан, инапқәа неинҟьаҽеинҟьо, дааҵаҟьаҵасит Платон. Ари Платон иажәеинраала изаҳахьазгьы-измаҳацызгьы ишыччоз ркьатеиах ԥнатҷеит.

– Уаҳа, Платон, уаҳа? – зегьы еиҵа неиқәыҷызит.

– Гитлер ԥшрацәгьа, алашәкәыт,

Ихы ианырҟьеит аклакәыт! – иҳәан Платон, ихы-игәы ақәбзиахан, иара ихаҵагьы дааԥышәыррчеит

– Гитлер, алтә кәыба изыҟарҵахьоума, Платон? – иҵыхәа шьҭакшо дҵааит Мырза.

– Гитлер алтә кәыба иоуандаз, иабду Иоҳанн Ԥсхәы иҵахымызт! – иҳәеит Платон, Иоҳанни иареи аханатә аахысгьы ргәы ԥибаҵәахьазшәа. – Ушьҭа ҳанбанқәа рахь

ҳаиасып! – иҳәан, ани иҵуан ҵҟьага, астол ахаҟны, аҵзывара иахькыдгылаз, ианыз анбанқәа, иззакәу здырхуада, иааанихын, еиҳа рыԥсы рылаҵаны, еихых-еиҵыхны, «А», «Л» аниҵеит. Нас, Платон иҵаҩцәагьы иаргьы еицхырааны, абарҭ аҩ-нбанк ртетрадқәа рахь ирныртцеит.

– Абарҭ анбанқәа, аҩны шәаннеилак, рҩышьагьы рыхьҙқәагьы ҵаны, анбанқәагьы даҿазныкгьы ихыжәҩылаауеит, Еилкааума абри исҳәаз, Таш-хошраа! – иҳәан, дразҵааит.

– Ааи, еилаҳкааит! – рҳәеит, еилызкаазгьы, акымзарак ззеилымкаазгьы...

...Адәахьы иандәылҵ, ахәылԥыеҵәа ажәҩан хымаа инкыдтәалахьан.

14

Адырҩаҿены, Базала дшыԥсыз Тур ихәааа ирылаҩхьан. Абас иаалырҟьаны, идунеи иԥсахуеит ҳәа аҙәгьы игәы иаанагомызт. Аха Базала ԥсаҭа бзиа, игага дзахыԥараҳа, илахьынҵагьы дзахымԥагәышьеит. Ажәҩан аеҵәа рызкыдымԥааит игәылацәа-излацәа, абжьарак, хәшәы-бҕьшәы иныдкыланы, аҟазацәа идрымгалаз, ихәра иаҟәрымҵазиаҟәрымхыз егьҟамлеит. Уахгьы-ҿынгьы рыҿҭыхҵәҟьаны, идтәаланы дырҟазон, аха иҟалаша хырԥашьа амоуит. Иацуха ашамҭазы, зынҙа иааигхан, аҷаԥшьацәа шидтәалаз, ашареи иԥси неихьигҙеит рҳәеит.

– Аламыси, ацқьареи, аразреи мычра рымазар, уԥсаҭа ахьы ахьыршо тәарҭас-гыларҭас Анцәа иуиҭааит. Уҟанаҵ, уҟан. Ууаажәлар ргәы ушабылуаз, унарцә мҩа уқәлеит, Базала! Умшра-уҵыхра ууаажәлар ирзынхааит! – иҳәеит, Кьынтышә игәи-илаҕырҙи еилаҵәо дахьгылаз.

Ашацәа ртәарҭа иқәынхоз ауааԥсыра зегьы неигымкәа, рхы-ргәы далырхит. Уи ауыха Базала дала-шьала изааигәаз, иҵынхацәеи, иқәлацәеи иԥсыжра аҿҳәара ԥырҵәон. Аҿҳәара апҵәацәа шеизара ианеиза, жәлантәык иреиҳабыз, ацәгьеи абзиеи реиҿыхырҵақәа ҿеила издыруаз, акыр збахьаз, акыр заҳахьаз, ажәлар пату ду зқәырҵоз Гьагьа-

са Канба, илабашьа амҳасҭа имаҷәхарԥәара ныбжьарсны дѡагылеит:

– Арыцҳара еиднагалаз, сашьцәа, ҳаԥсҭәуацәа, шәыххь зегеит! Ауаѡытәыѡса иира зшаз, иԥсрагьы ишеит. Гарала ицәыртцуа асаби, дад, мышкызны, кәыбала дымѡасуеит. Усоуп Анцәа ду ауаатәыѡса шишаз. Аха аԥсышьақәа зегьы еицыжәлам. Дыԥоуп, хьмыʒг иқәымкәа, ахҭа аԥынʒа здунеи уаара ажәразгаз. Дыԥоуп ажәлахыхга, зыхьмыʒг зҭынханы, ахраҭгьы иҭадмыргыло, адгьылгьы иаднамкыло, «ԥсаҭа цәҳага» ҳәа ишьаҳиҭханы дгьыли-жәѡани ирыбжьахо. «Аԥсра бзиа хәамаʒам» рҳәон ҳабацәа. Базала, дад, даагылазаргьы, ишьап шьац арҿырҳәа дшәон. Ихәы даҭәҳәаны акәын ихы шахиԥхьалоз. Ажәлар игәра ргон. Рымаʒа иҭаркуамызт. Ҳаҭыр иқәырҭон. Ажәлар ргәыбылреи рылаҕырʒи зыцҭаны зынарцәгәашә иҭаргалаз, изқәаҭыԥгьы шьалҭа гәабанхоит. Базала иҵыхәтәы мшы ишихәҭоу имѡаԥгаразы аʒәгьы ихы иеиҕьишьом, Базала ажәлар дырдыруан. Изыхәҭоу иқәлацәа иҭынхацәа ашәаԥьҳәацәа рылаҵатәуп, рылабжыш игымхароуп. Абри ԥсыншьҭахьгьы, «данбаԥси, Базала бзиа» ҳәа иҵааԥшааua, ажәлар рыҿԥныҳәа аԥсы ицаҳҵар, гәнаҳароуп. Убри аҟынтә, еиҭасҳәар сҭахуп, ашәаԥьҳәацәа ишахәҭоу, ианаамҭоу рымѡа иқәҵатәуп. Сара ажәа мыцхә салалом. Аԥсреи абзареи рырҿеишьа уажәы иҳамбеит, ҳаагылазаргьы ҳазлагылоу акәгәышьоуп. Уԥсаҭа шкәакәахааит, Базала! – иҳәан, Гьагьаса иҭыԥ аҿы днатәеит.

Аҿены хашан. Аԥсыжра аҿҳәара асабша иақәдыршәеит.

* * *

Амра жәхьан еиԥш ианыѡхашылоз, аԥсы дылбаргеит. Заа аԥсаʒ зҿыкәыршаны иҟарҵахьаз ашьапа, акәыба наганы иныҵадыргылеит. Аԥьабара зыхәҭаз ауа-аҭынха, Базала иԥсҭәуацәа, аккаҳәа амыткәма ҳәо, аҳәса рҿеиѡшаны, аԥсы икәшаны иаагылеит. Ажәлантәи аиашьареи реиҳабы,

ахацәа аԥьабацәа рхаҽы иахьихәҭаз днадыртәеит. Аиҳабы, агәакьа ишьҭахь, хәҭа-хәҭала, цәара-жьрала, дасу иахьрыҟәнагоз рҭыпҟәа ааныркылеит. Базала иҽееиҟәа иуапа ақәыршәны, аԥьабацәа рхаҽы, Базала иматҵа аҽы аҽы ианкны дгылан. Ааигәа-хара, Базала згәы далсыз, атцәуацәа ашҭа аҭалара иаҽын.

Рлабашьақәа нарыцарсуа, амзырха иқәгылан, апсраҽы иалырхыз ԝыцьа ахацәа, аилыргацәа. Атцәуацәа апсы ихагыланы, рхы иасны итцәуон. Азәык-ԝыцьак анеицыкәлалак, аҧкәынцәа нарыдыххыланы, рыбга ркуан. Итцәуаны ианаахынҳәауаз, ԝапҳьа аҧкәынцәа атцәуацәа рыбгақәа ааныркылон. Итцәуаны иқәтцауаз, астол иқәыз рыхҭырпақәа, ма рхылпарчқәа аакәыхны, ҳаҭырла, амԝапгацәа инаддыркуан. Итцәуаны иқәтцуаз, аилыргаԝ рапҳьа днагыланы, аԥьабара иалагылаз, агәаҟра иакәшәаз аҭынхацәа рҟынза инаскьеигон Атцәуацәагьы, рыхҭырпақәа шырхаз, ирхымхзакәа, ргәы рнапы надкыланы ирыдышшылон.

Сара убри амш, аҽынтәи аԥсра шымԝапысуаз ҽеила исгәалашәоит. Иахьагьы сгәалашәараҽы иаанхеит, усҟантәи ахацәа рцәуашьа. Иахьатәи аԥсрақәа рҽы саннеиуа, ахацәа рцәуашьеи, рыдышшылашьеи анызбалак, есымша сыбла иаахгылоит, абанҵ, Базала иԥсраҽы зыхҭырпақәеи зхылпарчқәеи зхымхзакәа, агәаҟра иакәшәаз ирыдышшылоз атцәуацәа. Исгәалашәоит, наҟ-ааҟ еимданы «ауоу» зҳәоз аҳәсақәа. Исгәалашәоит, азар ҳәацәа ашҭа ишакәшоз.

Ԝажәак еихысҳәаалоит. Иахьа аԥсраҽы инеиуа атцәуацәа реиҳараԝык, ахҭырпа акәым, рхылпақәатцәҟьа зынза ирхазам. Дара ахылпа зхоугьы, аԥьабара иалагылоу ианаарывалалак, иааҭымгылазакәа, рхылпақәа аархыхны, инарыдышшылазшәа ҟатцаны, рыхқәа аарцысны инарпырцуеит...

Абри зхы сырхәахәыз ақьабз атцыхәала, аԥхьаҟазы мԝабжара иаансыжьуеит. Атцәуацәа шеикәшоз, ушьта амрагьы нхыцәгылеит. Агәакьацәа Базала итцыхәтәы мшы наскьазгоз, неибарпшны атцәыуара иалагеит. Атцыхәтәантәи

алаҕырҙ анкарԥса, ашьҭахь, аԥсы ашҭа днықәыргыланы, аҳалал иҭара иалагеит. Ажәлар еикәшаны иаагылеит.

Арыцҳара аҵыхәала еизаз ажәлар шәхаҵкы сцеит! – иҳәан, ақыҭа рҽы унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз, заҳаҭыри, зыламыси ҳаракыз Ҳарун Ацанба, ишыц лабашьа амҳасҭа аанкыланы, аԥсы дааихагылеит. – Ирҳәоит, ажәлантә реиҳабы идунеи аниԥсахуа, абиԥара рыхьатә кәасқьа аԥшьҭҙамцк ҵысуеит» ҳәа, иажәахә аапиртлеит, Ҳарун. – Базала, дад, уԥсы акәыхшоуп! «Аԥсра бзиа хәамаҙам!» – рҳәон, ҳабдуцәа. Дад «аира зшаз, аԥсрагьы ишеит!» Зыламыси, зыуаҩреи, зыцқьареи, зыразреи, згәыбылреи зыуаажәлар ирзынзыжьыз ауаҩы, уи ихьӡи-ижәлеи ԥсра-ӡра ақәлаҙом. Ахааназы цәашьы иатҷааны абиԥарақәа еимырдалоит.

Базала, дад, удунеи уанықәыз еиԥш схы науқәкны, сгәы-сыԥсы нкаршәны суацәажәар сҭахуп. Уара уҟанаҵ уҟаҵәҟьан. Хьмыӡг уқәмызт. Ууаажәлар ҳаҭыр уқәырҵон, угәра ргон, рымаҙа уҵаркуамызт. Ҳазшаз, ауаҩытәыҩса адунеи дықәиҵеит аамҭала, дԥишәарц. Ауаҩытәыҩса шәышықәса ихыҵны, даахьаԥшны дызнысыз иԥсҭазаара амҩа дананыԥшылалак, шәышықәса идунеи дыззықәыз закәыз изымдырҙакәа, зыхраҵ агәашә инылагылаз иоуп ишыԥсра иԥсыҵәҟьаз. Уи ишьҭахьгьы иаԥхьагьы аҙы ықәыршоуп. Аҵыхәтәантәи «ауоу» ҳәаны дықәҵит.

Базала, уара уԥсҭазаара амҩа узнысыз, ахы инаркны, уҵыхәтәы мшы аҟынҙа ицқьоуп, илашоуп. Анцәа иуанеимыжьша наҩагьарак, гәнаҳарак анукаауам. Уҷкәын заҵәы, шәнеибац анырҳәа, иабацәеи иабдуцәеи ишраҭәаз еиԥш, аибашьра ду аныҟала, иҿхьамкыкәа, иқәлацәа зегьы ахьцоз, иаргьы дцеит. Аха игага дзахымпагәышьеит. Уаҳагьы иаб иҩныҟа ичамҩахә зыҟамлеит, иԥсадгьыл ихы ақәиҵеит. Аха уара ухы аҵамырхакәа, ууаажәлар рыцәгьеи рыбзиеи уалахәын. Ахаан ирхамыштуа угәыбылра шкәакәа ужәлар ирзынужьит. Уабдуцәеи уареи шәдоуҳаи, шәҳақи, рымшреи, рыҵхреи, Анцәа ду умаҭа заҵәы икәа-имаӷра иҭеиҳәааит.

Умаҭа хәыҷы ила уабдуцәа рымцахара мыцәааит. Ушьҭахьҟа ухьамԥшааит. Уабацәа радгьыл гәакьаҿ узқәаҭып ылхуп, иузышьалҭахааит. «Ҽеи ԥсышьа зоуз, ҽеи тәарҭагьы иоуеит!» Џьанаҭ тәарҭас гыларҭас иуоуааит! – иҳәан, Базала игәы днагәӡын, ашьшьыҳәа даахынҳәит Ҳарун.

* * *

Базала иԥсраҿы мѡабжара инсыжьыз, шәзықәсыргәыԓыз, ажәлар рҭәуашьа ақьабз аҵыхәала, ацәажәарахь схынҳәырц сҭахуп. Сара абыржәы аԥхьаѡ улымҳа аҟынӡа иназгарц исҭаху ахҭыс, Базала иԥсра ашьҭахь, акырӡа снаԥыѡланы иахьатәи амш аҟынтәи ауп ишысҳәо...

«Аиаша, дад, быжь-цаҟьашк иргәылачаԥаны, быжьцаԥхак аҿоуҵаргьы, зегь акоуп, мышк-ахамышк ахы цәырнамгар ҟалаӡом!» – абри сабду иҳәамҭа, мшаҽнеиԥш иҿыцххараӡа иаасгәаланаршәоит убри аҽынтәи амш.

...Асоуп иҟалаз, Бабахь иԥшәма ԥхәыс лыдунеи лыԥсахит анырҳәа, Бабахьрааи ҳареи ҳаиуацәан, убри иаҷыданы, иҷкәын ҳѡыза гәакьа иакәын аҟынтә, аѡызцәа ҳҽааибаркны, аԥсрахьы ҳцеит.

Аҽены ԥсыжран. Еицыз аҷкәынцәа сара среиҳабшәа сыҟан. Убри адагьы еиҳа агәыцхәра сҽазыскуан аҟынтә, раԥхьа снагылан, аҵәыуара иқәларц амӡырхаҿы астол иадгылаз аҵәыуацәа ргәаран ҳаргьы ҳныкәгылеит. Шәымҭақәак рышьҭахь ҳхылԥақәа астол иныкәаҳҵан, ҳнеибарԥшны ҳаѡхалан, ҳҵәуаны ҳналбааит. Аԥьар реилыргаразы иалхыз, алабҷашь кны игылаз арԥыск, аттаҳәа ҳхылԥақәа наҳиркын, аԥьабацәа еикәшаны иахьгылаз аҟынӡа ҳнаскьаганы даахынҳәит. Ҳаргьы ҳхылԥақәа ааҳҳыхны, зегьы ҳнарыдашшылан, аҵыхәтәан, аԥьабацәа рхаҿы итәаз Бабахь ҳнаидгылан. «Узыкәшәаз арыцхара, акы еиԥшымкәа ҳгәы иалсит!» – сҳәан, схылԥа аасхысхын, сарҕьа напы сгәы инадкыланы снаиеихырхәеит, лымкаалашәа, ҳаиуара аҳаҭыр аанкыланы. Егьырҵ сѡызцәагьы рхылԥақәа аархыр-

хит, аха инаидгылаха рымҭакәа, аҳәгьы ҳгәы ҳҿанҳамкәа, иаалырҟьаны:

– Умар, шәара шәаԥсацәаҳами, уара? – иҳәан, ҿааиҭит Бабахь ажәа ҭҟьара ахы ҭҟьараҳәа, ҳаигәыцхәра днақәгәыгшәа.

Исҳәо сҿамшәо, исаҳаз агәра сзымго, снытцыкка сцеит! Сѽызцәагьы иныҵакны инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит. Аха ҳгәы анҵахәыцхагьы ҳамраҳакәа:

– Умар, уара уабацәа рыхҵырԥақәа рхыхны, агәаҟра иақәшәаз идышшыло абоубахьоу? Иҵабуп, аԥьабаа жәбеит, аринахыс абзиарақәа рзы шәымѽахытцлааит. Аха аԥсуара иаҵәамыз, аԥсуа қьабз иатәымыз-иамаамыз, шәаргьы ишәаҵәасымшьеит! – иҳәеит, Бабахь иааиԥшынҵаны.

Иаҳурҳәооз, ҿымҭҳакәа, Бабахь ииҳәаз ҳхы нанрааланы, ашьшьыҳәа ҳнаидҵны ҳҿынаҳхеит.

– Иабыхәа ииҳәаз ԥсаҵа ҷьыкацзаргьы, уажә абра аҳәара абаҵахыз! – иҳәеит иныҵакны, Бабахь иажәақәа згәы инаҵаххыз ҳѽызак.

Бабахь ҳаниԥыртцгьы, абри ацәажәара иҟаз аҵыхәала, аҳәы ажәак уаҳа иԥсы иахимырзаит.

«Хәыцык измырманшәалазаргьы, иара ишидыруаз, ишибахьаз, ишиаҳахьаз иҳәеит. Зегьы рышьтәа ашьышьа еиԥшҳам. Рҟазшьақәа шеиԥшым еиԥш, рцәажәашьагьы еиԥшҳам! Гәыбганс иуҵозеи!» – ҳәа згәы инҵызҳәаақәазгьы ҟамлакәа иҟам. Аха ус уҳәа, егьыс уҳәа, егьа идырԥшҳазаргьы, Бабахь ииҳәаз рхаҿы ирзаамгеит...

...Аԥсраҿы ҳаҟан ҳааижьҵеи хымш цит. Аха абри ауаѽ иҳаиҳәаз ажәа-ҭынха самыртәеит, самыргылеит. Аҵыхәтәан, ес-иҟасцалакгьы, Бабахь ииҳәаз аҵареи-амцреи уеизгьы-уеизгьы еилысымкаакәа сшыхнымҳәуа ҳәа гәаныла ҭоуба зуит.

Сара ажәлар рҿаԥыц ҳәамҵақәа срышьҭеижьҵеи акыр цуан. Убри азы ирацәаны ақыҵақәа рҿы снеиқәахьан, сааиқәахьан. Акыр зықәра инахахьаз, жәлар рқьабзқәеи, рлакәқәеи, ражәабжьқәеи, рыцуфарақәеи, еиуеиԥшым

ражәабжьқәеи здыруаз, ирызҟазаз ашлақәа ахьынхоз здыруан, срацәажәахьан. Абыржәыцәҟьа, мышьҭабзиала, амшразы даасгәалашәеит, еиуара-еиҭынхаралагьы акыр иаҳзааигәаз, зхацламҳәагьы ғәгәаз, зыуаажәлар рҽы аҳаҭыр ду зқәыз, Ғәада ақыҭан инхоз Мез Матуа. Аҳәыр аиаша идыруазар, абри, жәытәлагьы, ҽатәлагьы, хацламҳәалагьы, уаѽралагьы, ламыслагьы, дырралагьы еибыҭоу ашла имдыркәа ҟалом. Схи-стәи неиқәыстцозаргьы, убри ауаѽы лыпҵшаах, ауаѽы мҳәыр иҟынҳа сцарц сыҳбеит. Сца егьи ҳәа, закәыхи, «Стоиота» машьына еихаххаа, исыҭпраауа исыҭагылоушәа ауп сышцәажәо. Зыпсаҭа иапшуаз сѽызак, сыҽкаршәҳаны сиҳәеит, ес-иҟалалакгьы, имашьына мышкы исхимбаарц. Анцәа илпха иоуааит, «гәаҟрак» аҵыхәала сшымѽахыҭуаз аниасҳәа, иаргьы зызхара зфахьаз ҭәышьцылак иҧа иакәын, мап сцәимкит. Саргьы ѽын-ѽықәра сыхҭырпажә еипш сақәиҭны абри адунеи саргьа ҷьыба иҭеиҵазшәа, сгәыргьара нхышхыҵәеит.

Адырѽаҽены, амашьына усгьы исымагәышьамызт, аха аныҟәашьа ма издыруан. Ашара снаҵагылан, амашьына сыҳәҳәеит, исыхәхәеит. Анҭ сахьцалакгьы зыда псыхәа сымамыз сқьаадқәеи скалами сарҭмаҟ инҭасҵан, исҵахыз зегьы насыдгаланы, аҳын ғыжәара «Ашьха ду» сышьхнылозшәа сҽааибысҵеит.

– Ушьҭа, Анцәа уда гәыҷырҭахлаҳәа сымам. Анцәа ду сырманшәал, уара, ауаѽытәыѽса дызшаз! – сҳәан, Анцәа снаиаматанеин, сылахьи-сыҷьымшьи ааҷьарны, амѽа снықәлеит.

Алмѽанык Бабахь иҳаиҳәаз сшазхәыцуаз, иара ихаҵагьы сыбла дшыхгылаз, Ғәада ақыҭа сналагылеит. Амрагьы шьыбжьаара агәы иныҵаҷәҷәахьан. «Имҧсыша, амахәѽа, аҟәаршра илоуршәыргьы, амаҵә аҿалоит!» – шырҳәо еипш, Матуа Мез инхарҵа аҟынҳа ҽырѽымҵак шыбжьаз, санынаҧш, Мез деиқәышлаҳәа, иашҭа пшҳа иқәгылаз ахьаца иамҵагылаз арымҳ еихых-еиҵых ду дшыҟәтәаз сылаҧш

неихьысит. Сааигәырҕьеит, аиаша уасҳәап. Мез дара рышҟа сымԥа шнагаз агәра анига, ашҭа сҭалаанҙа илабашьа иҵеанҵаны, ацәашь еиԥш дԥагылан, агәашә ахь иҿааихеит.

– Мшыбзиақәа! – сҳәан, заа алыкә нылыршәаны агәашә иааиртхьаз сынҵалеит.

– Бзиа убааит, дад, бзиа умшхааит! – иҳәеит Мез, рышҟа сымԥахыҵра дшеигәырҕьаз мԥашьо. Смашьына аҵәа амҵа инаргыланы сҿанынасха, Мез даасԥылан: «Есымша абзиа аҵыхәала умԥахыҵлааит! Бзиала уаабеит, уааи, дад, арахь!» иҳәеит еиҵа. Нас, саԥхьа днагылан, аҵәа амҵахь иҿынеихеит.

Аҵены, «иахьак зынҙа амра кашәоит!» – шырҳәаҵәкьоз шоуран. Аха Мез дахьынхоз ахәы ԥшҙа ахәхәаҳәа инықәышәшәоз аԥшалас хьшәашәаҙа, иԥсыршьагаха, укәа-умаҕра инҵахәмаруан. Ашҭа иқәгылан, ажәытә-аҿатәи рыцәгьеи-рыбзиеи рышаҳаҵ, иаакәыршаны ршьиала ихыркны, ҟауарла ихыбыз ахьатә кәасқьа. Акәасқьа иаҿаԥшьын, еихҳәа-еиҵҳәа, ҳалалра гәарҵак згәыҵаҳәҳәаз, ахәажәцәа зыҟәнылахьаз Мез иган ԥны ду!

– Раԥхьатәи асас быжь-насыԥк ицуп, – рхәоит, дад. Иахьада сыԥны усымбац, уааира сеигәырҕьеит. Уабанҙатәиу, дад, ҵаара ԥхашьарам? – днасазҵааит Мез.

– Сара с-Кәтолтәуп! – сҳәеит, саламлацәакәа.

– Узԥада сыҷкәын, Кәтолтәыс?

– Мқанба Ирод иҷкәын соуп! – сҳәеит.

– Ҳаи, уԥсынҵры еиҳахааит! Ирод дсымдыркәа! Ацәтәыԥа еиԥш ақыҵа ирылагылоу ауаԥ кашыр дыззымдыруада! Дад, бзиа ҵыхәоума умԥахызгаз усҟангьы? – иҳәеит, Мез иҿааизганы.

– Бзиа ҵыхәоуп, ааи, Анцәа цәгьара ҟоумҵан! Уара ҳәа ахьуасҳәо саҭоумҵан, аԥсышәаҳәароуп, Мез. Ушьҭа, Аҟәантәи иахьа ушҟа сымԥахызгаз уҵамкыкәа иуасҳәарц сҭахуп, агәырԥа уасмыргозар! – сҳәан, саанапырҟәыҷышьапырҟәыҷит.

– Дад, дукәыхшеит, сара сызхәарҭахап ҳәа иуԥхьаҙаз аус азы схы ухызбаартә изуазеи! Изакәхарызеишь, усҟангьы адгьыл аҵантәи ухәҟьа-ԥсҟьаха ухы сыкәкны уаазцаз? – иҳәан, Мез иҷаиргәыѡ-ҷыѡит.

Сара уи ашла разы ицәажәашьа, исҳәарц истахыз азы, акыр схы-сгәы азҭанаҵеит. Жәац Бабахь ицәгьараҷы гәынамҙарыла дышҳацәажәаз, иҳаиҳәаз зегьы акы навамыжькәа Мез иасҳәеит. Аҵыхәтәан:

– Мез уххь згеит, абри ауаѡ иҳаиҳәаз ажәа ҭынха аҵареи-амцреи ахьынҙаҡоу, уара уҙбахә зласаҳахьоу, излаздыруа ала, ҳжәытә қьабзқәа реиҷыхырҭақәа ҷеила издыруа еиҳаб ҟәышк уоуп. Аиаша соуҳәар сҭахуп. Иаахжәашәа исҳәоит, аха иашоума, Мез, Бабахь иҳаиҳәаз? Ажәытәан убасҵәҟьа иҟазма аԥсуа жәлар рыцәгьара ақьабз? Убас акәызма, агәаҟра иақәшәаз, ахацәа шидышшлоз? – сҳәан, ишсылшоз, Бабахь инаҳаиҳәаз зегьы, Мез икәа-имаҷра инҭасҳәеит.

Мез шәымҭақәак ҷымҭҙакәан, ҵаҟа дышьҭаԥшуа дтәан. Нас, илабашьа аҷыѡхәа инарсны, ихы даасѡахан, даасҷаԥшит.

– Ажәытә аахыс абри ақьабз абасҵәҟьа акәызма ишыҟаз уҳәеит! Избан ажәытәаахыс? Иахьа уажәраанҙагьы ус ами ишыҟоу!.. Ҳаи, ҳаи, Агыр Мақ ду иԥа Бабахь бзиа, ус имҳәакәа нас, уаҳа ишԥеиҳәарыз! Ааи, анаҧьалбеит, анаҧьалбеит! Акаамеҭ анырҳәа: «Сара соуп акаамеҭ ҳәа Аԥшхыц атәыѡақәа ахаргыланы, амцабз аҷытҵьо, ажәѡан иалыѡрны икаҳауа ҧьушьома, дад! Абри исоуҳәаз ахаҭаԥсаҭа ауп акаамеҭ! Ҳабдуцәа рабдуцәа зқьы шыкәсала, жәѡахырла еимданы иааргоз ақьабз, иахьа еиҵагылаз рыхшара еицаркуазар, уи каамеҭымкәа изакәызеи нас? Ҳжәытә қьабзқәа роуп, иахьа уажәраанҙа ҳаԥсуареи, ҳаламыси еиқәырханы измоу.

Зыхҭырԥеи зхылпарчи зхамҵаҙакәа, зхы хтны аԥсраҷы инеизгьы, зыхҭырԥа зхыхны агәаҟра иақәшәаз идыш-

шылазгьы, аҽада аҟәарҟәар ахатҵаны аҧсраҿы иаҟәтәаны инеизгьы еиҧшуп, дад! Бабахь ицәгьараҿы ари аҩыза арыцхара аниба, изымчхагәышьеит убама! Аиҳаб ҟәыш дыҟанатҵ, аитҵбы хьмызг игазом. Егьа умҳәан дахьугалакгьи, жәытә ҵкәынами рыцха! – иҳәан, атҵанза даакәыпсычҳаит Мез.

Ҳаицәажәара ахи-атҵыхәеи анеиқәаххәалоз аамҭазы, фатәы-жәтәыла аишәахьча ықәырҭәааны, иааганы иааҳамҵалыргылеит, дшатҵәы-шатҵәуа пҳәызба ҟаиматк. Ацәарҭәеиҧш иҩеижькакараза, «алатаҵаҵа» шыла иалхыз ҳапсуа быста еиқәтақәа ааганы иаакәлыргылеит. Шәымҭакгьы ахмырҵкәа, ажьҵаа афҩы лаҳа-лаҳауа, шәхаҩала ҳбыста еиқәтақәа рыпхны, аҩы еиқәатҵәа ацыпхьқәа атҵацақәа ирхыхәҳәыла инҳазҭалҭәеит. «Цәгьа дкылпшҩуп» ҳәа, саргьы сыблақәа ныҵыркәырны, ҿыкибзыки ирзымҳәоз апҳәызба инеилалҵаз афатәқәа сылапш иныҵго сыштәаз:

– Уа бзиала уаабеит! Акы ахьырхәо, акы ыҟоуп! Абыржәы Ҭарашь дҳахҭыгәлондаз ҳәа сгәы ианаатысхәаауаз, уаргьы ҳашә ууалагылеит, мышьҭабзиала. Уҽатҵахәы Анцәа имырӡааит! Ҳаргьы ҳнапы зык накәаҳтәоит ҳәа ҳшыпшыз, пшзала, уаргьы ууаҳахтыгәлеит. Унапы зык нахьырша, уара уеиҳабуп, ари аҩнатә иахыпхьазалоу уоуп! – иҳәан, абҩа гәыгәым азыпсы ахьшы изкыз апҳәызба лышҟа иҿынеихеит Мез. Аха: Уҩнатә уара уапшәымоуп, уда аҳ Анцәа деимҭааит!» – иҳәан, Ҭарашь апхьа анапызәзәара мап анацәик, Мез сатоумҵан иҳәан, инапы изәзәеит.

– Асас быжь-мышрак, быжь-ҵыхрак ицуп, рхәоит. Дад, уеиҵбуп, аха иахьала, амчра уара иумоуп, унапы зык накәтәа! – иҳәеит, Ҭарашь сышҟа инапы ааирххан.

Аҟәыш иара итәы иҳәеит, аха сара сҵыпгьы сымдыруази!.. Ҭарашь инапы анизәзәа, саргьы снапы зык нахьсыршан, ахьаца амҵа ашәшьыра шьҭашьшьы иамҵагылаз аишәахьча ҳнахатәеит.

– Анцәа ду иҳатәеишьаз амаҷ-саҷ ҟәнымшьакәа, чеиҵьыка хәыҷы, чеиҵьыка ду ыҡаҙам рҳәоит, шәхы нахышәыпҳьал, шәыххь згеит! – иҳәан, Мез ихәы раԥхьа инапы наиркит.

Ҭаыцақәакгьы аанкыланы ҳаибаныҳәақәеит. Ушьҭа избоит ашлақәа ажәабжьқәак рхы дырсаларгьы цәгьа ишырымбо. Аргама, сара иалазгаларц шырҭахыз гәасҭеит. Саргьы исҭахгәышьан, аха адгьыл сыгәон. Алаԥш-ҽаԥшы шсымаз амҩа сыкәлар акәын. Аҙәы имашьына, напы мыҙәҙәа иимкуаз сақәтәан. Аԥсҟы мыжда акразгьы афы аусцырҟьахуаз, смарҵеин аҟнытә, зынҙа исцәыхәлаанҙа амҩа сыкәлар сҭахын. Убри азы абарҷ, уатцә зыда смоуаз ажәабжьҳәацәа, злалазгалаша исҳәаша шсымазгьы, сгәы шхьаблаауаз сҽааныскылеит.

Ажәакәа шынеихырҳәаалоз чарабжара ааухьан еиԥш: – Изакәызеи, аҷкәын, аҭаца ҿыц леиԥш, ухәы хырбкаауа, иукрыфашьоузеи! Уара уарґьа напы ишьҭнахуа уфозароуп, иахьеи-уахеи изызҳауа арԥыс! Абыржәоуп уҭәымҭа уанҭагылоу! – иҳәеит Ҭарашь, сыкрыфашьа згәамԥхаз.

Мез дахьтәаз, имаҿа ици-ишәи инарыдикылан, дынцәыҵаччан:

– Ҭарашь, аԥьоубеит, счеиҵьыка хәыҷы еиҿаскуашәа иҡалозаргьы, ҳаґоу изхара ыфаны, имгәа ақәа анԥо, аишәа дахыҵааит, изакәызеи аҷкәын иабжьуго! – иҳәеит, Мез аишәахьча ахаҿы дахьтәаз. Иагьааибарччеит!..

... Ажәҩан иналԥрааз аҧеимбарцәа рсахьақәа нылкааа, зеиԥш уаҳа адунеи дыкәымлоз ҩыцьа ашлақәа ахәы ԥшҙа инаҿаԥсаны сахьаауаз, ҳәашьа змамыз цәаныррак аххаҳәа, цьара, сгәаҵахь еицралон.

Сауан Ҭәадантәи сгәы-сыԥсы рҭынчны. Иҙхьаз-иԥсхьаз аԥсуа жәлар рқьабз аԥсы ахаҭәҳәаны!

«Умар, уара уабдуцәа рыхҭырпақәа рхыхны агәаҟра иақәшәаз идышшыло иабоубахьоу, иабауаҳахьоу?» – Бабахь иажәа ҭынхақәа абыржәыцәҟьа игәырпшаагаха слымҳақәа ирҭаҩуан...

«Зыхҭырԥеи зхылԥарчи зхамҵаҙакәа, зхы хырҟьаҟьа аԥсраҽы инеизгьы, зыхҭырԥа зхыхны, агәаҟра иаҟәшәаз идышшылазгьы, аҿада аҟәарҟәар ахаҵаны, аԥсраҽы иаҟәтәаны инеизгьы еиԥшуп, дад» – иажәаҟәа ҽыцхҳараҙа еиҵа насхьигҙеит Мез!

«Ааи, гәышьа, уи ԥсаҵа цәхагарами!» – саргьы сгәаҵа инҭысхәааит амҩа сахьыҟәыз…

15

Сгәалашәарақәа, сгәалашәарақәа! Заҟагьы шәааигәоузеи, заҟагьы шәхароузеи! Заҟагьы шәласузеи, заҟагьы шәхьанҭоузеи, шәарҭ шәымҭак иԥсыршьагоу, шәымҭак игәырҧьаҽҳәашоу, нас сажәра хьшәашәа еиԥш, игәырԥшаагоу, игәырмаҷгоу, ибжьыдоу, ишьҭадоу, сгәалашәарақәа, сгәалашәарақәа!

Аа, уажәы, ииасхьоу, ицахьоу амш сыдгьыжьылоит. Убасҟан исзымбаз, убысҟан хырҩ ззысымуз, исзышьҭымкааз, аԥшҙара зегьы, уажә игәырԥшаагаха сыблақәа иаарыхгылоит…

…Иаацәылашеит адәахьы. Шарԥазы агылара сабду ҳаиршьцылахьеит. Аха зегьы акоуп, сара ашьыжь агылара, ишырҳәо еиԥш, аԥсра ацәа ахыскаауан. Сҩышьны сызлаз ашьыжьтәи ацәа хаа сзалҵуамызт. Сашьа еиҵбы Кәҷач сшьапаҽы дышьҭан. Уи ашара адәы ианаақәлоз дымгылар иуҙомызт. Уи моу, иара сабду ҭамҷыҵ иҽыхоз иаԥхьагьы дгылон.

«Сара стәы ҟазҵо, сара стәы здыруа Кәҷач иоуп, иабду дикәыхшоуп!» – иҳәон сабду, сашьа дҳәар-ԥсаруа агылара иҿаназиклак: «Уабацо, уара угыланы? Макьана бабагьы дмааԥшҙац. Аша етәагьы аԥштәы нахымыггац. Уҿаашьҭак макьана!» – ҳәа шьапыла снаицәхасуан, аха сыгәхьаа мкҙакәа, ашырҳәа дҩагылон…

Иахьагьы дышгылара дангыла ауп, бабагьы анҳақәҽиҵ: «Шәгыл, дад, шәгыл, адәахьы ишшара ишахьеит. Ашьыжь

ацәа шәалкәыкәаара сҭахгәышьам, аха уаҳа даҽа мҩак сымам, сзаҵәхеит! Ҳамхгьы, ԥшзала, азнашәа инахыԥахьеит. Абыржәы ишхәыҷу аҽага атцумгар, знык аԥьалакьат иакыр, нас хәарҭаԥшьк узаҭазом!» ҳәа ихала дцәажәо, ҳкәасҟьа абарҵа дыкәланы иҿынеихеит...

...Ашьыжь абарҵа санаакәгыла, сабдуи сашьеи рҽагакәа рыманы агәашә инҭытҵхьан. Абжьааԥынгьы ус акәын. Дара аҩыԥьагьы амхырҭа инҭаланы, амаҭа аҩагара ианалгалак акәын саргьы саннеиуаз. Аха иахьа сгәалаҟара бзиан. Сабду, Кымҷа ижьира итҵганы, иҿыцххараза, иҿыбааны исзааигеит, абаҳаҽага ҳәа изышьҭаз. Уи аҽага цәгьала иманшәалан. Абаҳа аҿи, аҽага атыҟәи еиласаны, еиҿыбааны иҟатцан. Шықәсык зхытцуаз, алҩа злысхьаз арасатә ҽагахә шшәырза, апхаҳә ахьшьны, икакәкәо, аԥшзара икны иаго иахатцаны, ҳаҩны ашьҭахь ашымҳа игылаз амахә аҿы икнаҳан!

Сҽага сыманы снеин, есымша сахьгылоз сҭыԥ усгьы издыруан, сабдуи Кәҷаҷи рыбжьара снагылан арашәара салагеит. Аҙәгьы ҿаххҙомызт. Макьана амра абыз ывҵнамхзацызт. Ашьыжьтәи ашәаԥшь мрагылара акалҭ ҵнаршон. Иласкәантраза инкашәшәааз аԥшалас, игәыҟатцагаха, укәа-умаҭра аҽеынҭанарҳәуан. Нахьхьи, зҭашәара иахьымзакәа изыкәшаз амза кьагәа, ашәахсҭа еиԥш, мраҭашәарахь ажәҩан хымаа иатцаршәын. Абжьышьхак ирхыкны, иҟәашккараза, ацәашьы шкәакәа еиԥш, ашьха ҵәцашҟәа иргәылыхәхәон, аетцәара згәытцаҳәҳәа иааԥшуаз асыԥса шкәакәа? Иааҳакәыршан, ихьы рҩашха, еихызҳәаалоз атцар рашәабжьи, ахәыжә-хәыжәҳәа иаҳҟьоз ҳҽагакәа рышьҭыбжь затцәыки ракәын аҭынчра еилазгоз. Абжьарак, абыржәымзар-абыржәы, ашара маалыкь ажәҩан саркьа дналԥраан, абыржәытцәкьа дынкаԥрып угәахәрын. Атцх иазәзәаз-иаҳәҳәаз ацкьареи, аԥшзареи, аразреи иԥсылҩаха ахәы ԥшза иқәыршан. Зыԥсы кәацоз, макьанагьы Абрскьыл иуал зымшәацыз адырганцыхәа затцәы:

«Уаҵәы иусҵоит, уаҵәы иусҵоит!» ҳәа аҵыхәа ҕраԛкәын ыркәашо, ҳарашәасҭа инхысло иҳашьҭан.

Сабдуи, сашьеи, сареи рашәараҳәа амхы ҳанҭалоз, есымша аимак ҳаман. Азнашәа акәзааит, аҩынашәа акәзааит, сара есымша аԥш ашьапқәа инармыцхәны, ршьапқәа ирыдсыҳәҳәалон. Ус ахьыӷкасҵоз, сабдугьы сашьагьы ҷык инеицҭацәажәазшәа, ирҭахӡамызт. Урҭ аԥш ашьапқәа уаҩак-уаҩак анышә нарыдыԥсаланы, иахысны ицон. Убри адагьы, зегьы акоуп лапӷьак-лапӷьак шьаҭацыԥхьаӡа усгьы ирҷалоит ҳәа, аԥш ажәпара неилӷьа-ҩеилӷьаны, иахьынӡахәҭаз имрашәаӡакәа иаанрыжьуан. Убырҭ зегьы ухы иқәукрын, аԥш шьапқәа аҕаны иахьықәгылаз икылдрашәаауан.

– Уара Анцәа згәыхәтәы иахьигӡаша Умар, аԥьабаа мыцхә уазыԥсуама! Аԥш ахьықәгылам адгьыл баша изуҷеозеи? – иҳәеит сабду, аамҭацк иҷеага неиԥышьҭыргәаны.

– Ыы, нас, адгьыл сымҷеакәа, аԥш шьапқәа аҳаскьын иасыргома? Аҩынашәа ҟалаанӡа, аҳаскьыни аԥши еихьымӡои! – сҳәеит, сабду ииҳәаз зынӡак иаасгәампҳаӡакәа.

– Еихьӡаӡом, дад, еихьӡаӡом. Аҩынашәа ҟалаанӡа, абри икылхрашәааз аҭыԥқәа зегьы, ҩынтә амии, ачҟәыртати рыҵырхааны, есыхәылбыҷеха, акамбашьқәа ираҳҵоит! – иҳәеит сабду.

– Ани Кәҷаҷи уареи аԥш шьапқәа еилымхӡакәа, иԥымҟаӡака, еиҵассы изеилашәыргылозеи? – сҳәеит, идрашәаз аԥш шьапқәа снацәа нарықәыскын.

– Урҭ аҩынашәа ҟалаанӡа, рхаԥыцқәа ахәа иҵырлагаартә, ашхы ирфоит. Уи адагьы, аҩынашәа аан иԥаҳҟо аԥш шьапқәа ҟәшәаны, амра ицәҵаны иҳарцәоит. Уи аҩынашәа иаҵгоу аԥхә-рцәа, аӡын азыҳәан, арахә рзы иқырбыҷхоит! – иҳәеит, сабду дмыццакӡакәа, иихәоз, ззиҳәоз еилыскаар иҵахны.

Мышкы хәлаанӡа азнашәазы иԥаҳҟоз аԥш шьапқәа ҟәшәаны, нымҩа-нымҩа иҷаҳәаны, амра ицәаҳҵон. Аԥхьан ишысҳәаз еиԥш, амра ишарцәара ианарцәалак, иганы ана-

ныра иқәаҳҵон. Убас ҟаҳҵон азнашәагьы аѽанашәагьы ирыҵаҳхуаз аԥш шьапқәа. Ажәакала, сабду баша ԥшшьапык аҵаирбаауамызт. Убри иаҷыданы, икылдрашәаауаз аҭыԥқәа рҽы игылоз аҷҟәыртати амии, кәыҷәласак аанмыжькәа, аԥш аҽалара иалагаанҙа, хынтә аҳаскьын аҵҳархаауан. Убырҭ зегьы еидара-еидарала, иганы, есыхәылбыҽеха, акамбашьхьақәеи, ажәхьақәеи рзы ажәгәараҽы ишьҭаҳҵон.

Убырҭ схәыҷра амшқәа исхысны ицахьоу, аа, абыржәыҵәҟьа акәушәа, сыбла ихгылоуп. Сара схәыҷра иҭызгаз сҟазшьа, сажәра иҭазгалеит. Изхысҳәааз, сабдуи сашьеи егьарҳәазаргьы аԥш кылсрашәааҙомызт. Ѽбахаз, ԥсыхәа ахьынҙамаз, аԥш раԥхьатәи абҵьыц илнагаз аҟынҙа, ахәда иныҵаԥсо аԥш шьапқәа анышә рыдсыҳәҳәалон. «Иумун, дад, аԥш амыцхә анышә адуҳәҳәалар, ашьапы ашышкамс иркуеит!» – иҳәон сабду. Аха сара ацәгьагьы-абзиагьы ахымҳәааҙакәа, ишысрашәац исрашәон. Сабду ииҳәаз схаҽы иаамгаҙакәа, аԥш шьапқәа ишрыхәҵаз иқәыргыланы, изыхәҵамыз зегьы ԥысҟон. Уи зегьы, аҵыс ашьапы ахьыԥҵәоз здыруаз сабду изгәамҭо дыҟазма, аха инаѽцаны исыдицаломызт.

«Умар иан дикәыхшааит! Иикуа-иишьҭуа зегьы бзакы-бзашьҭуп!» – лҳәон, сан, сырашәасҵа данхыԥшылалак. Уи сара схы-сгәы азҵанаҵон, амч ҷыда сыланаҵон!

Амра жәхьан агәаҵаҷара ианааҵагылалак, сабду ҳаԥсшьара аамҵа иналагҙаны, ҳавараҽы аҷдара днылаланы, арас хылԥа-рқьақьақәа ҳацыԥхьаҙа иаҳзыҟаиҵон.

«Арас-рқьақьа есымша аԥша хьшәашәа ласҙа иаҵоуп. Арас ашоура шуҟәнакуа, ахьаца ашәшьырагьы иуҟәнакуам!» – иҳәон, сабду. Ҳаргьы ашоура шааҵыслак, уи арас хылԥа ҳашьцылан, арас ҳмоур ҳәа ушәозма, есымша-шара арас хылԥа ҿыцқәа ҟаҳҵон. Маҵак хаагалацыԥхьаҙа, ҳаԥхҙы ҳалабаанҙа, аҵәа амҵа ашәшьыраҽы ҳнатәаны ҳаԥсы ҳшьон. «Иахьа баша агьазарха ҳамазам!» «Мҟаҟа-ча аамҵа ҳҵагылоуп!» «Латҵан илоумҵаз, дад, бҵан иузыбҵом!»

– иҳәон сабду. Баша, хыда-гәыда аамҭа иаԥшьҭуамызт. Шьыбжьы агәы иныкәлазаргьы, ушьҭа иныкәлахьеит анигәахәуаз:

«Кәҵаҷ, дад, уҽынеидыԥсаланы, ашьхаҟа ухы рханы уааҭгыли!» – аниҳәалак, Кәҵаҷгьы сабду иажәа ԥбамтәкәа, ашьхаҟа ихы рханы, амаҭа днаҽагылон. Игага-кахәхәа, ииашахәҵәаҙа иаԥхьа ианаагылалак, сабду исаат уи агага акәын.

«Оп! Еихшәа-еиҙшәа, икьазызуа шьыбжьы агәы аа-иԥнахит!» – иҳәон сабду. Нас, уи иԥҟа-ԥҵәаз акакәын. Ҳҽеагақәа ҳахәда иныкәҵаны, шьыбжьон ҳәа ҳанҭыҵуан.

Сан шьыбжьаара аԥны инакәыршәаны, абысҵа ацәарҭәа еиԥш иԥеижькакараҙа иуны, ҳааира дазыԥшны архышьна инхылшьуан. Сан, ачуан еилыблаауа, иаакәыршаны, аеҵә рышьхыҵә реиԥш, ачуан иаакәыршаны, амцабз ацыԥхьқәа анааибаклак: «Анцәа иҳәозар, хымԥада ақәа мыш ҳзауеит! Аарԥара иқәнакыз ҳаурақәагьы рыԥсы еивыргап!» – лҳәон. Еилыбзаа-еилыбзаауа, амцабз ацыԥхьқәа ачуан ианаацралоз, егьа амра каҵәо, ахаҳә архәтәуазаргьы, имԥашьахуа дыргас илыман. Убри иаҷыданы, абысҵа аакныхны, мысҭхәагала ихәаны, аҽахракәа аишәа анҵара даналагалак, абысҵа ахԥсыхь ачуан ианаатҵачлак: «Уеизгьы-уеизгьы, арҭ аԥымш иахымгакәа, ақәа нкыдхаҽарц иҟоуп, Анцәа ду иҷьшьаны!» – лҳәон. Даҽазныхгьы ҳацгәы хәҵыш ҳбарҵаҽы, ашьыжьтәи амырхәага ицәтәаланы, мрагылара-рахь аҽы нарханы, арҷьа шьапы абз нахьшьы-ԥахьшьны аҽшьра ианалагалак: «Аамҭа бзиак ҳзыҟалоит! Ҳацгәы хәҵыш, мрагылара ашәаԥшь ахы налакны, аҽы аҙәҙәоит!» – лҳәон сан. Оумашәа иубаша, абарҭ сан амш аҟазшьақәа рзы дыргақәас илымаз зегьы ахҭа иҵашәо, иашахон.

Амши аҵхи уаҵа иҟалашеи рдыргақәа, иахьа уашьҭа зеиуа нымхаз, сан ирацәаҙаны илдыруан. Сан лҟынтәи сара иахьа уажәраанҙа сгәалашәараҽы инхақәазгьы мачҳам...

Даҽаҷьара самхаҽаҵәеит. Арашәара аҟынтәи ҳанааи, сан алеи-аԥси рыбжьара, ала-ҭачаҷеи, алагажәи ирыл-

хыз ашыла быстҙа ацәырцәма еиԥш, лмацәахы иакәыршо, абыстҙа еиқәтцақәа наганы, ҳашә-тԥла агәаԥшь иалхыз ҳаишәа ћьаћьа ду, инеихык-еитцыкны инықәылтцеит. Аҭаацәа зегьы аишәа ҳнахатәеит. Аха сабду ихы-иԥсы ҷыхны, афронт ахь иҟаз саб изыҳәан, Анцәа ду диаматанеины, иҳамтцагылаз аишәа иқәыз ҳахәқәа, ѡ-мацәак неихышьны иԥьараанʒа, ииҳәашаз ҳәаны, игәы-иԥсы иртынчаанʒа, ҳара зегьы ххарҭа-сырҭа ыҟамкәа, сабду иныҳәара ацыхәтәа неиқәиҳәалаанʒа, хәыҷгьы-дугьы аишәа ҳахашәаћьаны хтәан. Сабду ихәы инапы анынаирклак, ҳара зегьы аʒәк иеиԥш акрыфара ҳалагон. Ҳхы аадыруа ҳаныҟала инаркны, ҳабду ус ҳаиршьцылахьан. Абри аԥсуа ћазшьа, аԥсуа қьабз, ар рзакәан иаѡызан, унахыҳәҳәар ћалаʒомызт.

– Нан, ашә узымхазар, еиҵа узагәыласҵап! – лҳәан, сара зегь раԥхьа зегь рылымкаа, ирласны зҷатцақәа аазыԥсхызшьуаз, сан даасхагылан, ашә еилатца сак сбыста инақәылтцеит. Сара сасра инеиз аʒә иеиԥш, саацәыԥхашьеит.

– Хәыхәа, дад, ачкәын ихәы дызхыбыԥхьалаз, ихы алаигʒоит, дабмыршьцылан! – иҳәеит, сабду сашәса саналга.

Сабду есышьыбжьон ҳаԥсы анаҳшьоз, шьыбжьхьа анаҳфалак, хтцәа ду амҵа ашәшьыраҷы, иоупа ѡаза нкаршәны, имарҭақа ихы инатцатцаны, дыкәиан дыцәон. Амырхәага ҳматцурҭа абарҵа ҷышьахәарк ианнытцалоз аамҭазы, убри ашәымҵа иахымгакәа дѡагылон. Убыс ћаитцон есышьыбжьон. Аа, уажәы сабду дҵаххаа хтцәа амҵа ашәшьыраҷы дыцәан. Амра амырхәага ҳбарҵа итцало ианалага, сабду ушьҭа ирласны дшааԥшуаз здыруан аҟынтә, алоура зуан!..

Макьана дымгылондаз, шьыри! – ҳәа гәаныла Анцәа сиҳәон. Аха сабду даагылазаргьы дзышьцылахьаз акәын. Аамҭацкгьы иахмырԥакәа дѡагылон. Уажәы Анцәа иԥьшьаны, макьана дыцәан.

Сара шьыбжьон ԥсшьара ҳәа амхы ҳанҭытцлак, снықәымиаʒакәа, иажәеинраалоу сроман, «Аԥстазаара ҷыц ахь!» ҳәа хыс изыстаз, снадтәалон. Ах, анаԥьалбеит,

заҟа схы-сгәы азҭааз убысҟан! Уажәы абри сажәра ахәы ԥшӡа сыԥәгыланы сахьынаԥшуа, сгәалашәара цәашьы иаҵәааны, мшаҿнеиԥш иалызбаауеит, урҭ ииасхьоу, ицахьоу, хнырҳәышьа змам схәыҷра амшқәа. Ааи, макьана, сеиԥшзеиԥшу поетк икалам иҵимхыц ѡымҭа ссирӡак саҽыз шԥаԥьысшьоз! Заҟа насыԥ сымааз, заҟа мҵәыжәѡада ажәѡан ахь сҧыруааз усҟан. Уажәы, қырҭуа нбанла иѡу, ицәѡабжьахахьоу уи ажурнал жәпа ду саԥхьа иқәуп.

«Аԥхьара аҭахуп!» Алықьса Нестор-иԥа Џьонуа сроман раԥхьатәи адаҟьаҽы, чернила иаҵәала акәакь аҽы ианиҵаз, мшаҿнеиԥш, иааицамкӡакәа, уажәыгьы ианып. Оумашәа иубаша, абри аѡымҭа, раԥхьатәи амш еиԥшҵәҟьа, иахьагьы сгәы азыбылуеит. Иахьагьы схәыҷра ԥшӡа, схәыҷра аша-шәахәа ацәа ахыскааyеит. Ныхахәык еиԥш, ҵангьы-мцынгьы сызламкьысуа саԥхьа иқәуп «Аԥсҭазаара ҽыцахь!» раԥхьатәи сѡымҭақәа рымышьҭа, раԥхьатәи сѡымҭақәа рлахьынҵа амѡахәасҭа казыршәыз. Ароман ахьӡ сымԥсахӡеит, ароман ҳәа ахьӡҵара ахьызгәыгыз аҳаҭыр азы мацараз!

Лассы-лассы иахьагьы сыстол ииақәысхуеит, ԥсҭазаарак шеибгоу исгәалазыршәо уи схәыҷра ароман. Сгәы каршә, сыԥсы каршә срыԥхьоит, игәыргьаҽҳәашоу, игәырԥшаагоу, схәыҷра ашьҭыбжьқәа ирхылҵуа раԥхьатәи ацәаҳәақәа:

…Нуца Алиоша дизыԥшуан,
Аԥҳәызба дааижьҭеи ԥыҵкгьы ҵуан.
«Сзырццакызеи» лгәахәт лара,
Аԥхьа смаар сыхәҭан сара.
Аха уи ҳаҭырқәҵароуп,
Сагхан сааргьы ԥхашьароуп.
Ҽакашәа уи иԥхьаӡарым,
Уи азы сыпату царым!» –
Даахьанарԥшит цәалашәарак,
Лхәы-лжьы гылт, илоуит шәарак.

Астәи дааиуан дкашә-кацо,
Дыззыԥшыз арԥыс ибла ччо!
Даахәитциит дыԥхашьашәа.
«Акы базхәыцуан уи ауп бызшәа!»
Иҳәан, Алиоша ибжьы нгашәа!
Ԥсышәак ашьҭахь, еибартәеит.
– Аашьа итәы иббац, бынсырхеит.
Акыр мҭцуа иҟам бааижьҭеи?» –
Нуца днал҃аԥшит.
Исҳәаша ҳәа илҭәахызшәа,
Уажәраанӡа ихәыцуа дтәазшәа:
«Мап, сургәамҭзартә, иауазеи,
Уажәоуп санааи, нас, итцуазеи!»
Рацәак мҳәакәа даалакьҭеит,
Аԥҳәызба лажәагь аахлырҷеит!

Абри ацәаҳәа ѡны санаалгоз, адахьы сабду еимҳәабжь аагеит. Сцәаҳәақәа рӡымшын, аԥхыӡ ссир еиԥш, сырѡышьны схызҭахьаз, ахәы ԥшӡа сызқәылахьаз аҟынтәи аҭҳарцәҳәа саалҭит. Адәахьы санынаԥш, сабду дышгылара дгылахьан…

* * *

Сыхҭыс мшқәа рымѡахәасҭақәа еихалоит-еихыҭцуеит. Урҭ зны – амзаша еиԥш, икаххаа илашоит, зны – аҭәылашьца илашьцоит!..

Саргьы ушьҭа схәычра аԥхыӡ ссир снагәылпраан, сарԥысра алакә-шҭа сынҭалахьан. Анцәа ауаѡытәыѡса ицишаз илахьынҭа, игага дзахыпараҳа хырпашьа имаӡам. Зхы ԥсыртлараны иҟоу абри ахҭыс аҭоурых атәы, инарҭбааны ѡымҭак аҟны салацәажәахьеит аҟынтә, сышьҭрақәымлакәа, иааркьа҃ҿаны, ахыԥхьрак аԥхьаѡ улымҳа аҟынӡа иназгар сҭахуп.

Зыӡбахә сымоу, афронт иа҃ҿагылаз, амѡабжара иаансыжьыз саб Ирод илахьынҭа ауп. Уи акыраамҭа ишәҟәымҭак

ҳмоуҙацызт. Сабду Ҭемраз гәыҒырҧахлаҳәас имаз, Анцәа заҧәык иакәын. Уаха хәылпҵ шәаԥшь днаҧагыланы, уаҧә ашьыжь шара игәыҒрақәа налакны Анцәа диашьапкуан, иҷкәын заҧәы ичамԝахә иԝны иҟаиҧарц азы. Аха иҙҒаб Хьмур дышқәыпшҙаз диаҧәазымшьаз, Ҭемраз иҷкәынгьы ахҧа аҟынҙа динасыпитәит зылпха ҳаура. «Иуури-иуҳәари, Анцәа ду иузааиго зегь бзиоуп!» ҳәа иахьынҙаилшоз иҷкәын итәы-иқә ҟаиҧеит. Ладеи-ԝадеи, саб иԝызцәеи иқәлацәеи идгаланы ишықәс цәымза аиркит. Иуқәшәираиуҧашәира игәы ширҧынчша, игәы ирҧынчит Ҭемраз.

Аха ари адунеи лаша-ԝаша аҷы, зеиԥш ҟамло егьыҟазам, Ҭемраз иҷкәын ишықәс цәымза анышьҭих ашьҭахь, мызкгьы мырҧыкәа, ргәы рҿанҙамкәа саб дхынҳәит аибашьра аҟынтәи.

Зыԥсхәы-зыбзахәы рухьаз саб, аибашьра аҟынтәи дхынҳәит ҳәа назаҳаз, ауа-аҭынха, иқәлацәа инадыркны: «Аԥсы дыбзахеит!» – рҳәан, зегьы ҭибажаа иааны, Ҭемраз идныҳәалон. «Ҭемраз, дад, аразреи, ақьиареи, ацқьареи рҧыхәа ахаангьы иззом. Уаргьы уҳалалреи, удоуҳаи уҷкәын амца далнагеит. Ԝаԥхьа уԝны ичамԝахә ҟалеит. УҙҒаб заҧә думызхыз, уҷкәын дуиҧеит. Анцәа ду иџьшьоуп!» – Ҭемраз идныҳәалон.

Сабдугьы: «Сымцахаара мыцәарц иҟазаарын. Слахьынҧа зынҙаҧәҟьа исмеижьеит!» – ҳәа, агәыҒра зҧабарахахьаз, ԝаԥхьа амзаша еиԥш инеицралеит. Иҷкәынра аргама ихынҳәит Ҭемраз. «Смаҭацәа злакым, аҷыцәаара иаҷыз схәышҭаара ԝаԥхьа амцабз ныкәлашеит, жәлар ирхылаԥшхәу Анцәа ҳазшаз умч ала. Уара ухьышьаргәыҧа сакәыхшоуп, зегь зымчу!» – иҳәон, сабду лассы-лассы, ажәԝан саркьа игәыҒрақәа наҧакуа.

Ишысҳәахьоу еиԥш, усҟан саргьы сышкьа-шкьо сарԥысра ашҭа сынҭагылахьан. Саб аибашьра аҟынтәи деибгадызԝыда даныхынҳә ашьҭахь, адырхашықәсазы, абга дуқәа рҟырҟы иҭыхны, ақырҭ бызшәа ҳзырҧоз арҧаԝцәа алақәа

реиԥш ишаасыцрыхоз, Тур ихәи Кәтоли ирыбжьажьыз аҭлакәа илкәыкәааны, абжьаратә школ салгеит.

16

Сара уи аҽынтәи амш, сымԥсуа, смажәуа, алаҳәа шкәакәа еиԥш, хышә шықәса адунеи сақәиҭызаргьы, хашҭшьа сымазам. Дысхашҭзом зхи-зԥаҵеи еилысхьаз, асы-шәыб еиԥш, иҟәашза ишлахьаз, абза гәырԥа иафахьаз, аԥсыгага еиԥш адунеи иқәыз аҭаҳмада. Уи ишгылаз иԥсхьаз ашла исахьахәыра, абыржәыгьы аԥхыз цәгьа еиԥш сыбла ихгылоуп.

Егьа мши-ҵхи, шеи-шықәсеи еихала-еихыҵыргьы еицакрагьы ақәлазом.

...Раԥхьаза слабҷашь аашьҭыхны, ажәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа рзыҳәан, ҽаанбзиала, мышьҭабзиала ҳәа санымкәахыҵыз ауп, абри ахҭыс уаҩеимышхара санақәшәаз:

Аҽены, ахаҳә архәтәырҭа абжьымра кацеиуан. Уасҟа аҽҽакәа дгьыл сашьцылазу, сыԥсахаара сқьышә иқәкны, сзәашҳәаха саауан. Аха убри аҟара сааԥсаны сшыҟазгьы, сызқәа икыдҵашәа иаазгоз сарҭмаҟ анаасгәалашәалак, сгәы нҭгәыргьаауан, ишызбоз сныҟәашәагьы инацыстон. Сарҭмаҟ иҭан жәаха-жәымыш, ҽынла амшқәа ирыларҳәоз, уахынла аҵхқәа иргәыларҳәоз ашьха қытаҿ еизызгаз ажәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа.

Мрагылара инҭыԥрааз ашацәа реиԥш, аҽыхәа рҽабылгьазшәа, ржакьақәа хыҽҽеаны ргәы иқәтәо, рыцирышәи ирытҵразааны ажәабжь ссирқәа сзеиҭазҳәоз аҭаҳмадацәа цқьа-шәқьаза, рсахьақәа уажәыгьы сыблақәа ишрыхгылаз, аиҩхаа сынҭысын, ахәы ԥшза ҳәа иахьашҭаз аназараҽы сымназацкәа:

... – Ааи, анаԥьалбеит, анаԥьалбеит! – иҳәан, азәы игәы инҭағыз бжьы слымҳа инҭасит. Иаразнак саахьаԥшит. Ахәы аназараҽы иҟаз ақьаԥҭа саавалахьан.

Саатгылеит! Ҭаҳмадак, ибыбышза ишәтны ашҭа агәта иқәгылаз ашымҳа еихажәаа амҵа, ибаҳа наирсын,

иԥнапык ишьамхқәа инарықәырҭәҭәаны, ашьшьыҳәа иҿаалеирҟәын, ашымҳа амҵа ишьҭаз аҵла хсаха днықәтәеит. Ивараҽыҵәҟьа иарсыз илабашьа аатҵихын, иааиган, иапҳьаҵәҟьа инаирсит.

Заагьы сгәы иҵаскхьан аҟнытә, снымԥахыҵын аӡыхь шыҟаз сҽынасхеит. Аҭаҳмада сара сибарҭамызт. Хәдаҟа снеичхнысын, ахьаца ҭаҭа адацқәа ирылхәраа иԥеиуаз аӡыхь сынхықәгылеит. Ажыци аҭыраси зхапаҳьаз аӡыхь акәшамыкәша кыдырффаны, абҕьыжә зҭаԥԥы аӡыхь иҵагылаз акыц ҳапшьа иныдкыланы, абызԥыц еипш, икаххаа, ицқьа-шәқьаӡа ирыцкьаны иҟан. Алаҕырӡ еипш, аҳапшьа иҵкәарааны иԥеиуан аӡыхь. Аҭаҳмада аӡыхь еиҵихижьҭеи рацәак шымҵуазгьы, асаркьа еипш, аҳапшьа ахәда иныҵаҵәахьан. Аӡхтарҭа аҽыҵәҟьа, арасатә хәы шшәырӡа иахаҵаны, икакәкәо, акәапеи аҵәы иахакьакьан.

«Уажәымҭа шкәакәаха!» – абас сгәаҵа инҭысҳәаан, акәапеи азна аӡыхь аатқааны изжәит. Ишызбоз, ихьшәашәаӡа сгәы инкыдыхәхәан, соура-зоуроу сааимнадеит. Ашыцламшә зқәырҳәны иҵыҳәхәоз ахьаца адац аҳәыгәра снықәтәан, ԥапхьа абри аӡыхь ладагьы-ԥадагьы сылапш иныҵганы ақьапҭа снықәыпшит.

Мышкы зны хаҳә шкәакәала мацара еиларҭәаны иршьаркьыцхьаз ауаԥьаҟ ашьапы иахьагьы, мшаҿены еипш еилшәарак амаӡамкәа, абаҟа еипш иҟәашӡа амӡырха агәҭа иқәгылан. Ианаамҭаз ахаҳа-ҵәаҳа ашҭа ҭырҭәааны иҵагылаз, уажәы заҵә-маҵәқәак, зымахәқәа кыдгәыхаа, ихәарҿеханы игылаз ракәымзар, урҭ рцыжәха ҳәа ақьапҭа егьузықәкаауамызт.

Мшы ссирк аҿены икахәхәа-кахәхәа ахәхәаҳәа амҵәышәқәа рқәырсыбқәа аҵла рымахәқәа ирылкәраа, жьымжәа еиқәаҵәа самсалла ирҭәны иахьынарышьҭуаз, ԥапхьа амҵәышәқәа еишьҭеибаҵа аҵлақәа иахьырхалоз, иахьылбаауаз ақәаҵа, уажәы амаҕи ақәыци рыҟәнышьшьыла, ахааны ауаԥытәыԥса ишьапы кыдимыргылаӡацызшәа,

ахаан гәырҕьа бжьык нытҵмыѡҙацызшәа, иууаҙа, еишәара-еитҵараха, еилѡаа-еилыԥсаа анаара иаҷагылан.

Аҭаҳмада нақәацара имаҙамкәа, уажәыгьы иҭатынжәга иҷытҵакны ашымҳа ашәшьыраҷы дтәан. Ус, иаалырҟьаны: «Абри аҙыхь еитҵызхыз аҭаҳмада абра инхоз аҭаацәа, џьара, акыр дрыцкарымкәа дыҟамызт!» – аасгәахәит. Сарҵмаҟ атҵа снапы иахаршәны, ашьшьыхәа, иара дахьтәаз ашымҳа амҵахь сҷынасхеит.

Аҭаҳмада ишьҭахь сиарханы дтәан. Сара исылшон, аҙыхь ашҟа саннеиуаз, схы имырбаҙакәа сышивсыз еиԥш, уажәгьы сивсны сцар, аха цәаныррак сымч амырхеит...

Сара зынҙа здырра сымамыз, ахаан исымбацыз аҭаҳмада иҟазшьеи, ихымѡаԥгашьеи убриаҟара сдыргәыѡ-ҷыѡит, ашәымҭак иадамзаргьы цқьа инаихәаԥшра, инеиҷаԥшра, ԥсҭазаарак еиԥш исыԥхьаҙеит.

Сизааигәахаҙеит!

Иарма напы ԥсада иакыз иҭаҭынжәга амца ҷыцәаахьан. Иҟәашккараҙа нахьхьитәи ахәы еиқәаҵәақәа ирыхчныгаз, асыԥса зҷажьыз ашьха еиѡыцәрақәа иблақәа рыдырхаланы, ашьшьыхәа иныҵакны гәырѡашәак иҳәон...

Иаалырҟьаны, ихәыцрақәа иргәылибаауаз иҷара адунеи, игәырѡашәа изцәырнагаз ихҭыс цәаҭарҙыҙагақәеи, зегьы шәахҵас инеихарҙытра сзымгәаҕьызт, сҿааныскылеит.

– Аа, анаџьалбеит, анаџьалбеит! Адунеи шәикәагә уцәа иҭаҙаҙозеи! – ихала, ибжьы нҵганы, даагәырҟәҟәан, аҵанҙа даақәыԥсычҳан, илахьи-иџьымшьи ааиҙатәит. Убри инақәырццакны:

–Мшыбзиақәа! – сҳәеит санааидгылаҙа.

– Бзиа убааит, дад, бзиа умшхааит! – иҳәан, илабашьа аатҵихын, иҿынантҵаны, ацәашь еиԥш, дкахәхәа днасхаҙгылеит. Уаҳагьы жәа мҳәаҙакәа, инацәкьарақәа ҵыс-ҵысуа, ихәда иныҵаирԥшааит! Иҳәынҵәрақәа ԥыртланы ишыҟаз ангәеиҭа, даара ԥхашьарак ианиаз аҙә иеиԥш, ихы ԥхьаҙаны, иаразнак ихәда нытҵарбаҟа итҵрыԥхааны иааи-

баиркит. Ивараҽы ишьҭаз иоупцәа хылпа шкәакәа гьагьа аашьҭихын, инеихеиҵеит. «Саҭоумҵан, дад, араҵәҟьа, ас аҳәа дсыхҭыгәлоит ҳәа сыҟамызт, рацәак сманшәаламкәан сахьтәаз», – аанарго даасҽаԥшын:

– Унатәа, дад, уԥсы ааиҭоукып! – иҳәеит, рацәак дымлыбз-ѡыбзкәа.

Саргьы снапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа, саахәантеисантеишәа зун, ашымҳа аганахьшәа ишьҭаз асаҟәа хсаха хәыҷы сыҷеныԛәыскит.

Ҳамҭак наҟ-ааҟ, ҷымҭҳакәа ҳѡыцьагьы ҳтәан. Зҷееиԛәырҷаб саԥхьа итәаз аҭаҳмада, ашәымҭак сылаԥш даацызгеит. Ихи-иҷи илахь аҟьаҟьареи ирынпыҟҟала ирнын шыԛәсы рацәа инрыжьыз рышьҭақәа. Акыр аамҭа хәгабз зимыркыцыз ижакьа еиԛәышлаҳәахьан. Иԥьымшь хәышлақәа ирыҵарҳны ирымаз ибла гәыҕраԛәа, ахаан ччаԥшьк ацәаара рхылахьеит ҳәа угәы ишаанамгозгьы, урҭ ирхубаауан аразреи ацқьареи, ԥасатәи игәамчи.

– Дад, ҵаара ԥхашьарам, харантә уаауама? – дҵааит ашла зныкыршәа. Инапгьы илымҳа инадикылеит, исҳәо аҭак ҷеила иаҳарц азы.

– Чагьамынтәи саауеит! – сҳәеит, сыбжьы неиҵыхны.

– Иҟоузеи, дад, цәгьароума, бзиароума?

– Мамоу, цәгьара Анцәа иҟоумҵан. Бзиа ҵыхәоуп сымѡахызгаз! – сҳәеит, сҷеаламгалацәакәа.

– Аа, ацәгьа, дад, цәгьа ҵыхәамзааит. Аус маншәала аҵыхәала аныҟәара бзиами, есымша учамѡахә хиалааит! – Аҭаҳмада дцәажәонаҵ, иблақәа иаархыҵыз иԥьымшь хәышла жәпақәа еиҭа нхырѡеит.

– Уабанҳатәиу, дад? – иҳәан, илымҳа инапы еиҭа надикылеит.

– Сара Қәаҵа ԥшҳатәуп! – сҳәеит.

– Ибзиами, дад, ибзиами. Аа, анаԥьалбеит, анаԥьалбеит!.. – аҭаҳмада игәы дынҭаҕызит. – Дад, зык унахәарц уҭыхазырагьы, усыдсырхалеит. Аҳымкәа, апшәмацәа аѡныҟа

унаганы, аскәмал фԥы ахышәшәо, ԥык умҵадыргылап ҳәа уҟоу. Дара ирҵынхаз абни аӡыхь заҵәык ауп, макьанагьы адгьыл иаламбацкәа иҟоу. Аха иара убри аӡыхьгьы уашьҭа… Аӡыхьгьы анӡыхьу, ауаа иржәуанаҵы акәгәышьоуп. – Аҭаҳмада уаҳа ацымҵакәа иҿааиқәикит.

– Упату схы иқәуп, уара ҳәа ахьуасҳәо, амала акы сазҵаарц ҁҭахын урацәамзар! – сҳәан, сзықәтәаз асаҟәагьы сҿааҟәыҁҭхеит.

– Изакәызеи, дад, – аҭаҳмада даасыҕлымҳахеит.

– Абри ақьаԥҭаҧы мышкызны инхоз, аӡыхь ыҵызхыз аҭаацәа шәырхаанума, ижәдыруазма? – сҳәан, сыԥхашьара шысхыҵәоз снаиазҵааит.

Аҭаҳмада ихы ларҟәны ҵаҟа днышьҭаԥшын:

– Аиеи, дад, издыр аҟны сыҟоума! – издыргәышьоит, зегьы здыруеит. Амала, ирҧыцны реиҭагәаларшәара сцәуадаԥуп, – аҭаҳмада уаҳа ацымҵакәа, иԥштәы ааиԥсахын, игәалашәарақәа рӡыблара деиҭанӡаашәкәалеит. Аха аҵыхәтәан иҿааизиган:

– Аиеи, абри ақьаԥҭа рыцҳа ҳшалацәажәоз… Дад, уара абри ақьаԥҭа алахьынҵа абриаҟара ианхьаауга, егьҵасым, насгьы саргьы есымша сауҟаху… Уара уажәоуп уанԥыҵхаха, иудыруазааит. Ибзиоуп, дад, ибзиоуп! – иҳәан, илабашьа аатцихын, иаԥхьа инаирсит. – Уи аахыс шьардаӡа ҵуеит! – ацәажәара дналагеит аҭаҳмада. – Абни нырцә ахәы ҳазҧаԥшуаҧы Шәача Хмыҷ ҳәа, иаамҭала, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз хаҵа нага еиҧамск дынхон. Убри диман Алмас захьӡыз ҵеи заҵәык. Уаҳа шьац зырҟьацуаз, имцахара еиҧазкшаз аӡәгьы димамызт.

Абри иахьа ҳара ҳахьтәоу ақьаԥҭа мыжда аҧы дынхон, егьызеиҕьмыз, ацәтәыԥа еиԥш, ацәгьеи абзиеи рҧы аԥьар ҟамч хәыла ирылыркаауаз Шәарыҟәа Кьаҕәса. Убригьы зқьы ааӡаны, шәкы абна илазҵоз дреиуан. Кьаҕәсагьы ԥҳа заҵәык лыда, ҵеик ҳазшаз илахь данимҵакәа дыҟан. Мышкы-ахамышк азы, абарҭ аԥ-ҭаацәарак рҧы

иҽыжәҵуан Нхыҵи-аахыҵи иреиуаз асасцәа дахьқәа. Дара ахәашабгақәагьы рчеиҧьыкеи рыразреи ракәын малсгьы ԥсҭазаарасгьы ирымаз.

Хмыҷи Кьаҕәсеи еиуара ҷыда рымамызт. Аха рхы рдыруа ианыҡала инаркны, бзиа еибабон, ҳаҭыр рыԥәибаҵон, еицныҡәон, еицҽыжәлон, еицҽыжәҵуан. Ацәгьеи-абзиеи рҽы аханатә аахысгьы рнхарҭақәа еидын. Абас, хьаа-баа змамыз, Алмаси Мадинеи, гәамҵ-хамҵрада рҽара мшқәа мѡасуан. Уажәы, ԥахьа-ԥахьақәа реиԥш акәымкәа, Мадинагьы аҭыԥҳара лҽазылкуа далагеит. Ари збоз лҭаацәагьы дназырк-аазыркуа аҡынʒа инеит.

Мадина ацәгьеи абзиеи рҽы, аџьар рахь дынцәырҵ-аацәырҵуагьы далагеит. Иара Алмасгьы, ауаа зегьы дреиҕьымзаргьы, уаѡы разык иакәын. Наѡагьара зыдгылаз аʒә иакәмызт. Аарла ихәы ааинышәшәыло ианалага инаркны, аҽыбҕаҽы днеиртә даныҡала, дҽыжәланы иѡызцәа ахьнеиуаз днеи-ааиуа далагеит.

Ес-мши ҵхи еихала-еихыҵцыԥхьаʒа, Мадинеи Алмаси рыбзиабара еиҳа-еиҳа аҽеарҵауыло иалагеит. Изыхдырҡьалакгьы, мышкы иааибамбар рзымычҳауа аҡынʒагьы инеит. Мадинеи Алмаси реизыҡазаашьа, иахьынʒарылшоз рҵаацәа ирцәырʒон. Аха рани-раби ари рызгәамҭо иҡамызт. Зегь шырбозгьы, зегь шырдыруазгьы, заҵа саҡала жәак рармҳәарыз, ҷымҭʒакәа, уи дара насыԥ дуны жәѡангәашәԥхьараны ирыԥхьаʒон, аха рыԥкәыни рыʒҕаби рахь ирындырԥшуамызт...

...– Дад, аира зшаз, аԥсрагьы ишеит! – зныкыршәа ҷааиҵит аҭаҳмада. Абри былгьуп. Адунеи ус иаҭаххазар акәхап. Уазхәыцҵәҡьар, аира зшаз аԥсра уеизгьы-уеизгьы иацишар акәын. Ус акәымкәа, ари мацара шаны, адунеи иныкәло зегьы рарԥыс цәыцәымҭа аҡынʒа ианнеилак, имԥсуаимажәуа, адгьыл ҳақәлахоит ҳәа иалагар, ауаатәыѡса адунеи иазкрымызт, дара-дара ыкәеибахрын, дад! Абри зегьы зхысҳәааз, ауаѡытәыѡса насыԥда илахьынҵоуп... – иҳәан,

наҟ, хараҙа ашьха ҭәцашқәа иблақәа рықәыршаҟьаны, аҵанҙа даақәыпҵсычҳан, аҭахмада инациҵеит:

– Алмаси Мадинеи ишнеи-шнеиуаз, ԥсра хьшәа-шәамзар даҽеакы иазеицрымҟьо аҟынҙа иангәаԥхеибашьа, ҽенак, ашәахьа ахәылбыҽеха, абри аҙыхь ада шаҳаҭ дрымамкәа, дара рхала иԥырҵәеит. Мадина асабша ауыха ддәылҵуан.

Мадинеи Алмаси рус аҵыхәала, иара иганахьалагьы, лара лганахьалагьы, даарак ирзааигәаҙаз рѡызцәа гәакьақәак ракәымзар, аҙәгьы лымҳаҭас ирымҭарц рыҙбеит. Насгьы, иѡныҟа днамгакәа, ииҭахыз шьоукы рҿы дынкыдиргыларц иҭаххеит. Уаҳагьы даҽеа мѡак имамызт. Избанзар, Алмаси Мадинеи рҭаацәа абри аус ишахәаԥшуаз дара егьрыздырҙомызт. Жәытә-натә аахыс аѡ-ҭаацәарак злеибабоз, излеибаԥхьаҙоз, еиларыгҙоз ала, абри аус иазыразхап ҳәа ргәы иаанагомызт. Абас акәын Алмаси Мадинеи еиҵырхаз аус азы рҭаацәа шахәаԥшуа ҳәа гәаанагарас ирымаз. Убри азоуп, рҭаацәагьы рус аҵыхәала лымҳаҭаск рымҭаҙакәа, хәыжә-хәыҵәа ҳәа иахьынҙалшоз издырласыз. Аха Алмаси Мадинеи рҭаацәа аханатә аахысгьы ргәы иҭаз шыҟаз абас акәзаарын.

Излархәо ала, убри аҽены еимагыланы асоура иаҿын. Кьаҕәса ашьжьымҭан ирахә-ишәахә еилырганы дааѡналазаап. Макьанагьы еихымсыҕьцыз акәастхарамца еиҿашуан. Аҽеҳәа ахаҿы Мадина лшыц гара хәыҷы дгараҵаны дгылан. Диднагалеижьҭеи шықәсык аиҳа зхымҵуаз Кьаҕәса иԥшәма ԥҳәыс дгьагьо акҿыѡра дшыкҿаз:

– Аԥшәма уҟоума, аԥшәма? – иҳәан, агәашә ахь аҙәы ибжьы аагеит.

– Ҳаи, сыҟамкәан иауазеи, – иҳәан, Кьаҕәсагьы дындәылҟьазаап.

– Ашацкыраз ҽаанбзиала ҳәа, раԥхьатәи асы сыман сузааит. Асы ашәа уажәымҭа шкәакәахааит. Шьыжьбзиа, Кьаҕәса! – иҳәан, абжьааԥны еиԥш дҿаԥха-ҿаччо дааиԥылазаап Хмыч гәышьа.

– Уа бзиала ууабеит, бзиа умышхеит. Ууазгаз ушьапқәа срыкәыхшоуп! – иҳәан, Кьаҕәса Хмыҷ диеигәырҕьаҵәа инапы ааимихын, аѡныҟа диманы днеиит.

– Уажәы мацара акәызма, Кьаҕәсеи Хмыҷи анааибабалак, рҳәатәы нҵәомызт, рутәы нҵәомызт. Уи аҿынгьы, акыраамҭа еибамбацкәа еиниазшәа, итәаны ишцәажәоз, аҧшәма ҧҳәыс алеи-ҧси рыбжьара уаткоуп, ѡуп, Анцәа иаалҧыхьаиршәааз зегьы аишәахьча инықәҵаны иаарымҵалыргылеит.

– Ҳаицәажәарагьы Ҳазшаз анарха аиҭааит. Аха Анцәа иҳаиҭаз ауп, уаҳәшьа ухьҙала илырхиаз ачеиџьыка хәыҷы ҳҿынахаҳаҧхьалап, нас, ԥьара ҧхакгьы ҳахьҙозар акәхап! – иҳәан, дѡагылеит Кьаҕәса.

– Кьаҕәса, сара иахьа ус дук аҵыхәала, ушҟа, схы науқәкыҵәҟьаны снымѡахыҵит. Сыццакрагьы сыхәдацәа ҵнакаауеит, – иҳәеит Хмыҷ.

– Умѡахыҵзаргьы, ҧшҙала умѡахыҵлааит, уашьа иҿы ууаит, уѡны уҟоуп. Уеизгьы-уеизгьы уццакра уманы сашҭа уҭаломызт! – иҳәан, Кьаҕәса Хмыҷ иажәа анагҙаха имҭакәа, инапы ааникылеит. Аха Хмыҷ дықәуа-дшәо, зынҙа аҿаҧсра аиҭеит…

– Угәы иалымсын, Кьаҕәса, ухьь сара изгааит. Аҳәараачара ара сара иабасҵаху, сыѡноупеи. Ажәакала, абри сыззымѡахыҵыз аус, зегь раҧхьаҙа улымҳа аҟынҙа иназгар сҵахуп. Абри аҳәахьа насыгҙаанҙа, сгәы рҵынчны учеиџьыкагьы снапы сзаркуам, – иҳәан, Кьаҕәса иибахьаз иакәҙамкәа даақәгылеит Хмыҷ.

– Уара иҟалазеи, уеизгьы-уеизгьы гәаҟрас, какалк шаҳкуа, уззымѡахыҵыз атәгьы ҳамҳәарыз ус, дышьман, цәгьараҵыхәамзар…

– Мамоу, мамоу, цәгьара Анцәа иаҳзааумган. Иахьа абас ҵамчыҵ «сызуқәлаз», Анцәа иџьшьаны бзиа ҵыхәоуп, Хмыҷ дукәыхшеит, Кьаҕәса.

– Ишьахәуп, дад, ус уеизгьы-уеизгьы уара иануҭахха! – иҳәан, уаҳа ацымҳәакәа, аишәа днахан, иааидтәалеит.

– Кьаҕәса, угәы иацәымҕымзар, саҳәшьагьы илаҳауазар сҭахуп, – иҳәеит, Хмыҷ Кьаҕәса иԥшәма лахь дынхьаԥшын.

Аԥшәма ԥҳәыс дааин, даархагылеит.

– Уара иудыруеит, Кьаҕәса, саагылазар уара иуҵаскуа маӡа сымазар. Анцәа иаҳауеит, ауаа ираҳауеит, схәыҷрагьы сдурагьы, сҭаацәагьы саргьы уара узыҳәан ҳцәа ҳазагоуп. Иахьа сара уара уҷы сымԥахызгаз аус, шьардагьы ҵуеит сгәы иҵеижьҵеи, аха иумырдыркәа, иқәҵо-иқәхуа сшазхәыцуаз, иахьанӡа иаазгеит. Абри схала-сыԥсала сгәы иаҵаххаз, иҟалап, иҟәышрамзаргьы. Ишакәхалакгьы, уара ишуҵаху иԥхьаӡа, абри хьаа дус иансоу, аиаша уасҳәап, сцәа исызҵамыгӡакәа, улымҳа аҟынӡа анагара иқәнаганы исыԥхьаӡеит.

Кьаҕәса, уххь згеит, уара уаагылазаргьы аира бзиак уеиуоуп. Ухатәгьы удыруеит, аӡәы итәгьы удыруеит. Сара ҳәа узҷу сакәзаргьы, бжьы-шьхак рхаԥаӡараҷ икнаҳау аупа хәылда иалоу агәырӡа, арантәи аҵа гәазҵо, мамзаргьы аԥьар агәара ҟамчхәыла ирылыркаауа ахацәа нагақәа рыжәԥахыр аҟынӡагьы сзынаӡом. Аха агәыр алаҵаны, аиха алызхуа сышреиуам удыруеит. Сшыҟазаалакгьы, убарҵ аеҵәа кыдызпаауа ҳәа изышьҭоу, раԥхьа сыргыланы суԥхьаӡоит ухы абзиараҟынтә, уххьы згеит.

Уареи сареи ҳѳыцьагьы ҳажәлазаҵәқәоуп. Аханатәаахыс ухарҵа исыду, схарҵа иуду, аҳаҵыр иҳақәибаҵо, еилыхеилаҵа шҳамам атәы салалом, уара ҷеила иудыруеит. Абри аханатә аахыстәи ҳаибабара, ҳаибаҳара иҵегь иҕәҕәахарц, наҟ-наҟ анарха ауырц сҭахуп, Кьаҕәса. Уеизгьы-уеизгьы абри аус аҷы егьа ҳаибаҵахызаргьы, ҳжәытәи-ҳҷатәи еилазаргьы, ари еиԥш аҷыҵәҟьа сузышьҭымхыр ҟалоит. Угәы намӡозар, сушьашәаламшәа убозар, убригьы уара сырдыршьа иақәымшәо уакәзам. Убасҵәҟьа акәхозаргьы, икалҵҵәҟьа сҷеиҟьеит ҳәа сгәы рҷыданы, мамзаргьы ихьмыӡгшьаны суԥырҵуам. Убри азыҳәан сгәы бжьажьараны сыҟаӡам, ушызбац узбоит, абри агәра сызга. Ус акәымкәан,

суареи сҭынхареи уаҭәашьаны сныҟәугозар, ухҳь згеит, ԥсраҽенынӡа сумаҵԝуп, ԥсраҽенынӡа усыԥсҵәуаԝуп.

Ажәа мыцхәы узасыршьуазеи, абзиаразы снапы лыкәыскааит, Анцәа дисасуп абри амаалыкь игароу лааӡарҭа саҳәарц азоуп иахьатәи сымԝахыҵрагьы змааноу, Кьаҕәса, сылхумбаарц сҭахуп. Абри ауп сара стәы! – иҳәаазаап Хмыҷ гәышьа.

Ахытҟьареи, ажәа ҭҟьареи ҳәа Кьаҕәса игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа иааиаҳаз, дагьамкзаап, дагьамышҭызаап, дааишәара-еиҵаранатәын, ҳамҭак ҽымҭӡакәа даӡаны дтәан. Ашьтахь:

– Хмыҷ ухаҵкы сцеит. Сара иахьеи-уахеи аԥсра сазыԥшын, амала, абри уара уҟынтәи сазыԥшымызт. Аха, абри абас уара ухаҽы угәаҽы иааганы, ишәаны, изаны, уаасыдтәаланы, иаасоумҳәар ада уаҳа ҟазшьа амамкәа иуԥхьаӡазар акәхап, иахьа хыкәкыла узымԝахыҵыз. Ус анакәха, уҽы ԥысҽуам. Уара угәы бзиа иабаз, угәы иаҭаххаз саргьы сазыразуп. Еиҭасҳәахуеит: Ухы сатәашьаны сабик улҭааит, ахирра Анцәа иакәиҵааит. Анцәа ирманшәалааит. Хьшәашәак аҵыхәала Анцәа ҳаиҽумырцаан! – иҳәан, Кьаҕәсагьы Хмыҷгьы ааигәыдеибаҳәҳәалеит.

Хмыҷ иажәа Кьаҕәса ишыԝбеимтәыз, дшазыразхаз агәра анига, уаҳа ажәак мҳәаӡакәа, асаби дызгараз ашыц гара днахагылан:

– Сара схы здыруа санықала инаркны, рыцҳарак сыхәда иқәымкәа, ашышкамс сшьапы иаҵашәар ҳәа сшәаны, сшахчнысуаз мацара, абас снеиқәышлаҳәазар, дгьыли-жәԝани ахьеивҵоу мычра змоу иҟоу суҳәоит, сҽаҳәатәы ноугӡарц.

Иахьа наҟ-ааҟ ҳаизыразны злахьынҵа ҳшаз ҳасабицәа, Анцәа зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу иумаалыкьцәоуп – урхылаԥш, ирманшәал, алаԥшыцәгьа-аҽаԥшыцәгьа амышьҭа иацәыхьча. Хазыс-ԥсазыс ҳәа рымцахә аиҽакра Анцәа иахумбаан. Иахьынаҵыс-ааҵыслакгьы, зхы ԝыҵызго марымажаханы, рлаҭаҷаҷеи рлагажәи еихышь-еиҵышь,

аихы лаба еиԥш, ра-гыдык-гыдык иԝаʒо аԥш лапҟьақәа ҽало, ʒи-мцеи зҵысша Анцәа ирыгыумырхан. Афаха-агаха иақәиҭны, иаазыхо рура-рҳәара чара чысны ихаргалааит. Рыԥсы ҭанаҵы хьмыʒгы Анцәа ирыкәумҵан, ғьауа-ғьаца Анцәа иқәҵа. Лари-уаари хызи ԧьхәари ирызрыцҳамхо, рʒылагареи, рʒылаҳәареи лага-лаҳәа агымхо, рыԥсҭазаара ажәраргарц суҳәоит, сара сшамкәа сызшаз, аԥшырҭа иқәтәоу! – Абри ашьҭахь, иаҳәызба хәыш аҭра иааҭиган агара иҽаҟәеит Хмыҷ.

Убри нахыс, абарҭ аԝ-ҭаацәарак неидтәаланы ирыʒбаз ԝыԧьа рлахьынҵа аҵыхәала, дара рхаҭақәа раамҷыдахаз, хәылҟьа-ҽылҟьаны акәзаргьы, ԥсы зхоу аʒәгьы имаҳаит.

Рхы рдыруа ианыҟала инаркны, иахьеи-уахеи иааицрымшәаʒакәа еицыз ахәыҷқәа рҭаацәа гәаныла иреигәырғьон. Абарҭ ԝеидасны ҳҽаҳәатәы аргама ианбааба-ришь ҳәа иԥшуан.

Аамҭа ниакәкәа ицон аʒеиԥш. Алмас дарԥысхеит. Урҭ, анс-арс акәымкәа, бжьацәажәарада, рхала бзиа ишеибабоз, игәԝарамкәа рҭаацәа ирдыруан. Дара рзыҳәан уи мшаԥшаран.

... Алмаси Мадинеи рыҽҳәара ԝымш ракәын ибжьаз. Аха убырҭ аԝымшгьы дара рзыҳәан шықәсы наҟьан...

Ҽнак, шьжьыммҭанк, Алмас дԝагылан, абжьааԥны еиԥш, шәарыцара дцарц иҽааибыҭаны ашҭа дынҭытцит. Ажәԝан ҵшәааны асоура иаҽын. Алмас ахәы аҟынʒа дымнаʒацкәа, иҭахәаҽʒа нырцәынтәи агәакьҳәа ахысбыжь геит.

Алмас дааҭгылан, дʒырԝит.

Ахысбжьы инашьҭархны,арҵәаа-арҵәааҳәа аҳәҳәабжьқәа ахәы иныкәԝит. Аҳәҳәабжь ахьгаз Кьаҕәсараақҽы шакәыз Алиас дацәымԝашьо еиликааит. Ишьанҵа шәакь неихиԥаан, дыҷҟьа-ҷҟьо ахшьыра дынҭалеит.

Алеи-аԥси рыбжьара ахәы дыԝхашәалан, ашьха гәара днаҵакәшаны Мадинараа рашҭа дынҭаххит.

Ҳаҕеимышхара, дад, Мадина асакаса данҵаны акәаскьахь дынхаргалеит. Иҟалаз уиоуп, ашьжьымҭан Кьаҕәса

шәарыцара диццарц дааит ргәыла ҷкәынак. Ашьашәы иԥыржәаша, ишәаҟь ширҟытԥымытԥуаз, иааицәытҵҟьан, Мадина ахы лыкәшәеит. Алмас ари аҽыза ауаҕеимышхара саашьа аниба, уаҳа аҳәгьы дааимазԥааҳакәа, дынҷеыжәпҟалан, дышзахәоз архаҟа дцеит аҳақьым дааигарц.

Уажәеиԥш, ауаҽы дыԥԥәазар данеиԥыршьуаз аамҭамызт, дад, усҟан. Аха иманшәалахаша, аҷены ақалақь аҟынтәи ҳақьым дук диқәшәеит. Рацәак мырԥыкәа, абри аҳақьым дылхьигҳеит.

Мадина инеиҭалкуа ҳәа егьлымамкәа, деиҵыхны дыкәын. Аҳақьым иаразнак игәеиҭеит лшьа лылабара ишаҷыз. Лыжәтә ахы инаԥакны, инҭырхәарааны иҷеиҳәеит. Ауа-аҭынха ажәлар еизаны, иҟаларызеишь ҳәа иԥшын…

Кьаҕәса гәышьа: «Митә ҟамлеит хык даԥкәазар. Лаԥьал убри иалаҳәамзар, деиқәдырхап» – ҳәа мчыла иҷеиҟажон. Аха уисыр шьакәарак илымшәо, деихаҳԥштәалаха дгылан.

Аҳақьым иҷеиҳәазгьы ашьа азнымкылозшәа аниба, иааиамхацәгьахан, анс-арс ҳәа акәымкәа, Алмас имахәар ааикын, егьи ауадахь дныҽнеигалеит.

Ҷымҭ-ԥсымшьа ажәлар игылаз, оумашәа ибаны аҳақьыми Алмаси инарзыԥшит…

– Аусҷәа рацәак иҷеим. Ишшәарҵоугьы, ишыуадаҽугьы, ԥсыхәа ахьынҳамоу ашьа лылаԥатәуп. Уара уқәыԥшуп, ушьа узлыҵозар бзиан, – иҳәеит аҳақьым.

– Сара усмеигҳан, амала ԥсыхәа амазар, деиқәырха, – иҳәагәышьеит Алмасгьы.

Аҳақьым Алмас ишьа илхны, Мадина илылеиԥеит. Дад, ауаҽытәыҽса ичамҽахә ыҟазар, дахьугалакгьы, Тымитыша дҵаужьыргьы ихәыҵласагьы илшәом. Убри инаркны агәра згеит, агәаҟразы ауаҽы акымзарак шимыхьуа. Ҵабыргуп, зых иахәаз, Анцәагьы дихәоит рҳәоит. Ацхыраарагьы ыҟахымкәа, ишԥа, аха зегьы-зегьы ҷьалуп. Ауаҽ иуахҵа мааицзар, изуулакгьы дманшәалахоит. Изхысҳәааз, Мадина хәашабга лоуп. Ҵоуп, акыр дгәаҟит, аха дацәынхагәышьеит.

Мадина лҩымыз анаантҷәа, ллабақәа нкалԥсан, днеи-аа-иуа далагеит. Ус-ус, хәыҷы-хәыҷла анкьатәи лыԥштәгьы аа-иуа иалагеит, лшьарагьы дықәлеит.

Алмаси Мадинеи, раԥхьа изқәымгәыҕуаз шрытҷалаз еиԥш, изқәымгәыҕуаз агәырҕьарагьы рԥеиԥшхеит. Мадина деибга-дызҩыда, лыхәра, ԥьара, кьылк лзыннамыжьҙакәа, анкьеиԥш, дышкьа-шкьо данаақәгыла, жәамш реиҳа бжьамҷакәа ирҿыцны рыҿҳәара еиҷапыртҷәеит. Аҩыԥьагьы рынасыԥ ушьҭа игәҩарамкәа рнапы иакын. Ргәырҕьара ҷҩадан, уи амш иахьагьы-уахагьы иазыԥшын.

...Мадина ашьа анлыларҷа инаркны, Алмаси Мадинеи рҷаацәара, раб дышьны рыхәда дыхшьызшәа, раҳаидеи ыҟамкәа иҙыхь-ԥсыхьха, «ашә-ҙыҙ» наршәырҷеит.

Иаалырҟьаны аҩ-ҷаацәарак рҟазшьа шырыԥсахыз, дара рзы ишыхьшәашәахаз рбон Мадинеи Алмаси, аха изқәырҷарыз рзымдырит. Аҷыхәтәан ишнеи-шнеиуаз, рхы зыхдырҟьаз ҳәа, аҙәымзар аҙәгьы егьизымдырҙо, иара Кьаҕәса насыԥдеи Хмыҷи аалаган, рыҷкәыни рыҙҕаби рынасыԥ аиҷаҟьара нападыркит.

Ҽнак, Хмыҷ иҷкәын Алмас ауаҩы диниҷеит, абри еиԥш иҟаз иажәахә илымҳа аҟынҙа инеигарц:

«Дад, сара ишудыруа еиԥш сыжәлазаҷәуп, сагьабиԥазаҷәуп. Сан исыцлыхшаз сашьа дыҟам, саҳәшьа дыҟам. Сыҷәҩан шьапы змырҙша ҳәа сзықәгәыҕуа уара аҙәзаҷәык уоуп. Акәтаҕьцәа улхны, сыц укылакны усааҙеит. Уара уоуп сыҟазар сызбаша, сыԥсыр сзырҽеиша ҳәа, уажәгьы-уашьҭангьы гәыҕырҷахлаҳәас исымоу.

Издыруеит, иԥшҙам, аби-аԥеи рыбжьара, абри аҙбахә ала ацәажәара, аха уаҳа ҟазшьа амамшәа збоит.

Акыр ҷуеит сара Анцәа сиҳәоижьҭеи, шәарҵ шәҩыцьа шәыбжьара, гәаԥхеибашьарак Анцәа ишәыбжьеимгаларц азы. Анцәа сиҳәон, избанзар ҳара жәытә-натә аахыс, аҩыжәлантәык ешьара-еҳәшьара ҳаибаргоит. Ҳабацәа рабацәа инадыркны, ҳарҵ аҩы-жәлантәык иҳахшаз ше-

ибамгара ҳәа инеилагыланы ҭоуба рухьан. Абри абас ишыҟаз, иахьа уажәраанӡа уара иуздыруамызт сара схарала. Убри азы ахаан, схы ианасмыжьуа аара схы-сыԥсы иамаздоит, ԥсраҽенынӡа. Шәҵыцьагьы шәхәычра инаркны, шәдура аҟынӡа, ҳара, шәзыхшаз ҳшәеигәырґьаны ҳаԥсуан, ешьаки еҳәшьаки реиԥш шәахьеицгылоз, ҳаҭыр ахьшәыкәеибаҵоз. Аха ҳаааиуа-ҳаааиуа ҳахьааҭагылаз, ҳара шәҭаацәа ҳашшәыкәгәыҕуаз еиԥш акәымкәа, шәеибабара даҽеаԥьара ахы архошәа збоит.

Еиҭасҳәахуеит,ҳара ҳажәлазаҵәкәоуп,аха аханатә аахыс ҳашьҭамҭаҷы, «ԥу» ззырҳәаша аус аӡәгьы иныҟәимгацызт. Ҳхы пату акәҵо, ҳаԥсы пату акәҵо, иахьанӡа ус ҳааиуан. Шәара шәҵыԥьа шәганахь ала агәаанагара исымоу иашазар, сымҵашьозар, маҳагьарахоит ҳәа исыԥхьаӡоит. Ишысҳәахьоу еиԥш, ҳҵыжәлантәыкгьы, ҳаԥсыр ҳазҵәуаша инеихьшь-ааихьшь ҳабзиара иалагәырґьарым, ҳԥьабара иалатәарым, иалагыларым. Аӡәгьы иеишәа аԥынҵа ҳзыкәымчо, ҳакәирчаӡаргьы, ҳхәыцха алакәаҵәҟьа ирымфарц азы, аԥьыка хәыԥхь алаԥсаны, ихәымгашьаны иахытҵны ицо, аҽахаан иажәракьханы, ҳҵы-жәлантәык ирхымӡаауа ирыххалап.

Узыхшаз уани-уаби урызхәыцуазар, ууаӡара-ухьчара уқәумырӡуазар, абри аус аҽы умҵашьарц суҳәоит. Ус акәымкәа, абарҭ уасиаҭҵас иузынасыцҳаз сажәақәа урыхчнысны, уара утәала уанныҟәа, уареи-сареи абра-ԥара ԥсраҽенынӡа ишаҳзеилам, абри агәра ганы уҟазааит.

– Аиеи,дад,ауаҵытәыҵса иқәӡаара анааилак,ус ак ҟалап, егьыс ак ҟалап, нас ишԥа… Злыԥха ҳаура, ианугәамԥхалак, ауаҵы насыԥда зынӡа ушԥаизыґьашкӡои! – иҳәан, илақәа нҵакны, ныркәтәи ахәы ԥшӡа инадирхалт.

Аҭаҳмада сахьихәаԥшуаз, гәаныла сизҵаауан, урҭ аҵыԥьа рлахьынҵа иахькылнагоз, ирласны издырыр сҭахын, аха аҭаҳмада дыццакӡомызт. Уи уажәыгьы илақәа ааихмырсыґьӡакәа ахәы даҽаԥшуан. Иԥырхагахара сзыгәаґьуамызт.

Сыԥшын…

– Хмыҷи Кьаҕәсеи, абри аус аҵыхәала, инеидтәаланы, иҟарҵаша, ируша заа иалацәажәахьазар акәхарын, – дналагеит аҭаҳмада иажәабжь. – Хмыҷ абас Алмас ацҳаражәҳәаѡ данинитца, аҽенытҵәкьа Кьаҕәсагьы ауаѡы дишьҭит, зныкымкәа-ѡынтәымкәа, аҙгаб лзыҳәан ауаа иныҙтцахьаз Анышәцҳахә ақыҵан инхоз Абзагә Амаба ишҟа. Ацҳаражәҳәаѡ, Абзагә илымҳа аҟынҙа инеигеит, Кьаҕәса иҙгаб лыҵира дшақәшаҳаҵхаз. Абрыгь-абрыгь аамҵазы, иҵацаагацәа иманы даннеиша, дахьнеиша уҳәа, аҿҳәарагьы наидԥҵәаланы ацҳаражәҳәаѡ дхынҳәит.

* * *

Алмас иаб изынаицҳаз, зныкшьыра дашьит. Аҽенышьыбжьон зхы ԥҽены избаз диѡызахан, ииура-ииҳәара, ихы зқәикра изымдыруа даақәхеит.

«Аԥсы гәырѡа аҵкыс, абза гәырѡа еицәоуп», – шырҳәо еиԥш,дад,каҳада-ԥҽеыда,ԥсыда-ҙыда игәамхәуаз наитцалан, днаганы ѡ-мца қьоуқьадк рыгәҭаҵәкьа днадыргылеит Алмас. Акы, дхәыҷы аахыс, аԥсы аѡҭкаара еиԥш бзиа иибоз аҙгаб лныжьра аиҳа, ила иамбо, иҽы иамбо, заа диасыр хара-ҷьара еиҕьишьон. Уи иара изыҳәан ҟазышьа змамыз усын. Ѡбагьы, акәтаҕь ацәа дылкәкәааны дзааҙаз иани иаби рҽы аԥҽера иара изыҳәан шьашәаран. Насгьы, иаб иҳәан еиԥш, дыԥсыр алаҕырҙ изказыԥсараны иҟаз зегьы «ԥу» изырҳәаҵәкьозар акәхарын. Аухантәарак, абарҵ зегьы шеидихәыцлоз, ашарагьы адәы инықәлеит. Аха абри-абриами ҳәа акаҽы дзазкылымсит Алмас.

Алмаси Мадинеи мышкы еибамбар ззымчҳауаз, рыблақәа неиқәымпшҙакәа мчыбжьы наҟьак нҵакәкәа иаанҵәеит. Убри инаркны, аѡ-ҵаацәаракгьы дара ирышьклаԥшуа иалагеит. Ес-иҟарҵалакгьы урҵ реиқәшәара дырманшәаломызт.

Амаҙа быжь-цаԥхак аҿоуҵаргьы, знык аҙәы иҽы инҭшәаз, ҵәахышьа амаҙам. Хмыҷи Кьаҕәсеи ргәы иҵаркыз

аус аҵыхәала Мадина егьлыздырҙомызт. Илыздырҙомызт лхаҟара бзиа илбоз, нцәахәыс илԥхьаҙоз лаб гәакьа инапала лынасыԥ аҟәараҽа ишылаиршәуаз; илур – хаала, мамзар мчыла диҵиирц, Анышәцхаҳә ақыҵан инхоз Абзагә Амаба ишҟа ауаҽы дышдәықәиҵаз. Аҭацаагацәа иманы уаҵәашьҭахь ауыха лгаразы иаараны ишыҟоу инаркны, зегьы-зегьы Алмас иҽыза ҷкәынак иҷала Мадина адырра лиҵеит. Инеиз аҷкәын ила еилылкааит, Хмыч Алмас изынаицҳаз иажәахәгьы. Абарҵқәа зегьы рышьҭахь, Мадина дшыҟаларыз атәы ҷыки-бзыки ҳәашьас ирымоузеи, дад.

Ирҳәоит, ауаҽы даниуа х-насыԥк ицыршоит ҳәа. Даниуа, аҭаацәара даналанагало, идунеи аниԥсахуа. Знык ауаҽытәыҽса иԥсҭазаараҷы аҭаацәара даналанагало, дшьацәхныслар, изыхҟьа-ԥҟьалакгьы, иара ихатәы иара ихала аҙбашьа дақәымшәакәа имҽахҟьаз, насыԥк ицәыҙит, уаҳа рҷеишьагьы аманы изыҟалаҙом.

Убас рыхьит Алмаси Мадинеи. Ишьахәуп, изыхҟьазаалакгьы, аҵыхәтәан рыхшара рынасыԥ мап ацәыркзааит, аха жьи-напхи еиҟәызххьадаз, дара ргәы иҵаркыз нарыгҙандаз, уи Анцәагьы дақәныҳәарын. Усҟан азныказы рҭаацәа аакьаԥчаԥыргьы, ԥсраҷенынҙа изеилыҵрымызт. Мышкызны, ак ҟамлаҙазшәа, анкьеиԥш, рынасыԥ хыхәхәо еиҵааилатәарын. Аха «Чан мча, хәҷышьҭахь ча» ҳәа ушьҭа иуҳәеит ҳәа изхәарҵагәышьоузеи!

Зегь аамҭалоуп, дад, ацәҳаргьы ацәа анахыҵуа ауп ианахыхтәу, акәымзар, нас… Знык ииасыз, ицаз, иԥсыз, аеҵәа кыдуԥааргьы хнырҳәышьа амаҙам, аха игәырмаҷгагәыҵшьаагаха, уҟанаҵ аҵәымг жьакца еиԥш угәахы иналагылоит.

Мадинеи Алмаси егьарундазгьы, егьарҳәандазгьы изыхшаз рҳәатәы изахымԥеит. Мадина лҭацаагацәа уаҵәуха иаараны еиԥш: «Уаха сзыхынҳәуам» ҳәа нараҳәаны, ихы ахигарц архаҟа дылбааит Кьаҕәса.

Мадина шьыжьы аахыс, лгәы алаҟа, лхы алаҟа, абжьаапны еиԥш, ахьыр-хьырҳәа дыччо, дгәырҕьаҵәа аҷенынтәарак,

аѡнқәа дрыѡнагьежьны еиллыргеит, дыʒәʒәеит, дыхҳәхәеит. Ари лан иахьылбоз, мҵәыжәѡада дзыпҿыруамызт, акәымзар уаҳа егьлыгмызт.

– «Ди, уаха снапала ʒык быкәыстәар сҵахуп!» – аныл хәа, Мадина лан лыҧсы аѡҵкаарагьы уи ауакәхмыз, дынҵаршәны дылкәабеит, дылшьышьит. Дгәыдкыла-хыдкыла, днаганы, дшьашьаʒа днышьҵалҵеит.

…Арбаҭыкәа аккаҳа ианааиларыпҧсоз, ашамҵазы, агәакьҳәа ахысыбжь аҵх неиѡнахит. Лан ажәымҵацәгьа илыхьыз-илзааз лзымдыруа, дныѡнаҵәаан, дихьыс-еиҧысуа лыпҳа дналхаххит, аха дабаҟахыз, ҳаҕа имышхара, лыхәда хьыхәхәа ацәарҵаҭәы деиҵыхны дыкәын.

Мадина лан лыцәа аҧсымҵазаргьы, лыцәа аҧсымҵоуп анылгәахәуаз, заа ирхианы лыхчы иаҵалҵахьаз лаб икәтыц кьарахә ааҵылхын, абас ҟалҵеит дад.

Мадина лхы-лыпсы аҟара илҵахыз димҵакәа, ахаан лгәы ззымцацыз ауаѡы дицымцар ада ҧсыхәа шамамыз анеилылкаа: «Сара сзыҳәан гәырѡамзар гәырҕьара зцым аҧсҵазаара, ҧсраҽенынʒа игәырѡаго, агагеиҧш адунеи сыкәзар аҵкыс!» – лҳәаазар акәхап, Алмас дымбаʒакәа, ажәакгьы убри аҵыхәала инеибымҳәаʒакәа, лиеҵәахә цқьа имлашацкәа, абас адунеи лхы аҧырылгеит.

Раҧхьа лылацәа анаахылт илбаз, убри нахыс лхылыпсы, лгәы зылҵаз гәыгырҵас илымаз, лыпсҵазаара зырлашоз, иххаʒа лгәаҵа иҵаҧхоз лынасыҧ ацәашьы, ашамҵазы лынарцә гәашә дныларгыланы, лыхраҭ мѡа шарлашоз мацара, аҵх лашьца иналакьаҵа ицеит, дад. Акаамеҭ ззыҟалаз, Хмыҷ дназлаз рани раби рымала ҏеырзымшьуа агәысакара иаақәхеит.

Абри аѡыза ахамышҭыхә аныҟала ашьҭахь, ацәгьеиабзиеи акырқәа ирыднагалақәахьаз ақыҭантәи абыргцәа, аҟазацәа иахьагьы-уахагьы Кьаҕәса иѡны итәаны ираб жьо иалагеит. Дара реиҧш, ари аѡыза моу, еицәоу агәаҟра иақәшәахьоугьы шыҟоу, аха агәырѡа рхы шарымҵаз.

Уаҩытәыҩсак иҟны иҟамлацыз ҳзыҟалеит ҳәа рхы шдмырччархәаша, аҕа игәырпҵса шрықәдмыршәаша уҳәа уахгьы-ҿынгьы иааихмырсыҕьҙакәа, алшықәсанык абри иаҿын. Аха аханатә аахыс, зегьы зхароу дара шракәу, рнапала рытҵәҩан шьапы шытҵырхыз, рымала ржьы шырфаз зегьы неидхәыцло, есышьыжь, есыхәылбыҿеха, ала амгәа аҧа ҭшьааua, лыҙҕаб лнышәынҭра дықәтәаны, аккаҳәа амыткәма шылҳәоз мацара, лгәырҩа лҿылзалымхҙакәа, Мадина лышықәс анаантҵәоз, дынкаҳан дыпсит, Кьаҕәса иҧшәма ҧхәыс.

Абри ашьҭахь, Кьаҕәса егьа ихы иҟажарц, ихы никыларц далагазаргьы, алуажә еиҧш дууаҙа аҩны данааҩнаха, хәычы-хәычла игәырҩа дытҵнашәааит, дҵыкәкәеит, игәы бжьысит. Анкьа еиҧш ичча-ихәмар, гәырыҙ-шашәаҙ иныбжьахәашеит.

Кьаҕәса иҙҕаби иҧшәмеи анышә иамеидеижьҭеи такә ҵит. Аха ахаҵа игәырҩа мшаҿнеиҧш, уахгьы-ҿынгьы амца ицранаҵон.

Ҿнак, шьхацан, Кьаҕәса иҿы дааит иҵынхак, Кьаҕәса ашьха дигарц.

«Ҳауак уфап, узышьцылахьоу ашьха тәыла унықәыҧшаақәыҧшып, ухы-угәы ухоуршҭып», – иҳәеит, уи ауаҩ. Аха Кьаҕәса: «Ушьҭа сара сышьхацара нышәуп!» – иҳәан, имуҙарц иақәикит, аха егьыгьы иҿеирҕәҕәан, дақәыршаҳаҵны ашьха диманы дцеит...

* * *

Кьаҕәса ашьха аҵыҧ аҿы, зынҙа игәырҩа дахәаҿзошәа аниба, дахьнықәлаз, ихы иазиуу, машәырхоу, иахьагьы аҙәгьы изымдыруа, ахра дагеит, ибаҩгьы-ишаҩгьы рзымпшааҙеит. Убартқәа зегьы рышьҭахь Хмыч дыпсымкәа дыбзамкәа, ҳамҵак уара иуқәшәиша дшыҟазаара дыҟан, аха лассы-лассы ачымазараҟәа дыхҵаркуа рҿаархан, уа-

хык зны аԥсрахьы ихы ирхеит. Егьаумҳәан, дҟәышмзи, ихы дақәымгәыҕуашәа аниба, Алмас дааиԥхьан, абас иеиҳәеит:

– Дад, Алмас, сара уашьҭа сыҷҳәара ааигәахеит, егьшсызмырҷееиуа збоит. Сыԥсы шҭоу иуасҳәарц сҭахуп, уара уҟынтәи сара агәнаҳа сызҵоу хыхшьа сымамкәа, сынарцә гәашә ишҭазгало. Аха иара уахьгьы акрыҟан иҟазар, уан рыцҳагьы сналышьҭуам. Убри исымпыҵҟьаз агәнаҳазы, ԥьаҳаным ацәаршы ахәараҳәа иахьеилашуа сҭарблып. Уахь храҭахь сзыкәшәалакгьы сакәшәааит, амала, уара сатоумҵан. Ҵоуп, уара уҟынтәи сара исыкәнамго егьыҟаҙам, аха ауаа рҟынтә, ахьҙи-ахьмыҙҕи урызхәыцны, сыкәлацәа сдырҵәуа, сырҷеины сымԥа сыкәҵа. Убри анаԥыс, иахьа узаасыԥхьаз ахаҭаҵәҟьа уасҳәарц сҭахуп:

Уара усҟан аарла хәышыкәса ухыҵуан. Мадина хлаҳәада дыҙкны дгаран. Мыш мыждак аҷены, шьжьымҭанк, Кьаҕәса сиҭааит, уара ухьҙала Мадина лааҙарҭа сиҭарц. Шәԥеидасыр, ларгьы-уаргьы шәеинасыԥхарц. Кьаҕәса, сҷы ԥымҷекәа, дысзыразхеит. Убысҟан, адунеи азна сгәыргьан, Мадина лгара снахагылан, сныхәа-ныԥхьаны, амаалыкь лгара сҷаҟәеит...

Шәара шәхы жәдыруа шәаныҟала инаркны, шәааицрымҵҙакәа шәеицын, шәеибамбаргьы жәуҙомызт. Уи ҳара иахьаабоз, иҳанмырԥшҙакәа, иаҳзымшаԥшаран. Усус, шәԥеидасит. Шәынасыԥ ҳалагәыргьарц егьҳагҙамкәа, амҟәыл ҳазкаҳит. Иахьа уажәраанҙа абри иуасҳәаз амаҙа аҵыхәала, ԥсы зхоу аҙәгьы издырҙом. Издыруа ииасхьеит, иахаану, инханы иҟоу сара аҙәзаҵәык соуп. Абри амаҙа сара исыцыԥсыр сҭахҙам. Мадинагьы уаргьы шәҭаацәара еиқәышаҳаҭны, шәынасыԥ шыршахьаз. Дара рнапалагьы рынасыԥ шырфаз, абри удыруазар сҭахын, дад. Абри сыԥсымҭазы сгәы иҵхон, сартәомызт, саргыломызт. Уашьҭа сгәы сырҭынчит. Ушьҭатәи сыԥсра, ԥсроуп ҳәа исыԥхьаҙазом, – иҳәан, ԥсы зхаҙамыз инапы ԥсадақәа ҵыс-ҵысуа,

иаԥхьа итәаз иҵкәын Алмас инапы неиԥхьишьшьаан, илацәаҟәа неиҟәиԥсеит.

…Урҭ зегьы рхы аԥырыргеит, иҭынчуп. Илыбаргәузеи Мадинагьы, лдунеи дыҟәнатҵ шьац змырҟьацыцыз, акәтыҵәҟьа рыцҳашьаны ахʒы алзмыршәацыз, аҳәыҳә иаѡызаз аԥҳәызба! Акрыҟазар, амаалыкьцәа рымҵәыжәѡа дыҵакны, ажәѡанахь дхаргаларын. Лтәарҭагьы зтәарҭада, згыларҭагьы згыларҭада. Амала, абзацәагьы ирҭахымкәа, аԥсцәагьы дрымго, амзажә еиԥш, цәгьа мга ҳәа, зегь зцәа иҭагʒо адунеи иҟәхаз иара Алмас лахьынҵацәгьа иоуп акәымзар.

Алмас иахьагьы дыҟоуп, дад, Иаб Хмыҷ иҟәацә ашә аартны, лѡаҵәк наишьҭлоит. Абри ахәы аҟынтәи уи алѡаҵә збо, абра иҟалахьоу аҟалаа иахаанымзаргьы, аʒбахә заҳахьоу амѡасцәа аангыланы: «Ҳаи, ахәашақәа, рхыдара азыҳәан, ауеиба иеиԥш инхоз-инҵуаз ѡ-ҭаацәарак шԥақьаԥҭажәацуҭажәхеи, ажәрацәгьақәа» – ҳәа аҵанʒа иаақәыԥсычҳаны, рылахьи-рыӌьымшьи ааʒатәны, ѡаԥхьа рымѡа иныҟәлоит.

Аиеи, дад, қьаԥҭами нас, қьаԥҭоуп, Хмыҷ инхарҭагьы, қьаԥҭак аҵкыс излеиҕьузеи!..

…Ианаашалак, Алмас илаба иҽанҵаны, агага еиԥш, дгиуа абарҭ ахәқәа рахь даақәлалоит. Алашьцара иааимнахаанʒа, дгәыԥшаа-хыԥшаауа, ақьаԥҭа иххалаз алѡаҵә еиԥш, абри ақьаԥҭа дыҟәтәоуп. Уаҳа, дахьынаԥш-ааԥшлак, ишьҭахьгьы иаԥхьагьы аʒы ыҟәыршоуп. Акы заҵәык, абнахьхьитәи аҵәаҵла амҵа зызқәаҭып ылху Мадина лыбаѡ-лышаѡ штцыҭәахахьоугьы, иахьагьы гәыжьжьагас имоуп. Анышәынҵра агәы дыҟәтәаны изхара длацәажәоит. Уи иахьагьы мшаҽнеиԥш бзиа дибоит, Мадина лдунеи анылԥсахыз амш инаркны, Алмас иԥсҭазаара лара илымеидеит. Аҭацәарагьы даламлакәа, иҽара зегьы аҟәаршра инылаʒит.

Уара, дад, макьана ашьац ԥшқа уаѡызоуп. Иужәша аʒыхь ахы ытцнамхʒац. Уԥсҭазааращы уманшәалахааит. Уареи са-

реи ушьҭа уаҳа ҳаибамбозар акәхап, аха егьаурым. Сара ишкәакәаны исфа, еиқәаҵәаны исфа, схәы сфахьеит, схәы згахьеит. Ушьҭа ари анышә еиқәаҵәа саҵԝахеит ҳәа рацәак ихьаам. Амала, уара умԝаҷы иухәашеи, иуҧырхагахашеи иуҧыло макьана ирацәоуп. Умыццакын, дад, уахьыҟазаалак, узықәшәозаалак, ацәгьа угәы иҵоумкын. Иузыразым ауаԝы ҕарҭахәыс дҟоумҵан – уивс. Аиҳабы уизыʒырԝ, аиҵбы уизхәыц, амала, есымша уара утәы умаз. Хазыс-ԥсазыс ҳәа аҭаацәара уҷалоугаларц угәы ианҵоукуа, егьаԝ егьа рҳәаргьы, аʒәгьы уизымхәыцкәа, уара ухы-уҧсы иалнахыз, уара ухаҧышәала даага. Уабацәа инрыжьыз ақьабз бзиақәа коумыжьын, иумырʒын, иҷеим, унасыҧ иаҧырхагоу ааныжь, иумшаҭан, абри ухоумыршҵын, дад.

Аиеи, дад, аиеи, Анцәа уирманшәалааит, сара абас хәыц еиқәаҵәак сыларшәымкәа сҟәашʒа сзыршлаз.

…Аҭаҳмада ацәажәара даақәыҵын, абжьааԥны еиԥш ԝаԥхьа илымҳа инапы надикылеит, аха ажәак мҳәаʒакәа, еиҭа неирҟәын, ишьамхы инықәҵаны дынкахәыцит…

Сара маҷʒак иадамзаргьы саахәыц-мыцыр ҳәа сшәон. Сшәон, избанзар, аҭаҳмада иажәабжь саашьҭпааны, сара сзы иҷыцыз дунеик сықәнагалахьан. Саргьы суаԝын, аха сара уи адунеи аҷы избоз ауаа зынʒак ихазын. Дара ртәы ааста, са сдунеи иқәыз ауаагьы, иара адунеи ахаҭагьы рҷырыԥсахʒахьан. Сара уажәы даҷа дунеик аҟынтәи сынкаԥрызшәа, ҷымҵʒакәа, иԥьашьо-илакәшьо избоз зегьы срыхәаԥшуан, егьрыцхҳасшьон, егьрыцхҳасшьомызт. Зны среилаҳауан, зны исцәымыɣхон иаазбоз ауаатәыԝса санрылаԥшлак. Урҭ зегьы рыцәгьеи-рыбзиеи шеиҟараз агәра згон. Аха зегь акоуп, срыхәаԥшлар сырзыʒыԝлар сҭахын. Убри аҟынтә сахьтәаз саақәацар ҳәа сшәон. Саақәацар, абри аҭаҳмада иабацәа рдунеи иқәу ауаагьы, иара адунеи ахаҭагьы сылаԥш иныҵшәаны, ʒшәахҵас иныҵаба ицар алшон. Сара цқьа еилыскаарц сҭахын, зыҷкәыни зыʒɣаби шысабицәаз рразҟы зшахьаз Хмыҷи

Кьаҕәсеи рҷаҳәатәы аҟалара ианалага, рҳәахьа мап ацәкны, ирыхшаз изырҷагылаз. Урҭ рынасыҧ рнапала изырхәаҽыз. Убри аҵыхәала, ԝыцьа срызҵаарц сҷынасхеит. Аха исзымгәаҕьыкәа, сцәа сааҭаҙыҙеит. Адунеигьы сыбла ихгылаз ауаагьы, слаҧшҵашәарақәа нытҵаба ицеит.

…Аҭаҳмада аҭаҭынжәга ацәымса ахеиҵахьан. Абыржәыҵәҟьа сгәы еиҭаатыхеит абри азҵаара! Хмыҷи Кьаҕәсеи рыҙҕаби рыҷкәыни иаалырҟьаны мап зырцәыркыз. Аҵыхәтәан сагьиазҵааит аҭаҳмада:

– Аа, Хмыҷи Кьаҕәсеи ахәашабгақәа рхәыҷқәа зыхдырҟьаз даҽеакҙоуп, дад! – иҳәан, ԝаҧхьа ацәажәара дналагеит аҭаҳмада. – Аҧхьа ишысҳаз еиҧш, Мадина қәрахьымҙа ахы анлыкәшәа, еигәныԝны, ауа аҭынха зегьы еизеит. Хмыҷи Кьаҕәсеи еишәара-еиҵараха уа игылагәышьан.

Алмас аҳақьым диманы данааи, Мадина ашьалабара даҷын. Абри аҳақьым мыжда Алмас ишьа анилихуази, Мадина ианлылеиҵози Хмыҷи Кьаҕәсеи назлаз зегьы ирбеит. «Ахәра аҭыҧ ҕьаргьы, абз аҭыҧ ҕьаҙом!» – рымҳәои, дад! Абри бызганы иаарыларҵеит…

«Аҳақьым Алмас ишьа илхны Мадина илылеимҵар, шәҧсык лхазаргьы ҧсык лхахомызт. Аҳақьыми Алмаси рыпсы лхоуп Мадина. Хмыҷрааи Кьаҕәсарааи иаагылазаргьы бзиа еибабон, ҳаҭыр рыҡәеибаҵон, аха ушьҭа зынҙа дала-шьала еилахәхеит. Мадинеи Алмаси ршьа еиларҵеит. Ешьеиеҳәшьеи ракәхеит!» – рҳәеит. Убригьы азмырхакәа, Мадина дангыла, Кьаҕәса иитахыз, дызҵахыз иԝны инеины:

«Кьаҕәса, Анцәа иҧьшьоуп, уразра ухьҙеит. Уҧҳа заҵәы деибга-дызԝыда Анцәа дузеиқәирхеит. Ҧҳа заҵәык слыхәаҧшуеит шуҳәоз, ушьҭа аҧагьы думоуп» ҳәа идныҳәалара иалагеит.

Хмыҷ иакәзаргьы: «Ҧҳа дурҳаит, лхы абзиарашақә, амшразы Мадина ахы лыкәшәон. Аҧсҵәуаԝ гәакьа Анцәа дуиҵеит. Хмыҷ, уҧагьы уҧҳагьы рыхирра убааит. Анцәа ишәаҭәеишьаз шьала шәеилахәра, амшра ацзааит, аҵхра

ацзааит!» ҳәа хазы Хмыҷгьы илымҳа аҭшьаара иаҿын. Абарҭкәа зегьы рышьҭахь, Алмаси Мадинеи реинасыԥхара Хмыҷи Кьаҕәсеи маҳагьараны ирыԥхьаӡеит. Убри аҟынтә инеидтәалан, реиуара рҳәаргьы реиҭынхара рҳәаргьы, аныха аҭоуба рҳәаргьы, аҿарԥақәа наҭаны, рынхара-рынҵыра қьаԥҭажәыртәит, илашьҭа-ҳәашьҭартәит. Абри ауп, дад, Алмаси Мадинеи рынасыԥдара рлахьынҵацәгьара зыхҟьаз.

Аҭаҳмада иажәа далган, ихы даашахан, ажәашан днаҵаԥшит. Иаалырҟьаны ажәашан инаҵеибаҳәаз аԥҵа црышқәа, асар реиԥш еилашьшьы, жәашангәы иҵеибаҳәа ашьхарахь ацара иаҿын.

– Ааи, анаԥьалбеит, анаԥьалбеит! – даақәыԥсычҳан, иблақәа ԥшаауа ишнеиуаз, нарцәтәи ахәы ԥшӡа илаԥш иааҵиган, ииаҵәҟаҟараӡа аҵлара иларшәыз адәҳәыԥш иблақәа нарыдхалт...

Игәнигон риашашьа змамыз игха. Игәырашон, иара изымгәыгьреи, игәшаҭареи ирыхҟьаны, ахааназ аҟәарашра ицәылашәаз инасыԥ. Дыԥшуан аҭаҳмада, аха ицахьан, ицаӡахьан хнырҳәышьа змамыз Алмас иҿара!

17

«Ауаашытәыҩса игәы иҵоу игәы иҵазшьуагьы, ауаа иоуп. Игәыхәтәы дахьызыгӡогьы ауаа иоуп! – шырҳәо еиԥш, «ажәа ҭҟьара хыҵҟьароуп!» Изҳысҳәааз, абри ахҵыс ҟалеижьҭеи акыр мши-ҵхи еихала-еихыҵхьеит, аха иахьагьы ахыжә еиԥш, аҵәымг жьакца еиԥш сгәы иалагылоуп. Сымԥсуа-смажәуа алаҳәа шкәакәа еиԥш хышә шықәса сыԥсы ҭазаргьы исхашҭӡом. Уи аҿеынтәи амш, аԥхыз цәгьа еиԥш, иахьагьы исыцуп. Адамра иҵыҩуа ашәышә бжьы еиԥш, иахьагьы мшаҿенеиԥш сгәы иқәыҩуеит.

Ауаашытәыҩса насыԥда ацәгьагьы ихашҭӡом, абзиагьы ицыԥсуеит, ус Анцәа дишеит. Уажә абарҭ зегьы ҿыцхҳараӡа исгәалазыршәаз, абыржәыцәҟьа зхы еиқәысҳәалаз,

ҳалалра игымкәа, злахьынҵа аҟәараԝа илашәаз Шәача Хмыҷ иԥазаҵә Алмас иажәабжь ауп.

Ажәа ҭҟьара шхыҵҟьароу былгьы ԝацоуп. Ажәлар рхацламҳәа ахаҳә еиԝнахуеит. Аʒ-хьамԥшгьы ахәараҳәа иаршуеит. Ԝажәак еихысҳәаалоит.

«Ахәы ԥшʒа» захьʒысҵаз Алмас иажәабжь, инеиҵыху ажәабжьк алысхит. Сара стәала, исаҳаз ахҭыс саашьа схысгәы аҷы иааганы,сыԥсы ахаара наԛәҵаны изԝит. Аҳы, уашьҭа акьыԥхь ашҟа иназгартә снапы иҵысхит. Ари сара раԥхьатәи спрозатә ԝымҭа хатәра акәын.

«Сан дгызмалуп» ҳәа аʒәгьы имҳәаʒац. Дасу иашәа ҭарыҵаҭәа ҷырпын бжьушәа иаҳауеит. Саргьы, аиаша уасҳәап, абри ажәабжь хәыҷы сгәы азҭан. Исгәаԥхон, избанзар, ахҭыс иҟалаз, сара слымҳала исаҳаз, сыла иабаз акакәын. Снацәаԛәа ирылцәыцәааны, хҭҳәаала еибаркыз, еибыҭаз акакәмызт. Уи аганахь ала сыламыс цқьан. Ажәакала, абри ажәабжь акьыԥхьга машьынка инаҷаҵаны, мацқьа-шьацқьа искьыԥхьит. Снатәан, сара стәала, ԝаԥхьа снапы ахызгеит. Иааздыруаз акы агмыжькәа, акьыԥхь иазсырхиеит. Аеҵәа нкыдԥааны зыкәа иҵазыршәыз лакә фырхаҵак иеиԥш, сгәырґьара хыҵуан. Убысҟан сгәалаҟареи сцәанырреи злаҟаз атәы, ашә-ҷык, ашә-бзык ирзеиҵаҳәомызт...

Ашьжьымҭан, абжьааԥны еиԥш акәымкәа, заа ашара снаҵагылан, сгылеит. Хыма-ԥсыма сҷеилаҳәаны, сажәабжь хәыҷгьы аашьҭысхын, амԝа снықәлеит. Фелдышь ԥцәаха, барфын цаха сҷеыхәда дықәкны снеиуазшәа акәын, схысгәы шҭыԥраауаз.

Убри аҷены аредактор дыҟаʒамызт. Сажәабжь наган истол инықәсҵан, сгәалаҟарагьы неиқәыхьшәашәан, сындәылҵны сцеит. Убрии убрии рыбжьара еихшәаеиʒшәа, мзы наҟьак нҵакәкәа иаанҵәеит, аха аʒәгьы ҷырҭуамызт. Сажәабжь аҵыхәала имашәырынгьы аʒәгьы иҷы неихыԥхьомызт. Исурҳәагәышьооз, «иуиааиуа иаан-

да уалеишышуеит!» «Амшə иакыз, дад иҳəароуп!» Абас ишон, ихəлон, амшқəа мɯасуан игəыҕырҭадаха. Ес-аашар, анаԥьалбеит, средактор ма иахьа акры иҳəарымашь ҳəа, уажəы-уажəы сгəы нҭыԥсааура аредакциахь амɯа снықəлон. Аха уаҳа умԥсит, хаҳə ҷымҭра иҷымҭран. Ацəгьагьы иԥсы иахирзаауамызт, абзиагьы.

Ҽнак, шьыбжьаара аԥны, аиҳабы дшəыԥхьоит анырҳəа, есымша аиԥш, зегьы-зегьы ашə ҳкылеибархан, иуада еихҳəа-еиҵҳəа ҳныɯналеит. Аредакциа аусуцəа зегьы еиқəыԥшьыхаа итəан. Ҳамҭак жəа мҳəаҙакəа деихаԥсы-еиҵаԥсы дҳəар-ԥсаруа иқьаадқəа дрылан.

«Оп, ари исахьахəыра злаƙоу ала, иахьа зынʒа игəалаƙам. Акы даргəамҵуеит, аха изакəыху Анцəа идырп!» – абас сгəы ианаатысҳəауаз, аамҭазы, сажəабжь ахацəа ианкны иаацəырган, иаԥхьа инықəиҵан, ишиҭахымыз, игəамырԥхаҙакəа, аƙыр-ƙырҳəа дааччан:

– Ауаɯытəыɯса иимбара-имаҳара егьыƙамзаап. Сара сахьыжəбахьоу сааихьеит, аха абри аɯыза аɯымҭа ҷаасҭа сымбаҙац! – иҳəан, сқьаадқəа рхацəа ианкны иаашьҭихеит. – Сара аханатə аахысгьы ари ауаɯ сгəы изҭаҙамызт, аха абасҵəƙьа дƙыбаɯдоуп ҳəа сгəы иааанагомызт. Абар, шəыла абзиахə абааит, Умар иаҳзааигаз «Ахəы ԥшʒа» захьʒу ашедевр ахьыску! – иҳəан, сажəабжь дɯахан, итəаз зегьы рыблақəа инархикылеит. – Иажəақəа ҭлапƙаҙа, уԥаны узырхымпо. Ажəакала, ари аɯымҭа иагу-иабзоу егьи ҳəа, акы зхыуҳəааура егьыƙам. Сара стəала ƙаҵашьа змоу, риашашьа змоу ҳəа егьызбом. Иара иитəым-имаам акы далагеит. Уи аҵкыс, убырҭ иажəеинраалақəа цəгьам-бзиам дырҷызар еиҳа изеиґьуп! – иҳəан, уаҳагьы даасыхəампԥшʒакəа, сажəабжь ыршəны астол инықəиршəит.

Сара сахьтəаз, знык ԥсыра сыԥсит. Сара аԥсра сақəгəыґуан, акəымзар, абри ауаɯ сшьа идымкəа, сҭəа идымкəа, абас ҷҭамʒарала жəаҭынхала дсацəажəап ҳəа сыƙамызт. Ибзиоуп, сажəабжь игəамԥхазааит, жəабжьра ҳəа егьалам-

зааит, апроза цәышҭәҟьа ашә-гәашә иузҭамгалозааит. Сара аргама ду сгәы сажьозааит, аха абри аҩыза аԥсуа хатца, ашәҟәыҩҩы еиқәтәа-еиқәгыла, ауаҩ ҟәыш ҳәа ирыԥхьазо, абас ацәажәара ихы ишԥатәеишьеи! Сгәы инҭысҳәеит. Сажәа излоу-излыху узымдыруа иахьхәылаирԥсыз акәзам сгәы сзырхьыз, абас ацәажәара иара иҟынтәи сахьазыԥшымыз ауп.

Убри аахыс, заҟа ҵхы еиқәатцәа, заҟа ҵхы-ҵәца ҵаарыччаа, заҟа ҵхы-лашә шәшьҟәандара еихала-еихыҵхьоузеи, аха абри ахҭыс иахьагьы сгәалашәара зызымк ԥхьаҳәо, сыблақәа иаарыхгылоит. Иҟоуп зра-ԥсра зқәым, уԥсынҵры иақәлахо ахҭыс еиқәатцәа. Иҟоуп уара иузааигәоу, иуызгәакьоу, ԥсраҽенынза ацәашьы иатцәа еиԥш иуцу, хашҭра зқәым ахҭыс шкәакәа. Абарҭ аҩ-лахьынҵак ушрыбжьагьыжьуа, убырҭ ргәалашәара азыблареи, анасыԥи угәыҕрақәа шрықәшаҟьо, угәуҽеанзамкәа, уԥхыз иаламшәац даҽеа дунеи ҷыцк узаатуеит. Убри адунеи ҷыц аҷоуп, ахаан азтәи уԥсаҭа ахьуԥьанатхәырахо, мамзаргьы иахьуԥьаҳанымхәырахо!

Стәоуп схала аԥсымра аҭашәамҭаз. Сышлара салԥшны, ииасхьоу, ицахьоу зегьы ҷыцххараза исызцәырызгаз сгәалашәара ашҭа сҭаԥшуеит...

«Сахьубахьоу сааихьеит, аха макьана, абри аҩыза аҩымҭа ҷаасҭатцәҟьа егьысымбац, сагьамыԥхьац!» – агәаҕ фҩы алышәшәо ауаҩытәыҩса ибжьы, мшаҽенеиԥш сгәы иқәыҩуеит!..

Анаԥьалбеит, ажәа ҭҟьара шԥахыҭҟьарахо!

18

Аԥси-абзеи рыбжьара адамра анрыбжьалалак, хәычы-хәычла агәырҩагьы хьшәашәагәышьоит. Ашьа зыбжьатцәҟьоугьы, аиҕацәа рыбжьара ԥшак ныбжьасыр, агәаҕ насыԥда сындахоит. Аханатә аахысгьы ус Анцәа ҳазшаз иақәитцахьеит.

Аха агәырԥеи агәаҕи егьа ихьшәашәаргьы, зегь акоуп ауаԥы игәаҵаҽы ахаан ианымʒааʒа ашәахсҭа анхалоит. Зегьы ириаaиуа, зегьы лбааздо, зегь лашьҭа-ҳәашьҭазтәуа аамҭа гәаҵәажәпаҵәкьагьы иазыʒԥом. Убри аамҭа иазмырхәашаз, ахаз аамҭа иахаанхаз сҽара ахҭыс ауп абыржәыгьы сыззааиуа.

Сыԥсаҭа зыкьашьуам! Иахьа уажәраанʒа сгәалашәарақәа ирыламʒыз, сгәы исызҭамшьыз, сышлара иақәлахаз ахҭыс атәы, ахыԥхьрак иааинырсланы акәзаргьы ԥымҭак аҽы салацәажәахьеит. Аха зутәы-зҳәатәы нымҵәо абри икалаз, усҟан исызгәаамыгʒаз агха-ԥхақәа нацҵаны ирҽыцны, аԥхьаԥ угәы акынʒа иназгар сҭахуп.

* * *

Ауаԥытәыԥса уҳәеит ҳәа, сзықәшәарызеи имҳәароуп. Егьа угәалакә- ухалакә амш шара уацгылозаргьы, егьа угәашьамх утԥрааруа хәылԥ шәаԥшь уаԥылозаргьы, зегь акоуп, есымша ацәгьеи абзиеи урзыԥшызароуп. Аха абри ахҭыс аныкалаз аҽены, сара сгәалакара гәалакарак еиԥшымзт. Абри адунеи зегьы снапсыргәыҵа ианысыгʒалон. Адгьыл иаакәыршаз насыԥ ссир змаз сара среиғьны схы сыԥхьаʒон. Ажәакала, аԥсра сақәгәыҕуан акәымзар, иахьатәи амш сара истәыҵәкьоуп ҳәа акәын агәра ганы сшыказ. Абас, сгәы иҵамкәа, схы иҵамкәа, аҽенышьыбжьон, иалыркьаны аԥшʒа сԥылоит ҳәа, ари-ацуҵеи ыкәеибагозаргьы ихасҵомызт. Ажәа мыцхә шәыхсырҵәар сҭахым.

Аҽены, ишысҳәахьоу еиԥш, сгәы каршә, сыԥсы каршә Акәакә амԥа снықәлеит. Иахьа аинститут аҽы икыдырҵон, аԥышәарақәа зҵиз ркынтәи аинститут иҵалази изҵамлази астудентцәа рсиа.

Ԥажәак еихысҳәаалоит, ҳара Тур ихәы иқәынхоз лымкаала Анцәа дхаҳҵон, иахьагьы дхаҳҵоит. Сабду Ҭемраз амызк ахи-аҵыхәеи рыла, ԥынтә-хынтә Анцәа ихьʒала ацәашьы ибылуан. Анцәа ду иакәын гәыҕырҵахлаҳәас имазгьы. Иа-

хьа амҩа сшықәлоз сабду ҽеила идыруан аҟнытә, ушьҭа сындәылтцра аамҭацқәак шагыз, ддәылтцны, ҳашҭа иқәгылаз ҳажәлантә рныҳәарҭа ахьаца амҭаҿы дгылан.

Иахьеиԥш исгәалашәоит, сабду иқьышәқәа ҵыс-ҵысуан. Аӡшәах еиԥш, аҽыхәа иҿабылгьазшәа, ихыҽҽаны игәы иқәҭәоз иԥаҵа шлақәа, инацәкьарақәа налишьит. Нас, мацқьа-шьацқьа, иҩыҵра иҵакыз, сышәара ашьхынгылара змаз, еикәарҽены иикыз исагәреи цәацәашь ааиртлан, инаиркит. Убри аамҭазы сангьы саргьы ҳаиқәыԥсаса сабду иаԥхьа ҳаагылеит. Сабду ҩаԥхьа иԥаҵа еиқәышлаҳәа инацәкьарақәа налишьын, ицәашьы хха-ххо ираҳаны иааикит.

– Уа, Анцәа ду уаҳзылыԥха, Анцәа ҳрыцҳашьа. Гәырҩеи гәаҟреи Анцәа иаҳцәыхаратә, Анцәа ҳаицоумкын, уара, жәлар ирхылаԥшхәу, аԥшырҭа иқәтәоу зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу!

Иахьа амҩа иқәло смаҭа имҩа аԥьарсахьа ахга, ирлаша, имҩа ырманшәал. Ҳазшаз ухьы-шәахәа ихьырша, Анцәа думырҟьаш-ҟьашан. Ихы-игәы дахьумырхәын, игәыхәтәы дахьыгӡа. Лаԥшыцәгьа-ҿаԥшыцәгьа ихароумтәын, сара сшамкәа сызшаз, абас гәнаҳа сыхәда иқәымкәа сзыршкәакәаз! – иҳәан, иарҕьа напы иакыз, ацәаӡыӡ агәыҵыршо илашоз, ацәацәашь хынтә схы инакәыхшан, ахьаца ашьапы инадирҷаблеит.

– Аҳы, дад, ушьҭа ухы уақәиҭуп, умҩа маншәалахааит! – иҳәан, ишызбоз ибжьы аацәеи-цәԥсын, агәашәахь иҿынеихеит.

Сарҭмаҟ сыхәда иахшьны, ҳахьатә гәашә алыкә анаалсыршәоз аамҭазы: – Уҽеанкыл ашәымҭак, дад, дукәыхшеит! – иҳәан, агәашә аартыха самраӡакәа, иара инапала агәашә ҟьаҟьаӡа иаартны инкыдиҵеит. Нас: – Абас улахьынҵа амҩа хьаҳәа-ԥаҳәа амамкәа, ушә-гәашә каххаа есымша иаартызааит! – иҳәан, ажәҩан днаҵаԥшын, илахьиицьымшьи ааициьарит. Аҵыхәтәан, убри иҟьаҟьаӡа ииаиртыз,

иҽыцқатцараз ахьатә гәашә, агәаԥшь афѡы лаҳа-лаҳауа иаартыз, днеи-ааиуа хынтә днылс-аалсит.

– Сымышьҭа бзиоуп, ухазы-уԥсазы ибзиахааит, имшхааит! Амѡа маншәала уқәлааит! – иҳәан, инапқәа ҵысуа схы аагәыдикылеит.

Агәашә санҭыҵ, сгәы ааԥшқахан, сышьҭахьқа саахьаԥшит. Сан лнапқәа лгәыҵаԥсаны, ҳаҕеиҭа аибашьрахь сдәықәылтцозшәа, дгылан. Сан сабду иҟны дцәажәаҙомызт. Ԥьара гәыжьжьага ажәақәак насхьылыгҙарц шылҭахыз здыруан, аха сабду «илеираҙомызт». Даҽазныкгьы саахьаԥшын, сабдуи сани снарзыԥшит. Макьанагьы рҭыԥ иаахымҵысҙакәа, игыланы исзыԥшуан. Аҵыхәтәан, снапы аасҟьан, Ермана иқьаԥҭа снықәсны, архәара снавалеит. Ушьҭа уаҳа сани сабдуи збарҭаҙамызт.

Адаужра ҳәа изышьҭаз ахәы ԥшҙа снаҵагылаанҙа, сани сабдуи рыгәхьаагара шсыцыз мацара сааит. Иаалырҟьаны: «Сымышьҭеи сдоуҳаи уара узыҳәан имышхааит, иҵыххааит!» – ҳәа сабду иныҳәаԥхьыҙ гәыкы-ҵәыкуа аҽеаасыкәнаршеит. Убысҟан аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, амшьҭа аҵыхәала сабду исеиҳәахьаз. Абри ахҭыс ҟалеит ҵыԥх аҙынразы, ианар ашәарҵаара ианасакьаҳәымҭаз аамҭазы.

Шьахәапараҵәҟьа асы бахҭәаҙа, еиқәыжәахәа ишьҭан. Сабду аѡ-цаҟьашк рыбжьара аҭамҳа еиҿеимыжьуазаргьы, ашәарыцаразы аҙәы ишьҭахь сгылоит ҳәа игәы иҭамызт. Уимоу: «Ҭемраз иҧыжәарҭа ашьха ҳаныѡхала, убра ҳаԥхьара наагеит!» – рҳәон, ашьха ишьхнылоз ахьшьцәеи ашәарыцацәеи.

Сабду ашәарыцара иадҳәалаз ақьабзқәа акы еиԥшымкәа пату рықәиҵон, рдоуҳаи рынцәахәи хеиҵон, еилеигомызт. Абарҭ зегьы зхысҳәааз, ҽенак, шьжьымҭанк, шәарыцара, лаҵгара дцарц иҽешеибиҭара иҽеибиҭеит. Аҵхаара зҭаз, мыц зымҳәоз, аҳадақь иаԥхылыздоз иаԥсуа шәақь, ашьахәа-ѡа баѡлаша ахьшьны иахькнаҳаз иаакнихит. Уаҳагьы ажәак мҳәаҙакәа, ихәшә зага ааҭиган, ихәшәҭра

зҭаз ихҭра инҭишьын, азна аҿеԥыхәшә ааҭигеит. Саргьы сыԥсы ҙаны сихәаԥшуеит. Ахәшәзага азна ахәшә ахҭра иҭигаз, еиҭасҳәахьеит, дымцәажәаҙакәа, сымаҷа аайиртын, снапсыргәыҵа инаниԥсалеит. Нас ѡаԥхьа снапсыргәыҵа аҟынтәи иҿеԥыхәшә хәшәзагала иааирҭәын, ашьанҵа зҿаз иаԥсуа шәақь агәҵәы инҭеиԥсеит.

– Ус зыҟоуҵои, баба? – сҳәан, исзымчҳакәа сиазҵааит. Аха аҭак сымҭакәа, дымцәажәаҙакәа, снапсыргәыҵа ианихыз аҿеԥыхәшә ашьҭахь, иаԥсуа шәақь ахызаҵә ҭаҵаны еиҵеиҵеит. Сабду ишәақь шеиҵеиҵара еиҵаҵаны даналга:

– Умышьҭа ухазыҳәан ибзиахааит, дад! Умышьҭа шыбзиоу гәасҭахьеит, убри азын ауп, унапсыргәыҵа сыҿеԥыхәшә анымҵсалакәа ашәақь изҭасымҵсаз! – иҳәеит сабду. Убырҭқәа зегьы рнаѡыс, ишәақь асамҵал ашьшьыхәа, аҿеԥыхәшә зҭыҵуаз, ашьанҵа зҿаз амима инахаиргылт. Сабду ишьанҵа шәақь, аҭыхәҭеи иҭамҵакәа, итәҩыбжьара иныбжьаргыланы, шәымҭақәак днақәцәажәан, ишәақь агәҵа быжьҵәаа иаанкыланы, ашәхымс инылеиҵан:

«Лаҕра, Лаԥшь, Лаҕра, Лаԥшь!» – иҳәан, ибжьы еиҵымхцәакәа, ила шәарыцақәа дрыҧхьеит. Лаҕрагьы Лаԥшьгьы аамҭацк иналагҙаны, ашә иаалаххын, атрымсрым ҳәа, икахәхәа ашә илаиҵахьаз сабду ишьанҵа шәақь инахыԥан, аѡны аѡныҵҟа иныѡнаԥалеит. Сабдугьы ѡаԥхьа ишәақь днахыԥан, абарҵа аҟынтәи ѡаԥхьа Лаҕреи Лаԥшьи дрыҧхьеит. Иаразнак сабду иажәа ѡбамтәкәа, аѡ-лакгьы рҙарақәа цыҕшәа еиѡаҳаҳа, инеишьҭаԥса-неишьҭаԥсаны, ашәхымс илаз сабду ишьанҵа шәақь еиҭанахыԥан аттаҳәа абарҵа иныҵаԥалт. Аха сабду илақәа убрагьы иаанымгылакәа, ѡаԥхьа аѡныҟа иѡнаирԥалеит. Абас инеихык-еиҵыкны Ҭемраз илақәа, Лаҕрагьы Лаԥшьгьы хынтә, иара зны-зынла ишиҳәалоз еиԥш, анахьгьы-арахьгьы ихәаа-заа иахирԥеит. «Аҳы, ушьҭа саага-сааца ажәеиԥш иазшәырҳалааит!» – иҳәан, абѡа уадыхә ѡежьқәа зхаԥсаз иаԥсуа шәақь аҭыхәҭеи инҭеиҵеит. Уаҳагьы итәашьа

иԥсышьамтәыкәа, ишәақь ихәда инахишьын, илахьииԥьымшьи ҙатәны, дындәылҭит. Лаҕреи Лаԥшьи гәырҕьаҭәа сабду ишьапқәа инарыҭаҳәит. Насшәа ауп, абарҭ зегьы, амышьҭазы сабду ишыҟаиҭоз анеилыскааз. Насшәоуп, абарҭ ақьабзхәырақәа зегьы ашәарыцаѡ хиамѡа иқәлара, цәаԥхьаҙарахара, аманшәалахара ишатәыз аныздырыз.

Сабду ес-шәарыцара днытцытц-цыԥхьаҙа, иѡны ишьапы ндәылигаанҙа, есымша ихәшәзага ала аҽеԥыхәшә сарма напсыргәыҭа ианыԥсаланы, аамҭацқәак днақәцәажәаны, ашәақь агәҭәы инҭеиԥсон. Убри ашьҭахь, Лаҕреи Лаԥшьи дрыԥхьаны, ишәақь ашәхымс инылаҭаны, хынтә наҟ-ааҟ иахирԥон.

«Сымышьҭеи сдоуҳаи уара узыҳәан имышхааит, иҵыххааит, Анцәа шьарда зымчу!» – ҳәа, сабду иныҳәаԥхьыҙ сцәашьхәы аникыз, абыржәыгьы игәыҕырҭа-хлахәаха аҽеаасыхьнагҙеит. Сара ҳцәашьхәы зкыз сабду имышьҭеи иҳақи нцәахәык иеиԥш ихасҵон, срықәгәыҕуан. Алымѡанык ицәашьы иаҵәаны ишысхалашоз, амра аныѡхашылоз аулица снангылеит.

«Ашьа ицаша ада иалагылом!» – ҳәа, аинститут азы ушьҭа уаҳа схәыцҙомызт. Сгәы рҭынчны, сабду имышьҭа сагәылыхәхәа сышгылаз, иманшәалахаша, машьына хыԥшаалак ҭагәа-ҭасуа ианаасывала: «Аа, абаапҵс ушыԥсыша удыруазар, иаанкыл!» – сҳәан, аҙарҭрашә еиԥш схахаҙа, снапҟьа-шьапҟьо амашьына снаԥыххылеит. Амашьына ныҟәцаѡ ихылпа кьыбжаамҙа, Анцәа илыԥха иоуртә даасҷаԥшын: «Аригьы сара сѡыза гәаҟк иоуп!» – игәахәзар акәхап, амашьына саԥхьаҟа ажра инхықәырххыланы иааникылт. Амашьына, иара амашьына ныҟәцаѡ инаѡс, даҽеаҙәгьы ѡ-сакьк рызна аҙынҵәа, икаҳар ҳәа дшәааны, наҟ-ааҟ инапқәа рыкәыршаны, амашьына адаан иҽадырҕәҕәаланы дтәан.

– Уабацо, Сажәыргьала? – иҳәан, имашьына шааникылазҵәҟьа, ихаамкәа-ишшамкәа, ажәа бзамыҟәқәак насхьигҙеит.

«Сажәыргьалатцәкьа уара ухаҭа уоуп, уара аицаҟьа!» – ҳәа сҳәарц сҏы ԝеихсырԥхьеит, аха ных, ных, иахьатәи амш амԝа санхалар аиҳа, сыбз сҏы иааҭаскыр еиҳа еиґьуп!» – сҳәан, сҽааиқәыскын: – Аҟәаҟа сцоит, абаапс! – сҽыргәыбзыґ-ҽырҳалал-ҽырԥшʒашәа снеиҏапшит, срыцҳаишьап сҳәан.

– Давай, кореш, валиай! – иҳәан, инапы ааиҟьеит. – Тамшьынʒа узгару, Аҟәанʒа узгару? – инацитцеит ԝапхьа, аԝсҭаацәа рабду исахьа нылкааны, дахьтәаз даацәытцыччан. – Аҟәанʒа усызгозар, уабду Ептлыхә ԥсаҭа шкәакәагьы ԥсхәы иҭахымызт, аха... – уаҳа ацымцакәа, дынцәытцыԥшын, деиҭаасҏапшит.

Изакәызеи, уара, абри амришәа иҟоу иипатҟалеиуа, дысхыччома, сҳәан, сычҳара снатцуама сҳәо, сгәы насытцаххын, снеикәанарԥха-неикәанарԥхеит. Афра амц иазытцкьоз ауаԝы, уиаҟара сыласыгʒомызт, аха иабаҟоу, арахь амшә иакыз дад, иҳәеит, ци-шәи срыбжьахеит. Ес-иҟасцалакгьы сҽаажәагәан:

– Аҟәанʒа сугозар бзиагәышьан, ҭабуп ҳәагьы уасҳәон, сагьурманшәалон! – сҳәан, схы-сҏы мчыла ччапшь хаарадак ныкәсыршеит.

– Митә ҟалама, шьахәа-шьаҏа ахьыбжьам Аҟәанʒа уназгар. Усгьы уахьоуп сахьцо. Сымцозаргьы узгароуп, иудыруазеи, мышкызны уда ԥсуаҭла сымамкәа уаасыцәшәар, ауаԝытәыԝса зегьы дырзыԥшызароуп, егьа абзиара узуандаз! – иҳәан, избахьаз иакәʒамкәа, уажәраанʒа, алархәаса акәаха иҽдыршазшәа, иʒыхь-ԥсыхьха исацәажәоз ауаԝы, уажә дыԥсыхәшаха, дкаххаа даацәырцит.

– Ууаины абра усыватәа. Ари смашьына ҟәараҟәанҸеагьы цхәарак акәым, аха ишьшьылаҳауа иахьазны Аҟәанʒа ҳашԥазымнеири! – иҳәан, имашьына ацаԥха анааирцәи, «уар-уар» ԝахган, алԝа ԝхаббит. Нас, ашьи-ашьи еиқәцо, ихәылкьысуа, аԥси-аԥси еихьымʒо аҏынанахеит. Аха уи агәхьаа зкыдаз! Ареактив истребитель «МИГ-7)» сақә-

тәоушәа акәын ишысыԥхьаʒоз. Ажәакала, амҩан ҳзыкәшәаз, ҳзынԥаз зегьы рыртытра ҳалагар, ихәлап, ишап. Иабаҳҵаху ахҵыс гәыԥжәага-хыԥжәага.

...Шьыбжьы агәы анынхыҳәҳәоз, ҳаԥсы цәгьа ҳаманы Аҟәа ҳналагылеит.

– Анцәа иԥьшьаны, каҳада-ԥҿыда ҳаԥсы ыкәаагалеит. Егьа уеиҵасыршәшәазаргьы уаазгеит. Амала, иахьатәи амш ааʒаб еиқәаҵәа здубалаз ачкәын ихьʒыз ҳәа азә дсазҵааргьы, исҳәо сҽамшәар ҳәа сшәоит. Иухьʒузеи усҟангьы? – иҳәан, схаҵкы-сыԥсаҵкы камыршәуа дсазҵааит.

– Сара Умар сыхьʒуп, Тур ихәы ҳәа иахьашьҭоу, Ашацәа ртәарҭаҽы сынхоит! – сҳәеит, гәыкала.

– Аа, уқәлара уахьʒааит! – иҳәеит, дааҵамкьыркьырцәакәа.

– Абриаҟара абзиара сзызуа, уаргьы ухьʒи-ужәлеи здыруазар сҭахын, агәырҩа уасмыргозар! – сҳәеит, сыҽмырзажәацәакәа.

– Сароу? Сара Хәырԥьын сыхьʒуп, Хырзаман-огли сыжәлоуп, саҭырқәоуп. Аха ара сиит, ара сааʒеит. Саҭырқәоуп рҳәоит, абжьарак, сызлаԥсыуам ҳәа егьыҟаʒам. Соура-зоуроу аԥсыуа ламысла, аԥсуа ҵасла сааʒоуп. Уаԥсыуаʒам ҳәа газак исеиҳәаргьы ианасыжьʒом, сгәы идаазгалоит. Аазара-хьчара аҳақ, ҳақк еиԥшʒам. Ацәажәара салагар, абри сутәы шырацәоу еиԥш, сҳәатәгьы рацәахоит аҟынтә, ацәажәара анахсырҟьогьы ыҟоуп. Унсырхацәазар ҟалап, уззымҩахыҵыз аус маншәалахааит! – иҳәан, амса ԥыҽеы изҵаз Хәырԥьын инапы разы ааирххеит...

Саргьы аиаша уасҳәап, иаргьы-саргьы шықәсы наҟьак еишәахьчак ҳаицықәчозшәа, абри аамҭа кьаҽ иалагʒаны сишьцылеит. Сгәы аахьу-хьуун, еиҭаҳәашьак змамыз цәаныррак саамҽеханакит. Аха абри аан сыгәбылра разы сҽеагәыламырхакәа, инапы ааимысхит. Саагылазаргьы, гәы змамыз, хы зҵамыз алыбз-ҩыбзра сҟазшьахәырамызт аҟынтә, абри ауаҩ иситаз аԥхарра аҭак ишысҵахыз исызцәырымгеит...

Ҳаиԥырҵит Хәырԥьыни сареи аинститут аҽаԥхьаҵәҟьа. Ирҳәоит: «Иҟалаша ауаѡы заа цәала идыруеит» ҳәа. Аинститут ашҭа сынҭамлацкәа, «абар, абар!» ҳәа сарма бла ааԥыр-ԥрит. Инақәырццакны, слаԥықәшәагьы сафеит.

Схәы-сжьы қақаҳа иѡеилагылеит. Сара издыруан, игәасҭахьан, иаалырҟьаны сарма бла аныԥры-ԥры, иаарласны сгәы иалсшаз ак шсаҳауаз. Уи, хымԥада агәра ганы сыҟан. Уимоу, сагьааҭгылеит. «Изакәхарызеишь, анаԥьалбеит!» – иҵары-ҵаруа акы сгәы иналакьакьеит. Аха агәыҕра еижьага абамба рахәыц уахьыннарҳалоит. Убри сарма бла анааԥырԥры,инақәырццакны слаԥықәшәагьы санафа, хымԥада, сзеигәырҕьаша бзиак саҳауан. Уажә сыблагьы инамцыхәны иԥыр-ԥрит, инамыцхәны слаԥықәшәагьы сафеит. Ус анакәха, иаарласны, цәгьеи-бзиеи рыбжьара сыбжьагылон. Аха изакәхарызеишь? Абри абжьарак, гәыҕра лашак акәа сҭаршәны саазгоз сцәанырреи, сгәыҕреи сеицаркрызма? Абас цәгьеи-бзиеи ргәыҕрақәа сышрыбжьагьыжьуаз, аинститут ашҭа сынҭалеит. Сѡызцәа гәакьақәа назлаз, аҷкәынцәеи аҳҕабцәеи рацәаѡны игылан. Даҽеашьоукых, аинститут абарҵаҽы икыдыз, иҵалази изҭамлази рсиақәа еихык-еиҵыкны, кьыԥхьга машьынкала икьыԥхьны икнаҳаз иакәшаны игылан.

Сѡызцәа аҕьара иаѡызаз аԥсышәа ѡанҭхьк наргәықәысшьит. Аԥсацәа рыҷкәынцәа зегьы шәеиқәараҳеиқәараха игылан. Убасҟан гәыѡ-ҽыѡрада ишсыҟәшәацәгьара-исыҟәшәацәгьеит. Мацәыс еимҟьарак сарма бла иԥыр-ԥрызи, мцабзшәа сыблақәа еиҵанархыслеит, аха урҭ нарха рымҭакәа, мчыла иласҧырысцан, саргьы асиақәа ахькыдыз снадгылеит. Оумашәа иубаша, абри аҟара астудентцәа зегьы рыхәда рыкәаҽны игылан. Ҳара зегьы иахьа ҳаззеизаз акакәын: аинститут иҵалази изҭамлази, асиа иануи иаными. Аха еиҵасҳәахуеит, сара агәра ганы сыҟан, хымԥада асиа сшаныз. Сгәыҕра сыннажьуамызт.

Абыржәымзар-абыржәы, Мқанба Умар ҳәа, иҭалаз рсиа ианускаауеит ҳәа сеихьыс-еиԥыс, ажәлақәа сылаԥш нарыхго снархысит, аха уаҳа умԥсит. Аинститут иҭалаз рсиа сара санʒамызт. Убысҟан, идыдит, имацәысит. Сзықәгылаз адгьыл сыҵҭәасеит. Сҳашҳаҭәараха амардуан саа҃ахеит.

Сыхдырра сцәыʒырц егьсыгымкәа: – Уфеида р҃оумҵан, Умар, у҃ырҕәҕәа. Аҕа игәырԥса уқәумыршәан. Иахьа иамузар уаҵәы ыҟоуп. Ари адунеи ҳара ҳзы ихыркаа џьушьома! – иҳәан, сыжәѡахыр дааҵагылт Анатоли. Снеи҃аԥшит, аха иаргьы инеиҵеикуа егьимамызт. Уисыр шьа кәарак илҵуамызт.

– Уара умацара уакәʒам, Умар, арҵ алыцәҳақәа изҵаркыз, ҳара зегьы ҳамѡақәа дырҟәеит, ҳҟар хыр҃еит. Уѡызцәа ҳәа ари асиа аʒәгьы ҳанʒам. Ианбанʒа сыздырам, аха ас мацара ицаʒарым. Ҳара ҳлахьынҵа амѡагьы мырхәагак зны ианыԥхалараны иҟоуп. Ҳара ҳшышәиу мацара ҳамѡасып ҳәа уҟоума. Ҳаргьы хәҵыш аамҭак ҳзыԥшуп, иахьа акәу, уаҵәы акәу сыздырам аха, – иҳәан, сыԥсацара и҃ынаԥишьит.

Ҳѡызцәа зегьы сыкәшаны ишгылаз, уаҳа ажәак мҳәаʒакәа, снарылҵын, ашацаҳәа с҃ынасхеит.

– Уабацо, уара, аиқәымшәа, ари аʒхыҵра илеиуа, баша, акгьы иалаҳәаʒамкәа ухы шԥоуҭо? – абас дгьаҵәы-гьаҵәуа ҳѡызак ибжьы насхьигʒеит.

Сара саанымгылаʒакәа, ишсышьҭаз, аинститут ашә илагылазгьы даасзыбзиамхаʒакәа, шәымҭак иалагʒаны, аинститут адиректор имаʒаныҟәгаѡ луада снықнаххит. Раԥхьаʒа сылаԥш иҵашәаз Хурциʒе О.Г. ҳәа наҟ-ааҟ а҃ҟәа ҭырчааны ашә ду и҃аз аѡналарҵа иадчаԥалаз аҕәыцәмаҟьа акәын. Аҳәа ахы зықәшәаз еиԥш, сышиашаз адиректор ишә ахь с҃ынасхеит.

– Куда идиошь, слушьаи? Туда нелзиа ходит! – лҳәан, амаʒаныҟәгаѡ, ашә аҟны снаʒаанʒа даасҧыххылеит. Аха лыгәхьаа мкʒакәа, деиха-еигәо дышсышьҭаз, ашә

ааимԥааны адиректор иуада еихҳәа-еитҳәа ду снышналеит. Ахәыл рҵәы еиԥш ихы апашра цыр-цыруа, амшын иаларшәу аҳаҷҷа еиԥш, абри ҽыршымҭак иҟаз азал ду аҵыхәаҿы дтәан. Ԥшьба-хәба ҽышьахәар иҟаз истол ахы инаркны, аҵыхәа аҟынӡа кадифа иаҵәала иҵҟьан. Иара ихаҵа, «ауыу» ахьызшәа, ихы ихчааӡа, аш ирфазшәа ицәаҳаҳа ихагылан. Иԥакьран зыжәымгәажә хыҵны истол иахажьын.

Ашә ааимԥааны, игәиҿанӡамкәа, ахагацәа реиԥш санышнахх, сҿаԥшылара иамхацәгьахазар акәхап, изымбатәбарахан, аҳәачах еиԥш, деиха-еигәо дшагылеит. Аха уеизгьы-уеизгьы ԥсҭбара шыҟамыз анидыр, ахәараҳәа, шаԥхьа иҵыԥ аҿы днатәеит.

Иарҧьарахьтәи истол ахаҿы дтәан, иахьеиԥш исгәалашәоит, ашьҭахь излеилыскааз ала, иара ихаҵыԥуаш, ҵәык азна акәац зқәымыз, хаҵа ҵәыркәаԥа кылҳәа дук. Итҷахьоузеи убри аахыс, аха убри ахаҵыԥуаш ҵәыркәаԥа исахьахәыраз, иахьагьы аԥхыӡ цәгьа еиԥш сыбла ихгылоуп. Анаԥьалбеит, ақырҵқәа ршәаргәындара адагьы уаа ԥшӡақәан, абри дабакылнагеи, ижәла ақәны жәла ақәдырҳәҳәааитеи аасгәахәит санынеиҿаԥш. Адиректор снеишьа иарҵаслымыз данышагыла, иаргьы ахьхьаҳәа ибашқәа неилаԥсо, аԥскәабаз иеиԥш дшагылеит. Сара сахьубахьоу сааихьеит, аԥшӡагьы дызбахьеит, аҿаасҵагьы дызбахьеит, аха абри ахаҵыԥуаш, ахаҵа ҵәыркаԥа кылҳәа ишызаҵәкьа амымыршәага дсымбацызт. Ирҳәоит, Италиа иҟоуп аҿаасҵаразы аспорт ҳәа. Абри зыхьӡи-зыжәлеи сзымдыруа ахаҵыԥуаш аҿаасҵаразы аицлабраҿы, аԥхьахә агаразы Италиаҟа дышьҭызҵгьы, хьаҳә-хьачарада, цәажәара ақәымкәа, ахьтәы медал иаҵәаршьон. Уи ашыза аҿаасҵаразы аспорт хкы Италиа ада ҷьаргьы иҟаҳам. Уи аспорт хкы азы, макьана аԥхьахә аҳәгьы изымгаҳац. Абас дыҟан, ҳлахьынҵа аҳбацәа ируаҳәкыз адиректор ихаҵыԥуаш.

Акыраамҵа, жәа мҳәаҳакәа дсыхәаԥшуан адиректор. Нас, иԥсы шилалара ианилала, иҿааизиган:

– Что хочет, почему дебошьируешь, почему пришьол? – иҳәеит, ибжьы ирԥьаԥьарызу, иргәҙарызу изымдыруа.

– Сара сыстудентуп. Аԥышәарақәа бзианы ишысҭиз здыруеит. Иахьа ақыҭа аҟынтәи сааит, агәра ганы сшыҟазгьы, зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа, асиа икыдырҵаз сахәаԥшырц, – сҳәеит, сыԥсы сгәы икылахо.

– Нас, иубазеи асиаҽы? – дҵааит адиректор уажә еиҳа ихы игәы азҭаҵаны.

– Убри азын ауп сзыԏналаз. Еилыскаарц сҭахуп, асиа сзанымлаз мзызс иамоу! – сҳәеит, сажәақәа сыргәыламхакәа, сҽырҷәҷәаны.

Ишызбоз иԥштәы ааицеикын:

– Уара узмилаҭда, ҵаара ԥхашьарам? – иҳәеит, иҽыргаҙаҽырразшәа, сызмилаҭу изымдыруазшәа, иҽырхықәымҵа.

– Сара саԥсуоуп, с-Кәтолтәуп! – сҳәеит.

– Аа, уҟәре амас! – иҳәан, исҳәаз ааԥьашьаны, ихаҭыԥуаԏ днеиҽаԥшит.

– Как ԥамилиа? – иҳәеит, ихы-иҽы ааиреицаҟьан.

– Мқанба! – сҳәеит.

– Уҟәре амас, баҷлинԥьо! – иҳәан, даахьаҳәын, ԏаԥхьа ани ихаҽы итәаз аԥскәабаз днеиҽаԥшит.

– Слиушьаи, Миқанба, почему грузински незнает? – иҳәеит адиректор ашҳам илыжжуа, ихы-иҽы еиԥхьчаа, зынҙа иааиркәампан. – Одним слоуом, все пониатно. Миқанба, на следуши год грузински иазик подучет как следует, потом примим. Сичас шьагом маршь! – иҳәеит ибжьы днаҵаҳәҳәан.

«Ҟоҳ, ари заҳаз сара соума!» – сҳәан, адиректор иаԥхьа иқәыз, метрак ашәара-зышәараз амҽтәы циркуль ду ақәыспаит. «Угәнаҳа уара иумазааит, уара ахҭабаа!» – сҳәан, ихы даамырхәаҙакәа, ишсылшоз ихәдапара санас, ҵыԥх аҙынразы дыԥсызшәа, ишьацәа хаххала астол днахаҳаит. «Аԥскәабаз» ишьҭахь еимакны дышзахәоз дҟааит. Амаҙаныҟәгаԏ: «Уаиме, уаиме, мовкла, мовкла!» дыҳәҳәеит.

Зегьы хыла-гәыла инеилатҵаны санаадәылҟьа, сҩызцәа зегьы ҵаҟа игылан, аха аҳәгьы ажәак иамҳәаҳакәа, еихьысеиԥысуа ишсышьҭаз, агәашә сылҭҟьан, еес, узцозаргьы уцала, ажәлар рыжәпара снаҳазит...

Абри ажәабжь амахәҵа ссақәа иаҷаԥсоу зегьы ртәы саламлакәа, иҟалаз шыҟалаз, аҵыхәтәы шынҵәаз атәы, акгьы мҳакәа, акгьы мҵәахыкәа, ишәасҳәар, убри ҳақуп ҳәа исыԥхьаҳоит.

Иҟалаз арыцҳара, шәымҭақәак рышьҭахь, аиҳабыра аиҵбыра, ақалақь ахи-аҵыхәеи иахьырыгҳахьан.

«Уи ахәыҷы аамҳышәашәа иҟоу иҟаиҵаз, заа иҳбаны, ишәаны-изаны иҟаиҵахьан. Уи Умар ихала изыҳбомызт. Ари иҟалаз, хара ицо политикатә ҵаҵгәы зҵоу хҭысуп. Ари аԥсуааи ақырҭқәеи реизыҟазаашьа еиҳагьы арҕыҷкра, асал еиқәаҵәа рыбжьарсра иазҳәоуп. Абригьы игәҩарамкәа иаҳнарбоит, аԥсуа жәлар аханатә аахысгьы ҭарҵахәыс ҳашрымоу. Ари аҩыза ахәымгарақәа Умар иҟны мацара акәҳам иахьцәырҵыз. Аԥсны ахи-аҵыхәеи ирацәахеит, аԥсуааи ақырҭқәеи рыбжьара аҵәыршы ҳалазҵо. Абри макьанагьы зынҳа имжьыжькаанҳа, ахаан рхы изымҩахо, азынҵьыр шьамҭлахәқәа рышьаҵатәуп. Умар Мқанба иҩызцәа абандит ҩацақәа!» – рҳәан, уи акәын «сашьцәагьы» ирҭахыз, инеихаргыла-еиҵаргыланы аҵәы инахарҵеит.

«Ала егьзымфаз ахаҷы шьала иҭәуп!» ҳәа, сара сыразреи сиашареи сырхырҟьаны, ҷааҳәыра смоуа «ашьауға» сықәҵаны схырҵарц рыҳбеит. Аха сара знык схы санақәиҭха, сшьамхы сҷасыргеит. Милициагьы полициагьы аҳәгьы даасзыбзиамхаҳакәа, аамҵа кьаҷк ахақәиҭра ансоу, знык Тур ихәы, Ҷаҷал абна еиқәара сҷанасҵагәышьа, нас Таигатәи абна атоура сылазар иаҩызан. Аԥснытәи амилициа, лак иасра аҳә даанымхакәа исышьҭазаргьы, схаҵа сакәым, сцыжәхагьы рзыԥшаауамызт. Сцеит, сцаҳеит сышцара...

...Иҟалаз арыцҳара саншьа Леуарса Касланҳиагьы иаҳаит. Иту-туны ажәлар ирылаз ажәабжь, Леуарсагьы

маҳашьас имази. Иаҳаит, аха знык ԥсырагьы дыԥсит. Избанзар, Аԥсны аҭагылазаашьа злаҟаз ала, ари аҩыза аус пылҳаҭ аҿы имчгәышьази. Иашоуп уи дактиор дуун. Ҳаҭыр дугьы иқәын. Иҟазареи, ибаҩхатәреи рыдагьы, даԥсуа хаҵа хатәран, акры инԥон. Амилаҭ рызҵаара иадҳәалаз аус аилыргара, ацхыраара аҭара илшаргьы, уналацәажәар абомба еиԥш иԥжәоз, аполитикатә ҵакы змаз аус аҿы, дымчыдан, ибаҩхатәрагьы иҟазарагьы егьрылшомызт. Абжьарак, саншьа абри иҟалаз хьмызҷишьеит, игәырҩеигеит. Уи идыруан ҽеила, сара иреиҷәа-иреиҳа егьшысхарамыз. Иара раԥхьа аԥышәара аныҫиуаз, раԥхьатәи амаҭәар инаркны ишыҫиз, хәшьарақәас исоуз зегьы идыруан. Аха абри иҽҭыхҵәҟьаны дырҷагылар, иҟалон иара ихаҭагьы днационалиступ ҳәа ихәда «аԥьар» ахадыршәыр. Убри аҟнытә, аума иақәшәаз аума иҙбар акәхеит.

Леуарса ибзианы дидыруан Аԥснытәи арратә Комиссариат аҿы военкомс иҟаз Кинклаҙе Гиви Алексеи-иԥа. Шьыбжьышьҭахьк, аҧсра ацәа шахикаауаз, аполковник, ареспубликатә арратә комиссариат авоенком иҿы днеиит Леуарса. Абжьааԥны еиԥш, длыбз-ҩыбзны диԥылеит аиҳабы. Урҭ ргәы иҭоу ргәы инҭашьны, икарҵәаҙаны агәыпсшәа аҳәаразы ируҭозеи! Уи ус шакәыз ҽеила идыруан Леуарсагьы, аха уаҳа даҽеа мҩак имамызт. «Амшә иакыз, дад, иҳәар» акәын.

Ажәа мыцхә ҳаибаршьрым. Кинклаҙе днаидтәалан, иҟалаз арыцҳара атәы, иаартны, ицәымҙакәа зегьы-зегьы еиҳәеит Леуарса.

«Ажәлар уасақәоуп», мамзаргьы: «Ауаа лашәагақәоуп», – рҳәоит шьоукы, аха убри аахыс, урҭ ажәаԥҟақәа ирхәо хасҵаҙом. Инеибеиԥшны ауаа цәгьа ыҟаҙам. Иҟоуп ауаатәыҩса рыҩнытҵа ауаа хәаԥсақәа, аха иҟоуп ауаа бзиақәагьы, ауаа разқәагьы, ауаа ԥшҙақәагьы. Аирак рҿы хәахәақәак есымша дрылымҵыр ҟалаҙом. Убырҭ ахәаԥсақәа роуп, ауаатәыҩса ауаҩеимышхара иҵазыргыло,

риашашьа змам арыцҳарагьы рзаазго. Абри зхысҳәааз, ар ркомиссариат аиҳабы иоуп. Урҭ дара ианырҭаху, ианузыхаша, аҧҳал иахьырҭаху амаа арҭоит. Аҳаҧшьа егьа наƙ-ааƙгьы ишьаны, аѡы ннамкылозаргьы, аҳаҧшьа зырҭа ианаатыргаҵәƙьаз еиҧштҵәƙьа, икакәкәа, ишьаркыцны иаакәдыргылоит. Ажәакала, ҧсыхәа змам, ҧсыхәа арҭоит. Урҭ мци-ҵабырги реиқәыртәарала, реиқәыргыларала ауп рыҧсы ахәага злаҭоугьы. Роура-зоуроу, рƙазарагьы рлитературагьы, рқьабзгьы, рформагьы, ртәашьа-гылашьагьы, зегьы ҙаарах-ҳәаарахуп, ғьычрахуп. Рхы аҙыргаразы, рхы азеиғьашақә, рхы иахәашазы, ацгәы хәҵыш апа ацәырҙоит. Уи иагьацәшәом, егьацәыҧхашьом. Ишҧа нас, «ацгәы апа аҳәынаҧ амкуеи! «Дасу илеи-иҳәеи иара иеиҧшымхои!» Кинклаҙегьы урҭ ршьа ами илоу. Дара дреиҧшымхакәа, дабацои?

Аиеи, сышцәажәоз, даҷеа мыхәҵак сықәнагалеит. Кинклаҙе, Леуарса ихы-игәы изышьҭҙаны данизыҙырѡ ашьҭахь, иалырƙьаны алашьцара иналҧхаз ацәацәашь еиҧш, ибжь гәаѡа неихацаланы дааччеит.

– Батоно, Лиова, егьызламыз, егьызҵахымыз ус хәычқык азыҳәан, угәы уҷеахапҳәоит. Ҧсыхәа змам апсҭазаараҷы егьыƙаҙам. Ҷкәынак игәы наиҵасызаргьы, уи атрагедиа алхтәым. Ауаѡы иҧхасҭатәра мариоуп, ƙәышрала имѡаҧгароуп иуадаѡу акәымзар. Ҳәарас иаҵахузеи, амилаҭ ринститут адиректор дуззға ихы апҷера хәмаргаҙам. Ааи, Оҵари рыцҳа, имгәацәа рбылгьо, данкаҳауаз, егьа дыцьшьатәын! – иҳәан, ѡаҧхьа аƙыр-ƙырҳәа дааччеит.

– Батоно, Лиова! Уара ибзианы иудыруеит, агәра гангьы уƙоуп, сара уара ѡыза гәакьак иеиҧш сшузыразу, сыхгьы шухысымбааua, иаасылшо аказы шьҭахьƙа сшымнаскьо. Ҳәарас иаҵахузеи, ауқәын ес-иƙаҳҵалак дҵамкыкәа деиқәҳархароуп. Убри аƙынтә, улымҳа аƙынҙа иназгар сҵахуп, уара уззыҧшым гәырғьаҷҳәашак!

Абар, ушьҭа хәбаƙа мшы ракәхап итцуа, ашәƙәы ҳауит, Куибышевтәи аобласҭ, Челиабинсктәи аҧырратә училишьче

азы, абжьаратә школ иалгахьоу аҽар, зхатәгәаԥхарала аучилишьче аҭалара зҭаху рааԥхьара. Ас еиԥш иҟоу аанԥхьарақәа есымша иҟалаҙом. Ԍышықәса рахь знык-ԍынтә роуп ҳара лахьынҵахәырас Анцәа ианҳаҭәеишьо. Сара стәала, уи насыԥ дууп ҳәа исыԥхьаҙоит. Насыԥ лыԥшаахуп ҳәа исыԥхьаҙоит, абри аҷкәынгьы инабжьарҟьаны убри арратә реактивтә-истребительтә училишьче ахь идәықәҵара аитҵхара. Уигьы, иахьа иусқәа рҭагылазаашьа злаҟоу ала, уахь идәықәҵарагьы мариаҙам. Аха раԥхьа исҳәан еиԥш, ԥсыхәа змам усеиҽыхырҭа ыҟаҙам. Аиҳабыра ҳҳәап, аитҵбыра ҳҳәап, ауа, аҭынха, аԍыза, ақәла ҳҳәап. Зегьы ҳҽееиԥшьны аҷкәын деиқәырхатәуп. Ихьҙузеи, ижәлоузеи зуҳәаз? – дҵааит авоенком.

– Умар ихьҙуп, Мқанба! Инахәашьым-иаахәашьым саҳәшьаԥа агәакьа иоуп, – иҳәеит, Леуарса игәыргьара ихыҵәо.

– Абри ауп сара иахьала сызлауҳәо. Абас иаҳзырманшәалар, иара Умар наҟ-наҟтәи иԥсҭазаара азынгьы дманшәалахоит. Иарԥыс цәыцәымҭа дҭагылоуп. Аԥсҭазаара иашаҵәҟьа ибап, иаҳап. Абри уара ушԥахәаԥшуеи, Лиова Батоно? – гәыкалаҵәҟьа диазҵааит аполковник.

Леуарса зегьы дрықәшаҳаҭын, Умар абыржә инхышхыҵәаз аҙыблара дамхәаҽырц азы. Аҳаирплантцара закәыз, «изцырфоз» шизымдыруазгьы, деигәыргьаны дақәшаҳаҭхеит.

– Гйви, ухаҵкы сцеит! Уара исзыҟауҵаз абзиара ду исхашҭраны сыҟаҙам. Мышкы-ахамышк аҵыхәа саргьы бзиа аҵыхәала Анцәа сухьигҙааит. Абзиара аҙыԍры иоуҭаргьы иагаҙом, арахь иҽықәнажьлоит рҳәоит! – иҳәан, Леуарса аполковник инапы ааимихын дындәылҵит.

Абри аҽены, акы еиԥшымкәа ишыуадаԍызгьы, сара слахьынҵа ҙбахеит. Схы иҭамкәа, сгәы иҭамкәа, аԥырра аучилишьче ашҟа сахырԥхьаҙалеит.

Сара исыздырам иҟарҵаз, ируз, аинститут адиректор иарҳәаз, иҵаргалаз, дызладыргәыбзыҧыз, дызладыршәы-

кьыз, ирҭаз, имырхыз. Аха иара Хурциʒе ҳәа узҽугьы, иҵԥакәа рацәак иҿеимзар акәхарын, уигьы хшыла дкәабамзар акәхарын. Адиректор иԥсхакыз зегьы, авоенком ҿеишәа идыруазар акәхарын. «Ала ажьы ала иафом!» шырҳәо еиԥш, дара-дара ааибагеит, Убри адагьы ауаа хатәрақәа аднагалеит. Леуарса иԥызцәа-иԥызцәа ихаʒгылеит. Хәрциʒе зыƙны аус имоу аахшәахқәак шракәым агәра идыргеит. Иумырмжьыжькын, дад, рҳәеит...

Убри ашьҭахь, убри аус асаƙала ажәак ԥьара иаацәырымҵʒакәа, гәрыʒ-шашәаʒ иныбжьахәаша ицеит.

Мчыбжьык ахи-аҵыхәеи рыла, слахьынҵа ʒбаны, уаҵәашьҭахь амԥа сыԥәлон. Сани, саби, сабдуи абри ахҭыс, ҳаҕеимышхара, «ашәʒанʒ» рышәнаҵеит. «Иƙалаз арыцҳара акәын иҳазхымгоз. Уажәы «иубаз еицәа убеит» ҳәа, зыбзада зыхәлам ахәыҷы дабадәыԥәырҵои? Иан дыƙам, иаб дыƙам, дганы иарбан ԥскәароу дызҭадыршәуа? Ԥсыхәа-ʒыхәак амамкәа, Умар ахы импытҵƙьазар, иҳамоу, иҳахʒу ҳахҵаны иаҳҭирын. Ауа ҳҳәарын, аҵынха ҳҳәарын, дҽаҳхрын. Мамоу! Умар аҳаирпланқәа рахь дымцар ԥсыхәажәла амаʒам, иоупыжә ихьырымгʒо, абыржәыҵәƙьа ҿааҳәыра ирҵом рҳәеит. «Ас ƙасҵар, уан дысшьуеит, арахь сааҳәыр, уаб дысшьуеит» зҳәаз иеиԥш, ажьа ԥшԥа зкыз ҳаиԥызахеит рҳәеит. Ала кыдырƙьеит, аҳәа кыдырƙьеит сҭынхацәа, аха ада ԥсыхәа шамамыз анеилыркаа, уқәшәира иҿеширҭынчша, рыҷедырҭынчит.

Оумашәа иубаша, сара исымпытҵƙьаз азыхәан, ажәлар хыла-гәыла ишеиланаҵазгьы, сара иƙасҵаз зынʒакгьы сахьхәʒамызт. Аиаша уасҳәап, «ҳаи абри аԥкәын, абри аԥыза ахаз аамҭазы, абасҵәƙьа ƙаимҵандаз» ҳәа иаасҷьызымшьаз аʒәгьы дƙамлаʒеит.

«Аиашаҵәƙьа ƙаиҵеит, «аҿада алымҳа ԥырҏон, изакәызеи ҳәа иҵаауан» ҳәа ҳаҕоу ихәы еиԥшаны иҽарҵааит», рҳәеит. Ахаҵа аиқәа зишьоу, дхаҵоуп азоуп. Аҳаирпланқәа рахь дрышьҭуазар, убригьы хаҵароуп!

– рҳәеит. Аҳаирплан уардынум, уахь зегьы рмышьҭуазар акәхап, игәырґьаз ҳаҳаааит! – рҳәеит. Пшзала иабду иԝны ичамԝахә ћалааит, рҳәан, сыуара-сҭынхара зегьы неиқәыґызны, аныҳәаԥхьызқәа сышьҭарҵеит.

Сара ушьҭа ацәгьара иќасҵазгьы, сахьхәзамызт. Аҳаирпланқәа рахь сахьдәықәырҵазгьы убригьы хьаазымгазеит. Амала, аҳаирпланқәа Тур ихәы аќынтәи заҵәык акәын снаԥшны иахьызбахьаз. Ахы амазма, агәы амазма, аҵыхәа амазма, мамзаргьы, излаԥыруаз амҵәыжәԝа, зны-зынла аԥхын иаҳҳыпрааны ицоз нанҳәа уарбажәқәа реиԥш амҵәыжәԝақәа ақьозма, излеибаркыз, излеибыҭаз, излаԥыруаз ҳәа, абри абри ауп ҳәа акымзарак сзеилкааузамызт. Уимоу аҳаирпланқәа рыбжьы џьасшьон. Аҳаирплан аԥсы ҭоума? Абри ақара абжь ду иахоу абаанагеи ҳәа схәыцуан. Уахынла аҳаирплан абжьы ангалак, ашырҳәа сындәылќьон. Аҳаирплан аеҵәақәа ирылсны иахьнеиуаз, хәылԥы еҵәак ақара ишәпаз лашарак ааќәымҵзакәа, иакуа-ицәо аҳаирплан иацын. Уигьы џьасшьон, илакәысшьон. Ажәакала, аҳаирплан закәыз, иаԥсхакыз ҳәа егьсыздырамызт. Абас акәын аҳаирплани сареи ҳаизыќазаашьа шыќаз. Убри ареактивтә-истребительтә училишьче ҳәа изышьҭаз ахь акәын, аԥырра аҵара сахьырышьҭуазгьы.

Сани саби рылымкаа, абри иќалаз ахҵыс сабду акы еиԥшымкәа ихьааигеит. Сабду аханатә аахысгьы, аҳаирпланқәа рцәырҵра ԝысҭаа мысхәуп ҳәа иԥхьазон. «Ашьашәы абыжь-ныха дҭарцаԥхааит уара узхәыцыз!» ҳәа ашәиԥхьызқәа нашьҭеиҵон сабду, аҳаирпланқәа аур-ур рхырга ианааихалалак.

«Ианаџьалбеит, абни аихатә уарбажә иакәтәоугьы, гәаќрас имоузеи, иԥсацара ажәԝан иалакнаҳаны!» – даагәырќәќәон, сабду ажәԝан днаҵаԥшны. – Убри шысҳәоз, аҳаирплан иакәтәаз шсызхымгоз, сшырныҙбоз, сара смаҭагьы убри дакәтәарц лахьынҵас имазаарын. Иќоуҵарызеи, иумчузеи, Анцәа ду иузааиго зегьы бзиоуп,

ихьышьаргәыҵа сакәыхшоуп!» – ҳәа, ихала ацәажәара далагон. Умар ихы данааҭалаҙалак.

Сани саби анааизынхалак, зегьы зхараз саб иакәызшәа, саб диабашьуан.

– Аҟәанҙа иацоуп данымԝахыҵыз. Ашьыжь аклассахь ацәа исзалымхуаз, зыбзада зыхәлам аԥшқа, аа, уажәы аҳаирпланқәа рахь ддәықәырҵоит. Хара-ԥсыра Анцәа иузааигааит,абри зегьы зхароу, уара уакәзар! Шәанаԥьалбеит, акәтыҵәҟьа рыцҳашьаны исызиршьуамызт, ашышкамс рыцҳашьаны, иаҕрамҵалаҙакәа иахчныСуаз ахәычы, ҙибнаҟа иҽы дырҳәит. Иаҳәшьа дикәыхшоуп, Леуарсагьы акада егьиздырҙом. Абас ауп анырҳәа, иаргьы акәҵәҟьоуп иҳәеит.

Сан, Умар аҳаирпланқәа рахь дымцар ада ԥсыхәа-ҙыхәа амамкәа данаахыԛәдыргыла, уажәрааҧҙа гәыҕраԛәак илымазгьы, анлыҵабараха, даруалыуашеит.

– Быҷкәын ацәгьара иҟаиҵаз азы иоупыжә ихьырмыгҙо, ҽааҳәыра имоуа, дҵаркуан, деиқәдырхеит. Ҭабуп ҳәа мҳәаҙакәа, аҵәы ԥыҵәҵәаны икабыԥсоит. Уи акы, иԝбахаз, аиашаҵәҟьа ххәозар, иара Леуарса ихаҵа иҳәан еиԥш, аҳаирплантҵарахь ус изабалакгьы рышьҭҙом. Аԥырра зегьы насыԥхәырас Анцәа ириҵаҙом. Анцәа илыԥха роуааит, Леуарса иԝызцәеи иареи, Умар иԥсы ҳазҽырхит. Нас ишҧа, «ҳауа дааин ҳаҕа дигеит!» Ус акәымкәа, ара Бериа иламуаа аҟаҽыҳәа ицҳауа, амԝаду иахьантәалоу, маҵуԝыс, фатәгатәыс дрымазар еиҕьызма? Ибмуҙозар, Кәыкәыр иҳәыстҵа икамбашь шьацәа жәцәеимаақәа ишьаҵаны, аҵлаԝа цҟьо, Шьагә игәарабжьара дыбжьазар еиҳа еиҕьызма? Аҵеи дызиз иԥсадгьыл азоуп, иуаажәлар рзоуп. «Хьҙы игарц азыноуп ахаҵа дзиуа!» – имҳәеи апоет. Ахьҙи-ахьмыҙҕи есымша рышьхәа еивҵан, еивҵоуп иахьагьы. Ибуазеи, быҷкәын дмагәымкәа-дшьагәымкәа, алаԥш цәгьа иблақәа ицәиҙартә, ауаа аныршоз дыршан, Анцәа дбаҭәеишьеит. Нас, уи аҵкыс еиҳау жәымҵа шкәакәара ыҟоума ҷьаракыр? Абри зегьы Анцәа ҳазшаз иԥьшьатәуп.

Ауқәын Анцәа иԥьшьаны, еибашьра ыҟам, еибакра ыҟам, акы ибап, ак иаҳап. Ихьӡгьы сбырҳәеит, сабду Џьакь рыцҳа зныкыр дԥырхьазма? Аԥырра акәым, аҳаирплан наԥшыхақәа ибахьазма? Иуардын ҭкьыҧы хыԥшаала дшақәтәаз, дшынцәыҵасуаз идунеи иԥсахит. «Аԥҳәыс лыхшыѡ кьаҧуп!» зырҳәазгьы абри азоуп. Анцәа дыбмырҵәуан. Абри нахысгьы Анцәа игәамԥхо ҳазшаз ибимырҳәааит. – Иажәа неиқәиҳәалеит саб.

Афра акәыбры иазыҵкьоз сан, саб иажәақәа дыржәагәан, аҵак мҳәаӡакәа лҿааныл кылеит.

Сентиабртәи аҵх каииқәа руаказы, абри аѡыза аицәажәара рыман сани саби. Анцәа иԥьшьаны, сус уаҳа ирыххатәымхакәа, аѡаша шьыжьымҭанк, сеикәаҳәаеикәаԥса, мышьҭа бзиала амѡа снықәырҵеит!

* * *

Сара аԥсра сақәгәыгуан акәымзар, аҳирплантҵара аҵаларазы уаҳа даҿа уадаѡрак сҧылоит, ак сҧырхагахоит ҳәа сыҟамызт. Хароума, ааигәоума, џьаргьы ҳаакыдымгылаӡакәа, ҳахьнеиша ҳнеиуеит ҳәа сгәы сыртынчхьан.

– Мамоу, уара гаӡа! Аҳаирпланқәа ручилишьче аҧы анеира аҟынӡа макьана акыр угуп! – иҳәеит Леуарса, сара сгәаанагарақәа шыҟаз аниасҳәа.

– Уаҳа испырхагахарызеи, сеидроу! Сусқәа шәмырманшәалахьеи? – сҳәеит, сыбжьгьы ааҕары-ҕаҵәахан.

–Умар, уара макьана иумбац иумаҳац, иузымдыруа уԥсҭазаараҧы егьа руахкы уԥылап. Ус уара ишуҳәо аиԥш, есымша уаамкәараҵаӡакәа узыԥырӡом. Ишысҳәахьоу еиԥш, уара узнылаз умѡаҧы, зны абга уԥылап, зны аԥшӡа уԥылап. Ус ауп аԥсҭазаара азакәанқәа реиҧыхырҵақәа шыҟоу. Ауадаѡра зцым аԥсҭазаара гьамдоуп, ихаарадоуп. Интересс иамоузеи! Убри ақынтә, ушьҭа уара ухәыцым, ахәагьы уашьцыларoуп, аҧашагьы џьоумшьароуп. Иахьанатә ауадаѡрақәа иуԥыло уҧеырзыҟоуҵаларoуп. Убысҟан, хымԥада,

иахьа узқәылаз умҩа маншәалахоит, игәҩарамкәа угәыхәтәы уахьнагӡоит.

Абри зегьы зхысҳәааз: «Уаҳа испырхагахарызеи, сускәа шәмырманшәалахьеи!» – ахьуҳәаз ауп. Иашоуп, раԥхьатәи иуԥылаз ауадаҩра, Анцәа имч ала ихнудеит, уманшәаланы уалтцит. Аха уԥсҭазаара арҟыра мҩа уаныларц азы, аучилишьче ашҟа унеиаанӡа, ухы инаркны ушьапы аҟынӡа угәазҭо акомисиа уахысроуп. Аҳақьымцәа ухәаԥшыроуп. Аҳаирплан ақәтәара, аныҟәцара улшоу, иулымшоу, аҳақьымцәа угәарҭароуп.

Убарҭ зегьы ахьгәарҭо, арратә-аԥырратә комиссиа ахьтәоу Қарҭ ауп. Убри аҟынтә, уҩызцәа, аучилишьче ахь ицо, уара удагьы, ирацәаҩымзарыгьы аԥсуаа рыцкәынцәа ыҟоуп. Убырҭгьы уаргьы, акурсантцәа мҩаԥызго, алеитенант аиҳабы-аԥырҩы Владимир Қәлаа шәиманы Қарҭка амҩа дыкәлоит.

Умар, ухәыцы аахыс уҟазшьақәа ҽеила издыруеит. Угәымшәареи, уласреи, угәыжәлеи, уеиҽамсреи срыкәгәыгуеит. Цәала-жьыла агәра ганы сыҟоуп, уара уаныхәыцыз уабду иузыҟаиҭаз Тур ихәытәи агьаргьаласа узлашьцылахьоу ала, ублахатц шымгьыжьуа. Абри мҩамш уқәызҭо уаншьагьы сымышьҭа шыбзиоу удыруазааит. Уаха ахәылбыҽеха асаатқ фба рзы, Аҟәатәи адәыгба аангыларҭа авокзал аҟынӡа унаскьазгоит…

Агәбылра уҳәеит ҳәа, ишызбоз, Леуарса егьа иҽеиқәиҳәалазаргьы, илабжышқәа иблақәа инархыҭәалеит.

…Адәыгба санҭала ауп, ҳаирплантцара сышцаҭәҟьоз агәра анызгаз. Еиҭаҳәашьа змамыз хьаак соуразоуроу сааилнашьааит. Уанӡа, егьоумҳәан, сани саби, сабдуи, ргәадура сыман. Уажә урҭ зегьы, иахьакәым, уаҵәакәым, акыраамҭа Тур ихәы Ашацәа ртәарҭа ишынсыжьуаз саназхәыц, сгәисылаҕырӡи неилаҭәеит.

– Дхәыцыми, уара, егьаумҳәан! – иҳәан, Леуарса даагәыԥшаа-хыԥшааит, иара ишиҟазшьаз еиԥш, инимырԥшырц, агәыр-гәыр ихырга мчыла дааччеит.

– Дқәыԥшцәоуп, аха ааҷа даѽызоуп, цәгьаки-бзиаки рзы иаагыло аҙә иакәҙам! – иҳәеит, Леуарса ицымѽахытцыз, Ҷкадуа Володиа.

Абрахьынтәи Шьоҭа Ҷкадуа заҵәык иакәын аучилишьче аҭаларазы исыцыз. Иара усгьы арра иԥхьон. Баша солдатра сцар аиҳа иҳәан, аҳаирплантцарахь ицоз дрыцаарц иҙбеит. «Уеизгьы-уеизгьы аеҵәа сызкыдымхыргьы, ма дԥырѽуп, аԥырра аучилишьче далгеит, дафицаруп рҳәап!» – уигьы иара итәала абас дазхәыцуан.

Ҳѽыцьагьы аҕьара ихыԥсалоу аҟәарасақәа реиԥш, ҳаҟәба-ҟәшәо, макьана адәықәлара згәы иҭамыз адәыгба ашә ҳалагылан. Абри сымҳәацкәа Сергеи Кәлаа аԥырцәа рчын ихәда иқәыз еилаарцыруа даацәырҵит. Сергеи даԥсуан, насгьы, Леуарсагьы Володиагьы ибзианы дырдыруан. Иааԥьеибамшьаҙакәа, ргәалаҟа, рхалаҟа аԥсшәа ааибырҳәеит.

– Хынтәуп аԥсацәа рыҷкәынцәа, аԥырцәа ҽарацәа аучилишьчеқәа рахь инаскьазгоижьҭеи. Анцәа ду иԥьшьарала, иаанаскьазгаз зегьы каҳада-ԥҿыда иманшәаланы рҵарақәа ирылгеит. Мышьҭабзиала, иахьа уажәраанҙагьы машәыр рықәымкәа, иҵәи-ҵәиуа ажәѽан иалоуп, ажәѽан алыԥха Анцәа ириҭааит.

Ҳара ҳаибабахьеит арҵ аҷкәынцәеи сареи. Ҽеилагьы ҳаибадырхьеит азоуп, ҿеишәа сызрыдымҳәаҵалаз. Аха имшаҙо уахатәи аҵх ага дуҙҙа, Қарҵ ҳнеиааҙа егьарааны ҳаицәажәап, ԥшҙала аамҭа ҳамоуп! – иҳәеит, аԥырѽы алеитенант аиҳабы, ичынқәа дрыҵаҿырбо. – Шәара шәыдагьы, даҿа ѽыцьа Гәдоуҭантәи иҳахьҙараны иҟоуп. Урҵ рыхьҙи рыжәлақәеи схамыштҙакәа ҿеила игәныскылеит. Аҙәы Рауф ихьҙуп, д-Аѽзбоуп. Егьыгьы Миша ихьҙуп д-Ладариоуп! – иҳәеит, Сергеи, хгәарԥха ҳәа ахаацәа ихьыкәкәа.

Сара иаҳа-иаҳа сгәы иҵало иалагеит, абыржәыцәҟьа сызԥырцыз Ашацәа ртәарҵа. Аиаша уасҳәап, аҙә ицәгьа иҙап, ҳанаскьагаѽ алеитенант аиҳабы, абри аҟара дацра-

ланы, агәаҳәареи, агәалаҟара дуи аҵаҵаны иааҳаиҳәоз зегьы, акымзарак саҳаҙомызт, слымҳақәа ҷыѡны Ашацәа ртәарҭеи, Адаужреи рыкәа ҁаршәын. Абри аҵыхәтәантәи схәыцраҟәа хышхыҵәо сышрылаз, Рауфгьы Мишагьы ахьышәҭ-сышәҭҳәа адәыҕба авагон амардуан инаҷаххит.

– Аа, иааит, иааит! – иҳәан Кәулаа ибжьы нҵицеит. Уаҳа ацәажәааха имҭакәа, адәыҕба арҵәаа аатнаргеит. Аамҭацқәак иаҳзынхаз иалагҙаны, Леуарса снеиҷаԥшит. Иѡнапыкгьы аҟьара даҷын... Ҳаихьыс-еиԥысуа ҳалаԥшқәа шеиқәшаҟьоз, адәыҕба нахьхьитәи архәара инавалеит!..

* * *

Адырѡаҿены ашьжьымҭан, Вакье ҳәа изышьҭоу астудентцәа рзеиԥш нхарҭаҷы ҳнаргеит. Саб ихаан исымбацгьы, Қырҭтәыла араионқәа рҟынтәи еизыргаз, аҳаирпланқәа рахь ирышьҭуаз ақырҭуа ҷкәынцәа «ҳарало!» Моитаце, Ҭамар қали Аԥхазеҭшьи диелода!» – ҳәа, ҳара ҳакәҵәҟьоуп ҳәа рыҿҭыхны рыбжьы ахьынҙацоз ирхацаланы ашәаҳәара иаҷын.

Ҷымҭҙакәа срыхәаԥшуан. Абарҭ ицәгьаны изшаз, аԥаҵа кәыжьқәа зҷамыз аҙәгьы сылаԥш дааҵамшәеит. Зегь неибеиԥшны, ашәиаҟ ԥсыҙ аԥаҵақәа реиԥш икыдышьшь-кыдышьшь рлаԥықәшәақәа ирытаԥсан. Аха зегьы еиԥшымызт. Шьоук рԥаҵақәа хәымаа-жьымааны, иҷарԥшарҙа рқьышәқәа рхырҷарақәа ирықәыԥсан. Шьоукых, рԥаҵақәа самсалха иҟан. Шьоукы, макьана аԥаҵақәа цқьа «аҟалара» иахьымҙацыз, ихыш-хышҙа рԥаҵа хәыҵласақәа ирытацәырбо итәан.

– Арҭ рԥаҵақәа аҭахызаргьы ихышыз, аҭахызаргьы иҟаԥшьыз, еиқәаҵәаз, изардагьыз, рмышәхәқәа рҙамѡа ианаақәышәшәалак, хәгабзк наҵаркаанҙа, раԥхьа иоурышьҭуа, абарҭ иубо рԥаҵа гәымжьаҵә ҟамлақәа роуп! – иҳәеит, сгәы иҵаз еиликаазшәа, урысбызшәала, абансшәа итәаны иҳахәаԥшуаз. – Арҭ усгьы дара роуп аѡгьы-акәар-

гьы зку. Рхы аркыга науркыргьы, рбызшәа ҕары-ҕатәа ада даҽеа бызшәак, иԝашьангьы рыԥсы иахдырҙаауам. Аха ажәа хырҟәҟәа-ҿырҟәҟәаҟәак рдыруазаргьы, ирҳәаҙом. Абас Анцәа дырқәшәихьеит абарҭ! – иҳәеит, ԝаԥхьа аурыс ҷкәын. Рыҙбахә, изакәыцәҟьаз, игәԝарамкәа излеиҳәоз ала, Қарҭ ақалақь аҿы инхоз аҙә иакәымкәа дыҟамызт. Иаргьы аучилишьче ахь дцозар ҟаларын.

– Уара, ҿымҭҙакәа, ауасаҟәа реиԥш шәышԥатәоу? – иҳәеит, қырҭ бызшәала, аҙә даалҟьан.

Иацакәын, абарҭ зыжәла ақәны жәла ақәдырҳәҳәыша, рҟыба-зыба аарла саналҵыз. Ԝаԥхьа абри ақырҭуа ҷкәын ԝанҳхьшәа иҟаз схы илазгаларц сҭахымхеит. Аха сԝызцәа рҟынтәи аҙәгьы анҿимҭ, сычҳара снаҵцын:

– Ҳара ақырҭ бызшәа ҳаздырҙом! – сҳәеит, зегьы рҭакԥхыҟәра схы иныкәҵаны.

– Шәабаҭнагеи, уара, шәқырҭцәамкәа? – иҳәеит, гәаарак ацәаара ихы-иҿы аареицаҟьан.

Ари ҳшибаҙарыз ҳаибеит убооу, сҳәан:

– Ҳабаанагеи, умбои, Аҟәантәи ҳааит! – сҳәеит, снеицралан.

– Ишԥа, уара, Сухуми қырҭқәаҙами инхо? – иҳәан, аҟыр-ҟырҳәа аччара далагеит. Даасҿаԥшыцыԥхьаҙа, зынҙа иркьыкьҙаны дшыччоз иҕәаҕә ҷалеит.

– Мамоу, Сухәым Ԥсынтәылоуп! Ҳара ҳҿы ақырҭуа дҟьалангьы дсымбац, аԥсацәа роуп инхо, абри шәара шәҿы ақырҭқәа шынхо еиԥш! – инамыцхәынгьы исҳәацәеит, сшахнаԥаауаз шыздыруазгьы снацралан.

Ақырҭуа ҷкәын исаса ианахан, иҿы ахьынеихихыз, днеихаԥсы-еиҵаԥсит, ҳамҭак ҿымҭҙакәан дсыхәаԥшуан.

– Нас, уара ақырҭ бызшәа узымдырҙои?– иҳәеит, иеиқәаҵәара, аиқәаҵәара нацҵаны.

– Уара, абри аурыс бызшәеи аԥсшәеи шузымдыруа аиԥш, саргьы ақырҭ бызшәа сыздырҙом! – сҳәеит, сышгылазгьы сызгәамҭаҙакәа, ашырҳәа сԝагылан.

– Биҷо, ес гьижьи ҟоԥила! – иҳәан, иѡызцәа днарҿаԥшит. Аха иѡызцәагьы иаразнак сшынеицрашәаз гәазҭаз, ирамхацәгьахан, аҳәгьы ажәак ицимҳәеит. Агәҭахьшәа итәаз аҳәы ибызшәала, иныҵакны: – Уара узацәажәо, иубахьоу дреиуаҳам, даԥсуоуп! – иҳәеит, згәаҭара уадаѡыз гәаɣк итәарҭа днықәнарыɣәɣәан. Убри акәхеит. Афархь мцеиԥш инеицралаз ҳаицәажәара, афархь мца еиԥш инеиқәычхьыпит. «Хәмар, ԥьаным, хәмар!» – иҳәан, егьҟамалаҳазшәа рҽааиқәыркит.

– Арҭ шәаргәындақәоуп, уара! Алакҭаҵәҟьа ианааҭаԥш, зегьы иаразнак ишышәаҟьаз убома! – иҳәеит, аҳ иаршьын еиԥш дкахәхәа, ичҳара дналҵын инхыҷәгылахьаз Шьоҭа.

«Уажәыкгьы рыцҳарак сақәымшәакәа сахьеиқәхаз, Анцәа иҳамҭоуп!» – аасгәахәын, уаҳа сыҽмырԥьаԥьакәан, ашьшьыҳәа, сҭыԥ аҿы сҟәардә сыҽнықәсыгҙеит.

...Ашьыбжьышьҭахь Рауфгьы Мишагьы, Шьоҭагьы саргьы, Қәулаа ҳаигеит аполиклиника ашҟа. Уаҟа аучилишьче ахь ицоз зегьы акомиссиа иахысуан. Сиала ҳара ҳаамҭа анааи, Қәулаа ҳшыхәѡыкыз зегьы, аҳақьымцәа ртәарҭа ауада ҳныѡнеигалеит.

– Ушьҭа, аҳақьым, ахлахаҵ гәаҭаѡ хьыҙҳәала дшәыԥхьаанҙа, абра шәтәазаауеит. Шәгәаран анааилак, аҳақьым дшәыԥхьоит. Шәаргьы шәымшәа-шәмырҳа, шәшызбац еиԥш, шәҽырхаҵаны шәыѡналоит! – Қәулаа ишилшоз дҳалабжьаны, иаргьы ҳааигәа днатәеит.

Абрии-абрии рыбжьара, шәымҭақәакгьы мцацкәа: Ҷкадуа Шоҭа ҳәа ибжьы аагеит аҳақьым. Ахлахаҵ гәаҭага «акрутильник» ҳәа изышьҭаз «агьаргьаласа» иақәтәаз данааҡәҵ, Шьоҭа днақәиртәеит.

Шьоҭа даасҿаԥшын, ччаԥшьк ацәаара ихы-иҿы иныкәыршашәа иуит, аха уқәшәира-исықәшәира дшыччаша. Ус, хаҵа цәымҟыр кылҳәа дук дааҳхагылеит.

– Абри ахлахаҵ гәаҭага, «акрутильник» ѡ-шәымҭак исыргьыжьуеит. Ишааныскылалак, ухы угәы иқәмыжькәа,

иаразнак ухы уѡаханы сара сахьыухагылоу усҽаԥшыроуп. Еиҭасҳәахуеит, ухы угәы иқәмыжькәа. Еилукаама иуасҳәаз? – иҳәеит аҳақьым дҵаашәшәалаҙа.

– Еилкаауп! – иҳәагәышьеит Шьоҭа. Нас ани «акрутильник» мыжда иҿенақәирҷәҷәан, иара итәала иҿырхаҵаны днақәтәеит.

– Ухиоума, Ҷкадуа? – ибжьы нҭицеит аҳақьым.

– Сыхиоуп, аѡыза аҳақьым!, имҳәацкәа, «акрутильник» афымца инаҽеикит. Уи акәхеит. Шьоҭа «акрутильник» даамҵанарсын, аффаҳәа адырдхеиԥш агьыжьра иалагеит. Шьоҭа шәымҭак аҟара иҿеымԥсаҟьакәа, дымԥаҟь-чаҟькәа, деихаҷәҷәа-еиҵаҷәҷәа дақәтәан, аха ихлахаҵ иазымчҳакәа, ихахәдаԥьал игәы инықәҳаит. Уаҳагьы иҿизаамгеиаҙакәа, аамҭа анааи, дзықәтәаз «агьаргьаласа» ахьышәтҳәа иааникылеит аҳақьым.

Аҳақьым ҽымҭҙакәа, «ауауеи!» аанарго, даара игәы иалырсны ихы ааирҵысит. Абри «агьаргьаласа» иблыша атәы акәын зегьы ҳәатәыс, гәырѡас, хаҳәараҳатәыс ирымаз. Раԥхьатәи агәырѡа Шьоҭа илахьынҵахәырахеит.

– Уара, абри даҿеазнык дақәыртәаны, еиҭа ургьежьыр ҟамлаҙои? – сҳәеит, акы еиԥшымкәа сгәы шыснархьыз сцәажәара ианыԥшуа. Фырт-чырт дырган, шьоукгьы нцәыҵаччақәеит. Сҳәашьа акалашәа иҟалазар акәхап.

– Даҿеазнык дургьыжьыр, иблахаҵ аҿеаԥсахуа ԥьушьома? Еиҳагьы игәы ахынҳәра иалагар ҟалоит! – иҳәеит, аҳақьым, «агьаргьаласа» амаа аанкыланы дахьгылаз. Ажәакала, зегьы ргәы иалсит Шьоҭа иблахаҵгьыжьра.

– Иҟамлар бзиан, аха ас ианыҟалахгьы, зынҙа игәырѡагатәым. Аҳаирпланқәа рыдагьы иҟоуп, заҟа уҭаху егьырҭ аучилишьчеқәагьы. Даҿеакы дҵалап, уи рацәак ихьаагатәым. Сара стәала, Шьоҭа иҵеиҭԥши, иоуреи иҵбаареи злаҟоу ала, «Тигр» ҳәа изышьҭоу атанк дамбар иԥсуеит. Иара иақәнаго агәабзиареи агәамчи Анцәа ду иаҭәеишьааит, абжьарак, «ахы ыҟазар, ахылԥа ахалоит!» – иҳәеит Қәулаа, абансшәа, ҽымҭҙакәа дахьтәаз.

«Агьаргьаласа» ақәтәара ақәцра даҽеа саат нақьак иадхалеит. Сара исыздырам иахьатәи амш зымышьҭа ҳақәшәаз дақырҭуоу, дагыруоу, аха ҳманшәаламхеит. Шьоҭагьы Мишагьы аҧырра аучилишьче иаднамкылеит. Адырԥаҽены сара шәкәыла быҷьшәыла сеиқәыршәаны, Челиабинскка ицоз адәыҷба сарҭеит. Қарҭ ихынҳәит Шьоҭагьы Мишагьы. Рауф Харковтәи аҧырратә училишьче дақәшәеит. Иареи сареи ҳаицрыцит Қарҭ.

* * *

«Алахьынцца уҳәеит ҳәа!.. – Ауаԥы дирманшәаларц иақәикыр, акы шҧахимырцуеи, ихьышьаргәыцца сакәыхшоуп!» – схәыцуан, ԥызада-ҧызада, схала затцәык адәыҷба сҭаланы сахьцоз. Ушьҭа али-бли срылцны, ахәыцха ансаʒа, рапхьа исгәалашәаз «агьаргьаласа» сшақәдыртәаз ауп. Ус изыкалаз сыздырам, аха сара уи «акрутильник» ақәтәара зегьы рцыхәтәаны ауп иансықәшәаз. Адоумыжьха иаԥызаз ԥкәынцәа гәарҭак еилзырхааз, реиҳараԥык рхы иаамырхәаʒакәа рыблахац зыргьежьыз, аиаша уасҳәап, саргьы сцәа саатҭанарʒыʒеит. Аха, «иҟалаша ҟалаанʒа ахәац ала шҧатысхуеи!» – сҳәан, иахьынʒасылшоз исыпшнымцаʒакәа сыштәаз:

– Мканба! – иҳәан, иланарпшыгақәа днарыцыпшын, ихы нсыԛәикит аҳақьым. Аҳәа гыла ахы иатҟьаз еипш, афырҳәа сԥатҟьеит. Уаҳагьы аҳақьым сааизымпшʒакәа, сышиашаз снеин «агьаргьаласа» снақәтәеит. Аҳақьым аблахатц гәатаԥ уаҳагьы дааиламхаʒакәа, даамбжьажьаʒакәа, «агьаргьаласа» афымца ианынаҽеик, иаразнак, аҽаагеиха сымҭаʒакәа саамцанарсит. Насыпу, маншәалароу сыздырам, аха азныказы схы-сгәы неиласзаргьы, сыблахатц мгьыжьʒакәа, «акрутильник» сгәы сҽанʒамкәа иаалыркьаны ианаанакыла, ԥапхьа сгәы неиласит, аха сыблахатц мгьыжьыкәа, схы самкапанкәа, сҽааныскылеит, афырҳәагьы аҳақьым снеиҽаԥшит.

Ажәак анаҽыҵшәара аԥсра ацәа ахызкаауаз, исхагылаз аҳақьым: – Ќочаҕ, Миқаҙе, ҭу, Миқанба? – иҳәеит, иҽеыргызмал-ҽырраз-ҽырќәышны.

– Мап, мап, сара Смиқаҙеҙам, Мқанбоуп! – сҳәеит, аҵанҙа снеицрашәан.

– Слиушьаи, какои разница! Миқанба все рауно, тожье Миқаҙе? – иҳәеит, еиҵа абга рхәы ишьҭатата, дааԥышәырччан.

– Зегьы акоуп, иаҳәац аҳәоит, уҳәа-убыз кылсааит! – сҳәеит саргьы аԥсышәала сыбжьы снаҵаќьан.

– Жьелаиу удача, Миқаҙе! – еиҵеиҳәан, сыжәѽахыр днас-насын, сааиргылеит.

Сара Шьоҵа илымкаа сыхлахаҵ ахьымгьыжьыз, арратәреактивтә истребительтә училишьче ахь сахьцоз схы ахызбаауан…

…Адәыґба цон урыстәылатәи акаршәарақәа ргәы аахәаны. Афра абнаршәырақәа ирышьцылаз, ара уажәы аԥенҷьыр салԥшны сахьыԥшуаз, ус, имашәырнгьы ҵлақәак акаршәарақәа ирықәызбаауамызт. Нахьхьи, ԥьара, адгьылиажәѽани ргалуанқәа рышьхәа еивҵалон. Мшаҽены еиԥш, Тур ихәы, Адаужреи, Ашацәа ртәарҵа ҳәа изышьҭоу ҳныҳәарҵа ахәы ԥшҙеи, аныцә реиԥш еилагылаз Ҷаҷал абна тоуреи, иааицамкҙакәа, сыблақәа ирыхгылан. Сара схаҵа заҵәык сакәын адәыґба имҵарсны иагоз, абжьарак, сыхгьы сыгәгьы, схәыҷрагьы, сдурагьы, схәыцрақәагьы гәыԥшаа-хыԥшааua, ныpцә-аарцә Ашацәа ртәарҵа хаҳәқәа ирықәын, ҳҙиасҟәа ирҵан…

«Уаала, дад, аѽныќа, уаб акамбашьқәа ихьааит, ахарҵәы уҽасҵоит!» ҳәа, иаалырќьаны, ахәыҷра ашықәсҟәа инаргәылԥхан, игәыцхә-гәышьуа слымҳа ааҵнашьааит Басариа Шьагә ибжьы разы!

Усќан акаҽы стәан. Саб сиҽехынҵаны Кәыкәыр иҳәысҵа аҵлаѽа сылганы, Шьагә игәарабжьара ҳахьаабжьагылаз, аԥеимбарцәа рсахьа нылкааны, иоупцәа хылԥа барбал

шкәакәа ду ихаҵаны, ҽыц иҙрыжәны, Абаа-иԥа Ҩаԥала ижьира иҵигаз иеигәышә аҕәынкь цыр-цыруа, ахәы ахаҳә зыхьшьыз иҩыҵрышьны дшааиуаз ауп Шьагәгьы дшаҳԥылаз.

Абыржәыгьы сыбла дыхгылан, зхажәҩабжь хыҙак ҭашәоз, деихых-еиҵых, зыда ушьҭа уаҳа дмиуа аԥсуа хаҵа лыԥшаах!..

Арҵәааҳәа адәыҕба абжьы гәырмаҷгаха, акаршәра гәасакара ианаакәкьаса, схәыцракәеи слаԥшҵашәаракәеи зегьы, гәырыҙ-шашәаҙ иныбжьаҙ ицеит.

«Атып-тып, атып-тып!» – иааихмырсыҕьҙакәа, адәыҕба агьыжьқәа аихамҩа иахьыкәыкшоз, ахызаҵәқәа реиԥш, иԥыххаа аҵых агәы иҵаԥсон. Уи иугәаланаршәон акыр шыкәсақәа рышьҭахь, уахеиԥш, алаҕырҙ ахьшы, иҕызыҕызуа аҵх еиқәаҵәа иагәылхәраауаз, ҳабацәа афронт ахь иназгоз адәыҕба абжьы.

Усҟан жәашыкәса ракәын исхыҵуаз, аха ҷеила исгәалашәоит, саб Очамчыра адәыҕба днаҭаны, сылаҕырҙ сыкәааша, сан санлыдгылаз. Исгәалашәоит, саб аҵыхәтәантәи иччаԥшь ҳазныжьны, аҵыхәтәантәи инапы анаакҟьоз, адәыҕба арҵәаа ааҭнарган, авагонқәа неидыкшаланы, аҷынанахеит. Деихьыс-еиԥыс, саб иҵыхәтәажәа ииҳәазгьы аԥша ҵәыҵәы иналаҙҩеит. Убырҭ ахҭыс сахьақәа зегьы, абыржәы аԥхыҙ ҷаасҭеиԥш сыблақәа аахыркит.

Аа, уажәы еибашьра ыҟам еибакра ыҟам. Адгьыл ҭынчуп, ажәҩан ҭынчуп. Аха иҷыцхҳараҙа иахьа саргьы, саб дызныс-ыз илахьынҵа арҟыра мҩа снанылеит.

Акы ахьырҳәо, акы ыҟоуп... «Саб илахьынҵа саргьы Анцәа ислахьынҵеитәаайт!» – сҳәеит гәаныла. Нас, аамҭацк, ииасхьаз ицахьаз амшқәа аҵхқәа сҿынарҟәысхын, аԥенџьыр сналԥшны жәҩангәашәԥхьара сынкыдыԥшылеит. Ишап-шапуа мрагылара аҩхашәаларҭа инацәхыкны, ԥшьеҵәак аеҵәа ԥьарсахьа еихык-еиҵыкны, ажәҩан хымаа икыдлашалон.

«О, шәара схәыҷрагьы сдурагьы сымԥа зырлашо, слахьынҵа амаҙа шаҳаҵс иамоу, ныхахәыс исыцу, уаҵәтәи сҧеиԥш сыҵазҳәо, схәыҷра аеҵәаҟәа! Сшәыҳәоит сҧыхәтәы мшы еицашәымкын, шәысхылаԥш, срыцҳашәшьа!» – исызгәамҭаҙакәа, снапҟәа авагон аҵуан инаҵаскын, хынтә сылахьи сыԥьымшьи ԥьарны, ҳазшаз сиаматанеиит. Аҵыхәтәантәи сныҳәаԥхьыз насҷыҵымшәацкәа, мраҭашәарахь еҵәак жәԥангәаҵа инкыдпраан, дгьылижәԥани ахьы шәахәа нарыбжьданы, ажәԥан ҙымшын иналаццышәит.

«Сиеҵәахә кыдуп, исҭаху сызҭаху риеҵәахә кыдуп!» – хынтә инеиқәырццак-неиқәырццакны абас сгәаҵа инҭысҳәааит!

Нҵәара зқәым схәыҷра аԥхыз ссир сҭанагалацәеит!..

* * *

Адырԥаҷены амра жәхьан еиԥш ианыԥхашәалоз, Челиабинск ақалақь ҳналагылеит.

«Ҳааины ҳаȟоуп Челиабинсктәи адәыҕба станциаҷы!» – ҳәа анааҳаларҳәа, издырхьазгьы, исзымдыруазгьы, аучилишьче ахь ицоз сԥызцәа рхылпақәа рхыхны аршәра иалагеит. Ргәырҕьабжь авагон ахышәара-ҵышәара зегьы амҽеханакит.

Абыржәада здырха смаҙацыз фицар еихых-еиҵыхк даахҳалагылан: – Ҳааит, ԥшҙала! Ушьҭа, аучилишьче ахь ицо зегьы абра шәақәҵуеит! – иҳәеит, уаҵәтәи аԥырцәа, акурсантцәа мԥаԥызгоз акапитан. Уи, ашьҭахь дызлеилыскааз ала, уи Лапатин ижәлан, Владимир ихьҙын, иахьа ушьҭа, сымԥашьозар. Адәыҕба шаагылара ианаангыла, аучилишьче ахь иаауаз аҷкәынцәа зегьы, еиқәибаҵа ҵаȟа илбааит. Ҳкапитангьы днаҳаԥызан, ҳара ҳзыҳәан ихианы игылаз, аучилишьче ахь ҳазгоз амашьына ҳнақәтәеит.

Аԥсуас, еизаз алашәага ирылаз сара аҙә заҵәык сакәын. Амшын агәы ихшәалаз акәыбры еиԥш, зжьы ужәыр зтәан

еиламгылоз рыцәқәырпҵа саларшәын. Аҳаирплан ҭарахь иаауаз реиҳарашьық, заа аҧырратә клуб иалгахьаз ракәын. Дара рзыҳәан акгьы ҷыцзамызт, акгьы ԥьашьатәзамызт. Жәшьық ақыртқәеи сареи ҳакәын аҳаирплан «зцырфоз» ззымдыруаз. Уажәраанҙа «аҳәа вырвыр» ҟазҵоз ақыртқәа, иҟәырны, ицәылагазаха, ҷымҭзакәа акәындхә икҷатәан.

– Ҳабааргеи, уара, зышьаҭарах нҵәаша? – иҳәеит руазәк ихәыпсы хаххала, дыхцәышааҙа дахьтәаз.

Сара еилыскааит ақырҭуа ҷкәын ибызшәала ииҳәаз. Аҳаҷаҳәагьы иаасгәалашәеит уахык сабду исеиҳәаз ажәабжь хәычык:

...Аашьышьк азыжәымгәа шьҭарссы, абна мшахәасҭа ианыланы ишнеиуаз, абгахәыҷы аҟаабжь аҳаит.

«Иахьзеи, изыниазеи абри абгахәыҷы?» – аҳәан, аашьышь абгахәыҷы ахы кыдҟьо, агәы кыдҟьо, иԥаҟь-ԥаҟьуа ашьацҳәа иахьаҷаз инеит.

– Узырҳәҳәозеи, уара, узықәшәазеи рыцҳарас? – аҳәан, аашьышь абҕазарақәа кны абгахәыҷы иаахагылт.

– Аа, абааԥс, аума зырҳәоз, ахырзаман, аиҭахырзаман ззырҳәоз сақәшәеит. Абри иубо сакын, егьазундазгьы соунашьҭуам! – аҳәеит, абгахәыҷы.

– О, убаашәт, макьана иубаргәызеи, аҳ Ҳазгери иеиԥш уҟоуп. Аума, ахырзаман уақәшәараны уаныҟоу, ани узкыз ашьацҳәа зыргылаз данааилак ауп! – аҳәеит, аашьышь аштыстаацәа ақәырпапаны ицәыҵаччо иахьгылаз!

Абри сабду исеиҳәаз, абгахәыҷи аашьышьи ражәабжь сгәалаиршәеит, ақырҭуа ҷкәынгьы. Уи издырзомызт акәымзар, ҳамҭак ашьҭахь, итәарҭа ахәзаҵә ҭаржәараны иҟамзи. Аха уи уаҵәы иԥеиԥшыз акәын.

Шьыбжьы агәы анааишнахуаз, ҳкапитан ҳиманы, аучилишьче ашҭа ҳанҭалеит. Раԥхьа ҳназыдгылаз аҭаларҭаҷы, ш-реактивтә истребительк ахаргылан «Арратә-реактивтә истребительтә училишьче!» ҳәа, ихьзыркыз нбан дула иштны икыдын. Схәы-сжьы қақаҙа иштеибаргылеит. Аха дасу

ҳцәаныррақәа мырзакәа, зегьы ҳгәатцақәа рҿы иҭатцәахны иҳаман.

…Ауыха «аплашьч палатка» ҳәа изҿыз, амшьамба қьала ҳныҵаргылан, қьала-цыԥхьаӡа ԥшьҩык-ԥшьҩык ҳааныжьуа, еицыз, ҿыц еизыргаз акурсантцәа зегьы ҳаршеит.

Убри ауыха, ахәылбыҿеха, астрои ҳныкәдыргылан, ҳахьӡкәеи ҳажәлакәеи нҵкааны асиа даԥхьо, зегьы ауасакәа реиԥш ҳиԥхьаӡеит. Асиа иаԥхьоз, Иван Долич ҳәа изышьҭаз асҵаршын иакәын. Аха Анцәа сахьыӷаиҵаз сыздырам, абри ҳасҵаршын еилаҩашәа иӷаз, дызбар аиҳа дзымбар еиҕьысшьон. Абри дыцәгьаны дызшаз, имашәырынгьы ччаԥшьк ацәаара неиҿыкәиҵомызт. Егьарааны дубаргьы деихаԥсы-еиҵаԥсы, алархәаса акәаха иҿдыршазшәа, дзыхь-ԥсыхьха, аҵаа кәыба дааҭыргазшәа акәын дҵаашәшәалаӡа дшыӷаз.

Ҩажәак еихысҳәаалоит, ишысҳәахьоу еиԥш, ҳшәаныҳзаны, зегь ҳаршәшәа-ҳарқаца ҳанаакәдыргыла, аескадрилиа аҩналарҵаҿы икыдыз асаат цәҩабжьа ду ахыц жәеиза рҿы ианаакәгыла, уажәраанӡа зсаса аарла еихыԥхьоз Иван Долич иаалырӷьаны: «Отбоой!» ҳәа итәарҵа неимакны дыҳәҳәеит.

Сара уи «отбой» ҳәа ииҳәаз иаанагоз сзымдырӡеит. Аха сҩызцәа зегьы еибарыҩны, ажәжәаҳәа аҿеилыхра ианалага, заа исдырбахьаз скаруат снахаххын, саргьы аҿеилыхра салагеит.

«Мчыла аӡә дышьҭарҵо убахьоума уара аҳаиуан!» – ҳәа, Иван Долич изыҳәан сыгәрыӷәҟәо, ажәжәаҳәа аҿеилыхра салагеит. Х-шәымҭак ирылагӡаны, зегьы ҵыԥх ианар азы ҳаԥсызшәа, ҳӷыт-ԥсыт ыӷамкәа ҳаихшьыхлаа ҳнышьҭалеит.

Аескадрилиа аҩналарҵаҿы игылаз аднивальни, аарла, икәиизаӡ аҭӡамц икыдыԥхалоз алашареи раамҷыдахаз зехьынҵьара ҿаҳа-ҿымҭрахеит.

…Зегьы рхы шныкәырҵаз еиԥшҵәӷьа, рыхәдакәа ԥырыӷӷозшәа, ахыр-сыр, ахыр-сыр рыхга, илҭаҳәахаа

ицәеит. Сара абриаҟара скара-ԥсараха, сымаха-шьаха схымхәыцуа, сшышьҭазгьы, иҟьаланы ацәа захьӡыз сааигәа иааиуамызт.

Исшәиуан, икнысҵон, икнысхуан, абрахь амҩа санықәлозтәи амш. Смаҟа нкаршәны, снықәгыланы сыбԥон, исхарамкәа-исбарамкәа, зҵыхәала мҩа мыжда санызҵаз Хурциӡе ихьӡала. Гәаныла ацәашьы кыдҵаны избылуан, абри ауаҩ, аҩа икыргьы импыҵаԥҵәарц, аӡа икыргьы импыҵаԥҵәарц. Иԥсы ахәага ҭанаҵы ԍьауы-ԍьаца Анцәа дыкәимҵарц. Аҿенышьыбжьон абгыӡ идҟааларц, аҿенышьыбжьон аԥшӡа иԥыларц, акьу мышьҭацәгьа иқәҽнаҭларц есыхәылбыҿеха. Абарҭ схәыцраҟәа анааиқәысҳәалоз: «Цәгьа дыччаҩуп!» – иаалырҟьаны, сыбжьы насаԥцаны, аҟыр-ҟырҳәа саамхаччеит. Сыбжьы ацәа иалнахыз аӡәыкҩыцьак ҟалазаргьы, «дцәырбыжәуеит!» – рҳәаазар акәхап, аӡәгьы ишьҭабжь имыргеит.

«Цәгьамзар бзиа уаҩ дахыччом!» ҳәа, дабасхаҭаҳәхеи ашьашәы абыжьныха дҭарҿеээаит. Убри ахы шсымамызгьы, иаалырҟьаны иаасгәалашәеит, амҽтәы циркуль ду ала, адиректор ихәдапара санас, мчыбжьык ҟырҟылбаах ҟазымҵацыз аҟәарҭ хәда цәҳәы еиԥш, ихы цыр-цыруа астол данахаҳазтәи амш.

«Иуасиаҭ, итцыхәтәа ажәаҵәкьа аҳәаха имаӡаӡеит!» – ҳәа, сгәы ианаатысҳәаа, ҩаԥхьа аҩысҭаацәа зыкәтәоу ччаԥшьк скьышә иныкәыххит, аха сыбжьы ҭымгакәа, мчыла сҿээиқәыскит.

«Сҭаркуа, сҭаркуа, сагьынахыргандаз, абрахь сымҩахымҵыкәа. Арагьы ҭакык узлаиеиҕьузеи, ианыҵаху узымтәозар, ианыҵаху узымгылозар. Аднивальни ҭынч ацәаха уимҵозар! Атцх ишалоу удырҽыхозар. Уимоу аҿеилаҳәаҳаҵәкьа урымҵозар. Астрои уқәыргыланы крыфара ургозар, астрои уқәыргыланы акрыфарҭа аҟынтәи ууаргозар. Ушәакь аԥса ахарсны, асыҵәҳәа ахьасуа асакараҽ, ԥшьба-хәба саатҭ аурҭ уцәгылазар, ҭакык узла-

иеиҕьузеи?» – абас сыгәѡара-ҿѡараха, имшаҙоз Сибратәи аҵх сшалагәҙасуаз, лацәааихьшь ҟамҵаҙакәа, ашареи сыԥсыи неихьысмыгҙацкәа, абаѡԥсы еиԥш, сыхәда иҵагылаз ачԥшьаѡ, аҳәа ахы зыԥәшәаз еиԥш, иҳәҳәабжь ҳаискадрилиа иныѡнык ьасеит.

«Оос, инаухаҳәҳәо уԥәырҵааит, уара амхәыц-чашәа иҟоу! Уара иухарагәышьоузеи, аха!» … уигьы нацыстон, сгәыԥжәара неихызгеит.

Уи акәхеит, аескадрилиа хыла-гәыла инеилалеит. Аҙәы аѡбатәи аихагыла акаруаҭ аҟынтәи, дцәамхьаны дшыҟаз, аднивальни даниқәҟаа, дцәырҳан, дшыҳәар-ԥсаруаз, далыѡрны ҵаҟа дкаҳаит. Даагылазар акаруаҭ дзышьцылахьаз акәыз ҷьишьазар акәхагәышьап. Аҵла ахыцәԥәа икаруаҭ ыԥәыргыланы дшышъҭаз ихашҭит. Ажәакала аҙәи-аҙәи еихҟьашо, х-шәымҭак ирылагҙаны, ҳ҆ееилаҳәа-҆ееилаца, зегьы хырҭәагак ҳаицҭыргазшәа, иаразнак ацәаҳәа ҳныԥагылеит.

Ашьжьымҭан Иван Долич «иԥьҭаԥ» ааиртын, асиа аԥхьара далагеит. Убри Иван Долич убриаҟара Анцәа цәгьара иԥәиҵахьан, акурсантцәа рыхьҙ иҳәацыԥхьаҙа, аҙәаҙәала зегьы дырҷаԥшуан. Ус зыҟаиҵоз ихазлынҵәара, иара идагьы аҙәгьы издырҙомызт.

Зегьы аескадрилиаҷы ҳшыҟаз, аҙәгьы ҳшыбнамлаз, ҳгәалаҟара гәалаҟарак ишеиԥшымыз, зегьы рыгәра анига, саатбжак ҳхы ҳақәиҵитәеит. Ҳаматәа-ҳѡыҵәа, курсант ԥырѡык ишихәҭоу ҳ҆ееибаҳҭарц. Сара гәаҟрас исымаз сыблуз ахәда ацаха шкәакәа ахьысзаҵамҙахуаз акәын. Зны агәыр снапы иаласҵаларын, зны сшьамхы иаласҵаларын. Агәыр ахаангьы изымкыцыз ауаѡы, Иван Долич аамҭацк иалагҙаны уҭеразхароуп иҳәеит. Ухаҵоуп уҭеразымхан! Ажәакала, ишуҭаху, уҭахызар удаҕьха, уҭахызар умаҭха, убри асҭаршын узқәиҵитәыз ашәымҭақәа уҷеырҭоугҙар акәын. «Аума иақәшәаз, аума иҙбыроуп!» – шырҳәо еиԥш, сыблуаз сыхәда ацаха ҷыц аҵазҙахырц, «а҆еада рхәара ԥынҵа

рҟьара!» ҳәа иаарласҙаны, скаруаҭ аҵыхәа сыҷенықәсыгҙан, сыблуз ахәда ацаха шкәакәа сацклаԥшҙаны аҵаҙахра сшаҷыз:

– Встать! – иҳәан, схы асбжьы слымҳа иаҳартә аҙәы днасықәҳәҳәеит. Аҳәа ахы зықәшәаз еиԥш, исыхьыз сзымдыруа, сылақәа акакаҷқәа нарыҵаԥсан, иаразнак сѡаҵҟьеит. Снеиҷаԥшызар, абар, Иван Долич. Уаҳагьы аҷеаагеиахагьы сымҭакәа:

– Садись! – иҳәеит еиҵа, ибжьы ихацаланы.

Снатәеит, аха атәаха сымҭакәа:

– Встать! – иҳәеит ѡаԥхьа, ажәак аҳәаха сымҭакәа.

Ашырҳәа сеиҵаѡагылт.

– Садись! – иҳәеит ѡаԥхьа, ибжьы днаҵаҳәҳәан.

– Иуазеи, уара, ари, дсылахәмаруама? – сҳәан, акы еиԥшымкәа ихьмыҙгысшьеит, аха «амшә иакыз, дад, иҳәароуп!» – сеиҵаѡагылагәышьеит.

– Курсант, Мқанба, уара иухоумыршҭын аԥырратә училишьче ушҭоу! Уара иухоумыршҭын, аԥырратә училишьче аҷы ар рзакәан шыҟоу. Аиҳабы дшеиҳабу шдыртәу. Уара иудыруазароуп, акурсант ихымѡаԥгашьа, афицар иаҳаҭырқәҵашьа, ихҳәыцшьа, иԥылашьа, иԥырҵшьа, ихаҙгылашьа, арапорт иҵашьа!

Макьана уҷыцуп, агаҙара иҟоуҵаз, иахьазы иуанасыжьуеит. Ҟәардә гәарҭак, акәашацәа реиԥш ишеилагылоу, уара тәарҭа умоузшәа, аарла иурҽеиз укаруаҭ улатәаны «уподворотничок» ублуз ахәда иаҵоуҙахуеит. Аескадрилиа асҵаршын ихаҙгылашьа, арапорт иҵашьа уздырҙом. Даҽеазны, абри азыҳәан иудыруазааит, акурсант, Мқанба ушахьырхәхо. Еилукаама исҳәаз?

– Еилкааруп, аѡыза асҵаршын! – сҳәан, сарґьа маҷа неидырґәґәаланы, саргәҵыста инадыскылеит. Убри акәхеит. Иван Долич днасҧырҙаан, дынҵахәаша дцеит. Саргьы сыҧсы инасхаҳаз, аарла исырхынҳәын, сыблуз ахәда ацаха шкәакәа аҵаҙахра салагеит.

Дыҟазар акәхап убас аҳәы, ахәыҷгьы зхымпо, адугьы зхымпо. Уара, егьырҭ сԥызцәа, сара иҟасҵаз еицәоугьы ҟарҵон, аха иранахон. Сара сакәын акы занеимыжьуаз ҳасҵаршын. Цасҳәа, дкылпш-кылҳырԥуа, акы абаидызбалари ҳәа дсышьҭазшәа акәын, ианысхаразгьы ианысхарамызгьы сышкылибаауаз. Ишакәхалакгьы, акы снахырҟьаны абгыҳ еиԥш дышсыԥҟаауаз. Изакәыхи, ма еиԥәтәаеиԥәгыла хаҵа бжьык ихандаз, ааида икылахазшәа, ибжьы ҕарыҕаҭәаҳа, аҟьым-ҟьымра далагон. Зынҳа сыпсы сарцхәауа санкылеикҳалак: «Ҳаи, абри симҭахәхозаргьы, симҭахәхааит, сыпсы дасҵап!» – ҳәа, снеикәанарԥханеикәанарԥхон, аха Аҟәа иамуа, ара иамуа, зынҳа сымхарацәахоит, ажәла нҵәеит ҳәа саахәыцны, сгәы ааб-жьажьаны, сҿынеиԥәысҳәалон.

«Ар, руп, аибашьра еибашьроуп, аԥырра ԥырроуп. Урҭ зегьы рхатә закәанԥәа дара ирымоуп. Сара уиаҟара схысгәаҷы изаазгарызеи, оумашәагьы изызбарызеи, аха иутәым-иумаам аԥсҭазаара ҷыц уаналанагалалак, ашьцылара уадаҳхозар акәхап. Макьаназы сара избахьаз, исаҳахьаз ҳәа егьызбомызт. Аучилишьче уҳәеит ҳәа, рутәи рҳәатәи, рҵатәи ҵыхәаԥҵәарак шпамам, Анцәа ду сукәыхшоуп!

Анцәа иԥьшьоуп, иахьатәи амшгьы Иван Долич сгәалаҟара бжьихзаргьы, ма иахьатәи амш абжа, ҭыҳшәадагәарашәада сара сақәиҭхар ҟалап ҳәа схы ргәыҕ-ҷыргәыҕуа сыштәаз, ԥаԥхьа аԥсыгага еиԥш дхыԥшаало Иван Долич дааԥналеит.

Афырҳәа сԥагылан: – Аԥыза, асҵаршын, сыблуз ахәда, ишақәнагаз аподворотничок аҵазҳахит. Арапорт ҟазҵаз, акурсант Мқанба! – сҳәан, сымаҷа схы инадыргәгәаланы, сҿыриашаны саагылеит.

– Уара, акурсант, Мқанба, шәара шәҟны амаркатыл ныҟәрымгаҳои? – иҳәан, иҿыргаҳа-ҿырԥысҵааны днасазҵааит.

«Ҳаи, ашьа шԥоуҷыҵуеи, ашьа уҷыҵааит! Аҵәы сыламҵакәа, исылымхыкәа, ауаа реиԥш усацәажәар,

уҵларкырақәа неимыҵны, унеихаткачыр ҳәа ушәома, уеихаткачны, уеиқәшәы-еиқәыпҵаласа уахьықәу Анцәа усирбааитеи!» – абри сгәаҵа инҵысҳәаан, шәиԥхьыӡ «шьыҵәрак» неигәыдыпҵаланы, сҽеаасыриашан:

– Амаркатыл шпаҳамам, иҳамоуп, аҩыза асҵаршын! – сҳәан, ҩаԥхьа сымаҷа схы инадыскылеит.

– Нас уара упапуасума, уара? – иҳәан, деилага-еилаҳәҳәа деиҵаасазҵааит.

– Мап, аҩыза, асҵаршын, сара спапуасӡам, саԥсуоуп! – сҳәеит, сылақәа ашьа нархыҵәалан.

– Уаԥсуазар, упапуасымзар, ухахәы мырҟәыдӡакәа, ухцәы ухәда иҵассы, амаца сабалаацәа реиԥш, аԥырратә училишьче сҵалоит, сԥырҩхоит ҳәа ушпааи? – иҳәан, абыржәыҵәҟьа сибазшәа, спилотка аасхихын, схахәы инапы налишьит.

– Абыржәыҵәҟьа ахырҟәыдҩы дааираны дыҟоуп Иахьатәи амш иалагӡаны, ухахәы наҟ иамухыроуп, ауаҩы исахьагьы ааумхәари! – иҳәан иӡхьаз-иԥсхьаз ччаԥшьк неиҷиршеит.

«Аиаша уҳәар, аԥсы дгылоит!» – рҳәоит. Егьарааны исҳәаахьазаргьы... – сҳәан, сыблахаҵгьы неилагьыжьит! Аха: «Акыр зычҳаз, ашәбҕьы тлазны ибеит!» – ичҳа, иуеиҳәаз уцәа иҵагӡа!» – ҳәа бжьык слымҳа инҵагәыбзыҕит. Сҽеааиқәысҳәалан:

– Сара схахәы сырҟәыдӡом! – сҳәеит, иаахжәаны.

Иван Долич ари аҩыза аҵак дазыԥшӡамызт. Иоура-зоуроу, маҷа-маҷа днеилшәаа-неилшәааит. Ииҳәара иҷамшәо, дааҳәалахеит. Нас, деихала-еихыҵуа, сышҟа шьаҷак аакаиҵан:

– Ааи, аха избан изумырҟәыдуа? Аучилишьче уҵаларц умааӡеи? – иҽаахиршәааит Долич.

– Аучилишьче ахь ҳандәықәырҵоз: «Ҳхы дырҟәыдуама?» ҳәа авоенком сизҵааит.

– Мап, арратә реактивтә училишьче иҵало акурсантцәа рхы дырҟәыдӡом. Зхы дырҟәыдуа, асолдаҵцәа роуп ҳәа

сеиҳәеит. Уи дполковникуп, амц иҳәаҙом! – сҳәеит. Арратә комиссариат аиҳабы, иацымҵакәа иагмырхакәа ишаасеиҳәааз зегьы иасҳәеит, сымаԥагьы схы иадымкылаҙакәа.

Иван Долич, изаҟаразаалак ажәак мҳәаҙакәа, днахынҳәны дцеит. Сара уи дыспҵыртҵны дахьцаз самеигәыргьаҙеит, еиҳагьы сацәшәеит. Афра, амаԛ азы арацәа ҟәаҟәа зԥартәаны, афархь мцеипш еицралоз ауаҩы, ажәак алаԥымҵзакәа икалҭ насԥаҟьаны дахьцаз, аучилишьче сҵырцазшәа сгәы аазеит. Аха исҳәооз, исҳәаша сҳәахьан. Ажәа ҭҟьара хыҵҟьарахахьан.

Ушьҭа шьыбжьы нхыҳәҳәарц егьагмызт. Акурсантцәа шьыбжьонтәи акрыфара рԥазыҟарҵон. Иаха ачаԥшьаҩ ашә илагылаз иакәзамызт уажәы игылаз, даԥеаҙәын. Сара аҙәзатцәык сакәын, ашәы «хмырԛаҙакәа» изышәҵаны, игәырҩацәгьаха акаруат ахаԥы итәаз. Иван Доличи сареи ҳаицәажәара шқәырых-қәырасҵоз:

«Зегь шәԥыриашаны шәгыл!» – иаалырҟьаны ибжьы нҭицеит ачаԥшьаҩы ҿыц. Аескадрилиа зхагыланы, аџьџьаҳәа еилаз акурсантцәа, амҵ ԥыруазар амҵәыжәҩа ашьҭыбжь уаҳартә рыпсы рзеит. Зехьынџьара зҵынчра иҵынчрахеит.

Дааҩналеит аескадрилиа акомандир аподполковник Алеқсандр Курдубов. Уаҳагьы даанымгылаҙакәа, асҵаршын Иван Долич иуада дныҩналеит. Абас, жәабаҟа шәымҵа аатцуаны еиԥш, ачаԥшьаҩ: «Курсант Мқанба Умар акомандир ескадрилиа дуҧхьоит!» – ԥааиҵит ибжьы неиҵымхцәакәа.

Сара знык ԥсыра сыԥсит сахьҭааз. Насыԥла, сымаҭәасҩыҵәа сҿырхианы стәан. Ахьышәҵҳәа сҩагылан, сышиашаз асҵаршын иуада сныҩналеит. Иван Долич дыҟазамызт. Сшыныҩналазцәҟьа, сымаԥа саргәцыста инадкыланы: – «Аҩыза, акомандир ескадрилиа, ууаԥхьарала сааин сыҟоуп. Акурсант Мқанба! – сҳәан, сҿеидыԥсаланы иаԥхьа саагылеит.

– Утәа, акурсант, Мқанба! – иҳәан, иҵацәны игылаз аҟәардә ахь инапы наирххеит. Сара оумашәа избе-

ит, аескадрилиа акомандир Курдубов ихымԥаԥгашьа. Иуаԥреи, иламыси, ихаареи зегьы ихы-иҽы иахьанылаз ԥьасшьеит. Еиҭаҳәашьа змамыз ԥхаррак соура-зоуроу аҽаасыкәнаршеит. Сыҽшсырҭынчша сыҽсырҭынчаанӡа, шәымҭак аҟара ҽымҭӡакәа дтәан. Нас, иаалырҟьаны:

– Иҟоузеи Сухум бзиарас, акурсант Мқанба? Акыр ҭуама уаҳзааижьҭеи? – иҳәеит санаа-санцаз ҽеила ишидыруазгьы.

Афырҳәа сԥагылан: – Бзиароуп Сухум иҟоу, аԥыза аподполковник! Саргьы схатәгәаԥхарала ааигәоуп, санааз, иҭабуп! – сҳәеит, саламлацәакәа, ҳаҭыр иқәҵаны.

– Сара Сухум, Аԥсны изныкымкәа снеихьеит. Аԥызцәа бзиақәагьы сымоуп. Аргәын Виктори сареи Харковтәи аԥырратә училишьче ҳаицҭан. Иԥсаҭа бзиахааит, идунеи иԥсаххьеит, – иҳәеит, илахь неиқәиҵан. – Шәыҟазшьагьы здыруеит, шәыуаԥрагьы здыруеит, шәгәыжәлагьы здыруеит. Сара аескадрилиа асҭаршын исеиҳәеит, иареи-уареи шәеицәажәара атәы. Иҟалап уи ишахәҭаз дзумацәажәазар, ацәажәашьа дақәымшәазар, ихижәацәазар. Егьаурым, уи ихылаԥшуагьы, дзыриашогьы шьоукы ыҟоуп. Уи адунеи даҷапаным. Уара игәнумган ухцәы рҟәыдтәуп ҳәа ахьуеиҳәаз. Агәра згоит, шәара аҭыԥантәи ареспубликатә военкомат аҽы, авоенком «Акурсантцәа рхахәы амырхӡом!» ҳәа агәра ахьышәиргаз. Аха уи пропагандан. Аҷкәынреи ақәыԥшреи, аԥшӡареи рыԥсихологиа, ргьама, зеиԥшраз идыруан. Идыруан рыхьӡи, рыхьмыӡɣи ахьынӡаҳаракыз. Уи аԥыза аҟазшьа, шәара шәҟны амҽхак шыҭбаау здыруеит. Шәажәагьы пату ақәуп шәашәагьы пату ақәуп! Сара убарҵқәа зегьы, шәмилаҭ рқьабзи рҟазшьеи ҽеишәа исзымдыруазҭгьы, иахьа абранӡагьы саазомызт. Аха убри инаваргыланы, иҟоуп ԥсахшьа змам ар рзакәан. Уи азакәан мап узацәкуам, акурсант Мқанба. Иацәыскуеит ҳәа уалагаргьы уарԥхашьоит. Сара издыруеит шәара шәмилаҭ пату рықәызҵо, ҳаҭыр шиқәырҵо, ишихаӡгыло. Убри аҟнытә,

ԥшʒала, ухахәы иахьа идырҟәыдыргьы, ҳамҭак ашьҭахь, ишыҟац еиҭаҟалоит. Убри аҟынтә, уи ахьмыʒгшьара аҭахым. Цқьа уазхәыцыр сҭахуп! – иҳәеит, Курдубов, ахаареи араз-реи ихьыкәкәа!

Сара убри акомандир ескадрилиа Курдубов дсыԥхьаны, абас ԥсыуа ҟазшьала, ԥсыуа ламысла дысмацәажәаʒҭгьы, ажәа хаала сԥимҿыʒҭгьы симырԥхашьаʒҭгьы, ажәа хаала сҿеимҳәаʒҭгьы, схы дырҟәыдыр зуʒомызт.

Иҭʒозеи убри аахыс, аха убри ауаԝ иабжьгарақәеи иаамсҭашәареи игьамеи, ицәажәашьеи сышлара агәашә иҭазгалеит.

Убри ашьҭахь уаҳа Иван Доличи сареи, схахәы аҵыхәала ацәажәатә ҳмоуʒеит. Иареи-сареи ҳаизыҟазаашьагьы аҿаԥсахит. Ауаԝытәыԝса иоуп ауаԝы ҭасгьы ҭынхасгьы имоу. Абыз уагьашьуеит, уагьааʒоит.

Ашьыбжьышьҭахь, ахырҟәыдԝы дааит рҳәан, сара сԝызцәагьы ыҟамзи, иааилаԝԝит. Ахырҟәыдԝы еихаҷамаҷақәа астол инықәиҵан, иԥыраҳәа шкәакәа наишәҵаны, аҿыгә-ҿыгәҳәа имаркатыл аҿы неихакшо, иҿырхианы даагылеит. Амаркатыл сымбацкәа абри саҟарахама, аха абри аԝызаҵәҟьа сымбацызт. Ахәи-аҿи иахьынеимаз, ҳуасақәа рыбҭәа зларықәырхуаз аԥсард иаҟаран. Иааԥьасшьеит.

– Раԥхьа зхахәы касыԥсарц зҭаху, смыркатыл цагәааншʒа, уааины абраҵәҟьа утәа! – иҳәан, десҟәардәк, аҿҿа ахга, еилыԝры-еилҵәыруа иааиган, абансшәа, еиҳа иманшәалахап ахьигәахәуаз, аҟыгәҳәа инықәыкшаны инаиргылеит.

– Акурсант, Мқанба Умар, ухахәы иасахьахәыроу ала, смаркатыл цагәааншʒа, уара ула салагар шԥоубари? – иҳәан иҿаармысҭашәаʒаны, ихы насықәикит.

Ариаҟара иҵыʒшәа-гәарашәахахьаз схахәы аʒбахә имаҳацкәа ҟаларымызт, уи ауп иаргьы абриаҟара дзыҟәатаԥсатоз. Саргьы уеизгьы-уеизгьы, схы арҟәыдра сақәшаҳаҵуп ҳәаҵәҟьа ҿа сымҳәацызт. Аха Курдубов иаҳаҵыр азы

сыҽмырԥьаԥьакәа, уаҳа ацәгьагьы-абзиагьы мҳәаҙакәа, ахырԥәыдҩы идесԥәардә кьыбжаам снықәтәеит.

Акурсантцәа сгәалаԥара зеиԥшраз рымдыруази, «ԥыф-чыф» дырган, инцәыҵачча-аацәыҵаччақәеит. Аха сара исымбаҙозшәа, сҽеырҭынчҙаны стәан. Иара ахырԥәыдҩыгьы, самарԥәыл гаҙ-ҳәыҙқәак сҳәоит ҳәа даламгакәа, иԥсард аҽақ-аҽақ аҽыҵго, ихы иқәыршәны схахәы акаԥсара даҽын...

Зехьынԥьара ҽаҳа-ҽымҵрахеит. Абриаԥара еикәшаны игылаз акурсантцәа аҙәы ажәак ихәылшәомызт. Зегьы, аҵыхәтәы зеиԥшарахарызеишь ҳәа иԥшуан. Ахырԥәыдҩы имаркатыл ацламҳәа ашьҭыбжь заҵәык акәын аҭынчра еилазгоз.

– Аҳаҳ, ахахәқәа рынцәахәы «ажә иҵаны аҽа имаҳхит». Уашьҭа ухы уақәиҭуп. Урхәа-урыцқьа уаақәҳаргылеит, Мқанба! – иҳәан, Гамзаҭ захьҙыз ахырԥәыдҩы сыхәда иқәыршәыз ашуқьаҭ цәҩабжа аақәихын, сыжәҩахырқәа инрақәишь-аарықәишьит. Нас, саԥхьа астол иқәгылаз асаркьа хыжәжәара даахан, саԥхьа иаақәиргылеит. Снаныԥшылеит, аха ус ҳаҕахәы исахьахәыра даҽаԥшааит. Раԥхьаҵәԥьа, сара сакәмыз ҷыысшьеит. Схагәҵа амзаҽа еиԥш, ашәахсҵа ианыз ауп раԥхьаҙа сыблақәа иаарыхгылаз. Слымҳақәа усгьы идун, уажә зынҙа, амца иақәҳаз акәалаа еиԥш, наԥ-ааԥ сыхәдапара иаҽаԥсан. Сԥынҵа избахьаз акәҙамкәа, ақәыԥшыга кахәхәа слакыҵақәа ирыбжьагылан. Схы амалагьы иԥәазын, уажә зынҙа аԥара ацлазшәа збеит. Есышьыжь, есыхәылбыҽеха сызҵаҽырбоз, мацқьа-шьацқьа, ашыц ххәала исҳәоз схахәы, уажәы Гамзаҭ «иԥсард» ашьҭақәа анпыԥҟала, гәыцхәымзар, тәымк игәаҕьны дызсыхәамԥшуа, схы аасхаиргылеит.

– Схашәа уаргьы ухы хыфа-ҽыфаны ишухагылоу убааит, уара Алезгин хабжьшәа иҟоу! – сҳәеит, сыбжьы ҭамҵәахыкәа, снаҵԥьан.

– Узхаҭабуазеи, Олан, ари ҳара ҳус ауп! – иҳәеит, даара ихы-игәы ақәыбзиахан.

– Аилымга, деилымгоуп дахьугалакгьы! – абри сгәы инҭысхәаан, даҽазныкгьы Гамзаҭ исаркьа ҷаҟәара снахәаԥшын, сҩагылеит.

Абарҭ зегьы рышьҭахь, схахәы дырҟәыдижьҭеи ҳкомандир ескадрилиа Курдубови сареи ҳаибамбацызт. Уаҵә аашар, аучилишьче аҭаразы аԥышәарақәа рыҭира ҳалагон.

* * *

Сара схы сшақәгәыҕуазгьы, аԥышәарақәа рыҭира сацәшәон, еиҳарак аҳасабра. Аха, зыԥсаҭа иаԥшуа аҙә дышԥасыцымхраари ҳәа сгәыҕуан. Амра аныҩхашылоз, аучилишьче ашҭаҷы, аҵаа-ҵла шкәакәақәа рышәшьыра кашьшьы иахьыҟаз, астолқәа еиҷаԥшьны, рқәыршә ҟаԥшьқәа рықәыршәны игылан. Жәохәҩык акурсантцәа астолқәа ирыкәшаны инатәеит. Аԥышәарақәа здызкылоз афицарцәа ааҳадтәалеит. Ашәҟәы абҕьшәы ухы иаурхәар шыҟамлозгьы, атетрадқәа, аҩыга акаламқәа, зегьы рыцыԥхьаҙа ихианы астолқәа ирықәын.

Аԥышәарақәа рыҭира ҳалагаанҙа, дсызгәамҭаҙакәа Курдубов дааҳхагылт. Ҳалаԥшқәа анааиқәшәа, иныҵакны дааԥышәырччан:

– Так держать! – иҳәан, инапы дааҩахан, иҵаҷкәым ааираҵәеит. Уи сара Анцәа дысҵааз аҟара сеигәырҕьеит, амчи агәыҕра ҷыдеи сыланаҵеит, аха исыԥшнымҵакәа сҽеааиқәыскит.

Сҩызцәа, ақырҭуа ҷкәынцәа, астол иахамтәаҙеит. Ахҩыкгьы зымҩа еидгыланы акы еимаркуан.

– Лымкаала ааԥхьара ҟаҵатәума шәара шәзыҳәан? – иҳәан, ихы нарықәкны ҷәааиҭит аԥышәарақәа здызкылоз реиҳабы Казаков.

– Ми неможьем, поруски незнаи, ми грузин! – иҳәеит, Васо захьҙыз. Егьырҭ аҩыџьа рыхәда рыкәаҽены игылан иҙырҩуан.

– Ишԥа, уара, ара қырҭ бызшәала аԥышәарақәа рҭиуеит ҳәа шәарҳәама шәанаауаз? – иҳәеит, амаиор.

Еицыз, Васогьы, Важьагьы, Какогьы, ҷымҭзакәа, рҷыргаза-ҷырраз-ҷырԟәышны, рыҷерыцҳатәны, аԟәарҭ зхырхыз акәҷарақәа реиԥш, еиба-кәеибаха игылан.

– Абанҭ ишԥарыԥсыхәо аурыс бызшәа рзымдыруазар? – иҳәеит, аԥышәарақәа здызкылоз рхантәаҩы иҧьашьоилакәшьо дахьтәаз.

– Сыздырам, ари аҩыза макьана сақәымшәац. Урыс бызшәала рҽы рзеихымхуазар, ҳара макьана аԥырратә училишьче аҽы ақырҭуа сектор ҳамазам, иҳаурангьы ҳаԟазам. Аха урҭ рлахьынҵа ҳара иаҳзызбом. Аучилишьче аначальник агенерал леитенант Белов иԟынза ари азҵаара нагатәхоит – иҳәеит амаиор. Абарҭ ирҳәоз зегьы иаҳауан аескадрилиа аначальник, Курдубов, аха иҷеаламгалакәа, дхәыц-бгьыцуа ганкахьы дтәан.

– Арҭ «аԥырцәа» сара излазбо ала, макьанатә ас аҷехырцәажәара иалагаз, аучилишьче иҭалазаргьы, акгьы рылымҵрашәа збоит. Иахьхәызар, рыԥсадгьыл ахь ацара гәхьааргазар, ицааит. Ҳара мчыла аҙәгьы днаҳкылазом! – иҳәеит, аԥышәарақәа здызкылоз иреиуаз фицарк.

– Ус уҳәа, егьыс уҳәа, урҭ ачкәынцәа, милатк ирхатәарнакцәоуп, ирыцхраатәуп. Иԟами аԥырцәа рҭоурых аҽы, аучилишьче иантәалоз, урыс бызшәала енчи-бенчи ззымдыруаз, аԥырраҽы ипрофессионалцәаханы, зыхьз аҭоурых аҽы инхаз ақырҭқәа рыцкәынцәа? Ааи, иԟан ус еиԥш иԟаз афактқәагьы. Ус анакәха сара стәала, аццакра аҭахымзар ҟалап. Аҩныҟа рдәыцәҵара, зегь реиҳа имариоу усуп. Аԥхьан ишырҳәаз еиԥш, урҭ рызҵаара агенерал иԟынза инагатәуп! – иҳәеит, аескадрилиа акомандир Курдубов.

– Уара иҟоу шәасҳәап, товаришьчраа! Шәара зызбахә шәымоу урҭ ахҩык ачкәынцәа, ус, шәара ишышәхәо игазақәазам. Урҭ аҩнынтәи иандәыцәлозгьы зеиԥштам ала ирдыруан, ара иахьаауаз аучилишьче аҽы, қырҭ бызшәала

аҵара шырымҵоз, мамзаргьы аԥышәарақәа шырымҭиуаз. Урҭ агәыр алаҵаны аиха алызхуа, ишысабицәааз ихҳәаз шьоук роуп, сара излазбо ала! – иҳәеит, даҽеаҙәгьы.

Иауазар, аԥышәарақәа дҳарҭип. Аҵыхәтәан, раанхара, раанымхара, амандаттә комиссиа иаҙбып! – иҳәеит даҽеаҙәгьы. Зегьы неиқәыҷызны аҵыхәтәантәи ажәалагала иазааит аԥышәарақәа здызкылоз арҵаѡцәа зегьы.

...Аԥышәарақәа ҭины ҳаналга, мчыбжьык мҵыцкәан, иаалырҟьаны:

«Адунеи зегьы апролетариатцәа рвожд, Иосиф Висарион-иԥа Сталин иахьа ашьжьымҭан, асаат жәаба рахь хәминуҭк аус анауаз идунеи иԥсахит!» – ҳәа ашәаԥьҳәацәа еимданы арадиоқәа рҭаҳәҳәара иалагеит...

Акыр ҭуан ари «жәлар рныхахә аԥсеизгара даҷуп ҳәа, рыԥси-рыԥси еихьымзо арадиоқәа рҭаҵәыуара иаҷызижьҭеи, аха дымԥсуа-дыбзамхо, акыраамҭа иԥсы ықәханы дыҟан.

Раԥхьаҙа акәны, убри аҽены аучилишьче иҵалаз акурсантцәа ҷымҭ-ԥсымшьа, рыхәдақәа рыкәаҽены, акласс аҷы рстолқәа ишырхатәаз, ҳкомандир ескадрилиа Курдубов, «Аԥырра атеориа» ҳазҭоз арҵаѡы Волков дицны иааѡналеит.

Сара уи аҽеынтәи амш схашҭны анышә сафом. Аб иҩраҭша анышә данамеидо, аҽенытцәкьагьы илаҩырҙ ааишьҭзом. Ахаҵа игәырѡа, гәырѡак ишеиԥшымгьы, ѡнытцкала дбылуеит, аха игәырѡа адәахьы ицәыригаҙом, иҽеиқәиҳәалоит. «Ахаҵа ицәа иҵамзо егьыҟаҙам!» – рҳәоит. Аха абарҭ ѡыцьа ахацәа иааѡналаз, ирсахьахәыраз, ҷыки-бзыки ирзеиҭаҳәомызт. Еихаҙ ԥштәалаха, урысыр шьа кәарак рылымҵуа, ѡнытцкалагьы дәныҟалагьы ашәы еиқәаҵәа рыҽҭалаҳаны астол иаахагалеит.

– Аѡызцәа, акурсантцәа! – иҳәеит, Волков ибжьы қыцьқыцьуа. – Ишәаҳаз еиԥш, адунеи аеҵәахә кыдшәеит, ҳаанижьит Иосиф Сталин! – иҳәан ибжьы ҭганы ауеимада ҳәа инеимеиҭәеит. Инаицирҵызит ҳкомандир ескадрилиа Курдубовгьы.

Ааит, ари заҳаз ҳара ҳаума рҳәан, акурсантцәа зегьы неилакьызкьызит. Иара Сталин ихаҭа дааганы, деиҵыхәхәа, абра ҳастол днықәырҵазшәа, зегьы ашәҙанҙ нарыхьдыркәкәан, еиҵакьны аҵәыуара иалагеит.

Сара уи аҽеынгьы, адырԥаҽеынгьы, дкурсантума, дфицарума, дгенералума, ҽи-лаґырҙи ааиқәызхуаз ҳәа, машәырынгьы аҙәгьы дыспҵымлеит. Абар-абар адунеи зегьы нархыґәасаа ицарашәа акәын ишыԥшуаз. Важьагьы, Какогьы, Васогьы аучилишьче ахь ирыдыркылеит.

«Урҭ баша рыҽедырдагәон акәымзар, ишырҳәаҵәкьоз иҽаҳа-дагәамызт. Егьырҭ аурыс бызшәа аҙы кылымкәо издыруаз, иаагылазаргьы зхатәы бызшәала аҵара зҵоз ҳаурыс ҷкәынцәа иреицәамкәа аҳасабра амаҭәар рҭиит!» – рҳәеит, аԥышәарақәа здызкылоз арҵаԥцәа, афицарцәа. Наћнаћгьы, хрыцхраар, акаҽы ишԥаҳазкылымгари! – рҳәеит, зегь неицҽакны. Иара аучилишьче аначальник Беловгьы дақәшаҳаҭхеит. Убри ашьҭахь, иара амандаттә комиссиагьы азыразхеит. Анцәа ду иԥьшьоуп, ԥьушьҭ, хаԥыц хьааны иаҳзыћалаз абарҭ ақырҭуа ҷкәынцәагьы ҽа дҳарҳәеит!» – рҳәон, ҳкомандир ескадрилиа аԥхьа днаргыланы, арҵаԥцәа, афицарцәа зегьы еидарак дук инаҵыҵызшәа, оҳ, гәышьа, рҳәеит.

Еиҳарак аучилишьче аначальник Белов инаидкыланы, егьырҭ афицарцәа хаҳәараҳатәны ироуз, Васораа рбунтреи, Сталин иԥсреи ахьеиқәшәааз ауп. Авожд ихьыз алымгазԥа, адунеи зегьы аҽы иқәырых-қәырарҵеит. Ари заҳаз ақырҭқәа рыҷкәынцәа рмахәарқәа ашәы аиқәаҵәа акәдыршеит. Рԥаҵақәа аурышьҭит.

– Ус ћашәымҵан, баба, арыцҳара ду ҳақәшәагәышьеит, шәара шәгәырԥа, ҳаргьы иаҳгәырԥоуп, аха аԥаҵа аушьҭра маншәалам. Аԥырратә училишьче иҵоу акурсантцәа ари ртәышьҭрам. Ҳара иаҳћазшьахәырам, аԥырцәа рзакәан азин ҳнаҭом! – рҳәеит, аучилишьче аиҳабыра ақырҭуа ҷкәынцәа пату рықәҵаны.

– Сосо иԥсра ашьҭахь, аучилишьче аҽы ҳаангылара рыцҳароуп ҳәа иҳаԥхьаӡоит. Сосо дыќамкәа, иаҳҵогьы иаҳԥыруагьы акымзарак аанагом. Сосо ишьҭахь, ҳара ҳаиба-кәеибоуп. Еиҳа еиґьуп, Сосо иԥсадгьыл ахь ҳхынҳәыр. Уаќа ҳара ҳԥатҵа ауҳашьҭыр ќалоит, ҳҵәыуар-ҳхьыр ќалоит. Ҳѡызцәа ҳрыцгәырѡар ќалоит. Ианаамҭоу Сосо ихьӡала ацәашьы аҳаркуеит, иҳарцәоит. Анарцә ҳаԥсҟәа еиқәшәарц азы Анцәа ҳиашьапкуеит. Сосо ишьҭахь ҳара Анцәа заҵәык иоуп гәыґырҭа хлаҳәас иҳамоу. Ақырҭқәа рынцәахәы, ақырҭқәа рҽоуп дахьыќоу, ара дыќаӡам. Сосо иԥсаҭа аныҳәара азин ахьҳамоу, Сосо иԥсадгьыл аҽоуп. Ҳныҳәаԥхьыӡ Сосо изы иахьыԥсаԥахогьы ҳара ҳҽоуп. Убри аќнытә, ҳара ҳаԥсадгьыл ахь ҳхынҳәуеит! Ҳара еицу ҳахѡык абас ҳаӡбит. Уи хырԥашьагьы амаӡам! – иҳәеит, еицыз ахѡык иреиҳабшәа иќаз, Важьа Сургәулаӡе.

Сара ацәгьагьы сҳәомызт, абзиагьы сҳәомызт, ус стәаны сырзыӡырѡуан. Сԥышәарақәа хар сымамкәа иахьыстиз, сеигәырґьон...

– Уара уԥаҵа зоуумышьҭи, уқырҭуаӡами? – иҳәеит, Како иаалырќьаны.

Аиаша уасҳәап, апќаѡҳәа дысҽасыз аќара иаахьмыӡґыс-шьеит. Амцеиԥш снеицрашәан:

– Уара, сара сақырҭуоу, саԥсуоу, узеилымкааӡаци уажәыгьы? – сҳәеит.

– Узуста́да, Аԥхазеҭинтәи умааӡеи?

– Аԥхазеҭынтәи ииаз зегьы қырҭқәоуп ҳәа аума ишудыруа? – сҳәан, сыхлахаҵ неилагьыжьит. – Нахьхьигьы-аахьигьы сара сызлажәбаз шәбаблақәа шәхытцны, шәнапыршьышьуа адунеи шәықәхааит, – сҳәеит гәаныла.

– Аԥхазеҭигьы Сақарҭвелогьы аѡбагьы акоуп, урҭгьы қырҭқәоуп! – инеицырҳәеит ахѡыкгьы.

«Арҭ аханатә аахысгьы ичмазцәоуп! «Изоуҳәо змаҳауа, изҭоуҭәо зкылсуа» роуп. Дара ироуҳәаргьы, ахәхәаҳәа аӡыѡры уҭахысыргьы зегьы акоуп!» – абас инытцакӡан сқьышә иныкәысҳәацәан, сгәы аасыршәыкьит.

«Аԥхьа иухәыцуа уара иумаз, ашьҭахь иухәыцуа сара исымаз!» – рҳәоит. Агәырԝа иацҵкьаз агәаанагара аныхьшәашәалак, даҽеакала абри ахҭыс, шәазхәыцыр ҟалоит, аԝызцәа акурсантцәа! Шәгәы шәҭахәыц. Аццакра, аҵыхәтәан шәахьнархәыр ҟалоит! – иҳәеит, ҳаескадрилиа аначальник Курдубов.

«Сталин дахьқырҭуоуи, ихыԥшеи рзоуп акәымзар, урҭ ахкәачрараа, ахду дубеиабацәа, уиаҟара рхы ршьышьуазар убара уҟан, аха… – иныҵакʒаны ииҳәаз иажәа иҽаламгалакәа, иҽааникылеит, абансшәа астол иахатәаз, деирманызу, ҭаҭарзу, иеилкаара уадаԝны, маиор хиқәаҵәаак.

Ишакәхалакгьы Васораа аԥышәарақәа ддырҭиит. Аха урҭ иахьа ирҳәоз, уаҵәы ирҳәомызт. Зегь акоуп, Сосо иԥсадгьыл ахь ҳцоит уеизгьы-уеизгьы рҳәеит, аха уаҵәы «еиҭашәар» ҟалон. Аучилишьче аначальник дназлаз, макьаназы зегьы ажьа ԥшқа зкыз иԝызан…

Адырхаҽены Сталин анышә дарҭон. Васораа иоурышьҭыз рԥаҵақәа дмыржьыжькит…

Ԝымыз нҵакәкәа иаанҵәеит аучилишьче сҵалеижьҭеи. Иахьа уажәраанʒа уаран-саранеи, али-блиреи сызлаз зегьы еиҳа-еиҳа аԥхыʒ цәгьеиԥш исхашҭуан. Ожәраанʒа оумашәа избоз акурсантцәа рзакәан сашьцылон. Тур ихәы, шьашәарас исыԥхьаʒоз шьыжь агылара, уажәы ашара иамакны агылара салагеит. Уимоу, аԥсра ацәа зхыскаауаз аҟарулра ацарагьы, ԝба-хԥа саат асыҭәҳәа ацәгыларагьы, раԥхьақәа реиԥш акәымкәа игәнызымго исхызго салагеит.

Абра аучилишьче аҷы сааижьҭеи, ҳескадрилиа сшьапы ныԝнасыргылеижьҭеи, иахьаҟара сгәалаҟара бзианы схы сымбацызт. Лассы-лассы измыԝлоз асалам шәҟагьы, снатәаны изԝит. Уажәраанʒа, сгәы кажь, схы кажь ишызыԝлоз еиԥш акәымкәа, сҽырхаҵаʒаны, акәтаҕь ԥымҽʒакәа исывагьыжьны ишбылгьоз, аиҳабацәа рнапы сыцқәыргыланы сышрымоу, насгьы, аԥырцәа рыԝныҵҟа сара сеиԥш иԥыруа иԥшаара шыуадаԝу уҳәа, смыццакʒакәа,

есымша зыʒбахә сҳәалоз, апасилка аʒбахә зынʒагьы исҷамыршәкәа, иԥны, сысалам шәҟәы еицарса назган, аҵаа-ҵла амахә иахьынҳалаз ҳцьаз ԥошьҭа инахәларшәны, саахынҳәит. Ҳескадрилиа сшьапы ԥнасмыргылацкәа:

– Аескадрилиа ацәаҳәа шәыԥәгыл! – адежурни имахәар ацаха ҟаԥшь аҵаны, ашә даалагылан, ибжьы ахьынʒацоз инҵицеит. Акурсантцәа зегьы ааизыԥԥын, алеи-аԥси рыбжьара, алар нархыршьылазшәа, ииашахәҵәаʒа ацәаҳәа иныԥәгылеит. Абри аамҵазы, ҳара ҳзыԥназ ауада, аҵыхәтәантәи ашә аатын, ҳескадрилиа акомандир Курдубов дааԥналеит.

– Аескадрилиа, шәыҷешәыриаш! – адежурни ԥаԥхьа акаԥ ааҭиргеит.

Зегьы амба шьаҟаԥәа реиԥш ҳнышьхныԥсылеит. Амаиори, апапка ҟаԥшь зкыз ҳасҵаршин Иван Доличи ааин, ҳаԥхьа иаагылеит.

– Акурсант, Мԥанба, ԥ-шьаҷак ԥхьаҟа! – акоманда ҟаиҵеит Иван Долич, илакыҵақәа ччаԥшьк ацәаара рыҵумбааua деихаԥсы-еиҵаԥсы дахьгылаз.

Азныказы, схы инаркны сшьапы аҟынʒа снеилыԥсааит. Аҷены иҟасҵаз, изуз зегьы неидысхәыцлеит, аха ус, сзыцәшәашаз егьсымамызт. Сышьҭахь игылаз сшыҳәар-ԥсаруаз гәеиҭазар акәхап, инапы нцәыҵырҳәҳәаны, уззыԥшузеи, уара аанарго, днасыгәҭасит.

Иҟалалакгьы, сҳәан, аҟьаԥ-аҟьаԥҳәа, ԥ-номерк рыла еиҳаз смагәқәа нышьҭакша-нышьҭакшаны, ԥ-шьаҷак неихганы, сааҳәын, снапқәа сываԥсаны саагылт.

Иван Долич сара дгәаҭаны дсыман. Ацәаҳәа уалганы, зегьы ирбо-ираҳауа цьшьарак ануиҵозгьы, ма лахь ануиҵозгьы, иаб дышьны ихәда дахшьушәа, дҵаашәшәалаʒа акәын дшыҟаз. Ажәакала, зхәы укыр, зҷы узымкуаз амыргьы цқьа ззырҳәоз иакәын.

Ипапка ҟаԥшь ааиртын, аԥхьара далагеит:

«Иацы маршруткала аԥырраҷы, зеиԥшыҟам аҟыбаԥи агәеилгареи аарԥшны ибзиаʒаны идҵа ахьынеигʒаз

азы, акурсант Мқанба, аескадрилиа акомандир иҟынтәи аԥьшьара иҭоуп. Аринахысгьы изеиґьаҳшьоит, аԥырра аус аҿы ақәҿиара ҿыцқәа! Убри анаѡс, иахьа асаат ԥшьба инаркны жәеиза рҟынӡа ақалақь ахь ацара азин имоуп! – иҳәан, асҭаршын апапка неикәеиԥсеит.

– Асовет Еидгыла аматҵ азура сазыхиоуп! – сҳәан, уажәраанӡа аарла адашьма иаҟәыстхоз сшьапқәа, уажәы сгәатҵаґара аҟынӡа ихагаланы, ишсылшоз икыдҟьо, стыԥаҿы сааин, сѡызцәа саарылагылеит.

Иахьа шьыжьаахыс схылԥа аҵыс зҭаҳәуаз, иацы аескадрилиа акомандир ицәгьамкәа уԥрит, аферым ҳәа сахьирҽхәаз азы акәын акәымзар, ас ауаа сыдгыланы, сыԥырра аҵыхәала, сыбзарӡы аӡәы инеихеиҳап ҳәа сыҟамызт. Сгәы иҭамыз, схы иҭамыз абри еиԥш анасыԥ ссир ансзылыԥха, адунеи хаара-бзаарас иамаз зегьы сыхҭырԥажә еиԥш сақәиҭны исырҭазшәа, мҵәыжәѡада сзыԥыруамызт, уаҳа ак сыгмызт.

Ақалақь ахь цароуп анырҳәа, аамҭацкгьы баша исышьҭуа сыҟазма, иаразнак снеикәҟьашан, напы мыӡәӡәа исымкуаз скьерз магәқәа счамадан мгәлыҿ цәхаԥшь ду иааҭызган, сыкрем «лиукс» иахьыртатаны, ицыр-цыруа исрыцкьеит. Смаҟа аԥыԥь, сыблуз иаҿаԥсаз сԥьаз ҳәынҵәра ѡежьқәа инадыркны, рцәа иҵыхны, ухы-уҿы рнубаало иааҟасҵеит. Иахьа знык сԥаҵа шыссахьазгьы, снатәан, ѡаԥхьа сыхәгабз нықәысшьит. Иазуухуазеи, сыҽекылыршәаӡаны сҽеиласҳәеит. Асаркьа снаныԥшылт... Аԥсра дақәгәыґуеит акәымзар, Гәында иахьа снеиуеит ҳәа дыҟаӡам. Сыблуз ҿыци, иахьа аарла асҭаршин исзиԥшааз спилоткеи схаҵаны снеир, егьа деигәырґьап анаасгәахә, абыржәыҵәҟьа сыхәда лҽанахалыршәызшәа ишызбоз, сгәеисра инацнаҵеит.

Асҭаршын иахьаӡа изымԥшаацызт исзыбзиахашаз апилотка.

– Ус уахәаԥшыр, абри ухы мыжда, хык шыҟоу иҟоуп, арахь, шә-пилоткак ахаҳҵахьеит, аха акы ахакьакьом.

Ушьҭа, хазы ҷыдала, иҽаҵаны иузаҳамʒахуазар, егьсыздыргәышьом! – днасыдышшылон. – Ҳаи, акы азыбзиамхаʒо, иҳарамхама, џьушьҭ! – саагәамҵ-хамҵуан саргьы. Аа, уажәы, Анцәа иныҳәаша, абри апилотка зынʒа машәыршәа импыҵашәеит.

– Акры узыбзиахозар, абри узыбзиахозар ауп, мап, анакәха, наѣ ихҵәаны икаршәтәуп! – иҳәан, усгьы схы аѣынʒа дзынаʒомызт, ҳәаѣьа хәыҷык иакәын аѣынтә, асҵаршын иҩ-шьапыкгьы нҵаиркьакьан, апилотка ҷыц схы инахеиҵеит. Иаргьы-саргьы рыхәҭиаак ҳарҭазшәа, аѣара ҳаигәырґьеит. Убри апилотка акәын уажәы сызҵаҽырбо исхаз.

Иахьа асаат ҧшьба инаркны, уаха асаат жәеиза рѣынʒа, ари ақалақь ахи-аҵыхәеи сахьцалакгьы азин шсымаз, ашәѣәы аҷҷаҳәа ицәажәо, асҵаршын иааимсхын, сџьыба инҭасҵеит. Схылпа аҵыс ҭаҳәуа сындәылтцит.

Аҽены амра каҵәо иԥхон. Сахьынаԥш-ааԥшуаз зегьы рыблуз шкәакәақәа рышәҵаны, рыгәқәа ҭырхьахьа иныѣәон. Сара сыблуз ахәда аҳәынҵәрақәа ыҵарбаѣа еибаркын. Сыѣәбас маѣа сʒара еихнаҵәарашәа, иалапаʒаны исымґан. Спилотка уи усгьы џьыкала иаасхәаз акәын, џьеи исхысхрын. Схы иахьынахасҵаз, аманкуртцәа реиԥш, исхаґьаны исхан.

Автобус аҩныҵѣа шоуран. Сызқәа иалҵыз аԥхʒы, цәыкәбарк аҽазнымкылазар акәхап, сѣәаѣәа инаваҵан инкыдыхәхәа аҷанынаха, сарчыхә-чыхәит. Сыхәда аҳәынҵәрақәа ааԥсыртлар, ԥша шәышәык сыкәа-смаґра инҭасыр, сыԥсы снамыргози, аха иѣалом, ссолдаҭуп. Ссолдаҭуп сҳәахт! Уԥши, сзакәу, сызусҭаҵәкьоугьы ааҳәаны, схы шсызʒырымго! Ссолдаҭым, аха скурсантуп, аха акурсантгьы егаруала курсантроуп. Аԥырҩцәа ручилишьче иҭоу курсантуп!

Уигьы егьаурымызт, сҳәынҵәрақәа ԥсыртларын, аха сгәы сҽанʒамкәа автобус фицар ԥырҩык дааҭаланы, сыхәда

аҳәынҭәарақәа ҕытаӡа ишҧыртлоу ибар? Усҟан, ани сцьыба иҭоугьы аасымыхны, иаарҳәны, скомандир ихьӡала ажәа «бзиақәак» иԥыр, нас уаҳа ақалақь ахь сҽы дырҳәуамызт. Мап, мап сшыҟоу сыҟаз, сыпсы шпамаҷхари!..

Автобус аангылеит. Гәында дахьынхозгьы уаҵәҟьа акәын. «Агәарҧ аҽы алацәгьа ыҟоуп!» ҳәа агәашә иадчапалаз аҕәыцәмаҟьагьы сылапш нахызгеит, аха хырԥа асымҭеит. Барбоси сареи ҳаибаршәақәахьан, аха акыр ҵуан, ҳхаҵкы кеибамыршәуа ҳаишьцылахьазиижьҭеи...

Агәашә алыкә нылсыршәан, сынҵалт. Борбос «аақ» аҳәан, иԥаҵҟьеит, аха санадыр: «хәмар, ҷьаным, хәмар!» аҳәарашәа, аҵыхәа рышәшәо, адунеи азна исеигәыргьаны иаасҧылеит. Ахы снапы ныҚәысшьит. Инасыдпала-аасыдпалан: «Уаала, Гәында дахьыҟоу усырбап!» аҳәарашәа, саԥхьа инагылан, ахәда иахаз адаҷ еихаԥса ырхьар-хьаруа аҽынанахеит.

Гәында аҵлаш амҵа амшьамба каруаҭ еикәаԥса даниаланы дыцәан. Сара саԥхьа Борбос налхагылан, иналыфԥыаалыфԥит, аха ҽырҵыс лымамшәа анаба: «егьсзеилкаауам, уара угәы иаанагозеи!» аҳәарашәа, иаасыхәаԥшит. Саргьы снеины слыхәаԥшуан.

Ахцә дура уажәы имодаӡам, аха Гәында дахьыпшӡаз адагьы, лыхцәқәа ԥбаны иҧаны, икахәхәа-кахәхәа лгәы иқәын. Уи дзымҵаиаз аҵла сыжәԥахыр надыстҵан, акыраамҭа слыхәаԥшуан. Гәында уажәы еиҳагьы дыпшӡан. Еиҳагьы дысгәаԥхон. Иааԥшуан лыхәда ҵәыцеи, лгәы аҟәашреи.

Барбос аԥ-шьапык ирыҚәтәаны, аблақәа ааихмырсыгьӡакәа исыхәаԥшуан. Ԥаԥхьа ахы снапы ныҚәысшьын, ҳаскьын қыцәк аахыстҵәеит. Ашьшьыхәа Гәында ллымҳаҽы иназган, ианынҵасырхәмаруаз, лнапы зҽаалырхаз, схы самырхәаӡакәа, искыз сҳаскьынгьы снапгьы неимлагәа илкит.

Ахьышәҭҳәа даақәтәеит.

– Умар, сылашара! – лҳәеит, лара! – Уаазгазеи, егьаншамегьаныхәлам?

– Сааит! – сҳәеит.

– Ааи, аха ари амчыбжь соурышьҭҙом умҳәаз? Аха урҭ зегьы абасҭаху, ишакәхалакгьы уааит, ԥшҙала! Уаҵәгьы уаа, уаҵәашьҭахьгьы уаа, есымша, есымша уаала! – снапы аамҵарсны, слыманы аѡныҟа лҽыналхеит.

Гәында, азал агәҭа астол гьежь игылаз снадлыртәалан, егьи ауада дныѡнамшылац шысҳәоз, ѡ-ҵкык наҟ-ааҟ лмахәарԥәа ирхаршәны дааѡагылеит.

– Абарҭ иреиґьушьозеи, Умар! – лҳәан, сыхәда лҷаахалыршәит.

– Аѡбагьы бзиахәқәоуп! – сҳәеит.

– Мап, мап, иреиґьушьо алых, уара еиҳа иугәаԥхо сшәыстцар сҭахуп!

Сеиҭаналыхәаԥшит!

– Ус анакәха, абри бышәҵа! – сҳәан, лыҵкы каҳуа ԥштәала снапы нахьысшьит. Днасыдҟьан луада деиҭаныѡнашылеит.

Сара саԥхьа иқәыз, апатреҭқәа згәылаз альбом саахан инасымҵасҵеит. Раԥхьатәи адаҟьаҷы сылаԥш нақәшәеит, Гәында жәаф шықәса анылхыҵуазтәи лпатреҭ. Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит хышықәса рышьҭахь Гәындеи сареи ҳанеибадырызтәи аҵх…

…Аҷены акурсант маҭәа ҷыцқәа ҳшәырҵеит. Зегьы ргәырґьара ҳәаадан. Уажәы-уажәы еилыбзаауа, аԥшҙара икны иаго, акурсантцәа рыжәѡахырқәа ирықәыз рпагонқәа ргәазхара ирызбомызт.

Зегьы, даҷеазны еиԥшымкәа, рхылпақәа аҵыс ҭаҳәуан. Аучилишьче аҭалара ииаз акурсантцәа аҙәгьы ихы-игәы дахьымхәит. Уи моу, Сосо изы аеҵәа зырҵәуоз «иашьцәа» гәакьақәа ршәы ршәырхит. Рԥаҵақәагьы рсеит. Уажәраанҙа, Сосо иԥсадгьыл ахь ихнымҳәыр аҷеаԥсра азҵоз ақырҵуа ҷкәынцәа, ргәырѡа хьшәашәеит. Рыѡныҟакәа рахь ахынҳәра иахьхәит. Иаразнак, ихырҟәҟәа-ҷырҟәҟәаны акәзаргьы урыс бызшәала ацәажәара иалагеит.

Исыздырам иззакәу, аха убри аҷены сгәалаҟарақәа ҷеимкәа, слахы смаабуа сескадрилиаҷы сыштәаз, анахь иҟамкәа, арахь иҟамкәа, Васо дгәырґьаҵәа даасыдыххылан:

– Уааи, уаха, цасҳәагьы, кәашара ҳцап! – иҳәеит дгәырғьаҵәа.

– Аиеи, кәашара умцакәа, акәашаѡ исахьагьы умоуп, аԥсцәеирымга! – сҳәеит, снаиқәгәамҵын.

– Изуазеи, уара ссахьа бжьысны! – иҳәан, ипилотка ааихыхны, аҵзымц иадҟаиҵалаз ҳсаркьа ѡаза цәѡабжьа днахәаԥшит. Саргьы саахьаҳәын, асаркьа снаныԥшылеит.

Васо ихы акәмаҷираҵәҟьа, ракәадак иаҟараны, икәымпылҙа аҭагә иақәгылаз азмырхакәа, амза҃ҽа асахьа аҭаны, убри аҭагә авара҃ҽыҵәҟьа ашәахсҵа ҽа҃ҽаҙа ианын. Саалҟьан, ахагацәа реиԥш, скьатеиах ԥҵәо, сгәаҭә ҷалартә аҟынҙа аччара салагеит.

Васо ажәак мҳәаҙакәа, дааин, ашьшьыҳәа сывара҃ҽыҵәҟьа даатәеит.

– Егьаурым, Васо, афенди, «хы ыҟазар, ахылԥа ахалап!» Ишԥоуури, ҳзықәшәаз ауп. Ибзиоуп нас, ус уара иануҭахха, кәашарагьы ҳцап! – сҳәеит, игәы сырхашарц.

– Иудыруама акәашашьа? – Васо даасҽаԥшит.

– Мамоу! – сҳәеит.

– Саргьы исыздырҙом, аха зегьы акоуп, ҳцап! – иҳәеит.

– Ҳцап! – сҳәеит саргьы.

Ахәылбыҷеха, Аԥыни-Кәаԥыни реиԥш, ҳҽынаҳхан, уа ҳааигәаҵәҟьа иҟаз аклуб ҳныѡналеит. Амузыка абжьы аҭуан ҵнахуан. Сынтәа аԥырратә училишьче иалгаз акурсантцәа, рыхҟәа ԥхьаҳәаны, аҙгабцәа кахәхәа-кахәхәа, адырдхеиԥш иқәгьыжьааны ирыцкәашон!..

Ҳаиси-еисиуа, ҳнеин, рацәак иахьырҽырхасҵамыз кәакьк ҳҽеынкыдаҳкылан, ҳнатәеит.

– Ани дигәыдыҳәҳәаланы дшикыу убооу! – Васо днасыцәхасын, курсантк игәы лхы адҵаны икәашоз аԥҳәызба ҭыԥшҙаак сналыхәаирԥшит.

Амузыка еихыжьжьеит. Хәбаҟа шәымҵа, азал еихҳәаеиҵҳәа иакәшаны итәан зегьы. Ус, аҙә даақәгылан: «Аҳәса хәычқәа рыкәашара!» – иҳәан, ѡаԥхьа ипипи неиҽеикын, аоркестр иааҵнарҟьеит!

Иихәаз иаанагоз ҳәа акгьы ҳзеилымкааит, аха уи агәхьаа зкыдаз, иубаз еицәа убеит ҳәа уажәраанҙа, аҧкәынцәа аҙгабцәа кәашара ишықәыргалоз, уажәы аҙгабцәа аҧкәынцәа кны кәашара иқәыргало иалагеит. Изқәысҵара, изакә рыцхәароузеи ҳәа иԥьашьаны сшыԥшуаз:

– Иҟалома? – лҳәан, ҙгаб ҵәрышкәак дааины даасхагылеит.

– Сара соума бызҿу! – схы сҩахан снаԥаԥшит.

– Ааи, ааи, иҟалозар!.. – лҳәеит еиҵа.

– Изакәызеи иҟало? – сҳәеит.

– Суцкәашар сҵахуп, иҟалозар! – даахәантеи – сантеит, аԥҳәызба.

– Аа, бсыцкәашар бҵахуп, аа? – сҳәеит, сҿы акуа-иашьҭуа, сҩагылан.

– Ааи! – лҳәеит, лцәа дынҵаҙыҵны.

– Сара ари акәашашьа сыздырҙом, Анцәа иԥьшьаны! – сҳәеит.

– Иуҵарцгьы уҵахҙами? – деиҵанасҿагәыбзыҕит.

– Ишԥасҵахым! Сагьбыцкәашагәышьон, аха ашьапы еихгашьаҵәҟьа сыздырҙом...

– Ашьапы еихгашьа дырны, ара уеизгьы-уеизгьы аконкурс азыҳәан ҳауцәырҵхуа!...

– Ауп, аха...

Акәашара ҳналагеит. Аха иазууазеи, сшьапы ааихызган, иамуит, иамуҵәҟьеит. Смагә дуқәа рыла, уажәы-уажәы лшьапы саҕрагылон. Аха лара егьҟамлаҙазшәа, ацәажәара даҿын.

– Ухьҙ соуҳәар ҟамлари? – лҳәеит, зныкыршәа.

– Изыҟамлозеи, Умар сыхьҙуп! – сҳәеит.

– Саргьы Нина сыхьҙуп! – лҳәеит, лыбжьы ныҵакшәа.

Амузыка ианалга, смахәар аанкыланы, сҵыԥаҿы ҳанааи, Васо дыҟаҙамызт. Нина лҩыза кәашара дылгазаап. Ихы «аԥсард» ашьҭақәа анпыҟҟала, аԥьар днарылызбаит. Иара иаҵкыс раки ҙаки еиҳаз ԥҳәызбак длыҵапаҕәны дааиуан...

… Акәашара аанҵәааншәа Нинеи сареи ҳаицыкәашон.

Абас ауп Нинеи сареи уи ауыха ҳаибадыршьа шыҟалаз. Убри аахыс акыр ҵхьан. Лассы-лассы ҳаиԥылон, ҳаибамбаргьы ҳзычҳауамызт…

…Нина лыхцәы акны иԥаны, лҳара амацәаз ахы икылуршәо, дышәшәа-шәшәо дааѡналеит. Саргьы сальбом неикәасыԥсеит.

– Сышԥоубо? – лҳәан, асадаԥ ҳәынҵәра еиԥш лыблақәа ҭыԥхо, дааин саԥхьаҵәҟьа даагылеит.

– Бара ибыцназго Нарҭаа раҳәашьа заҵәы Гәында ԥшҳа лыда, аԥсабара иагәаԥханы иашахьоу аҳәгьы дыҟам! – сҳәеит, лнацәкьара кахәхәақәа аанкыланы.

– Гәында уҳәама? – дсазҵааит.

– Ааи.

– Уи дызусҵада зуҳәа?

– Уи Нарҭаа ашәѡык раҳәашьа заҵәы лакәын. Баѡлашала мацара ддырчон. Адунеи иқәу зегь реиҳа дыԥшҳан. Аханқаруаса дахьықәтәаз, лнацәа кыллырҳәҳәар, аҵх каххаа илырлашон.

– Ус дшыҟаз уара иалудырарауазеи, дубахьазма зныкыр? – акыр-кырҳәа дааччеит.

– Сара дсымбацызт, аха адунеи зегьы аҿы, жәлар репос дуҳҳақәа ирывагылоу, нарҭаа ашәѡык ирызкыу аԥсуа жәлар рҳәамҭа сымдыруеи, самыԥхьахьеи! – сҳәеит.

– Нарҭаа аԥсацәазма? – дҵааит.

– Ааи, аԥсацәан… Аԥсны инхон. Хьҳи-ԥшеи, хаҵареи зғымыз, шәара зқәымыз, шьхаруаан.

– Нас лара Гәындагьы…

– Бгәы иацәымғымзар, сара иахьарнахыс Гәында ҳәа басҳәалоит! – сҳәеит.

– Уара иуҭахыу зегьы бзиоуп!..

Убри аахыс Гәында ҳәа слышьҭан Нина…

…Адгьыл сықәымкьысҳошәа акәын ишызбоз, Гәында аеҵәыш еиԥш саԥхьа дгыланы дахьнеиуаз!

Гәындеи сареи агәашә аҟынӡа ҳааскьанагеит Барбос. Сан ақалақь аҟынтәи дааныӡа! – лҳәан, лнапы ахы инықәылшьын, ҳҽынаҳхеит.

...Аклуб аҽы ҳаннеи, ауаа еизахьан. Ауыха акыраамҭа акәашара ҳаҽын.

Убри икәашоз зегьы, Гәындеи сареи иҳахәаԥшуазшәа збон.

Асаат жәаба рзы ҳандәылҭит.

– Уаха сара унаскьазгоит! – лҳәеит, Гәында.

– Ҟоҳ, ус иԥшаҟало! – сҳәеит, аха ларгьы илмуӡеит. Нас сара рацәак лыцымҳәакәа, ҳѡыцьагьы аучилишьче ашҟа ҳхы рханы, ашьшьыхәа ҳҽынаҳхеит.

– Умар, уаҭәы ҳаиқәымшәаӡои? – иаалырҟьаны дҭааит Гәында.

– Уаҭәы ҳзеиқәшәаӡом! – сҳәеит, ҳаззеиқәымшәо ҳәа рацәак саламлакәа.

Гәында илдыруан ҳара ҳаучилишьче аҽы ҳазҽу атәы аҳәара азин шҳамамыз, убри аҟынтә, ларгьы ҭангьымцынгьы дсазҭааӡомызт. Аха илгәазырԥхаз уара идыр:

– Уаҭәы шәԥыруама? – деиҭаҵааит.

– Уаҭәы маршрутла ҳшыԥыруаз игәѡарамкәа издыруан. Изаҳарыда, уажәы ара уеизгьы-уеизгьы, маӡа дусгьы иҟоузеи сгәахәын, схы аалымасырҽхәар цәгьа исымбеит:

– Уаҭәы ҳԥыруеит, аха ҳаԥрыҭәҟьоит! – сҳәеит.

– Ихараны шәԥыруама? – сҳәашьа лгәамԥхазар акәхап, дагьаатгылеит.

– Мамоу, хараны ҳԥырӡом. Хѡык машрутла ҳаицыԥыруеит ауп! – сҳәеит.

– Шьыри, уара узыкәтәоу аҳаирплан руа иарбану здыруазар, шәаныҭԥрааруа сшәыхәамԥшуази! «Амѡа алԥха уоуааит!» «Аԥша заҭәы умѡанызахааит, сыхаара, Умар!» – наушьҭасымҳәози! – смахәар лыѡ-напык рыла иаанкыланы, лхы сыжәѡахыр инықәылҭеит. Гәында илҳәаз сгәы аарԥшаашәа саақалан:

– Санықыруа, сызлаԥыруа аҳаирплан наԥшыхақә иббар бҭахыҵәҟьома, Гәында? – слазҵааит.

– Сыԥсы аҟара исҭахуп, уара умсааит! – днасылаҳәаҵеит.

... Гәындараа ҳаеродром ахьыҟаз ақалақь аҵыхәаҷыҵәҟьа инхон. Лыѡны даадәылҵны, шьаҷақәак ныҟалҵар, адәы даақәгылон. Убрантәи дыԥшыр илбарҭан, ҳҳаирпланқәа ахьытԥрааузаз астартгьы. Уимоу, ҳашныҵԥраалак, рыѡны ҳнахыуааны, ажәѡан ҳналалон.

Саахәыц-хәыцын:

– Ус акәзар, уаҵәы, иагымкәа-иацымкәа, асаат быжьба рзы, ани шәыараҷы аҵаа-ҵла ахьгылоу амҵаҷы бнеины быԥшыз. Х-ҳаирпланк ѡыҵԥраны, абас, шә-метрак раҟара ҳаныѡхашыло, сара «бочка» ҟаҵаны, сҳаирплан аасырҳәуеит. «бочка» захьӡыз Гәында ибзианы илдыруан. Убасҟан бара бацәымѡашьо, игәѡарамкәа еилыбкаауеит «бочка» ҟазҵаз сара шсакәу! – сҳәан, саҵасӡаны схы снахыҷхәеит.

– Быжь-саатк рзы акәым, уи аҵаа-ҵла амҵаҷы, асаат фба рзгьы снеины сузыԥшлоит! – даагәыргьан ахәыҷқәа реиԥш, атрым-атрымҳәа дѡышьҭыпа-ѡышьҭыпеит.

... Адырѡаҷены аарла ианааимыггоз, абыкь абжьы зегьы хыла-гәыла ҳааиланаҵеит...

Шәымҭақәак рышьҭахь, зегьы радла ҳнеишьҭагыланы, акрыфарҭахь ҳцаны какалк кны ҳхынҳәит.

Иаразнак, аԥырцәа рыматәа наҳшәаҳҵан, ихианы игылаз аидара шьҭыхга амашьына ҳнақәтәан, ишшара ианааашоз, ҳеродром аҷы ҳанкылсит.

Амшын агәы казказра улаԥш ахьӡараҳа, улаԥш ахьӡомызт ҳара ҳҳаирпланқәа ахьыԥыруаз акаршәра. Изаҟаразаалак ԥша шәышәырак ҷьара иқәацомызт. Шәымҭак аҟара сыблақәа кыдхаланы сыԥшуан. Абри ҳәаа змаӡам акаршәра зы-мшын дуӡӡа анаѡыс дунеик, даҷеа ԥсҭазаарак ыҟоуп ҳәа уаѡы игәы иаанагарымызт. Сыԥшын, аха абри ами ҳәа, сара сышьха дгьыл маҷӡак иадамзаргьы исгәаладыршәаша

егьызбомызт. Сара саныхәыҷыз, саныхәыҷыз моу, абрахь санааузынӡагьы, сқыҭан «Аныхамҵа» ҳәа изышьҭоу адәыхәхәаҽы, мҽышала арпҵарцәа аимҵакьача иахьасуаз, аҽеҟәа ахьдырыѡуаз аҟара идуз даҽеа каршәрак уаҳа ҷьаргьы иҟаӡам ҳәа агәра ганы сыҟан. Ах, заҟа сгаӡааз, заҟа сыцқьааз, заҟагьы схы ласҵа, аӡы аѡада ицоит рҳәар агәра зго сышпаҟаз…

«Аныхамҵа» ҳәа сзышьҭоу, усҟантәи сқәыпшра сгәаланаршәеит, исгәаланаршәеит, зны Нури сареи еимаҳкыз. Аимакра аҽгьы ҳнымхакәа, хәыҷык ҳаицәнархьшәашәеит. Уи шыҟалазгьы абас ауп:

Шьыбжьышьҭахьк, арасра ҳалатәаны, аҭырас еимҽапа шыҟаҳҵоз, ҳшыхәмаруаз, исгәалазыршәааз уара идыр:

– Аҳы, Апсны дуӡӡеи, Адунеи дуӡӡеи иреиҳау удыруазар? – иҳәан, иҽашыз апхӡы имахәар неиҽҳәаны иааирыцқьан даасҽапшит.

– Закәызеи ииҳәо, мшәан! Апсны дуӡӡа еиҳами, уара! – сҳәеит.

– Мамоу, адунеи дуӡӡа еиҳа еиҳауп, иузымдырит! – иҳәеит.

– Ҳа, ҳа, ҳа! Уанаҷьалбеит, заҟа угаӡоузеи! Баба есымша, Апсынра дуӡӡа Анцәа иныҳәааит ҳәа асасцәа анизааилак, дышныҳәогьы умаҳаӡаци? – сҳәеит, Нури уеизгьы-уеизгьы дышиашам агәра исыргарц.

– Мамоу, адунеи еиҳауп! – иҳәеит, еиҭа.

– Уаала баба иахь, умшәозар! – сҭырас еимҽапақәагьы арасра иналапсаны, сѡагылеит.

– Сзыршәахуеи, уаала уҭахызар! – ҳаиманы Баба иҽы ҳааит. Еимаҳкыз зегьы иаххәеит.

– Мамоу, дад, Апсынра дуӡӡа зырҳәо, зегьы иреиҳауп ҳәа акәзам. Шәара Апсны адгьыл Анцәа ду шәахимбааит! – иҳәеит Баба.

Сара схы аасыбҕы-аасыбҕит…

– Мқанба, аинструктор дупхьоит! – сѡыза даасыдгылт.

Ҳаинструктор астарт аҽы акурсантцәа дахьрацәажәоз сааидыххылан, сымаҷа саргәцыста ианаадыскылоз, арапорт аҟатцаха сымҭакәа;

– Маршрутла аҧырразы ухиоума? – дсазцааит.

– Ҳәарас иаҭахузеи, сыхиоуп, аҩыза алеитенант аиҳабы! – сҳәеит, сҽынеидыҧсаланы.

Ҳаинструктор илеишәа цәгьан абжьааҧны, аха маршрутла, ма азонахь, мамзаргьы, раҧхьа акәны, ҷыц ҳхала ҳандырҧыруаз амшқәа раан, цәгьала иҟазшьа ирыбзион, уимоу, дагьҳахәмаруан, дагьҳасамарҟәылуан.

– Аҧырра аан ишусырбахьоу еиҧш, ахсаалеи, узхыҧрааруа аҭыҧи неихшьало, умыццакъакәа... – иҳәан, иахьынъазалшоз дсабжьеит. Сышлемафон алымҳақәа иара инапала исзеибеиркит. Нас сҩызагьы саргьы ҳмахәарқәа ааикын, ҳҳаирпланқәа рахь ҳиманы иҷынеихеит.

Аныцҧраара ада ус ҳамамкәа, ҳҳаирпланқәа ҳархиеит. Сара сгәы аҭра иҭагыломызт. Издыруан уажәы Гәында аҵаацла амҵа дгыланы дышсзыҧшыз.

«Баангыл, иаачҳа, уажәыцәкьа иббап, арҭ ҳах-ҳаирпланк иныцҧрааруа рҟынтә, сара сзықәтәоу аҳаирплан!» – сгәы сынҭацәажәеит. Абри аамҭазы аҽенытәи аҧырцәа напхгара рзызуаз аподполковник, нахьхьы дахьтәаз, имикрафон неиҷеикын:

– Актәи, аҩбатәи, ахҧатәи аҧырра азин шәымоуп! – ибжьы гәаҩаъа, слымҳа инҭаҩит. Нахьхьи, абираҟ шкәакәа хәыҷ зкыз афинишиоргьы, ҳазлаҧырран иҟаз амҩахь инаирххеит. Уи иаанагоз аҧырцәа реиҳабы ииҳәаз насыгъоит, шәымҩа хиоуп ҳәа акәын.

Аҳаирпланқәа ахҧагьы неицыцҧраан, адгьыл ааныжьны, иҩхашлеит! Закәанла, аҳаирплан 50 метра ихалааҥа, аҧырҩы икабина днавҧшны, адгьыл ахь дыҧшлароуп, аха сара адгьыл сыҽшынаҟәыстхазцәкьа, цаҟа сымпшъакәа, сҳаирплан шаҟа аҽаҳаранакуаз узырбоз априбор ахыц сахәаапшуан.

Еиҳа-еиҳа сҳаирплан ажәѡан ахь ахалара иаҷын. Априбор сылаԥш ааҟәысхын, аҳаирплан ахы снықәыԥшны, саԥхьаҟа иԥырны инеиуаз синструктор иҳаирплан снахәаԥшит. Сѡызагьы сарҕьарахь ала дсаҟараны дѡеиуан.

Ѡаԥхьа сҳаирплан априбор снахәаԥшит. Сҳаирплан шә-метрак аҷеышьҭнаххьан. Абыржәоуп сара сзықәтәоу аҳаирплан иарбан руоу, Гәында ианылсырдырша сҳәан, аццакра иҵегь инацыстцан, ашьшьыхәа сарма шьапы сҳаирплан апедаль инақәсырҕәҕәан, сыштурвал аариашашәа, сармарахь саннаха, сҳаирплан мацәыс еимҟьарак аиҳа ахмырҵкәа, иаарҳәны, егьҟамлаҙазшәа, ѡаԥхьа раԥхьатәи аԥрышьаҷы ишьақәсыргылан, сҷынасхеит. Ари уажәы, хымԥада, Гәында илбеит, егьа деигәырҕьеит аасгәахәуаны:

– Актәи, аѡбатәи, ахԥатәи! Аԥырра шәаҟәыҵны,аеродром ахь шәгьыжьы! – иҳәан, ҵаҟа итәаз, аԥырцәа реиҳабы ибжьы аагеит...

«Аҳауа гәаҭацәа амш цәгьа ҟалоит ҳәа адырра ҟарҵазар, акәхап! Уи еиҳагьы исзеиҧуп. Уаха Гәында лахьгьы сцап, ҳаинструктор дысзылыԥхар!» – сгәы инҵысҳәааит. Иаахагьыжьны аеродром ахь зхы рханы идәықәлаз ҳаинструктор, сѡызагьы саргьы ҳнаишьҭалеит.

Шәымҵақәак рыла аеродром аҷы ҳҷеынкаҳаԥсеит. Ҳҳаирпланқәа ырҵәаины, рҵыԥқәа рҷы иааҳаргылан, ҳҵыҵны астарт аҷы ҳмааицкәа;

– Аекскадрилиа, ацәаҳәа шәықәгыл! – фицер ԥырѡык ибжьы нҵицеит. Зегьы аттаҳәа инеивагылт. Иҟалаз закәу сзымдыруа сшыԥшыз, аԥырѡцәа реиҳабы дтәаа-маауа даа ин, ацәаҳәа иқәгылаз акурсантцәа раԥхьа даагылт.

– Акурсант, Мқанба, ацәаҳәа уалҵ! – иҳәан, иҷеыриашаны даагылт. Егьырҵ афицарцәагьы ааивагылт.

– Сзырѡуеит, аѡыза аподполковник! – саԥхьа игылаз акурсант еихасыҟәшәа иҟаз ижәѡахыр апҟаѡ аахсыргеит. Иҕәҕәаны самхасцәазар акәхап, амалагьы, ихьыѡршәа иҟаз ижәѡа зынӡа инеихьыԥсааит. Нас деиҵакы-еиҵакуа,

днеиҭатцны, амҩа ансиҭа, бзиак ишазҳәамыз сцәа иалашәан, сшьанҙаақәа еидыкшало, саалҭын, ацәаҳәа аԥхьа саагылт.

– Иахьатәи маршрутла аԥырраҷы, аԥырра азакәан ишатцанамкуаз ала, ажәҩан аҷы хаԥышәала «Бочка» ахьыҟоуҭаз азы, жәамыш аԥырра уаҟәыхуп. Убри анаҩыс, ҩымыз ақалақь ахь ушьҭра атцыхәа ԥҵәазааит. Аҩыза, алеитенант аиҳабы, абыржәыҵәҟьа аԥырра даҟәыхны, уаҵәыҵәҟьа ашьҭатцарҭа ахьчаразы ҟарулс ддәыкәҵа! – иҳәан, аподполковник иблақәа ҵырҟәыҷены даасыхәаԥшит.

– Аҩыза, аподполковник, ажәак сҳәар ҟалома?

– Мап, иҟалаҙом! – сааҷахиҵәеит.

«Ҩымыз дуззаа Гәында лыбла сынҭамԥшҙакәа!» – сынкагәырҩеит сеиҵаҭәгәа сахьгылаз!..

* * *

Угәалашәарақәа уара иуцуп, ауаҩытәыҩса! Агәалашәарақәа, ацәқәырпҵа еиԥш есқьынагьы ихыш-хыҵәоит. Уара, адгьыл уақәлахоз ҷьызшьоз, иузгәамҭаҙакәа ушлацқәа неилаҩҩуеит. Иузгәамҭаҙакәа, ажәра хьшәашәа шуҭаауа адырра узҭо, цәаҳәа еиқәатцәак, имҳәа-имырза, раԥхьатәи ашәахсҭа еиԥш, уҙамҩа аҷалнадоит. Уажәра уҭаанҙа игәоумҭацыз уарма благьы аԥыр-ҵырра иалагоит. Уажәраанҙа игәоумҭацыз улаԥықәшәагьы дыррак унаҭоит, аха уара иуздырҙом, уи адоуҳа иузаанашьҭуа ацәанырра гәырҩоу, гәыргьаҷҳәашоу! Уара иуыздырҙом, избанзар, есымша иуцуп угәыҕра еижьага. Агәыҕра еижьага, гәырҩеигәаҟреи урылганы, ажәҩан ахь уханагалоит, угәалашәарақәа ҷыцххараҙа рыԥсы рханатәхәоит!

Агәалашәарақәа, агәалашәарақәа! Агәалашәарақәа, ахҵыс сахьақәа рыԥсы рхазҵо, даҷазныхгьы ахәыцрақәа ирыԥсахацу, гәырҩа-гәырчы иатцабзаҳәо. Агәыҕреи агәалашәареи ахьтәы цҳа рыбжьазҵо, амши-атцхи абырфын хац еиԥызшьуа...

...Стәоуп ажәра шкәакәа исҷанарҳәҳәыз асы-шәыб сҷалаҳәуа. Абыржәыҵәҟьа акәушәа ашацәа ртәарҭа иҵыҩ-

уеит, Сибраҟа асыҭәҳәеи афырҭыни иргәылыхәхәа иааѡуа аҳаирпланқәа рыбжьы.

Саргьы сқәыпҵзахуп! Абыржәы акәхуп аҧсҭазаара арҟыра мѡа сананылаз. Алакә еиҧш сажәра ныҵабеит. Акыр-кырҳәа, иаалырҟьаны, инасҷаччеит сҷара анасыҧ. Сгәалашәара, исыциз, исыцыҧсуа амҵәыжәѡа снытцакны ҳаеродром ашҵа инҭаҧрит!..

* * *

Аҙын аҟарулра еицәасшьо акгьы ыҟамызт. Зыҧсҙы аамуаз аҧхәыс леиҧш, уахатәи аҵх, аурҵ шыҵәаа-ҵәаауаз, асыҵәҳәа шеиланарѡынтуаз, иҟьаҟьаҙа иаашон. Аха дгьыли-жәѡани неиматҵәозаргьы, уҭып аҷы угылазар акәын. Усоуп ар рзакәан шыҟоу.

Уаха ҟарулра ицоз срылан саргьы. Уцгәы ҧсы адәахьы икауршәрымызт. Еимаѡны илеиуаз асырҳәы, икаҧсаанҙа, афырҭын аҵасны еиланаргьежьуан. Аѡны ахыбраҟәа ирхьынҳалаз ашьашьалқәа еилаарцыруа, ахьҙы рхьыхәхәа, икахәхәа-кахәхәа икнаҳан.

Ҳшәақьқәа «ашьхәа» иарганы, ицыр-цыруа иахьқыдгылаз, иаакыдхны ҳандәылҵны, зегьы ацәаҳәа ҳныкәгылеит. Аҟарулцәа еиҳабыс иҳамаз алеитенант Сидорови, уи ауыха ҳаучилишьче аҷы ҷаҧшьаѡыс иҟаз амаиор Курбатови, рмахәарқәа адима ҟаҧшьқәа рыҵаны, иааин, ҳаҧхьаҵәҟьа иаагылеит. Иззакәу сыздырам, абри Иван Долич иеиҧш, аханатә аахысгьы, лахә-лахәы дсыхәаҧшуан, аха сара ҵангьы-мцынгьы сҿиҷасыжьуамызт. Ҧсыхәа ахьынҙамаз, сивсуан. Мшәан, убриаҟара дуаѡымызт, акәымзар, митә ҟалама данаасывала, сымаҷа саргәҵысҵа ианаамҭаз...

Ажәа ахы мҳәакәа, аҵыхәа узҳәом. Аҿены ақалақь ахь ацара азин сырҵан, сыццакы-ццакуа сышнеиуаз, Курбатов даасҷаҳаит. Данаасывысуаз, сымаҷа схы инадыскылеит. Иаргьы имаҷа ихы инадикылан, даатгылеит.

– Ақалақь ахь ацара узлақәиҭу ашәҟәы сырба! – иҳәеит, иҧынҵа ахәыдыра хыҟаҧшьааҙа.

Иаацәырган, инеисыркит.

– Ушьҭа ухынҳәны уахьааз уца. Ушнеилак, укомандир иаҳәа, ақалақь аҿы афицар данупҵыло, ухымҩаԥгашьа ахьузымдыруа азыҳәан ушсырхынҳәыз.

– Аҩыза, амаиор!

– Ҷыумҭын! Иудыстцаз нагъа! – сыга-сҿы амырҳәаъакәа, сҿы ҩеихеикит...

Иҟастцагәышьооз, усгьы нықәашәа бзиак ылызкаауаз сакәъамызт, зынъа сгәы нкыдҳан, сваа-ваауа сышьҭахьҟа саахынҳәит.

Ашьҭахь, скомандир диԥхьан днеиган, укурсант санивс ауп имаҷа ихы ианадикылаз иҳәазаап. Ишьапқәа шьҭыхны икыдымҟьаъакәа дсывсит иҳәазаап. Ажәакала, скомандир ари заҳаз соума, иҳәан сааъаб сыла иаирбеит... Урҭ зегьы уажәы амаиор Курбатов иблақәа ирхызбаалон.

– Згәы рахәым аъәыр уҟоума? – дцааит Курбатов.

– Мап, зегьы ҳагәқәа Анцәа ишиҳәара иҟоуп! – акурсантцәа рыбжьқәа неиларыԥсеит. Сара ҷымҭъакәа, аҭыхәаахьшәа сахьгылаз даасҷаԥшын:

– Уара зҷумҭуазеи, исҳәаз умаҳаъеи? Узлазбо ала, угәқәа еиҟарам ҳәа сыҟоуп? – илаԥш насылаирҟацеит.

– Иашагәышьоуп, аҩыза амаиор, рацәак схы еиқәшәамшәа збоит! – сҳәеит, гызмалрак аҭамҵакәа.

– Ухы еиқәшәам, ыы? Алеитенант Новиков, акәрсант схы еиқәшәам иҳәеит. Дганы, аилагацәа рҳақьым дирбатәуп, абыржәыҵәҟьа! – иҳәеит, иԥшынҵаъаны.

– Сара схы сыхьуеит ҳәа ауп исҳәаз, аҩыза амаиор! – сҳәеит, сыбжьы нытцакны.

– Унапы ухы иадымкылаъакәа, афицарцәа урывыҩрны ақалақь ахь уанцо, ухы еиқәшәоуп, асаат еиԥш аус ауеит! Уажәы ҟарулра ацара амҩа уанықәгыла, иаразнак ухы абру алҟьеит, ыы? Акымзарак, ари асыҵәҳәа ҳамҭак уныцәгылар, ухы аҭыԥаҟны ашәымҭак инагаганы иҵанартәоит! – иҳәан, Курбатов Новиков илымҳа дынҵахәыҵхәыҵын, днаҳадҵны дцеит.

...– Сара ҟарулра ацара ахҧатәи агәаран аҟны исыҟәшәеит. Аҭх агәы анааиѡнашоз, аԥьаҧҳаны зыѡназ склад дук снадыргыланы, уааҥза иқәгылазгьы, сназгазгьы хынҳәны, аҟарулцәа хҭыҧ ахь ицеит. Уажә адагьы ҟарулра сымцацкәа сыҟазма, аха уахеиҧшҭәҟьа ауеиа бааҧсы сымбацызт. Асырҳәы илеиуаз, еилаѡынтны, нахьхьи, ԥьара еиқәыжәахәа, еиқәырчаҟәа ишьҭанаҭон. Иҭәаа-ҭәаауаз афарҭын улымҳа ҭнахуан. Сара уи ауыха иҕәҕәаҭәҟьаны сеилаҳәан. Сбамба еиқәеи, сбамба кьаҷи сшәын. Убри ахыхь сышнел, сышнел ахыхь асысцәа зыҵҟьаз акәалҙ иаѡызаз схам ду сшәын.

Ауыха, афырҭын, асыҵәҳәа шауазгьы, убри аҟара иҕәҕәаны иҭаауан, схамы аҵыхәа иадшәылаз ашьашьал, сахьынеиѡеиуаз, асы иахьыласуаз, ихәхәа-хәхәаҙа аҭәаҕәасҵақәа аннаҭон. Аѡнынтәи пасилкала исзынарышьҭыз аласатә напҭырпақәа хпа еихарпаны исымҕан. Убри ахыхь, аучилишьче аҷы ҳасҵаршын иситаз абаикатә напҭырпақәа, аҿыѡрадаҕь еиҧш, еиҧхьчаа-еиҧхьчааҙа хыхь ирхарпан. Ашәақь аҵҕа сыжәѡахыри, смахәари ирхаломызт, аҟынтә, ус, наҟ-ааҟ смахәарқәа ирынҵаны слеи-ѡеиуан. Анцәа имчала, еибашьра-еибакра ыҟамызт, зехьынԥьара ҭынчран. Ус акәымкәа, ҳаи, ҳәа сгәы сҿеанҙамкәа, аҙәы саҧхьаҟа даацәырҟьар, мамзаргьы, иудыруазеи, Анцәа иишәихьоу егьаԥьара егьаѡ ыҟоуп, цәгьахәыцѡык цәгьарак игәы иҵакны, маҙала дшааua, деиқәаҵәаҙа аурҭ дналызбаар, ишпазуаз. «Уаангыл, узымцеит» ҳәа алеи-аҧси рыбжьара, сшәақь хыршаны, аҵхарҵа снацәа наҵаскып ҳәа уҟазу. Сыхә-нацәкьаракгьы зҭаз снапҭырпақәа, сшәақь аҵхарҵаҷы изнеиуамызт. Абжьарак, урҭ сых-напҭырпакгьы сымҕысхуеит ҳәа салагаргьы, акәкәҳәа сшацрыхоз, ма сыкны, сшәақь схы ианҟьаны исымихуан, мамзаргьы, снапгьы сшьапгьы ҿаҳәаны, ссаса кьынтыжәк нҵаԥьгәаны асы снылаижьуан. Иара иааиҵахыз ҟаҵаны, иԥаҵа далаччо дцон. Иамуҙар, закәыхи, схы аҟыгә ныкәиргар, амала-

гьы ахьҭа сареиԥьхьан, сыԥсы хәычы насхырҟьыҭәааны сныпсхеишьуан. Аха ус уаѡ дшысԥырхагамхо здыруан. Уи аганахь ала сгәы каршәны, аӡахәаш рқьақьа быжьԥаны иҟаҵоу аԥсуа шәаѡақәа реиԥш, соупҵәатә магәқәа асы ѡамгылах инылажьуа, сахьылеи-ѡеиуаз, ихааӡа хәыцрак сынҵанагалон.

Сылаԥш иаахгылон ҳхәышҭаара ахчныза ықәырҭәааны, ҳа‘еҳәаҽы еи-ҽашуаз акәастҳарамца. Арасаҵәы иахаҵаны, а‘еҳәа и‘еҳәарҵәиуа, ашша алхәаҵо сан илӡуаз ажьҵаа. Акәац иахьыӡсаны ахәышҭаара акәицқәа ирыкәтәоз ашша ацәыкәбарқәа, абыржәыҵәҟьа рыфѡы хааӡа исаҳауазшәа збон.

Ацәарҭәеиԥш, абысҵа ѡеижьӡа, сан ҳашәтә еишәахьча инықәылҵеит. Акәацгьы ҟаԥшьӡа иӡны арасаҵәы иаахылхын, схәы инақәылҵеит. Акалам ԥьам ала ахарҵәы пашәӡа, амсатә мҳаҵә шкәакәа, ахәы раки мацәхарҟәарки инаӡо схарҵәы инхлыршәлеит. Саргьы снапы ӡәӡәаны сҽаасхеит схәы снахатәарц...

...Сызхаԥало снеиуаз сышьҭақәа анаанҵәа, саангылан, ѡаԥхьа сышьеи-сышьеи неиқәҵо, сышьҭахьҟа саахынҳәит. Нахьхьи, аарла шьоук рышьҭыбжь саҳаит.

– Уарбан уа иааиуа? – сыбжьы снақәыгәгәеит.

Ашьапышьҭыбжьқәа ахәырд-хәырдҳәа асы рыҵарапо, иахьааиуаз саҳауан. Ашьапышьҭыбжь ахьсаҳауаз ахь, инкылкааны алашьцара сналаԥшит. Аӡәы ихәынгасҵа снахьыԥшит.

– Уарбану иааиуа, ирласны уҵыԥ аҽы уаангыл! – сыбжьы ҕарыгатәа насхасцалеит. Аха зцәаара збоз ауаѡы, сыгәхьаа мкӡакәа, дышиашаз ихы сыкәкны иҽааихеит.

– Уаагыл акәымзар суеихысуеит! – Снапҵырԥа ду саԥхьатәи схаԥыцқәа инарыбжьаркны, икны саахан, иаасымҕысхит. Снацәа дуи, схысга нацәеи рхы ианақәиҵха, ашәақь ахаршалага надсыркит. Сара стәала сыҽсырхиеит. Сыхьҭакрагьы схашҭит... Сшьамхқәа сыҵамгыло аҵысра иалагеит.

– Уаангыл, схысуеит! – сҳәеит ԝаԥхьа. Аха мап, даанԧасуамызт. Ԝажәеиԝажәеи жәаба ҿышьахәар ада набжьамкәа, данысзааигәаха, сшәакь аԥынҵа аԝада ирханы, аҵыкь ааҵсыргеит.

Иааиуаз даангылеит.

– Архәҵа адежурни соуп! – ибжьы насыкәырмчны, даҿа шьаԥакәак неихигоны:

– Апороль! – сҳәеит сара, аƙарулцәа рзакәан инҵаршәны.

– Иууазеи, уара, уеиҳаб иоума узхымхәыцуа? – ибжьы нҵицан, ԝаԥхьа иԥааихеит.

Уаҳа ажәак мҳәаʒакәа, инеихыкны, ԝаԥхьа аҵыкь ааҵсыргеит.

– Абыржәыцәƙьа ухәхәаʒа ҵаƙа уанышьҭамла, укылкааны суеихысуеит ҳәа сыбжьы ахьынʒацоз сиԥыхәҳәеит. Сара азин сыман, ахынтә раан дысхымхәыцкәа иԥааихар, иҳәцәыцәƙьа нкылкааны еихысра. Сшәакь азатуар абжьы рганы инаԥасыргьыжьын:

– Шьаԥак уаҳа инеихымгакәа, абыржәыцәƙьа уанышьҭамла... – сымҳәацкәа, иааиуаз ԥшьынаԥха асы днылаиеит.

Схыс бжьԥәа заҳаз, ҳƙарулцәа реиҳабы дрыцны, хәԝык акурсантцәа еиԥәных иаакылсит. Сара урҵ шракәыз шыздыруазгьы:

– Шәарбанԥәоу иааиуа? Уа шәаагыл! – сыбжьы насыргеит.

Аƙарул, аначальник, апороль аниҳәа, саргьы сҿааиԥәыскит.

Зегь шеицыз асы илажьыз ианааихагыла, иаргьы дԝагылан, еиманы сахьгылаз иааит. Асы илажьыз Курбатов ихаҵа-ԥсаҵа иакәын...

Сҵып аҷы аƙарул ҷыц днадыргылан, изаƙаразаалак ак ƙамлаʒазшәа, иандәыԥәла, саргьы сшәакь сазԥәынҵа, сышьшьылаҳауа снарышьҭалеит.

... Уи ауыха уаҳа ƙарулра сырмышьҭʒеит.

Абри иƙасҵаз дкурсантыз, дфицарыз, иреицәа-иреиҳа аʒәы ажәак ахимҳәааит. Амала, «акаамеҭ шԥаƙоуҵеи

уара рыцҳа!» ҳәа аанарго, ҳкурсантцәа срыцҳашьаны исыхәаԥшуан. Аха акгьы ахьахырымҳәаауаз сгәы ԥнажәон, схы схәыцырҭахон.

Ҳамҭак ашьҭахь, схьагәгәа сзыԥсу рахь сдәықәырҭозар акәхап! – гәырԥала сгәы сҭацәажәон. Аха Шәача шыҟоу снықәлар, арҭ ссалдаҭ чынқәа аақәыхны, егьырҭ счамадан иҭоу, сыхәда иқәырхыз скурсант чынқәа ныкәыстцап. Сқыҭаҷ сынкылсып. «Уахьца ууалеит!» – рҳәап, шьоукы сбара еигәыргьаны, даҵеа шьоукыхгьы, ҳзашьҭоузеи ҳәа дәыԥсшәак сарҳәап.

– Кыраамҭа уаанхома?

– Уанбахынҳәуеи?

– Уԥши уара, дшыҟалаз! Убасауп, баба, ар рцәа ухалар ушыҟало!

– Абри бҕарҭахьы дшықәԥози, аимҭакьача дшасуазои рыла, дшыԥырԥхоз ԥашьомызт! – ирцәагоузеи, аҕьара иаԥызоу аԥсшәа, ахы ахьуам, агәы ахьуам! – ԥсышәа ҭԥызаақәак рҳәап. «Мамоу, сара сшаара сааʒеит, уаҳа схынҳәʒом, соурышьҭит!» – сҳәар, рҿы иадмырҳәаргьы: «Ани иакәызма аԥырра зҭоз, наҟ дыҭцаны даарышьҭит!» – рҳәап, аҟыр-ҟырҳәа исхыччап... – Акакала иааидысымхәыцлаз ҳәа акгьы ыҟам. Аха сгәы злазбаашаз егьсызхәыцуамызт. Аучилишьче сыҭцаны, аҟарулцәа рротахь сшиаргоз, анс-арс акәымкәа, агәра ганы сыҟан.

Адырԥаҵены ахәылбыҵеха ҟарулра иҟаз хынҳәны рҭыԥахь иааит.

– Ауаԥы дызқәымшәо акгьы ыҟаʒам, ишԥоуури, узықәшәаз ухы анурнааларуп.

– Иашоуп, иаша, ихьааугеит ҳәа, риашашьа змам аус иабахәагәышьо.

– Егьаурым, аучилишьче аанужьыргьы, сынтәа унхаргьы ҳаԥхьа аинститут уҭалар, ухы-угәы ухоуршҭып. Ауаԥытәыԥса ицәа иҭамʒо егьыҟаʒам! – иааимырҟьа-еимырсны, сԥызцәа гәыжьжьага ажәақәак насарҳәеит.

Сара схы аасырҵысит, иахьатәи сгәырԥа ахьсыцеиԥышәшаз, ҭабуп ҳәа шәасҳәоит аанарго.

– Аескадрилиа аклуб ахь шәыԥнал ирласны! – аҙәы ибжьы иргеит абри аамҭазы. Аизара зызкыз сара шсакәыз иаразнак издырын, снеилууа сцеит.

Акурсантцәа еибарҵысны аклуб иԥналеит, саргьы аҵыхәтәаншәа.

Амҭ ҧыруазар амҭәыжәԥа шьҭыбжь уаҳауан.

Ҳучилишьче аначальник, аҧырразы ихаҭарнак аполковник Степанови, иара Курбатов ихаҭеи, ҳескадрилиа акомандир дрыцны иааԥналеит.

Зегьы адруҳәа иԥеибаргылан, рнапҟәа рываҧсаны иаагылт. Рышьҭахьшәа иааԥналаз, ҳ҆карулцәа еиҳабыс ирымаз алеитенант, «шәтәа!» ҳәа акоманда аныҡаиҵа, зегь рҭыпҟәа ааныркылан, иҡаларызеишь ҳәа рыпҵсы ҙаны аҙырԥра иалагеит.

Схы ларҡәны сахьтәаз, сынцәыҵыҧшны, астол агәҭаҵәҡьа иахатәаз Курбатов снеиҷаҧшит. Иџьымшьқәа амалагьы еимассын, зынҙа ихьыдышьшьын иблақәа рҵәахуан. Измааноу уара идыр, Степанов даасыхәаҧшын, иқьышә ачча ныҟәыххит!

Уи сара знык дсыцҧырхьан. Аҿны, знык аеродром ҳнахыҧырны ҵаҡа ҳантәа, аҳаирплан дааҭыҵын, абри нап идкылатәуп, абаԥхатәра злоу курсантуп, ҳәа аескадрилиа акомандир иҷы сирҿхәаахьан. «Аҙы иаго аҭәыц дахьынҳалоит!» ҳәа шырҳәо еиҧш, уажәы уи иччаҧшьи, зны сыширҿхәаахьази анааидысхәыцла, гәыҒрак ацәаара сгәатҵа инҭаҧхеит. Аха Курбатов асы дшыласыриақәаз анаасгәалашәа, сцәа-сжьы ԥасхибаҳәан, сгәы аҙыҙара нҭалеит.

Зехьынџьара ҭынчран.

Курбатов ихы ҳкомандир аескадрилиа инаидкылан, илымҳа дынҭахәыҭхәыҭит. Уи акәхеит. Ҳкомандир дԥагылан, акурсантцәа еиқәырҧшьыхаа итәаз днарылаҧшын, абас дналагеит:

«Ҳара ҳучилишьче иалгаз рахьтә ирацәаҩуп Аԥьыԥьтәылатә еибашьра аан, фырхаҵала жәҩангәыла аибашьраҿ, аҕа иҳаирпланқәа ԥыххаа илазышьҭыз афицарцәа аԥырцәа. Урҭ шәара зқәымыз ахьшьыцбақәа ртрадициа лыԥшаахқәа шьҭыркаауеит, хьӡи-ԥшеи змоу ҳучилишьче иҭоу аԥырцәа ҿарацәагьы. Ҳара ҳкурсантцәа ахьургылалакгьы, руалԥшьа хьаҳәа-ԥаҳәада инарыгӡоит. Ус еиԥш иҟоу аԥырҩцәа рдисциплина ааиламхәаӡакәа, аҵарагьы бзианы изҵо, аԥырраҿгьы ихәыдам, аҟарулраҿгьы узыкәгәыгша акурсантцәа ҳамоуп».

Аха, «аирак рҿы хәахәак дрылҵуеит» ҳәа, абригьабригь акурсант иҟаиҵаз ҳәа, уажәымзар-уажәы, сыхьӡ неиҿаиршәуеит ҳәа сшьамхқәа сыҵаҟәало сыԥшуан.

– Даагап, иаха аҟарулраҿы ахаҵара ҟазҵаз ҳкурсант Мқанба! Ари акурсант раԥхьаӡа ҳучилишьче данҭала инаркны, иубартә иҟан ҳаискадрилиа ахьӡ шҭигоз. Аԥырраҿы акәзааит, аспорт аҿы акәзааит, зегь рыла дҿырԥшыган. Аха иахьатәи аҟарулраҿы, акы еиԥшымкәа афырхаҵара ааирԥшит. Дфицаруп, ҳаучилишьче зегьы аҿы ддежурниуп ҳәа акәымкәа, аҟарулра азакәан еилаганы, дԥишәарц, иара аҭакԥхықәра ззиуаз апост аҿы инеирц иақәызкыз ауаҩы, ишиқәнагоз дизныҟәеит. Акурсант Мқанба иҟаиҵаз ахаҵареи, агәымшәареи, агәеилгареи рзыҳәан ҳескадрилиа ахьӡ ала аԥьшьара иҭоуп. Убри анаҩс, жәамш ԥсшьара иԥсадгьыл ахь ацара дақәиҭуп! – иҳәан, днеины астол днахагылеит ҳкомандир.

Сара сҿеидыԥсаланы саагылт, сгәыргьара хышхыҵәаны ицон.

Аклуб иҩнатәаз акурсантцәа рнапеинҟьабжь аҭуан ҵнахуан. Аҵанӡа саақәыԥсычҳаит. Схы-сҿы насхаччан, скомандирцәа снарзыԥшит...

Счамадан цәхаԥшь кны, сышнел смахәар иахаршәны, Тур ихәы сықәланы снеиуазшәа збон!..

* * *

Схы здыруа саныҟала инаркны, ес-уажәааны Ашацәа ртәарҭа ахәы ԥшʒа иқәгылоу ҳныҳәарҭа ахьаца амҵа снатәалон. Ес-мра аԥсымҭазы, абра сааины снатәацыԥхьаʒа исгәалашәоит, сабду ицәашьы хха-ххо иаркны, иҽи-инапи ʒ-хьамԥшла иʒәʒәаны, ишуқьат харԥ рышҳа иеихадақәа инархысуа, ихарԥ ахәда ҵрыԥхаа иаҿаԥсаз асадаԥ ҳәынҵәарақәа ыҵарбаҟа еибаркны, ҿыц ихәгабз зқәашьыз ихәы карфаҷа, шьыжь шәаԥшь днаҵагыланы ииҳәоз иажәа ԥшьақәеи иныҳәаԥхьыʒқәеи:

«Дад, абри ахьаца сабдуцәа гәышьақәа ирықәлоуп. Абра иааины, згәы каршәны, зыԥсы каршәны Анцәа ду иашьапкыз иҿаҳәатәы ҟалоит. Абри ахьаца мышьҭабзиа, ҳабдуцәа цәашьы зқьы кыдырблылахьеит. Аҩсҭаа даԥырхагамхаʒац. Егьа мшы цәгьеи, уеи бааԥси ҟалозаргьы, аҩысҭаа хәымҵыхәымз ашьашәы абыжь-ныха данҭарбылуагьы ахьаца ф-асʒом, Анцәа иан д-Хьац-ԥҳауп, Дад!» – Абарҭ сабду иажәақәа, абыржәыцәкьа акәушәа, иҿыцххараʒа слымҳа иҭаҩуеит. Стәоуп сымала аԥсымра акаԥхамҭазы ҳныҳәарҭа ахьаца ашәшьыраҿы. Схәыцрақәеи сгәалашәарақәеи еихьыс-еиԥысуеит…

Мышкы заҵәык ада мҵуазшәа ауп ишызбо, жәамш аучилишьче аиҳабацәа ахақәиҭра исырҭаз иалагʒаны, Тур ихәыҟа, аҩныҟа схынҳәиижьҭеи. Зегь ҿыцбарах избоит…

Аа, уажәы иаасыкәыршаны аҵәараса реиԥш игылоу аҵлақәа, мшаҽнеиԥш, хәылпазтәи аԥшалас рыкәа-рмаԓра инҭагәыбзыԓуеит. Зехьыԥьара ʒ-ҭынчра иҭынчроуп. Сара сыҟамижьҭеи, иара усгьы, машәырынгьы махәык ахы ыкәнамҵеит, зегьы бзары-бзаруа игылоуп. Абар, абна хырҩаԥшьаа илагылоу аҵәаӷӷақәеи аҳаӷӷақәеи, рышәҵқәа рсы-шәыб ирҿанаҳәҳәаз, рымахәқәа амцабз шкәакәа рхибаҳәоит. Ашацәа ртәарҭаҿ, изаҟаразаалак акгьы аҽамԥсахʒеит. Ес-уажәааны аапынра агәрӷьаҿҳәаша аҟармаҵыс ашәабжь неихнаҳәаалоит…

Адәхәыпҧш аҵыхәаҿ игылоу, ҵыпҳцәа ааҧынразы еихасҳаз аҧсуа зынҵәа гәаҩагьы, арыдш еиҧш иҟәашкакараҙа, раҧхьаҙа акәны, раҧхьатәи ашәҵыцқәа «рыччабжь» нархалашоит. Абжьарак, ес-уажәааны, ари ахәы ҧшҙа амаалыкьцәа шаҵаац-иаҵаауеит. Ахьаца ианпыҟҟалоуп, аханатә аахыс амшра зцу, аҵхра зцу сабдуцәа рцәашьы ашьҭақәа.

Ҭынчроуп, ҭынчраҙоуп! Агәы рҭынч, аҧсы рҭынч, аҧсҭазаара ҿыц иалагоит, зыпсы зхастәхәаз, амшразы еихасҳаз сабду иҙынҵәа гәаҩа амахәҵа.

Агәбылреи абзиабареи зцу аҧшьа ҭыҧ згәакьоу, дахьыҟазаалакгьы, иҧсы тәарҭас гыларҭас иоуеит. Аа, абыржәыцәҟьа рыбжьы аҭынчра рҿыхо иааҩуеит аимҵакьача иасуа ҳаҷкәынцәа рыбжьы. Аԥьар ршыкь бжьы неиҩыхны, игоит аркьылқәа реиҿасбжьы. Адгьыл дырҵысуеит аупцәа рҳәы мпыл шьҭызпааз ишьҭалаз арԥарцәа. Шәыпсы ахьы ахьыршо инеиааит, аибашьра ду зыҩны зчамҩахә ҟанамҵаз ҳаҷкәынцәа насыҧ шкәакәақәа. Абыржәы, абыржәыцәҟьа, мшаҽны еиҧш сыблақәа иаарыхгылоит, Анцәа ишаны, Анцәа иигаз Нарҭаа рдаракәац аҵеицәа.

Урҭ, абан, нахьхьитәи адәы хәхәа ҧшҙаҿы акәын, рҽеиҩҿаны ампыл иахьасуаз. Ашацәа ртәарҭаҿ акәын урҭ есымша иахьеиҧылоз, рҿара амшқәа ахькаҵәоз.

Ҩын-ҩықәра еихала-еихыҵыргьы исхаштҙом, Мшаҽнеиҧш иааиламсҙакәа сыбла ихгылоуп, адгьыл қәзыршәшәоз, аҽа шьамхы зырҵысуаз, зхажәҩабжь хыҙак ҭашәоз «адауы ҧшқақәа» илыркаауаз рсахьахәырақәа.

Ааи, есымшаԥшара, абри адәыхәхәаҿ рынасыҧ хыхәхәон, ари ахәы ҧшҙа амаалыкьцәа. Абри адәыхәхәаҿ аҽыҩқәа дырыҩуан, аҳәа рҟьон, аҵәы еигәыдырҵон, аҽкәа дырыҩуан, ҽыҳәҵәыла еижәылон, аҭарчеи нык҃әыргон, акьиан еихысуан, аҳәыҳәха еихсны икнырԥаауан. Бҕарҵахьы аиқәԥара ҭарҵон, ацәыргыла иахыҧон, қәсыԥа иԥон, ҽадаԥа иԥон, ахаҳә дырԥон, еиԥхныҩлон…

Акыр-кырҳәа рыччаԥшь рхыҵәо, сыбла иаахгылоит, мышкызны адгьыл зырҵысуаз, аԥсҭазаара ес-иша ихәлацыԥхьаҙа аԥсы ахазҵоз, иахьа атәым жәѡан аҵаҟа зыбаѡ-зышаѡ ҵыҵәахахьоу Ашацәа ртәарҭа амаалықьцәа. Рыбжьы газом, есы-шьыжь, есы-хәылбыҽеха еиқәҽызҵуаз, зашәабжь ԥсҭаҵагаха ахәқәа ирықәыѡуаз. Тур ихәаа – Ашацәа ртәарҭа ашаеҵәақәа. Урҭ ушьҭа уаҳа рԥыжәѡақәа неидҵаны, анкьеиԥш инеидыслазом, наҟ-ааҟ бгарҵахьы еибакуаз арԥарцәа. Урҭ аѡыцьагьы абыржәыҵәҟьа сырҽаԥшуеит. Аҙәы – Иуака Бжьаниа иоуп, егьи Шьоҭа Касланҙиа иоуп. Анцәа ҳазшаз игәарԥханы иишаз, реиԥшзеиԥшу ушьҭа уаҳа дмиуа аҧкәынцәа..

Сара усҟан жәашықәса ракәын исхыҵуаз. Абарҭ адоумбеиқәа адгьыл анҵадырҽылоз, ее, нахьхьи, ахәадаҽы, уажә икәашханы, абаѡԥсы еиԥш игылоу ахьа-ҵла амахә сықәтәаны срыхәаԥшуан. Ажәлар, аԥхьахәы злахьынҵахарыдашь ҳәа рҵа рыҵыԥсаауа игылан.

Ашәымҵақәа наскьон, арԥарцәа аѡыцьа рԥыжәѡақәа ахьеидыкшалоз, ашьа ѡалыжжит, аха аҙәгьы дкаҳауамызт. Иҟаларызеишь ҳәа иԥшын. Адгьыл зқәарышәшәон... Еибаҟьон ѡыцьа Анцәа имаалықьцәа! Аха, мап, аҙәгьы иара усгьы шьамхылагьы дамысит. Убри аамҵазы, илабашьа еилыблаа аҽеыѡҳәа инаирсын:

– Иазхоуп, дад, шәгәашьамх Анцәа еицоумкын! Напхаԥса шәеибамыргеит, шәеиҵахеит! Иахьарнахыс шәеишьцәоуп. Шәиашьареи, шәеиуареи, шәеиѡызареи, шәеиҵынхареи Анцәа иаԥумкын. Абринахыс аԥыжәѡа еидҵара азин шәымам! – иҳәан, Иуан Сеидыҟ днарыдгылан, наҟ-ааҟ иааиҟәихит...

...Иуакагьы Шьоҭагьы аибашьра аҧынтәи рыѡныҟа рчамѡахә зыҟамлазеит. Ихнымҳәзеит урҭ рѡызцәагьы, раԥхьа акәны, аҽареи, абзиабареи, аԥсҭазааре рышәхымс инылагылахьаз, Анцәа ду иҽааҙагақәа: Кәаҕәаниа Дур, Касланҙиа Шьаликәа, Касланҙиа Пиа, Мқаиа Алиоша,

Гарманиа Ҷуҷул, Бжьаниа Иуака, арҭ изжәыша аҳыхь ахы ыҵнамхыцыз амаалыкьцәа, ԥьанаҭ тәарҭас, гыларҭас изоухьоу зегьы, иахьа уажәраанҳагьы, рыԥсы лаша мшаҿнеиԥш, Ашацәа ртәарҭа ахәы ԥшҳа аҿы иқәуп. Урҭ рыԥсы ахаара ес-уажәааны абри ахәы ԥшҳа аҿы цәашьы иаҵәааны иныҵхахоит. Уара иумбо, сара исымбо, Анцәа ихшара рсахьахәырақәа иахьагьы ԥшаласшәа Ашацәа ртәарҭа инақәԥыраауеит. Абиԥарақәа жәѡахырла еимырдалоит, ҳра-ԥсра зықәҳам Ашацәа ртәарҭа рыԥшҳареи, рыцкьареи, рхацламҳәеи, рыламыси рыҳбахә.

Стәоуп, исыциз, исыцԥсуа схәыҷра аныхахә ашҭаҿы.

«О, алахьынҵа, алахьынҵа, ауаѡытәыѡса насыԥда, рыцҳа, дышԥа лаша-ѡашоутәуеи!» – сгәы сынҭаҳызын, сынкахәыцуа, ашьшьыҳәа сҿынасхеит!..

* * *

... Адгьыл сыгәон. Уаҵә иаашар, амѡа сықәлон...

* * *

Анцәа ду илԥха-игәыԥха сыманы, каҳада-ԥҿыда, ѡымш рышьҭахь аԥырцәа ручилишьче аҿы сааит. Афра аԥхарра иарчачатхьаз, заа зхы цәырызгахьаз Сибратәи ахьҭагьы, аргама ахы снардыруа иалагеит. Аха уажә еиҳарак хьаас исымаз, аѡныҟа агәхьаагара акәын. Иахьеиԥшҵәҟьа сыбла ихгылан Тур ихәы, Адаужра, Ашацәа ртәарҭа, уи ахәы иаақәнакаауаз, баагьы-ԥсгьы, зегьы. Аха ауаѡытәыѡса дызмышьцыло, ицәа иҵамҳо, егьыҟаҳам. Хәыҷы-хәыҷла сыгәхьаагарагьы схыжьжьеит. Акызаҵәык, Лаҳреи Лаԥшьи рыбжьы, лымкаала, уахатәи аҵх лашә иналѡны, уажәыгьы, имѡашьахуа слымҳа инҭаѡуан.

Ажәакала, саҳаи-диқәа бзианы, сгәалаҟа-схалаҟа сшыҟаз, ҿенак ашьыбжьышьҭахь, аҵара ҳаналга, ҳучилишьче ҳаадәылҵын, акаѡҳәа ашәа ҳәо, ҳзыѡназ аескадрилиаҿы ҳааит. Ҳхы ҳанақәиҵха, зегьы ҳаибарѡны ҳаискадрилиа

ҳааԥналазар, абжьааԥны ишызбахьаз акәымкәа, акурсантцәа зегьы рыбжьы рдуны, рпилоткақәа рхыхны иршәуа, ссирк раҳазшәа, ргәырҕьара ҵыхәаԥҵәарак амамызт. Сԥызцәа еибарыԥны згәырҕьара зхыҵәоз акурсантцәа рахь рҿынархеит, аха имнаӡац сҳәоны, урҭгьы рпилоткақәа нархырԥаан, аттаҳәа аҭуан аҵаԥсара иалагеит. Сара уик зынӡаск оумашәа избеит. Згәырҕьара еихымсыҕьуаз акурсантцәа снарыдгылан, рҵыхәтәаны игылаз даахьасырԥшит.

– Абарҭ акурсантцәа абриаҟара изыргәырҕьо ҳәа, уара ԥьаракыр лымҳаҵас умоума? – сҳәан, сакуа-сашьҭуа снаиазҵааит.

– Ыы, уара, актәи аекскадрилиа аҟны акәӡами уахьыҟоу? – иԥьашьашәа дсазҵааит иаргьы.

– Аиеи, актәи аескадрилиа аҿы ами! – сҳәеит.

– Нас, арҭ зыргәырҕьо шԥаузымдыруеи? – иҳәеит ԥаԥхьа.

– Уара, сара ашкол аҟынтәи абыржәоуп санаԥналаз, издыруандаз...

– Аа, ус акәзар, иашоуп, иузымдыруазар ԥхашьараӡам. Ус саргьы сақәшәахьеит...

– Аԥыза, акурсант, рацәак аамҵа сымам, иҟалозар, абарҭ зыргәырҕьо... сажәа анагӡаха сымҵакәа:

– Иуасҳәоит, аха исуҭозеи гәырҕьаҿҳәашас?

– Иусҵарызеи, уанаԥьалбеит!..

– Аа, ус акәзар, даҽеаӡәы уиазҵаа, сара сҟынтәи ажәакгьы уаҳараны уҟаӡам! – иҳәан, инаҿаиршәит.

Саргьы иара сиԥызан, акәымзар, сааиҟәаҵны, даҽеаӡәы сизҵаар амуаз, аха умбои...

Нас саахәыц-хәыцын, абри деилаԥаӡа дызлаҟоу ала, «ани» бзиа избо аӡәы шԥаиакәымхари ҟасҵан:

– Шә-грамк ажьаҕь уатка усыржәуеит! – сҳәеит, иаалырҟьаны.

– О, убаашәт, уажәрааноӡа абас умҳәоз! Уаха ахәылбыҽха парашутла ҳаԥоит! Убри ауп анҭ акурсантцәагьы зыргәырҕьо!

«Сара парашутла сыԥаанҙа, «уыу-уыу» ҳәа ҳаидымтәалааит! Иабадихәа, дара абанҭ акурсантцәагьы газакәоуп, аҳәра рфоит, акәымзар, «аҙы иаго дыччоит» ҳәа, ас убахьоума!» – сеиқәшәы-еиқәыԥаласа сахьгылаз, сгәатца сынҭаҵызын, саанаԥшы-ааԥшит, аха акыр зоуҳәода!..

Сарҭмаҟ аасыҟәныхны, стумбочка ахы иныкәсыжьын, аҟәардә аашьҭыхны, скаруат ахаҷы снатәан, адунеи азна неидысхәыцлеит...

«Ҳаи, абааԥсы, уҩызцәа рҷаԥхьа ухы ахьымҙг аургома! Зегьы иҟарцо ицәгьа-ибзиа уаргьы Анцәа уалхәдеимтәааит. Иууазеи, уҩызцәа рылымкаа, умагәымкәа-ушьагәымкәа, уара ахәча улоума, ухатцами абааԥс!» – абас сгәы исыцанаҳәоз, зназы сыԥсы насылатцаны, сааиқәнаҳәалон. Аха уи рацәак нарха амоуҙакәа, ҙшәахатцас иныцаба ицон. Абри аҭыԥ аҷы, хәыцра цәыршәагакәас иҟаз зегьы схы инҭапапон. Атцыхәтәан, парашутла аԥара ҳзырцоз аподполковник снаидгылан, аԥхашьара егьи ҳәа акәымкәа, ес-иҟалалакгьы, ицәымҙакәа иасҳәарц сыҙбеит. Уаҳагьы саамбжьажьаҙакәа, сгәы иҭаскыз насыгҙарц сындәылҭын, аподполковник дахьыҩназ ауада ашҟа сҷынасхеит. Исҳәаша, ишысҳәаша ҳәа сынкахәыцуа, сҷеырхатцаҙаны сышнеиуаз, иара аподполковник ихаҭа иуада даадәылҭын, дшааиуаз гәасҭеит. Данаасывала, сҷеаариашаны, сымаҷа саргәцыста инадыскылан:

– Иҟалозар, сшәазцаар сҭахын, аҩыза аподполковник! – сҳәеит, сҷеынеидыԥсаланы.

– Сузыҙырҩуеит, аҩыза акурсант! – иҳәеит, аподполковник даасызҷелымҳахан.

– Иахьа ахәылбыҷеха парашутла ҳаԥошәа егьиуашәа акы рҳәаҟәоит, абри атцареи амцреи еилыскаарц сҭахын! – сҳәеит.

– Иуаҳаз, иашоуп! – ахы насгәыдитцеит.

– Ианба, аҩыза, аподполковник?

– Иахьа асаат быжьба рыбжазы. Иаачҳа, уи аамҭагьы рацәак агым ушьҭа!

«Мап, мап, сыкноуҳауазаргьы, сара ԥшышьа сымазам. Гәаҟрас исымоузеи, кьынтыжә цахак сыԥсы ахьныркаланы, ԥьара, ажәѡан аҵантәи сыԥоит аха!» – абарҭ ажәакәа сқьышә иныкәыхх-нықәыххит, аха алеи-алеи еицәыԥхашьоит, аҽапа насҽалан:

– Ҳаԥара рацәак агым, ыы? – сҳәеит, аҵыхәтәаншәа саакәааны-заны...

– Усысыр, шьа кәарак сылымшәо, сеиҵакы-еиҵакуа, сахьа цәыршәагақәак схы ишҭагьыжьуаз, саахынҳәит...

– Уабадәықәу, уара, аҟиар уахошәа уеихас-еихасуа? – асҭаршын ибжьы слымҳа инҭасит. Аҙыршы насҽарҟьазшәа, схәыцрақәа саарылҵит. – Ари акоманда иҟалаз уара узы изакәанҙами? Ирласны уҽеилаҳәааны, уааины, абра уѡызцәа урылагыл? – амҽышьха еиԥш, иԥьымшь хышқәа иблақәа ирҭассы, ишилшоз днасықәыцәҟьеит, сшааиуаз данаасывала.

Сара уи асҭаршын иаҟара аԥсцәаҳагьы сицәшәомызт. Зыҿны абра санааиз аҿны инаркны, даазбар аѡ сытҵалон. Уи иареи сареи раԥхьа ҳабҕыц ԥызжәаз анаасгәалашәалак, еиҳагьы сизгәаауеит, аха сагьамхаччоит. Иара убриаҟара дхәыжәлацәгьан, акәымзар, иабеиԥырхагаз, сара сҵаҵа кәаԥҙа иныжьны исымазар! Сааибар: «Уҵаҵа кәыжьқәа наҟ иамых акәымзар, укны мчыла акакала иҵысхуеит», ҳәа сикуан.

Избан, уара иабоуԥырхагоу ҳәа саниазҵаалак:

– Неположено! – заҵәык акәын иҽы нҵырчааны ииҳәоз, Саргьы сҵаҵа кәыжь сеинасызма, аха цасҳәа, ихьымзҕшьаны иамысхуамызт. Убри иахырҟьаны, сѡызцәа ес-сабша, ԥшьбахәба саат ақалақь ахь ианишьҭуаз, сара авогонқәа рахь рацәақәхра ицоз срылеиҵон. Аа, абыржәыгьы, иааиҳәоз зегьы амаҕ алыҳәҳәо акәын ишиҳәоз.

Алеи-аԥси рыбжьара, скомбинзони сышлеми, сҿеибыҭаны ацәаҳәа снықәгылеит. Ани ҳасҭаршын дназлаз, ҳаиҳабацәа жәаѡа-жәаѡаѡыла ҳаарган, амашьынақәа

ҳрыԛәыртәаны, ҳпарашутԛәагьы ҳаргьы ҳрыманы рҽынархеит. Амра шьыбжьышьҭахьра инхыҳәҳәан, инҭагьалахьан.

Сара абрахь сшьапы анеихызгоз, ауаа шыԥсуаз сзымԥсызеи! Исыԛәнамго, аҙәыр мчыла сааигама? Ԥьым, иуҭахымзар, макьанагьы ихьшәаҙам, рҳәеит угәы уҭахәыц рҳәеит, аԥырра баша-маша усым ҳәа ансарҳәа! Ааит, ишԥыкәу сымч шаԛәымхо, насгьы, исҭахым захьҙузеи! – исырԥхашьон. Аа, уажәшьҭа, иукуа ыҟам, иушьҭуа ыҟам, ажәԝан ахыцәкәантәи «аҳаргь» ухаргыланы уԥала! Аԥсы ахам, аблақәа ахам, абни аихаҙа уақәтәаны уԥырла, изхарада?

– Мҟанба! Аидара иатҵоу аҽееиԥш, ушгылаз уцәама, уара? – ҳподполковник ибжьы ҽацаҙа слымҳа ианааҭас, аҭҳарцәҳәа, улаԥш зхьымҙоз адәы сакара снықәыԥшит. Иныҵакны саақәыԥсычҳан, амба шьаԟа еиԥш сзынгылаз амашьына сналбааит.

– Урыхьҙа, уԝызцәа урыхьҙа! – иҳәан, рацәак имырымжьыжьккәа, ҽааиҵит аподполковник. Снеиҽаԥшгәышьеит, аха исурҳәооз, санаахьаԥш, сԝызцәа аҳаирплан аҭалара иаҽын. Спарашут сыгәчамақәа инарыдҳало, сеимҽаԥаеимҽаԥо снарышьҭалеит. Саргьы аҳаирплан амардуан сшьапқәа наҽасыргылеит, аха сара истәҙамкәа, ус арагәаԥшь иалхыз протезқәаны исыҵагылазшәа, иаасыҵаԟәарԟәарит. Изулак, амардуан амаақәа сыцырхыраны, напышьашәала, сыԥсы ахаара сқьышә инықәкны сынхалеит.

Сԝызцәа зегьы аҳаирплан иадҟаҵалаз атәарҭақәа рҽы итәаны, еибарччо, игәыргьаҵәа алафҳәара иаҽын. Саргьы снеин, кәакьк сҽаакҽаскит.

– Уара укапан заԟа ыҟоузеи, – иҳәан, аподполковник даасхагылт!

– Ԥшьынԝажәеи ԥшьба! – сҳәеит.

– Нас ара узтәозеи?

– Сабацои нас уаҳа?

– Хымыз дуӡӡак иаҳҵоз ноухашҭыкәкәа... – Уаҳа ацымҳәакәа иҽааникылан:

– Уара уаҵкыс зыкапан еиҵоу дахьтәоу иапҳьа утәароуп, мамзар... еилукаама?

– Аа, аиеиҵәҟьа, аиеиҵәҟьа! – сҳәахын, изхиҳәааз зегьы еилыскаазшәа, сԝагылан, ани сара саҵкыс зыкапан еиҵаз, ажәԝангьы, абри аҳаиплангьы ҳамҭас ирҭазшәа, зсаса ааихамкӡо иччоз ивараҽы снатәеит. Аподполковникгьы аҳаирплан акабина азааигәара, иналкааны зхала икыдҟаҵалаз аҟәардә тата дныкәтәеит. Аҳаирплан амотор иахьынӡазалшоз, аҧырԝы аусура ианалаирга, иаакыҵькыҵьын, аҵыхәа ргыланы аҽынанахеит. Абри сҳәонаҵы, аҳаирплан адгьыл аҽынаҟәытханы, аҳауа иналалеит! Сара схәыцраӄәа сырӡан, сшәаҟьаны сыштәаз, аҳаирплан аҽанԝышъҭнахӡа, згәы зҽанӡамкәа аӡыжь иалаҳаз иеиҧш, сыҧсы сыхәцә иԝыҵагылан, сгәы нкыдшәаны сшьамхы инаншәалазшәа, сызҵоу сзымдыруа сыблахаҵ неилагьежьит...

Абригьы уажәы иабасгәалашәеи, убри ахы сымазма, аха аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, зны-зынла ҧхыӡла избалоз: Амҵәыжәԝаӄәа сымахушәа, нас шьха дук ахыцәӄәантәи саныҧалак, ее, иаша схыхәхәала, «ижәбома сшыҧыруа!» Ас шәара шәзыҧыруоу?» – сҳәахуеит. Сыбжьы ахьынӡацо еиҵыхны, ҵаҟа игылоу сԝызцәа ирызҿыстыхуеит! Нас, ашьшьыҳәа, ашьац кашьшьы иахьыӄоу каршәрак аҽы стәахәуеит. Убри сыҧхыӡ, адырԝаҽены саназхәыцлак, шьыри, аҧырра заҟа ибзиоузеи, сыҧрыҵәҟьошәа сыӄандаз аасгәахәуан. Аа, уажәы сыпрыҵәҟьоит, аха сшәоит. Ҧхыӡла сызгәыргьоз, амҵәыжәԝаӄәа сара иахьыстәыз, рыгәра ахьызгоз, сара схала иахьыстахыз сахьыргоз азыҳәан акәхап. Уажәы еихатәы ҧсаатәк сақәтәоуп. Сара ҧхыӡла избоз амҵәыжәԝаӄәа реиҧш, амҵәыжәԝаӄәа аҟьаӡом. Абжьы мацара заҵәык ауп слымҳа ҵызхуа. Уажәы-уажәы

иааҭагә-ҭасуеит, иаахынаауеит, аҽазнымкылакәа, иааҳәыр? – сылацәа нхызҩоит. Аҳаиплан амотор ахәаԥшь ҳәа, наҟ-ааҟгьы «алагара» иаҿуп. Абри аамҭазы «пип-пип-пип» ҳәа, исмаҳаҙацыз бжьык еиқәырццак-еиқәырццакны слымҳа инҭаҩит. Аподполковник дҩагылт. Уажәраанҙа инеиҿахәыҵ-хәыҵуаз акурсантцәа рыԥсы ҙаны инатәеит. Ус, аҳаиплан аҵыхәаҿы, аҵа намыҩрны ицазшәа, «аҟыгә» арган, иҟьаҟьаҙа ашә аатит.

– Акурсантцәа, шәгыл! Аԥаразы шәыҽшәырхиа! – ибжьы аагеит аподполковник. Зегьы адруҳәа иҩеибаргылеит.

Аҳаирплан, «т» асахьа аҭаны, ҭаҟа анарма шкәакәа ду еихҳәа-еиҵҳәа иахьышьҭаз, аҳаирплан анаахала, уи иаанагоз, аԥарҭаҿы ҳнеит акәын. Аподполковник акурсантцәа рыжәлақәа аҳәаха иамраҙакәа, рпарашут аартыга, аҭәаҳә иаҩызаз афалақәа, аҳаирплан ахи-аҵыхәеи ирыбжьындаз аихатәы лаба илаҿаԥсаны, хабжь ихы аԥера аҟара адагьы ахмырҵкәа, зегьы аҳаирплан рыҽналдыршәшәан, иԥеит.

Аподполковник аҳаирплан ашә днылагылан, днарышьҭаԥшит. Ԥсҭбарада зегь рпарашуткәа шаадыртыз агәра анига, ихы-иҿы ччаԥшьк нықәыххын, ашыҩ-шыҩҳәа имаҽақәа неихьшьны, даиасын, наҟтәирахь днатәеит. Сара сымгылаҙакәа сҳашҳаҭәарахазшәа стәан.

– Ухы шԥоубо, Мқанба? – иабасҭахыз, сыхгьы акәара иҭабаандаз, аха аподполковник иажәа насылеиҵеит.

– Мым, мым!.. – сҳәан, цәаблаҟы сылкызшәа, сыбыз былгьо сҿы иааҭахеит. Зынҙа еиқәкы-еиҵакны сшыҟаз аподполковник агәра анига!

– Аԥырра бзиоуп, ус ами? – деиҵааҵаахт.

Акы зҳәоз усгьы сабаҟаз, ашәеиқәара-ҙиқәара сыҽхысны сыштәазгьы, схаԥыц ԥаҟьақәа аахсырԥьаԥьан, сыччашәа зуит. Нас сыхәда аасырҵәин, аҳаирплан аҵыхәахь снаԥшит. Анҭ акурсантцәа ҭыԥаны излацаз ашә шаартыц иаартын.

– Акурсант, Мқанба! – аподполковник дааин, даасхагылт.

– Ыы? – сҳәан, аарла схы сҩахан сааиҿаԥшит.

– Уара макьана аԥсабара аԥшʒаратԥаҟьа умбаʒац. Уи алакә лабҽаба ссир убарц уҵахызар, ууаи арахь, иусырбар сылшоит, хәыда-ԥсада! – ашә аартны иахьыҡаз ахь иҽынеихеит.

«Аа, уан лхы аҟәақҳәа дааст, уԥсабарагьы сҵахым, улакәгьы сҵахым. Усҵыҳә, Анцәа даахәан суҳәоит!» – сгәахәит, аха иҳәа ухаԥазар! Сымч зегьы ааизганы, спарашут сеихада ианыҳало сҽынасхеит. Аҳәыс ҽыц ныҟәа еиԥш, сгыр-гыруа, иара ашә дылагыланы дахьыԥшуаз ахьԥаҟьа сымнеикәа, ишьҭахь саагылт.

– Егьа дсахьа ҭыхѡы дузаргьы изҭыхрым, ишԥаԥшʒоу злыԥха ҳаура! Уԥши, уԥши, удинаныс, анҭ амѡахәасҵақәа, сԥычкак-сԥычкак иаҟароу аѡны еихагылақәа, рахәыцк иаҟараны адгьыл ианысны инеиуа аʒиасҟәа, ҽеыҵ-ҽеыҵ, иеԥәҟаҟараʒа агьыл қәызԥо ашәаԥыцьаԥ уҳәа, закә ланарԥшыроу убап! – иҳәан смахәар ааикит.

Аподполковник иҵахын хыхьынтәи аԥшра саиршьцыларц…

– «Усҟәаԥ Анцәа уишазар, изымуа усуп усгьы, сара схала сыԥагәышьоит!» – ҳәа аанарго, снапы ааимысхит. Снаивсны, саахьаԥшны снаихәаԥшит.

Снеин, ашә снылагылан, наҟ-ааҟ ашә аганқәа рҽы амаҟақәа иадҳәалаз снарылаԥсны иааскит. Иҭәҭәаны искыу-искыму гәасҵарц снаха-ѡахеит. Убри аамҭазы:

– Ааит, уаргьы сышьха уаѡуп ҳәа уԥаԥа кәыжьқәа урыԥаҽырбо, шьхауаѡрас иулоу аҳа… Наҟ иоушьҭ иуку! Унеины уҵыԥаҽы уҽекажь! Уара аԥырра акәым, акартош цәырԥссарагьы улшом! – аподполковник ала иамҳәара сеиҳәан, ишьҭахьҟа днаскьашәа даагылт.

«Ҳаит, сшыбзаз сыԥсызаап сара анасыԥ еиқәхәаала!» – сҳәан, анҭ искқәаз смаакыга аақәагьы ааусышьҭын, исыхьлакгьы сыхьааит ҟасҵан, сгәы неиқәхәаланы, спарашут афала, абжьында инаҽаршәны, ашә аартны иахьыҡаз схы ныласкит. Ҳаҭеимышхара, ԥьаҳаным аԥа сынҭаԥшит… Аха сылацәа мчыла инеиқәысыԥсан, сыԥеит.

Акы заҵәык сназхьыԥшыз, инасхыԥраахьаз сҳаирплан аҵыхәа ауп, аха ииаг, ицахьан. Абри абриами ҳәа, ицәгьаны ибзианы, суасиаҭҵәҟьа аасзымҳәаҙакәа, сыкәкәаҙа сышнеиуаз, «аԥьма имԥсыша, амаҵә азылаҟәуеит!» ҳәа, «адыҚ» арган, сызҚәа икыдыз спарашут аатны инасхаҳаит. «Аа, санаԥьалбеит, иҟалап уажәшьҭа счамѡахә адгьыл аҽы иҟалар!» – абри анаасхәыц гәыграк ашәаахәац сгәаҵа инҭаԥхеит. Ажәакала, спарашут ахала иаатит. Аарлагьы схы аҭыԥаҽы иааиуа иалагеит.

Иаатит спарашут, аха изхәарҵоузеи, скәал-кәало ажәѡан скынхалеит. «Ахьча насыԥда хьачан еимаа имоуит!» ҳәа абри апарашут мыжда еимакы-еиҽакны ианысҟәныртҵоз, сара сыкапан иаҚәнагоз акәымкәа, сара саҵкыс акырҙа еиҳаны изкапануаз ипарашут акәзаап иѡашьаны сызҵарҵаз. Сара иара азыҳәан гәларшәысгьы самкит. Сырԥеи-ԥеиуа саманы ажәѡан иалалеит. Аиаша уасҳәап, аѡысҵаа дызкыз сиѡызахеит. Спарашут саманы алеишьа злазбаз ала, иахьакәым, уаҵә шьыбжьонынҙагьы адгьыл аҽы сызтәомызт. Стәаҙаргьы, сганахь ала, рацәак иаҕьымкәа иасуаз аԥша, ҙибнаҟа, ԥьара сганы, ҵлак саланажьуан. Мамзаргьы, хәба-фба километр ахьыбжьаз, сҙы ахьымааѡуаз, тибнарак ахь сагон. Уи ус шакәыз, сгәы аҟәышра сымамзи, издыруан. Уи моу, иара уажәгьы спарашут аԥша ахьасуаз иаццон. Саанапҟьа-шьапҟьеит. Сыхгьы ѡасраҳан, снаҵаԥшит. Аха уаҵаԥшла уҭахызар, иахьаатыҵәҟьаз иаангылан, аҳауа иалиааз акәыкәбаа шкәакәа ду еиԥш ажәѡан иалакнаҳан.

Игәѡарамкәа игәасҵеит, спарашут млаҟәҙакәа, ганха аԥша иаманы ишцоз. Ани аподполковник мышьҭацәгьа иҳаиҳәазгьы аушәарҵахмыз, аха «аума уаҚәшәар, аума уҙбыроуп!» Саалаган, спарашут иацыргаз абырфын шаха паҚәа, азганкахь ала, хәба-фба хац ааидыскылан, сарҕьа напала, ашьшьыҳәа саарыхеит. Ус иахьыҟасҵаз, акыр исыхәазшәа збеит. Уажәраанҙа аԥша иаццоз спарашут аан-

гылеит. Ԝбагьы, аарла игәоуҭартә адгьыл ахь алаҟәра иалагеит. Уи ус шакәыз агәра згеит, избанзар, слаҟәы-цыԥхьаҙа аԥша иаҳа-иаҳа иаҕьхон…

«Адунеи сшаны сықәызҵаз, насыԥк сымҭаҙакәаҵәҟьа сишарымызт!» – схы аасыргәыҕит. Апарашиут абырфын хац пақәа снаҵәкьарақәа ахьынарыласырԥсыз искын, ԥьеи иоусышьҭрын. Спарашутгьы хышәҭ-ҵышәҭуа ишыгәагәоз збон. Сгәы шсырҭынчра исырҭынчит. Ушьҭа хәычҙак сыԥсгьы сылалеит.

Ажәакала, спарашут хәыҷы-хәыҷла алаҟәра иаҷын. Ҵаҟа адгьыл ахь анаԥшра аԥсра ацәа шахыскааузгьы, ани иаатыз апарашут хада маатыр ҳәа, зегьы ирыҟәныртҵоз аԝбатәи апарашут, ауаа ируа ҳәа, саԥхьаҟа исыцраҳәамзи, аарла убри апарашут снахыԥшны, зны-зынла адгьыл сылаԥш нахызгон. Уажәраанҙа сҧычкак иаҟараны избоз аԝнқәа, уашьҭа чамаданк иаҟараны избо салагеит. Ани «Т» асахьа зманы, ҭакыра дук аҟара еиҵыхны ҵаҟа адгьыл аҷы ишьҭазгьы снахьыԥшит, уигьы уажәшьҭа жәохә ԝажәа ҽышьахәар рыда бжьамкәа, адгьыл сазааигәахеит. Ушьҭа исуҭахуааз, сгәы аадухан искыз апарашут иацраҳәаз ахацқәагьы ааусышьҭит.

Сшьапы адгьыл иныкәкьысын, спарашиутгьы нхынааит. Ганла аԥша иасуаз спарашут инҭачын, схы саамырхәаҙакәа, ииаи, абри спарашут сыкәашьуа, саманы аҷынанахеит, аха избахьада!..

Сеибга-еизԝыда адгьыл аҷы стәазшәа анырба, сԝызцәа зегьы раԥхьа ҳподполковник дгыланы, ишзахәоз иԝны рҷаархеит, аха изхьугҙода. Апарашут сымҵарсны саманы ицон. Аҵыхәтәан, сыбла ахьҭоу умбо, асаба саганы, сынцәыҵарсуа сахьарҳәазоз акәхап, сҧынҵа цәгәыхаа, такәы снанагахьан еиԥш, аподполковник днасыхьҙан, снышьҭагәа сикит. Спарашутгьы аҽааикәанаԥсан, адәысакара иныкәҳаит. Ҳучилишьче аначальник агенерал леитенат Белов инаиркны, аҳақьымцәа рмашьынақәа ирыкәтәаны

иаакылсит. Ԥсҭбара шыԥамыз анырба, аҳақьымцәа «рнаԥар» шкәакәақәа рышәҵаны иааилагылт.

Агенерал имашьына ласы дааҭытҵын, сышԥа иҷааихеит. Издыруада уажәы раԥхьаӡа акәны знык сшыԥаз, зегьы шыманшәалахаз, иԥаз абригь-абригь акурсант шсакәу, еигьиу уҳәа, ахәымпал еиԥш сҿыриашаны, сымаҷа саргәҵысҭа инадкыланы, агенерал арапорт шиҭатәу, аха уигьы-уигьы акы схахьы имааиуа, аҳәынаԥкыга зхы иасыз ардәына еиԥш, сшьапқәа сыҵхны, схырқәақәо стәан.

– Иԥалазеи, узымгылаӡои, ушьапқәа ԥҵәама? – агенерал ибжьы сгәы иныҟәѽит.

Схы саашахашәа зун:

– Аиеи, аѽыза, агенерал, рацәак сҿеимкәа сыԥоуп, – схы-сҷы цәыԥны иахьыԥаз смацәа нақәыскит, срыцҳаишьап ҟасҵан.

– Аѽыза, аподполковник!

– Сузыӡырѽуеит! – иҿеидыԥсаланы агенерал иаԥхьа даагылеит аподполковник.

– Парашутла аԥашьа андурҵоз, абри акурсант дыԥазамзи! – иҳәан, ҷааиҭит агенерал.

– Дыԥан. Апрограмма зегьы дахысит, аѽыза, агенерал!

–Дырхысма?

– Апарашут аԥыртлашьагьы, аиқәыршәашьагьы, аԥашьагьы – зегьы дырхысит, аѽыза, агенерал!

– Ари аԥырра иҵаанӡа, амаамын шәынтә аԥрышьа аурҵап! – иҳәан, агенерал ишьҭахьҟа днагьыжьит.

Аподполковник илақәа ырцәгьаны даасыхәаԥшит.

Сара сѽызцәа сеимакы-еиҷакны саашьҭырхын, аԥырцәа ахьгылаз аҭыԥахь рҷынархеит.

Амашьына аҭалара иаҷыз агенерал сара сышԥа дааахьаԥшын, дааԥышәарччеит. Уи иаанагоз, ус, уара уеиԥш егьаѽы ирыхьхьеит ҳәа акәын.

* * *

Асаат хәба рзы сааԥшит. Аҵәылашьца илашьцан. Сыраҷыҵәҟьа, есуажәааны зыхәда абжьы сарҷыхалоз акурсант иҟыт-ԥсыт ыҟамызт. Аекскадрилиаҷы иналаршәɷаларшәны еибарҷыхалоз акурсантцәа ркаруаҭқәагьы, уажә рышьҭыбжь газомызт. Аднивальни дахьгылаз, инаимариашаны, хыхь аҭуан иаҵакнаҳаз афымца лампа алашара еишьылза иаркызгьы, ырцәан.

Зехьынԥьара ҭынчран. Сара азәзаҵәык сакәын алашьцара иаларшәыз. Раԥхьаҵәҟьа, сахьыҟаз сзымдырызт, сгәы аҵанза инҭыԥсааит. Аха нас, сылацәа еиҭанеиқәысыԥсеит.

Уаха заҵәык акәын абри ауадаҷы схала санышьҭалахьаз. Иацынза, хышықәса дузза акурсантцәа срылан, срыцтәан, срыцгылан, еишәак ҳаицықәчон, хыбрак ҳаицаҵаиан. Раԥхьа сылацәа анаахыст, сцәамхьашәа сахьыҟаз акәхап, ҳескадрилиаҷы сɷызцәа акурсантцәагьы саргьы абжьааԥны еиԥш ҳашьҭаз ԥьысшьон.

Сгәы аасырҭынчын, сааҳәны сызқәа снықәиан, сахьааԥшуаз, алашьцара иналԥхаз ацәашь еиԥш, иҟалаз зегьы аасгәалашәеит:

… Аԥырра аучилишьче ҳалгеижьҭеи хымш ракәын иҵуаз. Ҳфицар маҭәақәа ҷыцза, анашәҵара ада ус амамкәа изахны, еиқәырɷазҵәаа, ауанҭа аҷы иарганы икнаҳан, аха макьана ҳажәɷа икылҳамдацызт. Афицар ихьз ахҵара ҳазыԥшын.

Адырɷаҷены ашьыжь зегьы ҳҭаххаа ҳшыцәаз, ҳгылара аамҭа анааи, ҳескадрилиа адежурни арҵәааҳәа днаҳалаҳәҳәеит. Зегьы ахьышәҭ-сышәҭхәа ҳɷаҵеибарҟьан, алеи-аԥси рыбжьара ҳҷи-ҳнапи зәзәаны ҳеааҳархиеит.

Абри-абри рыбжьара, ҳастаршын длеи-ɷеиуа, ҳкаруатқәа шҳарҷееиз гәеиҭеит. Ҳтумбочкақәа рышәқәа аартны дыртаԥшит. Ҳахьзи ҳажәлеи рынҵаны, ҳкаруатқәа ршьапқәа ирыдҳәалаз аҷәыцәмаҟьа хәыҷқәа дрыхәааԥшит. Зныкыршәа:

– Аекскадрилиа ацәаҳәа шәықәгыл! – иҳәан, адежурни ԝаԥхьа аҕьеԝ ааҳхиргеит. Абри имҳәацкәа, зегьы аҵәы ҳнахаԥсазшәа, ҳиашахәҵәаҙа ацәаҳәа ҳнықәгылеит.

Дук мырҵыкәа ҳасҭаршын ацәаҳәа даақәгылт, аха уажә иаабахьаз иакәҙамкәан акәын дшыҡаз. Ахаан ччаԥшьк ибла ихылахьеит ҳәа сгәы иззаанамгоз, ауаԝы, уажәы иҡазшьа ааирбзиаҙан, ихы-иҷы абжагьы ааччеит.

Ҳара, аҙәи-аҙәи иныҵакшәа ҳнеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит. Анаҧьалбеит, оумак ҳԥеиԥшуп, акәымзар, ари дыччо збахьадаз, аха аҙәгьы ҷаҳамҵзеит, ҳагьицмыччеит. Ус, ҳҷееиқәырԥсаса ҳгылан ҳихәаԥшуан.

– Ыы, шәгәалаҡарақәа зеиԥшроузеи?– иҳәеит, аҵыхәтәан.

– Иабаргәызеи, Анцәа ишиҳәара иҡоуп! – рҳәеит аҙәыкԝыҧьак.

– Егьырҵ зҷышәымҵуазеи? – иҳәеит, ԝаԥхьа.

– Ҳгәалаҡоуп, ҳхалаҡоуп, абыржәы ҳаиґьым, аԝыза астаршын! – зегьы аґыу ааилдыргеит.

Абри ҳасҭаршын абас, иҷеырраз-ҷеырбзамыҡә-ҷеыргызмалшәа аҵаа-ԥшаара даналагалак, ма аҡарулрахь ҳишьҭуеит, мамзаргьы, авогонқәа рахь рацәаҟәыхра ҳдәықәиҵон.

«Оп, уажәы уеизгьы-уеизгьы ԥьара ҳишьҭуеит, аха иахьакәу, иара ида аԝысҭаагьы издыруам!» – аасгәахәит, сара сахьгылаз.

– Ус анакәха зегьы шәеиқәшәоуп ыы? – иҳәеит ԝаԥхьа, дканҵло.

– !

– Абыржәы, какалк ааКны, жәа минуҵк рыла…

«Ааҡ, абар сгәы иҵашәаз ахьыҡалаз! Иахьа, хымԥада, рацәаҟәыхра ҳдәықәиҵоит ари!» – сҳәан, исывагылаз илымҳа сынҭахәыҵ-хәыҵит.

– Уара, ҳара сааҵк ашьҭахь ҳфицарцәахоит. Нас, уажәы уеизгьы-уеизгьы рацәаҟәыхра ҳашҧеишьҭри, ажәла нҵәеит!..

– Аҩыза, акурсант, ус аинтересра злоу ҽеик уҳәозар, сузыʒырҩыр сҭахуп, убжьы неиҵых! – иҳәеит, асҭаршын, иҽаартатаʒаны.

– Мамоу, ус…

– Нас афицар данцәажәо, иԥатԥа уахьнымҳалан, ахынкылара умаз! – иҳәан, алатԥырҟәыҷы саатԥигеит. Саргьы уаҳа ак сҳәо сыҟазма, иара уатԥәҟьа сҷы неихаскит.

– Ак сҳәар ҟалома, аҩыза, асҭаршын? – иҳәан, курсант шьаҭаҧьиа хәычык ацәаҳәа ихы налирҳәҳәеит.

– Иҟалоит! – иҳәеит асҭаршын.

– Акранаҳфалак ҳабацои? – иҳәеит, уахьгьы иҟамкәа, арахьгьы иҟамкәа.

– Уҟәышхар ҳәа умшәозар, ууаʒырҩыр иуаҳап уахьцо! Жәа минуҵк рышьтахь, шәԥатԥа саны, шәмагәқәа, шәҳәынҵәрақәа зегьы рцәа иҵыхны, ицыр-цыруа ирыцқьаны шәыҽшәырхиа. Нас, ҵаҟа ашҭаҷы иноугоит, Буквоедов! – иҳәеит асҭаршын.

– Аҩыза, асҭаршын, ҳабоуго усҟангьы, иаадырыр ҟамлари? – иҳәеит курсантк.

– Абыржәыцәҟьа иааилышәымкаар ада ԥсыхәа амамкәа иҟоума?

– Мамоу, аха… иҳәеит, акурсант днаҷаҧызаан.

– Иахьарнахыс шәфицарцәахоит! Асаат жәеиза рзы дааиуеит аучилишьче аначальник Белов. Агенерал инапала афицар ичынқәа шәнапы иаиркуеит. Амузыка хиоуп. Ажәакала, иахьа шәара шәзы зегьы ршьапы иқәгылараны иҟоуп! – иҳәеит, асҭаршын, ихы-иҷы абжа еиҭаирччан.

Аʒәы изымҵаа-изымԥшаа акурсантцәа «ура»! – рҳәан, аʒхыцреиԥш ҳасҭаршын дааргәтыларкын, даашьҭԥааны, ихы-ишьапы неиларсуа, дыршәуа рҷаархеит… Аескадрилиа акомандир абри аамҭазы, ашә дааламгылар, иҟаларын акурсантцәа гәыргьацәаны, ираҳаз агәыргьаҷҳәашазы ирызгәамҭаʒакәа, ҳасҭаршын дрымпыҵагәыҧьыргьы.

– Шәҽыриашаны шәгыл! – аднивальни даныҳәҳәа, рҽааиқәыркын, ианынаԥш, аескадрилиа акомандир даақналахьан.

– Акурсантцәа рҽеиваԥсаны иаагылт. Асҭаршын дхәылажәжәа, игәы аҟьараҳәа еисуа, имаҟеи ипилоткеи ааирҽеин, ишьапқәа хагаланы икыдҟьо амаиор арапорт ииҭарц иҽынеихеит, аха аескадрилиа акомандир, иаҭахым аниҳәа, иҽааникылеит.

– Ихиоума, акурсантцәа? – амаиор асҭаршын днаиазҵааит.

– Даҽеа минуҭқәак рышьҭахь, зегьы ацәаҳәа иқәгылартә ихиахоит, аѡыза амаиор! – иҳәан, иҽынеидыԥсаланы, имаҽа иаргәҭыста инадикылан, диашахәҭәаҙа даагылт. Уаҳа аҙәгьы дҳаламцәажәаҙакәа, амаиоргьы асҭаршынгьы ндәылҭны ицеит. Акурсантцәа зегьы аууҳәа инеилаѡѡын, досу ркаруаҭқәа рхаҽы инатәаны, рыблуз ахәдақәа анарма ԥшқа ҟәашкакараҙа инарыцарҙахит. Рыблузқәа иргҽаԥсаз рԥьаз ҳәынҭәра ѡеижьқәа, атрафарет ҳәа изышьҭоу иныбжьарыԥхны, рышьчоткақәа рыла, иуҽаԥхо идрыцқьеит. Рмагәқәа, рмаҟа аԥыцьқәа зегьы, абызѡыц еиԥш, ицқьашәқьаҙа, рыҽкылыршәаҙаны рҽааиларҳәан, игәыргьаҭәа индәылибаҳәан ани «ашҭа» ҳәа иахьаҽыз ашҟа рҽынархеит.

Рацәак мырҭыкәа, афицарцәа рпарад маҭәақәа рышәҭаны иаакылсит. Аоркестр иалагылаз асалдаҭцәа, рнапҭырпа шкәакәақәа рымҭаҭаны, рҽырхианы игылан. Ҳара ҳескадрилиа назлаз, егьырҭ аескадрилиақәагьы иаразнак ацәаҳәа инықәгылеит. Афицарцәагьы акурсантцәагьы аучилишьче аначальник агенерал иааира иазыԥшын. Ус, агенерал Белов аштаб даадәылҭын, аштаб аначальникгьы иаргьы рҽаархеит. Шә-метрак реиҳа бжьамкәа данаҳзааигәаха:

– Аполк, шәҽыриашаны шәгыл! – иҳәан, аполк акомандир аполковник ибжьы агәыр ашҭа иѡкылирҟьеит. Зегьы ҳҽааҳариашан, амба шьаҟакәа реиԥш ҳнеилагылеит. Ахыуҳәа аоркестыргьы иааҭнарҟьеит!

Агенерал ацәаҳәа агәҭаҭәҟьа даагылан, аԥсшәа ҳаҳәаны, ҳара ҳзы иалкааy иахьатәи амш ҳадиныҳәалеит. Убри ашьҭахь, ѡ-радкны игылаз ацәаҳәа ахаҽы иҽааникылан,

ахәаԥшь ҳәа аоркестр ишаҳәоз, агенерал, зчамадан рхианы идгылаз асҭаршын, акакала афицар ичынқәа аатҭаны, агенерал инаиркуа, агенерал акурсантцәа инадыркны, ирыдныҳәаланы, рнапқәа аарымхуа, дшааиуаз, сара даасыдгылан, даасҿаԥшит.

– Ари акурсант уажә ааигәа аҳаирплан мҵарсны, Аԥсныҟа ибналаны ицарц згәы иҧаз Амқанба иоума? – иҳәан, ҳасҭаршын днаиазҵааит.

Асҭаршын, раԥхьашәа, агенерал ииҳәаз изеилымкааит. Ашьҭахь, ажәѡан аҿы сышҟьалаз анааигәалашәа:

– Усоуп, Мқанба, иоуп, аѡыза, агенерал! – иҳәеит асҭаршын.

Агенерал даасыхәаԥшын, даапышәарччеит, нас еилыбзаа-еилыбзааy иикыз аԥырцәа афицарцәа рчын аасиркын, исыдныҳәаланы, снапы аасымихит.

Абас мацара, агенерал Белов, акурсантцәа зегьы инарыдныҳәаланы, рчынқәа рнапы инаркуа, даарылсит.

«Аҳаирплан мҵарсны Аԥсныҟа ибналаны ицарц згәы иҧаз иоума абри»? – уажәы иҿыцҳаҳараҙа агенерал ибжьы разы слымҳа инҭаѡит. Уи ахҭыс шыҟалақәаз зегьы хәыцхәыц, акаанмыжькәа иаасгәалашәеит.

… Аучилишьче ҳалгарц азы аԥышәарақәа ҳҭиуан. Сара ԥышәара заҵәык сзаанханы иҟан. Егьырҭ амаҭәарқәа ицәгьамкәан иасҭахьан. Уаҵәы иаашар аҵыхәтәантәи аԥышәара сҭиуан. Нас скурсант маҭәақәа нышьҭаҵаны, аԥырцәа-афицарцәа рымаҭәа аасшәыстон.

Шьжьымҭанҙак, абжьааԥны ишыҟаҳҵалацыз еиԥш, ҳѡагылан, ҳҿааилаҳҳәеит. Акрыфа-акрыжә ҳескадрилиа акурсантцәа зегьы амашьына ҳнақәтәан, алеи-аԥси рыбжьара, аеродром аҿы ҳнеит.

Ҳара ҳгәыԥ аҟынтәи раԥхьа аԥышәара аҭира сара исықәшәеит.

Сҳаирплан «Миг-17» акәата еиԥш, амҵәыжәѡақәа адыҧсаланы, еилаарцыруа, игылан. Снахәаԥшит! «Аа,

уанаԥьалбеит, иахьоуп аԥсрагьы абзарагьы, иааулшалак акы сыгумырхан, ухатԥазар!» – аасгәахәит, сахьгылаз.

– Иахьа ухы шԥоубо, аҩыза, Мқанба? – иҳәан, схәыцбгьыцуа сышгылаз даасыдгылт ҳескодрилиа акомандир!

– Иахьа сеиԥым, аҩыза амаиор! – сҳәан, сҿааидыԥсаланы саагылт.

– Иахьа угәы еиқарамзар, иқамлои угәы хырлымкәа уқазар, иумʒан, уи акы иаԥырхагаʒам, иахьатәи уԥышәара аҭира уатԥәахьы ииаагоит.

– Мап, мап, хар сымаʒамкәа сықоуп! – сҳәеит.

– Ус угәалаҟа-ухалаҟа уқазар, уи ами абзиа! Ара ункахәыцуашәа анызба...

– Мамоу, мамоу, аҩыза амаиор, иахьеиԥш сгәы бзианы сҡамлац! – сҳәан, иахьатәи аԥышәара сшазыхиаз агәра исыргеит.

– Ус акәзар, уҿырхиа, жәа-минуҭк рыла уԥыруеит! – иҳәан, сызқәа днас-насын «саарбызтәны» днасԥырҧит.

Сара изаҟаразаалак шәарҭак сымамызт. Раԥхьаӷәа акурсантцәа ишҳахьлоз еиԥш, уажәы сшьамхқәа сыҧаҟәарҟәаруамызт. Амҩа бзиаҿы, амашьына ныҟәцаҩы акы дацәшәараҳа, саргьы акы хьаас исымамызт, сгәы раҳаҭын.

Скомбинзон аҳәынҧәрақәа еибасыркит. Сышлемофон схастцеит. Сларингофон сыхәда инастеит. Апарашиут аасыҟәныстцан, зегь рыла сҿеиқәсыршәеит.

Сара ажәҩан аҿы аԥышәара ахьыстиуаз, уеизгьы-уеизгьы агенерал ихаҭа аҳаирплан дсыцҭатәоит, дсыцԥыруеит, мамзаргьы ҳескадрилиа акомандир дсыцԥыруеит ҳәа сыԥшын. Аха азвено акомандир исиҭаз аамҭа анааи, ахьышәҭҳәа деиҭаасыдгылт.

– Унасыԥ иакит, аʒәгьы дуцԥырʒом. Ухала уоуп иԥыруа, амала, иудыруазааит иара ҳгенерал ихаҭа инеиркны, афицарцәа зегьы ҧаҟантәи ишухәаԥшуа. Адҧа иумоу иашамкәа ианынаугʒа, уи уара ухы иавба. Иуқәнаго ахәшьара ҧаҟа иузыԥшуп. Аха сара уахьынʒаздыруа, сгәы

иаанагоит, зегьы маншәалахап ҳәа. Амала, умыццакын. Иҟоуҵаша, ишыҟоуҵаша зегьы аинструктор иуирбахьеит, иуирҵахьеит! – иҳәан, сгәы азыҟаҵа, схы азыҟаҵа симаны аҳаирплан ахь иҷынеихеит.

Аҳаирплан аҷы, амеханик иҿеидыңсаланы, аҳаирплан аңырразы ишыхиаз, иара амеханик ижәла ааиҳәан, инапы неиҟьеит.

Амеханик инапы ааимсхын, аҳаирплан ахы-аҵыхәа, амҵәыжәԝа, аелеронқәа, априборқәа, абензин, амасла уҳәа зегьы напыла игәасҭеит. Сҳаирплан, иашаҵәҟьаны аңырразы ихианы, ухы-уҷы анубаало, ицыр-цыруа игылан.

Аҳаирплан иаҷагылаз амардуан сынхалан, акабина сынҵалт. Амотори априборқәеи русушьа гәасҭеит. Ажәакала, ушьҭа аншьҭыпраара ада ус сымамызт. Ҳазвено акомандир, амардуан дынкыдгылан: «Ажәԝан алыпха уоуааит!» – иҳәан, ԝаңхьа снапы аасымхны дналбааит.

Сара дҵас исымаз сацәымԝашьо издыруан. Ԛынтә ҵәԝанҵәыҟа схаланы, «петлиа» ҳәа изышьҭоу ааҟаҵаны, нас, иаарҳәны, ҵәԝанҵәыҟа еиҭанхаҵәрылар акәын. Убарҭ афигәрақәа рышьҭахь, ҳақәырҵәиа хланҵы сынҵаланы, сҳаирплан хынтә агьаргьаласа еиԥш иргьыжьтәын. Убас абыжь-фигәракгьы ааҟаҵаны, исымаз аамҭа сыҿҭагҙаны, схаҵәины аеродром аҷы, каҳада-ԥҿеыда стәар акәын.

Сҳаирплан аус асырун, рацәак имырццакыкәан, «аҕәра наҷакны» исыманы астарт аҷы саакылсит. Ушьҭа, аҳаирпланқәа зырԥыруаз, изыртәоз, аҿынтәи аԥырцәа реиҳабы, нахьхьи, амикрофон иадтәалаз иҟынтәи, аԥырра азин имхны сышьҭыпраар акәын. Сывараҷыҵәҟьа иамаз акнопка ҟаԥшь снақәыҕәҕәан.

– «Бакал!» «Бакал!», сара «Иастреб» соуп! Ашьҭыпрааразы сыхиоуп! – сҳәан, акнопка снапы аақәысхит.

– «Иастреб!» «Иастреб!» Ашьҭыпраара азин умоуп! – исаҳаит аҭак.

Нахьхьи игылаз афинишиор снеизыԥшит. Уигьы абираҟ шкәакәа хәыч дԝахан сызлаԥыруаз амԝахь инаирххеит. Уигьы иаанагоз аԥырра азин умоуп ҳәа акәын.

Сҳаирплан ишалшоз аусура ианаласырга, иаақыцьқыцьын, атцыхәа ԝышъцыхны аҽынанахеит. Аамтақәак рыла, сҳаирплан аҽԝышъцыхны иԝхалахьан. Сара есымшагьы, сҳаирплан адгьыл аҽеаҟәытханы аҳауа иналалаанӡа акәын санацәшәоз, знык адгьыл аҽеаҟәытханы, аҽеанааҳаранаклак, гәата-бҕата сыԝны, скәастхарамца сыҽеҳәатәазшәа сгәы сырҭынчуан.

Шә-ҽышьахәарк раҟара сҳаирплан аҽеанаашьҭнах, саԥхьаҵәҟьа акабина иамаз аԝбатәи акнопка снақәыҕәҕәан, макьанагьы иоушьҭны иҟаз сҳаирплан агьыжьқәа ирԝахан, ашьшьыҳәа агәы иныҵанаҵеит. Уажәы-уажәы аҳаирплан шәага априбор ахыц сахәаԥшуан. Сҳаирплан аԝада аҽеыҳаранакыцԥхьаӡа, аҳаракыра шәага ахыц еиҳа-еиҳа ахалара иалагон.

Сара сыԥрырц иахьсыдыз аганахь сҳаирплан ахы нарханы, иаашьақәсыргылан, сыштурвал уаҳа имырҵысӡакәа иаанкыланы ахалара саҽын...

Скабина зларкыз, ахы злымҟьоз асаркьа жәпа сналԥшын, адәахьы снаԥшит. Сҳаирплан сааҵк ала хәышә километр шыҟанаҵозгьы, иҟәазгаӡа, имҵысӡо, ажәԝан иалакнаҳазшәа акәын ишызбоз. Асар реиԥш еилашьшьы, сыҵаҟа иааигәаӡаны иааҳәаза-мазоз аԥҵа црыш ԥыжәжәахақәа санаарылаԥшлак, акәын сҳаирплан аарла-аарла ишықәацоз ангәасҵоз. Нахьхьиӡа дгьыли-жәԝани ахьеивҵаз избоз алаԥшҳәаагьы, сҳаирплан иацхалозшәа, амҵәыжәԝа иамариашаны, аҟаитан рахәыц еиԥш, дгьыли-жәԝани рҳәаа қәнакаауан. Аҭәа рамбақәа реиԥш иҟәашкакараӡа, ажәԝан иалагылаз аԥҵа еиқәыжәахәақәа реимҟьарақәа рҽы ибжьыскаауан, дәҳәыԥшк-дәҳәыԥшк, иаҟараз, аӡыжь ҵауылақәа реиԥш ана-ара аԥҵақәа иргәылсуаз ажәԝан ҽыҵ иаҵәа ҵамҵамрақәа. Аԥҵақәа ирылаԥшуаз урҵ «аӡыжьқәа», абыржәымзар-абыржәы инхьыкьасаны, аԥҵақәа инарылакьысып угәахәрын.

Аҳаракыра ашәага сылаԥш иааҵызгеит. Уажәрааанӡа ихараны избоз аԥҵа рагәа еилач дуқәа, уажә иаҳа-иаҳа

ииаигәахо, ашьшьыҳәа, саарыгәҭыларкит. Ушьҭа сызҭатәаз акабинеи, акабина иҭарыԥхааны иҭагылаз, еиуеиԥшымыз априборқәеи раамҷыдахаз, сҳаирплан ахабар ҳәа ак сымбо аԥҭа еилауаҭырқәа инарылаӡит.

Абас еиԥш егьарааны сақәшәахьан, аха абыржәы сгәы нҭӡыӡааит. Сҳаирплан акапотгьы, амҵәыжәѽагьы, аҵыхәа назлаз, ахәамцгьы, афарҭын инамнаҟьан, сара сызҭатәаз акабина мацара ӡсо аԥҭақәа иаарылахазшәа, ашәымҭак сгәы иааснаҭеит. Аха уи нарха амамызт, ус иаахәыҵҟьаз цәалашәаран аҟынтә, инасхыҵны ицеит.

Сҳаирплан иаҳа-иаҳа ихалон. Уи аҷешыҳаранакуаз, аҳаракыра шәага акәын исзырдыруаз. Убри априбор ахыци, сҳаирплан аццакыра ашәага ахыци ракәын, уажәы гәыгырҭаси ԥсуаҭласи исымаз. Убарҭ санаарыхәаԥшлак, сгәы аасыԥсахуан. Избанзар, убарҭ заҵәык ракәын, сҳаирплан аԥсы шҭаз, ажәѽан ахь ахалара ишаҷыз сзырдыруаз. Априборқәа рхыцқәа срыхәамԥшыкәа, шәымҭак аҟара санаанхалак, иара убри акабина мацара сынҭартәаны, ԥьара, қәацарак сымаӡамкәа аҳауа салакнаҳазшәа акәын ишызбоз.

Сҳаирплан ҭаӡны измаз аԥҭақәа зегьы насҟәыѽрны, еицрыжәжәа ҵаҟа рҷынархеит. Аԥҭақәа кылҵәаны хыхьӡа санаѽхала, даҷеа дунеик снықәлазшәа збеит. Сагьаагәыргәеит, аха сыгәгьы маҷк иааҭрысит. Зегь акоуп, сгәыргьара еиҳа ииааит, сгәыҵҟьара хәыҷы иаасцәыласыз нҵра амоуӡакәа, инасхыԥрааны ицеит.

Ажәѽан кеи-кеиуа ԥҭацк хыршәламызт. Амра ашәахәақәа сҳаирплан асаркьеи, амҵәыжәѽақәеи иахьрыдыччалоз, еилаарцыруан.

Асаркьа снаԥшит ҵаҟа инсыжьыз аԥҭақәа еиҟәыѽрыеиҟәыѽрны, шеи-шықәсеи анаҟә еиқәшәы изқәыжьу ахра ҵәцашқәа реиԥш срылаԥшуан. Дгьыли-жәѽани еиѽызшоз нахьхьитәи алаԥшҳәаагьы, аԥҭақәа ирылҵны исыцхалоз сҳаирплан амҵыжәѽа иамариашаны ажәѽан акалҭ ҵнархаауан.

Аҳаракыра ашәага ахыц снахәаԥшит. Сахьхалаша схалахьан. Сара ҵаҟа ус дҵаны изласымаз ала, уаҳа аҳаракыра ацҵара азин сымамызт. Сыштурвал издырыртә саԥхьа саннаха, сҳаирплан ахы ааланарҟәит. Аццакырагьы иагсырхеит. Скабина злахѡаз асаркьа сналԥшын, ҵаҟа сеиҭанаԥшит. Уажәраанӡа ҵыхәаԥҵәара рымаӡамкәа сыҵаҟа еилагылаз «ахраҟәа» реиуа-зеиуоу акы ыҟамкәа зегьы аԥша итҷгәыхаа иагахьан.

Адҵа исымаз нап аркрада, уажәшьҭа уаҳа ус сымамызт. Аха аеродром аҷы итәаз аԥырцәа реиҳабы имеида сымамкәа, сыдҵа анагӡара азин сымамызт. Убри аҟынтә, сыараҷы иамаз акнопка ҟаԥшь хәыҷы схысга мацәа иаҟәсырҷәҷәан:

– «Бакал!» Бакал!» Аҳаракыра иахьынӡахәҭаз схалеит. Сҳаирплан априборкәа зегьы ибзианы аус руеит. Адҵа исышәҭаз анагӡара сакәиҭышәтә – «Иастреб!» – сҳәан, аҷеынтәи аԥырцәа реиҳабы аполковник адырра ист҃еит.

– Адҵа анагӡара уакәиҭуп. Амала, аеродром уацәыхарамхан, аеродром уацәыхарамхан! «Бакал!» – иҳәан, сыдҵа анагӡара азин сиҭеит.

«Аеродром уацәыхарамхан!» – абри абжьы, ѡаԥхьа ирҷыцны сгәы иаакәѡит…

Сҳаирплан амҵәыжәѡакәа ныхсырнаа-аахсырнаан, асаркьа сналыԥшны ҵаҟа сеиҭанаԥшит. Аҳаирпланкәа ахьыҵԥраауаз асаба иқәдырчыз, рахәыцк аҟара ипаны, ихәхәаӡа, нахьхьи, аеродром иқәызбаауан. Ҵәаҟьаквҵәаҟьак иаҟараны, ххаирпланкәа адгьыл иқәҳәазааны иахьыҵԥраауазгьы гәасҭеит. Егьырахь, зехьынцьара, алакә аҷы ишузымҳәара, адгьыл ссиршәа ирхиан. Кәалаԥккәалаԥк иаҟараны, аѡнкәа ԥсаҟьаны адгьыл иқәыԥсан. Адгьыл иагәылсны инеиуаз аӡиасҟәагьы рахәыц-зак аҟара ипаны, илакьы-лакьуа ишнеиуаз, нахьхьи, цьара, жәкы атәарҭа еиҳамкәа, игьежьӡа иҭатәаз зы-гьежь хәыҷык ахы наланакуан. Еиуеиԥшым ԥштәы хкыла еилшәаа-еилшәаа,

адгьыл маҽа-маҽа еилан. Ииаҭәҟаҟараҙа абна цәаҳәаҟәа ана-ара ҽеиҭ-ҽеиҭ ҭаҟа икаҧсан.

Сылаҧш ахьынҙаназаашоз, икылгьежь-кылиаҭәааҙа, адгьыл иқәыҧсаз аҙы гьежьқәа снарылаҧшын, еиҳа уаҩы илаҧш иҭашәартә, инеихых-еиҭыхны, инарылкьшәа иҟаз ҙиа иаҭәак аарылсхит. Сҳаирплан насырҳәы-аасырҳәы-цыҧхьаҙа, сҭыҧ акыр сахнагон аҟынтә, абри сазиашаны сҳаирплан шьақәсыргыларц, хара сацәымцарц сыҙбеит.

Дҭаны изласымаз ала, хынтә сҳаирплан зқәала иаасырҳәыр акәын.

Сҳаирплан аццакыра иаагырхаҙаны, сыштурвал саҧхьаҟа хәычык саннаха, абжьы аамҭәаҙан, хаҳәырҭәиа икәкәаҙа хланҭы инҭалеит. Сара аццакра ашәага ахыц снахәаҧшит. Заҟа аҭахыз аҟара сҳаирплан аццакра анышьҭнах, сыштурвал мырҭрыскәа, ашьшьыҳәа саҧхьаҟа саахан, аццакра иахьынҙазалшоз ианацыстца, сҳаирплан «арҭәаа» аатнарган, ҭәѽанҭәыҟа ахы рханы, ахҿеиҧш идәықәлеит. Хаҳәырҭәиа, сахьылбааз аҟара, хыхь ианыѽхатҭәрыла, ѽаҧхьа сыштурвал саҧхьаҟа саахеит. Сҳаирплан ааҳәын, азқәа иныкәиеит. Аха уаҟа аҽааннамкылакәа, икакәкәа хланҭы иантала, ѽаҧхьа сыштурвал саахеит. Сҳаирплан аҽааҧсахны, абжьы агәыр ашҭа икылҟьо, еиҭах иҭҟьаны ажәѽан ахь аҿынанахеит. Абас мацара иааихмырсыҕьакәа, хынтә сҳаирплан ажәѽан аҿы иаасырҳәын, уаанҙатәи ацашьаҿы иаашьақәсыргылеит. Даҽа шәымҭақәак рышьтахь, егьырҭ еиуеиҧшымыз арҭәира-архынҳәрақәа исыдыз, смыццакҙакәа инагҙаны саалгеит. Ссаат снахәаҧшит. Аамҭа исымаз иацымҭакәа, иагмырхакәа сыҽҭасыгҙеит. Ус ахьсылшаз, сахьыманшәалахаз акыр сгәы ҟанатцеит.

Сара стәала агәра ганы сыҡан, зланарҧшыгақәа зыблақәа ирыҭаны ҭаҟантәи исыхәаҧшуаз, сыҧырра ахәшьацәа ркомиссиа, сыдҭа инасыгҙаз азы ицәгьамыз ахәшьара шсырҭоз. Убригьы акыр сгәы архаҭеит.

Абарҭ сыдҭақәа зегьы саарылган, сгәырҕьаҭәа, ушьҭа аеродром ахь ацара ианақәыск ауп, сымҡьаларц, аеродром

хара сацәымцарц, сылаԥш иҵсмыршәарц иалсхыз сыʒиа ʒыгьыжь анаасгәалашәа. Сгәырґьаргьы насхыҵын, сгәаҵа ааҭыԥсааит. Иаразнак сҳаирплан аахсырнаан, акабина асаркьа сналԥшны ҵаƀа сынкаԥшит, аха уаҳа умԥсит. Абри аƀара адгьыл иқәызбаауаз аʒы гьежьқәа, рыуа-ршәаԥь, имашәырынгьы акы сылаԥш иаатҵамшәеит. Сылаԥш ԥьаргьы иаатҵамшәеит, раԥхьаʒа хыхьынтәи избаз абна цәаҳәа иатҵәа хәхәақәагьы. Наԥшыхақәгьы избомызт, илакьы-лакьуа адгьыл иагәылсны инеиуаз аʒиасҟәагьы.

Саахагьыжьын, аҳаирплан асаба ахьықәдырчуаз аеродром ахь снаԥшит. Аха баша акы ахәынгасҭагьы сылаԥш иҵашәомызт.

Изура-исҳәара сзымдыруа ажәѡан агәы сакара саатҵахеит. Сгәы иамузт, сҳаирплан арґьарахьтәи амҵәыжәѡа ааласырƀәын, ҵаƀа адгьыл ахь сеиҭанкаԥшит. Абар ассир! Сԥычкак-сԥычкак иаƀараны, ҵѡа змам аѡнқәа ƀәашƀәашʒа радла еиваԥсаз, схаан сылаԥш иҵамшәацыз қалақь дук снахаԥрит. «Ааит, еиқәыскааит, аргамаду сƀьалазаап!» – сҳәан, амца ѡасыхƀьеит.

«Ала ишәаз ауахәа еишит!» – ҳәа, ацәа саалхны усазҵаар зҭак ƀасҵоз, аеродром ахь ҳазгоз иарбан курсызгьы насхашҭыкәкәеит. Саԥхьа иҷамбасʒа икыдыз акомпасгьы снахәаԥшит, аха уи уажәазы акгьы исыхәомызт. Амала, аеродром ахь сызго акурс сгәалашәозҭгьы, сҳаирплан нхаргьыжьны, скомпас ахыц нықәыргыланы, ашьшьыҳәа аеродром аҷы снанагагәышьон, аха ииаг...

Сара исыдыз афигурақәа шыƀасҵоз, ани сыʒиа иалысхыз аасхашҭын, урҭ зегьы снархыԥрааны, хараʒа, ԥьара, сшагаз здырит, аха иахьакәыз сара сакәым, аѡысҭаагьы издырамызт.

Саамҭа хә-шәымҭак иахылеит, сыԥшааua ажәѡан сшалаз. Сангәашаха, сыпланшет иҭаз ахсаала снахәаԥшит. Аха ари сыҵаƀа избоз ақалақь аѡыза, сара смаршрут аƀны зынʒакгьы ианʒамызт. Иқәысҵеит-иқәысхит, аха сахьыƀаз-

сахьаныз ҳәа акы аасзеилымкааҙакәа, ажәҩан сышхагьыжьылоз:

– «Иастреб!», «Иастреб!» сара «Бакал» соуп изҳәо! Иарбан курсу уҳаирплан ахы ахьхоу – иҳәан, аҧырцәа реиҳабы ҵаҟантәи ибжьы слымҳа инҵаҩит.

Сара сеиҧш акурсантцәа ажәҩан аҿы егьаҩ ҟьалахьан. Уи дара рзы иҧьшьатәҙамызт. Иаразнак идырит исыхьыз. Сара акы еиҧшымкәа ихьмыӡгысшьеит, аха исылуршооз. Акомпас снахәаҧшын:

– «Бакал!», «Бакал!» сызлаҧыруа акурс ҧшьынҩеижәа, сызлаҧыруа акурс ҧшьынҩеижәа!» изҳәо «Иастреб!» – сҳәан, ани сывараҿы иамаз акнопка ҟаҧшь снақәыгәгәаны ҿаасҵит.

– «Иастреб!», «Иастреб!» – уҵаҟа, адгьыл аҿы, еиҳа улаҧш иҵашәаша ариентирк алхны убри уахагьыжьла, убри уахагьыжьла! Изҳәо, «Бакал!» – иҳәан, ибжьы аҳауа иналаҙҩеит.

Иҟасҵагәышьооз, сҳаирплан амҵәыжәҩа аахсырнаан, иеиҵәҟаҟараҙа, ԥьарсахьаны еихдаз ҩ-бнацәаҳәак аалысхын, убарҵ сырцәыхарамкәа ахагьыжьра салагеит. Аҧырцәа реиҳабы дсацәажәеижьҭеи ҩбаҟа шәымҵа мҵыцкәа:

– «Иастреб!», «Иастреб!», – ҳара уҳашьҭал, ҳара уҳашьҭал! Уҳаирплан арма мҵәыжәҩа унықәыҧшыр, ҳаубоит! Изҳәо «Бакал» соуп! – иҳәан, исаҳахьаз абжьы ҩаҧхьа слымҳа инҵасит. Еразнак акабина асаркьа снапҧшны, сҳаирплан арма мҵәыжәҩа снықәыҧшны, санынаҧш, еихык-еиҵык ҩ-истребительк исымариашаны ишнеиуаз гәасҵеит.

– «Бакал!», «Бакал!», еилыскааит, еилыскааит! – сҳәан, сҳаирплан аахсыргьыжьаан снарышьҭалеит. Сҳаирплан аццакыра инацыстцан, ҳаҧырцәа реиҳабы дзықәтәаз, аҧхьа инеиуаз аҳаирплан, арыгьарахьтәи амҵәыжәҩа аганахь ала, ҩынҩеижәеи жәаба метр еиҳамкәа сизааигәахеит.

Аеродром ҳаназааигәаха, ҳаҧхьа игыланы инеиуаз аҳаирплан аҿыларҟәра иалагеит. Саргьы снашьҭалан, дук

мырҵыкәа, аԥырцәа реиҳабгьы, азвено акомандиргьы, саргьы аеродром аҽы ҳнатәеит.

Ҳҳаирпланқәа ааҳаргьыжьын, инаганы рҵыԥқәа рҽы инаргыланы, аҩыцьагьы нҵыҵын аԥырцәа рҵыԥ «аквадрат» ашҟа рҽынархеит. Саргьы сҳаирплан инаҽадыргылаз амардуан сналбаан, снарышьҭалеит.

«Аквадрат» аҽы санааи, спарашиут аасыҟәнысхын, аҵып аҽы инышьҭасҵон еиԥш, аинструктор даасыдгылан:

– Акомандир ескадрилиа дуԥхьоит, абан иаргьы дахьгылоу! – иҳәеит.

– Исаҳаит, аҩыза алеитенант аиҳабы! – сҽынасхеит саргьы.

Ҳаԥырцәа реиҳабы аподполковники, ҳучилишьче аначальник агенерал Белови еидгыланы, акы аҳәара иаҽын.

«Оп, агенералгьы дыҟоуп, анаҵьалбеит, сара стәы акәхап излацәажәо!» – сгәы нҵыԥсааит, аха исыԥшнымҵакәа, рааигәа саннеи, сунт хә-бабаҟәа нкажьуа, снарыдгылан:

– Аҩыза агенерал, шәааԥхьарала, акурсант Мқанба сааины сыҟоуп! – сҳәан сҽааријашаҙаны раԥхьа саагылеит.

– Акурсант, Мқанба! Абрантәи Аԥснынҙа заҟа километр бжьахарызеи? – иҳәан, сгәы иҵамыз, схы иҵамыз абри аҩыза азҵаара сиҵеит агенерал.

Раԥхьаҵәҟьа исҳәара сзымдыруа, саалаҟә-лаҵьеит, ашьҭахь:

– Ибжьахарызеи, сеидроу, зықьҟа километр ракәхап, аҩыза агенерал! – сҳәеит.

– Уара, зқьы километр ахьыбжьоу, аштурман дуцмырхыраакәа уи амаршрут ахсаала ианымҵакәа, егьикәа, ус иааихҵәаны, инаумҩатәны Аԥснынҙа сынкыдгыланы, амшын Еиқәа сынхыԥшыланы саахынҳәып ҳәа изакәукызеи? – иҳәеит, агенерал илақәа аарцәгьаны.

– Мамоу, ҷьушьҭ, Аԥсныҟа ацара зынҙаскгьы сгәы ишԥаҵаскуаз!…

– Уи азы сара лахь усҵарц сгәы иҵаҙам, уҵаацәа гәхьааугазар ауеит. Аха егьырҵ зегьы ҳарҟәаҵып, абензин узхара шумамыз, ишузымхо, амҩабжара ушынхоз шԥоузымдыри?

– Аԥсныҟа ацара сгәы ишԥаҭаскрыз, сеидроу!..

– Нас, ага ушыҟаз ашьха указцазеи, уара, уҟьалама?

–?

– Сара сузҵаауеит, акурсант Мқанба? – дысҟәаҵуамызт агенерал.

– Сҟьалеит, иашоуп, аха сара исхараҳам! – сҳәеит, сыхәда насыкәаршәны.

– Изхарада, нас, сара соума изхароу?

– Мамоу, ажәѡан аԥшҳара иахароуп, аѡыза агенерал! Сара иахьада ажәѡан схамлацкәа сыҟазма, аха иахьеиԥшҵәҟьа ажәѡан ссирны изымбаҳацызт, сыхнахит, аѡыза агенерал. Убри аԥшҳара сырҵаслымны сшамаз ауп, сыдҵақәагьы шынасыгҳоз. Иахьакәым саҷеит. Ажәѡани, аԥҵақәеи, адгьыли убри аҟара иԥшҳан!...

– Иазхоуп, Мқанба! Зегьы-зегьы еилкааун. Даҽеазны имҳәа-имырза аҳаирплан мҵарсны убналаны умцалан. Ухы уақәиҵуп! – иҳәеит агенерал!

– Еилыскааит, аѡыза агенерал! – сҳәан, саақәгьыжьаан, сѡызцәа рахь сҷынасхеит...

...Аучилишьче ҳалган, аԥырцәа рыматәа ҷыцқәа ҳашәҵаны, хьача сырмала иқәҵаз ҳчынқәа ҳрыцаҽырбо, ҳахәда инықәаҳҵан, ахәылбыҽеха ҳара ҳзы еиҷкааз ахәылпаз ахь ҳцеит!

Убранҳа сгәы иалан, егьыхьмҳгысшьон исыхьыз. Убри ауыха агенерал иаҵәца аашьҭыхны, аучилишьче ҳахьалгаз ҳадиныҳәалеит. Усҟангьы уи агенерал игәалаҟара бзиан!..

* * *

Анцәа ҳазшаз уирманшәаларц иақәикыр, угага ушԥахирԥо зылԥха ҳаура! Сара саагылазаргьы Анцәа дхасҵон, иахьагьы дхасҵоит. Шәымҭак схы дҭамкәа сгәы дҭамкәа, иаалырҟьаны, цәалашәарала, ҳазшаз ихьҳ сыци-сышәи ианаарықәыххлак, сгәыргьареи сгәалаҟареи ирхылҵыз цәеицәыԥсрак насхыҵәаны, иаразнак сылахьи-сыцьымшьи

аасʒатәуеит. Усоуп сара схы здыруа санықала инаркны, ҟазшьахәырас иалкааны исымоу. Убри инаваргыланы, акыр аатцуеит, аԥхыʒи, алаԥықәшәеи, ацәаныррреи, ацәалашәареи ацәеицәыԥсреи ала ԥыр-ԥырреи, алаԥштцашәареи исырҭо адыррақәа рыгәра згоижьҭеи.

Ааи, Анцәа ду уирманшәаларц иақәикыр, угәалаҟара абыжь-шьхак, абжь-жәѡанк ржәѡангәашәԥхьара ахьтәы цаԥха наҷаршәны, ацараҳәа ахьтәы гәашә узааиртуеит. Убригьы игәѡарамкәа ихасцоит, убригьы агәра згоит.

Абри зегьы сзырҳәаз, исызцәырнагаз, гәбылрала Анцәа иашҭа сҭазырԥшыз, аа, абыржәыцәкьа, сгәы иҭамкәа схы иҭамкәа, ҳазшаз аргама сыкәа инҭаиршәыз агәыргьаҷҳәаша ауп.

«Гәык ԥсыр, гәык аауам!» – рҳәоит. Сара сымԥсуа, смажәуа, алаҳәа шкәакәа еиԥш, хышә шықәса сыԥсы ҭазаргьы, сазыԥшʒамызт, иахьа Анцәа илыԥха схьыршаны, исаҭәеишьаз, ʒра-ԥсра зқәым агәыргьаҷҳәаша. Сара уи азыҳәан, ҳаҕахәы игәы шкаиршәша, сгәы касыршәхьан. Анцәа зыԥсы захаҭәҳәаны, сыкәа-смаҕра инҭеиҳәаз агәыргьаҷҳәаша, сара акыр ҭуан исшәижьҭеи – изԥьабеижьҭеи. Иахьа уажәраанʒагьы аԥхыʒ цәгьеиԥш исышьҭазиижьҭеи... Иҟаларын уи агәырѡа лымгазѡа шсыцыз сынарцә гәашә снылагыларгьы. Аха «уара иушьуаз Анцәа димшьит!» Ари шыҟалазгьы абас ауп:

Ашьыбжьышьҭахь аԥырра аҟынтәи ҳааит. Ес-уажәааны ишаԥыз еиԥш, шьыбжьхьа ааҳфан, ѡ-саатқи бжаки ахақәиҭра иҳамаз схы налагʒаны, суада хәычы аҷы снеин, санкурсантыз сзықәиалоз сеихатәы каруат ахаҭа, уналакьысыр, арҭәааҳәа иҳәҳәоз, ахаҷы игылаз адесҟәардә сыҷенықәсыгʒан, сҷееаилысхит.

Рацәак сыҳаи-деик ыҟамкәа снықәтәеит. Ес-уажәааны схәыцрақәеи, сгәалашәарақәеи рымцәыжәѡа снытцакны сыргон, Ашацәа ртәарҭа ҳәа изышьҭоу Тур ихәыҟа. Абыржәыгьы раԥхьа сыбла иаахгылаз ҳахьатә кәасҟьа иава-

гылаз ҳган ѡны ду ауп. Ахәыблы иахьынҳалоуп Абаа-иԥа Ҷаԥала, дныҳәа-ныԥхьаны ижьира иҵигаз ѡ-рхышьнак. Ахәышҭаара ахаҷы икнаҳау ахац рыԥхны ажьҵаа ахаԥсоуп. Акәасҭхара амца еиҷашуеит! Амцабз иаҷыхәашо ацыԥхьқәа, архышьнақәа ирхьыӡсаны ахәыблы иаҵаԥсоит! Сан авара ахышра еицырҭәо, арасатә ҵәы иахаҵаны, аҽҳәа иҽҳәалырҵәиуеит. Ахәышԥыргы илаҭәо ашша афѡы хааӡа игоит. Убри аамҭазы амца иақәыз амҷаӡа ацәа ааԥжәан, «ҟәиит» арган, ашәах налыжжит.

Сабду абжьааԥны еиԥш, аҽыхәа иҷабылгьазшәа, иԥаҵа еиқәышлақәа хыҽеаны игәы иқәҭәо, аҽҳәаҷы игылаз, арагәаԥшь рымӡ ду дахьықәтәаз, дѡагылан: «Ҵәымш, дад, ҵәымш!» – иҳәан, зцәа захаӡыҵны, «ҟиит!» ҳәа зыбжьы газ акәасҭха, маҵәык аамихын амца инақәиршәит...

Сабду алакәҳәаразы иааираны иҟоу ҳгәылацәа дырзыԥшны дтәоуп. Уаха «Ахәԥҳаи Абзыцәашьеи» рлакә шырҳәо здыруеит. Алакәҳәара «аҵәы» сабду иқәшәандаз, шьыри! – абас сгәы ианааҭысҳәаауаз:

– Аѡыза, аԥырѡы, Умар Мқанба уҟоума, Умар Мқанба! ҳәа шьоукы рыбжьы ааган, инақәырццакны, ашә асра иалагеит.

«Дызусҵа сгәалашәарақәа рҷыхамҭазы, саарымбар ҟамло иаагәыцхә-гәышьыз!» – сҳәан, снаҭрысын, ашә ааимԥааны снарԥылеит. Уаҳагьы аҽаагеиха сымҭакәа, мацәыс еимҟьарак ахмырҵкәа, ирхианы иркыз аконверт сыблақәа инархыркылеит.

– Ҳала ишабо, абыржәыҵәҟьа уқәгьыжьааны укәашароуп, абжьарак, абри, иҵаӡны хықәкыла иузаарышьҭыз асалам шәҟәы, уаҳа ахабаргьы убараны уҟаӡам! – иҳәан, еицыз руаӡәк аконверт ишьҭахь инавеикит.

– Ари, анҭ асалам шәҟәы еицарсақәа иузаарышьҭлоз иреиуаӡам. Амҳәырқәа аарханы, конвертк шыҟам иҟоуп! – иҳәеит ицызгьы.

– Рацәак ажәарҟазара уҽазымкыкәа, ирласны укәаша! – асалам шәҟәы аацәырганы ѡаԥхьа сыла инхыркылеит.

Иҟасҵооз, сыҽмырххакәа, сықәгьыжьаан скәашеит. Сшаақәҵызҵәҟьа; – Узқәымгәыҕуа агәырҕьаʒ зхьыршоу агәырҕьаҽҳәаша узаанагеит! – рҳәан, аконверт снапы инанырҵеит. Ҵабыргыҵәҟьаны, аиԥш-зеиԥшроу асалам шәҟәы, абрахь, аррахь ҳәа сымѡахыҵиижьҭеи исмоуцызт. Аконверт «Заказное» ҳәа ианын. Ѡ-мҳәырк аархан. Иззакәу сыздырам, иаалырҟьаны сцәа сынҭрыхьҭшьааит. Изқәысҵара сзымдыруа, амцеи амырхәагеи рыбжьара саабжьанакит.

«Еиҳа угәы узырхьуа, алаҕырʒ зцу агәырҕьаҽҳәаша акәхааит!» – сабду иныҳәаԥхьыʒ аргама слымҳа аҭаѡара аатҭнашьшьааит. Нас уаҳагьы сгәыѡҽыѡрақәа сыҽрыламырхакәа, снапқәа ҵысуа, сконверт аахсыртлеит.

…«Сыччаԥшьи сҵәуабжьи шаҳаҭс ирымоу, схәыҷра иакәлоу сашьа еиқәаҵәа Умар, мшыбзиа!

«Ақьиа ишьа Анцәа иуит!» Умар! Иудысныҳәалоит, амца иазымблыз, ҵаа иазымгаз, аԥсуа идоуҳаи иҳақи, иламыси еиқәдырхаз аԥсуа нбан ҽыц! Иаҳамҵәуаци, иаҳамԥьабаци, иаҳамҳәаци егьсызҳәом. Анцәа иԥьшьоуп! Аринахысгьы Анцәа ҳаицоумкын!

Анатоли Аԥьынԥьал.

1953 шықәса, сентиабр 12
Кәтол – Аҟәа

Абар, «Алаҕырʒ зцу сабду игәырҕьаҽҳәаша!» – сҳәан, уаҳа сзымычҳакәа, снеиҵақьыз-қьызны, ауеимада ҳәа инеимасҭеит!.. Сҵәуон сара астол схы ыкәҵаны…

Ақьаад жәпа шкәакәа иагәылаҵаны, аконверт иҵаз алфавит, алакә бырлаш иагәыларшәу, ҽыц ииз аша еҵәа еиԥш, алакьыспа сзыгәаҕьуамызт. Амилаҭ рлахьынҵа зыʒбыз анасыԥ сықәҽнамҵыр ҳәа сшәон. Сара аханатә аахыс зыгәра згоз алаԥш акыр ҳәа сшәон. Анарха амо-

ур ҳәа сшәон. Сшәон, избанзар, сшәахьан, сеиҭашәахьан, аҵыхәтәанӡа сгәыҕра сыҵабарахарц егьсыгӡамызт.

Иара схаҭагьы ишаасыртыз сызгәамҭаӡакәа, аԥсуа нбанқәа згәылаз ақьаад жәпа шкәакәа аасыртит. Анбанқәа хкьыԥхьлаан, акьыԥхьга машьынкала. Сыблақәа рыгәра згомызт. Анбан ҷыцқәа ҭыҷҷа-ҭыҷҷа сыбла ишыхгылазгьы ихасҵомызт.

«Аԥьма имԥсыша, дад, амаҵә азылаҟәуеит!» «Ақәасаб еиқәхаша, атәыҩа цаҟьаш иаҷанаршәуеит!» Абарҭ иԥсҭаҵагоу ҳабдуцәа ражәаԥҟақәа рыԥсы ҭаланы рҿаасыкәдыршеит!..

«Изакәызеи, уара, анасыԥда, ацагьы уамбылуа, ахьшәашәагьы уамбылуа! Аханатә аахыс Анцәа ҳазшаз узиашьапкуаз, уԥхыӡ иалаз, улабҷаба иацгылоз, уҷаҳәатәы ҳазшаз иузыҟаиҵеит, ихьышьаргыҵа уакәыхша! Уҽырҭынч, уара, Анцәа имаалықь!» – ҳәа ибжьыдаз, ишьҭадаз абжьы слымҳа инҭаҩит!...

...Хәыҷы-хәыҷла зҷыцәаара иаҷыз споезиа амца, ҷыцххараӡа, мшаҽны еиԥш еиҭанеицралеит. Схаҭагьы сеиҭеиит, сгәашьамхгьы ҽа-шьамххеит. Анатоли Аԥьыԥьал сыкәа-смаҕра инҭеиҳәаз Аԥснытәи агәыргьаӡ иснаҭеит, еиҭаҳәашьа-еиҭаԥсашьа змамыз, уаҵәтәи сымш зырлашоз, агәыҕра. Адунеи насыԥ ссирс иҟаз иреиҕьыз, снапсыргәыҵа иқәкәашон. Уажә сара зегь реиҳа сыҕәҕәан, зегь реиҳа сласын, зегь реиҳа сыԥшӡан, сразын, шарԥазтәи аԥшалас сацԥыруан. Лассы-лассы аҵәуафҩы злышәшәоз сгәалаҟарагьы аҽаԥсахит. Аԥсҭазаареи абзиабареи еиҳагьы сгәаҳәо, срыхӡыӡо, зынӡа иҳәаадахазшәа избо салагеит, сҷа ҕәҕәахеит, сыбҕа ҕәҕәахеит. Убри сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа, сыԥхыӡ иалашәар ихасымҵоз, иаалырҟьаны сзырҭаслымыз Анатоли игәыргьаҷҳәаша, адырҩаҽны иснырит «Салам устоит, Аԥсны!» захьӡу ажәеинраала. Мшаҽны ишызҩыз иаамԥсахӡакәа абра ианыстоит!..

Салам усҭоит Аԥсны!

Уара ухьӡала иахьызыѡуа ари ажәеинраала,
Ухәы ԥшӡа сыкәтәаны акәӡам Аԥсны!
Ара аҵаа иарҕьеиѡуеит аҟазшьала,
Сибратәи афарҭын асуеит иаапкны.

Иасуеит анаатә, аха иасуаз аҵахызар,
Асыҭәхәа ѡынтуаз акаршәра еибаркны.
Аԥырѡы имаҭәа шаҳә-шаҳәуа исшәызар,
Ухәызкәа сыкәтәоушәоуп сшыҟоу сыԥханы.

Суԥырҵижьҭеи акырӡа ҵуеит ҳәа,
Усгәаламшәо ҟамлац мышк цаны.
Ушьхакәеи умшыни схашҭырцу? – иаҳҳәеитҳәа,
Мап, сыԥсҭазаара, сыԥсадгьыл, Аԥсны!

Ашьха еиѡыцәракәа ҳабжьаз аҵахызар,
Аԥҭакәа иргәылҟьоз амацәыс лакьны.
Сѡын-ѡыкәреиԥш сара усҭахызар,
Есымша ушҟа снеиуеит гәыла сԥырны!

1953 шыкәса, Новосибирск

... Иӡхьаз, иԥсхьаз, изныкымкәа зыӡбахә шәасҳәахьаз, аԥсуа алфавит ҷыц аԥсуа жәлар ироуит. Абар, иара аԥсуа нбангьы ахьыҟоу! – абри, сѡыза исзааишьҭыз агәырҕьаҷҳәаша ауп сылаҕырҙкәагьы хзыжьыз, – сҳәан, аҙәаҙәала, агәырҕьаҷҳәаша сзаазгаз сѡызцәа гәыдыскылтихыдыскылт!

Ушьҭа, ԥшӡала, уаҵә аашар, сгәы сыҵԥрааУа, ѡаԥхьа аԥыррахь сцон!

* * *

Аҵх агәы еиѡнашахьан, аха ацәа сагомызт. Иухарамкәа-иубарамкәа, знык угәы ҭаршьыр, «Гәык ԥсыр, гәык аа-

уам!» – шырҳәо еиԥш, угәы шҭашьу мацара иажәроугоит. Абри сазхәыцуан сгәы ԝарханы сахьышьҭаз.

Ирымкәаз алу еиԥш, иҵԝызаахахьеит, ирҳәац шынеиҭарҳәоз. Аха аума уақәшәар, аума уʒбыроуп. «Ауардын иахьақәыҕәҕәо ауп иахьҿыжуа!»

Аа, абыржәы аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, схәыҷрагьы сдурагьы исхамышҭуа хҭыск. Схәыҷын усҟан. Кәтол ақыҭа школ аҿы хԥа рҿы стәан. Саб афронт ахь дыҟан. Ишәҟәгьы ҳмоуижьҭеи акрааҵуан. Ашколи ҳареи хә-километрак ҳабжьан. Ашара снаҵаргыланы сан слырҿыхон. Сара ашкол ахь ацара аԥсра ацәа ахыскаауан. Ашкол аҿы ҳаннеи инаркны аԥсышәала ҳцәажәар ҟалаʒомызт. Иааҳҵоз аматәаркәа зегьы қырҭ бызшәала акәын ишаҳҵоз. Аԥсышәала аҵара ҳаҟәырххьан ҳбызшәала ашкол аԝнуҵҟагьы, ашкол ашҭаҿгьы ицәажәаз аҵаԝы, адиректор итәарҭаҿы днаганы, ажьыҕьырԝага дкылырхуан. Адиректор Напо Хупориа, ала маʒала ицҳауа еиԥш, дымцәажәаʒакәа акәын, иҟәбас маҟа наимҕԥааны дышусуаз. Иабиԥс днага-ааганы... Уара, ашьра зықәҵаны акнаҳарҭахь инаргогьы, иус рыʒбоит. Дзыхдырҟьаз закәу, измааноу ажәлар ирыларҳәоит. Ари Напо изаҟаразаалак, иҿы неихмырԥхьаʒакәа, ихы-иҿы зегьы ацәырпшʒа ҭып иарганы: «Уу шье тутуцо!» – заҵәык ааҳәаны, акәын дышусуаз. Уи аҟынгьы ууанижьʒомызт. Уҿамбасха, хәылбыҿханʒа унаганы уҭеикуан.

Ажәа ахы мҳәакәа, аҵыхәа узҳәом. Абри зегьы зхысҳәаауа, аҿеынтәи амш ашкол аҿы иҟалаз ахҭыс ауп. «Аиаша уҳәар, аԥсы дгылоит!» рҳәоит. Аʒәы ицәгьа иʒап. Сара ақырҭ бызшәа ансаҳалак, схы аисыбжьы слымҳа иаҳауан, убри аҟара исцәымҕын. Ауроккәа иҳарҭозгьы сҵаʒомызт. Исҵоит ҳәа салагаʒаргьы исызҵаʒомызт. Аҿеынтәи ауроктгьы мҵаʒакәа ашкол ахь сцеит. Са исыздырам сзыхирҟьоз, аха ҳдиректор сара сааибар, илақәа акакаҷ рыҵашәон, убри аҟара сицәымҕын. Иара Напо Хупориа ихаҵа иакәын ақырҭуа бызшәа ҳазҵоз. Ажәакала, са сцәымҕрагьы, аурок амҵарагьы еиқәшәеит. Уи сҳәеитҳәа, иԥыскаауааз усгьы

«ҩба» сзықәгылан. Даасазҭаацыԥхьаҙа: «ори» Миқанба иҳәон, иҷы нҭырчааны.

Иахьагьы! – «Аба, Миқанба! Гаквиҭели!» – иҳәан, ила ғьарғьалашқәа аацәырҟәыншьаны даасыхәаԥшит. Урокс иҳамаз ажәеинраала «мипатижьеба сасҭавлебельшьи» ахьҙын.

Сҩагылан, ажәак мҳәаҙакәа ҳамҭак сыԥшын. Нас, сҽеааизызган, сажәеинраала ҷарҳәала аҳәара сналагеит абас:

Ҭамодеқиҭ ҟматцвилебо,
Уаха тәин-тәин
Ар еиқәаҭәа иааизаз,
Зыхәы-зыхәы зымфара,
Танц чаицва сачқарозе,
Маамоу заҳамҳәара,
Хама шьапы хаҩаҙара,
Ԥенҙарах цәҳарх хәычы,
Ани-кәыни ҳдыршәан...

– Рас лапаракос, шьен убедуро! – иҳәан, дыҳәҳәеит Напо, аха сааҟәымҭҙакәа саԥхьон:

– Аа-маа анҭысыз,
Аҟә-маҟә анҽыжәлаз,
Кәыркә ԥшҙа ҙагә-ҙагә,
Ԥҳәыс данааигоз,
Кыкы заҭәык змаз
Аԥьма закьыч аныршьыз
Здыруа аҙәыр шәыҟоума?..

– Сумасечни штьоли? Ууа, ԥьымаҷәурель, да уасаҷәурель! – иҳәан, игыршәеи иқыртшәеи неиԥшьны, аҳәа ахы зықәшәаз еиԥш днықәгылан дыҳәҳәеит. Иара дыҳәҳәон, сара аԥсуа жәлар рпоезиа сатцакьыр-кьырны саԥхьон. Иҳәҳәара акгьы анамыхәа, санизааныкыла, дагьыҳәҳәон:

«Уауа, џьима, уауа џьима, баҕана диханг, баҕана диханг! Мубҙир, бошь, мубҙир бошь! иҳәан, ахәылрҵә еиԥш иҟьашҙа, аѡ ирфазшәа, ицәаҳаҳа ихагылаз ихы былдыз, аҟьаԥ-аҟьаԥхәа асра далагеит. Ихгьы дасуан, ишьҭахь еимакны дагьыҳәҳәон..

Сара сыѡ-жәеинраала хәычқәак срыԥхьан санаалгоз: ҳаи, саи, ҳәа аҳәҳәабжь назаҳаз арҵаѡцәа ҳакласс ашәахымс иаалеибаҳәеит.

– Иҟалазеи, уара, амҟалатә шәзыҟалааит? – иҳәеит, аҳасабра ҳазҭоз арҵаѡы дшааѡналазҵәҟьа.

– Миқанба Умари сумасечнии чтоли, чесное слова! – Напо, гыршәала, қырҵшәала, урысбызшәа хыфа-ҽыфа-ҕарыҕаҭәала, иҟалаз шыҟалаз, акы аанмыжькәа зегь реиҳәеит.

– Арҵаѡцәагьы аҙәык-ѡыџьак ракәымзар, рыгага иацәшәон. Напо дзакәыз, иԥсхакыз рзымдыруа иҟамызт. Ирушагьы рдыруан, ирҳәашагьы рдыруан, аха усҟан аамҵа зеиԥшраз ала, «амшә иакыз, дад, имҳәар ауамызт». Аха иҟами аҙыршгьы иацәымшәо, аҙыхшьахгьы иацәымшәо, аҵаарыӷӷагьы иацәымшәо шьоукы. Иахьеиԥш исгәалашәоит, иҟалаз ҽеила еилызкааз рҵаѡык ичҳара дналҵын, – «Уқәақәра згааит, Умар! Аиашаҵәҟьа изууит, уи агыруа уаҵанҙарашәа иҟоу. Ацгәы аԥа аҳәынаԥ амкуеи! Уаб абзиа уиԥами, егьаумҳәан. Урҭ сырҽаҙыҵуеит ҳәа уалагар, зынҙа акьахь уқәаҳҵоит ҳәа иалагоит. «Агыруа ашьа ибар, аҵәыуара далагоит» ҳәа шырҳәаҵәҟьо иҟоуп. Уажәраанҙа аҳәа выр-выр ҟазҵоз, иаартны урҽагылар, иаразнак абажә мца еиԥш иҽыцәааны, инеихәлакьаҵоит. Усоуп урҭ аханатә аахысгьы ҟазшьас ишрымоу!» – иҳәеит, амцеиԥш днеицралан. Уа даанымгылакәа, деиҵанхәыҵҟьахын, – «Аҿгәара ҟамчы оуп урҭ ирнаало!» – иҳәеит аԥсышәала, еиҵа нхәыҵакшәа.

Ус уҳәа, егьыс уҳәа, амчра дара ирыман, иуҵахы-иуҵахым, ирҳәоз ҟалар акәын. Ԥсыуа школк аҟны иҟамлацыз ҟалеит рҳәан, инарҵбааны, иара убас «ахы ахьысҽыцҟьаз», ҳакласс

ауада аҽыҵәҟьа, аҵаѡцәа рҭаацәарақәа зегьы алархәны, аизара ду ҟарҵеит.

Ԥсраҽенынӡа, иара итәала, ахьмыӡг еиқәаҵәа зсыргаз Напо Хупориа изы заа астол ԥшьыркца ду иааганы акласс ауада агәҭаҵәҟьа идыргылахьан. Ифес хылпа неихыхны, ихы апашра аԥхӡы ықәыжж, қьаад бгьыц гәарҭак игәыҵаҳәҳәа, ажурнал иѡыҵракны, маҽа-маҽа деилшәаа-еилшәаа, деихаӡԥштәалаха, дааин, астол днахагылеит. Афронт ахь иргахьаз ахәыҷқәа рабацәа усгьы иргахьан, иаанхаз анацәеи, андуцәеи, абдуцәеи иааз, ишәеиқәара-ӡиқәараха еикәшаны инатәеит.

Абни, аԥсышәала, иззымычҳакәа, инеицраланы гәоугәоу ицәажәаз арҵаѡы Заӡ ихьӡын, Санӡаан. Убригьы дара ҳарҵаѡцәа рылымкаа дааин, Напо иаԥхьа игылаз апарта днахатәеит.

Саргьы жәларык нзыргәаз абрагь иеиԥш, зегьы сахьырбарҭаз, баандаѡҵас абансшәа снадыртәеит. Ашьамҭлаҳәқәа сышьамызт, акәымзар сызлабаандаѡымыз ҳәа акгьы салаҟамызт. Ибзиангьы исгәалашәоит, абриаҟара, ашьауға сықәырҵарц қырҭуеи гыруеи, наа имнеиуаз зегьы рыҽтҳәаны рҽахьазыҟарҵоз, сара сеигәырҧьон. Сшәаӡомызт. Уи моу, аеҵәа кыдызԥааз, ҽык-бзык иамҳәацыз хаҵарак ҟазҵаз аӡә иеиԥш, схы-сгәы азҭан!

– Сара суаѡыбжара снахысхьеит. Ацәгьагьы збахьеит, абзиагьы збахьеит. Аха абри аѡызаҵәҟьа асааашьа сыԥхыӡгьы иаламшәацызт, – ацәажәара дналагеит Напо. – Схы иҭамкәа, сгәы иҭамкәа, аҽенышьыбжьон схы схыҕәасаа ишысхагылаз сирбеит, абни алаҳәа еиқәаҵәа, абна итәоу амри! – инацәа насыкәикит. – Ари дѡеидамсроуп, акәымзар, дѡеидасыр, амилаҭ рзы ишәарҭахо қәыцьмахоит. Сара сышьтрақәланы исҳәоит ҳәа салагом, абри аамӡара згәаҵәахы ҽнакааша, иацтәи амш инҭиҳәацәаз, инасыкәиҳәацәаз зегьы, акаанмыжькәа ишәаҳахьеит, ижәдыруеит.

Ажәакала, иныҵак-аатҵакны акәымкәа, имашәырынгьы акәымкәа, аргама иаартны, адунеи аҽы еицырдыруа Шьоҭа Русҭавели ипоема «Абжьасцәа зшәу» злаѡу ақырҭуа бызшәа еицеикит, дахыччеит. Ақырҭуа жәлар аҽа ахаан инеиҭарҳәо ахьмыʒг хамышҭыхә иҭеиҵеит. Ара қырҭуара ҳәа егьшыƙам, зехьыԥьара шаԥсуароу апропаганда ƙаиҵоит. Ари иаанаго амилаҭ реиҽаргылара ауп. Ари иаанаго, қырҭтәылантәи акоммунисттә партиа имѡаԥнаго амилаҭ политика аҽагылара ауп. Умар Мқанба, иаартны ақырҭ бызшәа аҵара мап ацәикит. Уи иаанаго, сѡызцәагьы сышьҭра ихылааит ауп. Еиҭасҳәахуеит, ақырҭқәа имѡаԥырго амилаҭ политика, даҽагылоит ауп. Амаҭ ахы анахьуа ауп ар рымѡа иананиало. Ауаатәыѡсагьы ахы дырҷаҷоит. Макьана, цқьа ицәа дҭыҵаанʒа, абри амаҭаԥшьгьы иҭып дықәҵатәуп, ихьшәашәахаанʒа. Абра итәоу анацәеи, андуцәеи, абдуцәеи раҳаҭыр азы абри иƙалаз аҵыхәала, ҳхы абзиара аƙынтә, ашшԥхьыʒ алаҳҵом иахьахәҭоу. Зынʒа имжьыжьымкырц азыҳәан. Амала, абри аƙалаа аҵыхәала, арҵаѡцәа рсовет иаалырƙьаны иƙарҵаз ала, аҵаѡы Миқанба Умар ашкол дыҵцоуп. Ашкол аҽтәи арҵаѡцәа зегьы неиқәышаҳаҭны ирыʒбаз аус, иахьарнахыс хьаҳәа-ԥаҳәа амамзааит. Ашкол адиректор, Напо Хәупориа.

Абри изласықәыʒбаз «ашьауға» даԥхьаны даналга, аамҭазы, аƙыр-ƙырҳәа сааччеит.

– Шәанаԥьалбеит, «акы ахьырҳәо, акы ыƙоуп!» «Цәгьа ахьыƙам, бзиагьы ƙалаʒом!» «Сыуа даан, саҕа дигеит!» Сҭынчымхеи, уара, ари аԥныш ибызшәа аҵара саƙәымҵи! – сҳәеит, сыбжьы ныҵамкыкәа.

– Уԥши, уԥши, ииҳәац шиҳәо убома, ани акаркаламышә. Абз хыуҵәаргьы, зегьы акоуп, арахь иаатухаанʒа иаҳәац аҳәоит! – иҳәеит, Напо «иҷеышькылкѡы» дахьтәаз.

– Зегь еилзырго, зегь зыриашо аамҭа ауп. Ҳаԥшлап, иаабап уаҵәтәи амш иаҳзаанаго. Напо Олеԥанте-иԥа, акы сузҵаарц сҭахын, урацәамзар! – иҳәан, Заʒ Самсон-иԥа иƙәардә иҷеынаƙәиҭхеит.

– Иуҭахыу ҳәа, иҳахәарҭоу акыр узҳәозар ара уҟоуп! – иҳәеит, Напо, Заҙ Санҙаа ицәажәашьа ааигәампҳаҙакәа.

– «Хык уаԥшны, шә-хык шаҵа!» – рҳәоит Напо Олеԥантеиԥа! Уара ҽеила иудыруама Умар иаб Ирод адгьыл аҵан ԥьара, аҕа диҷагыланы дшеибашьуа? Уара иудыруама Ирод Мҟанба иԥсҙгьы маашәижьҭеи акырҙа шҵуа. Иууазеи, абаапҫ, Умар дабиԥазаҵәуп, нас абри макьана иижәша аҙыхь ахы ыҵнамхыц асаби уеизгьы-уеизгьы, уан димшьызар, уаб димшьызар, абасҵәҟьа иаармарианы утәы цәгьа иҟәумыршәар замузеи? – иҳәан, Заҙ Самсон-иԥа иаарԥьаԥьаны даацәажәеит.

Итәаз зегьы Заҙ Самсон-иԥа ииҳәаз аҙәгьы иимырҳазакәан, рлымҳацәҟәа нарыҟәрԥсеит.

– Иагьԥьашәымшьан, оумашәагьы ишәымбан, аԥсы мыжда ҵаагәышьоуп, дад! Зегьы рцәа иацәшәагәышьоит! – иҳәеит, иныҵакны, зыҟәрахь инеихьаз, агәҭахьшәа итәаз ҭаҳмадак.

– Заҙ Самсон-иԥа уара урҵашәуп. Хәычык уҷы уаԥшны уцәажәаларц ухәҭоуп. Иахьа ҽеишәа уазымхәыцкәа иаатурҟьаз уажәакәа, даҽеаԥьара икшар ҟалоит. Ажәлар рҷы узкуам. «Абна алымҳа амоуп!» – рҳәоит. Иҳәатәуҳәагьы акы ыҟоуп, иҳәатәым ҳәагьы акы ыҟоуп. Ара итәоу раҵкыс уара еиҳа уҟәышымзар, зегь реиҳа упатриотымзар, убыз ухаԥыц нақәурҕәҕәар, «зхы зҵәахыз ашьынка зегь раԥхьа ишәит!» убригьы уацәымшашьо иудыруазааит, уара макьана уҵкәыноуп…

… Абри ахҭыс схашҭҙом сышлеи-сыкәи шеиҟарахахьоугьы. Заҙ Санҙаа Кәтол изқәатыԥ ахьылхыу санаавалалак, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәоит, ашкол санҭырцазтәи амш хьанҵа. Саатгылоит Заҙ Санҙаа Самсон-иԥа изқәатыԥ ахьамадоу. Зегьы иахьырҷырхасырҭоу амҩа ахықәаҷ снымҩахыҵуеит! «Уԥсаҵа ахьы ахьыршо инеиааит, Заҙ Самсон-иԥа!» – сҳәоит, сыбжьы нҵганы. – «Ҽеи ԥсышьа зауз, ҽеи тәарҭагьы иоуеит!» уҟанаҵ, уҟан, угага уацәшәомызт! «Аарцәы ирҵахыу

иоуп анарцәгьы ирҭахыу!» – абас ааҳәаны, игәы снапы ныкәшьны, изкәаҭыҧ снаҧырҭуеит.

Уҧсы ҭанаҭы егьа бзиара узыҟаҵондаз! Уи адунеи ахьгьы, ахраҭ ахьгьы зра-ҧсра ақәлаҙом. Есымша, ацәашьы иаҵәа еиҧш уҧсы ахаара адгьыл иныҵхахоит...

...Напо Олеҧанте-иҧа Хупориа дыҟанаҵ ашкол ааигәарагьы снарышьҭҙомызт. Аҵыхәтәан, «ақьиа ишьа Анцәа иуит!» «Напо Хупориа, Картозиа Мырзаҟан илаҳа далыѡрын, ихәда наикәаҵәиит!» ҳәа аарылаѡит хәылбыҿхак.

Убри ашьҭахь, зышәҟәы блы ҳаухьаз, зыҧсхәы-зыбзахәы, змарҭхә ҟаҳҵахьаз, зышықәс цәымза аҳаркхьаз сабгьы дхынҳәит, иаалырҟьаны иѡны ичамѡахә ҟалеит. Убри инаркны, саргьы даҿакала исыхәаҧшуа иалагеит. Ашколи сареи ҳаиґара ҧшак ныбжьасит. Уи аахыс шәынтә иқәасит, шәынтә иҙысит. Ақырҭуа рҵаѡцәагьы, «лымшара-кәашарахан,» лахә-лахәы сыхәаҧшра иаҟәыҵит. Ашкол сҵыҵижьҭеи шықәсык инареиҳаны иҵызаргьы, зегь акоуп, ашкол ахь схынҳәит!...

* * *

Агәалашәарақәа, агәалашәарақәа! Игәырмаҷгазаргьы, игәыҟаҵагазаргьы, зхәыҷра инаркны, зыҿҳәарамш ашәхымс аҟынҙа, зыхҵыс мшқәа ргәыбылреи, ргәырґьаҙи згәалашәо насыҧ имоуп! Убри аҧсҭазаара аҟәыҵәа аганахьала, сыхҵыс мшқәа рцәылашараҿ, акәтаґь ҧымҿҙакәа, адырдхеиҧш, исывагьежьуазаргьы, хыхь ишысҳәаз еиҧш, аҧсҭазаара саргәырґьа, сарҵәуа, зегь акоуп, ишыҟаҵәҟьаз, мшаҿнеиҧш исгәалашәоит. Иҟоуп убас хҵыск, иагьа ихәыҷызаргьы, егьа ашықәсқәа рҙеибафара, аҙыблара агәыҵанаххьазаргьы, мшаҿнеиҧш иҿыцххараҙа, ухәыҷра иҵугаз угәалашәарақәа рҿы иаанхо. Аха иҟахуп даҿа хҵысқәак, шәымҵақәак реиҳа нарха змауа.

Уахатәи аҵх имшаҙо, сымала заҵәык аҵәылашьца сахьаларшәу, Напо Олеҧанте-иҧа Хупориа идагьы, исгәа-

лашәаз даҽеа хҭыск, аԥхьаѡ улымҳа аҟынӡа иназгар сҭахуп. Абри сымҳәацкәа, аргама, ҽык акьыр-кьыр бжьы ҵхабжьы агәы неиѡнахит. Убри инақәырццакны, иӡыӡымкуа, ахьтәы ҵәҵәа еиԥш, ѡаԥхьа акьыр-кьыр бжьы ԥыххаа аҵх ҵәцашра иналаԥсеит!..

Схәы-сжьы қақаӡа иѡеилагылеит. «Абыржәыцәкьа уӡбахә сҳәарц сгәы ишҭакыз еилукаама, Хьышьаш?» – сҳәан, ахьшәтҳәа аиарҭа снықәтәеит. Ишап-шапуа спеинԥьыр ахышә икылыпхоз ашаеҵәа заҵәык акәын. Абжьарак, зехьыԥьара хаҳә-ҭынчра-иҭынчран. Уаҳагьы Хьышьаш ауазыр бжьы смаҳаӡеит.

Анцәа улыԥха ҳаҭ! Анцәа ҳрыцҳашьа! Анцәа ида знапы намӡо, зшьапы намӡо, еиҭаҳәашьа змам мчык, доуҳак ыҟоуп. Хымԥада, доуҳак ыҟоуп, Хьышьаш абжьы гәыкыҵәыкуа абранӡа исзаазгаз! Схы-сыпсы аҵх ҵәца иналакны сеиҭаӡырѡит. Аха ҭынчран, ҭынчраӡан. Хьышьаш абжьы уаҳа исмаҳаӡеит. Аха есымша еиԥш, иԥашашо, аҽԥырха агәыҵҳәаны, иҽырԥа-ҽырԥо саԥхьа иаагылеит.

Хьышаш аҽҵысра инаркны, иҽыѡхаанӡагьы ҟазшьахәырас иамоу зегьы ашьапхыц инаркны, раԥхьатәи аԥырцә ахәыҵласа аҟынӡа, зегьы-зегьы здыруеит. Знык ианықәырқәырлак, иаҭахыу иаразнак еилсыргоит. Каҳада-ԥҽыда иааӡыӡымкны, ашьацәқәысра ианалагалак, иаҭаху зегьы здыруеит. Адгьыл аҽы аҽынкаршәны абылгьара ианалагалак, уажәы ҳкәараҽы аӡыжь иаргыланы, иҙәҙәа-иҳәҳәа акәабара гәхьаанагеит. Иааӡыӡымкны, иаазқәаршәшәаны ашьацәқәысра ианалагалак, аѡра шыгәхьаанагаз здыруан. Уажә уи анысҳәа, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, ҵхы ссирк ауыха, саншьа ду Чмыт иҟынтәи шьапыла саауан. Аиѡхаа сынҵысын, макьана алаԥш-ҿаԥшы шсымаз, ҳара ҳахьынхоз ахәы ԥшӡа сынхалеит.

Амзаҭәымҵан. Аҽынтәи амш ԥхьацаны, амза шылашара илашахьан. Ашацәа ртәарҭа адәыхәхәаҽы саннеи, саатгылеит. Аухатәи аҵх убриаҟара ихаан, убриаҟара иԥшӡан,

ҽыки-бзыки ирзеиҭаҳәомызт. Зқьыбла хьыбла еибарлацәҟәуа, аҳәҳәыҳәа, жәҩан ҵауыла аӡыжь ҵамҵамра ахыҵсалара иаҿын. Амза еилаарцыруа, ацәарҭәа еиҧш, бҩа лагьанҵас икыдыз, жәлары зегьы рхьарахә зҭархьоз иныга ду кны, амза агәҭаҵәҟьа данҧхалон адауы.

«Нан, иубома ани Анцәа имза! Дунеи иқәыршаз ауаатәыҩса зегьы рхьарахә зҭархьо, ишыц ныга ду кны, амза агәҭаҵәҟьа адауы дахьангылоу?» – лҳәеит, уахык, сан уаха еиҧшҵәҟьа аҵх каииы, ҳахьатә кәасқьа абарҵаҿы ҳахьтәаз. Убригьы абыржәы иахьеиҧш иаасгәалашәеит.

Зыда уаҳа иҟамлацыз аухатәи алакә ҵхы сарҭаслымын, даҿа шьаҿак сзыҟамҵакәа, Анцәа исҧигалаз аҵх ссир сналагылеит. Ашырҧазтәи ацәылашара ашәахәа ахьнаршазшәа, Ашацәа рдәыхәхәа мза-мырхәагала ихыхәхәон…

Аеҵәа рбызшәа здыруазҭгьы,иҟаларын рцәажәашьҭыбжь саҳаргьы! Иҟалаларын, адунеи ахаан аахысгьы, аҳәгьы иимбац, аҳәгьы имаҳац аеҵәа рымаӡа еилыскааргьы. Убас иҭынчран, убас иҿаҳа-ҿымҭран, абыржәымзар-абыржәы Анцәа имаалықь ажәҩан дналҧраап угәахәрын. Убри аамҭазы, апыҟҟа-апыҟҟаҳәа аҿышьҭыбжь ҧыххаа аҵх агәы инҭаҧсеит. Цәалашәарак снаруалыуашеит. Изқәыстцара сзымдыруа, аҿышьҭыбжь ахьгоз ашҟа сынхьаҧшит. Ашәахәа шкәакәа еиҧш, аҵх иалаӡсо инеиуан Хьышьаш. Исызгәамҭаҳакәа, сгәыргьара ихнахыз сылабжышқәа нхаддылан, снеиҭаҟьан, сывараҿы игылаз аҭәаҵла сыҷенавасыршәаҟьеит. Аурҭ еиҧш инеиуан аҿыхәа иаҵәа хиаало! Адәыхәхәа иакәшон Хьышьаш ахала!..

Зҳарҭа-сырҭа узгәамҭоз аҵх ҭынч сыҧсы алаӡаны сыҧшуан. Аҿкаршәны адәыхәхәа иакәшон аҿыхәа. Сыҧсы ӡаны аҭәаҵла савагылан, сгәанаҭар ҳәа сшәон. Сапырхагахар ҳәа сшәон. Хьышьаш анасыҧ, уахатәи агәыргьаҿҳәаша! Уаха иара заҵәык акәын аҵх нцәахәыс, ныхахәыс иамаз. Апхыз еиҧш ишьҭыпрааны ишаауаз, сывараҿы ианааи, Хьышьаш аақәыр-қәырын, абырлаш ҧырцәқәа нақәыпсаны,

иԥыԥʒа иаангылт. Инымҩахытԥын, сахьгылаз иаасыдгылан, ҩаԥхьа иаакәыр-қәырын, ахы насыднашьылеит.

Ахәда снапы накәсыршан, алахь аасшьышьит. Анаԥьалбеит, «Аҽеы ауаҩытәыҩса ишьа алоуп!» ҳәа ҳабдуцәа, урҭ рабдуцәа ирҳәоз, аиԥш иаша ҩыцатԥәҟьоу. Ауаҩытәыҩса иеиԥш игәыкы-ԥәыкуа исыдгылан Хьышьаш. «Ацәанырра цқьа, ауаҩытәыҩса еиҳагьы, аҳаиуан еиҳа иамоуп!» ҳәа сабду зны иҩызцәеи иареи, ашҭаҧы амжәарбаҕь ашәшьыраҧы итәаны иахьеицәажәоз иихәаз ажәаԥҟа, абыржәыԥәҟьа акәушәа слымҳа инҭнашьшьааит. Изхысҳәааз, сара иԥьасшьон, иахьа иаҳагьы иԥьасшьоит, ишеилашәшәара ааилашәшәымҭаз, Хьышьаш сара самбеит, самаҳаит, сацәыхараны аҭәаҵла сҽаваʒаны сахьгылаз сызлагәанаҭаз, сара шсакәыз злаздырыз. Уи амаʒа иахьагьы, уаԥәгьы, уаԥәашьҭахьгьы, быжь-кәалаԥк, быжь-цаԥхак рҧоуп. Уи адоуҳаи, ацәанырреи рымаʒа сара сзы ахаангьы быжь-хьы кәалаԥк ирҭацаԥхоуп.

Ацәаныррагьы шьцыларазар акәхап. Изхысҳәааз, Хьышьаши сареи ҳаиҩызара иит, иазҳаит, ианыҽԥысыз инаркны. Убасҟантәи ҳаишьцылара акәхап, Хьышьаш ацәалашәара шанагьы зхылԥыз. Уи ибзианы иадыруан, ес-хәылбыҽха, ҳаԥаҟа, лаҕәашь аʒыжь иаларгыланы ишыскәабоз. Знык, шьыбжьышьҭахьрахь амра анынҭагьалалак, ахкаара ааныжьны, ҳгәашә илагыланы иныԥакны акьыр-кьырра иалагон. Хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, акәабара аамҭа анааилак, адырра снаҭон. Хьышьаш кәабара изгаанʒа, аԥш абҩа лагьан ианыԥсаланы инамԥасыргылон.

«Есы-шьыжь, есы-хәылбыҽха, ʒаҩак-ʒаҩак аԥш ҧырпы аҽеыҩ уеизгьы-уеизгьы иаҧаԥалатәуп, ашьамхы арԥаруеит!» – иҳәон, Хьышьаш азыҟазԥоз Есыф Бжьаниа.

Хьышьаш аҕәра наҧаԥаны, исыманы акәарахь сылбаанʒа, агәашә иаԥыртԥомызт, шьапхыцла адгьыл аҩуан, иқәыркәыруан.

Хьышьаш иара иахьынʒаҭахыз аʒыжь иаларгыланы, икәаба-ишьышьы ианаакәсыргылалак, аҽарҳа еиԥш,

еиԝаҳаҳа, иаазқәаршәшәаны, абжьы нҵганы еиҵа иаақәырқәыруан. Нас, агәы каршәны аҽанаарҵынчлак, снақәтәаны, иара аԥсы злаз Ашацәартәарҵа адәыхәхәа ашҟа аҿынанахон. Уажәы адәыхәхәа ҳазааигәахо ҳаналага, сгәалаҟара аабжьысит. Избанзар, Хьышьаш натҟьан, икахәхәа адәыхәхәа аҽықәыршә ианыԝлак, исызгәаҵазомызт. Убас, амацәаз аҽекыларшәаны ицон, абҕа ҵысշомызт. Ауанҵа еиԥш иҵынчын, аҽеы сақәтәазу, сақәтәамзу сызгәаҵомызт. Адәыхәхәа аҵыхәаҿы аҕәра анааҿасырххлак, иаангыларц ианаахыс-хыслак, Хьышьаш абҕа сыҽесзахамккәа, снахыԝрны скаҳауан. Абас сыхьуан есымша. Уи ауп уажәы адәыхәхәа ҳазааигәахо ҳаналага, сгәалаҟара зыбжьысызгьы. Аха сгәы аасырхаҵан, сҽеааизганы, адәыхәхәаҿы ҳанаакылшәа, «чоу!» сҳәан, Хьышьаш аҕәра наҿасыкшеит. «Аат, ари заҳаз сара соума!» – аҳәан, Хьышьашь насыҵԥрааит. Ицон уи ԥша ласшәа акаршәра аҽеықәҵаны. Саргьы шәымҭақәак аԥша сацԥыруазшәа, слымҳақәа ҵызхуаз аԥшазаҵә абжьы акәын.

Адәыхәхәа аҵыхәа ҳанналагыла, ашьшьыҳәа аҕәра наҿаскит. Хьышьаш абжьааԥны еиԥш «сҳәатәы» иахымԥакәа, аҽееиқәнаҳәалан, иаангыларц иаахыԥ-хыԥит. Уи акәхеит! Сҽеыбҕа сҽеысзахамккәа, егьа смадаҕь-мадашәазаргьы, Хьышьаш снахьыԝрын, абжьааԥны еиԥш, ахәда снытҵаҳаит. Хьышьаш иадсымбалацыз, иааҙыҙымкын «ахырр» арган ашақә иасит, аха уаҳа иаасхымԥаҙакәа ашьшьыҳәа иаасхагылт.

Ари знык акәымхеит, ԝынтә акәымхеит. Хьышьашь аҽееиҵыхны ианыԝуаз, сҽеыбҕа сҽеахаскуан. Ихыс-хысны ианаангылоз акәын, сыҽесзахамкыкәа снахьыԝрны санкаҳауаз.

«Аҽегьы ауаԝытәыԝса ишьа алоуп, дад!» – сабду иажәаԥҟа ԝаԥхьа аҽеаасыкәнаршеит. Хьышьаш ҷьаргьы инеиҵамҵҙакәа исхагылан.

Аԝнынҙа ҳнаҙарц шә-ҽышьахәарк аиҳа бжьамызт. Алахь аасшьшьын, уаҳа сақәымтәакәа, аҕәра аҿы ианкны, аԥхьа снагылан, сҿынасхеит...

Есыф иазыԛаиҵахьаз ҳҽыѡ, адәыхәхәа гәхьаанагон. Уаҵәы мшаԥын. Ашацәа ртәарҭа адәыхәхәаҽы аҽырѡра ду ыԛан. Есыф раԥхьа днаргыланы, зегьы агәра ганы ҳаԛан уаҵәы Хьышьаш аԥхьахә шагоз!..

21

Аҵх агәы шеиѡнашахьазгьы, егьшаеҵәамкәа, егьхәылпԥы еҵәамкәа, санышьҭалоз сԥенԥьыр ахышә инылатәаз аеҵәа, уаҳа иааиҭамҵʒакәа жәѡангәаҵа ишкыдлашалац икыдлашалон. Убри аеҵәа, аԥенԥьыр сналԥшны сылаԥш иныҵызгоз ажәѡан икыдбыгҵала икыдыз егьырҭ аеҵәақәа зегьы реиҳа иԛәазын. Аеҵәақәа зегьы раҵкыс илашон. Убри аеҵәа инацәхыкны икыдыз ԥшь-еҵәак, аеҵәа ԥьарсахьа ѡынтә еиҭатҵхьан. Егьырҭ аеҵәақәагьы уажәы-уажәы инкыдпрааны, ршәахәақәа жәѡангәы иныҵганы, акаԥсара иаҽын. Аха абни сԥенԥьыр илатәаз аеҵәа амзаҽы иаццәырҵи-уажәи рыбжьара, иааиҭамҵʒакәа, сԥенԥьыр ахышәҵәԛьа илатәан, еиҳа-еиҳа еицраланы илашон.

«Уеиҵәахә уара иузгәаҭом акәымзар, есымша иуцуп. Унарцәи-ууарцәи ирыбжьоу улахьынҵа амѡа арлашоит. Уара уԛанаҵ уеиҵәахәгьы кыдуп, иухылаԥшуеит. Уиеҵәахә анкыдшәо, дад, уԥсгьы ацҭашәоит. Убранʒа уеиҵәахә, уахьцалакгьы улахьынҵа иацуп. Иаауԥырымшәаʒакәа умши уҵхи арлашоит!» – сабду уахык, ишәшьу иҵәцоу еилика-арц дахьындәылҵыз, ажәѡан днаҵаԥшны ииҳәаз иажәақәа абыржәыгьы аккаҳәа слымҳа аатнашьшьааит.

Иԛалап, уахантәарак, иааиҭамҵʒакәа сԥенԥьыр ахышә илаԥхо аеҵәыш, слахьынҵа ашәахәац акәзаргьы. Иԛалап уи аеҵәыш акы иаргәаҭеиуазар, исыхʒыʒаауазар, уаҵәтәи сԥеиԥш сыҵанаҳәозар. Мамзаргьы, гәыргьаҽҳәашак сзаанацҳауазар, аха издыруада!..

Анаԥьалбеит, абыржәы аʒы шыцәоу избар: – «Шәымҭак иадамзаргьы сиеҵәахә абызшәа здыруа Анцәа сҟаҵа ҳәа Анцәа сиҳәоит!» – абри сымҳәацкәа:

«Умыццакын, сымаалыҟь! Аеҵәа абызшәа анудыруа, акаамеҭ аныҟало аҽены ауп!» – бжьык аацәеицәыԥсит…

Схәы-сжьы қақаҙа иҩеибаргылеит. Саахьаԥшит. Сиеҵәахә ыҟамызт. Ажәҩан зы-мшын иналабахьан…

Абас, абыржәараанҙа сԥенџьыр ахышә илԥхоз сеиҵәахә адунеи сшықәсыз исызгәамҭаҙакәа, сынҭаҳәахаа сыцәеит!

* * *

«Ауаҩытәыҩса сзықәшәарызеи имҳәароуп. Еиҳа ихыигәы алаҟаны данықоу ауп игәы аниҽаниҵаша!» – сабду иҳәамҭа аасыкәҟьашеит. Ҷабыргыҵәҟьаны, ашьыжь сгылеит, сгәалаҟара гәалаҟарак еиԥшымкәан. Еиҭаҳәашьа змамыз цәаныррак саагәыҵанаҳәҳәеит. Сабду иҟәыш ажәақәа анаасгәалашәа, сгәы нҵзыҙааит. Аха иаасызцәырҟьаз сцәалашәара нарха амоукәа инасԥырҵит…

Ааи, ауаҩытәыҩса исыхьрызеи имҳәароуп!.. Аха сара ус еиԥш иҟаз ахәыцрақәа сырцәыхаран, ҽыц аԥырра аучилишьче иалгаз, зырԥыс цәыцәымҭа иҭагылаз аҷкәын, сакәҵәҟьоуп ҳәа акәын сшыҟаз. Иахьеиԥш исгәалашәоит, аԥырцәа рфицар маҭәақәа ҳашәҵаны, ҳчынқәа еилаарцыруа, ҳажәҩахырқәа ирықәҵаны ҳанаақәдыргыла, ҳескадрилиа аҽы сааин, ҳашәара иҟаз асаркьа ахькыдыз снаныԥшылеит.

«Анцәа иԥьшьоуп! Аҙәыр насыԥ ссир имазар, сара исымоуп! Ԥшралагьы сахьалагьы, баҩ ҷыдеи, баҩхатәреи рыла еиқәшәоу, исыцназго даҽа ԥырҩык дҟаларушь?» – ҳәа схәыцуан асаркьа сахьадгылаз. Усҟан машәырк сақәшәап, ԥьара снышьаҷәхыслап, слахьынҵа сеижьап ҳәа имашәырынгьы сазымхәыццызт. Аха сара иабаздыруаз, алахьынҵа шлахьынҵаз,сыгага сышзахымԥоз…

* * *

Аҽынтәи амшгьы сгәалаҟара еиԥш икахха иҟан. Аеродром аҽы ҳаннеи, «аквадрат» ҳәа изышьҭоу аԥырцәа

рҭыԥгьы, аҳаирпланқәа ахьыҭԥрааууаз астартгьы дырхиахьан. Аҳаирпланқәа рышьҭԥраара азин рызҭоз, абираҟ шкәакәа хәыҷы кны аҳаирпланқәа рыҭԥраарҭа афиниш аҷы дгылахьан. «Аквадрат» аҷы ҳаннеи, раԥхьа ҳкомандир ескадрилиа дыспылеит!

– Еиҭа удысныхҳәалоит упагон ҷыцқәа! Амала, суҳәоит, иахьагьы азонахь уахьыԥруа, уажә ааигәа ишыҟоуҵаз еиԥш, Аԥснытәа сцоит ҳәа уаламган! – иҳәан, даасзыгәдуны даачеит. Курдубов аҿены, есымша еиԥш игәалаҡара бзиан. Агәыр-гәырҳәа данычалак, иразра зегьы иччаԥшь иалыхәхәон.

Даҿеа саатыбжак ашьҭахь сара сакәын иԥыруаз. Сԥыруан «еиҳаҙоу апилотаж» ҳәа изышьҭаз хә-фигәрак ахьыҟарҵоз азонахь. Аҿены актәи азонахь исыкәшәеит, урҭ афигуракәа рыҟатцара. Санкурсантыз еиԥш, аԥрышьа сзырҵоз ҳаинструктор уаҳа аҳаирплан дсыцҭатәаҙомызт. Ушьҭа саргьы сԥышәан аҟынтә сыгәраган. Амала, егьаумҳәан, аинструкторгьы акомандир ескадрилиагьы ишахәҭаз инасылабжьеит.

Сышьҭыԥраара аамҭа анааи, даҿеазныкгьы инасылабжьан, аинструктор астарт аҟынҙа снаскьеиган: «Папутный ветер!» – иҳәан, снапы аасымхны, аҳаирплан снакәиртәеит. Сҳаирплан акәата еиԥш ахәда ҭыхәхәа, аҿыѡ еиԥш иҙыҙымкуа, санбатцԥраари ҳәа иԥшын.

Аԥырра сҿазыҟастцаанҙа, ишахәҭаз еиԥш, ажәѡан иалаз аҳаирпланқәа зегьы, досу иарбан зоназ иахьыԥыруаз еилыскааит. Ашьҭыԥраара сыҷешазыҟастцара, сҿаназыҟастца, аҿеынтәи аԥырра мѡаԥызгоз амаиор Нестеренко: «Аԥырра азин умоуп «иастреб» – иҳәан, астарт аҟынтәи ибжьы слымҳа инҭаѡит. Астарт аҷы збираҟ хәыҷы кны игылаз афинишиоргьы, иаразнак аҳаирплан злаԥыруаз амѡахь ибираҟ наирххеит. Уи иаанагоз, ашьҭыԥраара азин умоуп ҳәа акәын. Аҳаирплан агаз нацҵаны сҷынасхеит. Аамҭацқәак ирылагҙаны, аҳаирплан натцԥраан аҳауа иналалеит.

Иахәҭаз аҳаракыра аҟынӡа санхала, «аквадрат» аҿы итәаны, ажәѡан иалаз аҳаирпланқәа ирхылаԥшуаз амаиор Нестеренко адырра исҭеит, аҳаирплан иахәҭаз аҳаракыра аҟынӡа сышхалаз. Сиҳәеит адҭақәа исымаз рынагӡаразы азин сиҭарц. Адҭа исыдыз, афигурақәа рынагӡара санақәиҭитә, раԥхьа «спираль» ҳәа изышьҭоу аҳаирплан ахаргьыжьра насыгӡеит. Убри ашьҭахь, «петлиа» ҳәа изышьҭоу афигурагьы аакасҵан, аҳаирплан зқәала аарҳәра саламгацкәа, сҳаирплан алѡа ѡахылбыбит. Убри инақәырццакны амоторгьы аицәкьыcра иалагеит. Аццакырагьы иагхаӡеит. Сзықәшәаз арыцҳаразы, аԥырцәа реиҳабы Нестеренко адырра исҭеит.

« – Адҭа иумоу анагӡара уаҟәыҵны, аеродром ахь ухынҳәы, аеродром ахь ухынҳәы!» – иаразнак адырра сиҭеит.

Аҳаирплан аццакыра еиҳагьы иагхо иалагеит. Ишнеиуаз, амотор зынӡа аусура иаҟәыҵит. Ушьҭа аҳаирплан казмыжьуаз, амҵәыжәѡа иамаз аелеронқәеи, «хвостовое оперение» ҳәа изышьҭоуи заҵәык ракәын. Хә-градуск еиҳаны аҳаирплан хурнаар ҟалаӡомызт, аҳаирплан ааҳәуан. Иҟасҵараны иҟааз, аа-километрак ажәѡан салакнаҳан. Аамҭагьы абылтәгьы анҵәара иалагеит.

Сыараҿы «апирапатрон» ҳәа изышьҭаз акнопка снаҵәа нақәыскит. Уи акнопка, абас еиԥш аҭагылазаашьа аныҟало, ада ҧсыхәа анамоулак,акәын уи «апиропотрон» ҳәа изышьҭоу рхы ианадырхәоз. Убри акнопка ҟаԥшь уанақәыҕәҕәалак, иҭҟьон. Аҳаирплан акабинагьы аатуан, аԥырѡгьы акабина дыҭҟьаны ҵәѡанҵәыҟа, аѡада даршәуан. Аҳаирплан ганха ицон. Аԥырѡы ипарашиут ааиртуан. Аха сара уи акнопка ҟаԥшь схы иасмырхәеит. Аҳаракыра сызхомызт. Убри аҟынтә, сҳаирплан ахы ларҟәны аҿыларҟәра салагеит. Анцәа иԥьшьаны, сҳаирплан ахы снақәыҕәҕәан ахь ихан, анархә-аарҳәра сықәшәомызт. Сҳаирплан аҳаракыреи, аеродроми сареи иҳабжьази еизибархомызт.

Аҳаирплан иаҳа-иаҳа аҿыларҟәуа, аеродром аҟынӡа иназгартә аҭагылазаашьа сыман. Убас иагьыҟасцеит.

«Еиҳа угәы аналаҟоу, убасҟан угәуҿаныз, дад!» – дгьылижәѡани ргәыҵыхны, сабду иажәақәа мшаҿенеиԥш, слымҳа нҵнашьааит... Гәаныла сылахьи-сыцьымшьи аасцьарит!...

...Сҳаирплан амҵәыжәѡақәа мырҵысӡакәа, ашьшьыхәа аларҟәра саҿын. Еиҳа-еиҳа адгьыл ааигәахон. Слахьынҵа, ахаци-ахәыци ирыбжьагылан, ашәеиқәа иалан. Аха сара ушьҭа алахьынҵеи анасыԥи рызхәыцха сымаӡамызт. Адгьыли аҳаирплани, аҳаирплан иҭагылаз априборқәеи ракәын сылаԥш зыкәшаҟьоз. Абри аамҵазы:

«Даара иманшәаланы улбааит, «иастреб!» убыс икыз уштурвал!» – Нестеренко ибжьы насхагьежьит. Иахьагьы исгәалашәоит, аӡәы ицәгьа иҙап. Сҳаирплан приборла, адгьыл аҟынӡа ѡынѡажәеи жәаба метра аиҳа бжьамкәа, адгьыл сазааигәахеит. Убри инаркны, еиҭасҳәартә еиԥш акгьы сгәалашәом. Амала, Нестеренко исыҵеиҳәоз иажәақәа зегьы каххаа исаҳауан, иара исыҵеиҳәоз ала сыштурвал аус асыруан...

* * *

Сааԥшит ашьжьымҵан. Акымзарак збом, акымзарак сгәалашәом. Аарла сыблақәа ирыхгылоуп, аҵыхәтәантәи сҳаирплан аҳаракыра ашәага априбор. Мацәыс еимҟьарак еиԥш, иаасгәалашәеит сҳаирплан атәара ѡеижәеижәаба метра реиҳа шнымхаз. Убри нахыс, акымзарак сгәалашәом. Сыблақәа шаарту здыруеит, аха алашара рбаӡом. Аарла сарма блаҿы лашарак ацәаара снахьыԥшит. Санааргаз, сшааргаз, саазгаз, сахьыҟоу сахьану ҳәа акымзарак сзеилкаауам. Схы сыѡ-уаѡак ирымпыҵамӡо, бинтла иҿаҳәан. Сааигәа-сигәа аӡәыр дыҟазар сҳәан, сыбжьы сыргарц саахәыц-мыцит. Иаразнак амедицинатә еиҳәшьа даасхахит. Убасҟан издырит арратә медицинатә хәшәтәыртаҿы сшышьҭаз. Абас сгәеилагара анааихыккоз аамҵазы.

– Черномазый, ты жив, слава Богу! – иҳәан, абни сызлак ицәыҵыԥшуаз даахгылеит ҳкомандир ескадрилиа Курдубов. – Иҟалаз уи ауп, – ацәажәара далагеит ҳкомандир. – Уҳаирплан ҟазарала аеродром ахь ахы урхеит. Иашангьы, ианаамҭаз, аамҭа уцәымцакәа, аҳаирплан хыриааланы аларҟәра иалоургеит. Алѡа иахылҵыз, амцабз ахь имиасырц азы иаҵахыз зегьы ҟауҵеит. Аҳаирплан аҿыларҟәышьа аамԥсахʒакәа иуртәарц егьугʒамызт. Ихиааланы илеиуаз аҳаирплан ианаамҭаз иуыриашеит. Аҳа, уашьҭа агьыжьқәа адгьыл инықәсуеит анаххәоз аамҭазы, учҳара уцәхыҵын, иаалырҟьаны уштурвал ырҵрысны уаахеит. Аҳаирплан аѡада хәбаҟа метра иуцәхалеит, атәара иахьымʒеит. Амотор усгьы аус ауʒомызт. Аццакра енерциа иамаз анынҵәа, аҳаирплан армарахь ихыԥшаалеит.Уаҳагьы аҿааазмыриашакәа, армарахьтәи амҵәыжәѡа иқәҳаит. Убригьы Анцәа иԥьшьоуп. Амашәыр ду ҟаргьы ҟалон. Аха аханатә инаркны, змотор ыцәахьаз аҳаирплан амѡаԥгашьа уақәшәеит. Иааркьаҷны иуҳәозар, аҳаирплангьы уаргьы шәеиқәхара, уара угәымшәареи, уҟыбаѡи, иҟалаз арыцҳара заа азнеишьа уахьақәшәази ирыбзоуроуп. Иудысныхәалоит, ԥсҭбарада ԥьалк уахьахыԥаз! –иҳәан, дѡагылан, бинтла иҵалаҳаз схы днагәʒит.

Сара ажәакгьы сзымҳәаʒеит. Иԥхаʒа сʒамѡа инықәкәрааит сылабжышқәа…

– Сара ари аѡыза арыцҳара амалахазгьы сазыԥшʒамызт. Сзыцәшәоз, уажә ааигәа еиԥш, Аԥсныҟа уаҳцәыԥрыр ҳәа акәын! – иҳәан, даахысамарҟәылын, игәарԥханы дааччеит!

…Ааи, ааи, ауаѡытәыѡса исыхьрызеи имҳәароуп! – абри сгәаҵа инҵысхәааит.

Хәылбыеханʒа сѡызцәа цон, иаауан. Оумашәа иубаша, иара «Батиа» ҳәа ҳзышьҭаз агенерал леитенант Беловгьы, иразра ихыҵәо: «Ну, что черномазый? Все же неуспел в Сухум полететь да? – агәыр-гәыр ихырга, дааччан, инапы схы инақәиҵеит. – «Ничего, до свадьбы заживет как положено»» – иҳәан, уаҳа рацәак иҿнмырхакәа дындәылҵны дцеит.

Ишеилашәшәра еилашәшәит. Сҳаирплан артәара аламҭалазы, сзынҟьаз сзынпҵаз, сҳаирплан иартәашьахаз, зегьы ҳкомандир ескадрилиа исеиҳәеит. Сгәы шсырҭынчра исырҭынчит, аҳаирплан артәаразы аара сара иахьсыдрымҭаз. Уи моу, ԥшʒала сангылалак, жәамш аҩныҟа ацара сақәдыргәыԥит.

«Абас еиԥш иҟаз аҭагылазаашьаҿы, ԥсҭбарада алҭра зегьы насыпс ироуамызт, даара ашәарҭа ҭәҭәа сҭагылан, аха аԥырцәа рынцәахәы духылаԥшит!» – рҳәеит аԥырцәа зегьы неицҿакны. Уи сара амч ҷыда шсыланаҭазгьы, зымҭәыжәҩа ԥҵәаз сҳаирплан анаасгәалашәа, сгәисылаҭырʒи неилаҭәеит. Аиаша уасҳәап, сызмахак ԥҵәаны исыцрахазшәа, убриаҟара ихьаазгеит. Избанзар, уи сара саршәахьан, саргәырҩахьан, саргәырҵьахьан, сарччахьан, сарҵәуахьан, аха зегь акоуп, сҳаирплан ааигәа санықамыз, ак сзымхо салагеит, игәхьаазго салагеит. Уимоу, ҵыск адәынцара ақәыршәны избаргьы, имрыцқьакәа иаансыжьуамызт, сахʒыʒаауан.

Ҳамҭак ашьҭахь, ауадаҿы схала сааныжьны, скомандир ескадрилиа Курдубовгьы, аинструктор Карцовгьы, егьырҭ аучилишьче исыцалгаз афицарцәа-аԥырцәа ҿарацәагьы аасхагылан: «Неволнуйсиа, «старик», все будет хорошо!» – рҳәан, снапы аасымхны индәылҵит.

Схала заҵәык саанхеит ахәшәтәырҭа ауадаҿы. Ишылашьцара ианылашьца, ушьҭа усгьы аҳақьымцәагьы уахала уаҳа иааиуамызт ақынтә, абни ишиашаз сыбла ихыччалоз, икал-кало икнаҳаз ацәашьгьы, сахьышьҭаз снапы нагʒаны исырцәеит. Иаразнак аҵәылашьца иаалашьцеит. Сызлак икылыҳәҳәоз сынцәыҵыԥшын, хԥа-ԥшьба ҽышьахәар еиҳа бжьамкәа, саԥхьа иҿаз аԥенԥьыр сналыпшит. Иара аԥенԥьыргьы, иззакәу сыздырам, иҕьҕьа-иʒәʒәа, «аʒы агәыдыршыланы» ԥыраршәк кыдыршәылаʒамкәа «ишыҟьантазыз» иҟан. Саагәырҕьеит. Иахатәи ахәылԥы иатҵәагьы, шарԥы еҵәангьы, ишарԥы еҵәамкәа, сԥенԥьыр ахышә

илатәаз, аеҵәа, уахагьы, ԝызара сызнауазар иудыруазеи, сҳәан, сарма бла ҭаʒны излаҽаҳәаз ашьшьыҳәа, снапала саанахан, ԝапҳьа апенџьыр ахышә снылапшит.

Анцәа улпҳа ҳаҵ, акы ахьырҳәо, хымпада, акы ыҟазар ҟалап. Иахьатәи сиеҵәышгьы, иҟьаҟьаʒа иаашаанʒа спенџьыр ахышә илатәаны саԛапшьон. Иҟаларын уи Анцәа ишана, иахьа сзыкәшәараны сыҟаз абозаргьы. Иҟаларын, сзыкәшәоз амашәыр пстбарада сшалҵуаз, бжьыда-шьҭада адырра снаҭозаргьы. Аа, уажәы, иара иахьатәи слахьынҵа аеҵәа, ирԝа-ирҵәаҵәа ахаҭа-псӓҭа акәзар ҟалап, уахагьы спенџьыр ахышә илапхо! Иара уахатәи аеҵәыш акәзар ҟалап, агәыргьаʒи агәыргьаҽҳәашеи ршәахәакәа каҵәо исзаазышьҭуа!?

Схьаакәа зегьы схашҭны, ицәыҵыпшуаз сызблак ааихамырсыгьʒакәа, абни амаалыкьцәа исзаарышьҭуаз сиеҵәа ашәахәацкәа сышрыхәапшуаз: «Уу, уу, уу!» –ҳәа атҳ ҵәцашра иналаԝны, аты ԝар-ԝар абжьы слымҳа ааҭнашьааит.

«Ҳаи, ашьашәы абжьныха уҭарцапхааит! Уабаанагеи, абжь-жәԝанки, абжь-шьхаки угәыҵхны, атәым жәԝан сакараҽы? Сзыкәшәаз арыцҳара иаԛыданы, еицәоу уаҕеимышхарахарызеи уаха испубаауа? Сгәы иҭамыз, схы иҭамыз, ашәышьханхыҵ, Тур ихәы, Ашацәа ртәарҭа атҳ иазынсыжьыз,уара амышьҭацәгьа абранʒагьы усышьҭаланы уаама?

Иахьа ашьыжь шара исзаанагаз арыцҳара анаԝыс, уаҵәтәи амш азгьы шәиԥхьыʒк шсышьҭоу адырра суҭома, уара акьу мышьҭацәгьа, аты ԝар-ԝар?» – сцәа-сжьы ԝасхибаҳәан, сгәы сынҭаҕызит…

Атҳ пшьшьала ацгәы шьаҽа еихго анаскьара иаҽын. Ԝынгьы-бнагьы сахьцалакгьы исыцыз сиеҵәахә, атҳ ишналыггаз, спенџьыр ахышә инылатәаз, уаҳагьы иааиҭамҵʒакәа, ақәаршԝы еипш, ашәахәакәа агәыҵыршо суада иԝнапхон.

«Ушареи уԥхареи ҳзыбзиахааит!» – сҳәан, сылахьи-сыцьымшьи аасʒатәит. Иаасыкәыршан зехьыныԥара, хәычы-хәычԥла ʒ-ҭынчра иҭынчрахон.

Ахәыцраԛәа рыцәԛәырԥаԛәа сышрылаз, исызгәамҭа-ʒакәа, сыбзиараҽы исыцыз, сыцәгьараҽы исыцыз, сыԥсы ахәага ҭанаҵы исыцгәырԝоз, исыцгәарҵуаз, исыцгәарлоз, саныԥсуагьы исыцыԥсуаз сгәалашәарақәа рʒыхшьах насхыҵәеит...

* * *

...Шьыбжьаара шьахәа-шьаҽак агымкәа, ҿуаԝ хаҵак ҳашҭа дааҭалеит. Иааишьа злаƙаз ала, бзиак аҵыхәала дшымԝахыҵыз гәоуҭаратәы иƙан. Аха сабду иԥшнымҵакәа днеиԥылан:

– Бзиала уаабеит, уҿыжәҵ, ҳаԥшәымаз, ухxь згеит! – иҳәан, иҿы аҕәрагьы ааникылт сабду.

– Сҿыжәҵуам, сааукәыхшеит, сшәаԥьхәаԝуп. Кәакәаа Ԥьарма идунеи иԥсахгәышьеит. Иааиуа асабшаҿны изкәаҭыԥ анышә иамардоит! – иҳәеит, ашәаԥьхәаԝ деишәара-еиҵараха. Абри аахыс, абзиаразын ачара ҳәацәа уашҭа иҭалааит! – иҳәан, днеикәƙьашан, ашҭа дынҭыҵны дцеит ашәаԥьхәаԝ.

Ихьзеи, анасыԥда, дызгазеи, даазгазеи, иԥсышьахазеи? Акыр ҵуама аиарҭа дамазижьҭеи егьи ҳәа, сабдугьы дымҵаа-ԥшаакәа, даахынҳәит, аха рацәак ишхьааимгаз гәасҵеит.

«Уԥсаҭа алажәқәа ахаццааит! Уара уахь иуҭыԥижьҭеи акрыҵуан, аха «аарцәы ирҭахым, нарцәгьы дырҭахым!» – иҳәеит ибжьы ныҵакны...

Саргьы усƙан, ныpцәи-аарцәи рыбжьара, жәабаƙа нымԝа аԥҳә бжьызгартә сƙалахьан. Ушьҭа ацәгьеи-абзиеи рҽы снеиртә-сааиртә аƙынʒа сԝеидасхьан.

– Уԝызцәа урыцца,дад, уаргьы аԥсрахьы. Ԥшʒала зыԝны зчамԝахә ƙалаша, уабгьы дыƙам аҿакым... Иара зажәымҭа

аҙахәаш ахадырҳәышагьы дуаԝымызт, акәымзар, еиуаракгьы ҳабжьан. Уаргьы ушьҭа ухәыцым, уԝызцәа ууарылагыл! Иара дҽеимзаргьы, уаб дыќазар ихәҭаз, уара иќатца! – иҳәеит, сабду, аԥсыжра мышк шыбжьаз.

Сара ацәгьеи абзиеи рҿы снытцытцқәахьан, аха ааигәасигәақәак рҿы акәын. Ас, ԥытк ахьынабжьаз ацәгьараҿы сымнеицызт. Сан лнапала исзылҙахыз сбырфын блуза шкәакәа, наќ-аақ аԥыбақәа аҳәынҭәра еилатца ахаԥақәа аҿаԥсаны, схацламҳәа иаатцагылоз сыблуза ахәда ҭрыԥхааны, атцәца еиԥш, инасшәыстцеит. Ҷыц асырҭы иаҿылхыз, убригьы сан «Азингер» машьынала иқәкааны илҙахыз ашуқьаҭ иалхыз аԥсуа еиқәа, ақардуаг атцхны, исыԝ-сыԝуа ауанҭа аҿы иарганы инасышьастцеит. Жәаԝа хы змаз саԥсуа разны маќа чаԥа насымҭастцан, сышәшәаашәшәо санаақәгыла:

– Уааскьеи, нан, да цқьа снаухәаԥшыпи! – лҳәеит, сан, лыбжьы сабду иаҳар ҳәа дшәаны. Сара избон сан итцегь днасылаҳәатцар шылҭахыз, аха сабду абартцаҿы дтәаны аткьац ахьиршьоз «дылзышьҭыхуамызт!» Саргьы адунеи азна сеигәыргьан, сан абри лымҳәацкәа, ахьшьыцба еиԥш сналымтцаԥрит.

– Ибзиоуп, нан, ԥшҙала архаха Анцәа иуаираҙааит, анра-аԥара зшаз! – лҳәан, лнапы аалыргьыжьын, лхы инадылкылеит... Нан, Ҳаҳ иќынгьы унеины уҽеирба, игәы ќанатцап, аныҳәаԥхьыҙқәагьы укәа-умаҭра инҭеиҳәап! – ҳәагьы нацылтцеит. Саргьы сан лажәа ѿбамтәкәа, саԥсуа маҭәа сатцаҽырбо, ашьшьыҳәа сабду аткьац ахьиршьоз снаидгылеит. Иаргьы сшаагәеиҭазтцәкьа, инацәхарќәара зыбжьакыз ирасатә ҷынгьы, иаҳәызба хәышгьы ивараҿы инышьҭеитцан:

– Еиҭьу ала иурхааит, дад! Уԥсынҭры лаҭырҙаша Анцәа иахьумыршан. Ҷыц ужәѿахыр зкылудаз укәымжәы ахьҙи анархеи унархахааит. Хьмызҭ Анцәа иуқәимтцааит уԥсҭазаараҿ. Мши-ҵхи рымшра удоуҳазааит уа-

хьыҟазаалак. Иҟаиматуп, дад, иҟаиматуп! Пшзала архаха Анцәа иуеираӡааит. Улахьынтца Анцәа еицоумкын! – иҳәан, еихадақәа иҽынырнырсланы дѡагылан, схы днагәзит сабду.

…Сѡызеи сареи аԥсраҽы ҳаннеи, ауаа шеизара еизахьан. Аԥсы дылбааганы ашта дықәдыргылахьан. Сахьынаԥшаапшуаз, згәы иалсны аԥсраҽы инеиз реиҳа, уалбагас ҳәа имѡахытцыз еиҳан. Иара усгьы, цасхәуп ҳәа, гәыцхәык лмыткәмабжь гомызт. Еиқәба-еиқәыԥс, аҳәсақәа итәаз тәан, иаанхаз цәытцаччо аԥсы ихагылан.

Иара аншьан илагылаз Џьарма ипатреҭгьы, уаѡцас, еиқәтәа-еиқәгыла иҟаз ҭаҳмадак исахьахәыра ылнакаауамызт. Аѡыстаацәа рабду Ҭаниҭас иеиԥш, ихырцәыжә пацақәа кыдышьшь, илақәа ԥсеи-ԥсеиуа, цәгьа аҳәарҭа, аурҭа абасоуришь иҳәарашәа, даҷла еибаркыз еихатәы каруат хырҟәҟәа-ҽырҟәҟәа жьакцак дыларшәын. Џьарма иаԥсуа маҭәақәа еихык-еицыхны, ивагылаз акаруат иқәын. Аџьабацәа ахьгылаз рхаҽытцәкьа, Џьарма иҽеиқәа иоупа еиқәаацәа ақәыршәны, имата еиҳабы аҕәра аҽы ианкны дадгылан. Аҳәсақәа ѡыџьараны рҽеиѡшаны, иԥстгагаха, иатцакьыр-кьырны «ауоу» рҳәон.

Ҳаргьы ушьта ҳхәыцқәамызт. Арԥыс наҙак иоура-ҳауран. Ҳнеины ашта иқәгылаз атцәуацәа рыстол ҳнадгылеит. Хәѡык-фѡык раҟара атцәуацәа ҳаԥхьа игылан. Ус, иаалырҟьаны, саԥхьатцәкьа игылаз, еихажәаахахьаз хатца цәыркаԥа кылҳәа дук ивагылаз иѡыза ихы наидикылан:

– Уара, Мачагәа, абри Џьарма дҽыбҕаҟазазма? Мамзаргьы, ҭарчеи ныҟәгаѡызма? – иҳәан, иҽыргызмалҽырҟәышшәа, дгәыцхә-гәышьуа Мачагәа диазҵааит, ани ахатца кылҳәа цәыркаԥашәа иҟаз.

Сара сѡызагьы саргьы Мачагәеи, ахатца цәыркаԥеи рыжәѡахыр ҳнықәыԥшуа ҳахьгылаз, иаарҳәоз зегьы ҳаҳауан.

– Ҳаи, ҳаи, аҽыбҕаҟаза егьи ҳәа, дыѡны дышнеиуаз, днатцаххны ихҿа ажәѡан иалаԥитцәон. Џьармажә итарчеи

ныҟәгареи, икьиан аихысреи, изар ҳәареи ҳәа акрыҟазма. Уи иидыруаз, цааи-цышәи реиқәмыртәара заҵәык акәын.

– Аҽеы ззықәдыргыло, аҭарчеи зызныҟәырго, мамзаргьы, азар зхырҳәааua, сара излаздыруала, аҽеыбҕа ҟазацәа роуп! – иҳәеит, ахаҵа ҵәыркаԥа.

– Џьарма аҽеы акәым, арашь изықәургыларгьы, Џьарма хәаԥса иоуп. «Сажәыргьала, Кәакәаа Џьарма!» зырҳәазгьы убри азоуп. Аҽеада ашьха иушьтыр рашьханы ихынҳәараҳа, Џьармагьы дҽеыбҕаҟазамызт.

– Ухы уасуоу, ус, ашҭоԥ еиԥш ушиашоу аԥсы уихагылоу? – ииалырҟьаны даалацәҟәыс-шьацәҟәысит, ани ахаҵа ҵәыркаԥа кылҳәа.

– Ухы зыдԥуҽеылашагьы аҙәы иҙбахә уҳәеит, сара иԥсыша... Исхасырҭазаргьы, иахьа ахасра иаҟәыцхьеит. Ус, баша, Анцәа сыркьаҭ ҳәа, рнапқәа рышьтахьҟа иҟаҵаны, арыцҳара иақәшәаз инеиҿахәыҵ-хәыҵны, инеивысуеит. Закәыхи, ихылпарч, мамзаргьы ихҭырпа рқьақьа ахыхраахаҵара дадхалап ҳәа уҟоу! Шьоукы, афурҭ сабалаа мацақәа реиԥш, рыхцәы рыхәда иҭассы, даҽеа шьоукы, рыхқәа аѡ ирфазшәа ицәаҳаҳа, рхы былдызқәа ахәыл рҵәы еиԥш ицыр-цыруа инаивсны, еес, абнахь, џьара шәшьырак рҽеахьыҵаркыша ҵла хахак ашҟа рҿынархоит, – иҳәеит, Мачагәа. Ҳаргьы ҳаԥхьа игылаз анаҳԥырҵгәышьа, ҳашьеиҳашьеи неиқәҵо ҳҿынаҳхеит. Убри аамҵазы:

– Ихәло иалагеит, Џьар-ма! – лҳәан, зегьы ззеиԥшыз ԥҳәыс еилаѡак, ихаамкәа-ишшамкәа, мыткәма ҕарыҕаҵәак аацәырылгеит! Убри аамҵазы инацырҕызны:

«Уаҳ, уауоу, уаау!»

«Уаа, уаау, уаау!» – рҳәан, Џьарма иԥсҭага «ауоу» аацәырырган, акыраамҵа наҟ-ааҟ рҽеиѡшаны иахьгылаз, еимданы аҳәара иаҿын...

Ҳамѡа анҵацәы, ҳаргьы аԥсы ҳнеихагылан, ҳаақьыпшәыпын, ҳанцәыҵыԥш-аацәыҵыԥшын, ҳаахынҳәын аџьабацәа ҳнарыдышшылеит. Нас, ҳаргьы шәшьырак ҳаҽеахьныҵаҳкыша, сѡызагьы саргьы ҳҿынаҳхеит...

– Уара, Умар, абри Џьарма аҳәгьы диҭнымхаҳакәа, ҳаҕеимышхара, иаԥхьагьы ишьҭахьгьы аҳы ыкәыршаны дыкҳәцма? – иҳәан, Џьарма дгәырҩагаҳаны дҵааит Сикәа.

– Дышԥаиҭнымхеи, уара, Быхәыт аблаҩа ду диҭнымхеи! Знык аишәа дахауртәар, ҩ-быста еиқәцак изхом. Изларҳәо ала, ауаҩы ҽадабаҕьҵәкьа ззырҳәо иоуп. Уи сара знык ауп данызбахьоу, аха зынҳа сылаҽы дмааиҳеит. Ицәа-ицәоуп, ижьы-ижьуп, дабауҭаху, дабасҵаху! Аҳаиуан, ҳаиуануп иахылҵуа егьаԥьара иугаргьы! – сҳәеит, зынҳа дызлаз даарылхны.

– Бахәыт сара хәԥҳас дкасҵарц сҵаху џьушьома. Ари аҟара Џьарма изы сызҵаа-ԥшааз зынҳа даҽакуп! – иҳәеит Сикәа.

– Иумҳәо нас, абри аҟара Џьарма идамра дызҭоуҵодызҭухуа закәу? – сҳәеит саргьы, сҽынаҽысшьаан.

– Сара излаздыруа ала, рҽеиҩҽаны «ауоу» ззырҳәо, аҳәгьы дызҭнымхаз, зышә-гәашә нытҵарԥаны, ахааназы иазыркыз, зыҩны-згәара қьаԥҭахаз иоуп. Усоуп сабдугьы ишиҳәо! – иҳәеит Сикәа иҽыркасаҳаны.

– Акраадыруама, Сикәа, дасу дара ртәала рхы ркәачроуп. Ауаа ҽык инеицҵацәажәаны, инеизыразханы еихаҳгылахьеит ҳәа абауаҳахьоу, зегьы цәи мҵи реиԥш еибарххоит. Изхысҳәаауа, «ауоу» атәы сара даҽакала ауп ишыздыруа. Здунеи зыԥсахыз жәаҩ-ԥацәа имазаргьы, аҳәымзар аҳәгьы диҭнымхазаргьы «ауоу» изырҳәоит. Ари ажәлар иацы иаԥырымҵеит, жәацы иаԥырымҵеит. Аханатә аахыс ҳабдуцәа рабдуцәа инадыркны, жәҩахырла иаарго қьабзуп. Аха аамҭа цацыԥхьаҳа, урҭ, ҳабдуцәа рқьабзқәагьы рҽырыԥсахуазар акәхап. Ақьабз сара стәала иахылаԥштәуп, ихьчатәуп. Арма-ҕьырма ишабалак уазныҟәо уалагар, абас, абыржәы уареи-сареи ишеимаҳкуа еиԥш иқәырыхқәыраҵатәха, еимакы-еиҿактәха, ладагьы иузмырхо, ҩадагьы иузмыхо, хьҳы амаҳамкәа, жәла амаҳамкәа, ихыбжа-ҿыбжаны иааумпыҵахоит. Аҳы, ушьҭа

уара унеины еилкаала, еиҳа иарбану ииашоу. Издыруада, изырҭабыргуада, раԥхьа ажәлар ирҳәаз арбану, абас акәу, егьыс акәу? – сҳәеит, саргьы, Кәрыжәаа срыкәлоушәа, сҿеырзажә-ҿырҟасашәа.

Сикәа исҳәаз ак нациҳәарц иҭахызаргьы, аҳәаха имҭакәа, аилыргаѡ даарылагылан:

– Ажәлар шәхаҭкы сцеит! Аҭәыуара зыхәҭаз агәыцхәцәа, аҭыхәтәантәи рылаҕырӡ карԥсеит. Аԥсымрагьы нхыкәгылеит. Ушьҭа, здунеи зыԥсахыз инарцә дыкәырҭоит. Аԥсы ихцәажәаразы ашҭахь дааскьаргеит. Шәааскьакәа, саашәыкәыхшоуп! – иҳәеит, аилыргаѡцәа реиҳабы днаргыланы.

Ажәлар аԥсы икәшаны ианаагыла, зыкәрахь акыр инаскьахьаз, зышлеи зыкәи инеилаѡѡхьаз хаҵа еиҿкаак, илабашьа нарсны даагылеит.

– Ацәгьара аҭыхәала ажәлар еизаз шәыххь згеит. Ушьҭантәи шәымѡахыҵра, абзиара иатәхааит! – иҳәан, иажәа ахы ааирсалеит ацәажәаѡ, – иахьа инарцә мѡа дыкәаҳҵоит, зыԥсҭазаараҿы даара аамҭа иаршаҟьшаҟьахьаз ауаѡы. Џьарма цәгьеи-бзиеи ицәа иҭеимыгӡацыз ҳәа егьыҟаӡам. Иимуци иимҳәаци ҿыки-бзыки ирзыҵгом. Ари ауаѡ изыҳәан, ииуша, иуҳәаша ҵѡа амаӡам. Аха рацәак сажәа сҿагәыламырхакәа, ѡбаҟа ажәа сҳәар сҭахуп, ақыҭаҿы ҳаҭыр зқәу, ажәлар рзы аԥьабаа ду збахьоу, зхы аԥьыка ақәызххьоу, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо, абырг хатәра Самԥал Агәыӡба! – иҳәан, ацәажәаѡ Самԥал ихы наиқәикит.

Самԥал ддаҕьхеит-дмаҭхеит, аҭәы дахалеит-дахыҵит. Аха аҭыхәтәан иҿааиқәикын, деиҵакы-еиҵакуа ажәлар даарылҵын:

– Џьарма, дад, ухьӡ ала, схы науқәкны ажәақәак еиқәысҳәалар сҭахуп. Х-ҵхык еихала-еихыҵыргьы, уара иуқәнаго ажәа аҳәара уадаѡуп. Даарак угәы иацәымҕымзар, сыбжьы уаҳартә, схы науқәкны суацәажәар сҭахуп! – иҳәан, Самԥал днаскьаны Џьарма днеихагылан, ихцәажәара дналагеит.

– Џьарма, дад, уара уԥсҭазаараҿы, уцыгәханы аҳәынаԥ узымкыцызт, акәымзар, иҟоумҵацыз, иумҳәацыз, иумуцыз егьыҟазамызт. Уара анарцә убаѽқәа уныҙбартә аҟынҙа иныҟәуцахьан. Егьырҭ зегьы ракәым, сара исзуухьаз «абзиарақәа» зегьы, ухраҭахь ԥхыҙ цәгьаны иушьҭазаауеит. Уара акыр шықәсқәа рышьҭахь, иугәаласыршәар сҭахуп, 37 шықәсазы сахьыушьҭыз схынҳәны сааит. Сыѽны счамѽахә ҟалеит. Аха сара иахьа уара уахьысышьҭуа ухынҳәны узаауазар, ухаҵоуп Џьарма! Абри угәаламыршәакәа, ухраҭ мѽа уқәысҵар, уԥсаҭа цәгьахар ҳәа сшәоит! – иҳәан, ихҭырԥа неихаҵаны, Џьарма иԥсаҭазы уаҳа ажәак иԥсы иахмырзааҙакәа, днеихыҵит Самԥал!..

* * *

...Ауха дежурнас иҟаз аҳақьым дкылпш-кылҙырѽуа, ашьшьыҳәа данааѽнала, усгьы сыцәаҙамызт, атҳарцәҳәа саатрысит. Сгәалашәарақәа зегьы аҙшәах еиԥш инасхаҙыҵит. Аилашәшәымҭаз сԥенџьыр ашәахәа инылатәаз ахәылԥы еҵәа, иааицамкҙакәа, сԥенџьыр ашәахәа ишкылыԥхац икылԥхон. Сҟәаҟәарақәа сжьы сцарақәа аныԥшша акәхап, схьаанаго салагеит. Аха иҟьаҟьаҙа ишаны, сиеҵәа, сԥенџьыр инылԥрааны ицаанҙа, сахьахәаԥшуаз, схьаа арсындон, сгәы ажьжьон...

* * *

Мызкы наҟьак, алоура уа ахәшәтәырҭа сҭан. Ихьаазгон, игәырѽазгон зҵаарак. Абарҭ исыхьқәаз зегьы рышьҭахь, аԥырцәа рҭаацәараҿы саанрыжьуазу, саанырмыжьуазу. Ахәшәтәырҭа сҭанаҵы, абри хәыцырҭас, гәырѽас исыман. Сара ҽеиила издыруан, абри аѽыза, еиуа-еиԥшымыз амашәырқәа ирықәшәоз аԥырѽцәа, аԥырраҿы уаҳа ишнырымкылоз. Абри аѽыза ашьҭахь, закәанла, аԥырѽы, аԥырра азин имам ҳәа иԥхьаҙан. Аха аԥыррахьыҵәҟьа инармышьҭыргьы, аԥырцәа рштаб аҿы иаанрыжьу-

ан. Аԥырра иадҳәалаз даҽа уск рнапы ианырҵон. Аха сара сзықәшәаз амашәыр, рацәак ибыргәымхеит. Снапы ԥымҵәеит, сшьапы ԥымҵәеит. Амашәыр сзықәшәаз ашьҭахь, аԥырразы ѡнытҟала сшәо-сырҳауа, сгәы цаны сҟамлеит. Ѡнытҟала, цәаныррала сҽысымԥсахʒеит. Сҳаирплангьы уеизгьы-уеизгьы, уаҳа аԥыррахь иузнамго иҟамлеит. Дара афицарцәа, аԥырцәа еиҳабацәагьы рцәажәараҽы, макьана гәѡара-ҽѡарақәак соуртә еиԥш егьрыдызбаломызт. Аха аԥырцәа рзакәан аханатә аахыс ишыҟаз здыруан аҟынтә, сгәы сзырҵынчуамызт…

* * *

Ахәшәтәырҵа сҭыҵиижьҭеи жәамш заҵәык ракәын иҵуаз. Зегь рылымкаа слымҳа кыдҵаны сʒырѡуан. Хәылҟьаҽылҟьала акәзаргьы, аʒәыр сыʒбахә ала акры иҳәарыма ҳәа, аха зехьыԥьара ҽаҳа-ҽымҵран. Деиҳабыз, деиҵбыз, исыхьыз аҵыхәала аʒәы ажәак ихәылшәомызт.

«Анцәа иԥьшьоуп, амашәыр алыԥха уманы, уеибгаузѡыда ѡаԥхьа аԥырцәа рҭаацәара уаалагылеит!» – абри акәын, сеиҳабацәагьы, сѡызцәагьы гәык-ԥсыкала исыдырныҳәалоз. Саргьы, «ацәгьа аҽеаʒом», наҟ-наҟтәи сыԥырра аҵыхәала, ус, ԥьара, акы нарҳәаҟәа-аарҳәаҟәахьазар, иныҵыѡ-ааҵыѡны акәзаргьы исаҳарын, сҳәан, сгәы шкасыршәра-икасыршәхьан.

* * *

Анцәа уирманшәаларц иаҟәикыр, угага ушԥахирԥо, зылԥха ҳаура! Анцәа иуциҵаз угәыҕра уцнаҵы аԥшалас уацԥыруеит. Адунеи ахи-аҵыхәеи унапсыргәыҵа иҵаургьежьуеит, угәалаҟарагьы-ухалаҟарагьы, угәыҕраҟәа рхьы мҵәыжәѡаш унытҵанакуеит.

Абас, Анцәа илыԥха сыцны, сахьчон абыржәрааʒа. Ушьҭа рацәак мырҵыкәа ҳазшаз имчала, ѡаԥхьа сҳаирплан амҵәыжәѡа сышнықәгылоз, ѡаԥхьа сыштурвал аԥсҟы сышнадтәалоз, игәѡарамкәан издыруан.

Уатцәтәи сԥеиԥш, сыцәгьеи-сыбзиеи, заа исытцазҳәоз, заа исзымдыруаз, еиуеиԥшымыз сцәаныррақәеи, сцәалашәарақәеи зегьы ҭынчын.

Иахьатәи Сибратәи амшгьы, мшык иалаѡашьомызт, амра катцәон. Ишырҳәо еиԥш: «акәтаҵь ԥымҿзакәа исывагьежьны ибылгьон!» Сгәалаҟара ахҭаҟынӡа еихаҳа-еитцаҳан. Убри аҟара схы-сгәы азҭан, убри аҟара сгәырҵьара ҵѡадан. Уаѡытәыѡса иҿызхеимкыцыз, лакә рашь ссирк сақәтәаны, аурҭ еиԥш, Сибрантәи акаршәарақәа срыхҟьаны снеиуан, гәыла сԥырны. Ажәакала, анасыԥгьы, аманшәаларагьы, амашәыр алыԥхагьы – Анцәа исатәаишьаз, сызхимбааз зегьы-зегьы сыман!

Сгәы рҭынч, сыԥсы рҭынч, иахьада сызнымиалацыз скаруат ҷыц сҿынеитцыхны снықәиеит. Иаасыкәыршан убри аҟара ҭынчрахеит, сынасыԥ сықәҷнатыр, абжьы саҳартә! Абри сымҳәацкәа, иаалырҟьаны, саԥхьа атӡамц инкыдыхәмарлеит, ирѡа-ирцәатцәа, Ашацәа ртәарҭа есышьыжь сԥенцьыр икыдыԥсалалоз ааԥынтәи ашәахәақәа. Ибжьыда-шьҭадаз иаасԥыххылаз алакә гәырҵьаҷҳәаша акәа сынҭаршәны, мацәыс еимҟьаран инҭаԥрит схәычра агәалашәара ашҭа…

…О, шәарҭ сыҟанатц исыцу, сымш еиқәатцәа иацԥсуа, Ашацәа ртәарҭа, Тур ихәы иқәыскааз, схәычра иақәлоу сгәалашәарақәа! Заҟагьы шәысцәыхароузеи, заҟагьы шәысзааигәозеи, мши-ҵхи рхацқәа еиԥызшьуа слахьынҵа ашәахәацқәа!

Абар, абыржәытцәҟьа сыкәа-смаҵра инҭагәыбзыҵит, схәычра иақәлоу, аамҭа иазеицамкыз гәалашәарак.

… Аҿены мҿышан. Сара сабду амҿыша имшьаран, иԥатцатцәҟьа ихәгабз аиркуамызт. Иаҳәызба иныдкыланы, иеихаԥсыхә амакьа иқәишьуамызт. Иҿыкәаба иҿеилаҳәаҿеилаца, икәымжәыхәа итцаҿырбо, иҿеиқәа сыѡ-сыѡ икәаба-ишьшьы днақәтәаны, уабараҳәа иуацәа рахь дцон. Аҿынтәи амш хәыҷгьы-дугьы аус ааур иуӡомызт. «Амҿыша

Анцәа ду имш ауп! Алԥха-агәыԥха Анцәа ишәиҭааит!» – иҳәон, ҳаргьы ҳашьцылахьан. Ажәакала, амҿыша ҳара иаҳҭәын.

Шьыбжьаара ҿышьахәарк аиҳа агымкәа, агәашәахь алақәа еибаршит. «Ааит, сԝызцәа ԥсыʒкра иааит!» – сҳәан, сындәылкьеит. Аҿены Лаґәашьҟа лаԥан ҭаҭәара ҳцарц еибаҳҳәахьан. Аха иаалырҟьаны агәырґьара исоуз нархa амоуит. Алақәа иқәыргьыжьаа, амʒырха иқәцаланы, изеишуаз, сԝызцәа ракәʒамызт. Зырҭыжә ҳәа изышьҭаз ҳабригадир хыԥшаала иакәын.

– Дабаанагеи, акьу мышьҭацәгьа, амҿышала? – лҳәан, сангьы даагәамҵ-хамҵит. Зырҭыжә иааира аалгәамԥхаʒеит.

– Умар, уҟоума, Умар! –ашҭа дшааҭалазҵәкьа, Зырҭыжә ибжьы иргеит.

Снеиԥылан, Лаґреи Лаԥшьи неиҟәысцеит.

– Сара агәырґьаҽҳәаша узаазгеит, Умар, аха уи агәырґьаҽҳәаша азыҳәан исуҭозеи? – иҳәан, дсыцны аԝныҟа иҽәаихеит.

– Исзааугазеи гәырґьаҽҳәашас, Зырҭыжә? – снеиҽагәыбзыґит.

– Иуасҳәаʒом!...

– Исоуҳәозар, ухы нкыдҟьо узышьҭаз, абаҳча-ҿага иаҽубаауа, зныкгьы ахаҳә ианырымҟьац аҿага атыҟә усҵоит! – сҳәеит.

– Ҳаи, ус сзууазар, аҿыкәаша суҭазшәа исыԥхьаʒоит, иҭабуп ҳәагьы уасҳәоит, исуҭаз аҳамҭа ду азы! – иахьа, амҿышаха, егьаншам, егьаныхәлам, сыхәҟьа-ԥсҟьаха Тур ихәы схазцалаз абри ауп, – иҳәан, ԝаԥхьа иҿааизигеит Зырҭыжә. – Уаха ахәылбыҿеха Аҟәантәи атеатр аауеит. Ахәылбыҿеха, Кәаґәаниа Кәасҭа Ду ихьатә кәасқьа аҽы артистцәа хәмарраны иҟоуп. «Уеизгьы-уеизгьы Ашацәа ртәарҭаа адырра руҭароуп!» ҳәа ақыҭа асҭаршын сааишьҭит, – иҳәан, зҽаҳәатәы ашаеҵәа кыднахыз исахьахәыра нылкааны, даацәажәеит Зырҭыжә.

– Иашатцәҟьаны, абри аҩыза агәыргьаҿҳәашазы, сабду иҿеагажәгьы устоит. Ҭабыргуп, уи аҿеагажә атыҟә сабду иҧсы иатцатцаны имоуп. Уатцәы абаҳа ҿеага тыҟәс иаиҭарц, Абааиҧа Ҿаҧала ижьирахь игарц игәы иҭоуп. Аха зегьы акоуп, уара уаҿа ианысцоит! – сҳәеит, сгәыргьара насхытцәан. – Ус акәзар, уаха Леуарсагьы дауеит! – сҳәан, снықәгьыжьаан скәашеит.

Зырҭыжә иахьа ҳара ҳахь дгәаразгалаз сан ианеилылкаа, лҩынтәыршыра ажьаҵь уатка аацәырылган, Зырҭыжә иҧсаҭа нкыдцаны, ибаҳча ҿеагақәа ртыҟәқәагьы, аҷапырхәа инахаҧсаны, ихәда инахишьын, ихылпа атцыс ҭаҳәуа, агәашә дынҭытцны дцеит.

… Уаха аҧсуа артистцәа ықәгылараны иахьыҟаз, Кәасҭа ду ихьатә кәасқьа азуадак аа-махҿек акуеит рҳәон. Акәасқьа азганк акәымкәа, иаакәыршаны барцала иҟатцан. Акәасқьа еихахаа, абааш шьапқәа ирықәгылан. Бзанқыҵ Ахыуаа рҿы, Кәаҕәаниа Кәасҭа икәаскьа ахышәара-цышәара иацназгоз, даҿеа кәасқьа еихых-еиҵыхк ҷьаргьы иуҧыломызт. Адура мацара адагьы, Кәасҭа Кәаҕәаниа дуаҩ наган, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз, акыр здыруаз, акыр збахьаз, акыр захҳахьаз, ақытаҿы моу, анҭытцгьы еицырдыруаз аҧсуа хатца еибага ззырҳәоз иакәын. Ақытаҿы абарҭ уаха иатаазз асасцәа дахьқәа рҩызцәа анымҩахытцлак, Кәасҭа, мамзаргьы Ҟача Кәаҕәаниа иҩнатә имҩахыргон. Убри азоуп, цангьы-мцынгьы изҿырхасҭамыз, уахатәи ҳасасцәагьы абрахь изымҩахыргоз.

«Аҧсуа данҧагьаха аҷьмацәа амагә изахит!» – шырҳәо еиҧш, Кәасҭа ду итцашьыцқәоз, зыбз иафоз шьоукгьы дыбзызгақәоз, дхьыӡзыртәқәозгьы ыҟан.

«Баашгыд, еишәа кьаҿ Кәаҕәаниа Кәасҭа!» – рҳәеит. Аха урҭ зегьы уажә иабаҳҭаху. Зегьы акакәын, Кәасҭа, ду, Кәасҭа ду шиакәыз даанхон. Аиҵашьыцра насыҧда, ҳара аханатә аахысгьы, аҧхыӡ цәгьа еиҧш, иоуҳашьтахымыз, иахьагьы иҳацрытцуам, еиҳагьы имжьыжькит…

…Уаха артистцәа ахьықәгылози, ҳара ҳахьынхоз Ашацәа ртәарҭа Тур ихәи ҳабжьара шьахәа-шьаҷа ҳабжьамызт. Ҳхәы уахьынхшәоз, арха акаршәра агәаҵаҳара аҷыҵәкьа игылан Кәасҭа ду иԥны.

…Ауаа шеизара еизахьан Нури сареи ҳаннеи. Анаара, «Ажәытәра иагаз» зыхьӡыз, Заӡ Дарсалиа ипиеса зныз афишақәа, нбан ҟаԥшьыла, еихҳәа-еиҵҳәа ашҭа аҵыхәаҷы ара ду игылаз агәаҵаҳара аҷыҵәкьа икыдын. Амрагьы ҵлакашәара ажәԥан акалҭ иныҵаҳәҳәахьан. Уажә избо ҷьысшьоит, ацә ҵыхәақәа, ахьы шәахәақәа реиԥш, мраҭашәара агалуан ҵдырхаауан. Нахьхьи, нахьхьиӡа, арха еихҳәа-еиҵҳәақәа ирыхчынгаз, хәылбыҿхатәи ашәаԥшь зҷалашоз, ашьха сыԥса еиԥырҷақәа, абыржәымзар-абыржәы, еилацәқәырпо, еилаарцыруа, асыршԥы мцабз шкәакәа ԥархыҵәап угәахәрын.

Ажәԥан иналшәаз ашаеҵәа еиԥш, амшыни ашьхақәеи рымҵәыжәԥа иҵаршәыз Ахыуаа рҳабла илнакаауаз алакә сахьахәыра, еиҭаҳәашьа-еиҭаԥсашьа амамызт. Усҟан, ҿеишәа исызгәамҭоз абри Ахыуаа рҳабла аԥшӡара, абыржәы сгәалашәараҷы лакә цәымзаҵас иналҧхеит…

Абыржәымзар-абыржәы Кәасҭа ду иашҭа иҭалараны иҟаз ҳартистцәа ирзыԥшны еилаҕәаа, ашҭа ықәырҭәааны, иакәшаны итәан, згәаҳәареи згәырҕьареи хышхыҵәоз хәыҷи дуи Ахыуаа.

– Урҭ, уаха абра ҳахьтәоу шәцәажәара исгәаланаршәаз, сабду Шәлиман ԥсаҭа-шкәакәа иажәабжьк, шәлымҳа аҟынӡа иназгар сҭахуп, срацәамхозар! – иҳәан, иҿеизигеит атеатраа ирзыԥшыз, ҵангьы-мцынгьы ацәажәара зыцизышәи ирықәзмырххуаз, аганахьшәа итәаз, зуаԥыбжара инахахьаз Мураҭ.

– Уқәақәра згааит, Мураҭ бзиа! Ҳасасцәа рааирагьы ушьҭа рацәак бжьам. Уҳәа-убыз Анцәа еицоумкын, ҳаузыӡырԥуеит! – иҳәеит, зарԥыс цәыцәымҭа иҭагылаз, арԥыс наӡа-ааӡак, иҿаарзажәшәа, иажәақәа ихыҳәҳәо. Еикәшаны итәазгьы еиқәыӡырԥит:

– Адунеи зыхҭырԥажә еиԥш, амҳәыр аарханы, ахаанаазы ҳәа, зарԍьа ҷыыба иҭарҵахьоу Анцәа аҙәгьы димшаҙац, – ацәажәара дналагеит Мураҭ. – Дажәгәышьеит, мышкызны, адунеи сақәлахоит уеизгьы-уеизгьы ҳәа игәыԍуаз ауаɷы. Дажәит, дажәҙеит неихыркәа имамкәа.

Ҽнак, зынҙа згәы кыдгылаҙаз имаҭа ишыц шьышьыга ааиҵеиҳәан, иабду днаганы ашьышьыга днаниртәалеит. Аҭаҳмада имаҭа игәы иҵеикыз еиликаагәышьеит, аха иԥшнымҵакәа, ҽыргаҙа ҟаҵаны, ашьышьыга дантәалан.

Амаҭа ашьышьыга еиҵаҳәаны иргылахьаз иантәалаз иабду дааиазқәынҵа, уаҳагьы аҙәы дааизыбзиамхаҙакәа, агәашә дынҭыҵит. Аҭаҳмада зегь ибон, зегь иаҳауан. Аха, сабоуго-сабаауго ҳәа, амала хазгьы иԥсы иахмырзааҙакәа, «слахьынҵа ус иҟазар акәхарын» ҳәа, иҽеырҭынчны ашьышьыга дантәалан.

Дцон амаҭа абнаршәыра агәы аахәаны. Уи усҟан дгьыли-жәɷани рыбжьара иара изыҳәан аԥсра ыҟоуп, иара изыҳәан мышкызны, алаԍырʒ анышә абылуеит, иара изыҳәан абза гәырɷа, ԥсы гәырɷахоит ҳәа, имашәырынгьы дазымхәыцызт. Иахьа дызҵало иабду игәнаҳа хыхшьа шимамыз, иабду иҳақ имцабз қьоуқьадха, мышкызны ахраҭ ишиԥылоз дазхәыцʒомызт.

«Дад, ауаɷы дҳәахарц иақәикыр, Аԥшхыц аҵкыс деицәахоит. Ихы азеишақә иангьы длеигʒом, уарҭ – иабдугьы!» – рҳәон ҳабдуцәа гәышьақәа. Аха урҭ акгьы дазхәыцʒомызт аɷыҫтаа дызхарахаз, анра-аԥара, абра-аԥара ʒқәыʒыз, мышкызны зыбаɷ-зышаɷ адгьыл изаламгылакәа, зыԥсыгага гиуа адунеи иқәлараны иҟаз ауаɷытәыɷса…

Дцон амаҭа абна агәы аахәаны. Акызаҵәык, ихы дақәиҭны, иԥсы дақәиҭны, ихала заҵәык, адунеи ахаарабзаара алачара, алахәмарра акәын уажәы хәыцырҭас имаз, гәыԍырҭас имаз.

Ҽиҭʒомызт абду, ҽиҭʒомызт амаҭагьы.

Ажәԥан хымааҿ Амаалықь аҳәҳәыҳәа илаҕырҙ каԥсон. Амаҭа изгәамҭаҙакәа адгьыл иҵгәасон. Аамҭа изгәамҭаҙакәа, дзықәгылаз адгьыл аххаҳәа иҵблаауан. Ааи, изгәаҭаҙомызт уи иабду иҳақи идоуҳаи рылԥха имаҭа имԥа арлашарц, иқәиҵаз агәнаҳа ԥырхагас имоурц, абду Анцәа дышиаматанеиуаз. Имаҭа Анцәа даҭанаимҭарц азыҳәан, абду Анцәа иҿаԥхьа ишьамхы ахьаирсуаз.

Ашьыбжьышьҭахь, алеи-аҳәеи ирҳәозар ауаԥытәыԥса ишьҭамҭа ахьнанамгацыз, ухы уԥаханы жәԥангьы иатҵәара ахьубарҭамыз, адгьыл иақәлаз, икәашхахьаз, гәырԥеигәаҟреи рышаҳаҭи, ршәаԥьҳәаԥи аԥь еихажәаа амҵаҿы ианнеи, амаҭа иабду дзынтәалаз ашьышьыга днаҵаҵны, аԥь амҵа инаиргылеит.

Абду иҵаашәшәалахахьаз, илақәа даарԥахан, имаҭа днеиҿаԥшит. Ахаҵа игәырԥа, ци-шәи ирыбжьнаххьаз абду, ихы-иҿы аацәеи-цәыԥсын, ахаҳәыршәыра-ишәырахан, иԥнапыкгьы ажәԥан инаҵакны, абас ҿааиҵит:

«Сара иахьа уажәраанҙа, ишкәакәаны исфа, еиқәаҵәаны исфа, схәы сфахьеит, схәы згахьеит. Зылԥха ҳаура сызнугаз сыԥсҭазаара амԥа наԥагьырак аныскаауам. Иаарласны, ԥьанаҭ тәарҭас-гыларҭас ишсоуа здыруеит. Издыруеит игәԥарамкәа, «ҿеи ԥсышьа зауа, ҿеи тәарҭагьы шиоуа!». Суҳәоит, зылԥха ҳаура, газарала агәнаҳа иаҵалаз смаҭа даҭоумҭарц!» – абду Анцәа иашьапкра дшаҿыз, амаҭа ажәакгьы абду инеигәықәымшьҙакәа, иабду зегьы збарҭаз, цәгьеи-бзиеи ирхааныз, абгьыхәа зҿашьшьы игылаз аԥь амҵа днаиртәан, аԥхыҙ цәгьа имҵанарсыз ауаԥытәыԥса иеиԥш, иҿынеихеит. Ҳамҭак абду илаԥш гәыкы-ҵәыкуа имаҭа дизыԥшуан. Аха амаҭа уаҳа ишьҭахьҟа дхьамԥшҙакәа дцон...

– Ҳамҭак уҿааанкыл, дад! Ҳаиԥырҵымҭаз жәаҭынхақәак наушьҭасҳәар сҭахуп, – иҳәеит, абду иаалырҟьаны. – Дад дукәхшоуп, иҵәымыҕхахьоу ҳәа аҙәгьы дҟамлаҙац. Зегьы лахьынҵак-лахьынҵак, ҿҳәарак-ҿҳәарак Анцәа ирзишеит.

Аира зшаз, ажәрагьы ишеит, дад, аԥсрагьы ишеит. Уаргьы умцахара еиҧазкша амаҭа Анцәа дуаҭәеишьап. Ара сара иахьа сшааугаз еиԥш, уажәымҭазы умаҭа уаргьы уааигоит. Ашьышьыга сара сызлааугаз, ара иаанумыжьын, дад дукәыхшоуп. Уаргьы ушлеи-уқәи анааилаҳҳлак, мшы хьанҭак аҿены, умаҭа уалааигоит. Уахь ига, дад, уахь ига! Убри аҿены иухыухуеит, дад, гаӡарала узҵалаз уабду игәнаха! – аҵыхәтәан абарҭ ажәақәа ажәа ҭынхақәа абду имаҭа инеихьигӡеит, – иҳәан, Мураҭ иажәабжь аҵыхәтәажәа неиқәиҳәалеит.

Мураҭ ашьышьыга атәы иҳәеи-уажәи рыбжьара шәымҭақәак аабжьымсыцкәа, асасцәагьы ашҭа иааҭалеит.

– Абар, ҳартистцәагьы ааит, ҳартистцәагьы ааит! – рҳәан, ахәмарцәа ирзыԥшны итәаз ажәлар, аӡхыҵреиԥш ргәырґьара ҵҳадаха иааилаҳҳит!..

...Убри аухатәи ахәылпаз, хәылпазык еиԥшымызт. Еизаз Ахыуаа ргәалаќарагьы, гәалаќарак еиԥшмызт. Убри ахәылпаз аԥсабара аԥшӡареи, хәыҷи-дуи рхымҳаԥгашьеи ааицамкӡакәа, ацәашьы иаҵәа еиԥш иахьагьы сыбла ихгылоуп. Ах, анаџьалбеит, насыԥ шкәакәа рыманы рхы шԥарыԥхьаӡоз убри ауха еизаз Ахыуаа рыҷкәынцәа, рыӡґабцәа.

Сара аԥсра сақәгәыґуан акәымзар, уаха артистцәа Аќәантәи иааиҳа, аҭаҳмадцәа, ҷьара, лакәк, жәабжьк, цуфарак, ҵысбызшәак, жәаԥќақәак, ажәарццакқәак неимда-ааимданы ирҳәоит уеизгьы-уеизгьы ҳәа сгәыґуан. Аха ажәҳан иналпрааз аԥеимбарцәа реиԥш, еиқәышлаҳәа итәаз аҭаҳмадцәа рќынтәи аӡәы ажәак неихәлымшәеит Мураҭ ида. Алакәҳәара Ашацәа ртәарҭаҿы ес-уажәааны сзышьцылахьаз, аиуа-зеиуоу рхабаргьы ахьысмаҳаз, сыла акы амбо, сҿы акы амбо, артистцәа иаазгьы гәцәа сзырхамкуа стәан, адунеи аҵантәи, даҿа тәым жәҳанк аќынтәи, даҿа тәым дгьылк, даҿа уаак срылҵны, аӡәгьы сиеиԥшӡамкәа, сбызшәеи, сқьабзи, сабдуцәа рҿаԥыц ҳәамҭақәеи, наԥшыхақәгьы изымбацыз, исмаҳацыз аӡә иеиԥш сӡыхьԥсыхьха.

Ашацәа ртәарҭеи, Ахыуаа рҳаблеи шьахәы-шьаҿагьы рыбжьам. Избан нас ҳара ҳҿы, Тур ихәы ҳашлакәа ирҳәо жәлар рҿаԥыц ҳәамҭакәеи рбызшәеи реиуа, арха Ахыуаа рҿы изуԥымло? – иаалырҟьаны абри азҵаара сгәаҵа неилнашьаа-неилнашьааит. Аха уи азҵаара зегь акоуп, иаасҧырымшәаҙакәа, ицо-иаауа иԥсҭыхгаха ишсыдгьыжьылоз:

– «Гәаԥа, Гәаԥа сымҳәеи!» – Засҳан ибжьы ахьтәы кәасқьа еихҳәа-еиҵҳәа ду абарҵа иныкәѡит. Кәасҭа ду ихьатә кәасқьа асцена снықәыԥшит.Ишьамхқәа еиқәыршәны дтәан, кәымжәыла кабала еибыҭаз аҭауад Засҳан.

– Ҭауад сахьаҵәҟьоуп иныликаауа Леуарса мцахә азҳа! – иҳәеит сыварахь итәаз, зықәра акыр инахахьаз быргк.

Аха аҙәгьы ажәак иԥсы иахимырзаайт, зегьы рыԥсы ҙаны иҙырѡуан. Уи абырг ииҳәаз аҭак анимаҳа, уаҳа мҳәакәа иҿааирҭынчит.

Иҟаларын, саргьы Засҳан ироль ихәмаруаз аҭауад, дымцәажәаҙакәа асцена даақәызбаар, саншьа гәакьа дысзымдырыргьы. Аха ѡашьара зқәымыз ибжьы агәыргәыр анааихирга, дырѡа-дырҵәаҵәа, избахьаз, исаҳахьаз, сзышьцылахьаз Леуарса Касланҙиа шиакәыз здырит.

– «Анаԥьалбеит, Анцәа ҳазшаз игәарҧханы иишо, ауаѡытәыѡсагьы, зынҙа дышԥаҧеимбаритәуеи, ламырбеиа иишогьы дышԥа маамынитәуеи зылԥха ҳаура!» – иҳәеит, сааигәа итәаз уаѡасак.

– «Улаԥш цәгьазар, уԥьам иануп. Убыз цәгьазар аҙыҙ алоуп!» – сҳәеит, сыбжьы ныҵакҙан, Леуарса дшьыцигозу, мамзаргьы дизыразны дцәажәозу сзеилымкааува. – Гәы разыла, саншьа зегьы днарылкааны длаԥшықәуҵазар, бзиа ҵыхәала Анцәа улаԥшықәиҵааит! – сҳәан, саргьы гәаныла ныхәаԥхьыҙқәак наишьҭасҵеит, уи ауаѡаса!

Апиеса «Ажәытәра иагаз» ароль хада ихәмаруаз Леуарса иакәын. Иаркы-ирцә ҳәа иарԥысцәыцәымҭа дҭагылан. Ҭеиҭыԥшлагьы, алаԥш цәгьа ила ицәыиҙарын.

– Анаԥьалбеит, Ашацәа ртәарҭа дшааҙаз мҩашьаҵәҟьо ауп дшыҟоу. Шанагҙара Анцәа иуиҵааит, са сшамкәа сыз-шаз! Шьардын ԥеимбар ихшаз ус дҟамлакәа дышԥаҟалоз! «Ара гәаԥшь, ара агәаԥшь авҵиаауеит!» «Аҽгьы жәлала иҩуеит!» Ус Анцәа ишеит, ихьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп! – иҳәеит иразра иҿыкәыхәхә абансшәа итәаз, ақыҵа ҟамч-хәыла иалырхуаз Уарҭан Санҙаа.

Аҙә дубар, аҙә духашҭуан апиеса ихәмаруаз артистцәа. Аха аҙәгьы диеиԥшымхеит, Гәаԥа ироль назыгҙоз Самсон Кәабахьиа. Убри ауыха инаркны, Гәаԥа ихьӡ акәын ирҿакыз. Гәаԥа ииҳәаз, ииуз ҳәа акәҙан ҳәатәыс ирымаҙаз. Абас Гәаԥа ихьӡ аанхеит, иаанхаҙеит иахьа уажәраанҙагьы...

«Уца нас, иумузозар, Гәаԥа иеиԥш унарца-ҩарцалап!» «Гәаԥа иеиԥш лабак ноухырҟьаргьы, уцәа иҵоугҙалап!» «Гәаԥа акыр илҵзар, уаргьы иулҵуеит!» «Гәаԥа дгәаԥоуп, ихы ахәа алаԥсаны еихаҕәыла иусаргьы!» – Ажәакала, Гәаԥа ихьӡ ҵангьы-мцынгьы, ажәлар еимҵакьачаны аҳәара иалагеит. Иахьагьы зыҿены Засҳан Гәаԥа ихьӡ амшра-зы ианиҿыҵшәа инаркны, иахьа уажәраанҙагьы ахәыжә амҟьаҙац, абҵәа канамԥсаҙац. Ахьа маԥиа еиԥш, иахьагьы ажәлар рҿы ихьӡырҳәагахеит. Иахьагьы, уаҩага аахшәак дааиуазар; «Абан Гәаԥа дахьааua!» – рҳәоит. – «Гәаԥа даа-зар, ушҵа аизарагьы ҳалагоит!» – рҳәоит, сажәыргьала изы, ихыччашәа, датәамбашәа, аха ихьӡи-ижәлеи цәырымгакәа.

Убри апиесаҿы ихәмаруаз Леуарса Касланҙиеи, Сам-сон Кәабахьиеи ирԥыданы, ахәмарра иалахәын: Шәарах Ԥачалиа, Ваниа Кәакәасҟьыр, Минадора Зыхәба, Ԥьарнас Амҟәаб. Аҙәы ицәгьа иҙап, егьырҵ актиорцәа зегьы сгәалашәом.

Изларҳәо ала, уи аҽены, Ахыуаа рҿы, раԥхьаҙа акәны Аҟәантәи иааит аԥсуа театр. Убри ахәылԥаз иҟаз аланарԥ-шыра иацназгоз агәыргьара Ахыуаа рҵоурых аҿы иҟамлацызт. Ажәлар ргәалаҟара ҵҩадан...

Амра аҵашәара ҩ-еихаҕәышәарак шагыз, артистцәа рыхәмарра иалган, ашҵа агәҵаҿыҵәҟьа, аҽеимыртаҕа иҟә-

гылаз ара ду амҭа, аҟәардәқәа ргыланы итәан. Ахыуаа асасцәа ирыкәшаны игылан. Ақалақь ууаи, ақыҭа ууаи реиԥылара, убысҟак еибарԥшʒеит, убасҟак еизааигәанатәеит, ҽыки-бзыки ирзымҳәоз ргәыблрагьы цәырҭит. Ажәытәи-аҽатәи рабдуцәа, урҭ рабдуцәа, жәԥахырла иааргоз ажәабжьқәа, ашьха ʒыхьқәа реиԥш, цәашьы иаҵәаҵас, итҵхәрааны аҽаанахеит, аханатә аахысгьы аԥсуа хаҵа ихацламҳәа зырԥшʒоз, аʒ-хьамԥш ахәараҳәа изыршуаз, аԥы-жәлантәык ахҟа рыбжьызхуаз аԥсшәа.

– Ҳаҷкәынцәа, ҳахьʒырҳәагақәа, саашәыкәыхшеит! Хашҭра зқәым иахьатәи ҳаиԥылара аиқәхәаламҭазы, еизаз Ахыуаа агәырԥа шәадмыргозар, аҳәара ҟарҵоит, аханатә аахыс ари ҳагьыжьыра ҵасхәыс ирымоу, уаха ацәыргара иаԥсымҭоуп, ада зҳәаз ҵасуп ҳәа исыԥхьаʒо. Убри ҳабдуцәа рԥьабз рҽыцны, шәымԥахыҵра аҳаҭыр азы еиҵаҳхар сҭахуп!..

– Изакәхарызеи, Уарҭан, абриаҟара узыхʒыʒаауа ҳашлақәа рԥьабз ҳәа узҽу? – иҳәеит, Уарҭан иажәа анагʒаха имҭакәа, зарԥысра ацәыцәымҭа иҵагылаз ҷкәынак.

– Аиеи, дад, сажәа сҽеагәыласырхом. Ҳара Ахыуаа, аханатә аахысгьы абиԥарала иахьанʒа иаагаз қьабзхәыроуп, бҕарҵахьы аиқәпареи, махәҽала аиқәпареи. Уеизгьы-уеизгьы иатәуп-иамаауп ҳәа исыԥхьаʒоит, аҳәарагьы ҟасҵоит, ҳасасцәагьы, аԥшәмацәагьы неиқәыҕызны, уаха абри ҳжәытә қьабз ргәаладыршәарц! – иҳәан, Уарҭан иҵып аҽы днатәеит.

– Уарҭан, ухху згеит, аринахысгьы, аҽеи аҵыхәала уҽы еихыԥхьалааит! Анарцә акрыҟазар, Елызбари, Аслани, Ҭаҵласҭани, Даут ицәашьы иаҵәа анарцә ирзауркит. Абарҭ зыʒбахә сҳәаз, сшьамхы иахысаанʒа ираҳауеит. Сара амц ҳәарҭа сыҟоуп, дара аҵа ҳәарҭа иҟоуп. Абаԥчыда злаз урҭ аԥелуанцәа сара ҽеила сырхаануп. Аʒәгьы рызқәа адгьыл еимырбацызт. Рҧыжәԥақәа неидҵаны, ԥыџьа адауаԥшьқәа анааиҵагьыжьлак, аргама, игәырԥамкәа ад-

гьыл зқәарышәшәон. Зыʒбахә сҳәаз, Анцәа игәарԥханы иишаз арԥарцәа анааидыслалак, напхаԥса деибамыргацызт. Аа, уаха, убартʔ рабиԥара ахылҵшьҭра, ҟыбаɯлагьы, баɯҷыдалагьы, ҭеиҭԥшлагьы ирыцназго ҳасасцәагьы ыҟоуп, Ахыуаа рахьгьы иҟоуп. Саргьы аҳәара ҟасҵоит, уаха абра Уарҭан зыԥсы зхеиҭәҳәаз ҳабдуцәа рқьабз бʒарҵахьы аиқәԥара, ɯаԥхьа аиҵхара, жәытә-натә аахыс ҳаҭыр ақәҵаны, еиҷаҳаны, ирԥшʒаны ишымɯаԥыргоз еиԥш, уахагьы ҳаҭыр ақәҵаны ицәырыргарц ҳабдуцәа рқьабз! – иҳәан, Уарҭан ииҳәаз абжьы неиҭеит, зышлеи-зыкәи неилашыɯкхьаз, мышкызны бʒарҵахьы аиқәԥаразы адгьыл зызқәа адмырбацыз, еицырдыруаз абаɯ еиламгыла Ажьи Капыта.

Ари заҳаз Ахыуаа рыҷкәынцәа, зыʒәра иаҵасуа, абыржәымзар-абыржәы ишнаҵҟьара игылаз а҆еыɯқәа реиԥш, ргәы аҭра иҵамгыло, ргәамч нхыш-хыҵәеит. Уаха арԥарцәа рыуа дарбанхаришь ақәԥара аҵәы зыкәшәо ҳәа иԥшын.

Ари бʒарҵахьи махә҆алеи уаха ир҆ыцны иаԥшьыргаз, ишысҳәахьоу еиԥш, аханатә аахысгьы ҟазшьахәыраны иҟан. Ҳаҷкәынцәа рзыҳәан, уи ҷыцʒамызт. Иааиԥмырҟьаʒакәа, абас асасцәа дахьқәа анаҳҭаауаз, иалкааy аныҳәақәа анымɯаԥыргоз; аимҵакьача, аҭарчеи, аҳәаҟьара, аҳәыҳәха акныхра, а҆еырыɯра, а҆еырхәмарра, ҷыҳәҵәыла аидыслара, аҵәы еигәыдҵара, аиԥхныɯлара, аҵәыргыла ахыԥара, қәсыԥа аԥара, ахаҳәырԥара, акьиан аихсра, ирҷыданы, аԥхьа-ҭыԥ аман бʒарҵахьи махә҆алеи аиқәԥара. Убри аҟынтә, аиқәԥара ақьабз уаха и҆ыцххараʒа иаԥшьыргаз, жәытә-натә аахысгьы ахьʒ аман, ҳаҭыр ақәын, амилаҭ ирҟазшьа мырʒган. Убри азын акәын, ҳашлақәагьы ақәԥара лымкаала ахьʒи-ажәлеи зырҳәоз.

– Ажәа шәымоуп, дад, уаха ҳзыргәыргьаз ҳасасцәа! Шәажәа Анцәа иумырɯашьан, Анцәа еицоумкын. Шәахьынаҵыслак, шәаԥхьажәа анарха Анцәа еиҭааит! Шәабдуцәа иаагылазаргьы, раԥхьажәа аҳадақь ихысуан, аҳадақь

иаԥхылнадон, ражәа ҭҟьара, хыҭҟьаран. Аԥхьажәеи, аԥхьахәи есымша Анцәа иуатәеишьааит, есымша анасыԥ азы, абзиаразы снацәа уқәысклааит, дад, уара ачкәын еиқәтәаеиқәгыла саԥхьа итәоу, ҳасас дахь! – иҳәан, ҳартистцәа днарыликааит, абри илоуп зигәохәуаз арԥыск! – Убри иаҷыданы, Ахыуаа рыхьӡала, жәԥахкыла иалхразы иӡбахә сҳәар сҭахуп, зымчи, збаԥхатәреи, зыламыси еицназго Леуарса Анҭиа. Ахыуаа, абри сажәалагала иақәшаҳаҭхап, иара Леуарсагьы, уахатәи ҳгәыргьара иалахәу, сҽы ԥиҽын ҳәа сгәы иаанагом, – иҳәан, Капыта иҭыԥ аҽы днатәеит. Ажәлар, сасгьы аԥшәымагьы неиқәыҕызны, Капыта аҳәара иҟаиҵаз иазыразхеит.

Артистцәа раԥхьаҵәҟьа итәаз Аазиз Агырба, даагылазаргьы ишиҟазшьаз еиԥш рацәак даламлацәакәа, ақәԥаразы асасцәа рганахь ала ихьӡ иҳәеит, Касланӡиа Леуарса. – Аазиз иажәа инаиҵеит абас: – Сара сгәы излаанаго ала, уажәраанӡа ицәажәоз уххь згеит, уаргьы ҳаргьы дҳачхнысып ҳәа сгәы иаанагом. Абзиа аҵыхәала абас инеиқәырццакны ихьӡ рҳәалааит, еицырдыруа ҳартист ду Леуарса Касланӡиа! – иҳәеит, Аазиз, иваракәыҵәҟьа итәаз Леуарса илаԥш дныҵаикын. Аиҳабацәа иҟарҵаз аҳәара, хәыҷык рхы қьан нақәырҵа-ԥақәырҵазаргьы, иаалакԥакзаргьы, аҵыхәтәан мап ацәырымкит Леуарсараа аԥыцьагьы.

Аҵыхәтәантәи хәылԥ шәаԥшь зхьыршаз, Кәасҭа иашҭа ԥшӡа, еихшәа-еизшәа агәҭаҵәҟьа иаақәгылеит ԥыцьа адоумыжьхақәа, ԥыцьа аԥелуанцәа: Леуарса Касланӡиеи, Леуарса Анҭиеи. Леуарса Касланӡиа уара Ухыуаатәуп ҳәа иоуҳәар, иҽы иаимырҳәаргьы, ицәымгын, иҭахӡамызт.

«Сара сахьиз Ашацәа ртәарҭа Тур ихәы даҽа дунеиуп. Даҽа жәԥанык, даҽа шаеҵәак иацырҟьахоуп. Убри ашацәа ртәарҭаҽауп, сара сабдуцәа, аԥеимбарцәа рҳақ, ҳақк еиԥшымкәа, рдоуҳа доуҳак еиԥшымкәа иахьыҟалаз. Анцәа иумыршаҟь-шаҟьан Ашацәа ртәарҭаа рлахьынҵеи

рынасыԥи!» – абас иҳәон Леуарса Ашацәа ртәарҭаа рныҳәаҷа анникылоз…

…Ашҭа иакәшаны итәан, ахәыҷы инаиркны ашлакәа рҟынӡа. Еиҭасҳәахуеит, еихшәа-еизшәа ашҭа агәҭаҵәҟьа иааидгылан, аѡ-еишьцәак реиԥш иаагәыдеибакылт. Леуарсараа аѡыцьагьы хырҭәагак еицҭырхызшәа, ҭеиҭыԥшлагьы, шәагаалагьы хҭак еицҭарыԥсон, иагьеиқәлацәан. Ихәыҷы аахысгьы еишьара деибаргон.

Ажәлар рыԥсыԥ шьҭыбжь рԥырхагахар ҳәа ишәаны, аҭынчра ҷаҳа-ҷымҭра рҿалаӡаны, еиқәыԥшьыхаа итәан. Уажәымзар-уажәы рԥыжәѡақәа анбеидырҵаришь ҳәа иԥшын. Абри аамҭазы, аѡыцьагьы заа еибыҳәаны иҟазшәа, ашҭа аԥынҵаҷы игылаз амжәаӷра еихаҳа инаҵагылан, амахәқәа аапырыҵәҵәан, ацәхәр ахырхит. Итәаз ауаа, иҟарҵоз змааназ, изызҳәаз рзеилымкаауа ирзыԥшын. Леуарсараа ршьапқәа шеилырхра еилырхит. Амжәа цәҳәр иахырхыз ала реиқәа ашьапқәа ҷарҳәеит. Убриаҟынгьы иаанымгылакәа, рыблуз ласқәа ршәырхит. Реиқәа ахырҷарақәа рмаҟа пақәа нарыҵданы, инҭарсны иааҷаҳәаны, рмахәарқәа риеҵәа жьышәқәа рцәа иҭарҵәиуа иааидыслеит. Еибакит бҕарҵахьы. Шәымҭак ахмырҵкәа, аѡыцьагьы наҟ-ааҟ шьамхыла иасит! Ашьац цәдырҵәеит! Иунырыртә аргама адгьыл зқәарышәшәон. Ажәлар рҿырзышьақәымкуа, иҟаларызеишь ҳәа иԥшуан. Ашацәа ртәарҭаа Леуарса Касланӡиа диааир рҭахын. Ахыуаа, Дҕамышь ныркәааи, Леуарса Анҭиа диааир рҭахын. Бжьыда-шьҭада зегьы рыҿкаршәны «иӡырѡуан», аха дасу рцәаныррақәа рхы-рҿы иаҭиуан. Аамҭацқәа наскьон ихаҳәраҳатәха. Наҟ-ааҟ инышьҭас-ѡышьҭасуан, аха аӡәгьы адгьыл дизарбомызт.

Сара ибзианы издыруан, Леуарса «уаҳәқәҵа» ҳәа дзышьҭаз, аҵыхәтәанынӡа ихы иаимырхәоз амаана. Убри «амаана» анбаҟаиҵаришь ҳәа сыԥшын. Сгәы аҭҳараҳәа иҭытҵны ицон…

Леуарсараа рԥыжәԝақәа реидыкшалабжь, игәԝарамкәа, аргама иуаҳауан. Аҵыхәтәан, абни аҵыхәтәанынӡа ихы иаимырхәоз амаана ҳәа сызҽыз, иаалырҟьаны, маҷәыс еимҟьарак иналагӡаны, иҟаиҵеит Леуарсса Касланӡиа. Уи акәхеит Леуарсса Анҧиа аҽаагеиха имҭаӡакәа, дшақәымгәыҕуаз, ихы даамырхәаӡакәа, дшазыԥшӡамыз дкаҳаит. Леуарсса Анҧиа икаҳара згәы иахәази, згәы иалсызи рцәаныррақәа неилаӡԝеит. Аха дасу ргәахәеи-ргәалси рхырҽы иандырԥшуамызт. Еиҭаҳәашьа змамыз ҭынчрахеит. Ашьҭахь:

«Унаҷәкьарақәа узыцҳалакгьы, еиҟараны иухьуеит. Ахыуаа, баба, еилых-еилаҵа дҳамаӡам, анахьгьы-арахьгьы, аԝыԥьарагьы, инахәашьым-иаахәашьым ҳаҷкәынцәа роуп!» – иҳәеит, аҭагылазаашьа шыхьанҭахаз гәазҭаз, ажәлар рыжәпарахьшәа итәаз хаҵа ҟәыш еиқәтәа-еиқәгылак. Абри аамҭазы Миха захьӡыз Дгамшь нырцәтәык ахьшәтҳәа дԝаҵҟьан: – Хынтә еиқәпароуп, хынтә еиқәпароуп, ииааиз-еиҵеиз гәԝарамкәа агәра агаразы. Убри иаҷыданы ирҳәоит аханатә аахысгьы: «Хынтә еиқәымпаз алаапк рыцҳауеит!» ҳәа. Хынтә аиқәпара ақьабз иацуп. Ус анакәха, хынтә еиқәпароуп, зегьы ирбо-ираҳауа! – иҳәеит, Миха, хымпада, даҽа ԝынтә еиқәпар иҭахны. Аха Миха иажәа химыркәшацкәа, Леуарсараа аԝыԥьагьы рнапқәа ааимыхны игәыдеибакылахьан. Итәаз зегьы неицҽакны: «Ус анакәха, уи иаанаго, жәытәлагьы-ҽатәлагьы, қьабзлагьы еиҭахеит, напхаԥса дибамыргеит ауп!» – рҳәеит.

...Аҵыхәтәантәи ахәылԥ ԥсымра, хәылпҭы галуан хнарҷон. Амзаҽа иацгылаз раԥхьатәи ахәылпҭы иаҵәа, ажәԝан хымаа ишналыггара иналыггахьан. «Ҳар, ҳар, ҳар» ҳәа ахәылпҭы даҕьқәа ақыҵа рымҽхакны, анеихҳәаалара иалагахьан. Аҵыхәтәантәи ахәылԥ-шәахәацк аԥсуа кәасқьа аԥенԥьыр ианыччалоз, разныԥсаран еилаарцыруан. Насыԥла зхызгәы хыхәхәоз ҳартистцәа рмашьына, Кәасҭа ду ихьатә кәасқьа ааныжьны, ашҭа ԥшӡа инҭытҵхьан...

...«Агәалашәарақәа, агәалашәарақәа! Заҟагьы шәхароузеи, заҟагьы шәааигәозеи!» – аҵанҙа саақәыпсычҳан, абыржәрааннҙа сырԥышьны сызлаз сгәалашәарақәа рлакә дунеи, аԥхыҙ ссир еиԥш, саалҵын, ԥаԥхьа Сибратәи аҵаапс снылагылеит. Аԥенџьыр инкылышәшәаз Сибратәи аԥша насҽахәмарын, сыкәа-смаґра инҵаҳәы-аатаҳәит. Сгәы каршә, сыпсы каршә сҽынеиҵыхны, иахьада сызқәымиацыз скаруаҭ ҷыц снықәиеит. Сгәалашәарақәа рхи-рҵыхәеи рынеидҳәалаха сымҭакәа, аттаҳәа ашә аҙә дасит.

Иаалырҟьаны, сгәы сҽанҙамкәа, инеиқәырццакнеиқәырццакны ашә асбжьы анга, уажәрааннҙа сызқәыз сгәалашәарақәа рдунеи, аиуа-зеиуоу акы аасызнымхаҙакәа, инасымпыҵа уадышххырахеит. Раԥхьаҵәҟьа, гәынхәҵыстҭала акәзаргьы, изқәыстцарыз ҳәа егьсзымдырит. Шәымҭак аҟара, ашә иасыз иҵак ҟамҵакәа, сҳәалаханы саанхеит. Абри аамҭазы, – «Аѽыза алеитенант, аѽны уҟоума? Сара аштаб аҟынтәи иаашьҭу курсантуп!» – иҳәеит ашә иасуаз. Убасҟан ауп ианеилыскааз, аштаб ахь ишсыԥхьоз. Адунеи азна сеигәырґьеит, имѽашьахуагьы агәра згеит, аԥырра азҵаара аҵыхәала шакәыз аштаб ахь изсыԥхьаз.

«Умар Мқанба, иудысныхәалоит, ѽаԥхьа уѽызцәа, аԥырцәа рҭаацәара уахьынарылагылаз. Абри нахыс, уахьнытцԥраа-аатцԥраалакгьы аԥшалас умѽанызааит. Дгьыли-жәѽани рдоуҳаи, рҳақи, рымшреи, рытцхреи уцзааит, урыхьчалааит. Машәыр Анцәа иуқәимҵааит!» – ныҳәаԥхьыҙыс иҟоу зегьы насыдныхәаланы, снапы аанкыланы, ҳаучилишьче аначальник ѽаԥхьа аԥыррахь дсыԥхьоит ҳәа анаасхәыц, мҵәыжәѽада ажәѽанахь сзымԥрит, акәымзар, уаҳа егьсыгымхеит.

Аштаб аҟынтәи иаарышьҭыз акурсант, иаашьахаз, даазышьҭыз, ирласны аначальник ескадрилиа Курдубов иҿы ишнеитәу, уҳәа акурсант, ацҳаражәҳәаѽ ҳәатәыс имаз зегьы насаҳәаны, дындәылҵны дцеит. Сара ари аѽыза агәырґьаҿҳәаша, уажәы-уашьҭан, абар-абар сазыԥшын

аҟынтә, зегь рыла сҽеиқәыршәаны стәан. Афицарцәа рыматәа сгәазхара исшәысымҭацыз, спогонқәа еилаарцыруа, сыблуз шкәакәа сгалстук ақәҭаны, сеиқәа наҟ-ааҟ акант иатҭәақәа зхыз, еиқәырҩызҭәаа иуанҭаны, икнаҳан. Стуфли еиқәатҭәа самсалқәа ашьыжь ишысрыцқьахьазгьы, сгәы иамукәа, иаарласны, ицыр-цыруа еиҭасрыцқьеит. Алеи-аԥси рыбжьара сҽааилаҳәаны, акы еиԥшымкәа схысгәы ақәыбзиаханы, суада сындәылҭит.

Аескадрилиа аначальник Курдубов иҿы санааи, иҭыԥ аҿы дысзыԥшны дтәан.

– Аҩыза аполковник, алеитенант Мқанба шәааԥхьарала ииаз сышәзыӡырҩуеит! – сҳәан, сарґьа маҿа саргәҭыста инадкыланы, сиашахәҭәаӡа саагылеит.

Аподполковник ашырҳәа дҩагылан, имаҿа иаргәҭыста инадикылан:

– Утәа, аҩыза, алеитенант! – иҳәан, ивараҿ игылаз аҟәардә инапы нақәикит. Курдубов есымшагьы, акурсантцәеи, афицарцәа еиҭбацәеи рзы дхаан. Шьоукы-шьоукы фицарцәақәак реиԥш, ихыжәжәа-ҿжәжәаны дцәажәаӡомызт. Уи ус ҟазшьахәырас иман. Аха иахьа абжьааԥны еиԥш акәымкәа, игәалаҟара ихырҭәо, гәык-ԥсык ала днасылаҳәаҭеит!

Сара Курдубов иҟазшьа здыруан. Иуаҩреи, иҟазшьеи, ихаареи, ицәажәашьеи, сара сзы иҿыцӡамызт, сзышьцылахьаз акәын. Аха абри ауаҩ иҿкаршәӡаны, убриаҟара длыбзҩыбзны дсацәажәон, ииҳәоз иажәақәа гәҩарақәак сырҭон. Маӡак рыҭатәахызшәа збон. Аха ус еиԥш иаасыласуаз ацәалашәарақәа рацәак нарха рымҭакәа, наҟ инасхысцон. Ҩаԥхьа, аподполковник иситаз агәыґра агәра згон.

– Иҟоузеи, аҩыза алеитенант ари абжьарак? Анкьатәи угәалаҟараҿы узнеихьоума? Узлазбо ала, мшаҿны ушызбац, уеиґьымзар-уеицәамкәа уҟоуп. Уи сара гәыкала сеигәырґьоит! – иҳәеит Курдубов, абжьааԥны еиԥш иԥшӡара неихырҭәаны.

– Абарҭ зегьы шәымчала, сҽысымпсахҙеит. Раԥхьатәи амшқәа реиԥшҭәкьа, аԥырра сгәы шаҳәац-иаҳәоит, аҩыза аподполковник! – сҳәеит гәыкала, гәыҩбарак атамҭакәа.

–Аԥырра аус аҿы аԥырҩы зегьы дырзыԥшызароуп. Ажәҩан аҿы, аҭагылазаашьа, шәымҭак аҩныҵҟа иналагҙаны аҽаԥсахыр ҟалоит. Аԥырҩы исыхьрызеи, сзықәшәарызеи имҳәароуп. Ҳаргьы ҳгәы иаанагомызт, уаргьы ухаҿы иузаагомызт, иаалырҟьаны уҳаирплан амотор амц аҳәап ҳәа, амҩабжара иуҵанакып ҳәа. Аха иҟалеит арыцҳара, хырԥашьа змамыз акәын. Аха ус ишыҟалазгьы Анцәа ду иԥьашьоуп. Ԥсҭбарада аҳаирплан адгьыл аҿы артәара улшеит. Аҳаирплангьы еиқәхеит, уаргьы Анцәа уихьчеит. Ажәҩан анасыԥи, ажәҩан адоуҳаи уцныҟәеит. Анцәа иаҳауеит, уара уҩызцәа аԥырцәа зегьы неигымкәа, иаҳҭахын, иҟалаз ашьҭахь, уара, ҩаԥхьа уҩызцәа рҭаацәара уналагылар. Акыраамҭа ҳацәгьеи-ҳабзиеи еилахәызар. Уеиԥш-зеиԥшу, абаҩхатәра ԥсабарала излоу аҿар еиҵаҳааҙалар! Аха амашәыр-машәыруп. Амашәыр ашьҭахьгьы, аханатә аахыс-гьы иҟоуп навалароҭа змам аԥырцәа рзакәан. Аучилишьче аначальник, агенерал леитенант Белов напхгара ззиуа, уажә аакьыскьаҙатәи аилатәараҿы, акомиссиа хықәкыла иалацәажәеит аԥырраҿы ууанықьра азҵаара. Агенерал Белов инаиркны, зегьы ирҭахыҵәкьан уара уеизгьы-уеизгьы аԥырраҿы ууанхара, аха егьа инахыкәша-аахыкәшазаргьы, ишысҳәаз еиԥш, аханатә аахыстәи аԥырра азакәан взышьа амоуит. Аха уара уақәшаҳаҭны уҟалозар, еиуа-еиԥшым, егьырҭ аҳаирпланқәа рзы аусҷәа рынагҙаразы аучилишьче аштаб аҿы ууанрыжьырц рыҙбеит. Map анакәха, егьа иаҳцәыуадаҩзаргьы, егьа иаҳцәыхьанҭазаргьы, аԥырра азанаат ааанужьыр акәхоит. Иуҭахызар, аханатә аахыс узышьцылахьоу, иуҵахьоу, иубахьоу, иуаҳахьоу аусҷәа рынагҙаразы аштаб аҿы ууангылоит. «Мамоу, сара макьана сқәыԥшуп, сыԥсҭазаара амҩа ылсымхҙац, сҵара иацысҵар сҭахуп. Раԥхьа напы зласкыз азанаат маншәаламхазаргьы,

сыԥсадгьыл ахь схынҳәуеит» уҳәозаргьы, гәык-ԥсык ала иузеиґьасшьоит анасыԥи, аманшәалареи! «Курдубов гәаартыла, ԥсы аартыла сацәажәара даҽын, аха аҵыхәтәан ииҳәоз саҳаʒомызт. Хысбжьҵас сгәеисыбжь саҳауан. Сыхдырра сцәыʒуама, анаԥьалбеит сҳәартә схы-сгәы еилаԥсон. Ак сҳәақәар сҭахын, аха схацламҳәа еибагомызт, сажәа сагәылахеит. Ҷымҭʒакәа, Курдубов истол шәымҭақәак санаахаха:

– Мқанба, уара уҽымҭра сара зегьы санаҳәоит. Сара уара ҽеилатцәҟьа уеилыскаауеит, аха уаҳа даҽеа мѡак аныҟамла, даҽеа цыԥхак анаҳзымԥшаа, уаргьы-ҳаргьы ҳлахьынҵа ҳацныҟароуп. Абыржәы аштаб аҽы, иара училишьче аначальник агенерал леитенант Белов ихаҭа уажәа дазыԥшуп, – инацитцеит Курдубов.

– Сара аԥсра еиҳа сақәгәыґуан акәымзар, абритцәҟьа сазыԥшымызт. Уи амш еикәик аҽены, абри аѡыза ансыхь, раԥхьатәи амш инаркны, иахьа уажәраанʒа, сеиҳабацәагьы, сѡызцәагьы инеигымкәа исыдныҳәалон. Раԥхьа иргыланы, абри аѡыза аҭагылазаашьа уадаѡ аҽы, аҳаирплангьы ахьеиқәсырхаз, сыхгьы ахьеиқәсырхаз. Абарҭ ирҳәоз зегьы хасцон. Абарҭқәа зегьы рышьҭахь, абас сгәы мѡаʒо, схы ԥҽены ишысхагылоу збоит ҳәа, дгьыли-жәѡани неиматцәозаргьы, ихасцомызт. Сеиҳабацәеи сѡызцәеи рыгәра згон. Саргьы аҽены шьыбжьон аԥсра сацәынхеит. Аҽены шьыбжьон сынасыԥ сықәҽнаҭит, слахьынҵа сыцныҟәеит ҳәа сылахьи-сыԥьымшьи зʒатәуан. Усҟан, сеиҳабацәагьы сѡызцәагьы, саргьы аѡысҭаа хәымҵы-хәымз даҳҳыччозаарын.

Сара аштаб аҽы ақьаадқәа рыхѡылааѡыс саангылаʒом. Уи аѡыза азанаат сара истәым-исымаам. Сгәы азҭам, схы азҭам. Ахаангьы сазымхәыцыцызт, сазхәыцырцгьы сҭахʒам. Сара сԥырѡуп. Сзанаат аҽы сманшәалахар сҭахын, аха иамузар, сцоит сара сыԥсадгьыл ахь – Аԥсныҟа. Абри ауп, ҵыхәтәажәас исҳәо. Угага узахыԥараҳа улахьынҵагьы узахыԥом. Иаабап уаҵәтәи амш иснаҭо…

Сышдәылҭыз иара сара схаҭагьы исызгәамҭазакәа, аполковник Курдубов иуада сындәылҭит. Аеродром аҟынтәи иааѽуан аҳаирпланқәа рыбжьы...

21

«Агәалашәарақәа, агәалашәарақәа! Ԥсынҭри нархеи рмоукәа агәалашәарақәа ануцыԥсуа, убасҟан ауп уаныԥсзаҭәҟьаз. Згәалашәарақәа зҭынхаз, абиԥарақәа дрықәлахоит. Ахааназы кьаҭара зқәым цәашьы иатҵааны ибзарҙы лашалоит ауаѽы даныҟамгьы. Аха уи аѽыза анасыԥ, лахьынҵахәырас, Анцәа зегьы ираҭәеишьазом. Уи аѽыза анасыԥ зегьы ирықәҷнаҭҙом, дад!» – иҳәеит, зышлара зхыҵәахьаз, згәалашәарақәа рышьҭыбжь гәхьаазгаз аҭаҳмада.

Аа, абыржәыҵәҟьа акәушәа слымҳа иҵыѽуеит, хныркәышьа змам, иҙхьоу-иԥсхьоу уи ашла игәырѽашьҭыбжь. Убригьы инарцә ашәхымс данаалагыла ауп, иҷыцххараҙа игәалашәарақәа данаарыгәтыларк. Абжьарак, адунеи дақәлахоз ҷьишьонаҵ, игәалашәарақәа рыԥсы ҭацгьы дыҟазамызт. Иқәра хьанҭа днахо даналага ауп, чҳашьа змамыз хьааны ианицралаз...

...Сықәиоуп ҳахьатә кәасқьа абарҵа ацәарҭагәы аҷы. Ааигәаҙа ауп аҳаирпланқәа рҟынтәи саныхынҳәыз. Макьанагьы сгәалашәарақәа рышьҭыбжь ишыхьшәашәараимыхьшәашәаҙац... Ҷыцбарах ибаны сатҵаԥшуеит ҳаҭуан. Уи аҭуан, уажәы, аргама, схәычра ацәа ахыскаауеит. Ҳбарҵа ахгьы-аҵыхәагьы ааиԥымшьҙакәа, ахьа агәаԥшь иалху алампақәа рыла иҵҟьоуп. Еиваԥсаны, мшаҿны иантҵырҟьаз еиԥш, иахьагьы ҷьоуҳарла икәҵоуп, асахьақәа рҿырымԥсахҙеит. Ҳахьатә кәасқьа абарҵа ахы инаркны аҵыхәа аҟынҙа ршьиа ԥшҙала икәыршоуп. Уажә убарҭ аршьиақәа уажәада изымбацшәа, еиҭаҳәашьа змамыз гәблрак, ԥшҙарак нархыскааит.

«Ҭемраз икәасқьа азуадак аа-махҿек акуеит, убри аҟара иҵбаа-ҭыцәуп!» – рҳәалоит инаԥшуа. Ҵабыргыҵәҟьаны,

ҳкәасқьеи ҳган ѡни ираҟароу, ҳшацәа ртәарҭаҷы, аҙәгьы изгылаҙам. Ҳашҭа уахьынҭало агәашә ду иаҷоу аҧхьатцәкьа, аҽеимааи, аҽехыбаѡи кыдуп. «Аҽеимааи, аҽехыбаѡи алаҧшыцәгьа-аҷаҧшыцәгьа аѡни-агәареи иавнагоит, алаҧшыцәгьа мчыдартәуеит!» – иҳәеит, абарҭ абра изкыдузеи ҳәа сабду саниазҵаа. Сара ҽеила сахааануп, ҳкәасқьа амжәа агәаҧшьи, аџь агәаҧшьи ршьапқәа анатцагылаз. Аха атцыхәтәан, абаатәы шьапқәа рыла иҧсахит сабду. Уи аҭоурых шыҟоугьы абас ауп:

… Ҭоумышь аҳаблаҷы дынхон ауеиба иеиҧш, Ҭамсагә ҳәа Қәҭарбак. Уи зқьы ааҙаны шәкы абна илазҵоз ззырҳәоз дреиуан. Сабду излеиҳәоз ала Ҭоумышь аҳаблаҷы иҷада ҷы цәажәомызт. Унеишь-ууаишь ҳәа ззырҳәоз раҧхьа дгылан. Атцыс ашьапы ҧҵәазар, ҳацламҳәала еиҧишьуан. Аѡеи аҙеи еихеиҳауан. Аха Анцәагьы есымша зегьы аҙәы иитаҙом. Сабду иҳәан еиҧш, «Цәгьа нагҙа шыҟам еиҧш, бзиа нагҙагь ыҟаҙам!»

Ҭамсагә имцахә еихәлазкшаз, имцахаара змырцәашаз атцеи диҭнымхагәышьаҙеит. «Ҭамсагә итцеиџь ашьыжь ахаҳә шкәакәа ҭоуршәыр, ахәылбыҷеха ауп атцеиџь атцаҷы ианнеиуа!» – рҳәон, Ҭамсагә итцеиџь збахьаз, изаҳахьаз, издыруаз, убриаҟара итцауылан. Ҵаҟа аҙыхь ахьныҵхәрааузаз, инаркны, атцеиџь ахәдацәа аҟынҙа, хыртәагак еицтыхыз хаҳәы шкәакәала ичапан. Аҧхын унацәкьыс хнатцәон, аҙын иҟәандан. Ажәакала, аныҳәаѡ ихы идиныҳәалартә, Анцәа ишиҭахыз дынхон, дынҵуан, илахьынҵа зҭаҙыз атцыхәтәантәи ашә-гәашә днылагылаанҙа. Ҭамсагә иаҳәшьа заҵәы Мыҷыҷи, иаб иашьа иҧацәеи акыраамҭа Ҭамсагә итынхара гәыгәтармыжьит. Иахьынҙарылшоз, акыраамҭа напы адкыланы иааргеит. Аха ишырҳәо еиҧш: «Зытцәѡан шьапы нымхаз, имцахаргьы хәылеикуеит!» Ҭамсагә инхара акаҧсара иалагеит. Аханатә аахысгьы ахьҙи-аҧшеи, аҧшҙареи еицакит. Атцыхәтәан, уаҳа ҟазшьа ҧсыхәа анамоу, ишпаруаз, ирҭигәышьеит. Ақьаҧҭа иааххалеит, уажәраанҙа

зыʒбахә сымаз Ҭамсагә илакә шьха ʒыхь. Иахьагьы, уи аҵеиԥь мшаҿны еиԥш, еихаҟаҵа, ԥьара, ааилшәарак амаʒамкәа, алаҕырʒ еиԥш, иҵхәрааua, ашҭа ҳалал, ашҭа ҭбаатыцә иқәыршәуп, аԥшʒареи, аразреи, ацқьареи ршьана, ѡ-аамҭак, ѡ-хҭыск рышаҳаҭ Қәтар Ҭамсагә иҵеиԥь. Ақьаԥҭа ианхалеит мышкызны Ҭамсагә иқаруаса шьҭыхны изкыз абаатәы шьаҟақәа.

Сабду, Ҭамсагә икәасқьа шырҭиз аниаҳа, акы еиԥшымкәа игәы иалсит. Аханатә аахысгьы сабдуи Ҭамсагәи рыцәгьеи рыбзиеи еилан, рынхарҭақәа еидын. Шьахәа-шьаҿа рыбжьамкәа еизааигәаны инхон. Ныpцә-аарцә Ҭоумышь аʒиас рыбжьысуан, абжьарак, акәасҭха еимыздоз ракәын.

«Адунеи акрыҟазар, анарцәгьы-аарцәгьы исабаԥым, Ҭамсагә шәышықәса иқаруаса шьҭыхны изкыз абааш шьапқәа, зыбзиара изымдыруа, ицәгьара иаламԥшыцыз, ҭоуиҭадала, тәымуаѡык, гәнаҳала иҭәу иѡны изаҵагыларызеи. Гәнаҳа зхьыԥшым, нахьхьынтә ааxыс шәиԥхьыʒ зышьҭам, зыцқьареи, зуаѡреи, зыламыси цқьаз ауаѡ қьиа иѡны ашьапқәа рҭиуазар, сгәы каршәны, сыԥсы каршәны, гәѡара-ҿѡарада иааганы скәасқьа иаҵасыргылар, анарцә акрыҟазар, иара Ҭамсагә зыԥсаҭа ахьы ахьыршо инеишагьы, игәы-иԥсы ирҭынчып!» – сабду абас ааихәыцын, Ҭамсагә иҭынхацәа азыразны, акәасқьа ашьапқәа ныҳәа-ныԥхьаны инаирҭан, акакала, уардынла мацара аѡныҟа иааигеит.

Урҭ аѡны ашьапқәа сабду ианааигози, ҳахьатә кәасқьа ианаҵадыргылози, иахьеиԥш исгәалашәоит... Абыржәы абри ҳкәасқьа абарҵаҿы сахьықәиоу избарҭоуп, еихахаа ҳкәасқьа иаҵагылоу, гәнаҳа зхьыԥшым Ҭамсагә ибааш шьапқәа.

«Ааи, анаԥьалбеит, агәыҕра еижьага насыԥда, иузгәамҭаʒакәа ашә-шьхак ушԥа рхырго!» – сгәы сынҭаҕызны, лоунатә саакәыпсычҳаит. Акәасқьа абааш шьаҟа иаҵадыргылаз, ахаан азыҳәан ҳәа, иҟәашккараʒа, иҳашҳатәраха,

раԥхьа сабду иқәиҭаз ақьарсҭа иаҭагылан. Издыруада, изхәодаз усҟан мышкызны абарҭ абааш шьаҟақәа Ҭамсагә «иқаруаса» ианаҭаиргылоз, лахьынҵас ирымаз. Уи усҟан, адунеи зегьы иара икын. Аԥсреи, абзареи, ахҵәареи, ахыԥсаареи, имашәырынгьы, ихәыцреи иԥхыҙи ирылашәомызт. Дгьыли-жәѡани рҷапан иара Ҭамсагә заҭәык иакәыз ҷьишьон, игәыҕра, цәашьы иаҭәаны икәшон. Аа, уажәы, раԥхьа абри абааш ашьапы зҵагылаз акәасҟьагьы, иара еихазха-еиҭазхаз ауаѡытәыѡсагьы, лашьҭа-ҳәашьҭоуп. Ашәеи ачамгәыр бжьи рхаҭыԥан, мышкы зны еигәышә ԥынҵала илихыз ауаѡытәыѡса иашҭа, иахьа, уахгьы-ҽынгьы ашәышәбжьы – ҭыѡуеит…

Иаалырҟьаны схәы-сжьы қақаҙа иѡеибаргылеит:

«Уара, иудыруама, ауаѡы, уаҵәашьҭахь, абарҭ гәыҕрашәк зхьыршоу уабду ибааш шьапқәагьы ирлахьынҵахәырахо?» – ҳашҭа инҭаҳәҳәан, игәамҵ-хамҵуа слымҳа инҭауазырит, ауаѡытәыѡса ибжьы. Убри инақәырццакны, ҭәыла еибаркны иҟаҵаз ҳкәасҟьа аҕәы еихасақәа «аҽҽа» ѡарылгеит. Иаразнак саацәеи цәыԥсит. Сгәы ианырит, абри сабду икәасҟьагьы, ааигәа-сигәа ҟалаак шаԥеиԥшыз.

«Ажәлантә реиҳабы ихьатә кәасҟьа, аҿены шьыбжьон абас аҕәы еихасақәа руазыр бжьы «анааҕызы-ҕызы» аҭаацәа ҟалаак рзыԥшуп, гәаҟрак рышәхымс ишылагылоу адырра ҳнаҭоит, иаабарҭам, иҳаҳарҭам, аха ауаатәыѡса ирхылаԥшу рынцәахәы!» – ҳәа лҳәо саҳахьан сан. Даҿазныкгьы агәра згеит, инагҙатәу ҳәа, дгьыли-жәѡани рыбжьара егьшыҟам, иҟаларангьы ишыҟам.

…Абри аҳәаха сымҭакәа, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, иҙхьоу иԥсхьоу, аха хашҭра зқәым, схәыҷра иақәлоу, ауаѡы ихы-игәы изҭамыгҙо даҿа хҭыс саашьак:

Уажәы сызлацәажәарц исҭаху арыцҳара атәы, инарҭбааны исҳәахьеит ѡымҭак аҽы, аха урҭ ашықәсқәа рыхҟьаԥҟьакәа, рутәы-рҳәатәы аҳәара, ԥсҭазаарак азхаҙом. Ес-иша ихәла-цыԥхьаҙа уи аҟара алаҕырҙи, агәырѡеи, агәаҟреи

хышхытҵаоит. Усҟан аарла исхытҵуан фышықәса. 37-тәи ашықәсқәа ирысакьаҳәамҭан. Ҽыки-бзыки ирызҳәомызт ажәлар зҭагылаз агәаҟра атәы. Хәыҷгьы-дугьы, ҭакәажәгьы, ҭаҳмадагьы рҽы «ʒахны» рыѡнқәа рҽы итәан. Ɜшьапы инанагоз зегьы, ачеиҵрақәеи аҕьарақәеи ирхыҧсылон. Ҳара усгьы ҳшыхәыҷқәазгьы, Ҭоумышь, Касланʒиаа рчеиҵрақәа ҳәа изышьҭаз, ес-аашар, ҳкалаҷкәырқәа ырхәар-хәаруа, шьыбжьхьазы, ҳхәы аҧырча арҭмаҟақәа ирҭатҵаны амѡа ҳақәлон.

Ашьыбжь агәы анааиѡнахуаз, ачаи ҽыхцәа хәыҷгьы-дугьы, ачаирҭа иавганы, Аҭараҟа ицоз амѡаду ахықәан игылаз, зыбжа кәашхахьаз аџь амҭан ҳтәон. Ҳбанкақәа ирҭарҵәны иҳамаз ҳхарҵәқәеи, шьыбжьон ҽыуардынла иаҳзааргоз ача еиқәаҵәеи, ҳнацәақәа ирыдыхҵәаланы, зегьы еиҟараны иаҳзыршон. Ҳаргьы, ҳаапсахара нықәганы, ҳнацәахы надфало, алеи-аҧси рыбжьара ҳча хҵәахақәа ҳхарҵәы инадкыланы ииаҳаҧсхаҳшьуан.

Абри аҽены, абжьааԥны еиԥш, ҳаҧсшьарҭа, ҳаџь еилѡаа амҵа ҳаштәаз, «аҳәҳәаѡ» дхалеит иԥси-иԥси еихьымʒо. Еилагылаз аʒәгьы аҵааха имҭакәа:

– «Аԥҭа Гьанаԥа иаха дыкны дыргеит, макьанагьы ихабарҳәа егьыҟаʒам. Еиҳа ҳгәы каҳа, ҳхы каҳа ҳаныҟаз, гәы жьжьагас, гәы ҟаҵагас иҳамаз Аԥҭа иакәын. Дмыччакәан дцәажәаʒомызт. Адунеиаҽ аразреи, ацқьареи ҳәа акрыҟазар, зегьы Анцәа Аԥҭа иатәеишьахьан. Акада егьиздырʒомызт. Ача еиԥш, дымкәараҵаʒакәа, ахәымпал еиԥш, дышиашаз дҧыруан. Убри азоуп, раԥхьатәи ахгьы иара дзаԥыхьашәаз!» – иҳәан, илабжышқәа ѡхаддылеит «аҧсырʒы» аазгаз аҷкәын.

«Ҳаи, ианаџьалбеит, асҟак Аԥҭа игәы далырсны, ибжьы иаԥцаны дымцәажәандаз!» – иҳәеит иныҵакшәа, «зхәарҭа» зҟәынҳәаланы аганахьшәа игылаз, зықәра зфахьаз хаҵак.

Ачаи ҽыхцәа ажәа наак аʒәы ихәлымшәо, еихаҧсыеиҵаҧсы игылан.

– Иабыхәа, ма зыбз заԥзыжьуаз, изҽашәалакгьы зҳәоз азә иакәындаз! – иныԥакʒаны даацәажәеит даҿеазәгьы.

Ҳамԥак, зегь раҳаидеик ыҟаʒамкәа, раб дышьны рыхәда дахшьызшәа ииаилахеит.

– Дзыхдырҟьаз егьиз ҳәа, хәылҟьа-ҷылҟьала акәзаргьы, ԥьаракыр лымҳаԥас уоума? – зычҳара хыԥыз азәы, «аԥсырʒы» аазгаз ихы наиқәикит.

– Акымзарак, иреицәа-иреиҳа азәгьы акгьы издырʒом. Гәырыʒ-шашәаʒ дынкылахәаша дцеит. Ррчагамзар, самарҟәылымзар, ҿеак иҳәаʒомызт, ахәаша. Ауаҩы қьачақь, ауаҩы разы, агәааашьа ззымдыруаз азә иакәын, ахәашабга! – иҳәеит, «аԥсырʒы» аазгаз ачкәын.

... Абри аныҟала ашьԥахь, мчыбжьык аиҳа мԥыцкәа: «Аԥҵа днационалиступ, амилаԥ еилихуеит, амилаԥ еичирчоит. Ауаа рыҩнытԥа, иҿеим, амилаԥ еиҷазыргыло апропоганда мҩаԥигоит рҳәеит. Ас еиԥш иҟоу апропоганда, аԥсуааи агырқәеи еиҷанаргылоит. Заа аԥып иқәԥамзар, абри аус хәаԥса мжьыжькыр, аиакәымахь икылнагоит!» – рҳәеит.

Иҟалаԥәҟьаз уи ауп: шыбжьонк, ԥсшьара ҳәа ачаи ҷыхцәа ачеиԥра ихыԥны, абри аԥь еилҩаа иааԥатәеит. Аԥҵа аханатә аахыс ишиҟазшьаз еиԥш, дхылпахасха, дыкәпақәсуа, ачаи ҷыхцәа даарылагылан, аԥь амахә иқәтәаз аԥыс ҭра днаԥаԥшын, абас ҷааиҭит:

– О, птичка, птичка,

О, птичка, птичка,

Уагыруазар, ҩ-капек,

Уаԥсуазар, х-капек,

Аиаша соуҳәар, уоусышьҭуеит,

Мамзар, уԥыхәа сырԥыԥуеит! – иҳәан, аҟыр-ҟырҳәа даааччан, ихгьы ишьапгьы неилаԥсо, акәашара далагеит.

– О, птичка, птичка,

О, птичка, птичка,

Уагыруазар, ҩ-капек,

Уаԥсуазар, х-капек.

Аиаша соуҳәар, уоусышьҭуеит,

Мамзар, уҵыхәа сырԥыԥуеит! – иашәа иалаҵаны, ишиҳәоз, дыкәгьыжьааны дкәашон. Амахә иқәтәаз аҵысгьы цас иауазшәа, ахәда хыш хәыч акәаршәны, иҭынчʒа амахә иқәтәан. Аԥҵа: « О, птичка, птичка!… – даақәымҵʒакәа, ашәа ацҳәаны, дыкәгьыжьааны акәашара дшаҷыц даҷын. Итәаз зегьы ркьатеиах ԥҵәо, рнапқәа еинырҟьон. Аԥҵа дгьазкны дынкаҳаанʒа…

Ачаи ҷыхцәа рхылԥа аҵыс ҵаҳәуа, зычча-зыхәмар нымҵәоз, рыѽнытцҟа иҟан аʒәык-ѽыцьак иʒыхь-ԥсыхьха, ҷымҵʒакәа еихаԥсы-еиҵаԥсы, икылԥш-кылʒырѽуа итәаны, злымҳақәа кыдҵаны иʒырѽуазгьы…

«Избан агыруа ѽ-капек даԥсаны, аԥсуа х-капек дзаԥсеитәыз, Аԥҵа?» – рҳәеит. «Агыруа ишьа ибар, аҵәыуара далагоит, дшәаргәындоуп!» – иҳәеит. «Избан, аԥсуа ахаҵа игәы изҭаҵаны, агыруа агәы ацымхәрас ауапҵәарҳәы зизҭеиҵаз? Агыруа ахәча илоума? Совет уаѽʒами?» – рҳәеит.

Ажәакала, иҟам-ианым, Аԥҵа рыцҳа игәы иҵамыз, ихы иҵамыз, зегьы иҳәазшәа, иузшәа, амц-хара неихараҵаны, иоупыжә ихьырмыгʒо, иʒы ахьымааѽуаз ҭыԥхәырас ирҵеит.

«… Хы ԥсыргьы жәа ԥсуам!» Ажәа иахымҟьо ҟалаа ыҟаʒам, абзиагьы, ацәгьагьы. Убри аахыс заҟа ʒырѽашʒыхшьах хыкьасахьоузеи, заҟа хҵыс уаҕеимышхара мшиҵхи иргәылаҵәуахьоузеи, ауаатәыѽса ргәалашәара инаалаʒыҭхьоузеи. Аха мышкы зны, Аԥҵа ажәлар ргәаҟра, ргәырѽа, ррыцҳара, ргәынамʒара иахшаз иажәа ҭынхақәа, ааицамкʒакәа, иахьагьы, жәѽахырла абиԥарақәа еимырдоит:

О, птичка, птичка,
О, птичка, птичка,
Уагыруазар, ѽ-капек,
Уаԥсуазар, х-капек.
Аиаша соуҳәар, уоусышьҭуеит,
Мамзар, уҵыхәа сырԥыԥуеит!

22

Сгәы сҽанʒамкәа, ԝапҳьа «аҿҿа» ԝарылгеит ҳахьатә кәасқьа атʒамцқәа. Инақәырццакны: «Адунеи ччапҵьла мацара ихырку ԥьызшьо, ауаԝытәыԝса! Умыццакын. Уара макьана адунеи уаара аамʈацк анықәыххыха умаʒаʒац. Макьана унасып уқәҿнамʈʒац. Умыццакын! Угәы-упсы нкаршәны унеила, улахьынʈеи упеиԥши рымԝала. Убасҟан, шырԥазыказ еилукаауеит, сымаалықь, уабду ихьатә кәасқьа атʒамцқәа «зыруазыруа» змааноу! Макьана ушьахәашьаҿа уаԥшны, ашьшьыҳәа унеила!» – исыхʒыʒаауаз абжьы саԥхьа атʒамцқәа инаркыдбалеит. Сцәа-сжьы иалам-гылаз схәы-сжьы ҽеибаргылан, аʈым-ʈымҳәа слымҳақәа насхаҳәҳәеит…

***

Дыҟоуп убас аʒәы, дины данынкашәа инаркны дшышьацәхнысло мацара, иԥсʈазаара зегьы ажәараганы, иҿареи-иажәреи неихьигʒоит. Дызнысыз ишьʈақәа рымԝахәасʈа унхыԥшылар, аразреи, ацқьареи, мацара заʈәык роуп иубо, уаҳа наԝагьарак анукаауам.

Дыҟоуп даҽеаʒәы, даагылазар хәымʈцы-хәамзарс дызлашам егьыҟаʒам, аха ҳазшаз ианаижьуеит. Инацәкьарақәа ахьынышьʈишь-аашьʈишьлакгьы ахьырʈәаʈәа рыԥссоит…

…Аҳаирпланқәа рҟынтәи схынҳәижьʈеи, акыр ʒынра, акыр ԥхынра қәасит иʒысит. Ахәышықәса рышьʈахь, атәым рбаґь аԝнатә рбаґь ахьдәылнацаз сызʈырцаз ҳаинститут, ихьшәахазаргьы, салгеит. Аиаша баауам-иԥсуам, мцаццышә иазыбылуам, быжь-ццышә иазыбылуам, быжь-цаҟьашк еиҟәнажәоит. Иҟоуп аҳақгьы, иҟоуп адоуҳагьы. Урʈ ʒра-ԥсра рыкаʒам аиаша аԥсы ʈанаʈы. Сара ҳныҳәаԝра ацәашьы агәра шызгоз еиԥш, ауаԝытәыԝса дала-шьала ициız ииашеи, ицкьареи, иҳақи, идоуҳаи рыгәра згон, иахьагьы рыгәра згоит, гәыґырʈасгьы исыцуп. Иахьа уажәрааиʒа амыҟәмабара ссақәа сзыкәшәақәахьаз рҽгьы, сгәыґра са-

аннажьуамызт. Уахатәи ахәылԥ шәаԥшь аԥҭа ихнаѡаргьы, уаҵәы ѡаԥхьа ишцәырҵуаз, уаҵәы ѡаԥхьа ахәылԥы галуан ажәѡан акалҭ шыҵнаршоз здыруан.

Анцәа ҳазшаз ак сымихыргьы, зны ѡба шсеираҳоз гәасҭахьан, агәра згахьан.

Ирҳәоит агәырѡа хәыҷы, агәырѡа ду ыҟаҳам, агәырѡа – гәырѡоуп ҳәа. Аха иҟоуп даҽа гәырѡак, даҽа хьаак еиԥшым: алабжыш зцым ахаҵа игәырѡа. Ахаҵа ида ҷҳашьа змам ахаҵа игәырѡа. Абри анысҳәа исгәалашәеит, цәгьарак аҿы, арыцҳара иаҟәшәаз ахаҵа илабжьоз ашла иажәаҟәа:

«Дад, ԥсра-хәа, ԥсра-ҿаша» ҳәа ыҟаҳам. Аԥсра-ԥсроуп. Арыцҳара ду уаҟәшәагәышьеит. Уаб акәтаҕьцәа улыхны узааҳаз дуԥхеит. Иԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит. Сшьамхы иахысаанҳа иаҳауеит. Иара аҵаҳәарҭа дыҟоуп, сара амцҳәарҭа сыҟоуп. Дад, уаб шьапыла дқәаԥуа ԥьанаҭ дцеит. Ишкәакәаны ифа, еиқәаҵәаны ифа, ихәы ифахьан, ихәы игахьан. Иахьа уажәраанҳа шәыцәгьара имбакәа, иԥьанаҭ гәашә дахьҭалаз, Анцәа ҳазшаз иҳамҭоуп.

Ҳәарас иаҭахузеи, ан дануп, гәыԥхәы хшыла узааҳаз лоуп, аб дабуп, аешьа диашьоуп, аеҳәшьа дыԥстәуаѡуп. Урҭ рыԥхара, ихамышҭыхәу, еихымсыҕьуа гәырѡоуп. Аха егьа гәаҟра уаҟәшәаргьы, ҕраҭшалаҵәҟьа Анцәа уимблааит. Бжьыда-шьҭада ахаҳә зырҵәуо аб ихшара агәырѡа ахьаа амца, инцәахәы идыруеит. Иаҟәшәахьоу ихаҵа идыруеит, абжьарак, быжь-цаҟьашк ирҭаҳуп ахаҵа игәырѡа!»

Иҵҳозеи уи аахыс, аха сара абри абырг ԥеамбар ииҳәаз ииуаз абжьага жәаҟәа, сгәаҵа ишҭыѡуа мацара, сынарцә гәашә инҭазгалоит. Ааи, ианамуҳах, аԥсра-аԥсра ианадамха, ҕраҭшалаҵәҟьа Анцәа димблааит, уаха сызшьуа саҕаҵәҟьа иакәзаргьы.

Абыржәы ѡаԥхьа, згәалашәара сара сзыҳәан ицәаҭарҳыҳагоу абри ахҭыс уаҕеимышхара сыԥхыҳ иалашәаргьы, схы-сгәы аҿы исзаамгоз Анцәа лахьынҵас исаҭәеишьеит...

Аԥстазаара агьаргьаласа сшаргьыжьуаз, сшархынҳәуаз мацара, хәҵыш аамҭак смырбаҳакәа, сарԥысра ацәыцәымҭа

снахыҳәҳәеит. Угага узахыԥараҳа, унасыԥ узаҩысуам, улахьынҵагьы узахыԥом. Уара иуаҳаҙом уи абжьы, аха лакә мшы лашак, мамзаргьы ҵхы лашә уеиа бааԥсык ауха унасыԥ уқәҷнатуеит. Иҟалап уи насыԥ шкәакәазар, иҟалап еиқәаҵәазар. Уара уи убарҭаҙам, аха шәаԥхьа ашҭа ԥшҙа иқәгылоу, ужәлантә рныҳәарҭа цәашьы зқьы зкыдырблылахьоу, Анцәа иан лыхьаца ахьы махәҭа иаақәтәоит, Ашацәа ртәарҭа инықәпраах, уара улахьынҵеи, уаԥьали ирхылаԥшуа Анцәа имаалықьцәа!

Абас, сара исбарҭамыз, исаҳарҭамыз, сгәы иҭамшәацыз, схы иҭамшәацыз, ҵхы лашәык азыҳәан, гәаҟреи-ҵәаҟреи згымхацыз, шә-ччаԥшьки, шә-лаґырҙашаки шаҳаҵс ирымаз ҳныҳәарҭа ахьаца иаақәтәеит, раԥхьатәи сыґраҭшеи сареи ҳлахьынҵа зшоз Анцәа имаалықьцәа…

… Сҵаацәарахеит. Ах, анаԥьалбеит, дгьыли-жәҩани рыбжьара, насыԥ шкәакәа Ҳазшаз зыкәа-змаґра иҭеиҳәаз иреиґьыз сара сакәыз шԥаԥьысшьоз! Зтәара ззымышрахаз ҳәа аҙәыр дыҟазар, убри Анцәа лахьынҵас сара исаҭәеишьаз шԥаԥьысшьоз: Агәыґра насыԥда, агәыґра…

«Диит ахшара, ахаҵарԥыс сымцахә змырцәаша. Сыҵәҩан шьапы еихазҳа-еиҵазҳаша. Злыԥха ҳаура мышк сымызхыз, хы-мшы лашак сахимбааит. Сабдуцәа рдоуҳаи, рҳақи, рыцқьареи, рыԥшҙареи цәашьы иаҵәаны, Анцәа ҳазшаз зегь зымчу, хацхә ссир насыԥны испигалеит. Сара сзы ҷыц ииз, анасыԥ ҷыц хыш-хыҵәеит. Лаԥшыцәгьа-ҷаԥшыцәгьа ҙшәаххеит. Шәиԥхьыҙ абжь-шьхак, абжь-мшынк ирхыҵәҳәалахеит! Абри нахысгьы гәырҩеи-гәаҟреи Анцәа иаҳцәыхаратә, Ҳазшаз ҳрыцҳашьа!» – исызгәамҭаҙакәа сгәыргьа лабжыш сыблақәа инарыхшәаз, гәырґьаҙ шәахәацшәа, сҙамҩа инықәкәраан, аҷаанахеит. Аҭҙамц икыдԥхалоз Анцәа иныхахәқәа, игәҩарамкәа инеилыбзаа-неилыбзаан, маҷа-маҷа рҿеилаҵаны, лакә цәаҟәашәа инеилаарцырит.

Абас сгәыґреи сгәырґьареи ҵҩадан, сара, урҭ еиҵаҳәашьа змамыз, Анцәа имшразы иҵыхразы исеираҙаз амшқәа раан. Гәаныла адунеи аԥшҙарагьы, ахаарагьы, аразрагьы

зегьы сыкәа-смаҕра иҭаҳәан. Зегь сара истәын. Сжыга аҿы ахьныҵакьакьоз, ашьха ʒыхь ныҵхәарауан. Сжәынҭыҕьла ахьынкашәоз, имарымажахон. Сура-сҳәара ачабаа аҿалаʒомызт. Аихалабеиԥш еихышь-еиҵышь алаҭаҷаҷеи алагажәи иҿалоз, чара чысны инеиқәысыԥсон. Аҩа скыргьы иԥҵәомызт, аʒа скыргьы иԥҵәомызт. Ишон-ихәлон гәырҩада-гәырчыда. Аʒы шыцәоу исымбацызт, абжьарак, зегь сара исыцшәаҳәон, зегь сара исыцгәырҕьон. Алакә аҿы еиԥш, раԥхьатәи сыҷкәын Баҭал мшызҳа изҳауан, ҵхызҳа изҳауан. Раԥхьатәи иччаԥшь заҵәык акәын исзынижьхьаз.

… Уара иуҳәо Анцәа иуциҳәозароуп, иҟоуп, уԥсы ҭанаҵы иухамышҭуа, аҵәымҕ жьакца еиԥш угәахы иалагылоу агәырҩа. Иҟоуп уԥсы ҭанаҵы иухамышҭуа агәырҕьаҿҳәаша. Иҟалоит, ушақәымгәыʒо, иуқәҿызҭыз насыԥ узаазгазгьы, угәы иҭамкәа, ухы иҭамкәа иануеижьо…

Абри зхысҳәааз, еиҳа схы-сгәы аналаҟаз, мшы ссирк аҷены, хәылԥ шәаԥшь абз анҩыҵнагоз аамҭазы, ҳаҵаҟа ииасны ицоз амҩаду аҟынтәи: «Бееу, бееу!» ҳәа абгыʒ абжьы цәаҭарʒыʒагаха, хынтә инеиқәырццак-неиқәырццакны игеит.

Ицәаҭарʒыʒаган, уи ашьашәы абжь-ныха иҭарцаԥхаз абгыʒ абжьы. Ицәаҭарʒыʒаган, избанзар, ҳара игәаҳтахьан, ацхь иаргәаҟуаз абгыʒ анҳадҟаала, уеизгьы-уеизгьы, иԥсахымкәа, ҳаҩнаҭаҿы лыԥсаак дшыҟалоз. Иззакәу сыздырам, саацәеи-цәыԥсын схәыҷы дхьу-хьууа сгәы дныҵалан, снеихʒыʒеит. «Бееу! Бееу!» – иԥсҭыхгаха абгыʒ абжьы гон. Сара убасҟан знык ԥсыра сыԥсит. Сымаха-шьаха сыххәыцуамызт. Цәалашәара саашьак сгәы ҭанаргыломызт…

«Бееу! Бееу!»…

– Унан, уара, ашьашәы рҳампал зҿарыжьыша! Иаҳԥубаауазеи, амра аԥсымҭазы, зылақәа ҭызхша! – лҳәан, сан, ауеимадаҳәа аҵәыуара далагеит…

…«Уара зегь реиҳа узыхʒыʒо иоуп зыԥсынҵры аҟәара-

ҩа илашәо, зыԥсынҵры кьаҽхо!» – сабду ибжьы слымҳа инҭаҩит!.

Убасҟан, саргьы аҽенышьыбжьон сыԥәҽызҵыз сынасыԥ сеижьеит.

Ҳаҩны аҭзамцқәа «уазыриижьҭеи» рацәак мырҵыкәа, абгыз анҳадҟаала ашьҭахь, хырԥашьа змамыз акәхарын, раԥхьатәи иччаԥшь сызныжьны дкьаҭеит Баҭал.

«Аԥстазаарагьы џьара-џьара аԥсра бзиа, иарԥшзоит, џьабара қамса хьзы амаҙам, дад!» – иҳәалон сабду. Сара сабду иԥсра заҵәык акәын цәгьарас сызхаанхахьаз, избахьаз, абжьарак, ҳаимышьҭрак рҽы лыԥсаа даҳмоуцызт, арыцҳарақәа срышьцылаҙамызт. Иаалырҟьаны абас исгәамхәуаз ансыҵала, раԥхьатәи сыҵәҩан шьапы ила, ҕраҭшалаҵәҟьа санблы, исзымчҳауа салагеит. Уи зегьы саб ибарҭан. Баҭал иԥсра еиԥшҵәҟьа ихьааигон еиҭаҳәашьа змамыз сгәырҩа.

Исзымычҳакәа, аԥсраҽы еизаз ауаа рҽы сылабжыш самхалашьҭыр ҳәа дшәон. Саб иабиԥареи, иаԥсуареи, иқьабзи ираҭәамыз ныҟәысгар ҳәа дшәон. Иҽеизышьақәкуамызт. Сахьгылаз данаасывалалак:

«Уҽеырҕәҕәа, дад уҽеырҕәҕәа!» – Иныҵакны саб иажәақәа насгәықәшьны, игәырҩа инахирзон.

Уи аҽены саб ҩ-мцак дрыбжьагылан. Аха иқьабзи иаԥсуареи дзырхыԥомызт...

Баҭал иан деихаҙԥштәылаха, лкасы еиқәаҵәа лҽеылаҙан дихагылан. Дихагылан раԥхьатәи зысаби дызгәыҵшәаз ан. Ҩныҵҟала ихаҳәхахьаз ан, лабжышк лыҽшәомызт. Лынцәахәи лареи раамҷыдахаз аҙәы илмырдыруаз лгәырҩа амаҙа лгәахы иакәшон, аха лгәы иҭалшьуан...

Ахәыҷы изқәаҭып ылхны аҩны ҳанааи, уажәраанҙа сгәы иҭасыгзоз, сызхәаҽуаз сылаҕырҙ сзымҵәахит...

– Уаб деихаԥс-еиҵаԥс дышгылоу умбаҙои, уара? Уҽеиқәк! – лҳәеит ахәыҷ иан, саб иаҳар ҳәа дшәаны, лыбжьы ныҵакҙаны.

Ҳаҕоу иҭынчхара, шәымҭақәак ихаҳәараҳатәха иааҭынчрахеит.

Сара сыблақәа адырхаланы сахәаԥшуан, макьана иԥхара знымҵыцыз Баҭал игара. Сахәаԥшуан агара амаа, агәҭа ахьеизеиҟараз, иаакәыршаны ҳәызба хәышла иҷаҟәаны, «Х-мацәазк» зхаԥсаз. Уи мышкызны згара рҷаҟәахьаз, зегь ҳзааҙахьаз санду лшыц гара акәын, исгәыҵшәаз сысабигьы дызгараз...

«О, уара, ԥшьабиԥарак ргәыԥҳәыхш иахаану, ԥшьабиԥарак ргарашәа зхырҳәаахьоу, уара, агара мышьҭабзиа! Аразреи, ақьиареи, ацқьареи, рдоуҳаи, рҳақи мчрак рымазар, уара ушьҭамҭа раҟарагьы иразыдаз, дара раҟарагьы ҳазшаз ихьҙала цәашьырша зқьы ҳныҳәарҭа, Анцәа иан лыхьаца икыдызблылахьадаз; избан, нас, зылԥха ҳаура, макьана гәнаҳак зыԥхыҙ иаламшәацыз амаалыкь узихыццакыз, узизымхашаз? Избан, нас...

«Дад, ахәра ҕәҕәа еиԥш, ахьааи, агәырҩа цәгьеи ахаҵа иԥышәагоуп. Ақьабз ацәгьагьы уананажьуам, абзиа ахурҟьацәаргьы, иуананажьуам. Ани аби рыхшара рзы алаҕырҙ карҭәаҙом. Алабжыш ахшара изы икоуԥсар, рапхьатәи амаалыкь инарцә-шьац былуеит. Амаалыкь изкоуҭәаз алабжыш, асаби имшынханы, ҙхыҵраханы иҵалоит, рҳәоит. Алаҕырҙ, икаҭәаз асаби изыҳәан гәнаҳа дууп. Шәара макьана шәыцкәынцәоуп. Лахьынҵас ишәзыхәшьаду, Анцәа иоуп издыруа. Ҳазшаз ак умихыр, ҩба уаҭәеишьоит. Заа Анцәа дырҵәуатәым, дад дшәыкәыхшоуп!» – сызлаз схәыцра еиқәарақәа рҙымшын сшалахацәаз ангәеиҭа, исмырдырҙакәа, саб сшизыԥшҙамыз, абарҭ, аԥси-абзеи ргәырҩа еиԥызшьуаз ажәа ҭынхақәа, игәи-илаҕырҙи шеилаҵәоз, мчыла игәырҩа инахирзеит...

Ааи, аԥси-абзеи рыбжьара адамра хьшәашәа анрыбжьалалак, иаахәыҵҟьаз, чҳашьа змам агәырҩа еиқәаҵәа хәычы-хәычла ихьшәашәагәышьоит. Аха иҟоуп ԥсра ҿынҙа еицамкуа, ес-шара еимҟьара ухьаа зырҷыцуа, иԥсҭыхгаха есымша убла иаахгыло ахҭыс уаҕеимышхара

угәалазыршәо ан лгәырԥа ашәахсҭа. Баҭал иан лаԥхьа лыҵкы аҳәынҵәрақәа ааимӄьа-цыԥхьаҙа, иҿаҿаҙа сыбла иаахгылон, уи ауаҩеимышхара аҽены, лгәы аҵаҩара ианылҵаз ан лнапхыц ҭыԥ ашәахсҭа. Убри ан лнапхыц атәарҭа зтәарҭаз, ибжьыдаз, ишьҭадаз ашәахсҭа акәын, ан лхьаагьы еиқәызҳәалоз. Уи, аргамагьы, иныҵакынгьы лылабжыш налмышьҭзеит уи аҽены. Дгылан ус деихаҙԥштәылаха. Лыԥсра аӄара ихьанҭаз лани лаби рԥьабзи рыламыси лзышьҭыхуамызт… Убри, мчыла, напхыцла иҵылҵәаз лгәы ахәра заҵәык акәын дызӄажоз, деиқәызкуаз уи аҽены ԥсуаҵлас, ршәыкьгас, ӄажагас илымаз.

Убри аахыс ан лнапхыц ҭыԥ, асадаԥ ҳәынҵәра еиԥш ишкәакәаҙа, лхәыҷы имш еиқәаҵәа агәырԥа амца лыцрарсуа, лгәы икыдыршәылан Баҭал ишәахсҭа. Уи икьаҵара амшмыхәла иашьанан.

Ахәыҷ иан уи ашәахсҭа ахьҙала ажәак лыԥсы иахлырзомызт. Аха сара зегьы здыруан. Лгәы сынкыдыԥшылацыԥхьаҙа, аԥсы гәырԥа бза гәырԥахон амшеиқәаҵәа аҽены еиԥш, аха ацәыргара сзыгәыҕуамызт, сшәон… Абас мацара лшәахсҭа асаӄала ажәак мырзаҙакәа, ҳабжьара, ацәашь еиԥш ишеицралоз, ишымаҙаз, раԥхьатәи лыҕраҵша игәырԥа лгәы ишҭашьыз мацара лынарцә мԥа дықәлеит.

…Есыхәылбыҽеха аԥсымра аҭашәамҭаз, агәашә хәыҷы алыкә нылсыршәоит, ани-аԥеи рызқәаҭыԥ ахьылху анышәынҭраҿы. Ҭынчроуп. Ацәаҙыз ргәыҵыршо илашоит ԥ-цәашьык… Снатәоит ҳамҭак. Уажәы-уажәы, иԥсҭыхгаха сыбла иаахгылоит, анарцә имгакәа, ан исзынлыжьыз, иахьагьы мшаҽнеиԥш лгәаҵаҿы, мраҵас икыдлашало, ес-шәымҭа Баҭал ишәаԥь аазыцҳауа, мышкызны исыцԥсуа, зыг-зҿы амҳәаз ан рыцҳа лшәахсҭа.

23

Уи ауыха аҵх агәы еилагыломызт. Иҳаԥнабаауаз закәыз сыздырамызт, аха лассы ашара аԥсы ахьнагҙар аҭахызшәа, уажәы-уажәы, маҿа-маҿа аҽееиланаҵон. Уаҵәы ашараз,

уаҕеимышхара, ҟалаак азқәа икыдгылазшәа, атҳ гәаҟуан, атҳ уалыуашон, атҳ цәеицәыԥсуан, дгьыли-жәѡани рыбжьара ибжьаԥсылмыткуан. Ибжьыдаз-ишьҭадаз ашәи бжьы атҳ алымҳа ҵнахуан. Уахатәи атҳ атҿылашьцара иаларшәыз, сара аҙәзатҿык сакәын уи абжьы цәаҵарҙыҙага заҳауаз. Сара аҙәзатҿык сакәын, уахатәи атҳ агәырѡеи, аԥеиԥши шаҳаҵс ирымаз.

– Сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа, иахьынтәаанагаз сзымдырҙо: «Уара, Анцәа ҳазшаз имаалықь, угәуҿаныз! Уатҿәтәи ашара ашамҭаз, аеҵәа атҿыхәа змоу каҳараны иҟоуп. Убысҟан, аҙәгьы ибарҭам, аҙәгьы иаҳарҭам, зқьы шықәсала аатҵраҷ игылоу аԥсра ахәшәгьы цәырҵуеит! Угәы уҿаныз, ауаѡытәыѡса, згәыҕра еижьага зхыҵәахьоу!» – ҷаанаҭит, сахьцалакгьы слахьынҵа сыҵазҳәоз, избарҭамыз, исаҳарҭамыз, исыцыз, исыцгылаз, ушьҭа ахраҭ исыцҭало абжьы маҙа.

Макьана изжәша аҙыхь ахы ытҵнамхыцкәа, заа агәаҟрақәа идырҭаслымхьаз, сҿынеиҵыхны сахьықәиаз, сгәалашәарақәеи, сцәалашәарақәеи, слаԥшҵашәарақәеи рҙымшын сханҷанны сышрылаԥсаз, схәыцрақәа реиқәҳәаламҭазы:

«Угәуҿаныз ауаѡытәыѡса згәыҕра еижьага зхыҵәахьоу!» – абри абжьы ѡаԥхьа иҕьаҵәы-ҕәаҵәуа, сыкәасмаҕра аҿеынҭанаршәит. Убри акәхеит, иаасыкәыршаны еихьыс-еиԥысуаз анаур гәыҵҟьагақәа шысгәыҵаҿҿеоз ауп, исызгәамҭаҙакәа, сыԥхыҙ иаламшәацыз дунеи ҷыцҙак сшықәнагалаз...

...Ажәѡан ҷаҳан, адгьыл дагәан. Зыԥсы қәацоз, ус машәыршәагьы, иѡашьаны акәзаргьы, ауаѡытәыѡса ихылаҳәаны аҙәы ихабар збомызт. Ҵынчра гәыҵҟьаран. Схалазатҿык, адгьыл сшьапы амкуа, ҳәаа змаҙамыз каршәра еихҳәа-еиҵҳәа дук сықәланы снеиуан. Сылаԥш ахьынҙанаҙоз, абри сызныланы снеиуаз алакә дунеи акаршәра иаакәыршаны, еиҵәҟаҟараҙа, шәаԥыцьаԥла иҵалаҳаз ахәы еиқәатҿаақәа рыхчынган. Ахрақәа иркыдхәашаны илеи-

уаз арԥашқәа, хьымра шәахәала иԥычан макьана сара избарҭаҙамызт. Иаасыкәыршаны ацыхаҙыхьқәа, ахшца еиҧш итҵхәарауаз рыцыҧхьқәа, рыдшҧсараха, иҧыххаа атҵытәара илатәон. Аҽенышьыбжьон, алакә еиҧш, аетҵәақәа кыдыхәхәа, рыххьа рахәыцқәа жәԥангәы иатҵәара иныҵданы, ажәԥан ҙы-мшын иналабон. Аҧсабара затҵәык акәын бжьыда-шьҭада, зхала ицәажәо, икаии, дгьыли-жәԥани ирыбжьаршәыз, абжьарак, сназқәылаз адунеи хҽарах агәы-аҧсы каршә, алымҳа кыдҵаны, зеиҧш ҟамлацыз саашьазу, гәыргьаҽҳәашазу акы иазыҧшын...

Зқьы шықәсақәа рышьҭахь, раҧхьаҙа абри адгьыл иқәнагалаз сара сакәызшәа, аҙыблара ихшәалаз аҧарпалыкь шкәакәа еиҧш, шьахәапара иԥеиуаз аҷҟәыртат сыларшәын. Сыҧсы ҙаны стәан. Сҽы неихысхыр, абри слакә қаруаса насыҵгәасар ҳәа сшәон.

Зехьынҵьара хаҳә ҽымҭра иҽымҭран. Слымҳақәа рыҳәҳәабжь затҵәык акәын уажәы ҭасгьы ҭынхасгьы, гәыҭыртасгьы, шәаԥь аацҳаԥысгьы исымаз. Ушьҭа ахәыцрагьы сылымшо, амхәыцрагьы сылымшо, сзықәшәаз рыцҳаразу, Анцәа илыҧха иаҳамҭазу, изқәыстцара сзымдыруа адгьыл иалиааз, маҽа-маҽа еиласаз шьанҵа хаҳәы шкәакәа еицарсак сыбҕа надҵаны, нахьхьынҙа, абжьы-шьхак рхыԥаҙарахь сыблақәа шкыдхалоз, иаалырҟьаны, ауаԥытәыԥса ихы-игәы изҭамыгҙоз, аԥыҵахь адыдбжьи ахысыбжьи неилаҙԥеит. Абри абжьы цәгьа шьхатәыла ааимнамырҟьацкәа, мрагыларахь ажәԥан акалҭ неимҟьан, ула еицыртәырны узахәамҧшуа, асаркьаххыра еиҧш еилаарцыруа абырлаш шкәакәа еиҧш, ҧсҭҳәаш црышк, зынҙа ахы сыкәкны сышҟа аҽаанахеит...

«Умшәан, ауаԥытәыԥса, ари уара угәырԥеи, угәаҟреи, улахьынҵеи, уҧеиҧши уахьцалак ирхылаҧшуа Нцәахәуп!» – иаасхалахьаз аҧҭа иалыԥны абжьы слымҳа аатнашьшьааит.

Исыхьыз, исзааз, сзеиуоу сзымдыруа, иҟасҵо-изуа сақәымшәо, ахаҳә шьанҵа сзыдиалаз снадҳашҳатәарахеит.

«Анцәа иахьакәым ала ҳаумырԝашьан!» – сҳәан, сылаҭырʒқәа нхибаҳәан, сгәы аҭра иҵамгыло, сылахьисыцьымшьи аасʒатәит. Абри аамҵазы, Ҳазшаз иашьапкыха самраʒакәа, аҿеыларкәʒаны, апҵаш иаасхалаз, ауаԝытәыԝса дналпраан, дышиашаз, жәа-ҿышьахәарк аиҳа ҳабжьамкәа, сапхьаҵәкьа дынкаприт! Уи еиҵаҳәашьа-еиҵапсашьа змамыз, ублақәа аахызкуаз ҭеиҵыпшк ыликаауан. Убри иаасхалаз, ауаԝытәыԝса дзылпрааз апҵаш еипшҵәкьа, иоуразоуроу, абырлаш хьшәаша еипш дышкәакәан. Уаҳагьы аҧы неихыхха самраʒакәа, ихы насыкәикит:

– Уахьыкоу, уахьаанагаз удыруама, уара Анцәа ҳазшаз имаалыкь? – иҳәеит шьаҧак сышка днеиҵатцны.

– Мамоу, мамоу, сныхахә, исыздырʒом! – сҳәеит, сыбжьы аарла инҵыскаан.

– Џьанаҭи џьаҳаными рыбжьара угылоуп, сыҷкәын. Уара макьана арахь ааира уақәиҵʒамызт, аха цәыкьаʒа иумпытцпрааз умаалыкь идоуҳаи, аҳақи, ипсыцкьеи ууаргеит. Абни апшьа рԝаш, нахьхьиʒатәи адәыхәхәа ианысны илеиуа, ныркә ахәы пшʒаҧы ауп, рапхьатәи уграҵша ихьы џьанаҭ гәашә хәычы ахьаатуа. Сара ашәышықәсақәа рапхьа, гәнаҳа шәипхьыʒк зыхәда иқәымцакәа, здунеи зыпсахыз, зыбаԝ-зышаԝ цыҵәахахьоу псыцкьоуп! Ушьҭа улахьи-уҧымшьи џьарны, схьы шәахәа уналагыланы, ушьахәа-шьаҧа уапшны, уҧааха! – иҳәан, Анцәаҳазшаз иҿыкәаҳа ихапхо иҧынеихеит, Апсыцкьа…

Заҟа шәымҵа, заҟа аамҵац ҿаҳа-ҿымҵрала ихәаҿыз сыздырам, аха уаҳа ажәак ахы аамырсалаʒакәа, акыр аамҵа абри адәы пшʒа сакара ҳақәланы ҳнеиуан…

– Алашәи, адагәеи, ахымхәеи уҧылар, ирыцҳаумшьан, сыҷкәын! – иҳәеит, зныкыршәа, иаалырҟьаны. – Урҭ ус лахьынцахәырас Анцәа изырзишаз, ирыхәҵоуп азоуп. Абри Аԥаембар иҳәахьа есымша угәы иҵаз. Угәызианра умииаин, уара, апсҭазара аҟәырҷаха! – нацицеит бзиа ҳнаскьахьан еипш.

Абрии-абрии рыбжьара, х-ԥсыԥ еиҭарсракгьы набжьымсыцкәа, сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа, адәы иаҵәа иагәылсуаз ҙиас ҭынчк ҳныҽеԥынгылеит. Саԥхьа игыланы инеиуаз, ԥскәабазк исахьа ылызкаауаз Аԥсыцкьа дааҭгылеит.

Ҳаззааигәаҙахахьаз аҙиас аҙыжь иҭан ахәыҷқәа рыбжьы хыш-хыҵәо. Зҕабки ҷкәынки ихықәтәаланы, аҙыжь ихыҙсаало иҭашьқьыруаз ахәыҷқәа ирыхәаԥшуан.

Абанҭ, абни аҙырхәара аԥаѡ иқәтәоу, ешьеи-еиҳәшьеи роуп. Есуажәааны аҷкәын, иаҳәшьа инапы данкны, длыманы, абарҭ ахәыҷқәа аԥьԥьаҳәа аҙы иахьҭоу даалгоит. Аешьа дхамбоуп, ус Анцәа лахьынҵас иаҭәеишьеит. Есышьыбжьон иаҳәшьа лылаҕырҙқәа неиқәҳәало, абри ахәыҷқәа аҙы иахьҭало дауеит. Ила иабом, иҽы иабом, аха ма ахәыҷқәа рыбжьы ахьиаҳауа игәы ажьжьалап ҳәа.

Есҽны, есхәылбыҽха алашә иаҳәшьа Анцәа диашьапкуеит, аамҭацк иадамзаргьы, илақәа ирбо дҡаҵа ҳәа. Ари иахьа акәымхеит, уаҵәы акәымхеит. Ес Анцәа амш иааигаз, иаахыдамтәҙакәа ахамба иаҳәшьа, Анцәа диашьапкуан. Ҽнак, аеҳәшьа, абжьааԥны еиԥш Анцәа дышиаматанеиуаз, – «Бааҙырѡы, Анцәа имаалықь! Башьа иблақәа зимам, ус ихәҭоуп. Ус лахьынҵас ҳазшаз изихәшьадит. Уаҳа Анцәа дыбмырҵәуан, гәнаҳароуп!» – ҳәа бжьык аагеит.

«Ҳаи, абааԥс, зхьы шьаргәыҵа сакәыхшоу! Ԥсыԥ еиҭарсрак иадамзаргьы лацәарҙасрак акәзаргьы, лашара еимҡьарак, аамҭацк иналагҙаны, абанҭ аҙы иҭоу иѡызцәа реиԥш адунеи лашарак сашьа иблақәа ирхырԥхал!» – дшьамхнышланы, ѡаԥхьа Анцәа диашьапкит.

Уаҳа абжьы мгаҙеит. Алашә иаҳәшьа дышиашьапкыцдиашьапкуан...

Иаалырҡьаны аҙыжь неилагьыжь-неилахынҳәын, аламба илақәа неихалашеит. Иаҳәшьа агәырҕьаратҷәҡьаламраҙакәа, ихьшь блақәа ааԥсеи-ԥсеин, иаразнак иҽааилырҵәрааны, аԥаѡ аҡынтәи дкауа, аҙыжь дналаԥалеит. Уаҳагьы аҙәгьы дааизыбзиамхаҙакәа, аҙыжь ихаԥсалаз ахәыҷқәа днары-

лагьежьын, аҙәаҙәала икны аҙы иаршьуа, иҵаарԛәрыло иҿааихеит. Ари аҩыза асаашьа, ауаҕеимышхара арыцҳара збаз иаҳәшьа: – «Иа, Анцәа ду ухьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп, сҩашьеит! Дшыԛац дԛаҵа, дшыԛац дԛаҵа! Сара исыхԛьаны иԛалаз арыцҳара, саҭоумҵан, ҳазшаз!» – аеҵәа кыднахуан аеҳәшьа лыҵәаабжь...

«Оо, бара, Анцәа ҳазшаз ираз-газа ԥшҙа! Аҩсҭаа иишәихьаз башьа, аԥыныш деицеикхьан. Абас, ауаатәыҩса рзыҳәан башьа дшьыгахон, ддышьманхон азоуп, ҳазшаз иԛалаша ԛалаанҙа башьа иблакәа зимихыз!» – иаалырԛьаны ирҩашхаз Анцәа илабжыш аҵыхәтәантәи абжьы налкьасеит!..

Ирҳәоит, абни аҭыԥаҿ, есы-хәылԥазы, аԥсымра аԥхамҭазы, иԥсҭыхгаха иааҩуеит иҳашҳатәрахахьоу аеҳәшьа лыҵәаабжьы ҳәа!...

«Еиҭауасҳәоит, алашәи, адагәеи, ахымхәеи уԥылар, ирыцҳаумшьан, сымаалыкь!» – иҳәеит, аҵыхәтәан Аԥсыцкьа!

...Ешьеи-еиҳәшьеи рыуаҕеимышхара ахьыԛалаз ашәиԥхьыҙ ҭыԥ ҳнаҩсны, саԥхьа игыланы инеиуаз Аԥсыцкьагьы саргьы, уаҳа ажәак неибымхәаҙакәа, ԥьанаҭи ԥьаҳаными еиԥызшьуаз ацҳаҵәары ааигәаранҙа ҳнеирц, ҩ-ҿырҩымҭак ракәын ибжьаз. Сара сахьынтәааз, сызныҵыз адунеи схашҭхьан. Иаазбоз-исаҳауаз зегьы са сзы илалабатәын... Уажәы-уажәы сылахьи-сыԥьымшьи зҙатәуан. Анцәа сиҳәон сызҵаз агәнаҳа саҭеимҵарц!..

Саԥхьа игыланы инеиуаз Аԥсыцкьа сгәы сҿанҙамкәа даатгылеит. Нашана хысымҭак аиҳа бжьамкәа, еилҩаа-еилыԥсаа икәашханы игылаз аҭәаҵла ашьапы иадҳәалан, еиқәаҵәангьы еиқәаҵәамкәа, иаԥшьынгьы иаԥшьымкәа, зымч зшәахьаз лабаак. Ала иаҿыҵакын ихыфа-ҿыфаз кәакәар хҵәахак. Ала ахьгылаз иҵысҙомызт. Акәакәар иаҿыҵакыз иагьафомызт, иагьканажьуамызт. Оумашәа ибаны, иалсҳәаара сзымдыруа, саргьы сҿааныскылеит.

– Абни акәакәар-бжа зҿыҵакны аҭәаҵла иадҳәалоу ала, мышкызны илаҙамызт, абарҭ зегьы ҳаиԥш дуаҩытәыҩ-

сан. Ауаатәыɯса реиԥш дынхон-дынҭуан. Зегьы иман, зегьы ихʒын. Аишәахьча имаҷа нықәикшар, ҷыки-бзыки ирзеиҭамхәоз, цхала-хәшалеи, аԥышәҭрыкьи, ацәырцәмеи, акьамашәышәи инадыркны, зегьы иеишәахьча иныкәгылон. Дзыɯназ ақаруаса аз уадак аа-махҷек акуан. Ирахә-ишәахә рзеихцомызт. Зқьы ааʒаны, шәкы абна илаиҭон. Ичнырцәа рхы еилахон. Идыргьлақәа баƀы-сыƀуан. Акәастхарамца ахаҷы аҭамха изеиҷажьын. Даагылазар ԥхыʒ цәгьа имбацызт. Икәты хәамзам хьшьы иамгацызт. Алаґырʒ закәыз издырʒомызт, акәтаґь ԥымҷʒакәа, ивагьыжьны ибылгьон. Аха изуҭахузеи, зегьы дреигʒон, аԥьабарƀьыл ɯаца ззырхәоз иакәын. Хьажьхы аҵәы иахеикуамызт. Аихаршы импыҵшәомызт. Дыƀан ус. Аҵыс ахы ҵааны аҭамха еиҷаижьуан. Аха убырҭ зегьы иара изыхәан ɯыстаа чысхәын. Ифатә-гатәы иаргьы «иҷаирƀьашьуамызт», даҷаʒәгьы дахиԥхьаломызт.

Ҽнак, абри Анцәа ицәымґыз ауаɯытәыɯса, шәарыцара ҳәа хрыґ кәакәарк днацхауа дныҵыҵит. Амɯан изымфаз ихрыґ кәакәар, ифар, изымфо, икаижьыр, изкамыжьуа, иазиура изымдыруа, длак-ɯакуа дышнеиуаз, х-ҷык зҭыҵуаз аԥсаʒ амҵа, ақәа ааихәыдхасуа, ицхахә еихамгыло длаҳәны, зыԥсаса гәарызхыз ахьча аԥсаʒ дшамҵагылаз ибеит. Абри ауаɯ даагылазар, дазыразны аʒәы ичеиԥыка дахимԥхьалацызт. Ауаɯы ихәаша иарƀьышьра шьашәарс иԥхьаʒон.

«Абри акәакәар усгьы исзыфаʒом, икасыжьыр аҵкыс, абни илаҳәны аԥсаʒ иамҵагылоу ахьча иҷаҵахәыстәыр, ԥсаԥоуп, инеиԥсхишьып!» – иҳәан, зыбжа цәаиҳаҳахьаз ихрыґ кәакәар, ахәыцха дазыҳалалны ахьча днахыԥхьаланы, иара имɯахь дцеит.

Убри ахрыґ кәакәар заҵәык акәын даагылазар, дазыҳалалны ауаɯытәыɯса иҷеиҵахьазгьы...

... Акыр мши-ҵхи еихала-еихыҵит убри аахыс. Адгьыл дақәлахоз ԥьызшьоз, адунеи хаара-бзаарас иамоу зегьы хыргәыдны ихысфаауеит ҳәа згәы иҭаз ауаɯы, дшымгәыґ-

ʒоз, иара еиҳа ианиҭахыз мшы ссирк аҽены днеиқәышлаҳәеит. Иажәра хьшәашәа асы-шәыб иҽанаҳәо даналага, аԥьабарҟьыл иԥсҭазаара ахы инаркны, инарцә гәашә днылагылаанʒа, инаиқәиҭахьаз агәнаҳа ихихырц иақәикит, аха ауаɯытәыɯса иеҵәахә кыдшәахьан… Импыҵеибылуаз ацәацәашь ацәаʒыʒ агәыҵамшʒеит. Зыбаɯ-зышаɯ адгьыл иаламгылаз ауаɯы, анарцә ԥьанаҭи ԥьаҳаными рыцхаҵәры дықәырмыжьит. Ԥьаҳаным асаса данынҵагылоз, длахеит. Идунеи данықәыз, мышкызны дзеигʒоз аха изымфаз, зыфаха-агаха змоуз, ахьча иԥсы иаԥишьыз ахрыҕ кәакәаргьы, иҽыҵакуп. Убри ауп уажәы анарцә фатә-гатәыс иоузгьы. Аха убри иҽыҵаку ахрыҕ кәакәаргьы афара дақәиҭʒам! – иҳәеит, иааҭгылаз Аԥсыцкьа…

Егьлаԥшьымкәа, иагьлеиқәаҵәамкәа, еиқәшәы-еиқәыԥаласа, ахрыҕ кәакәар абжа аҽыҵакны, еилɯаа-еилыԥсаахьаз аҭәаҵла акәаш иадҳәалан, мышкызны иуаɯытәыɯсаз ала…

– Ушьҭа ҿышьахәарақәак роуп ибжьоу, уара узаҵә Баҭал иԥсы ашьалҭа илартәаны, амаалықьцәа дахьрымоу аҟынʒа. Уҽааха уара агәаҟра азыҳәан мацара, ари ԥьанаҭи ԥьаҳаными рдунеи иаақәыххыз, ҳазшаз исас! – иҳәан, ашьшьыҳәа, ашьшьыҳәаʒа иҽынеихеит Аԥсыцкьа, ԥьанаҭи ԥьаҳаными рахәыц хацҵас еимаздоз ацҳаҵәры ашҟа. – Ари адунеи хырҟәҟәа-ҽырҟәҟәа аҽгьы гәнаҳарак зыхәда иқәымкәа иқәнагалаз, ҿеи-ԥсышьа зауз, ҿеи тәарҭагьы иоуеит! – абригьы нациҵеит Аԥсыцкьа ԥьанаҭ ахьырɯаш ҳанынхықәгылоз.

Сара сгәи-сылаҕырʒи еилаҵәо ԥьанаҭ зҵыԥхәырахахьаз, ԥьанаҭ зтәарҭахахьаз, ԥьанаҭ згыларҭахьаз, ушьҭа зарԥысра иҭагылахьаз, уажәымзар-уажәы Баҭал игәыргьаҽҳәаша сазыԥшын. Сыԥшуан ԥьанаҭ нырцәҟа. Избон схәычы иɯызцәа ақәра хьымʒақәа рхьы мҵыжәɯақәа ахьеилаарцыруаз!…

Уажәымзар-уажәы! Уажәымзар уажәы! Баҭал ахьы шәахәа дналыггап!» – аха абри аамҭазы, иааҵары-

ҭарын, адыди-амацәыси еихышь-еиҭышь жәԥан сакара иныҭалакьит!...

... Сцәырҳаны сааԥшит!
Аԥсыцкьа уаҳа дыҟаҙамызт...
Ԥаԥхьа сдунеи жәижәых снықәыԥшит!
Ишарккахьан.

Анарцә сгәы атра иҭызҟьахьаз ахыс быжьқәа ааихымсыҧъҙакәа, уажәыгьы ишгац – игон...

«Иҟалазеи, иҳахьхьоу ҳзымхаҙеи? Даҽеазныкгьы Ҳазшаз иԥишәома изныкымкәа ашьаҙа-гәаҙа згәыҭзыршахьоу, мацәазк атәарҭа-зтәарҭоу, аԥсуажәлар Анцәа иҳатәеишьаз адгьыл хәыҷы?..»

Харантә иааԥуан,ашара шәаԥшь кыдызхуаз,изгәамхәуаз зҭалаз, ан лыԥсырҙы!...

24

«– Уара Анцәа ҳазшаз имаалықь, угәуҽеаныз! Уатҭәаи ашара ашамҭаз, «аеҭәа аҭыхәа змоу» каҳараны иҟоуп. Убысҟан,аҙәгьы ибарҭам,аҙәгьы иаҳарҭам,адгьыл иақәлоу, аатҵраҷы игылоу аԥсра ахәшәгьы цәырҵуеит!.. Угәы уҽеаныз, ауаԥытәыԥса, згәыҧра еижьага зхыҵәахьоу!»- Ԥаԥхьа ҿаанаҭит сахьцалакгьы слахьынҵеи сҵеиԥши ирхылаԥшуаз, исыциз, исыцгылаз, ушьҭа ахраҭ исыцҭало Аҳақ ибжьы маҙа.

* * *

Ауаԥытәыԥса аҙы шыцәоу абара дақәиҵҙам, избанзар, данԥаҭшәа инаркны, гәнаҳала дҭәуп. Ауаԥытәыԥса, аатҵраҷы игылоу аԥсрахәшә, ес – иша – ихәлацыҧхьаҙа ибла ихгылоуп, ибоит, иаҳауеит, аха аԥсра ишахәшәу издырҙом. Издырҙом, уи ашәҭ ахышәҭыц акаамеҭ аҽенынҙа ишцәырымҵуа. Аха иҟоуп аамҭацк, ауаԥы насыԥда зегьы идыруа анҵьишьо. Адунеи дақәлахо анҵьишьо! Иара иибаз

– иаҳаз, иидыруа аҷыдахаз даҽеа аргамак, даҽеа маҙак џьара иҭаҵәахуп ҳәа даныҟам.

Абри зегьы зхысҳәааз, ауаѡытәыѡса есымша игәыҕра изыхашоит аха игәыҕра аниҵабарахогьы ыҟоуп. Дгәыҕуеит ауаѡ рыцҳа, уаҵәы, ма уаҵәашьҭахь ҟаалак шиԥеиԥшу шидыруагьы. Ааи, есымша дгәыҕуеит ауаѡы. Дгәыҕуеит, инарцә гәашә данылаԥшуагьы.

Аҷәгьеи абзиеи аханатә аахысгьы, иаарыцрымҵҙакәа ирыцуп агәыҕра. Ауаѡытәыѡса ициит игәыҕра, иагьицыԥсуеит иԥсҭазаара аиқәҳәаламҵазы…

…Абасҵәҟьа игәыҕуан аԥсуа жәларгьы, «Аеҵәа аҵыхәа змаз» анкаҳашаз аҽены. Аханатә аахыс аразреи, ацқьареи, аламыси зцәашьы иаҵәа ҳаракны изкыз аԥсуа жәлар, ргәы каршә, рыԥсы каршә Анцәа ду ираҭәеишьаз, изхимбааз, рҽаҵахәы рҽынахыԥхьало рыдгьыл иқәын, инхон – инҵуан…

Ирҳәоит: «Анцәа иишаз, Анцәа изааигәоу амилаҭ, есымша Анцәа иԥишәоит!» ҳәа. Ааи, ргәы иҭамкәа, рхы иҭамкәа, мшы еиқәаҵәак аҽены, амра аѡыҵхахамҭазы шьыжь шәаԥшь ашьа наҷыхьхьеит. Икаҳаит Аҳақ абжьы маҙа зыруазыруа «аеҵәа аҵыхәа змаз!» Иалагеит ауаѡы разы дшыцәаз ихы ихыҕәасаа изырбаз аибашьра…

Игылеит, амш ҷыци, анасып ҷыци ирзыԥшыз, аҽеныышьыбжьон изгәамхуаз зҵалаз аԥсуа жәлар. Абџьар иаҵагылеит зықәра инахахьаз ашлақәа инадыркны, изжәша аҙыхь ахы ыҵнамхыцыз асабицәа. Еидгылеит, ар рыматәа ршәырҵеит, макьана абзиабаха змаҙацыз, иахьеи – уахеи аԥсҭазаара ҷыц иазыԥшыз, хазыс - ԥсазыс аҭаацәара иаланамгалацыз, зымцахә еиҷазымкыцыз ҳаҙҕабцәа. Ԥхныгашәа рҽееиларцалеит. Аԥсадгьыл гәыҕырҵахлаҳәас иамаз алахьынҵа аҙбацәа, еиҵагылаз абиԥара. Ҭоуба уны идәықәлеит, зыԥсадгьыл зхыхьыз - изгәыхьыз, зшьапы инанагоз зегьы.

«Шәнеибац! Шәнеибац! Анцәа иԥишәо, аԥсуаа рыҷкәынцәа!» – ашара агәы ааиѡнахит, ашла иааҭикааз ахаҵараашәа.

***

Усҟан хазыс – ԥсазыс Мизан имцахә еиҿеикырц егьиг-ҙамызт. Иѡн ҿыц ахаҳә – ҭәаҳә ақәиԥсахьан. Цәыкьа зынасыԥ иқәҿнаҭыз, аарла ѡажәихԥа шықәса ирҭагылаз, макьана гәнаҳак зыхәда иқәзымҭацыз ақәра хьымҙа, Анцәа игәаԥхарала аҭаацәара даланагалахьан. Ѡыцьа аҙгабцәа драбхахьан. Адунеи лакә насыԥ ссир Анцәа лахьынҭас изиҭахьаз зегьы иара дреиґьны ихы иԥхьаҙон. Ихы идыруа данықала инаркны, иабду Ирод Анцәа ҳазшаз иша – шәахәаци, игәрагареи, ицқьареи, илԥхеи – игәыԥхеи имаҭа икәа – имаґра иҭеихәахьан. Аҟарма еиԥш изҳауан Мизан! Гәнаҳак макьана длаԥшықәнамҭацызт

Адунеи аҿы зегьы иман, зегьы ихҙын. Аха абыржәы хәыцырҭас имаз, изымхоз, ақытаҿы иани – иаби рҿы инижьыз ихәычқәа рбаха дахьахьымҙаз акәын. Уаҭә иа-ашар, Аҟәантәи амѡа дықәлон. Аха аамҭа ианараҙомызт, уажәы-уажәы изкәиҭара изымдыруа, ихәычқәа ааигәала-шәацыԥхьаҙа, шаҳаҭ дызмамыз гәѡарак игәаҭа нҭыр-хьшәашәааны инеиқәырццык-неиқәрццакны даацәеи-цәыԥсуан.

Адырѡаҿены, Очамчыра араион аҟынтәи Аҟәа инхоз ѡынѡеижәаѡык аҷкәынцәа, аштаб адҭа злаҟанаҭаз ала, шьхала, мрагыларахьтәи афронт ашҟа идәыкәырҭарц планла ишьҭыхын. . .

Мизан зыргылара даҿыз аѡн ҿыц аҿы макьана уахыкгьы ихи – ицәарҭеи неилеимкыцызт. Аа, уажәы, иҿааибыҭаны идәыкәламҭазы, макьана ишьапы зхимгацыз иѡны ашә-хымс абарҭаҿы, ақьарсҭа ахы дныкәтәеит. Шәымҭақәак игәы-иԥсы нкаршәны, гәаныла Анцәа днаиашьапкит. . . Нас зыбжа игәалашәз иахатәи иԥхыҙ, ѡаԥхьа иблакәа иаарыхиргылеит:

Иаб Кәаҷач иашҭаҿы акәхуп. Шьыбжьышьҭахьуп. «Аа, абааԥс, ауаԥьаҟ амца ҭалеит, ауаԥьаҟ амца ҭалеит!» - макьана зҿы неихыхны забхәа иҿы ажәак зымҳәацыз аҭаца даагызы-ґызит. Ауаԥьаҟ амцабз ҭҟьаны, еицраланы иѡеиуан. Ауаԥьаҟ акәша-мыкәша, ахыб амца аҿеибанаркхьан. Мизан

игәалашәоит, рган ԝн ду дышхалаз, игәалашәоит, агәылаазла шеилагьыжьуаз. Аха аҙәгьы дааизыбзиамхаҙакәа, ахәылбыҷеха, амра аԥсымҭазы аԝны ахыб шеилаҳаз. Мизан игәалашәаҙом, аԝны ахыб анеилаҳауаз, дылбаахьазу, длымбаахьазу, дахьцаз, дахьааз издырҙом. Иахьа ашырԥазы, абри аԝыза аԥхыҙ хыфа-ҷыфа иибаз, иҷыцххараҙа ианааигәалашәа, дааишәара-еиҭаранатәит. Ихәыҷқәа игәы иныҭалан, иоура-зоуроу еиҭаҳәашьа змамыз цәанырра хьшәашәак днеилнашьаан, ицәа дынҭрыхьҭшьаанит. Аха ихәыцра еиқәарақәа иҷеыргәыламырхакәа, ашырҳәа дԝагылан, илахьи-иԥьымшьи ааиԥьарын, иарҭмаҟ аашьҭихын, дындәылҭит…

… Аштаб аҷы даннеи, иԝызцәа зегьы амԝа ишықәлара, рҷеырхианы игылан. Аҷеыԝқәа қәарқәашьеиуа, раҕәрақәа ирыҭасуа, анатҟьара иазыԥшыз реиԥш, атцыхәтәантәи акоманда иазыԥшны, аилаԝ-еиласра иаҷын, ԝажәеи ԥшьба, ԝажәеи хәба шықәса иреиҳамыз, уаҭәтәи ҳаԥсадгьыл гәыҕырҭахлаҳәас иамаз, ԝынԝежәаԝык аԥсуаа рыҷкәынцәа.

Ааи, амԝа иқәлеит, лахьынҵала еиуеиԥшымхаз Анцәа имаалыкьцәа. Ашарккамҭазы, ҵхы агәы анааиԝнашоз, Шәан дуи, Шәан хәыҷи рыхрақәа ирыҷгаз ашьхацамԝа инатҵагылеит. Ԝынԝежәаԝык раԥхьа игылаз, аҙәы заҵәык иакәын, аԥсуаа рышьхақәа рахь излалбааузс ашьха мԝа здыруаз. Еицыз зегь рахьтә рыбжаԝык ракәын абԥьар зкызгьы.

Мшцәгьашьҭахьын. Амԝа кны итәаз аҕацәа ҷеила ирдыруан, абрахьынтәи инеиуаз аԥсуаа, абасынтәи имԝамсыр ада уаҳа даҷеа шьхацамԝак шыҟамыз. Уи ауыха, уи ашьха тәылаҷы зыԥсы қәацоз ԥсҭазаарак ыҟоуп ҳәа аҙәгьы игәы иаанагарымызт. Дгьыли-жәԝани рыбжьара ашәи бжьы бжьыԝуан. Ҭынчраҙан . Арԝашқәа рыбжьы заҵәык акәын, аҵх шәаԥьҳәаԝысгьы, цҳаражәҳәаԝысгьы иамаз. Ицон цгәы шьаҷала, ахаан шьхацамԝак ианымлацыз, цаҟьашк агәаҵаҕара икыдымԥшылацыз аҷкәынцәа, аҵх лашә рҷеалакны. Сентиабр мза аҷееиԝнашон.

* * *

Иуаҳаз еицәа уаҳазаргьы, ма иубаз еицәа умбандаз, аха уара иуҭаху зегьы Анцәа иуциҳәаҙом. Уи сҳәеитҳәа, ауаҩытәыҩса ииҭаху зегьы ҳазшаз иитар ициҳәар, аҧсҭазаарагьы зыҟамлозар акәхарын. Сара иахьеи-уахеи аҧсра сақәгәыҷуан акәымзар, зегьы акакәын, сгәыҷуан. Абас иаалырҟьаны сгәыҷра сеижьоит ҳәа сыҟамызт. Уи аибашьра раҧхьатәи амшқәа раан, иҟалаз ауаҷеимышхара, сымҧсуа-смажәуа, алаҳәа шкәакәа еиҧш хышә шықәса адунеи сықәзаргьы, уи аҟалаа, уи ахҭыс еиқәаҵәа, аҵәымыҷ жьакца еиҧш сгәахы ишалагылоу мацара, сынарцә гәашә иҭазгалоит.

Ныҳәаҧхьыҙымзар, шәиҧхьыҙк зышьҭарымҳәацыз Кәтол ақыҵа ашәеиқәаҵәа иҵалаҳан. Хыхь ишысҳәахьаз еиҧш, зшьамхы инанагоз зегьы, ашьа ацымхәрас ахыз злыҵуаз аҷацәа ирҽагылеит. Ирҽагылеит напышьашәала… Еибашьра ицаз цеит, иаанхаз, асабицәа инадыркны, зықәра зфахьаз аҵаҳмадцәеи, аҵакәажәцәеи, ачымазцәеи абна рҽеарҵеит. Аѳнқәа гылан иқьаҧтажә-цуҭажәха. Арахә еибарааула ажәгәарақәа ирыкәшон. Инеиҧынкыланы, ахысбжьы змаҳацыз ақыҵа, уажәы абзарбзанқәеи, аградқәеи, автоматқәеи рышьтыбжь аҵх ҵаадырҟәрылон. Ана-ара иааихмырсыҷъакәа аснариадқәа тҟәацуан. Аѳнқәа амца рыцралан, абылра иаҽын…

Амра ахҧсыхь шыхьшәашәара ихьшәашәахьан. Нырцәаарцә ахәқәа ирықәыѳуан аҧсырҙы. Абыржәымзар-абыржәы адунеи хамцха ицыцхашәоит угәахәрын. Убас ауаѳыдаразы, шәышықәсала ауаѳытәыѳса адгьыл иааҙаз, адгьыл иафоз абиҧарақәа рыҧсадгьыл, ҽи-лаҷырҙи еиқәнахуамызт, ибжьыдаз, ишьҭадаз агәырѳа еицралон…

Сара Аҟәантәи, Ермана иқьаҧҵа санаакылшәа, знык ҧсыра сыҧсит. Сыбаѳ-сышаѳ уадышххырахеит. Сара егьасҳәаргьы, абжьаапҧы еиҧш, абри иқьаҧтахахьаз адәы санаақәгылоз, ҳлақәа Лаҷреи Лаҧшьи гәыкы-ҵәыкуа иаасҧылан, сшьапқәа инарыҵаҳәуеит, исыцәнымхо, исхамшәало,

сыгәхьааганы инасыкәҟьашоит ҳәа акәын сышгәыҕуаз. Абра санаарауаз, ҳхәышҭаара амца алѡа афѡы, схәыҷрагьы сдурагьы сгәаларшәо, сыкәа-смаҕра инҭаҳәуан. Уажәы иаасыкәыршаны зехьыныҷьара, ѡнгьы бнагьы, дгьылгьы, иҙыхь-ԥсыхьха ихаҳәханы ишьҭан. Лаҕреи Лаԥшьи рхабаргьы сымбаҙеит. Илаҳа-лаҳауа, ихаакәакәараҙа испылоз ҳхәышҭаара амца лѡа афѡы ацымхәрас, ашәиҳәаѡ ишиҭахыз, ҳаҕоу имышхара, иҵыххара, еилацәқәырԥо аҭакар аҵбылра афѡы сԥынҵа ҭнаблааит.

Абылра иаҷын сабду Ҭемраз ихьатә кәасқьа. Амцабз акәҵәишон ҳашҭа иқәгылаз, жәа биԥарак ҳажәлантә зҵаныҳәоз, жәа биԥарак ҳажәлантә Анцәа иахьиаматанеиуаз, цәашьы зқьы зкыдрыблылахьаз, ашәышықәсақәа рыцәгьеи-рыбзиеи иахааныз Анцәа иан лыхьаца.

Сара сҳашҳаҭәараханы сгылан. Сгәырҕьаҵәа аѡныҟа санаауаз, дгьыли-жәѡани ԥрышашәа сышьхәа иҭагьыжьуаз, уажәы дгьылгьы-жәѡангьы еиқәшәы-еиқәы ԥаласа, аура-зоуроу, ладагьы-ѡадагьы хаҳә ҷымҭра иҷымҭран. «Адунеи агәҭа» ҳәа изышьҭаз Ашацәа рхәы ԥшҙа абыржәымзар-абыржәы ахы-агәыгәҭа неиҟәыккап угәахәрын.

Абылра иаҷын, ашә-гәырѡак, ашә-лаҕырҙык шаҳаҭас ирымаз, ибжьыдаз-ишьҭадаз, аҙәгьы ибарҭамыз, аҙәгьы иаҳарҭамыз ҳаԥсцәа рышәи бжьы зыѡныѡуаз, амшра зцыз, аҵхра зцыз, сабду ижәѡа ахәҵласа ықәызҵахьаз ахәы ԥшҙа алахьынҵа.

Иаалырҟьаны схәы-сжьы ҩеибаргылан, соура-зоуроу снеилдысаан, сзықәгылаз адгьыл ишызбоз инасыҵгәасеит!

– О, Анцәа ду, ауаѡытәыѡса дшаны адунеи дыкәызҵаз, ҳазшаз ҳаумырѡашьан, ҳаицоумкын, ҳрыцҳашьа! Абар, шыкәсык аԥхьа сабду ихьатә кәасқьа аҵҙамцқәа зыруазыруаз! Абра, абри акәхарын, зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз Аҳақ иааицҳауазгьы, дызмырҭынчуазгьы! – сҳәан, исызгәамҭаҙакәа сыбжьы насаԥысцан, сшьамхы нарсны, сылахьи-сыцьымшьи аазҙатәын, сара исымбацыз исмаҳацыз, алахьынҵеи, аҧеиԥши, анасыԥи ирхылаԥшуаз сын-

цәахәы-Аҳақ сыблақәа даарыхсыргылеит. Аҿҽа-ҿҽаҳәа, убысҟантәи сабду ихьатә кәасқьа аҕәы еихасақәа реихытҵ бжьы ҕызы-ҕызуа, ѡаҧхьа амцабз иналаҧсылмыткит. Ушьҭа ахәыцрагьы сылшомызт, амхәыцрагьы сылшомызт. Сгәырҁа лабжыш ҧырҕыцқәа нхыш-хытҵааны сгәатҵа иҭаҧсон…

Ҳашҭа иқәгылаз, ҳамʒырха зырҧшʒоз, аҧсуатҵәа гәаѡақәа ҳәа изышьҭаз хʒынҵәа дуқәа амца рыцралан, рхыцәқәақәа амцабз рылҟьон. Уажәааны ҳамʒырха ықәзырҭәаауаз акәты ѡыпса, рашҭа – гәара иҭыпрааны, рыкәҷар ҧшқақәа иеибархьу- сууа, ашәиҳәаѡ ишиҳәо, рыбжьы гәыҵкаагаха, рхы ахьынахаз агәаҁа рҿарҭахьан… Иаалырҟьаны амцабз иналызбааит амцабз зхытҵәахьаз, макьанагьы аҿыкәаҳа зхаҧхоз Иаса Қьырса иныхахә. Агәалашәара ʒы иазыхәаҿуам, мца иазабылуам. Абри ауҕеимшхара сызлагылаз ашәымҭа еиқәатҵәа исгәаланаршәеит, раҧхьа Иаса Қьырса исахьахәыра сыбла ианаахгылазтәи амш.

Сабду ижәытә кәасқьа, раҧхьатәи ауада еихҳәа – еитҵҳәа акәакь аҿы икнаҳан, ихьыпштәылаз, ахьача сырма зкәыршаз Иаса Қьырса исахьа. Абри ауаѡытәыѡса илахьынҵа, Анцәа ду исахьа, ҧшьба – хәба ра – гыды зхышәара – ҵышәараз, ибзакыбзашьҭны, мышкызны, санду асырҭы иаҿылсааз, ашьуқьаҭ шьамхы мпахьшьы, арҁаш ҟәарашраҿы ирышҳаны, иҟәашккараʒа, ибырлашха, ахха хьача сырма аҿыкәыршаны, Анцәа исахьа иакәыршан. Ашара иацгылоз сандуи сабдуи, ʒ –хьамҧшла ҏеи-рнапи ʒәʒәаны, аѡыцьагьы еихык – еитҵыкны аныхахә инатҵагыланы рылахьи – рыцьымшьи ааʒатәны, Анцәа исахьа гәыдыркылон. Сара иахьеиҧш исгәалашәоит, абыржәыгьы сыбла ихгылоуп, санду лқьышәқәа ҵыс - ҵысуа лылыбжыш хыҳәҳәыла, аныхахә дахәаҧшуа лгәы данҭацәажәоз. Исгәалашәоит, санду лʒыга касы шкәакәа ныҵырҟьаны, лылахь иныкәырххны ишылхаз. Исгәалашәоит, лыҵкы еиқәатҵәа ахәда ныҵрыҧхааны, садаҧ ҳәынҵәрала ишеибаркыз. Исгәалашәоит лыҵкы амаҕрақәа, лнапы ахәҿақәа инарытҵагыло ишеибаркыз. Аа, уажәы ашәышықәсақәа

жәԥахырла еимданы изҵаныҳәоз, гәыгырҭахлаҳәас ирымаз ауаԥытәыԥса илахьынҵа исахьа амцабз иалагылан. Сара уажәы амца сыцразҵоз, изгәырԥоз, ибылуаз ҳкәасқьа аиҳагьы, уажәымзар – уажәы иццышәхоз Иаса Қьырса исахьа акәын. Сгәалашәара уаҕеимышхарақәа злаҧахыз акаҭа аапыххасан!

«Уара, Анцәа ҳазшаз имаалықь, угәуҷеаныз! Угәуҷеаныз, ауаԥытәыԥса, згәыгра еижьага зхыҵәахьоу!» – абыржәыҵәҟьа ԥаҧхьа иааҕызы-ҕызит слахьынҵа иахылаҧшуаз Аҳақ ибжьы.

Абылра иалаҧсылмыткуаз, сыҧсацара цәгьаханы, сыҵрысны саахьаҧшит. Зыбжьы газ Аҳақ сыблақәа дсызрыҵакуазар ҳәа. Аха иаасыкәыршаны дгьылгьы-жәԥангьы рыцхахә еихашәхьан. Зехьынҧьара ʒ-ҭынчра иҵынчран. Ауаԥытәыԥса иҳақи игәнаҳаи идырцәаз амцабз еихыжьжьахьан.

Сгәы аҵра иҵамгыло, аҵбылра сналаҧшит...

О, Анцәа, ҳрыцҳашьа, ухьы жәԥаш сакәыхшоуп! «Пхыʒума, уара, избо, мамзар, лабҷабоу?» – иаасымпыҵҟьаз сыбжьы аҕылԥа иналаʒԥеит.

Иаса Қьырса исахьахәыра, мшаҷены, сабду ихьатә кәасқьа раҧхьатәи ауадаҷы ишыныкнарҳаз иааицамкʒакәа, ахьы шәахәа агәыҵыршо, аҷыкәаҳа еилаарцыруа, еиҷашуаз аҭакар иалагылан.

«Адоуҳаи, ацқьареи, аҳақи, аразреи мцаҧшь иазыбылʒом, ʒыхшьах иазыхәаҷеʒом, сымаалықь!» – ԥаҧхьа Аҳақ ибжьы гәыкы-ҵәыкуа саҧхьа слымҳа инҵагәыбзыҕит.

«Агәнаҳагьы ыҟоуп, аҧсаҧагьы ыҟоуп. Иудыруеи сыжәлар рлахьынҵа аҟәараԥа иламшәар!» – сгәы инҵасҳәаан, ихбыл – ҷбылны ишьҭаз ҳкәасқьа ахәыблы аҵыхәа снықәтәеит. Амца иалагылаз Иаса Қьырса ихы – иҷы неихаҧхан, х – хьышәахәыцк неихалашеит! «Анцәа! Анцәа! Анцәа уда гәыгырҭахлаҳәа ҳамаʒам. Уара уда шьауԥы дҳамаʒам!» – сҳәан, сыԥ – уаԥак ажәԥан инаҵаскын, сыԥ – шьамхык нарсны, абылфԥы зхышәшәоз, ихыблаахьаз ҳашҵа ашьац

снагәҙын, сылахьи-сыцьымшьи хынтә исцьарит. Дгьыли -жәѡани шынеиматҵәара ишыпҵшуазгьы, мацапҵшь иазымблыз Иаса Қьырса сахьихәапҵшуаз, уатҵәтәи сыжәлари сыпҫадгьыли рлахьынтҵа шеицамкуаз игәѡарамкәа агәра згон.

«Зегь акоуп, уатҵәтәи сабду иабипҵара, иахьа ихтҵәа – хыпҫсааз ҳахьатә кәасқьа атыпҵаҷытҵәҟьа идыргылоит, ирѡа – ираҵәа, иара иахаҵапҫатоу, сабду ижәытә доуҳаи иҳақи зцу, изхылапҵшуа ажәлантә ркәасқьа!» – абас, иныҵакны сыци-сышәи инарыҵасҳәан, ѡапхьа, амца иалагылаз Анцәа ду иныхахә снахьыпшит. Акыр-кыр, акыркырҳәа Иаса Қьырса иччабжь ахьтәы еимхәыцқәа реипҵш инеихапсеит. . .

Еиҵасҳәоит, ҳахьатә кәасқьа, апсуа ҟауар, абагьыр ҵәымҭқәа абаскақәа ираарханы ихыбыз инаркны, ахаҳәҵәаҳәқәа инадыркны, атыхәтәантәи аѡны зықәгылаз ақьарсҵа аҟынҙа, иццышәтәараххьан. Сгәи-сылаҕырҙи еилаҵәо ҳаѡны аҭҙамцқәа рцыблыхақәа снарықәгыло сҷынасхеит. Еилаарцыруа арацәа иалагылаз Иаса Қьырса исахьа снадгылан, ѡапхьа снаиашьапкын, сгәы – сыпсы нкаршәны, аныхахә снагәҙит! Нас, «1885 шықәсазы, Аԥьам Иаҳиа иҟаҵамҭоуп абри ауаԥьаҟ!» ҳәа сабду лассы-лассы дазгәдуны дызхыҷехәалоз, иаанхаз ахаҳә ашьапы аҟынҙа сымнаҙацкәа, санаахьапш: «Иԥьоушьо иақәԥьоушьо!» ҳәа ҳкәасқьа апхьатәи ауада аѡналарҵаҷы, ихбыл-ҷбылны ишьҭаз амцабз иацәынхаз аҕәыеихасақәа руак абжа снахагылеит. Абни амца иацәынхаз ахьатә ҕәы агәҭаҵәҟа ҳәызбала иҭапҟаны иҟаз, ианын: «Умар Мқанба диит 1932 шықәса, кәыркәа мза 15 рзы». Сара издыруан, сира амш аҷены, абас аҕәы ҭапҟаны ианызҵаз саншьа Леуарса Касланҙиа шиакәыз. Убри аҳаҭыр азы мшкы цомызт уи аѡыра сылапш ианыҵсымгоз. Схәыҷрагьы-сдурагьы, схысыпсы еипш сгәы азыбылуан. Ахьтәы баҟа сызиргылазшәа сахәапшуан. Уимоу, шықәсык аапынразы ажәҵарақәа убра, сира мшы ахьанызҵәҟьа аҕәы инавакны рытра ахьыҟартҵаз,

еиҭаҳәашьа змамыз акала игәнызгон. Убри шхьаазгоз сан илдыруан, аҟынтә:

– Нан, ажәҵарақәа рымышьҭа бзиоуп. Зегь рҟны рытра ҟарҵо џьушьома. Умбои, абри аҕәеихаса, Леуарса уира амш шаниҵаз рдыруазшәаҵәҟьа, уаҳа даҽеаџьара рҭып мҧшааҙакәа, рымшреи рытҵхреи узынрыжьырц, ҧшҙала, уара уҽы рытра рҳаит. Ажәҵарақәагьы рымышьҭеи, рымшреи узынрыжьыц рҭахуп! Урыҟәымгәамҵын, уан дукәыхшоуп! – лҳәан, схы аалшьышьын, ажәҵаракәа рыдәныцарақәа ахькаҧсаз лҳәымсаг нышьҭылшьит сан.

Иҵҙозеи уи аахыс, аха убри инаркны, ҳара иаҳзымдыруа, иаадырырцгьы хаҟам, доуҳа мчык шыҟоу ѡаҧхьа агәра згеит. Имбылҙеит сара сира мшы зныз аҕәеихаса. Ус анакәха, Анцәа ҳазшаз игәаҧхарала, сыҧсынҵры анархa сабыримтәит. Убри ала, Анцәа ибызшәала, идоуҳала исирдырит, аҧсҭазаара ахаареи ашареи цәала-жьыла еилыскаанҙа Анцәа дшысхымыццакуа!

«Цәгьамзар бзиа уаѡы далаччом, цәгьамзар бзиа уаѡы дагьалаҵәуом» шырҳәо еиҧш, абыржәы, аҧсреи-абзареи рышьхәа сҭагьыжьуа, хәажә быцала ишышыз аандаҷы ишьҭаз ахаҳә шкәакәа сахьыҟәтәаз иаасгәалашәеит, схәычра иаҟәлоу, сажәра шкәакәа иҭазгалаз хҭыск.

Амра аҭашәара еихаҕәышәрак акәын иагыз. Аа, абни амца зааигәа имнеиз ҳныҳәарҭа ахьаца игылоу амҵан дтәаны, нахьхьи, хараҙа ахәы еиҟәаҵәақәа ирыхчынгоу, асыҧсақәа еилаарцыруа ашьха ҵәцашқәа рызқәа дкыдыҧшыло, ашьшьыҳәа, ашьшьыҳәаҙа иныҵакны, ихәычреи иҷкәынреи игәалазыршәоз ашәа хьанҵак ирҕызуан. Сабду дашьцылахьан ес-уажәааны, абри ҳныҳәарҭа ахьаца амҵа дтәаны, хәылпҧ шәаҧшь ихы-иҧсы налакны, ихҭыс мшқәа зегьы ргәараҵара. Урҭ амшқәа, зны дрылагәырҕьон, зны дрылаҵәыуон. Нас игәалашәарақәа рҙымшын данаанахәаҙалак, ишлара асы-шәыб дналҧшны, ѡаҧхьа, абанҭ ашьха еиѡыцәрақәа илаҧш нарыҟәиршаҟьон. Ииасхьоу, ицахьоу ихәылпқәа реиҧш, икара-ҧсарахахьаз, игәыжьжьага ашәа еиҭаацәыригон…

Уи ауыхагьы, амра аԥсымҭазы, ҳныҳәарҭа ахьаца амҭаҷы дтәаны, абжьааԥны еиԥш, иара изы иԥсҷыхгаз, иԥсеиқәырхагаз ашәак ԥшаласшәа инхиҵон! Сара иааигәа сымнеикәа, хара-хара «сиваҷырбон». Издыруан, амра шҭашәара иҭашәаанҙа алакә шимҳәоз. Аха сара сгәы иамукәа, снаидгылан:

– Баба, алакә умҳәаҙои? – сҳәан, снаилаҳәаҵеит.

– Уара, гаҙа ԥшҙа, ҷынла, амра аԥсы шҭоу алакә рҳәаҙом! – иҳәеит сабду аҙшәах еиԥш иҷацәқәырԥоз иԥаҵа шла имацәкьарақәа налишьын.

– Избан. баба, амра ҭашәаанҙа алакә уҳәар, иҟалои? – саалыбз-ԝабзит ԝаԥхьа.

– Ҷынла алакә уҳәар, иухашҭуеит, дад! – иҳәеит даасыхәаԥшын, ччаԥшь хаарак илакыҵа иныҵижьын.

Сара уаҳа ҷысымҭҙеит...

...Ишеилашәшәра ианааилалашәшә:

– Уашьҭа алакә уҳәаргьы иухашҭҙом. Амра адунеи ааннажьит! – иҳәеит сабду. Нас, абжьааԥны ишиҳәалоз еиԥш, иҷәааизиган:

– Лакә, лакә, лакә, иҭаца,
Скамарҭа жәаԝа рҵаа,
Ҷык сақәтәан, ҷык сывакны,
Жьак алымҳа сынкылкәрит!

Абригь ааиҳәан, алакәҳәара ахы ааирсалан, иҷешазыҟаиҵара, иҷазыҟаиҵеит.

– Алакә иахьҙуп «Ашәарыцаԝ», – дналагеит сабду алакәҳәара. Ҳара ҷымҭ-ԥсымшьа зегьы ҳханҷаны сабду илакә ҳаҷеналаҳаԥсеит!..

– Дыҟазаарын шәарыцаԝ бааԥсык. Уи храши цаҟьаши ззеиԥшыз, аҷеа шьамхы зырҵысуаз аҙәы иакәзаарын. Иоураиҭбаара – абри иныс узҳәомызт. Ихәда ҵәыца рак иҭыхны, ихажәԝабжь хыҙак ҭашәо, алаԥш цәгьа ила ицәиҙартә убас аԥшҙара дыкны дагозаарын. Ажәакала, иҷаҳәатәы зыҟаломызт, абжьарак, уи ихымҭа иахьнанамгози, иажәа иахьаԥхылнамдози егьыҟамзаарын.

Ҽнак, ашара днаҵагыланы, шәарыцара дцарц, ишәакь аакнихын, инаганы ашәхымс инылаиҵеит. Ила шәарыца днаԥхьан, ишәакь хынтә инахырԥаны, аҩны иҩнаирԥалеит. Хынтә адәныҟа иахирԥеит. Нас ишәакь аашьҭихын, абарҵа дныҵагылан, Анана Гәында длашьапкит, иахьатәи амш иаага-иааца цәаԥхьаҙарахарц, мҩамш, мҩа маншәала дыкәылҵарц.

Игәы рҭынч, иԥсы рҭынч, дцеит абри ауаҩ шәарыцара. Акыр мши-ҵхи шьагәыла ихигеит. Аҵыхәтәан, иара ишиҭахыз еиԥшҵәҟьа идырҩатәгьы идырхатәгьы еиҕьхан, имԥыхьашәаз рҭып-рҭышә иныкәҵаны, акаҩхәа Аергь иашәа аацәыриган, ахра рыԥхракәа, иԥсҭаҵагаз иашәабжь нархьыгҙаны, илахьи -иҧьымшьи ҙатәны, ашьшьыхәа имҩа дныкәлеит.

Ашьыбжьышҭахь, иԥсы неиҭеикырц, игәыжьгьы аидара неиҵиртлан, ахьмыхьк иҿынахиԥхьалан, иуапа ахаҳә ҳаҟьа иныкәҵаны, изкәа нкыдиҵеит. Арҩаш абжьы изышьалҭан. Ашьха жәҩан-гәы иааимҟьаз аҙыжь ҵамҵамра еиԥш, ииаҵәҟаҟараҙа, нахьхьиҙа, ԥьара, аҩ-пҵа хаҿрак ирыбжьаҵәон. Ашәарыцаҩ акыраамҭа, иԥсахаара накәганы, дшахәаԥшуаз, абни ажәҩан аҽы, аҩ -пҵа хаҿрак инарыбжьҵәоз аҙыжь ҵамҵамра агәҭа неимҟьан, убла еицыртәырны узлыхәамԥшуа, деилаарцыруа, лыхцәы хьыԥштәыла ублакәа хнакуа, лакә ԥҳәызба ссирҙак даалҵын, убри аҙыжь иаҵәҟаҟара дынхыҙсаала-аахыҙсаалан, иразнышха аҙшәах налхьырҙсаны, абас ҿаалҵит:

– Ашәарыцаҩ гәеицамк, ушьҭахьҟа, арҩаш иагәылыҳәҳәо ацаҟьаш иқәыршәу унасып ашҟа унаԥшы, унасып ашҟа! – лҳәан аԥхыҙ еиԥш, дахьца-дахьаа изгәамҭазакәа, уи алаԥшҵашәара, ажәҩан иаҵаҿеоз аҙыжь иаҵәа дынхыҙланы дцеит.

«Ҳаи, Анцәа иахьакәым ала ҳаумырҩашьан, иараби, ари закә саашьоузеи!? Измаанахарызеишь, анаҧьалбеит!» – ааигәахәын, ицәа-ижьы ҩеихыбзаа-ҩеихыбаҳәан, афырҳәа ишьҭахьҟа даахьаԥшит.

Арҩаш зҵаҽҽоз ахаҳə цаҟьаш даннықəыпҵш, иибоз агəра изымго, иблақəа акакаҷ нарыҵашəеит. . .

Ацаҟьаш иқəгылан ибырлашҵсараз, мра шəахəатҵас еилыбзаа-еилыпҳоз ахьтəы шьатҵатəқəа. Ашəарыцаҩ ахьшəтҳəа иҽааилыртҵəрааны, ида-ишьа ҭзырпҵсааузаз ашьха рҩаш ацəқəырпақəа неигəыҵыхны, ацаҟьаш иқəгылаз ахьтəы шьатҵатəқəа аақəихын, иманы нырцəҟа дырит. Аҳпсы шихьшыз, мрагыларахь ихы нарханы:

– Сара сынцəа иахь исҵоубоуп, абарҵ ахьтəы шьатҵатəқəа ззыбзиахо аҧхəызба дсыпшаанҳа, аҳəгьы схы-сыпсы дшадсымкыло! – иҳəан, днықəгылан, ҭоуба иуит.

Ҳамҭак ашьҭахь, жəҩангəы иналпрааны, инасыҧ зшаз Анцəа рҭыпҳа лажəақəа игəы итахəхəа ишҭаз, ашьшьыхəа имҩа агəы аахəаны иҽынеихеит.

Ицон амшқəа, атҳқəа. Ашəарыцаҩ геи – шьхеи рыбжьара, ҽышьаҧхыц ахьакуаз зехьынҵьара дахысит. Егьызеҕьымыз аҭыпҳацəа хымкыхқəа ибеит, иаҳаит, аха ашəарыцаҩ ихьтəы шьатҵатəқəа ззыбзиахоз аҳəгьы диҧымлеит. Ари ашəарыцаҩ акы еиҧшымкəа ихьааигеит. Ҽнак ихы имагəыхьха, шьха қыҵа цынҵəарахк далсны дышнеиуаз, ахəы ҧшҳа аҧынҵаҽы қəасқьа еихасыҟə хəыҷык днахьыҧшит. «Анасыҧ лашəуп» рҳəоит. Иудыруазеи абри ашҭа-агəара сынасыҧ алаҳəазаргьы!» – ихəан, иҽы ахы даамыхаҳакəа, дышиашаз, амҳырха днықəлеит. Алеи –аҧси рыбжьара, зуаҩыбжарахь инхықəгылахьаз ҧхəыс еихиаа тəахьа ҭəыркаҧак даадəылтҵит.

– Уа бзиала уаабеит, сукəыхшоуп! – лҳəан, лысас днаиҵаххын, дааҽыжəылхит. Аҧшəма ҧхəыс илтааз арҧыс ҳəашьак амамкəа дылгəаҧхеит. Диқəшо-дизҳатəуа, ашəымҭак, ихəы-иҧхь зҳəаз еиҧш, ҷыки-бзыки ирзеиҭамҳəоз афатə изеилалтҵеит.

Аҧшəма ҧхəыс хəылҟьа – ҷылҟьала илаҳахьан, абасгьы – абасгьы, егьызеҕьым арҧыск ихьтəы шьатҵатəқəа иманы адунеи дақəшахьеит, аха иззыбзиахо макьана ҧхəызбак диқəымшəац ҳəа. Аҧшəма ҧхəыс лыпҳатҵəҟьа

длықәгәыҕуамызт. Лыԥшра – лсахьа леиҽартәышьа уҳәа, уи арԥыс ихьтәы шьаҭатәқәа лыԥҳа лшьапқәа ишрышьамлоз дацәымѡашьо илдыруан. Убри аҟынтә, аҙәыр абарҭ ашьаҭатәқәа лзыбзиахозар лҳәан, сыԥҳаԥса илзыбзиахоит, лҙара амацәаз икылуршәо, лхы-лҽы убом акасы лхаршәны, ԥҳәызба ссирҙак длыманы дааѡналеит.

Ашәарыцаѡ иибахьаз-иаҳахьаз аҙәы длеиԥшымхеит. ари. Аԥҳәызба лхы-лҽи шимбозгьы, дигәаԥхеит, дигәаԥхаҭәҟьеит. Лыхцәԥарақәа еиқәаҭәа самсалха, лыгәчама аҙыршәарақәа ирықәкәашон. Иаҳҳәақәо ирылухузеи, ашәарыцаѡ иҽаҳәатәы ҟалеит. Ихьтәы шьаҭатәқәа аҷалаԥ еиԥш илзыбзиахеит. Анс-арс акәҙамкәа, ашәарыцаѡ иматарбага, ахьтәы мацәазгьы лгәыбжьымацәа инамҵаҭаны, аҽҳәарагьы ԥҵәаны, ихылԥа аҵыс ҭаҳәуа днықәҵны дцеит.

Аҽҳәарамш аҽены, ашәарыцаѡ иқыҵаҽы, унеишь-уааишь ҳәа зархәоз иѡызцәа бзиақәа, ҽцәа шәѡык рыхьтәы фаетон нарыгәҭылакны рҽаархеит. Аилашәшәымҭазы, аҵацаагацәа еижәхысла, аԥҳәызба лашҵа инҵалеит. Дук мырҵыкәа аҵаца дкахәхәа, акасы ԥшқа лхаршәны даадәылыргеит. Еихахха игылаз ахьтәы фаетон днақәдыртәан, аҵацаагацәа аҵацаагарашәа ҳәо, аҵаца дрыманы рҽаархеит.

Агәарабжьара иныбжьысын, аккара иҵгаз амѡаду ианаангылоз, уи аухатәи аҵх лыԥсы алахо, нымѡыхыҵ ԥҳәызбак лашәабжь ҕызы-ҕызуа аҽаанахеит. Аҵацаагацәа раԥхьашәа ари ааԥьаршьеит. Рашәаҳәарагьы аахыдартәын, рҽааиқәыркит. Зегьы ҿымҭ-ԥсымшьа иааҭгылан, ҿеишәа рлымҳа кыдҵаны иҙырѡит. Аҵх иагәылыхәхәа игон иԥсҭаҵагаз, игәырԥшаагаз аԥҳәызба лашәабжь:

Нап – цәы, шьап – цәы,
Ахьтәы фаетон дантәалоуп.
Напы бзиа, шьапы бзиа,
Аҙахәаргьала дантәалоуп!..

– Ҳаи, ари зызҳәоу еилысымкаакәа Анцәа сумшьын! – иҳәан, ашәарыцаҽ ахьышәҭхәа икәадырртә днаныҧан, иааихмырсыгьзакәа аҧхәызба лашәабжь ахьгоз ахь иҿынеихеит. Архәара дахьаавагьежьыз, абар ассир! Ҽ-ҵлакы ирыбжьындаз аҳахәа бжьында дантәаланы ашәаҳәара даҿын ҧхәызба ссирҳак.

Ашәарыцаҽ афырхәа даақәгьыжьаан, абри аҧхәызба илхәо аҵареи амцреи еилысымкаакәан, Анцәа иумҳәан, – иҳәан иаарццакҳаны иҿынеихеит. Еилаарцыруа аҵх иагәылпҳоз ахьтәы фаетон днадыххылан, аҭаца лшьапқәа данынарыхәаҧш, ихәы – ижьы ҽеибаргылеит. Хазыс - ҧсазыс ҳәа иааигоз аҧхәызба лнапқәагьы лшьапқәагьы цәын. Иҟалаз уиоуп ани анҧса гызмал лыҧхаҵәҟьа лшьапы ҵҽызаақәа ашәарыцаҽ ихьтәы шьаҵатәқәа шашьамлоз лдыруан аҟынтә, лыҧха лцынхәрас лыҧхаҧса дцәырылгеит. Ахьтәы шьаҵатәқәагьы ашәарыцаҽ ихаҭа ишибоз, ахырҭәага еиҧш иналышьхашәкәеит. Амала, лыҧхаҧса лхы-лҿы ахьимбоз, анҧса длықәгәыгын, лыгәра иган, лыҧхаҵәҟьа лнапгьы лшьапгьы цәны, ахьтәы шьаҵатәқәагьы лышьалҵеит, ахьтәы мацәазгьы лымҷалҵеит. Аҿҳәарамш аҿены, деилаҳәа-еилаца, дындәылганы аҭацаагацәа днарылҭан, анҧса дгәыргьаҵәа даахынҳәит. Абри аамҭаз аҧхаҧса, аҭацаагацәа рымҽаҧыхьа аҳахәа бжьанда дантәаланы, иаацәырылгеит абри ашәа:

Нап – цәы, шьап – цәы,
Ахьтәы фаетон дантәалоуп.
Напы бзиа, шьапы бзиа,
Аҳахәаргьала дантәалоуп…

Анҧса лыҧха афаетон даақәырхын, илышьақәаз ахьтәы шьаҵатәқәагьы аалышьырхит, ахьтәы мацәазгьы аалымҷырхит. Днаганы лгәашә дныларгыланы иаахынҳәит. Ахьтәы шьаҵатәқәа, аҳахәаргьала иантәаланы зашәа

хызҵоз аԥҳаԥса иналышьарҵеит. Ахьтәы мацәазгьы налымҕарҵан, ахьтәы фаетон днакәыртәаны, ахәаԥшьҳәа аҵацаагарашәа ҳәо, амѡаду агәы аахәаны, ахьтәы фаетон аҵх иагәылԥхааyа аҷынанахеит.

Ашәарыцаѡ инасыԥ изызшаз Анцәа рҵыԥҳа дааигәалашәан, афаетон ахышә дынкылԥшын, ажәѡан днаҵаԥшит. Ашьхақәа инархыкны, игьагьаҳа, иҵәы – иԥха амза икыдыз агәҵаҵәҟьа днагәылҵын, лыбла ихыҵуаз ашәахәақәа наихьлыршан, Анцәа рҵыԥҳа лхы-лҷы аалхаччеит! – иҳәан, сабду «ихьтәы фаетон» ахи-аҵыхәеи неиқәиҳәалеит.

– Уажәымҵа Анцәа аҳахәаш ахоумҵан. Аѡа умпыҵаԥымҵәааит, Шьардын! - иҳәан, Шьагә дѡагылан, сабду ихы днагәҳит!

***

Сгәалашәарақәа саарылҵын, шәымҵакәак сызлагәырҕьаз схәыҷра адунеи снықәҵын, ѡаԥхьа сыуаҕеимышара ашҵа снықәыԥшит. Ҳган ѡнгьы, ҳкәасқьагьы ццышәҵарахахьан. Иаса Қьырса исахьахәыра, мшаҷенеиԥш, абыржәымзар-абыржәы амцаԥшь дналпраап угәахәрын, деилаарцыруа амца дахьалагылаз. Сира мш зныз, амца иазымблыз, ҵәыла еибаркыз аҕәеихаса абжа амца иацраз ҷыцәаахьан.

Абыржәыҵәҟьа инақәырццакны даҷеа рыцҳарак азы шәаԥьҳәара сзызуаз, аҵым-ҵымҳәа слымҳақәа насхаҳәҳәаан, сарма бла атта-ттаҳәа иааԥыр-ԥырит. Сара игәасҵахьан, абас слымҳақәа насхаҳәҳәааны, сарма бла анааԥыр - ԥырлак, даҷеа рыцҳарак шысзааигәахоз.

Ашацәа ртәарҵа шацәартәарҵахеижьҵеи, хысбжьы ахьықәымѡыцыз, уажәы абзарбзан хҟәа еихык – еиҵык ҳхәы ԥшҙақәа ирхыуааны, ахшьырақәа рҵаҳара иаҷын. Уажәраанҙа кьыс рымаҙамкуа, аҵәраса реиԥш, еиқәыцәашь еилагылаз абна еихиаа амца ацралан, аҭакар рхыҵәахьан. Ашацәа ртәарҵа «Адунеи агәҵа» ҳәа изышьҭаз, апеимбарцәа

рҭып ԥшьа абылра иаҷын. Аҳәык-ѡыԥьак зхәышҭаарақәа зызкамыжькәа, макьана ахымца иҵымсыцыз, зыѡнқәа ирыххалаз раамҷыдахаз, егьырҭ зықәра зцәыхьанҭахахьаз аҭаҳмадцәеи, аҭакәажәцәеи, ахәыҷқәеи рашҭақәа аанрыжьхьан.

Абри аамҭазы. ашҭа дааҭалеит ҳгәыла ҷкәынак деишәара-еиҵараха, иавтомат ихәда иахшьны. Уаҳа иҷеаамырхаҳакәа, амақьа ашәыра ишәыраханы, ҳаҕеимышхара, деихаҳԥштәалаха, илабжышқәа ихәлаҵәо, иҷеааиқәикын:

– Сара сшәаԥьҳәаѡуп, Умар. Уашьа иԥа, хымш рышьҭахь, Кәыдры ахаҷы иҟалаз аибашьраҷы, Мизан дназлаз, иѡызцәа хәѡык Очамчыраа рыҷкәынцәа Кәыдры аҳы иагеит, – иҳәеит, аҟәараҳәа деиҵасуа... Ашамҭазы аҟәантәи идәықәлаз аҷкәынцәа шьхацамѡала ҳшаауаз, заа ҳамѡа кны рҿазыҟаҵаны, иаҳзыԥшны итәаз ақыртқәеи, агырцәеи, ашәанцәеи шзахәоз иҳажәлеит. Аҕацәа ԥьаԥҳанылеи, бџьарлеи ибыҭан. Акыр ҵуан урҭ уа абри амш иазыԥшызиижьҭеи. Убри иаҷыданы, ҳаҕацәа рхыԥхьаҳара, ҳара еицыз ҳаҵкыс хара-ԥьара еиҳан. Ҽышьапхыц ахьынҳакуаз, ҳаҷкәынцәа еибашьит. Аха иаабон ҳамч дырхомызт. Аҵыхәтәан, амѡа здыруаз, ҳамѡаԥызгоз ҳаԥхьагыла, Алик Амҷба, уаҳа ԥсыхәа шамамыз аниба, акоманда ҟаиҵеит абас:

Иҟоу ҳҭагылазаашьа зеиԥшроу ижәбо ауп. Ҳара уаҵәтәи амшгьы ҳазхәыцроуп. Ҳазхәыцроуп хеиқәырхашьас иҟоу амѡа. Амѡа здыруагьы, иззымдыруагьы, ушьҭа иԥаҳкааува егьыҟаҳам. Кәыдрынҳа рацәак бжьам, ҳҿаҳшароуп. Зегьы Кәыдрыҟа акылсразы ҳдәықәлароуп, уаҳа даҷеа мѡак ҳамаҳам. Алахьынҵа лахьынҵоуп, аха «зых иахәаз Анцәагьы дихәоит!» рҳәоит. Макьана ашара акрагуп. Алашьцареи, амза лашареи шәхы иархәаны, зегьы шәеиламхакәа, хамахама шәҷеыԥсаҟьаны, Кәыдрыҟа шәхы рханы шәдәықәла!» – иҳәеит Алик, иԥсы игәы икылахо ашәаԥьҳәара даҷын Мизан иѡыза. Ишшара ианааша, зегьы Кәыдры ҳкылсит. Икыдхаҷеаны ақәаура иалагеит. Кәыдры иаҳа-иаҳа ац-

лара иаҽын. Дасу зхы иахәаз зегьы, ишрылшоз аҳыблара иҭалеит. Кәыдры ирыз, иара Алик дназлаз зегьы нырцә рҽеидыркылеит. Аха Мизан иҩызцәа ахәҩыки иареи рхабар ҳәа ћамлаҳеит. Кәыдры хышхыҵәаны илеиуан.

Издыруеит Мизан ашьха иќалаз аидыслара ҭәҭәа аҿы дшырхәыз. Убри инаркны, Мизан иҳырҵеи-иԥсырҵеи – илахьынҵа дахьаҿаз, дахьагаз- дахьаанагаз ҳәа егьсыздырҳом. Ҳанеиԥырҵуаз ауыха, сара исыздырам иԥсхы илашәахьазу, абри аҩыза ауасиаҭ сзынижьит:

«Зеиԥш ћамло егьыќам. Слахьынҵа сеижьар, сманшәаламхар, сҭаацәа рҿы усзышәаԥьҳәа!» – абри акзаҵәык аҳәаха иаҳеит. Ҳаҭацәа аҳәиҵәҳәа, аԥшыжәла еиԥш ахымца ҳажәҵара иаҿын. Мизан иуасиаҭ ԥсраҽенынҳа исхашҭраны сыќаҳам, сынарцә гәашә иҭазгалоит. Исыздырам Мизан илахьынҵа дахьаҿаз. Исыздырам иарбан гану, дыԥсызаргьы дыбзазаргьы Кәыдры ацәқәырԥқәа дахьҿықәрыжьлаз.

Мизан иԥсырҳи иуасиаҭи иани-иаби рлымҳа аќынҳа анагара сзымгәаҧьит. Убри азоуп, раԥхьа абри ауаҧеимышхара уара уҿы изаазгаз, Умар! – игәы изытҵамгылаз ахаҵа илабжыш игәырҩа нхыкьасан, аҳәҳәыҳәа инеимеиҭәеит…

***

Ари ахҭыс уаҧеимышхара иќалаз абамба-сы ҩамгылах еиԥш, шәымҭақәак ирылагҳаны, Аԥсны ахи-атцыхәеи шәеиқәаҵәаны инахытҵәеит.

Абри еиҭаҳәашьа еиҭаԥсашьа змам асаашьа ћалеит сентиабр аҽееиҩшамҭазы. Раԥхьаҳа, Кәыдырҭантәи Мизан иԥсырҳы гәаразгалаз Сиуарна излеиҳәаз ала, хәҩык аҷкәынцәа Кәыдры еибгала измырит. Аха аҵыхәтәан, иԥсызи инхази анеилдырга, Кәыдры заԥьал алаҳәахаз даҽеа хәҩыкгьы ћалеит. Жәаҩык, ихыш-хытҵәаны илеиуаз Кәыдры ацәқәырԥқәа зыргәытымхит.

Ари арыцҳара иќалаз назаҳаз, Кәтоли, Ԓьгьардеи, Тамшьи, Ҭоумышьи, Аҳыҩбжьеи – ажәлар еигәныҩит… Уеиҭынхеи, ԥсра-бзара ззеилаз аԥсҵәуацәа ршьапы иқәгы-

леит. Амшын агаҽа инаркны, Кәыдры ахыҵхырҭа аҟынӡа, ауаа рыҽшаны аӡы иавалеит. Алашьцара иаарымнахаанӡа, жәаимҭацәгьа ҳәа, Кәаҷаҷ дгәыҕырҭадаха, ашәи бжьы зҭыѡуаз Кәыдры даван. Зегьы акакәын дгәыҕуан аб еиҭамҳәа. Дгәыҕуан: «Иудыруазеи, зеиԥшҟамло егьыҟам. Дхәын рҳәеит, Иҟамлари, Кәыдры аҭалаха имаӡакәа, ихдырра ицәыӡны, ихы дамыхәо ԥьара дкыдхалазар? Уи ус икоуҟьо ҷкәынамызт, ааҷа даѡызан. Ԥьара , хгашьа змам мчымхара залымдарак дақәымшәазар, Анцәа игәаԥхарала, иахьа акәымзаргьы уаҵәы инасыԥ иқәҷнаҭыр ҟалоит. Изыҟамлозеи, зегь ҟалар алшоит, заа «ахәац ала ҭыхтәым!»-иԥсы ихазҭәҳәоз, мыч ҷыдак илазҵоз, гәыҕрак ашәахәац ԥсеиқәырхагаха аҽааикәнаршон…

Ажәлар макьана, инеиԥынкыланы, аԥсра насыԥдақәа ирмышьцылаӡацызт. Хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, ауаатәыѡса ргәыҕра иканажьуамызт: «Ԥьара зеилибамкаарак ҟалазаргьы, ауаа ҟәышуп, еиндраалап, ажәлар рыбз хәшәуп. Арыцҳарақәа рҟынӡаҵәҟьа инеибагарым!»- абас ихәыцуан, абас игәыҕуан, иаалырҟьаны изгәамхәауаз зҵалаз ауаа. Аа, уажәы аламуаа ирыхҟьаны, абри аѡыза ауаҕеимышхара, ахамышҭыхә иҟалаз, аԥсуа жәлар рыжәѡахыр инаҵаҕәгәеит. Уажәрааншә агәрагареи агәыҕреи зыԥсахацыз, уажәы ӡшәахшәа ирымпыҵабо иалагеит. Агәыҕреи агәрагареи рҭыԥ аҽы, шьала иҽыхымзар ада ԥсыхәа-ӡыхәа змамыз, аԥсуа жәлар ргәаҽы агәаҕ еицралеит. «Ашьа ахашьа иаԥхьоит!» шырҳәо еиԥш, хәыҷи-дуи, заҟәра инахахьаз ашлақәа инадыркны, рышәиԥхьыӡ ахаҳә еиѡнахит.

Раԥхьатәи ан луаз, ибжьыдаз-ишьҭадаз раԥхьатәи аб игәырѡа Кәаҷаҷ иашҵа иҵалеит. Ааи, уи макьана зыԥсы зхымҵыцыз гәҕрак ацәыҵлашара изгәылԥхоз гәырѡан. Ани аби ҳаҕахәы дшуазырра иуазыруан. Ацәашьы еиԥш аххаҳәа ибылуан, аха рҽырҟажон. Зыҷкәын игәырѡа амца згәы изызҭамшьыз ан хәашабга заҵәык, иныҵакӡаны хәылԥ шәаԥшь лылаҕырӡ налаԥсо, ашьац лыҵзыблааузаз амыткәма лҳәон…

Ицон-иаауан аҭынхацәа. Ицон-иаауан, макьана злахьынҵа аҟәарашра иламшәацыз, уаҵәтәи амш ирзаанагоз ззымдыруаз, Кәыдры аѡыҵаҷ ицеибашьуаз иқәлацәа.

Кәаҷаҷ иашҭа иакәшаны итәан ауаа. Ирыздырамызт аб насыԥда иарҳәарыз.

– Уҽеырҕәҕәа, дад, Кәаҷаҷ. Уара ацәгьагьы убахьеит, абзиагьы убахьеит. Зеиԥш ҟамлац егьыҟазам. Мизан илахьынҵа шыҟалаз макьана аҳәгьы иҳаздырҳом. Анцәа ҳазшаз заҵәык иоуп, дад уҷкәын гәыҕырҭахлаҳәас имоу. Уҽеырҕәҕәа абааԥс. Ари арыцҳара жәытә-натә аахыс, изныкымкәа ашьаҳа-гәаҳа згәыҵызххьоу аԥсуа жәлар зегьы рзыҳәан иҟалаз гәаҟроуп. Аразреи ацқьареи мчра рымазар, рҳақи рдоуҳаи уаҵанакып. Уара уаҟара аԥсаԥеи асабаԥи ҟазымҵацгьы Анцәа аҳә дихылаԥшхьеит. Уаҵәтәи ашара узқәымгәыҕуа агәырҕьаҽҳәаша узаанагааит, ауаѡытәыѡса дызшаз! – иҳәан, ауаѡы дыԥҭәазар деиԥызшьуаз, ани-аби ргәыҕра еицазымкуаз гәшәа-гәыҳбак Кәаҷаҷ иԥсы ахәага инаԥишьит Ҳазарат.

– Ишәасҳәозеи, сыԥстҵәыуацәа, саашәыкәыхшеит. Ҷкәынак иԥсадгьыл ихы ақәиҵазар, уигьы насыԥуп, хьҳыла дҭахазар Анцәа иԥьшьоуп. Раԥхьатәи амш хьанҵа азы ихы ԥхьамккәа, раԥхьатәи ахымѡас дахьаҽагылаз. Раԥхьатәи аҳыблара ацәқәырпқәа ахьигәыҵихыз. Сара макьана ҽеишәа исыздырам сыҷкәын илахьынҵа дахьаҟьаз. Ҳара егьҳамчым, Анцәа ду изихәшьадыз дақәшәап. Аԥсуа жәлар шәнеибац ахьырҳәаз, иѡызцәа днарывагылеит. Иабдуцәа ртәышьҭра еицеимкит. Амала, акызаҵәык сызмырҭынчуа, ҵәымҕ жьакцаны сгәахы иалоу, Мизан иҽеынеиҵыхны аибашьыха ахьимаҳаз, иашьцәа ршьа кәапеила атаха ахьимаҳаз, аиааира амш дахьахьымҳаз ауп, – иҳәан, еихашәыеиҵашәхьаз гәырѡа ччаԥшьк неиҽықәиҵан, днеилыблааит Кәаҷаҷ.

Аҽеынтәи амшгьы абас игәыҕырҭадаха ацхахә неихашәит. Макьанагьы Мизан изыԥшын, макьанагьы игәыҕуан. Макьанагьы уаҵәтәи ашьыжь шараз Анцәа дырзыхашоз ҷьыршьон Мизан иани иаби.

* * *

«Ҳаи, абааԥс, исзымааʒаʒоз, Мизан, уарамыжда! Саазқәылаз, уанаасгәалашәалак, сцәа-сжьы насхыбзаауан. Цәалашәара бааԥсык сарҭынчуамызт. Суцәшәон, дад сҿысзышьақәкуамызт. Уажәы-уажәы цәалашәара бааԥсык насыҷхысуан. Анцәа суҳәоит, убырҭ зегьы змааноу, уаб иԥсхы илашәара акәхааит. Уаб уара дузышасхааит, дузʒатәааит. Уара уԥсы ацымхәрас сара сыƙоуп, дад!» – игәы иҿеанʒамкәа иааҵары-ҵарыз амацәыс, аԥҵақәа инаргәылакьын, аҵықьхәа ианхыс, ауп, Кәаҷач амҩаду дшангылахьаз ангәеиҵаз. Уи изгәамҵаʒакәан ауп агәашә дышҵытцыз. Изгәамҵаʒакәа акәын, ихала иҷкәын диацәажәо, амҩаду даныланы дышнеиуаз… Ашаеҵәа нкыдлашалахьан.

Кәаҷач иаб Ирод инышәынҵра агәашә аартны данынҵала, ацәашьы иаҵәа еиԥш ԥсылҩак еишьылƙƙараʒа, ихха – ххо хынтә анышәынҵра агәы ишныкәлашаз гәеиҵеит. Ицәа дынҵыԥсааит:

«Узыргәаƙуазеи, саб? Иʒыʒымкәа испҷугалаз, угәы иныкәаурлашаз удамра ацәашьы иаҵәа, гәыргьаҷҳәашома, мамзаргьы шәаԥьума исанаҳәаз, исоуҳәозеи, саб?» – анышәынҵра иҿенықәыршәны, иаб инышәнап наигәыдикылан, амаша ахаҷы игылаз, ныцәла ибыжьԥаны иƙаиҵаз аƙәардә днықәтәеит. Адунеи самкуа, сыԥсацара аныцәгьаха, ԥсеиқәырхага гәыҕрак уара уҷы исыԥшаарц иԥсҷыхгаз унарцә гәашә сҭалеит. Саб, уаҵәы ашара саҵагыланы, ҩаԥхьа удоуҳаи уҳақи сыманы, умаҵа дызгәыҵаҳәҳәоу, ашәи бжьы зҭыҩуа Кәыдры аʒыблара сеиҵавалоит. Уара унарцәгьы – уаарцәгьы унашана шуцу здыруеит. Адырра сыуҭеит удунеитә гәаƙрақәа рнашана еиԥш, унарцә нашанагьы аԥсы шҭоу. Удамра изҭамгылаз унашана аԥсылҩа, хынтә угәы иныкәуазырит. Умаҵа иуахҵа анарцәгьы ушамырҭынчуа здыруеит. Саб, уԥсыцкьа насгәыҵакны суҳәоит, уаҵәтәи сҿеиԥш ҳәа акры удыруазар, исыҵоумкын! – Кәаҷач аҵыхәтәантәи иуазыр ипсы анахырзааха имҵакәа, шьыбжьхыҵырҭаҷы иаауалыуашан, жәҩангәы нкылбланы еҵәак нкыдыҳәхәан, аххьа ƙаитан ацыԥхь ацрыдды, иш-

неиуаз, цқьа илаԥш анытԧгаха имаʒакәа, ажәѡан ʒымшын иналакьаҭеит. «Ари саб нарцәынтәи иааицҳауа шәаԥьуп!» – ааиҳәан, игәы нҭрыхьҭышьааит.

Убасҟан ѡынтә - ԥсра дыԥсит Кәаҷаҷ. Ашьхарахь аимыггара иаҿыз ашара – ашамҭа амақьа еиԥш ацхахә неихашәит.

Бжьыда – шьҭада, иаб идоуҳаи иҳақи драцәаажәан, ахаҳәыршәыра – ишәыраха, ашьшьыҳәа иаб инышәынҭра агәашә дынҭытцит. . .

... «Уабдугьы адамра дҭаургылом, Мизан, абааԥс. Уабду иаҟарагьы абзиара ҟазҭахьадаз, уабду иаҟара зыжәлар зхы рыцқәызҭахьадаз. Урҭ зегьы зылԥха ҳаура ибарҭоуп, иаҳарҭоуп. Уабду идоуҳа ԥьара ицәырымҭыр ҟаларым баба! Уабду иҳақи идоуҳаи ʒра-ԥсра ахаангьы ирықәлаʒом. Анарцәгьы – аарцәгьы мшаҿенеиԥш аԥсы ҭоуп. Абду иҳақ аԥа ихьымʒаргьы, имаҭа ихьʒоит. Ихьʒоит уеизгьы – уеизгьы, ус Анцәа ду иҳәахьеит. Ацәгьагьы ухьʒоит мышкызны, абзиагьы ухьʒоит. Адунеи аҿы егьа абзиара узыҟаҵондаз. Умшәан, дад, Мизан, ишыдыдуа қәа ауʒом, Анцәа душьауѡуп. Уабду иԥсы уахьыҟазаалак уахьчоит!» - абас игәыԓрақәеи ихәыцрақәеи неиқәхәало, амѡаду агәы аахәаны аѡныҟа дцон Кәаҷаҷ.

Аѡны данааи ауп ианаацәылашаз. Иахьа Кәыдрыҟа ицымѡахыҵуаз ауа, аҭынха, Мизан иқәлацәа шеизара еизахьан. Кәаҷаҷ ашҭа данаатала, амʒырха аҵыхәаҿы Мизан ԥшьымш рышьҭахь иѡн ҿыц азы иуасҵацәа ирцәхьаз ақьарсҵақәа аҳәҳәабжь еиԥш иԥылеит...

«Акымзарак, Мизан, баба! Зегьы акоуп сцәалашәара смеижьо ԥьысшьоит. Сҿаҳәатәы Анцәа еицоумкын!» – иҳәан, илахьи-иԥьымшьи ныҵакны иааиʒатәын, иѡ-уаѡак Мизан иеҵәахә инаҵеикит...

* * *

Хәымш рыҿены, ашьыбжьышьҭахь, Кәыдры иагаз Мизан иѡызцәа хѡык аʒы иамырхит.

«Анышәнапи аԥсыбаѡи» рҳәоит ҳабдуцәа. Аԥсра, аԥсра ианадамха, зыбаѡ-зышаѡ рабдуцәа рызқәаҭыԥ

аҽы знышәнап лахьынҵас изоуз, инарцәгьы мзалашоуп, иаарцәгьы мра лашоуп! Иахьа акәымзаргьы, уаҵәы сыбаѡ атәым дгьылаҽы иҵыҵәамтәыкәа, Анцәа ишсаҵәеишьо здыруазар, лакьакьа соуит ҳәа исыԥхьаҙомызт, Мақ уххь зғеит. Абза аԥсы диҵашьыцуа иабоубахьоу, абауаҳахьоу, аха иахьа уара суҵашьыцуеит! Ҳаҕоу ибаргәхаша, иубаргәузеи дад. «Ԍра ҭшала ублызаргьы, ахаҵараз, ахьмызг азы ублит. Ҳазшаз уҷкәын ибаѡ уахимбааит. Мақ уххьзгеит, иҟалаша ҟалаанҙа Анцәа дсырҵәуозаргьы, сыҷкәын леибгеи дахьрымҵахәхаз здыруазар, дықәрахьымҙазаргьы, ахаҵа дхаҵан, «хоуп» анырҳәа, иԥсадгьыл азы, иабацәеи иашьцәеи рнышәынҵрақәа рзы иѡызцәа дрывагылеит. Даҽеакала, иабацәа иртәышьҭрамыз ныҟәимгеит!» – иҳәеит Кәаҷач гәыжьжьага жәақәак, Мақ дахьидышшылоз.

Мақ ҷымҵҙакәа аҟәарашра дылаҟацаны дгылан. Иҷкәын заҵәы, ашәырқыҵан, ауапа иқәыршәны дышьҭан. Аҵыхәтәан, иԥси-иԥси неихьигҙан;

«Анцәа иузааиго зегьы бзиазар акәхап, Кәаҷач, сукәыхшеит. Ари аѡыза ауаҕеимышхара, сыԥхыз иалашәаргьы ихасҵомызт, аха сызблыз игага дзахымпҕагәышьеит. Лахьынҵас ус Анцәа ду изишахьазар акәхарын. Аибашьыха иоузҵгьы, сгәаҟра гәаҟрас исыԥхьаҙомызт, – иҳәан, иҷкәын исакаса иаҵагыланы инеиуаз днарышьҭалеит Мақ.

Кәаҷач иҷкәын заҵәык ида, егьырҵ зегьы рыԥсцәа Кәыдры иамырххьан. Уи аҽынтәи амшгьы гәыҕырҵадаха инеихашәы-еиҵашәит. Амра шьыбжьагәы инхыҷагылахьан. Кәыдры ахахьы ашәибжьы ҭыѡуан…

Кәаҷач иѡызцәа рыҷкәынцәа Кәыдры аҙы иаманаҵы, еиҵаҳәашьак змамыз гәыҕрак даҟажон. Гәыҕрак даҟажон, арыцҳара иакәшәаз Кәаҷач иѡызцәеи иареи еицгәаҟуанаҵы. Аа, уажәы ихала, анахьгьы дыҟамкәа, арахьгьы дыҟамкәа, аԥсрагьы деиуамкәа, абзарагьы деиуамкәа, ѡ-мца еишьылҟҟарак данрыбжьаха: «Ааи, анаԓьалбеит, аҽахаан инеиҵарҳәо, ахьмызг згома, ажәла нҵәеит!» – абарҵ аарла иԥсы инахирзааз игәаҟ ажәақәа игәы анҵаҳәаха иамраҙакәа, дзықәгылаз адгьыл наиҵагьежьит. Абри

аамҭазы, зыԓешаны, Кәыдры ахи-аҵыхәеи иаваз рганахь, ԥшьба-хәба ԓырѡымҭак инеиґьны иахьыбжьаз аԟынтәи, Кәыдры ахахьы иԥсҭыхгаха алаҳәаҟәа рԟыр бжьы аагеит. Мизан иԥшааразы, маӡа-аргама згәыґра зцәыӡхьаз рԟынтәи, зыԟәра инаԥысхьаз ҭаҳмадак даагызыґызын, – «Ҳаи, абаапс, абарҭ алаҳәаҟәа, ааигәа-сигәа иԟаӡамыз рцәырҵреи, реилаѡ-еиласшьеи, рԟырбжьи рыцҳарак иазҳәоуп. Шәеиха, абаапс, аԛкәынцәа, Кәыдры иаваршәны, алаҳәаҟәа рыбжьы ахьго аганахь!» – ибжьы неиҵыхны ҽааиҵит ариабжьарак зхы аԥьыка ыԟәызххьаз абырг. Ари аѡыза «агәырґьаҽҳәаша» назаҳаз, зшьамхы инанагоз аԛкәынцәа аԟәара цԟьаны, алаҳәаҟәа рыбжьы ахьгоз ахь рҽынархеит.

Ажәала еиҭаҳәашьа змамыз, иҵааԥсхахьаз, цәаныррацәалашәарак, амацәыс еиԥш, днеилыблааны инеигәылсит. Аччареи аҵәыуареи деимаркуан Кәаԛач. Ԍапхьа, иахьауажәраанӡа ицрымҵуаз игәыґра, аԥсы ахәага ҭалеит. «Иудыруазеи ихәыԛқәа рынасыԥ даҵанакыр!» – абригьы, гәыԥшаа-хыԥшаауа игәаҵа инҭиҳәааит.

Аҵыс ашьапы ахьыԥҵәоу здыруаз, зхатәгьы здыруаз, аӡәы итәгьы здыруаз, егьа иԓеирґәґәаргьы, егьа иԓееизигаргьы, ииуа-ииҳәо дақәымшәо, дзеиуоу изымдыруа, аԥсреи-абзареи рыбжьара дкынхалеит. Ацәгьи-абзиеи реиҽыхырҭақәа рзы ауаа зазҵаауаз, зхатәы ӡбаны ӡбара ицоз, шамахаӡак акәымзар, уадаѡрак, гәаԟрак иазмырԟәуаз ауаѡы, уажәы ахаҵа игәырѡа даҳәынԛан, ишьапқәа дырзеиҭамго, дшьалабаны аԟәарашра днылахеит.

– Уԓеырґәґәа, дад, Кәаԛач уԓеырґәґәа! – иҳәан, ижәѡахыр даатҵагылеит, ариабжьарак ицгәаԟуаз хатҵак. Аб еиҭамҳәа, алаҳәаҟәа рыбжьы гацыԥхьаӡа, ихасбжьы иаҳауан, дзыԟәгылаз адгьыл иҵґәасон. Дырзаагәахацыԥхьаӡа, еиҳа-еиҳа ишьамхԟәа иҵӡаауан, ихы-игәы еилаԥсон. Уажәы иихәыцуаз, уашьҭан ихәыцуамызт, игәыґраԟәа иҵабарахон. Уашьҭа иԛкәын ибаѡ акәын дзышьҭаз, иитахыз, уаҳа даԓа гәыґырҭахлаҳәак имаӡамызт.

Иаахымкәаӡакәа, Шәан дуи Шәан хәыҷи рхәы еиԟәаҵәаԟәа рԟынтәи аснариадԟәа Кәыдры ныршәгьы аарцәгьы

акажьра иаҽын. Ашьха иқәтәаз ҳаҕацәа иааҟалаз зегьы рдыруан. Ирдыруан, мчыбжьык аахыс, Кәыдры аѡыҵаҽы иҟалаз аидыслара аан, ахәра ҕәҕәа зауз ҳаҷкәынцәа ҧытѡык аҳхытҵра ишызмырыз. Аҷкәынцәа рыпшааразы, Кәыдры апшаҳәа иаваз рҭынхацәа, хѡахаха рырҭомызт. Бџьар хкыс ирымаз зегьы аҭырҟьара иаҽын. Аҳәымкәа-ѡыџьамкәа апшаацәа, аҭынхацәа ақәлацәа иреиуаз ахәрақәа заузгьы ҟалеит.

Ашьыбжьышьҭахь шәымҭақәак ианаатынчраха, Кәаҷаҷ дрыманы ашьҭазцәа неит алаҳәақәа ахьҟыруаз аҭыпаҽы. Рапхьа уи аҟәара ахықә аҽы инеиз аҷкәынцәа, ажәак мҳәаҳакәа, еихапсы-еиҵапсы, рыхқәа ларҟәны игылан.

Рапхьаҵәҟьа аҳы даман, зхы-зҽы еицакхьаз, дызусҵаз еилкаамыз, иҵаҟатәи имаҭәакәа рыда егьырҵ аҳы изышәхнаххьаз қәрамхьымҳак. Уи имаҟҽаҳәара инаркны, ихажәѡабжь назлаз, ихәамц аҳы иаман. Избжак аҟәара иқәын. Мчыбжьык аахыс, сентиабртәи абжьымра иарсахьаз ауаѡытәыѡса ицәа-ижьы бжьысхьан. Ишьҭахь, итәарҭа зегьы алаҳәақәа ирфахьан.

Абриаҟара цәгьеи-бзиеи гәаҟреи збахьаз, абри еипшзеипшыз арыцхарақәа, ирықәшәақәахьаз, аҧышәа зоухьаз ахацәа рапхьаҵәҟьа, ирура рзымдыруа, Кәаҷаҷ иарҳәара рзымдыруа иааилахеит. Зегьы рыхәда рыкәаҽны игылан. Аҵыхәтәан, зықәрахь инеихьаз хаҵак даарылҵын:

– Кәаҷаҷ, дад, цқьа уихәапш, ухаҵкысцеит. Уҷкәын иакәхарыма абри аҳыхшьах иамоу ақәрахьымҳа? – иҳәан, дааидгылеит.

Кәаҷаҷ уаҳа иҽы изааихмырпхьаҳакәа, иҷкәын днеихагылеит. Изгәамҭаҳакәа аҟәараҳәа днеиҵасын:

– Даашәырҳәи, даашәырҳәи! – даағызы-ғызит Кәаҷаҷ. Иоуроу – зоуроу дшеицакра деицакхьан. Кәаҷаҷ ахәаша ергьҳәа иҽы неихыпхьан;

– Мап , мап, сара дыстәгәышьам! – иҳәан, даахынҳәын, шьаҽак неихыимгацкәа: – Шәаангыли, шәаангыли! – иҳәан, ихәыҷы днеихагылан, иҽааларҟәны, инаџәкьарақәа рыла, иқьышә анааихирпхьа, иапхьатәи иѡ-хапыцк рыла дидырит Мизан шиакәыз, иҷкәын хаҭа шиакәыз.

– Аа, абааԥс, Анцәа иԥьшьоуп, Анцәа иԥьшьоуп! Иара иоуп, иара иоуп! – Анцәа ҳазшаз сҽаҳәатәы ҟалеит. Сыҷкәын ибаѡ соуит, сыҷкәын ибаѡ соуит! – ихәан, аб ахәаша, иччаԥшьи илабжыши ихәлатцәо, аҟәара зегьы цҟьаны акәашара далагеит...

Ашьаʒа-гәаʒа зыхтәалаз, амамеиқәара зхатәааз Кәыдры ахгьы-атцыхәагьы ашәибжьы ҭыѡуан... Шәамҭақәак, еилагылаз ауаа рхы агарҭа рмоуа иааилахеит. « Ажәынҭацәгьа, ихы-игәы еиласит!» – рҳәеит шьоукгьы иныҵакны. Атцыхәтәан сыҷкәын ибаѡ соуазар ҳәа ирхианы имаз, икәыршоз нетцыхны аҟәара иныларцеит. Аҳы, уашьҭа зцәа-зжьы шеицакра-еицакхьаз ақәрахьымʒа аʒы дааҭганы аҟәара даннықәырҵоз, аамҭазы ахыу-хыуҳәа алақәа реиԥш еибаршуа, еилагылаз зегьы, ақәыцьмақәа реиԥш, аҕацәа рықәшеит.

«Ҳахьынʒаушьҭаз узхоит! Уашьҭа цьаҳаным уҭыԥхааит! – рҳәан, рывтаматқәа хыршаны ѡыцьа аҟәара иқәыз аԥсы инеихагылеит. Егьырҭ, бцьар иахылаҳәаны изкымыз, ауаа инарҿагылеит.

«Иааг, уара аканистр!» – арцәаа ааҭиргеит, бцьарла еибыҭаз ақәылацәа реиҳабы. Абри имҳәацкәа, гыруа хаҿы еитазара нырҳа дук даарылҟьан, аҟәара илагылаз «авилис» ашә ааимпааны, бензинла иҭәыз аканистыр иманы аиҳабы днеидыххылеит...

Абри ахҵыс уаҕеимшара сара аргама избарҭан, исаҳарҭан. «Ухы иҭамшәацыз, угәы иҭамшәацыз, алалабатә убааит!» ҳәа Анцәа ҳазшаз исзыиҳәахьазаарын. Сара абри ауаз зыѡуа еиҭаҳашьа змам арыцҳара, раԥхьатәи амшқәа инадыркны, салагылан. Ѡ-гәырѡак, ѡ-мцақьоуқьадк рыбжьара сыбжьаԥсылмыткуан. Акы, избон сашьа гәакьа, хгашьа змамыз абза гәырѡа дшахәаҿуаз. Иѡбахаз, сихагылан изжәша аʒыхь ахы ытцнамхыцыз аҿааʒага сашьа иԥа. Сара абри арыцҳараҿы, абри агәаҟраҿы сашьа акгьы сызихәаʒомызт, сымчыдан, сыбжьыдан. Ус, еихымсыҕкәа акәаш мцеиԥш, ѡныҵала абылра саҿын. Аамҭала акәзаргьы аҕа игәырпса сықәшәара иаҿын.

«Иубаз еицәа убааит!» зырҳәоз ашәиԥхьыӡ ахҭа дынҭагылеит сашьа. Аҳәа ахы зықәшәаз еиԥш, ишьхәа дынҭагьежьын, днеикәҟьашан, зцәа-зжьы ҵәахьаз иҷкәын инаԥқәа наикәыршаны данаашьҭихуаз ашәымҭазы, ани агыруа ахаҽы еитазара Кәаҷаҷ днеидыххылан, аԥсы иѡшьапыкгьы кны дахеит. Аха Мизан иаб иҷкәын ихәамц далаԥсны икын. Ҳаҭоу дзыкәшәаша, аԥсы наҟ-ааҟ деимдыррхон…

– Абензин иқәҭәа, уара аилымга абензин! Уи алаԥшь аԥынҵа икылҟьаз иѡызцәагьы иаргьы уажәы аԥхьагьы ибылтәын! – ишилшоз ибжьы ихацаланы аҟаара даҽын, аламуаа реиҳабы. Сара схы схашҭын, абар-абар, схысыԥсы зегьы сашьа иқәыстцарц сышнытҵҟьара сышгылаз, уажәы ҽеишәа исгәалашәом, арԥыск смахәар ааникылан: «Баша ҳаҭацәа ргәырпса уқәумыршәан, Умар. Ичҳа, сеиҭауҳәоит, ааӡарыеха алақәа уҽырҿоумҵан. Ацәгьарагьы аныркәашатәу аамҭак ыҟоуп. Иаҭахханы иҟалозар, ҳара зегьы ҳхы анақәаҳҵаша аамҭа ҟалоит, иудыруаз иҳәан днасылаҳәаҵеит. Сгылан сара имчыдаз, ибжьыдаз, абри ауҭеимшхара сцәа иҭагӡаны. Кәаҷаҷ изын уашьҭа зегьы акакәын. Иҷкәын иаҭацәа дицәырымблыкәа, ибаѡ иабду ижәѡахыр аҽы анагара акәын ихәыцырҭазгьы, иԥсҭазаарагьы, иламысгьы, ихьӡгьы, ихьымӡггьы зыскыз. Кәаҷаҷи агәы ацымхәрас аупцәарҳәы зызҭаз аламуааи аԥсы данеимдырххоз ашәымҭазы, иаалырҟьаны аҭныжәѡан еиласит. Идыдит, имацәысит. Икыдхәаҽа ақәоура иалагеит. Кәаҷаҷ иҷкәын, иаҭа диитомызт. Егьи Анцәа дызхашҭхьаз, ԥьаҳаным зҭыԥхәырахахьаз аламуаѡ, а псы ишьапқәа дрылаԥсны икын, доуишьҭуамызт. Ѡаԥхьа амацәыс Кәыдырҭа ҭазыҳәҳәоз аҧҭақәа инаргәылакьит. Инақәырццакны, Кәаҷаҷ иаргәцыста инаҵаргәгәаны, апҟаѡ-апҟаѡҳәа ѡынтә дхысит ани аламуаа еицыз реиҳабы. Аха убрагьы даанымгылакәа, ѡаԥхьа иааԥсахны, иарҕарахьтәи илымҳа инавакны деиҭахысит. Абри аамҭазы, – «Ҳаи, уара, абааԥс, дгьыли-жәѡани рхәы-ржьы еилазыргылаз, Анцәа ду дзыруазырыз агәнаҳа шәаҵамлан!

Зыԥсы зынарцә гәашә иҭалахьоу аԥсы шәимеиканын. Уиаҟара афы шәԥышькылкьозар, иҟоуп макьана шәаԥхьаҟа шәзеибашьыша! Ахатцара анаҭаху аамҭа! Иԥсы дишәҭ, уара, наҟ!» – ҽааиҭит, амашьына еицрыжәжәа ихы нҭирҳәҳәан, зышлеи-зыкәи еилыѡѡхьаз, зыкәра инаԥысхьаз шәануак.

«Анцәа илԥха уоуит! Аҽеы жәлала имыѡуеи егьаумҳәан. Урҭ рҟынтәи аламыс гәырԥынҵак аҟарагьы ззынханы иҟоугьы аҳәы дыҟазаап! – инцәыҵеиҳәеит Кәаҷач иааигәа игылаз ҷкәынак. Шәымҭакәак рниасха амҭакәа, ацҳа ахьху аганахь, инеихык-еиҵыкны автоматҟәа «рыԓызы-ԓызы» бжьы ныкәнарцәажәааит...

– Дорҟәилинц, дорҟәилинц, дида ходилеԥ! – рҳәан, ԥсгьы бзагьы ааныжьны, рмашьына хәархәар иазкуаз акит, иаанхаз абна рҽарҵеит, уажәраанҳа атәыла дырбгарашәа, аҳәа выр-выр ҟазҵоз «афырхацәа», аамҭацкәак инарылагҳаны, еибарҟамсан, улаԥш рхьымҳо инеимбԓьыжәаан илтышахәаша ицеит.

«Агыруа ишьа ибар аҵәыуара далагоит!» – арҵ ачарагьыҟәақәа, уажә иҟарҵоз оумашәа ибатәҳам. Уи аѡыза аҟазшьа, ашәаргәындара агыркәа агыркәа анрыхьҳхала инаркны, ирыциит. Дара рҳәыԥ ара адгьыл иқәнаҵы, ирыцуп, егьрыцыԥсуеит. «Аҳ иԥсы уԓроума! Угага ушԥацәшәо, уара уагыруоума, уанаԥьалбеит!» – рҳәон, ҳабдуцәа аԥсуа хьаҳә – хьачак данрыхҵыгәлалак...

...Ажәамш рыҿены, Кәыдры ахы аҟынтәи Кәаҷач иҷкәын кьатынҵала дрыманы иѡызцәагьы иаргьы Ашацәа ртәарҵахь амѡа иқәлеит. Мизан иԥсы аҳы иҵызгаз, абамба рахәыц знытцуаз акәанҷ-рахәыц ашьшьыҳәа, игьыжьы-хынҳәуа ирышьҭан. Аб иҷкәын иԥсы дацәажәон: «Уаала, дад, Мизан, уашьҭа аѡныҟа. Уандуи уабдуи узыԥшуп. Акыр ҵуеит уангьы улымбеижьҭеи, угәхьаалгеит. Уан макьана дгәыԓуеит, ахәаша. Макьанагьы ухәыҷқәа рынасыԥ уаҵанакра ԥьылшьоит. Лажәымҭа аҳахәаш шахарҵахьоу лыздырҳом. Илыздырҳом аилашәшәымҭазы уԥсы ҳаманы лашҭа ҳашҭало. – Уаала дад, уаала, унышәнап ахь уаала, уцәа-ужьы ахь уаала, уѡныҟа

уаала, уаб дукәыхшоуп! Акәанҵ ашьшьыҳәа, ашьшьыҳәаҙа игьыжьуан-ихынҳәуан!

Акәанҵ ашьшьыҳәа ианыҵуаз аԥсҭага рахәыц еишьылҟҡараҙа иаццон ақәрахьымҙа иԥсы. Убасҵәҟьа шакәыз агәра игон аб хәашабга. Аргама ибон иҷкәын иԥсы шицаауаз. Аргама иаҳауан, зыԥсаҭа ахьы ахьыршо инеихьаз Мизан иччабжь. Шәымҭак иааихалашон, шәымҭак инаиқәлашьцон… Ишьҭалан инеиуан, зны хәыҵласак аҟара иласхоз, зны агәырҩа еиԥш ихьанҭахоз Мизан иԥсы ҭызгоз, арахәыц зныҵуаз, акәанҵ еиқәаҵәа…

«Ауаҩытәыҩса иеиԥш адгьылгьы аԥсы ҭоуп, ажәҩангьы аԥсы ҭоуп. Уара уеиԥш, сара сеиԥш, ажәҩангьы гәырҩар алшоит, иҵәыуар алшоит. Ибжьыдоу ишьҭадоу, аха дгьылижәҩани рдоуҳаи рҳақи ирыцназго даҽа ԥсабара мчык ыҟаҙам. Ус Анцәа ишеит. Ауаҩытәыҩса иеиԥш, уаҵә иҟалаша, еиҵаҳәашьа змам аԥсабара адоуҳа амаҙа иахьа иадыруеит. Иҟалаша, заа ауаҩытәыҩса адырра инаҭоит. Аха уи амаҙа ашә-хаҳәыршәырак ргәы иҵацаԥхоуп. Ирҳәоит, аԥсабара амаҙа ауаҩы идыруа дҟалоит акаамеҭ аныҟало аҽены ҳәа. Уааҙа, дгьыли-жәҩани рымаҙа, абжь-дгьылк, абжь-жәҩанк, абжь-мшынк рыԥсы иаҵаҵәахуп ҳәа…

…Ааи, адгьылгьы ажәҩангьы ҽи-лаҕырҙи еиқәырхуамызт. Аԥсы зыццоз, аб ибамба рахәыц зныҵуаз акәанҵ, зны агәырҩа еиԥш ихьанҭахон, зны – хәыҵласак аҟара иласхон…

«Уаала, дад, Мизан, уцәа-ужьы ахь уаала, унышәнап ахь уаала, уҩныҟа, уан лахь уаала!»– иблақәа адхаланы арахәыц дацәажәон Кәаҷаҷ…

…Ақәа кыдхаҽеон!…

«Дад, аԥси-абзеи рыбжьара, мышк-ахамшк аҵыхәа агәырҩа рыцҳа мыхьшәашәоҭгьы, аԥсҭазаара зыҟалаҙомызт!»-иҳәеит, игәы дынҭаҕызын, изныкымкәа иблыгаԥьыгахахьаз, ҕра ҭшала ибылхьаз, зымцахә кьаҭахьаз ҭаҳмадак.

Агәырԥа иахымшаз ажәа уазыр ыҟаҙам. Иҵзозеи убри аахыс… Аҳ, анаџьалбеит, ауаԥ машәыр шара-мша ицәа иҵаҙаҙозеи!

Иҵзозеи, иҵзозеи, уи амш еиқәаҵәа уаҕеимышхара ацхахә неихаҟацеижьҭеи. Аха иахьагьы-уаҵәгьы, мшаенеиԥш,ашәи бжьы шҭыԥыц иҵыԥуеит Кәыдры…Мшаҽнеиԥш сыбла дыхгылоуп, зшаеҵәа аарла иԥыҵхахаз, зхәыҷра алакә ԥхыҙ иалымҵыцыз, цқьа аибашьыха змаҙаз, аиааира амш злахьынҵахәырамхаз Мизан. Иахьагьы уаҵәгьы, уаҵәашьҭахьгьы,ҽаангьы, цохәгьы, цабжьгьы сгәы азыбылуеит, абри ахҭыс еиқәаҵәа иашәаџьхәаԥу, сажәеинраалақәа иршаеҵәоу, убри ахамышҭыхә мшы аҽены, ақәрахьымҙа ихьҙала, сгәы иҵысхыз абри ажәеинраала:

Агәырԥа иацу, ақәа еиқәаҵәа,
Улаҕырҙышоит иахьантәарак.
Улзышәаџьхәома ан еиқәацәа,
Ан изхыҵхьоу зыԥсы ахаара.

Агәырԥа иацу, ақәа еиқәаҵәа,
Улаҕырҙышоит иахьанатәарак.
Аҙәыр дрыхьшәама ашәақәлацәа,
Аибашьра амца адәы сакараҷ?

Агәырԥа еиқәаҵәақәа еиқәаҵәа,
Улаҕырҙышоит иахьантәарак.
Ибаԥ рбама ацәқәырԥ иаҵәаҷ,
Аҙыблара аилаҭәараҷ?
Ақәа еиқәаҵәа еихьымҙа-еиԥымҙа,
Иугәырԥозеи ажәԥан хымааҷ?
Дуџьабома ақәрахьымҙа,
Еибашьрантәи аԥныҟа изымааз?

Ақәа еиқәаҵәа, ақәа еиқәаҵәа,
Дуҵәыуома зыбаԥ зцәыҙыз?

Убри азоума, инахырҟьацәан,
Арҩаш хьшәашәагьы зхыҵыз? –
«Аҟәара дыҚәуп сгәырҩа хзыжьыз,
Кәыдры ацәҚәырпҚәа инрыжьыз,
Згәы иныҵашәаз аҕа ихызаҵә,
ЗыҚәра иахьымʒаз ан лҧазаҵә!» –

Абжьы ҭыҩуеит Кәыдры аʒиас,
ИшәеиҚәараха ицоит иниас...

...Аҧхыʒ цәгьа еиҧш, шыҚәса ҩажәа ниасит убри ааахыс. ШыҚәса ҩажәа иаахымкәаʒакәа, иахьагьы ан рыцхәа лмыткәма иналаҵәоит, ҧсра ҿенынʒа илыцу, илыцбылуа, илыцҧсуа раҧхьатәи лыхшара изкалҭәо лылаҕырʒҚәа...

Иҳашҳаҵәараха амҩаду архәараҷы игылоуп, Анцәа аиқәаҵәагьы, ашкәакәагьы зылахь ианиҵаз ақәра хьымʒа Мизан Мқаииа ибаҟа. Абыржәымзар-абыржәы ахаҳәыршәыра агәы дынҵыҧраап уҳәап!.. Аха мап, зехьыныьара хаҳә-ҷымҭра иҷымҭроуп!..

Инеихык-еиҵык амаша ахаҷы итәоуп, заб збаха имаʒаз иʒҕабцәа ҩыцьа. Урҭ Мизан аарла ауп дшыргәалашәо. Ушьҭа иҵаацәарахахьеит.

«Анцәа уара усимихын, уҧсы иахылҵыз ҩыцьа сиҵеит! Ҳазшаз улахь аиқәаҵәа аниҵазаргьы, ашкәакәагьы уахыимбааит. Уҵыхәтәы имырʒит. Хьʒыда-цәада убаҩушаҩ шҵыҵәахара-иҵыҵәеимтәит, ихьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп! Мизан, дад, уара умышреи-уҵыхреи, удоуҳаи, уҳақи, хьы шәахәаны уʒҕабцәа Анцәа ирыциҵааит!» – игәы дынҵагәырҩан, абааш иаласаз иҷкәын, ҩаҧхьа илаҧш днытцигеит. Ихәычра игәалазыршәоз Мизан иччаҧшь неиҷалашеит. Абри аамҵазы: «Шәиу, шәиу, шәиу!» – Мизан имаша агәы иныкәҩыз ашәышә бжьы абаҟа аҿаакәнаршеит. «Ҳаи, анаҧьалбеит, акы ахьырҳәо акы ыҟаҵәкьоумашь, зылпха ҳаура! Анарцә аргама, Мизан ихәычқәа дреигәырҕьоит!» – игәы дынҵаҕызын,

изгәамҭазакәа,абыржәраанӡа ицәхымҵыцыз аб илаҕырӡкәа неиқәиҳәалеит. . .

Мраҭашәамҭаз, аҵыхәтәантәи аԥсымра ашәахәа канаршәуан. . .

Шәымҭак аныкәыхыхха заӡаз адунеи,
Шәымҭак днықәлашан, ԥшаласшәа дцеит!..

О, уара, агәалашәара, агәалашәара насыԥда, заҟагьы уааигәоузеи, заҟагьы ухароузеи! Зынгьы ушԥа гәрҕьаҷҳәашоу, ҽазынгьы ушԥа гәырҽашоу!

Аамҭа, аамҭа, ауаргьала иану, аамҭа!. . Ахаҳә алахьынҵа здыруа, ахаҳә зшаз иоуп. Ауаҽгьы убасхаҭа ауп дшыҟоу. Ауаҽытәыҽса илахьынҵеи иԥеиԥши ахьҭаӡу иара ауаҽы машәыр дызшаз иҷоуп. Абжьарак, егьа уцәа узызагахаргьы, уи амаӡа ԥшаашьа, амаӡам, ашә – цаԥхак ирҭацаԥхоуп.

Уҟанаҵ иуаҳаз еицәа уаҳазаргьы, ма иубаз еицәа умбандаз. Аха уара иуҭаху, иугәохәуа зегьы есымша Анцәа ҳазшаз иуеираӡом. Уара, зегьы акоуп, иахьа акәымзаргьы, уаҵәы ҳәа угәыҕуеит. Анцәа, насыԥк сымихызаргьы, уаҵәтәи амш сахибаарым ҳәа ухәыцуеит. Усҟан зегьы зымчу аҳәҳәаҳәа илаҕырӡ еиқәиҳәалоит. Избанзар, уигьы идоуҳаи иҳақи, иҳәахьеи изԥымҽуазар, изеиламгозар акәхап.

Абри аԥхьауаз зхысҳәааз, сара аԥсра-аӡра сақәгәыҕуан, акәымзар, ҳзықәшәаз арыцҳара еицәа арыцҳара ҳақәшәап ҳәа, аамҭацк иадамзаргьы, схы-сгәы исызҭагӡомызт. Аҵәуабжь ахьгаз, зны аччабжьгьы шԥамгари ҳәа сгәыҕуан, агәаҟра ацымхәра агәырҕьара сазыԥшын. Сгәыҕуан...

...Ҳара ҳабиԥара агәаҟра ҳамыҵкәаӡацызт. Анцәа ишиҳәара ҳашмыхәҷарааз, ҳашцәалаз ҳаҟан. Саб Ирод ихшаз хәыҩ-ԥацәа, алаԥш цәгьа ила рцәиӡон. Аҙә дубар, аҙә духашҭуан. Адауаԥшьқәа реиԥш еидгылан. «Шә-ԥьалк урыхзырпо аразреи, ақьиареи ыҟам умҳәан. Мқаииа Ирод иабацәа аханатә аахысгьы рыразреи рыԥшӡареи, рқьиареи, жәҩахырла иааргоз, аҵыхәтәаны Анцәа ирхьигӡеит!

Зегьы збарҭоу, зегьы заҳарҭоу, аԥшырҭа иқәтәоу дырзыхашеит. Иахьа, Анцәа иԥьшьаны, аныҳәаҧ ихы рыдиныҳәало, еиҵаҭәы, жәҧахырла еигәо рыҧны иҧноуп! – рҳәон инаԥшуаз. Гәыкала иҳақәныҳәоз, ҳабзарҙы зҳәоз, Анцәа илԥха риҭон. Ҳшьыцызгоз, лаԥшыцәгьа-ҷаԥшыцәгьа ҳаҵызгоз, рыла лахәа-ҵәыхәа ҭасуан...

«Баба, реиҳа угәалаќа-ухалаќа уаныќоу, реиҳа иукуаиушьҭуа умпыҵаманшәалахо, аҧа укыргьы ахышәҭ аҷало, аҙа укыргьы ианутҵаԥымҵәакәа, ашара ашамҭаз унасыԥ ануқәҷнаҭуа, акәтаҕь ԥымҵәакәа, иувагьежьны ианбылгьо, уура-уҳәара анчарачысхо, улаҭаҷаҷаеи улыгажәи, аиха лаба еиԥш еихышь-еиҵышь алапќьа анҷало, ԥаԥа мацәкьыс данухаҭахәымхо, урахә-ушәахә анузеихымцо, уеишәахьча унапы нықәукшар, ҷыки-бзыки иаарҳәо зегьы ааины уаԥхьа ианаақәгыло убысҁкан, иухамышҭын ацәгьеиабзиеи рышьхәа шеивҵоу. Иухоумыршҭын, цәгьа нагҙа шыќам еиԥш, бзиа нагҙагьы шыќамло. «Адунеи аҷапан сара соуп» ҳәа ахаангьы угәу иҵоумыршәан. Иудыруаз, угага ушзахымпо, цәгьагьы-бзиагьы зегьы ҷҳәарак-ҷҳәарак шрымоу. Зегьы анумоу, зегьы анухҙу, убысҁкан ауп уаншәаша, дад!» – иҳәеит, хәылбыҷехак сабду иашҭаҷы, иҧызцәеи иареи, имжәарбаҕь ашәшьыраҷы итәаны иахьцәажәоз. Усҁкан сара фышықәса заҵәык ракәын исхыҵуаз. Аха абарҭ сабду иажәатынхақәа, мшаҷены еиԥш, иахьагьы, ахьтәы ҵәҵәа еиԥш, ииаицамкҙакәа, ԥьара ааилшәарак рымаҙамкәа, ибжьы саҳауеит. Иахьагьы сыбла дыхгылоуп, аҙшәах еиԥш зԥаҵа зҷацәқәырԥоз Ашацәа ртәарҭа аҧеимбар.

Убысҁкантәи сабду иҳақ ажәақәа анаасгәалашәалак, сцәа – сжьы насхибаҳәон. Анаԥьалбеит, иахьа аныҳәаҧ ишиҭаху, Анцәа ишиҳәара ҳаќоуп, аха уаҵәы иаҳԥеиԥшхарызеишь! Анцәа ду дшаҳаҭуп, иҳамоу ахәыҷы ҙаарахым, ҳәаарахым, иҕьычрахым, зегьы, дхыҕьҕьа-ԥыҕьҕьо, ԥхҙашала сабду иааирыхыз, инеихеиҳа-еиҵеиҳаз, ижәҧахыр ахәыҵласа ықәызҵахьаз роуп. Анцәа ҳахыумбаан, ауаҧытәыҧса дызшаз!

Ааи, аԥсра сақәгәыԓуан, акәымзар, ҳзыԓәшәаз арыцҳара еицәоу арыцҳара, агәаҟра, уаҳа Анцәа хазшаз иаҳԥеиԥшитәып, лахьынҵас иҳаиҵап ҳәа, сыԥхыз иалашәаргьы ихасҵомызт. . .

* * *

«Аѡнаҵа цәгьарак анаԥеиԥшу, аѡн ду аԥшь – ҭзамцк ҵысуеит!» – рхәон ҳабдуцәа, урҵ рабдуцәа рабиԥара.

Уи аҿены, ахәылбыеха, аилашәшәымҵа инаркны, асырҳәы аура иалагаз, ашара ашамҵаз, асы ѡамгылах еиқәыжәахәа, уаҵәашәпара иныҵағәғәо ишьҭалахьан. Адгур иаб Толи, аарла ашареи иԥси неихьиҙеит.

Иҧкәын Адгур иахьа ашьыжь еибашьра дышцоз идыруан. Акәасҵхарамца ахы неихәлеикит. Уажәы иаалырҟьаны, анахь иҟамкәа, арахь иҟамкәа, иаԥыжәац, амра аԥсымҵазы иаазқәаршәшәазшәа иибаз рган ѡны ааигәалашәеит. Игәалашәеит. «Аѡнаҵа рыцҳарак анаԥеиԥшу, аѡн ду аԥшьҭзамцк ҵысуеит!» ҳәа иабдуцәа ирҳәоз ажәаҵынха. . .

«Иацоуп уашьа еиҳабы Мизан анышә данамаадаз, Адгәыр. Макьана инацәкьарақәаҵәкьагьы мыхьшәашәац. Зылԥха ҳаура убри арыцҳара ҳазирхо ҷьысшьоит, сикәыхшоуп. Уашьа иижәша аҙыхь ахы ыҵнахаанҙа иԥсадгьыл ихы ақәиҵеит. Иҵыхәтәы ажәак уеиҳәарц иҵахызаргьы дахьымҙеит, иԥсы сакәыхшоуп. Уабдуцәа рҳақи рдоуҳаи хьанҭоуп Адгур. Ҳазшаз духыццакрым, духылаԥшып, урыцҳаишьап. Абыжь-ныха рылԥха, амашәыр уаѡнагап, ахымѡас уаѡнагап, уаб дузҙатәуп. Сара суқәгәыԓуеит, Адгур. Ахьымҙг имгарц азыноуп ахаҵа дзиуа. Аханатә аахыстьы уара уабацәеи уабдуцәеи иртәышьҭрамыз ныҟәумган. Иамузакәа, ци-шәи рыбжьара урыбжьахозаргьы, ахаҵа ишиаҭәоу умѡас!.. Уабду, ааҙаб еиқәаҵәа зуаажәлари зыԥсадгьыли рзы изхызгахьаз думырԥхашьан. Уаҳа иуасҳәозеи, Адгур! – деихаҙԥшшәалаха, ашамҵаз абарҵа дахьытцагылаз, абарҭ аб игәырѡа иахылҵыз иуаз ажәақәа ахызаҵәқәа реиԥш игәаҵа иҵаԥсон.

Ша-шәахәацк ахьымсыцызт аԥсабара,
Аʒын ҭх ҭаарҷҷо аарла ишарккон.
Лацәааихьшь имуцызт иахантәарак,
Ақыҭа рʒыʒо абомбақәа ԥжәон.
Ибон иқыҭа агәаҟра ишҭагылаз,
Ибон иԥҳәыс хәыҷы лхала дшынхоз.
Ибон, ахәаша, ҩ-мцак дышрыбжьагылаз,
Иижәша аʒыхьгьы аарла ихыхәхәон.
Дҩагылеит ашамҭаз хәыцрашәк шигәҭыхаз
Ичҳара далызхыз неиԥылеит агәырҩа.
Зҳәара изымгәыҕуаз хәыцрак шицрыхоз,
Ашә дынхыҵырц иҷынеихеит зымҩа.
Имаʒа даҳәынҷан, ашәхымс днылахеит,
Игәы иҭеишьызгьы, аҵыхәтәан илеиҳәеит лара…
Адәахьы, аарла иҵыхәтәы шьыжь аҷын ашара.
… Ҳаи, дад, иаха ԥхыʒ цәгьак саргәаҟуан,
Еибашьра ҳәа удәықәлазар, маҷк угәуҷеаныз.
Уҷехьоукуа Анцәа имҳәааит! –
Ҳазшаз иузиҳәахьоу улахь ианыз. –

Аб абарҵаҷы ашә даалагылан,
Игәы мыжда ʒыʒон, игәы былуан.
Иҷкәын ишьҭеиҳәон ныҳәаԥхьыʒк гәаныла,
Аб деиҵасны аҟәараҳәа дҵысуан…

Илаԥш еихьыс – еиԥыс иҷкәын ишикәшаҟьоз,
Нахьхьи, архәара днаваʒит иара.
Иҷееизигеит, иҷеиргәгәеит ишилшоз,
Хара игәаҵахь аҵықьҳәа ихысит ԥьара!..

Аб мыжда дцәеи-цәыԥсуан иахантәарак,
Рыцҳарак изқәа ишкыдгылаз ибон.
Аха ииурыз - ииҳәарыз шәиккара,
Ахахә еиԥш, ашәымҭақәа хьанҭыԥьʒа инаскьон.

… Ашьыбжьышьҭахь амцаԥшь еицралеит,
Дгьыли – жәҩани еиматҵәеит Ҭоумышь ахахьы.

Напышьашәала ҳаҧкәынцәа еилалеит,
Аԥсра абла ихыԥшылеит аҕацәгьа дгәыҕьы.

Дасу гәаныла рыԥсадгьыл рныкәуан,
Дасу гәаныла зегь рыԥсҟәа рҭихьан.
Дасу гәаныла рынарцә цҳа иқәсхьан.
Аԥсра захьӡызгьы рԥырҭны ицахьан.

Рыѽнқәа рбылуан аҕа дызхылахьаз,
Рабацәа рыѽнқәа рнапала ирбылуан.
Шә-аапынрак, шә-насыԥк ирԥылахьаз,
Амцабз акәҵәишо ахәы ԥшӡа былуан.

… Ахәылбыҷеха аԥсымра аҭашәамҭаз,
Ашәаԥьҳәацәа ҭалеит Толи имӡырха.
«Иуаҳҳәозеи, дад, уҧкәын ишәымҭаз,
Инышәнап ихы ақәиҵеит, – уҷеырҕәҕәа!

Абыржәы акәын иӡыхь ахыҵхымҭа,
Ишаеҵәа анцәырҵызгьы уажәоуп.
Аха даԥыхьашәеит аҕа хәымга ихымҭа,
Иуури, иуҳәари, дад, еибашьроуп!»

Зҷеыззышьақәмкуаз аб уажәраанӡа,
Игәы иԥсахит аҳәҳәабжь аниаҳа.
Ашәырқыҭан, иѽны ажәлар еизааанӡа,
Иԥсы гәырѽа илеишьит игәаҵаҷ еизга.

«Шәааԥсеит, сашьцәа, сшәыкәыхшоуп,
Ҷкәынак шәиргәаҟит,
Хьӡыда – цәада дмиасзар, Анцәа иҧьышьоуп.
Шәнеибац ахьырҳәаз,
Ԥшаласшәа дмиасит,
Ихы зқәиҵаз еиқәхозар, сажәымҭа лашоуп!» –

Ашьшьыҳәа днықәлеит дунеи лашьцарак,
Идунеи лашьцаҵәҟьеит ушьҭа иара изы.

Аҳәҳәабжь налыѡѡит атҵх еиқәара,
Ан лмыткәмагьы уазырит ласы...

* * *

Агәашә данҭыҵуаз, шәымҭак дааҭгылан, Адгәыр инапала агәашә иадичаԥалаз аҿеимааи, аҳәаса амҵа атҵәѡан иахаиргылаз аҿехыбаѡи илаԥш иныҵигеит. Уаҳагьы ажәак иԥсы инахмырзакәа, даҿеазнык иҵаца хәыҷы дыззынижьыз аѡны днагәыдыԥшылан, хынтә илахьи-иԥьымшьи ааԥьарны, агәашә дынҭыҵит...

Лаԥшыцәгьеи-ҩаԥшыцәгьеи рыѡны иавызгоз аҿеимаа, Адгәыр агәашә ианадичаԥалозтәи амш абыржәыҵәҟьа ибла иаахгылеит Толи, адгьыл ишьапы иҵгәасо дахьгылаз.

«Ꝋымыз ракәын, Адгәыр, Мизани уареи ахаҳә-мҿыхә шәыбжьалеижьҭеи иҵуаз. Кәаҷаҷгьы саргьы Мизан иԥсы ацымхәрас, зылԥха ҳаура уара уаҳзынижьыр замузеи? Абас цәыкьаʒа аѡсҭаа ихы-иԥсы зифазеи, Адгәыр? Абас егьызхымҵыз унасыԥ ҳазшаз дзахыццакызеи!»- игәаҵа иҵыѡуаз амҭҳагәыс аххаҳәа амца ицранаҵон Толи дхәаԥштәалаха, атҵәа ашьапы дадҳашҳаҭәарахны дахьгылаз.

...Ашьыбжьышьҭахь, мраҭашәара ацәеицәыԥсымҭаз, иашәақәлацәа иҵеибаҳәа, Адгәыр дрыманы, иахьа ашырԥаз згәыҕра згәҵакны дызҭыҵыз иашҵа дааҭаргалеит...

Ирыхьыз, ирзааз рзымдыруа, рхы иҵамкәа, ргәы иҵамкәа, мшымыждак аҿены, рхы ԥҿены ишырхагылаз збаз ажәлар, рхы рымагәыхьха, еикәшаны ашҵаҿы итәан. Аԥсуа жәлар неиѡымсрада, абри аѡыза ауаҕеимышхара, арыцҳара лахьынҵас, ԥеиԥшыс изоуз зегь реиԥш, Кәтолаагьы амҟәыл еиқәаҵәа ззырҳәоз рызкаҳаит. Ақыҵа ахи-атҵыхәеи неихыкеиҵыкны, уажәы аҳәҳәабжьқәа алыѡуан. Ауаатәыѡса рцәа иҵамʒо, ирмычҳауа, измышьцыло уаҕеимышхара ыҟаʒам. Абри арыцҳара ду иҟалазгьы, ажәлар рхы андраалеит. Алаҕырʒ иашьцылеит. Агәырѡеи аԥсреи раҵкыс, жәытәнатә аахыстәи ҳабдуцәа рыхьʒи рыхьмыʒҕи, рқьабзи, раԥсуареи, рхаҵареи рхыҵәеит. Харада-барада аламуаа

аԥсуаа зҭадыргылаз агәаӄра хьмызгыршьеит. Ҳашьҭамҭа, ҳабдуцәа иртәышьҭрамыз ахьмызг аасҭа, хьзыла аҭахара еиҧьыршьеит, ахьмызг изаҵамлеит. Ус акәын аԥсуа жәлар аханатә аахысгьы ӄызшьахәырас рда-ршьа ишалаз ус акәын ашәышықәсақәа рабиԥарақәа рабдуцәа, урҭ рабдуцәа рхаҵареи, рхьызрацареи шрылаазаз, цәашьы иаҵәаны иҳаракны ишыркыз.

Ашәырқыҭан, Адгәыр деиҵыхны дықәын, иахьа ашамҭазы дыздәылҵыз аѡн ду азал аҿы. Дықәын, ѡажәиѡба шықәса аарла изхыҵуаз, макьана зхәыцра аԥхыз ссир зызхара иаламԥрыцыз, иаламыччацыз, ашара аҳаҳа зышьҭа анызымҵацыз Анцәа имаалыкь. Дықәын, ҿыц аҭаацәара иаланагалаз, абзиабаха змаҳаз, зынасыԥ иқәҿыҭыха Анцәа изеимраҳаз асаби.

Дықәын Адгәыр, абыржәымзар-абыржәы, абжьааԥны еиԥш, акыр-кырҳәа, ахьтәы ҵәҵәаҵас иччабжь неихаԥсап угәахәыртә.

Акка-ккаҳәа, иҵааԥсхахьаз ашҭа иқәыѡуан, зсахьахәыра амақьа-ршәыра-зшәырахахьаз ан лгәырѡа еиқәаҵәа иахылҵуаз луазыр:

Акәтарцына сықәҿнаҭит уцамҭазы, уан,
Саашьак шысҧеиԥшыз здырит, уан,
Умцахә мыцәеит ҳәа сымгәыҕуази, уан,
Уан угәҭыха лаҳәаха умаҳаҳеит, уан,
Амш еиқәаҵәа, ашара еиқәаҵәа, зшәеиқәарахаз, уан,
Уан удлаԥса дмацарахеит, уан,
Уашьцәа злакым, ашә нкыдҵа, уан…
Амшмыхәла ззыӄалаз, ҿахы еиқәаҵәа, уан…

Дықәын деиҵыхны, шәымҭак здунеи уаара инықәыххны, зшәахҵас инықәзыҭыз Анцәа имаалыкь. Дықәын, уаҵәтәи аҵеира, уаҵәтәи аԥсуара, уаҵәтәи аламыс агәыҕырҭа. Ишьны ишьҭан, зеиуа уаҳа ицәырымҵуаз, зеиуа уаҳа имгылоз, аиха змаҳаз дунеи ҿыцк…

Адгәыр ихаҽы, лкасы еиқәатцәа лҽылаҙан дгылан, згәы иҵаз, згәы иҵазшьыз, макьанагьы изыхьыз ззымдыруаз, згәы иҵамыз, зхы иҵамыз зҵалаз, иаалырҟьаны згәырҩа иарҩышьыз, мызкы аиҳа зхымҵыцыз Адгәыр «инасыҧ!». Лыбла ихгылан Адгәыр еибашьра данцозтәи ашьыжь. Абыржәыҵәҟьа лгәы дҵацәажәошәа илаҳауан, макьанагьы лыҧсы иахылмырзаацыз, аҵыхәтәантәи Адгәыр иуасиаҵ…

Ашьыбжь агәы анаахыҳәҳәоз, аамҵацк аҵынчра гәырҩа иналагҙаны, иҧсҭыхгаха ашҵа инықәҩит, наҟ-ааҟ ҏееиҩ-ҽаны, ҩыцьара еимырдоз «ауоу». Изгәамхәуаз зҵалаз, иҧхыҙ иалашәар изхамҵоз аб ахәаша, аџьабацәа еимырдоз «ауоу» илымҳа анааҭнашьаа, аҟәараҳәа днеиҵасын, ихәы-ижьы ҩеибаргылеит. Иаалырҟьаны, ихьыз еицәа даҽеа рыцҳарак ихьызшәа, даауалыуашеит. Адгьыл ишьапы амкуа, иоура-зоуроу ицхахә неихамгылеит. Ҳаҭеиҵа иаб инхара, иаб иашҵа аҙы ықәдыршазшәа, иқьаҧҭажәцуҭажәхазшәа, абыржәыҵәҟьа ашәибжьы нҵыҩын, адгьыл адырдха еиҧш инаиҵагьежьит. Ари гәазҭаз, аџьабацәа рхаҽы игылаз, Толи иашьеиҳаб Кәаҷач аџьабацәа даарылҵын, ауоуҳәацәа рахь иҽынеихеит. Ауоуҳәара ҩаҧхьа аналагамҵазы, днарыдгылан: «Макьана Толи шәихымыццакын шәхатқы сцеит. Агәаҟра дақәшәеит, ҵоуп, аха ауоуҵәҟьа Анцәа ҳазшаз иаҳҟәырхуп. Анцәа дышәмыртәуан, абаапс, Адгәыр хатҵала дымҩасит. Иҧсадгьыл алахьынҵеи, анасыҧи, аҧеиҧши, Мизангьы иаргьы рхы ақәырҵеит. Ауоуҵәҟьа Толи иаҭәам, саашәыкәыхшоуп. Ҳазшаз иџьшьарала, ҳазшаз игәаҧхарала, Адгәыр макьана иашьа еиҵбы Мазлоу дыҟоуп. Иаҳәшьцәа ҩыцьа ыҟоуп. Ауоу ахьырҳәо, зышьҭахьгьы заҧхьагьы аҙы ықәдыршаз, зҵыхәтәы нымхаз иҽоуп. Адгәыр иҧҳәыс хәыҷы дыҟоуп. Ҩымыз заҵәык реицыҟазаара Анцәа иреираҙеит. Убригьы Анцәа илзиҳәахьоу дақәшәап иҳәан, иҿааиқәиҳәалан, ашьшьыхәа даагьыжьит Кәаҷач.

Ашьыбжьышьҭахь, жәацы Адгәыр дыздәылҵыз аѳн ду даалбаарган, изхара изымбацыз иаб иашҵа ҧшҙа

дныԛәдыргылеит. Адгәыр иԥызцәа, рхы-ргәы рымагәыхьха, икәшаны иаагылеит. Ашҭа ыԛәырҭәааны игылаз ажәлар ааскьан, аԛәра хьымʒа икәыба ааргәҭыларкит. Дгьылгьы жәԥангьы, ԥнгьы гәарагьы аамҭацԛәак хаҳә ҷымҭра иҷымҭрахеит.

Ақыҭаҷы изныкымкәа, ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵазҵахьаз, абза гәырԥеи аԥсы гәырԥеи ирышьцылахьаз, иахьатәи аибашьра назлаз, гәаƙреи-ҵәаƙреи идыркарахахьаз, инамыцхәны аԥсҭазаара илаԥшыԛәнатҵахьаз, ажәлар рҷы унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз ахаҵа нага Гьергьиа Хәыхәыт аԥьар даарылҵын, ичамҳа лабашьа нарсны, агәлымҵәах днеихагылеит.

«Агәаƙра аҵыхәала еизаз, ажәлар саашәыкәыхшеит! Уажә ааигәоуп Кәаҷаҷ иҷкәын Мизан Мԛаииа, иабду Ирод Мԛаииа ижәԥахыр аҷы анышә данамаадаз. Ауаԥытәыԥса Анцәа адунеи дыԛәиҵеит, иԥсы ҭанаҵы дгәаƙларц. Аха егьа илахьынҵа даруалуашаргьы, даршаƙьаргьы, ихьʒиихьмыʒԍи рыгәнаҳа даҵамларц. Иламыси, иаԥсуареи, иԥсадгьыли, ижәлари имыхәшьадырц. «Ҽеи ԥсышьа зауз, ҽеи тәарҭагьы иоуеит!»- рҳәон ҳабдуцәа. Иƙоуп ахьʒи-ахьмыʒԍи, ахаҵареи, ацқьареи зыԥсахацу, насыԥс, ԥсҭазаарас измоу, изцәашьы иаҵәоу ауааԥсыра. Убарҭ иреиуоуп, иахьа абра ацәгьаразы зашҭа ҳҭагылоу ажәлантәқәагьы. Абарҭ, аханатә аахысгьы, жәԥахырла, абиԥарала ацәгьеи абзиеи рымаʒа зҵарымкуа, ишыԥсыша здыруа, иҽеиу, зыгәра гоу, иԥышәоу уаатәыԥса хшароуп, шәхаҵкысцеит.

Шәнеибац ахьырҳәаз ауп, ахаҵа дахьԥыршәо. Убри иаҷыданы, ажәаԥƙа ишаҳәо еиԥш, «Аҽеы жәлала иԥуеит!» «Арагәаԥшь, арагәаԥшь авҵиаауеит!» Толи, баба, ганкахьала улахьынҵа унасыԥданатәызаргьы, ҽаԓьара, унасыԥи улахьынҵеи уқәҷырҵит. Кәаҷаҷи уареи насыԥ шәыман, Толи, избанзар, ашәышыԛәсақәа еихалаеихыҵыргьы, шәыҷкәынцәа рыбзарʒи, рхаҵареи рыхьʒрыԥша, рхы зқәырҵаз рыԥсадгьыл иақәлахоит. Иҳаҭоу,

ижәлар рышәиԥхьыʒи рҵәыцәгьеи иқәшәааит. Ҳаҕоу иԥсы ахьынʒаҭоу, цәгьара аҵыхәала дыбзыргааит. Толи, дад, уҷкәын дықәрахьымʒахазаргьы, хаҵала дҭахеит. Иашьеи иареи ʒра-ԥсра зқәым ужәлантә зегьы абаѣа шәыздыргылеит. Уимырԥхашьеит. Уԥсаҭа ахьы ахьыршо тәарҭас-гыларҭас Анцәа иуаҭәеишьааит, дад, Адгәыр. Удгьыл гәакьа узышьалҭахааит. Ушьҭахьѣа ухьамԥшааит! – иҳәан, аԥсы илахь днагәʒын даахынҳәит Хәыхәыт.

Адгәыр ицеибашьуаз ргәы инҭаҕызны ирҳәеит, ҏыза гәакьа иҭахашьа. Аҕа дызхыз Гьергьиаа рхәаҷы аламуаа ирҷагылаз ҳаҷкәынцәа, гәыла-ԥсыла ҭоуба уны, заа рыԥсы ҭины, гәаҵаҕара асыршәы ргәыҵхны ишеибашьуаз. Адгәыр дызвыршьааз иҏызцәа руаз ажәа иалаҵаны ирҳәеит, Адгәыр данҭаха ашьҭахь хаха-хымш аҕацәа рнапаҷы дшынхаз. Аҵыхәтәантәи ихызаҵә нҵәааныʒа дшеибашьуаз. Еибгала иаҕацәа ихы шримҭаз…

Шьыбжь хыҵымҭазы, ашәалѣьамра анхыԛәгыламҭаз, ушьҭа аԥсы ишьҭыхра рацәак агымкәа, иѣалеит ауаҏытәыҏса ихы-игәы изҭамыгʒоз, Толи изы иҏынтә ԥсрахаз хҵыс саашьак. Ишысҳәахьоу еиԥш, Адгәыр инарцә мҏа данықәыртҵоз аамҭазы, даара иидырʒоз аʒәы, Толи дыԥсымкәа-дыбзамкәа аԥьабара дахьалагылаз дааид-гылан: гәырьаҷҳәашак изнеигазшәа, ицәа дынҭаҵәин, иныҵакʒаны:

– Толи, узыԛәшәаз арыцҳара збоит. Адгәыр иабацәа ишыртәышьҭраз еиԥш, хаҵала иԥсадгьыл ихы ақәиҵеит. Изакә аамҭоу ҳазҭагылоу иубо ауп… Аҧара узшәозар, Аԥсны афырхаҵа ҳәа ахьʒ ихырҵартә иѣасҵоит, уи иара дагьаԥсоуп! – иҳәан, Толи иԥсы ихазыҭәхәоз ԥсеиқәыр-хагак еиҳәазшәа, иҷеиԥштәʒаны даагылеит.

Азныказы, Толи игәы иҭамыз, ихы иҭамыз, дыззыԥшымыз ажәа ҭынха аниаҳа, ииура-иихәара изымдыруа, ихы-игәы неилаԥсеит. «Абри абасҵаѣьа смарианы сышԥеибеи!» – иҳәеит. Аха мчыла иҷеынеижәагәан, – «Мамоу, баба, Адгәыр иабиԥара, ахьʒ ԥарала иаархәомызт. «Хоуп» анырҳәоз,

афырхатцара, ахьыʒрацараҽы шьала идырҳауан. Адгəыр иԥсадгьыли, иабдуцəеи, иашьцəеи рнышəынтрақəа ихьчон, ихгьы рықəитцеит. Адгəыр усгьы дфырхатцоуп, еиҳау ҳамта иҭахʒам!» – иҳəан, днеиԥыртцит.

...«Бамба рахəыцла иʒаху ахьʒ, атцыхəтəаны жəлахыхгахоит, дад!» ҳəа сабду мышкызны схəыҷра амышқəа иргəылеиҳəаз ажəапҟа ажəатынха, абыржəытцəҟьа, иҽыцхҳараʒа, аҽгəылыршəаны слымҳа аҽынтанарҳəит...

Идунеи дықəнагалеижьтеи зхы ззымдырыц, дыҟанатц нышəымзар акы иазмыртəуа ауаԥытəыԥса сеиҭанеизхəыцит...

...Амра анхықəгыламтазы аԥсы дышьтырхит. Акəыба ашта хынтə инықəргыланы, хынтə адгьыл инаҟəырхын, дрыманы рҽынархеит. Аԥсы дрыманы агəашə ианынтытцуаз, сылаԥш нақəшəеит, аибашьра ҟалаанʒа, Адгəыр инапала ашта агəашə ашьаҟа иадичаԥалахьаз аҽееимаа. Схəы – сжьы ԥеибаргылеит. «Зегь акоуп, лахьынтцас ҳазшаз иузихəшьадыз узахчнымсит. Зегь акоуп, угага узахымпеит, Адгəыр. Уԥсата, анарцə ҷьанат тəарҭас-гыларҭас Анцəа ду иуатəеишьааит, уара, Анцəа ауаԥытəыԥса дшаны адунеи дықəзтцаз!» – абри сгəатца инҭысҳəəаан, даҽазныкгьы аҽееимаа сылаԥш иныцызган, сылахьи-сыцьымшьи ааззатəит...

Аԥсыжрахь ҳназгоз амԥаду ҳанылаы ҳнеиуан...

О, уара, мԥамш, мԥа мыжда! Амԥа, амԥа, Анцəа ииныҳəахьоу, егьишəихьоу амԥа!.. Ҳазшаз ухьы шьаргəытца сакəыхшоуп. Абри амԥала, заҟаԥ сашьцəа ркəыба ахы иатцагылахьоузеи. Иацоуп ари амԥала Мизан изқəатып ахь даныргаз. Абри амԥалоуп дызныргаз раԥхьатəи сыҕратша Баталгьы. Ауази амыткəмеи идыртцəыгьахеит абри амԥа ианыԥсалоу ахаҳəқəа. Иац акəымзи абри амԥа Адгəыр итацаагарашəа ананыԥуаз. Иац акəымзи, лаԥшыцəгьеи – ҷаԥшыцəгьеи ԥ-ҟама хəышк ирызрытцымсырц, ахьатə кəасқьа ашəхымс аҽы, ԥыцьа арԥарацəа иани҈арыкшоз. Иацы акəымзи ата ԥ – ҟамак данрытцыргоз. Иац акəымзи, Ирод имшреи итцыхреи, имата Адгəыри, итаца хəыҷи Ан-

цәа еихыимбаарц имцахара мыцәарц, итцыхәтәы ҽеихарц, инасыԥ цыгәтцыхәамхарц, аныҳәаԥхьыʒқәа Толи икәа – имаԓра иантԓарҳәоз. Иац акәымзи, Адгәыр абри адунеи, абри ашьыжь шара, атцх тцәцара, ашьыжьтәи ашәахәа, мрамырхәага, згәы-зыԥсы каршәны, итԓаххаа ицәоу иҽаҳәатәы ћатцага арԝаш, уатцәы ашара-ашамԓаз дынхыԥәгылоз анԥьишьоз! Иацы акәымзи, Адгәыр иҽкаршәны, аразреи, ацқьареи дырхимбаарц, амаалыԥьцәа рымаалыԥь даниашьапкуаз. Иацы акәымзи, идунеи дыԥәнатц гәнаха датцамларц Ҳазшаз данизʒатәуаз!..

О, агәыԓра лашә, агәыԓра еижьага! Зегь зымчу, зегь збартоу, зегь заҳарԓоу! Иҟоума нас абзиаразы, абзиара? Абарԓ сгәыԓреи сгәаћреи рхац еиԥызшьуаз суаз ажәақәа, сгәатца антҳәааха самраʒакәа, сызтцаара атԓакс хәылбыҽхатәи ашәаԥшь неилыбзаа-неилыбзаан, ишызбоз, раԥхьа иналыггаз ахәылпы иатцәа, жәԝан калԓ инкыдлашалан, аххьа шәахәа нытцганы, ижжаʒа хланԓы инԓалеит!... «Ус акәзар, иҟаʒам абзиаразы абзиара!»... абри сгәы инԓысҳәааит.

Еихашәы-еитцашәхьаз анышәынтра агәашә ҳаннадгыла ауп, иԥсеилатцагаз схәыцраԥәа рʒымшын санаалтцыз. Адгәыр имаша ԥћан Мизан ивараҽы.

Адгәыр иԝызцәа ԥшьԝык равтоматԥәа рхианы амаша ахаҽы игылан.

Аамԓа уҳәеитҳәа, иузгәамԓаʒакәа аҽшԥаԥсахуеи. Ацәгьагьы-абзиагьы зегьы шԥазеиԥшу, зылпха ҳаура. Ҳара ҳабацәа рхаан, ацәгьараҽы, амʒырха иԥәгылаз астол, атцәуаԝ данаадгылалак, абԥьар иҟәнызар, атра иаатыхны, астол иныԥәцаны, ихтырпа, ма ихылпарч нақәитцон. Убри ашьԓахь акәын атцәыуаԝ тцәыуара данықәлоз. Ишақьабзыз еиԥш, аԥсы дтцәыуаны данаахынҳәалак акәын, астол днадгыланы, итапанча, мамзаргьы икәтыц кьарахә ааԥәыхны атра иантәеитцоз. «Абԥьар шуҟәну аԥсы уихагыланы дутцәыуар, гәнаҳароуп, аԥсы шәоит» ҳәа ирыпхьаʒон. Аԥсы анышә дамардаанʒа, ааигәа-сигәа ахысрагьы ћалаʒомызт. Абри ацәгьара иадҳәалоу, агәырԝа иахшаз ақьабз, аханатә аа-

хысгьы ҳабдуцәа, урҭ рабдуцәа ҭасхәыраны ирыԥхьаҙон. Убри ақьабз ааицамкҙакәа, абиԥарақәа иахьанҙагьы иааргеит. Аа, уажәы, аибашьраҽы иҭахаз анышә данамардо, аԥсы ихагыланы агәгәаҳәа ихысуеит... Абри макьанагьы изаҟәымҭыц, аха зыԥсы ықәхахьоу ақьабз аасгәаланаршәеит, Адгәыр имаша иахагыланы, забџьарқәа рхианы ахысра зҽазыҟазҭоз иҩызцәа санрыхәаԥш...

...Агәырҩа, ауазыр шахылҭуа еиԥш, ацәгьагьы ацәгьа ахылҭуеит. Агәнаҳа аҙәгьы хара изымгаҙац. Акәыба амаша ианхыԥәдыргылоз аамҭазы, иҟалеит аҙәгьы дыззыԥшымыз даҽеа хҭыс уаҕеимышхарак: Ар иреиуаз хҩык ҳаҷкәынцәа, зхи-зԥаҵеи еилысхьаз ҷкәынак, ишьҭахь инапқәа ҿаҳәаны дрыманы, аԥсыжраҽы агәашә иааҭалеит. Аҷкәынцәа еицыз раԥхьа игылаз Толи имаҳә Лиониа Какачиа иакәын. Иҟалаз закәыз ззеилымкааз, амаша иакәшаны игылаз аџьабацәа, изқәырҵара рзымдыруа, иааилахеит. Иахьа уажәраанҙа забхәа иҽы имцәажәацыз Толи имаҳә Лиониа Кындыҕи Ҭоумышьи рыбжьара, афронт ацәаҳәаҽы ирҵаслымыз Адгәыр маҳагьарыла дызшьыз агыруа днаидгылан, инапқәа злаҿаҳәаз аҷапырхәа ааԥиртлан, имахәар данкны, амаша ихықәгылаз Адгәыр икәыба днахаиргылан ҿааиҵит: «Абар, абри иоуп, уара амаҳагьа, акы ихарамкәа, акы ибарамкәа, ишьа удымкәа, иҵәа удымкәа, иутәымыз, иумаамыз адгьыл аҽы уабацәа рызқәаҭып узҵаз, уара аԥсахҩы, изжәша аҙыхь ахы ыҵнамхыцыз, уаҵәтәи амш агәыҕырҵа, зыԥсҭазаара иалухыз» – иҳәан, иабџьар ныԥхьакны, Адгәыр дызшьыз хынтә амаша дакәихшеит. Убри ашьҭахь, уаҳагьы инапқәа ҿамҳәаҙакәа, днаиаԥижьын, анышәынҵра иахчнысуаз амҩаду ахыҷә аҽы игылаз араҽыс амҵа днаиргылеит. Ауаҕеимышхара зычҳара иалнахыз ажәлар, иҟаларызеишь ҳәа иԥшын. Абри аамҭазы, – «Толи, абар, уҷкәын дызшьыз уаԥхьа дахьгылоу. Ушьоура аамҵа Анцәа уахьигҙеит. Абри иску, ушьа зыблакьаз, Адгәыр дызлеишьыз автомат ауп. Исымх, гәнаҳа зцымло, гәнаҳа зхарамхо, ушьа ҭоумыжьын!» – иҳәан, автомат наган Адгәыр иаб Толи инеииркит Лиониа.

Мацәыс еимҟьарак дгьыли-жәԥани уадышххырахеит… Толи дзыԥәгылаз адгьыл дныԥәҳашҳатәарахеит. Шәымҭак адунеи зегьы ацхахә неихаҟацан, зехьыӈьара аҭынчра аҿахы неиԥәаҭәахеит. Ажәлар гылан еиԥәба-еиԥәыԥсы ишьхнаԥсыланы.

Толи ԥ-мцаԥьоуԥьадк дрыбжьаццышәхон… Даагәылазар ашышкамс иаҕрамԥалацыз, акәтыҵәҟьа рыцҳашьаны ахәда ҳәызбак натҵазымкыцыз, зхы ахәырбгьыц икылхны, зшьапы иапӈшны зшьаҿа еихызгоз ауаԥԥсы, уажәы аԥстазареи ашьеи рлахьынҵа инапы иадыркит…

«Арыцҳара ҟалеит, даҿа рыцҳарак уатҵамлан, ауаԥытәыԥса! Зыԥьанатҭ мԥа ианылаз, аԥсыцқьа итәарҵа зтәарҵахаз уҵкәын агәнаҳа ицумҵан!» – аб хәашабга ицәа дҵазырӡыӡаз Аҳақ ибжьы аагызыгызит.

Мацәыс еимҟьарак иналагӡаны, Толи иҕраҵша иԥьанатҭ мԥа днаныԥшылеит. Игәырԥа игәы иҵеишьит, ишьамх иалаз, ишьамхы иалеишьит… Аамҵацк иналагӡаны, иҿееизигеит, иҿеиқәиҳәалеит… Аҵыхәтәан, иабдуцәа рԥьабзи рҟазшьеи, рыламыси, рхатҵареи дзырхымԥакәа, иԥсымкәаибзамкәа, араҿыс иамҵахаҳәханы игылаз агыруа ҷкәын ихы наиқәикын, абас ҿаиҵит:

«Иуасҳәарызеи, уара, Анцәа дзырҵәуаз, Ан лгәыԥҳәы зырԥшьаз, аԥыстаа ишәиԥхьыӡ ԥьаҳаным зҵыԥнатәыз ахәымга ихшара. Уатҵалеит уара анарцә хыхшьа змам агәнаҳа. Иахьа уара уҵархарала, даҿа гәнаҳак сыҷкәын исызицҵом. Уара усгьы, унарцәгьы-уаарцәгьы ашьаӡагәаӡа угәыҵыршоуп. Унарцәгьы-уаарцәгьы Анцәа ҳазшаз итҵәыцәгьа уқәшәахьеит. Уара узлашьым, ԥсык узлаиаԥымсуа ҳәа Анцәа ҳазшаз егьузынимыжьӡеит. Сыҷкәын уара душьит, аха иабдуцәа рԥьабзи рыламыси уара уеиқәдырхеит… Еиҵасҳәоит: Уара угәнаҳа Адгәыр ицҵаны анышә дысзамадом. Сара Анцәа дысшьауԥуп. Уара ухала аҿешьра Анцәа иугәаирԥхаргьы ҟалоит. Уара уахьыҟазаалак, аԥсуа жәлар рышәиԥхьыӡ уартәарым, уаргыларым. Агәнаҳа

узҭалаз лаҳәа еиқәаҭәаны, ԥхыз цәгьаны, уаазышьҭызгьы уаргьы шәыҭцх иалазааит, шәымш иацзааит.

Аԥсынтәыла иаакәыршаны ан лгәыԥҳәыхш кахьоуп. Адгәыр дыҟам, аха иҳақи идоуҳаи ыҟоуп, ижәлар ыҟоуп, зра-ԥсра зқәым иаԥсуара ыҟоуп...

Уца узыԥсу рахь, уԥсажә уақәиҭуп. Анцәа ишиҭаху умҩасааит!» – иҳәан, ихаршаланы иикыз автомат, ара ашьапы инкыдиргылан, ашьшьыхәа, макьана знышәнап иамарымдацыз иҵкәын имашахь иҽынеихеит...

* * *

«Ааи, аԥси – абзеи рыбжьара агәырҩа насыԥда еихымсыгьуазҭгьы, аҽамырсындозҭгьы аԥсҭазаарагьы зыҟалазомызт. Аха уаҙәк дызшьхьоу иакәзаргьы, ицәа иҭаҙара Анцәа дақәумыршәан!» – иҳәеит, аԥсы гәырҩеи, абза гәырҩеи, инахырҟьаны илаԥшықәнаҭахьаз, зықәра инахахьаз ашла.

«Ишԥазури, ари арыцҳара сымацара сзы иҟамлеит. Гәаґшақә аҙәгьы исзимуит. Жәлары зегьы ирзеиԥшхаз хамышҭыхәхеит. Анцәа аҙәы дысхибаазаргьы, зынҙа сымцахә змырцәаша даҽеаҙәы дысзынижьит. Иашьа имҩа Анцәа ҳазшаз имҩаумтәын. Шанагҙара Анцәа иаҭәашьа. Анцәа ауаҩытәыҩса дызшаз!» – абас Анцәа диашьапкны ихы иҟажон, ихы иргәыґуан Толи, аарла жәаф шыкәса рышәгәашә инҭаххыз иҵкәын аитцбы заҵәы дахьихәаԥшуаз.

«Сцәа иҭамҙара, исыхьыз еицәа Анцәа сақәумыршәан!» – илахьи – иԥьымшьи ааҙатәны, есышьыжь Адгәыр иншьан днахытцны иҽынеихон... Сара исыбаргәузеи, зыҵкәынцәа рыбаҩҷа ахьҭаҙыз рзымдыруа, ҳаґеимшхара, иныбжьахәашазгьы ыҟами!» – ҩаԥхьа игәы дынҭаґызын, иԥсахац еихьымҙа-еиԥымҙо бамба рахәыцк инаԥишьуан. Аха уара иуҳәо Анцәа иуциҳәозар ауп. Толи иахьа уажәраанҙа аԥсы гәырҩа дажуан-даԥсон. Аԥсы гәырҩа ишьамхы итцнахуан, уахи-ҽени даруазыруан. Аха убри-

гьы азмырхакәа, аҵыхәтәантәи игәыҕра гәҕырҭадеитәит иаҳхылаҧшуа. Толи изыӄалеит, дызқәымгәыҕуаз риашашьа змамыз даҽеа рыцхәарк, даҽеа ӄаалак. Аб иҧсы гәырҩа иханаршҭит, лахьынҵас изыхәшьадыз, цәа ҭагҙашьа чҳашьа змамыз абза гәырҩа. Иахьеи-уахеи аҧсра дақәгәыҕуан, аҧсра дазыҧшын акәымзар, абриҵәӄьа илахьынҵахап ҳәа игәы иаанагомызт Толи.

Адгәыр анышә данамарда, исабшахә ацәашьы адыркаанҙа, иашьа иҽахрахәы анҵаха рамраҙакәа, шьжьымҭанк, Адгәыр иншьан ахаҷы икыдгылаз иавтомат аакыдихын, иани-иаби днарыдтәалан, иҧсҭыхгаз абарҭ ажәақәа рҽәаирхеит:

«Сара сҩызцәа зегьы, иҵахаз рашьцәа ршьоура ицахьеит. Адгәыр днасхыӄәцаны, иҧсы цқьа насгәыҵакны ҭоуба зуит. Сашьа ишьа кәапеила истаанҙа, ҧсра ҽенынҙа, Адгәыр иавтомат шкыдсмыргыло ҳәа. Сара ушьҭа сҳәыҷзам… Адгәыр иҽааибыҭаны, ашьыжь еибашьра ҳәа ашҵа данҭыҵыз аахыс, илахьынҵа сазыҧшын. Анцәа иумҳәан, зеиҧшӄамло егьыӄам, дманшәаламхар, сыҧсы аиуа ҭанаҵы сашьа ишьа шызуа ҳәа, ҩаҧхьа гәаныла ҭоуба зыухьан. Ииаит уи аамҭа еиӄәаҵәа. Зыхьымҙги зыламыси изахымҧаз, сҩызцәа аҷкәынцәа рабџьар шьҭырххьеит. Уаҵәыҵәӄьа саргьы Адгәыр ишьамҩа санылоит. Сан зегьы збоит, зегьы шәеилыскаауеит. Саҭабымҵан, Адгәыр ишьа сзахымпеит!» – иашьа иавтомат шикыз, ашьшьыхәа дындәылҵит Мазлоу.

Ҩынтә ҧсра захьҙыз, Мазлоу иани-иаби, гәшәа-гәыҙбак, ҧсеиқәырхага жәакгьы раҳәаха реимраҙеит. Ан дануп, аб дабуп… Абриаӄара, ӄат еиқәаҵәа, ҷьамыҕәацәгьа зцәа иҵазыҕзахьаз, ргәы иҵамкәа, рхы иҵамкәа, Мазлоу инаргәыдиҵаз ажәа ҭӄьара, хыҭӄьарахан, рхы-ргәы еиланаҧсеит. Рыла ишабоз, аҵыхәтәантәи ргәыгырҵа, ацәацәашь еиҧш, инарымпыҵакьаҭеит…

«Иӄаҳҵарызеи, иҳалшагәышьозеи, ус лахьынҵас Анцәа иҳаҭәеишьахьазар акәхап. «Аҵәы иахаиз, аҵәы

дахаԥсуеит!» Иани-иаби рдоуҳа мчрак рымазар, иԝны ичамԝахә ҟалап!». – рҳәан, ҳаҕоу иҽешеикәикша рҽааиқәркшәа руит. Аха аҵыхәтәантәи рыҷкәын заҵәы ибзагәырԝа ҭыԥ-ҭышә рнамҵеит. . .

Изықәшәаз арыцҳара, аиҵарыцҳара злымҳа аҟынӡа инаргаз, зыԝны инханы иҟаз абыргцәа еишәара-еиҵараха, иашьцәеи ианшьцәеи ахәылбыҽеха Толи иԝны иааит.

«Дад, Мазлоу, иацоуп уашьа заҵәы лаҕырӡыла данынаскьаагаз. Уани-уаби рыҵәԝан шьап, рымцахә змырцәаша ҳәа гәаҕырҵахлаҳәас уара аӡәзаҵәык уоуп ирымоу. Уара аӡәзаҵәык уоуп уани-уаби ԥсеиқәырхагас, мцахә мырцәагас ирзынхаз. Аҕа игәырпса уқәумыршәан, дад дукәыхшоуп. Зыпсадгьыли зыжәлари, здаракәааци рзы Аԥьынԥьтәылатәи еибашьра ду аан, иԥсны ибзахахьаз изныкымкәа зыԥсырӡы ааԝхьаз уабду Ирод адамра хыла доумырсын. Уашьа Адгәыр иԥсы гәырԝа иацумҵан. Уԥсадгьыл аҳақ азы уашьцәа зхы ақәызҵаз анарцә рыбаԝ рныӡбаӡом. Уара уабиԥара, Уԥсадгьыл ашьа ҳақла иршәахьеит. Уара уашьа ишьаура Ҳазшаз иараӡа. Адгәыр ишьоуцәа роуп, иқәлацәа иахьа аҕа иҽагыланы еибашьуа. Уара Мазлоу, дад, иужәша аӡыхь ахы ыҵнамхӡац. Уабиԥара хьмыӡԍи ҽԥныҳәеи рымаӡам!» – рҳәан, дызҵахыз, дызхыхьыз, дызгәыхьыз зегьы, ала гәыбзыҕ аҳәҳәаҳәа изырҵәуоз ауаз, икәа-имаҕра инҵарҳәеит.

Аҵыхәтәан Мазлоу ажәак иԥсы инахмырзааӡакәа, дԝагылан, ашьшьыҳәа иҽынеихеит . . .

...Адырԝаҽены, Адгәыр данындәылҵыз аамҵа инақәыршәаны, ашарккамҵазы, Мазлоу иԝызцәа дрыццеит еибашьра...

...«Умԥсыр, арахь, агәырԝа уцрымӡаар, улахьынҵеи, угагеи узырхымԥар, ухала ухы узымшар, иузынхаз,уаԥьал заҵәык ауп. Иахьеи-уахеи уаԥьал уазыԥшызар ауп!» – абас дхәыцуа ихала дцәажәон Толи ихы даназынхалак. Есыхәылбыҽеха амра зҵаԥхоз иҷкәын инышәынҵраҽы дааиуан. Даанаԥш-ааԥшуан. Ихала дшыҟаз агәра анигалак, игәы

рҭынчны, Адгәыр ихаҷы днатәаны, ибжьы ныҵамкцәакәа, иацәажәара далагон: – «Адгәыр уаб дукәыхшоуп, уашьа заҵәы ихы уқәимҵар иуам, умбои! Ари абжьарак ҭынха – ҭынҵы ҳәа аҳәыр дҳамазар, дынҭарԥшҳаны зегьы илабжьеит.

...«Мазлоу, баба, анарцә уашьа изқәаҭыԥ ҭынчхом. Абза дзыргәаҟыз аԥсгьы даргәаҟуеит. Уани-уаби рыцхашьа, рҳәеит. «Акы ахьырҳәо, акы ыҟоуп» – рҳәеит. Аха аҳәгьы дааизыбзиамхаҳакәа, ушьҭра дхылеит. Дад, Мазлоу уихылаԥш, Адгәыр. Уԥсыцқьа амчи алыԥхеи ицҵа. Умшра ицҵа, уҵыхра ицҵа! Шәабду имцахара шәмырцәан, уара, абааԥс!» – изгәамҭаҳакәа илабжышқәа рҿанаакәырҳәалалак, аҭхарцәҳәа, дызҳәынҷахьаз аԥсы гәырҩеи, абза гәырҩеи, «рыԥхыҳ» цәгьа даалҵуан. Днаԥшы-ааԥшуан. Адгәыри иареи рыда, ааигәа-сигәа аҳәгьы дшыҟамыз агәра анигалак, ҩаԥхьа игәы рҭынчны, иуаз иҷкәын иаҳәара далагон. Абас мацара, аҵәы дахалон, аҵәы дахыҵуан, амра хәылԥ шәаԥшь ааныжьны алашьцара иааимнахаанҳа.

Уахакгьы игәы иҟажеит, ҳаҕахәы игәы шиҟажара. Игәахы иацраз Мазлоу ибза гәырҩа зегьы, иаԥхьа дгылазшәаҵәҟьа, Адгәыр имаҟахы неиқәҳәаланы иашьа инапы данитҵеит. Нас иԥсы ахац аарла инаԥшьны дҩагылан, Адгәыр ихаҷы икнаҳаз алашара аиркит. Напык азна мацқьа – шьацқьа аҳаскьын иаҵәа ааиԥын, игәырԥшаагаз, игәыжьжьагаз ажәа «хьанҭақәак» нацҵаны, Адгәыр игәы иныкәиԥсан, жәҩан калҭ иналыггахьаз хәылԥы еҵәа илаԥш иныҵакны, илахьи – иҧьымшь ааиҳатәын, агәашә дынҭытҵит...

* * *

Агәнаҳаи ашәиԥхьыҳи уцымзар, Анцәа зылԥха ҳаура ихьы лаԥшы уҵигар, урыцхаишьар, насыԥк умихзаргьы, зынҳа умацареитәуам, ҿа насыԥ ҷыцк уатәеишьоит. Акьаҭара иаҷу уабдуцәа рхәышҭаара мца еиҭанеицралоит. Ҩаԥхьа акәастхара мца аҽеикәанарҳәуеит, аҽеикәнаршоит. Аԥсыҳы зҭаргалаз, ауази амыткәмеи зҭарҳәаз уашҭа-

угәара, ԝаԥхьа аччабжьи ашәаҳәабжьи рцәашьы иатҵәа нҵалашоит. Зегь зымчу дузыхашар, ашәгәи-аԥсгәи рыбжьара, аҟәарашра алаҙра иаҷу улахьынҵа аԥсы ахаиҵәҳәоит. Аԥсра иацәынхаз уаҙәк дышәԝыкитәуеит. Аразра ахьыҟоу, ацқьара ахьыҟоу, Анцәагьы дыҟоуп, анасыԥгьы ыҟоуп, амшрагьы ыҟоуп, атҳрагьы ыҟоуп… Хымз заҵәык роуп Адгәыр иԥҳәыс хәыҷи иареи абзиабаха анраҙаз…

Хымз роуп иԥҳәыс хәыҷы дахьлыдхалаз,
Хымз роуп рыбзиабара иамаз ҷҳәарас.
Хымз лхыҵуан ахшара лцәа далан,
Уи ла лыда аҙәгьы издырҙомызт зынҙас.
Амшқәа аҙхытҵреиԥш имԝасуан,
Аԥси – абзеи рыбжьара ихьшәашәон агәырԝа.
Ԥсҭазарак ҭахеит, аха ԥсҭазарак еиҭасуан,
Ашәҭ аҭыԥан, ашәҭ нԝытҳахеит дырԝагь.

Аҳәҳәабжь ахьгаз,
Гәыргьа бжьык ҭыԝит ашҭа,
Иқьаԥҭахаз аб игәы ԝаԥхьа илашеит.
Аԥҟаԝҳәа ахысбжьы геит ашамҭаз,
Зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз дихылҵит аҵеи.

Анцәа аҙәы димихын, ицымхәра дииҭеит,
Аб ихәышҭаара амца еиқәылеит ԝаԥхьа.
Имаҟа нкаршәны, Анцәа иахь ҷеиҭеит,
Ҳазшаз еицеимкырц абду иҳәахьа.

Аешьара еизеит, асаби дырныҳәарц,
Хьҙы мшык ихьҙырҵарц, хьҙы рацәа рҳәеит.
Иаб идоуҳа дахьчарц, инасыԥ имеижьарц,
Иԥсадгьыл дақәиҭзарц ладеи – ԝадеи.

…Деишәара – еиҵараха Ан дахьгылаз,
Лшәеиқәаҵәа лхьыҙсо, ҷаалҭит абас:

– Сҭашәаымҭан, шәҟы ахьпысҽуа сышәпылан,
Ишәасҳәарц сҭахуп ҭыхәтәажәак,
Ҭыхәтәажәак Адгәыр иҵынхаз.-

Итәаз налызхьаԥшит, рыччаԥшь нарҧыкәбан,
Иҟалаз ззымдрыз, зегь ҭынчрак иаҳеит,
– Иан еикәацәа,
Шьыжь еибашьра дандәыкәлоз,
Иԥшәма хәыч лышҟа абасгьы неиҳәеит:
«Сгәы ҭрысны акәзам изысҳәо, ибдыруаз,
Зеиԥш ҟамло егьыҟам, зегь разҟуп.
Сзыхнымҳәыр алшоит,
Ҽаказы суазыруам.
Ҭцеик диуазар, сыхьз ихьзырҭар сҭахуп!» -

Иԥшәма хәычы абас налаҳәаны,
Иабџьар аашьҭыхны, дындәылҭит аҽены. . .
Иахьанза илмырзаз лгәы иҵаҭәахны,
Ԥсра ҽенынза ҳәа илыман иҭәахны. –

Аҭаца лҧахәы анхәа еиҵалҳәеит,
Зегь ргәы инҭағызит, иныҵак рыбжьы,
Ашьшьыҳәа дындәылҭит ан неиҵамҳәа,
Аҽены Адгәыр ихьзырҭеит Адгәыр ихәычы!

. . . Стәоуп сымала,
Сгәы аҭра иҵагылом акыҳәагь
«Сан сааигәа быҟоума?» - ибжьы наиргеит.
Еишьылза иԥсыцқьа ниасуеит ашьшьыҳәа,
Схаҧы икыдуп
Иԥстаҵагоу, иԥстыхгоу Адгәыр ипатреҭ!

* * *

Ааи, хымыз заҵәык роуп Адгәыри инасыԥи иареи абзиабаха анраҙаз. Аха Анцәа илыԥха зхьыршоу абзиа-

бара цқьатцәҟьа ҽҳәара амаҙам. Аарла жәибжь шықәса лхытцуан Жана, мшы ссирк, мшы лашак аҿены раԥхьатәи рымцахә анеиҽаркыз. Дгьыли-жәԝани рыбжьара, аҳақи адоуҳаи ыҟазар, аразреи, ацқьареи, ақәыԥшреи мчра рымазар, амаалықь ԝ- шаеҵәак рынасыԥ еицеимкыр акәымзи, рыгәнаҳа датцамлар акәымзи!.. Ҽтамҙарыла Анцәа сумырцәажәан. Ари зегьы агәырԝа иахылтцыз, ауаԝы изымычҳаз, изымтцәахыз, игәы изтамшьыз уазуп.

Абри алахьынтца амԝа ԥзыртлаз, зегьы зхысҳәаауа, Толи дыззыԥшымыз даҿа рыцҳарак иҟалаз ауп.

Адгәыр ишықәс цәымза адыркхьан, еишәа шьтыррхьан. Анцәа имчала, атеи дани инаркны, хәыҷы-хәыҷла ани-аби ргәырԝа сындахо иалагеит. Адгәыр иҷкәын Адгәыр, иандуи иабдуи иани рзыҳәан, дыпсеиқәырхагахеит. Рматә хәыҷы, ргәырԝеи ргәаҟреи ихырго иалагеит. Толи уаҵәтәи амш азы, иабиԥара рлахьынтцазы, згәы шкаҳара икаҳахьаз, уажәы игәыгра аԥсацарта хәыҷык нцәытцыҷҷо иалагеит!

«Анцәа ида гәыгырта дсымаҙам. Адгәыр имцахә змырцәаша амата Анцәа дсатәеишьеит. Убригьы Ҳазшаз сибеит, срыцҳаишьеит, ихьы шәахәа сакәыхшоуп. Анцәа дышсымаз агәра згеит. Анцәа ду аринахысгьы сеицоумкын. Улыԥха- угәыԥха ҳатәашьа. Ари нахысгьы, исыхшазгьы сар-гьы хьмыҙг Анцәа иҳақәумтцан. Стцакыра рыцәгьара уаҳа Анцәа исумырбан. Аға итцәыцәгьа Анцәа иҳақәумыршәан. Сымцахә змырцәаша сытцәԝан шьапы дгылазаргьы, убригьы дымшхааит, дытцххааит. Аҙәк даҙәыкызтәыз, дышәԝыкитәааит! . .

«Мазлоу, баба, уаргьы Анцәа иузиҳәахьоу уақәшәап. Анцәа иҳәозар, уԝны учамԝахә ҟалап. Уашьа дсымыз-хыз, уара усхибаарым. Ганкахьала сгәы тоушьзаргьы, даҿа ганкахьала, уабдуцәа ртәышьтра еицоумкит. Сгәы уладуп. Уашьа ишьа тоумыжьит. Анцәа ахымԝас уаҷеимкааит. «Зыпсадгьыл зхы ақәызтцаз, иԥсата цәашьы иатцәахоит.» – рҳәон, иахьа шәыпсадгьыл азы шәнышәнап азы, уашьа-гьы-уаргьы зышьта шәхылаз, зымԝа шәанылаз шәабдуцәа!»

– абас дхәыцуан, абас игәы ижьжьон Толи имаҭа хәыҷы дахьихәаԥшуаз. Аха «Анасыԥи ацәгьеи рҽырҙом!» – шырҳәо еиԥш, Толи иааизцәыҭцыԥхаз игәыгреи игәыргьареи ршәахәац ѡаԥхьа нарха амоуит. Иҟалаз уи ауп, иара Толи ихаҭа иҷкәын иԥсыгәырѡа, иара изыҳәан ишымцабзхаз еиԥш, зынасыԥ аналагәыргьаха змаҙаз Жана лҭаацәагьы, рыҙгаб ллахьынҵеи лынасыԥи, дара рзыҳәан ихаҳәараҳатәхеит. Урҭгьы иаалырҟьаны ѡ-бзагәырѡак ирыбжьахеит. Аѡыжәлантәык, аѡ-ҭаацәарак дала-шьала реилахәра, реиуара, реиҭынхара, реибабара, реибаҳара Анцәа шанагҙара аимҵеит...

Аԥсыуа ламысла, аԥсыуа қьабзла, рыҙгаб лани-лаби иахьынҙахәҵаз, дызланагалаз ҳаҵыр рыкәырҵеит. Еицырзеиԥшыз агәаҟра-агәырѡа рыцеиѡыршеит. Амқанбақәа рԥьабара иалатәеит иалагылеит, иршәит, ирԥьабеит. Аханатә аахыс ишаԥу еиԥш, аҙгаб лани-лаби рахь лырхынҳәра, ишысҳәахьоу еиԥш, кьабзла, аԥсыуала аамҵа шааихьазгьы, абри, Жана лани-лаби Толи иҽы ацәыргара рзыгәаҕьуамызт. Адгәыр иан дырзышьҭыхуамызт.

Абас ѡ-мцак ирыбжьахәаҽуан Жана лани-лаби. Аҙгаб лани лаби иҟаларын абри аус иахымыццакыргьы, иҟаларын, иҵегь аамҵа инахар рҵахызаргьы. Агәырѡа рыцҳагьы, маҷк иадамзаргьы ихьшәашәарын. Аԥси-абзеи рыбжьара ԥша шәышәык бжьасрын. Аха инаԥшуа рҽы узкуамызт:

«Анаԥьалбеит, ауаѡы имыхьыц рмыхьит. Ахырҟьацәарагьы Анцәа иҵасхәым. Аҙгаб макьана лцыхаҙыхь ахы ыҵнамхыц. Иахьынҙахәҵаз лааҙара-лыхьчара ишақәнагоз лхы мѡаԥылгеит. Лыԥшәма иԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит, ахаҵараҽы хаҵала дҵахеит. Ушьҭа аҙгаб лҭаацәа налышьҭаҵааргьы цәгьамызт. Лани-лаби ҟәышқәак ракәын, дара ирыхәҵаз ҟарҵандаз!» – рҳәозар акәхарын.

Жана лҭаацәа ргәы иҵаркыз аус аҵыхәала, знымзарзны имашәырынгьы лыԥхыҙгьы иаламшәацызт. Лхахьгьы имааицызт, аагашьагьы лымамызт. Ҏыц аныҟәара иалагаз Адгәыр хәыҷы, аҭаацәа зегьы рзы иԥсеиқәырхагахаз

мшызҳа изҳауан. Жана лхәыҷы лыԥшәма ицәа ихылбааауан. Кьаҭара еихсыгра зқәымыз, егьызхымҵыз лыԥшәма игәырѡеи игәхьаагареи, гәаҕырҭазаҵәыс рмаҭа хәыҷы рылахь данитҵан, рынасыԥдара рҿанрааланы, ргәыгра рытҵабарамтәыкәа, иахьатәи амш иаԥырҵуан, уаҵәтәи амш иаԥылон…

Амш шьыбжьхытҵырҭазы, шьыбжьышьҭахьк, ҵангьымцынгьы имѡахымҵуаз, зыцәгьеи зыбзиеи ззеиԥшыз ѡыцьа ахацәа, ԥҳәыск дрыцны, Толи иашҭа иааҭалеит. Аҿены сабшан. Анышәынҭра аҟынтәи иааин, аҭаацәа зегь аѡны иҟан. Толи иԥшәма пҳәыс Нонеи иареи ндәылҵын, изқәырҵара рзымдыруа, ршьамхқәа рытҵаҟәало, инарԥылан, рацәак ирыламҳәаҵацәакәа, ушԥаҟоусышԥаҟоуҳәаҵәҟьа неибымҳәаҙакәа, аѡныҟа иаарган, аѡн ду инхаргалеит. Макьанагьы зышьҭыхра рзымгәыгьыцыз Адгәыр иншьан неиԥхьышьшьааны, уаҳагьы ажәак мҳәаҙакәа, иаақәыԥсычҳан, иҙыхь-ԥсыхьха, ацәаҙыҙ зыхьшы, ацәацәашь зықәгылаз аншьан аԥхьа игылаз астол ааигәа инатәеит. Акыраамҭа ианҷымҭрахаҙа, Толи иааимхацәгьахан:

– Иҟоузеи, цәгьара ҵыхәома, Зыкәыр, ухаҵкысцеит шәымѡахызгаз? Сҵаашьагьы маншәаламхазар ҟалап, аха ҳаазқәылаз ҳагагагьы ҳацәшәо ҳалагагәышьеит. Уаа гәарҭак ахы иаҷаԥсоуп иудыруазеи…

– Толи, ухҳьзгеит, иахьа убри аѡыза хазаамҭак, аамҭа лашәык, аамҭа гәыԥҵәагак лахьынҵас иҳаҭәашьахеит, аԥси-абзеи рыԥсы еиԥызшьуа аҟәыға хатәрақәа ирҳәо рҷамшәо аҟынҙа, аамҭа иаргаҙеит. Абри зхысҳәааз, ушҟа ҳаиҭамѡахызгаз, цәгьара ҵыхәагәышьоуп, Толи, сукәыхшоуп. Уара ацәгьагьы убахьеит, абзиагьы урҷеихьеит. Аԥсы гәырѡагьы, абза гәырѡагьы уцәа иҵоугҙахьеит. Угәы иҵоумшьыцгьы егьыҟаҙам, иумычҳацгьы егьыҟаҙам. Иубахьоу ацәгьара аҵыхәтәа ибзиараханы, Адгәыр ишьамѡа ианылаз уҧкәын аитҵбы Мазлоу Анцәа ицитҵааит. Ашәақь алыԥха ҳазшаз иаѡимгааит. Уара иузымдыруа сара

иуасҳәагәышьозеи, Толи, уххьзгеит. Аҧсуареи, аламыси, ақьабзи реиқәҳәаларҭеи, рҧыртларҭеи рҧаимбарцәа ршьа иалҵыз уоуп. Иахьа абра цәгьара аҵыхәала уашҭа иҭалазгьы, ҳуцәтәымуааҙам, зыцәгьеи – зыбзиеи еилахәу ҳауп.

Уара уҷкәын Адгәыр, ҳара иуацәа ҳазхара ибаха, иаҳаха ҳамраҙакәа, цқьа идунеи ақәыҧшыха имаҙакәа, иҧсҭазаара далҵит. Иҧсадгьылаз иабиҧара аханатә аахысгьы ишраҭәаз еиҧш, ахьыҙрацараҽы хатцала дҭахеит. Уи ихьҙи-ижәлеи ахаангьы ҙра-ҧсра ақәлаҙом. Аха алахьынҵа, лахьынҵоуп. Аҧсҭазаара ҧсҭазаароуп. Ани-аби рзы жәымҭацәгьароуп, абри аҩыза агәырҩа – аиҭагәырҩа жәабжь, шәлымҳа аҟынҙа анагарагьы гәыгьылацәуп. Сажәа сагәылахацәеит. Сызааиуа, Толи Нонеи сшәыкәыхшоуп, шәҭаца ллахьынҵа ауп. Жана, ишаҳҳәахьоу еиҧш, уажәакәын данҩыҵхахаз, хазыс-ҧсазыс ҳәа, лыҧшәма Адгәыри лареи рымцахә анеиҽаркыз. Ҳақла, иҽиар акәын, ирызҳар акәын, еибааҙар, еибахьчар акәын, аха иамугәышьеит. Уашьҭа ларгьы лхы лзымражәуазар акәхап. Шәара шәҭаца шәыла аныхтыз ижәбаз, шәгәыргьареи шәгәыгреи «хоп» рҳәаанҙа ҳәа издышәалаз, ҧсра ҽенынҙа ҳәа абри аҩнаҭаҽы лаанхара, шәаргьы шәхаҽы ишәзаамгозар акәхап...

Ҳара ҳаазышьҭыз, Жана лани лаби, абри арыцҳара аҵыхәала, шәара адырра шәыртаанҙа, иршәит-ирҧьабеит. Ԛ-ҧсрак рышә ҙанҙ рышәнатцеит. Аха аҧсыуа ламыскла, аҧсыуа ҟазшьала, аҧсыуа кьабзла, уаҳа даҽеа мҩак рзымҧшааит. Рыҙгаб даҽеакала, уаҵәтәи ллахьынҵа аҙбара рылымшеит. Абри Жана лани лаби ишәзаарыцҳаз рыҧсырҙы ажәоуп, Толи ухаҵкысцеит, – иҳәан, Зыкәыр иҵыхәтәы ажәа неиқәиҳәалеит.

— Зыкәыр, уххь згеит! Ари сара сзы аҧсра-аиҭаҧсра, иахьа акәымзаргьы уаҵәы саргьы сазыҧшын. Ҧсыуа жәлантәык аҽы иҟамлац, сара сҽгьы ишзыҟамлоз здыруан. Сара, дад, иахьа уажәраанҙа сыҧсы ҭан. Сгәыгра,

шкьаҭара имкьаҭазацызт, сгәыҕра зегь акоуп исыцын. Иахьоуп, абыржәоуп, сара сшыԥсра саныԥсыҵәҟьаз. Иахьоуп Жана лхәыҷи-лареи злакым, ҩ-ԥсрак ансыхьыз. Аха ҳара ҳҩы-жәлантәык ҳаидызкылаз алахьынҵа, ҳаиуара, ҳаиҭынхара, ҳаԥсра ҳабзара, ҳацәгьа-ҳабзиа, аринахысгьы еицакра заҟәлазом. Ари аханатә аахыс иаԥу қьабзуп, ламысуп, гәбылроуп, шьоуп, доуп. Ҳара дҳабжьагылоуп, ҳҩыжәлантәык ҳшьа иалҵыз, Адгәыр имцахә змырцәаша ҳәа гәыҕырҭа заҵәыс сызхәаԥшуа смаҭа хәыҷы. Абжьарак, Жана уаҵәтәи ллахьынҵа азбараҷы сара сымчыдоуп, снасыԥдоуп, срыцхәуп. Сара зныкгьы сбылхьан, уажәы ҩынтә сеиҭаблит. Ишԥазури, дад, ус лахьынҵас Анцәа исзиҳәахьазар акәхарын. Сара сҭаца дахьыҟазаалак, исгәыҵшәаз исхыбаахаз сыҷкәын иеиԥшҵәҟьа сылзыразын, ԥсра ҽынызагьы сылзыразуп. Хазыс-ԥсазыс ҳәа дахьымҩахыҵыз лыҩны дыҟоуп, лхәыҷы дыҟоуп. Абжьарак, лара ишылҭаху ллахьынҵа лара илызбааит. Ҳара лара наҟ-наҟтәи лразҟи, лынасыԥи, лыманшәалареи рзы ҳцәа ҳазагоуп, Анцәа ҳиашьапклоит. Ҳаҟанаҵы ҳагьлауп, ҳагьлабуп. Абри ауп, Зыкәыр, ухаҵкы сцеит, уасиаҭҵас сыԥсы инахырзаны иуасҳәо. Суасиаҭ ажәа Жана лани лаби рҟынҙа исызноугап ҳәа сгәыҕуеит, уаргьы утәымуаҩым, – иҳәан, Толи ҳаҕоу иичҳара чҳаны иҽынеиқәикит.

Абри зегьы заҳауаз, абри зегьы збоз Адгәыр иан, деихаԥсы-еиҵаԥсы, амақьа ашәыра-лшәыраханы, иныҵакны, иныҵакҙаны луаз мыткәма ҳәо, лнапқәа лгәыҵаԥсаны абарҵаҷы длеи-ҩеиуан.

…Жана, лара лҵыхәала имҩахыҵыз лҵынхацәа рҷала, лани-лаби абас рзылыцхаит:

«Сзыққашәаз, сақәшәеит, ижәбо ауп. Уашьҭа схәыҷы дсааҙар сҭахуп, сынасыԥ шәахымыццакын!…»

Ацхаражәҳәацәа, Жана лани-лаби иаарышьтыз, ирбазираҳаз рыҵамкыкәа зегьы рлымҳа аҟынҙа инаргеит. Рыҙгаб лынасыԥ, ҩаԥхьа раԥхьатәи амш еиқәаҵәақәа реиԥшҵәҟьа ихьааргеит, игәырҩаргеит. Иқәырҵеит-иқәырхит, аха рыҙгаб

ллахьынҵа аҵыхәала, уаҳа Толи иашҵа ҭынха-ҭынҵык ишьапы ҭеимыргылеит.

Жана лани-лаби рыʒɡаб лгәырԥа рзыхьанҵахазаргьы, ганкахьала ргәы дырҵынчит. «Инаԥшуа ирҳәозеи» ҳәа, мша-мыхәла измырҵынчуаз агәыҵҳа дырсындеит. Аԥсык иадамзаргьы ргәырԥа еиқәыркит. Гәынамʒарак, гәыхьшәашәарак, гәынҷыхьак аԥ-ҭаацәарак ирыбжьамлеит. Раԥхьатәи амш лашақәа рзы еиԥшҵәҟьа, гәыкала, ламысла, патула, ҳаҭырқәҵарала еиҷцаауан, еиҷцаауеит иахьа-уажәраанʒагьы.

* * *

Ишшара ианаашоз Мазлоу иԥызцәагьы иаргьы, Адгәыр дахьҭахаз Ҭоумышь «Абылра ахәы» ҳәа иахьашьҭоу ихалеит. Шьамхышәара иҟәымыɡҳа асы ԥамгылах шьҭан. Ҳаԥқәынцәа рҷагылан нырцә-аарцә, уааԥсыралеи ԥьаԥҳанылеи хара- ԥьара еиҟарамыз раɡацәа…

Аʒынтәи ашәалҟьамра аҷеаҵәаххьан, абыржә сызлацәажәо ахҵыс уаɡеимшхара аныҟалаз. Ҳаԥқәынцәа рыҷешаны, рҷеырхианы, асыршәы илаԥсан. Ирдыруан, аилашәшәымҭазы аɡацәа ажәылара рыҷешазыҟарҵоз. Ҳара ҳаԥқәынцәа ахьтәаз ахырɡәɡәарҵеи, ҳаɡацәа ахьтәази шьахәа-шьаҷа рыбжьамызт. Абри «Гьергьиаа рхәы ԥшʒа» ҳәа изышьҭаз ахәызқәа анаʒараҷы игылан, ԥшьабиԥарак ирыԥәлаз Гьергьиа Еликәа иабду ижәытә кәасҟьа. Аɡа дызхыз абри аԥны аҟынтәи акәын равтоматԥәа ҷааихак ахьыҟарымҵоз. Абри аԥны акәын аɡацәа хырɡәɡәарҵас ирымаз. Аԥны ахьɡылаз иаакәыршаны чаитран, каршәран. Ус аламала аԥны акәшара, аҭарцәра уадаԥын. Даҷеа аамҭанык еиԥшымкәа аҭагылазаашьа шәарҭахеит. Есиныҟарҵалакгьы, ҳаԥқәынцәа аԥны уеизгьы-уеизгьы иҭадырцәыр акәын. Аԥны ҭамырцәыкәа, ԥхьаҟа аҭакжәылара ҳаԥқәынцәа ирылшомызт. Абри аԥыза агәаҟреи ашәарҭареи рыхҭа ианаатагыла, уаҳа даҷеа мԥак шыҟамыз агәра зɡаз, аханатә аахыс зԥызцәа ирылагыланы еиба-

шьуаз Гьергьиа Еликәа иҧкәын Ҷыҧын Гьергьиа иаб иԥны, иара Ҷыҧын дахьиз, аҳәгьы дааимазҭааҳакәа ԥ- граната ртҟәацгақәак агәыдиҭеит. Уиакәхеит. Ашәышықәсақәа рыцәгьеи рыбзиеи, ргәыргьеи, ргәаҟреи рышаҳаҭ, абиԥарақәа рыԥн ду, рыԥны мыш, рыԥны еиҭых амца қьоуқьад нахыҭәеит.

Мацәыс еимҟьарак иналагҳаны, Ҷыҧын амцабз иналибаан иблақәа иаарыхгылеит иқәыԥшра иақәлаз хҭыск: Ааԥынра хыш-хыҭәааны аԥсабара сы-шәыбла ианаԥычаз, шьыбжьышьҭахьк, амра ахьашымҭазы, Еликәа иҧкәынцәа Паҷулиагьы Ҷыҧынгьы дрыԥхьан инеигеит. Уаҳа, заа ажәак рамҳәаҳакәа, раԥхьа днагылан, аԥн ду ашьҭахь, еихашьшьы – еиҭашьшьы игылаз хабиԥарак инеимданы еиҭарҵа – еихарҳаз абаҳча иныҵалеит. Заа игәеиҭахьаз, иишәахьаз-иизахьаз, заа аишьцәа раб – хәҭаақәа рыбжьара, аҵәы наирсын, абас ҿааиҭит:

«Сара уашьҭа сықәра акыр исыраԥсахьеит. Иахьа уажәраанҳа, абыржәы ишәасҳәарц иҵҭаху иасаҟала жәаны, шәара егьшәасымҳәацызт. Иахьа Анцәа исгәаирԥхеит, абри иахьанҳа шәара шәзы, шә-чықьмаԥьак ирҭатҵәахыз сымаҳа, уаҳа ишәыҵамкыкәа, шәлымҳаҷы иназгарц. Амшреи, аманшәалареи Анцәа иациҵааит!

Абра сахьгылоу, аҵәыш ахьарсу инаркны, аргьарахь, аанда аҟынҳа, Паҷулиа, уабхәҭаа ауп ҳәа ухьҙ асырҳәеит, уахажәааит. Егьырахь, аҵәы ахьарсу аԥадатәи аган ақәыԥсҳа ахьгылоу аҟынҳа, уара уабхәҭаа ауп, Ҷыҧын, дад! Шәыкәгьацааит аишьцәа Паҷулиагьы Ҷыҧынгьы. Шәабдуцәа хьымҙг рыкәзар аҳа шәаргьы хьымҙг Анцәа ишәыкәимҵааит!» – абыржәыҵәкьа акәушәа, Ҷыҧын иаб Еликәа ибжьы ааикәшаҟьеит...

Ибылуан, ахаан, гәнаҳаи рыцҳареи рышәиԥхьыҙ зашҭа иҭарымҳәацыз, аԥаембарцәа рыԥны. Ибылуан Ҷыҧын раԥхаҳа икьаасбжьы ахьгаз, раԥхьа игараҟәҟәакәа нкаԥсаны, раԥхьатәи ишьаҷа ахьеихигаз, дахькаҳаз, дахьгылаз, дахьҵәуаз, дахьыччаз аԥн ду ашҭа ԥшҳа, ашҭа разы. Иаб

иԝны иблит Ҷыҷын, аха иаанхеит иабдуцәа рҳақ. Аԝны абылрала Ҷыҷын еиқәирхеит Ҭоумышь ақыҭа. Ипыххаажьыххаа ишьҭеиҵеит, аԝны хырҕәҕәарҭас, ԥсеиқәырхагас измаз аҕацәа. Иаанхаз агырқәа рҳәаҭҳақәа кажьны: «Қьимехәар, қьимехәар!» ҳәа ихәааua ахшьыра ҏеарҭеит, забацәа ргәы рыманы идәықәлаз, зан лгәы ргәыҵакны ибналаз Кындыҕнтәи қәылара иааз, зшьа збар иҵәуоз агырқәа шәыргәындақәа. Ашәарҭа ҕәҕәа иҵагылаз Гьергьиаа рхәы ԥшʒақәа еиқәырханы, маћҿаҳәара асыршәы ԥны, раҕацәа ршьаркәасҵа ихыланы, ԥхьаћа идәықәлеит, згәыҕра зҵабарамхаз, згәы еицамкыз ҳаҷкәынҵәа... Адгәыр ишьа кәапеила иртеит Мазлоу дназлаз Адгәыр иԝызцәа... абри зегьы ибон, абри зегьы иаҳауан, раԥхьаʒа акәны, ашьаћ-ʒћы иналагылаз Мазлоу.

Мазлоу еибашьраҳәа иԝны данындәылҵыз инаркны, ԝымыз инамыцхәны иҵит. Аибашьра иааирала ахи-аҵыхәеи еиқәҳәалахеит. Ҳаҷкәынцәа еиқәдырхеит ан лгәыԥҳәыхш зкәыршаз, аиашеи аҳақи аԥеимбар дызхылаԥшуаз Анцәа идгьыл.

Ићоуп аразра, ићоуп ацқьара, ићоуп ауаԝытәыԝса даниуаз ициз, ицыԥсуа адоуҳа. Анцәа ауаԝытәыԝса ицишеит аԥьали алахьыҵеи. Адунеи анықәыԥшыха змаʒакәа ииасыз асаби изыҳәан «дкьаҭеит» рҳәоит. Дыԥсит ажәа ҏеадыршәʒом, избанзар, илацәа аныхтыха змаʒаз, аʒћы макьана агәнаҳа даҵамлацызт. Агәнаҳа зхьымԥшыцкәа ииасыз асаби, амаалықь икәа дҵалеит, «дкьаҭеит» ҳәа ирыԥхьаʒон, ирыԥхьаʒоит иахьагьы. Мазлоугьы игага дзахыпараҳа, изыхәшьадыз илахьыҵагьы дзахымпеит. Аха аԥсыцқьа ҳәа аʒәыр дыћазар, иара шиакәу даанхоит. Иашьцәа рҵахареи, аибашьраҿы дызлаԥшыз аћалааи, ашьаарҵәыреи рлалабатә ззымычҳаз, изызхымгаз ихиигәи еилаԥсеит. Есыхәылбыеха аԥсымра аныкәыԥхамҵазы, дааиуеит иашьцәа рнышәынҵраҿы. Лабжышк иблакәа инарыхмыжьʒакәа, деихаʒԥштәалаха, иашьа ихьʒ ҳәаны ҿиҵуеит, ҿиҵуеит, ҿиҵуеит... Нас ашьшьыҳәа, Адгәыр иха-

ҽы игылоу аҟәардә днықәтәаны, ахаҳә иаласоу иашьа ипатрет неиԥхьишьшьаауеит. Аилашәшәымҭаз, уаҩак аҳасқьын иатцәа игәы иныкәыԥсаны, игәи – иԥси рданы, агәашә дынҭытцуеит... Абас мацара иахьагьы мши – цхи неихьигзоит. Алаԥш цәгьа зыблақәа зцәизоз, зызәзәаз аахәаны иужәуаз, зыԥшреи- зсахьеи зшаетцааз Анцәа имаалыкь, днасыԥдахеит. Иуаҩыбжара днатцагылахьеит, аха иахьагьы дҭаацәараҙам...

...Адгәыр иҧкәын, Адгәыр, ԥҳәыс дааигахьеит...

...Жана иахьагьы аҭаацәара ҽыц даламлазеит. Лхатцеи лыҧкәыни рыхьзала, агәаҟреи, аламыси, абзиабареи иршьананы, лхы лражәит.

* * *

Кәыдырҭаҟа уашьҭа уаҳа иҭадыдзом, иҭамацәысзом. Амрагыларахь шьыжь шәаԥшь, агәыҕреи анасыԥи ршәахәаш аҽыршоуп. Ашара аша-етцәа уаҳа ицәеицәыԥсзом. Ажәҩан агәатцаҕараҽ еихышьеитцышь икыдлашалоит, ауаҩытәыҩса уатцәтәи илахьынтца иҭазҳәо «аетцәа ԥьарсахьа». Ажәҩан ҭынчуп, адгьыл ҭынчуп. Цәашьы иатцәаны анышәынтракәа ргәы иныҵхахоит, зқьабзи, зыламыси еицазымкыз, знышәнап зхы ақәызҵаз абиԥара рыԥсы цқьақәа!

Иахьагьы амра гылеит шә-гәыҕра насыԥк агәытцакны!

* * *

Сышықәсқәа зшәахшәа иҟәашккараҙа асы-шәыб сҽадырҳәхьеит. Иансаамҭаз аамҭа сагьарҟәышит, сагьаргазеит. Уашьҭа сышьҭахьҟа мҩа ыҟазам. Саахьаԥшуеит. Сгәалашәарақәа зегьы, рахыԥхьрак гәырҕьаҽҳәашоуп. Раҕьырак, гәырҽыҕьга-гәырмаҷгоуп. Заҟа ирацәоузеи схы ианасмыжьуа, схы иатәасымшьо ахҵыс сахьақәа. Убырҭ зегьы, уашьҭоуп, абыржәоуп, санрызхәыцуа, санрыцәшәо, абыржәоуп сагьанырцәыԥхашьо. Иҟан аамҭақәак, усҟан абри адунеи зегьы сыхҵырпажә еиԥш, еикәарҳәны сарҕьа

цьыба итаз анцьысшьоз. Цьара мышкызны, зра-псрак, хьаак, гәырҩак, тәыурак, хьрак ыҟоуп ҳәа знымзар-зны сыҷкәынра апхызгьы иналамшәацыз. Абри адунеи жәижәых сақәлахоз анцьысшьоз...

Абар иахьа сыҷҳәара амш ашә-гәашә снылагылеит. Саит сани-саби рнышәынтраҷы. Ирасҳәеит акгьы мзакәа, акгьы мтәахыкәа, ҳазшази дареи рҷапхьа сыгәнаҳақәа шысхысххьаз. Лассы, ҷпныхәада сышрызнеиуа. Ирасҳәеит Ан лҳақ шеицасымкыз...

Ҩ-машак рхаҷы ишьтаз ахаҳә шкәакәа сыҷенықәсыгзеит. Сани саби ирхагылаз, апшалас зымахәқәа артцысуаз ашәтыш ачыдахаз, зехьынцьара з-тынчра итынчран...

Еиҳа-еиҳа зыҷезыртлоз схәыцрақәа рзымшын сшалаз, сгәы сҷеанзамкәа, сықәҷызтыз Аҳақ ибжьы ҩапхьа ҷаанатит абас:

«Мшы ссирк аҷены, угараҟәҟәақәа нкапсаны, ухы упшаарц, узустоу еилукаарц, улахьынта амҩа уанылеит. Уаҩықәрак шеибгаз амҩа уқәын. Уеиқәышлаҳәеит. Иупшаама нас, ухы? Узустаз еилыукаама, уара, Анцәа имаалыкь?» Атак аҳәаха самразакәа, инказытит Аҳақ ибжьы.

Сылахьи сыцьымшьи ааззатәын, жәҩан калт иналыггаз ахәылпы етцәа сылапш ианаатаскуаз, иналшәан, атцыхәтәантәи ашәахәа жәҩангәы иныцыршаны, цкьа анахәапшыха самразакәа, хәылп шәапшь иналакьатеит.

2008–2013

Мушьни Ирод-иԥа Миқаиа

АШАЦӘА РТӘАРҬА

Ароман

Мушни Иродович Микаиа

ОБИТЕЛЬ АНГЕЛОВ

Роман

Аредактор *В. Касланҙиа*
Акорректорцәа: *М. Акаба, Е. Адлеиба*
Асахьаҭыхԥы *Р. Габлиа*
Компиутерла аиқәыршәаԥ *А. Аԥьынԥьал*

Аформат 84х108/32. Атираж 300.
Иныкә. акь. бгь. 24,8.
Аҽаҵаԥҟа №